SOSYAL VE BEŞERÎ

BİLİMLERDE ULUSLARARASI ARAŞTIRMALAR - I

Aralık 2022

EDİTÖRLER
PROF. DR. İRFAN YILDIZ
DOÇ. DR. SALİH BATAL

SERÜVEN YAYINEVİ

Genel Yayın Yönetmeni / Editor in Chief • C. Cansın Selin Temana

Kapak & İç Tasarım / Cover & Interior Design • Serüven Yayınevi

Birinci Basım / First Edition • © Aralık 2022

ISBN • 978-625-6399-01-3

© copyright
Bu kitabın yayın hakkı Serüven Yayınevi'ne aittir.
Kaynak gösterilmeden alıntı yapılamaz, izin almadan hiçbir yolla çoğaltılamaz. The right to publish this book belongs to Serüven Publishing. Citation can not be shown without the source, reproduced in any way without permission.

Serüven Yayınevi / Serüven Publishing
Türkiye Adres / Turkey Address: Yalı Mahallesi İstikbal Caddesi No:6 Güzelbahçe / İZMİR
Telefon / Phone: 05437675765
web: www.seruvenyayinevi.com
e-mail: seruvenyayinevi@gmail.com

Baskı & Cilt / Printing & Volume
Sertifika / Certificate No: 47083

Sosyal ve Beşerî Bilimlerde Uluslararası Araştırmalar - I

Aralık 2022

Editörler

Prof. Dr. İrfan YILDIZ
Doç. Dr. Salih BATAL

İÇİNDEKİLER

Bölüm 1

YAŞLILIK DÖNEMİ VE İSTİSMAR

Fatma ARPACI 1

Ömer Faruk CANTEKİN.....1

Bölüm 2

BOZKIR KAVİMLERİNİN MİTOLOJİLERİNDE KURT MOTİFİ

Aslı KAHRAMAN ÇINAR 19

Bölüm 3

POST VE NEO- KEMALİZM YORUMLARI ÇERÇEVESİNDE "YENİ TÜRKİYE"DE KEMALİZMİN "OLA(DURULA) BİLİRLİĞİ"

A. Baran DURAL 33

Özgür KOÇ 33

Bölüm 4

REKREASYON ENDÜSTRİSİ İÇERİSİNDE GASTRONOMİ FAALİYETLERİNİN YERİ

Elif ŞENEL 59

İlker KILIÇ 59

Bölüm 5

TÜRK SİGORTACILIK SEKTÖRÜNÜN İŞLEYİŞİ VE SEKTÖRÜN DURUMUNUN İNCELENMESİ

Batuhan MEDETOĞLU 77

Bölüm 6

IRAK TÜRKMEN AĞIZLARINDA BAZI ARKAİK ŞEKİL UNSURLARI

Önder SAATÇİ.....95

Bölüm 7

KADIN İŞGÜCÜNE KATILIMIN EKONOMİK BÜYÜMEYE ETKİSİ: ORTA DOĞU ÜLKELERİ İÇİN PANEL VERİ ANALİZİ

Aynur İNCEKIRIK 119

İrem YULAF.....119

Bölüm 8
BASININ ARŞİVİNDEN GEÇMİŞTEN GÜNÜMÜZE 8 MART DÜNYA KADINLAR GÜNÜ (2000-2022)
Gülcan IŞIK 135
Ülkü Ayşe BÖREKÇİ 135
Filiz ERDEMİR GÖZE.....135

Bölüm 9
GİRESUN NÜFUSUNUN YAŞ VE CİNSİYET YAPISI (1927 - 2021)
Eren ŞENOL 151
Hüseyin SARAÇOĞLU.....151

Bölüm 10
YENİ NESİL KOOPERATİF İŞLETMELER: PLATFORM KOOPERATİFÇİLİĞİ
Funda ERÜLKER 179
Burçin BAŞARAN.....179

Bölüm 11
GENÇLİK VE SOSYAL MEDYA
Nimet TEĞİN.....201

Bölüm 12
KIŞISELLEŞTIRILMIŞ TURIZM ÜZERINE BIR DERLEME
Nahide Övgü DEMİRAL 211

Bölüm 13
ÜNİVERSİTE ÖĞRENCİLERİNİN YAŞAM KALİTESİ VE ALGILADIKLARI SOSYAL DESTEĞİN ÇEŞİTLİ DEĞİŞKENLER AÇISINDAN İNCELENMESİ
Uğur GÜRGAN 227
Berna AYDINI 227

Bölüm 14
ROBOT EKONOMİSİ BİBLİYOMETRİK AĞ ANALİZİ: BİLİMSEL HARİTALARIN GÖRSELLEŞTİRİLMESİ TEKNİĞİNİN KULLANIMI
Bahar GÜRDİN 245

Bölüm 15
ANADOLU'DAKİ ROMA YOLLARINA GENEL BİR BAKIŞ
Sinan ALTUN 263

Bölüm 16
PLATON'UN DEVLET DİYALOĞU BAĞLAMINDA 'ADALET' SORUNU
Elife KILIÇ 285

Bölüm 17
DÖVİZ PİYASASININ BİST 100 GETİRİSİ ÜZERİNDEKİ ETKİSİ: ZAMAN SERİSİ ANALİZİ
Esra DEMİREL.....299

Bölüm 18
ÜNİVERSİTE ÖĞRENCİLERİNİN TEKNOLOJİ BAĞIMLILIKLARININ AKADEMİK ERTELEME DAVRANIŞLARI ÜZERİNE ETKİSİ
Halime Doğan KOÇ.....315
Şemseddin GÜNDÜZ 315

Bölüm 19
BİR GEÇ MODERN KENT DENEYİMİ OLARAK MAHALLENİN RUTİNLERİNDEN GÜVENLİKLİ SİTENİN BELİRSİZLİKLERİNE
Kadir ŞAHİN 337

Bölüm 20
LAZ DİLİNİN İNTİHARI / TÜRKİYE'DE ÇOK KÜLTÜRLÜLÜK TARTIŞMALARI BAĞLAMINDA BATI'DA YENI LAZ KİMLİĞİ
Ayhan DİREK 385

Bölüm 21
AVRUPA BİRLİĞİ ÜLKELERİNDE İŞÇİLERİN SERBEST DOLAŞIM HAKKI KAPSAMINDA SOSYAL GÜVENLİK UYGULAMALARININ DEĞERLENDİRİLMESİ
Seher DEMİRKAYA.....407

Bölüm 22
MODERNLEŞME, KÜRESELLEŞME VE KÜRESEL EŞİTSİZLİK HALLERİ
Fulya DOĞRUEL 427

Bölüm 23
NORBERT ELIAS'IN SPOR SOSYOLOJİSİNE KATKILARI: BİR LİTERATÜR DEĞERLENDİRMESİ
Cihan AKKAYA.....453

Bölüm 24
TEKNOLOJİK GELİŞMELER DOĞRULTUSNDA İLETİŞİMDE YAŞANAN DEĞİŞİM
Elvan YILDIRIM.....471

Bölüm 25
GELENEKSEL TELEVİZYON KANALLARININ SOSYAL MEDYA KULLANIMI: FOX TV, SHOW TV VE TRT 1'İN INSTAGRAM KULLANIMI ÜZERİNE İÇERİK ANALİZİ
Gökhan KUZUCANLI.....485

Bölüm 1

YAŞLILIK DÖNEMİ VE İSTİSMAR

Fatma ARPACI[1]
Ömer Faruk CANTEKİN[2]

1. Prof. Dr. Gazi Universitesi, Sağlık Bilimleri Fakültesi, Sosyal Hizmet Bölümü, arpacif@gazi.edu.tr

2. Doç. Dr. Gazi Universitesi, Sağlık Bilimleri Fakültesi, Sosyal Hizmet Bölümü, Orcid : 0000-0001-5096-3233, cantekin@gazi.edu.tr

GİRİŞ

Yaşlılık, artmış yaşın etkilerinin hissedildiği, fiziksel, psikolojik ve sosyal işlevselliğin azalmasına bağlı olarak bağımlılığın arttığı, üretkenliğin azalmasıyla birlikte statü kaybının ve ekonomik sorunların yaşandığı kaçınılmaz bir yaşam dönemidir. Dünya Sağlık Örgütüne göre yaşlılık bireyin dış etmenlere uyum sağlama kabiliyetinin azalmasıdır (Yeşil, Taşcı ve Öztunç, 2016).

Türkiye İstatistik Kurumu'nun 2020 yılı yaşlı istatistiklerine göre 2015 yılında 6 milyon 495 bin 239 kişi olan yaşlı nüfusu beş yılda %22,5 artarak 2020 yılında 7 milyon 953 bin 555 kişiye ulaşmıştır. Yaşlı nüfusun yaş grubuna göre dağılımı incelendiğinde 2015 yılında yaşlı nüfusun %61,3'ünün 65-74 yaş grubunda olduğu görülürken 2020 yılında bu oran %63,8'e yükselmiştir. 2015 yılında yaşlı nüfusun %30,7'si 75-84 yaş grubunda ve %8,0'ı 85 ve daha yukarı yaş grubunda iken, 2020 yılında yaşlı nüfusun %27,9'u 75-84 yaş grubunda ve %8,4'ü 85 ve daha yukarı yaş grubunda yer almaktadır (TUİK, 2020).

2020 yılında dünya nüfusunun 7 milyar 693 milyon 348 bin 454 kişi, yaşlı nüfusun ise 729 milyon 887 bin 660 kişi olduğu tahmin edilmektedir. Tahminlere göre dünya nüfusunun

%9,5'ini yaşlı nüfus oluşturmaktadır (TUİK, 2020).

Beslenme, sağlık, barınma, teknoloji gibi alanlarda yaşanan gelişmeler yaşlı nüfusun toplam nüfus içindeki oranını giderek artırmaktadır. Bu durum yaşlılara karşı olumsuz davranış türüne sahip olma eğilimindeki toplumlar için yeni sorunlar ortaya çıkarmaktadır. Tarihsel süreç içerisinde toplumlar sosyal, ekonomik, dini, kültürel ve çevresel pek çok nedenden kaynaklı olarak yaşlı bireylere farklı davranış türleri geliştirmiştir. Kimi toplumlarda tecrübeli, bilge ve otoriter kişi olarak görülen yaşlılar olumlu davranışlara maruz kalırken, kimi toplumlarda ayak bağı ya da yük olarak görülmüş, olumsuz davranışlara ve istismara maruz kalmıştır (Akın, 2004).

Tarih boyunca varlığını sürdürmüş olan yaşlı istismarı, yaşlı bireyin iyilik halini tehdit eden herhangi bir davranıştır. İstismar fizyolojik, psikolojik, cinsel ya da ekonomik olabilmektedir. İlk kez 1970'li yıllarda Amerikan toplumunun ilgisini çeken yaşlı istismarı, ulusal düzeyde 1978 yılında tartışılmış ve 1979 yılına gelindiğinde özel yaşlı istismarı yasası oluşturulmuştur (Akdemir vd, 2008).

Yaşlının işlevlerindeki azalmayla birlikte bağımlılığın ortaya çıkması, rol ve statüsünün kaybolması, ekonomik gücünün azalması, bakım verene yük olması, aile içi şiddet ve olumsuz ev koşulları yaşlı istismarını artırmaktadır. Yakınlarına bağımlı halde yaşayan yaşlıların istismarı

bildirmekten kaçındıkları bilinmektedir. Bu nedenle aile içi istismarın bilinenden daha fazla olduğu tahmin edilmektedir (Arpacı ve Bakır, 2017).

YAŞLILIĞIN TANIMI

Yaşlılık kronolojik yaşın ilerlemesiyle meydana gelen, artan yaşın etkilerinin hissedildiği, fiziksel, psikolojik ve sosyal işlevselliğin azaldığı, üretkenliğin ve uyum sağlama kabiliyetinin gerilediği kaçınılmaz bir yaşam dönemidir. Pek çok boyutta etkilerinin hissedildiği yaşlılık, fiziksel, psikolojik, ekonomik ve sosyal boyutlarıyla incelenmesi gereken bir olgudur (Yeşil vd, 2016).

Günümüzde 65 yaşın üstündeki bireyler yaşlı olarak kabul edilmektedir. Buna karşın Dünya Sağlık Örgütü yaşlılığı üç kategori altında sınıflandırmıştır. Dünya Sağlık Örgütünün yaşlılık sınıflandırmasına göre;

65-74 yaş genç yaşlılık, 75-84 yaş ileri yaşlılık,

85 yaş ve üstü çok ileri yaşlılık olarak tanımlanmaktadır (Baştuğ, 2020).

Türk Dil Sözlüğü ’ne (TDK) göre yaşlı olma hali olarak tanımlanan yaşlılık genetik, yaşam tarzı, sağlık durumundaki farklılıklar ve çevresel etkenler nedeniyle bireyler için farklılık göstermektedir. Yaşlanma kronolojik, fizyolojik, sosyal ve psikolojik olarak gerçekleşebilmektedir (Uzdil, 2021). Bununla birlikte çeşitli açılardan ele alınan yaşlanma kavramı için farklı sınıflandırmalar mevcuttur. Yaşlanma kavramı biyolojik, kronolojik, psikolojik, sosyal ve ekonomik olarak sınıflandırılmaktadır.

Biyolojik yaşlanma; bireyin fiziksel işlevlerindeki azalmaya ve bağışıklığının düşmesine bağlı olarak meydana gelen fizyolojik gerilemeleri ifade etmektedir. Biyolojik yaş kalıtsal faktörlerin etkisiyle oluşmakta ve bu yönüyle kronolojik yaştan ayrılmaktadır. Bazı bireylerde kronolojik yaş önde giderken bazılarında ise biyolojik yaşın önde gittiği görülebilmektedir (Bayrak, 2018).

Kronolojik yaşlanma; bireyin, doğumundan içinde bulunduğu zamana kadar geçen süreyi ve bu süreye bağlı olarak gözlenen değişimleri ifade etmektedir (Bayrak, 2018).

Psikolojik yaşlanma; bireyin artan yaşın etkilerine bağlı olarak zihinsel işlevlerindeki azalma ve uyum yeteneğindeki değişimleri ifade etmektedir (Çunkuş, Yiğitoğlu ve Akbaş, 2019).

Psikolojik yaşlanmanın iyi yönetilememesi durumunda bazı olumsuz sonuçlar ortaya çıkabilmektedir. Bunlar; hayattan zevk alamama, heyecan

duymama, içe dönük yaşam, çevreye karşı ilgisizlik olabilmektedir (Bayrak, 2018).

Sosyal yaşlanma; bireyin, artan yaşın etkileriyle toplumda sahip olduğu rollerinin azalması ve statüsündeki değişimleri, sosyal yaşama katılımın ve iletişimin zorlaşmasını ifade etmektedir (Kurt, 2008).

Ekonomik yaşlanma; iş yaşamından çekilen bireyin ekonomik gelirindeki azalma, buna bağlı olarak yaşlılığın beraberinde getirdiği ihtiyaçları karşılamakta zorlanma ve ekonomik yetersizliği ifade etmektedir. Ekonomik gücü azalan yaşlı birey kendi kendine yetememe ve başkalarına yük olma kaygısı yaşayabilmektedir (Bayrak, 2018).

YAŞLILIK DÖNEMİ ÖZELLİKLERİ

Canlılar için her yaşam döneminde kendini belli eden baskın özellikler bulunmaktadır. Bir yaşam dönemi olarak yaşlılık da kendine has özellikleri bünyesinde barındırmaktadır. Bu özellikler fiziksel, psikolojik ve sosyal alanlarda ele alınacaktır.

Yaşlılık döneminin fiziksel özellikleri

Yaşlanmayla birlikte kendini gösteren fiziksel değişimler bireyler için farklılık göstermektedir. Brown Üniversitesi, Warren Alpert Tıp Fakültesi, Gerontoloji ve Sağlık Araştırmaları Merkezi Müdürü Prof. Dr. Richard W. Besdine yaşam tarzı, davranış, beslenme ve çevresel faktörlerin yaşlanmayla birlikte oluşan fiziksel değişimlerin sebebi olduğunu söylemektedir (Yerli, 2017).

Yaşlanmanın beraberinde getirdiği fiziksel değişimler; yürüme, koşma gibi fiziksel aktivitelerde gerileme, fiziksel gücün azalması, boyun kısalması, boşaltım sistemi bozuklukları, görme, işitme gibi duyularda yavaşlama, üreme etkinliklerinin durması, hatırlamada güçlük ve unutkanlık olarak sıralanabilir.

Yaşlılık döneminin psikolojik özellikleri

Yaşlılık döneminde meydana gelen çeşitli kayıplar bireyi psikolojik yönden olumsuz etkilemektedir. Sosyal yaşamında ve fiziksel aktivitelerinde gerilemeye şahit olan yaşlı, daha çok iç dünyasına yönelmektedir. Bu dönemde birey normalden daha fazla ilgi ve sevgiye ihtiyaç duymaktadır (Kurt, 2008).

Yaşlanmanın beraberinde getirdiği psikolojik değişimler; eskiye özlem, yeniye ayak uyduramamanın verdiği huzursuzluk, yakınlarını kaybetmenin acısı, ölüm korkusu, yalnız kalma korkusu, sevgi ve ilgi ihtiyacı ve değersizlik inancı olabilmektedir (Yerli, 2017).

Yaşlılık döneminin sosyal özellikleri

İş yaşamından çekilme, sosyal rollerdeki değişme ve statü kaybı sebebiyle yaşlı bireyin sosyal çevresi daralabilmektedir. Buna karşın sosyalleşme ihtiyacı her yaşam dönemi için gerekli bir ihtiyaçtır.

Emeklilik ya da iş yaşamından çekilmeyle birlikte bireyin günün belirli saatlerini geçirdiği alan değişmektedir. Önceleri iş yerinde vakit geçiren birey, daha çok evinde ya da kendi için oluşturduğu sosyal alanda vakit geçirmektedir. Bu alan bireyler için farklılık göstermekte olup, ev, yazlık, kafeterya, bahçe, park vb. olabilmektedir.

Bireyin içinde yaşadığı toplumun yaşlıya karşı tutumu da yaşlılık dönemi sosyal özellikleri bakımından oldukça önemlidir. Toplumda kabul görmediğini hisseden yaşlı yalnızlaşmakta ve sosyal sorunlar yaşamaktadır. Bu dönemin en belirgin sosyal özellikleri; toplumsal yaşama katılımın azalması, statü ve rollerin kaybı, toplum tarafından görülen ayrımcılık, emeklilik ve buna bağlı olarak yaşanan çevre değişikliğidir (Kurt, 2008).

Yaşlılık Dönemi Sorunları

Yaşlılık ruhsal, fiziksel ve toplumsal açıdan birçok değişikliğin bir arada olduğu bir durumdur. Yaşlılığın önemli belirtilerinden biri ise fiziksel ve ruhsal gerilemelerdir. Fiziksel hastalıklar; yaşlılıkta ortaya çıkan ve yaşlılıktan artan hastalıklar olarak da ayrılabilmektedir. Toplumsal açıdan bakılacak olursa; yoksulluk, gelir düşüklüğü, konut koşullarının uygun olmaması ve konut yetersizliği, tek başına yaşayan yaşlı sayısının çok olması ve bu sebeple yaşlıların bazı ihtiyaçlarını karşılamakta zorlanması, yaşam standartlarının düşmesi ve toplumda yaşlılığa yönelik kötü düşünceler, ailelerin yaşlıları yanlarında istememeleri gibi durumlar söylenebilir (Bekaroğlu, 1991).

Sağlık sorunları

Yaşlılık döneminde oluşan bazı değişiklikler ve ortaya çıkan hastalıklar bulunmaktadır. Bu hastalıklar fiziksel ve ruhsal hastalıklar olarak ayrılabilir. Ruhsal hastalıklar; depresyon, demans, alzheimer, anksiyete (kaygı) bozuklukları, uyku bozuklukları (insomnia) ve ölüm korkusudur. Fiziksel hastalıklar ise; denge bozuklukları, işitme kaybı, düşme, amfizem, nefes darlığı, görme kaybı, diyabet, hipertansiyon, bacak kaslarının zayıflaması, damar ve kalp sistemi ile ilgili, iskelet-kas sistemi ile ilgili ve beyinle ilgili sorunlardır (Ağar, 2020).

Ekonomik sorunlar

Yaşlılık döneminde karşılaşılan bir diğer sorun ise ekonomik sorunlardır. Bireyler yaşlandıkça, yalnız kaldıkça, yoksullaştıkça ekonomik so-

runlar yaşamaktadırlar. Bu problemlerin çoğu ise bireylerin emekli olmasıyla yaşadığı iş ve gelir kaybından dolayı olmaktadır. Bu problemlerden bazıları ise, gelirin harcamalara yetmemesi, eskisi gibi rahat yaşayamamanın verdiği baskı durumu, yaşlılıkla birlikte sağlık alanına daha çok para harcanması, beslenme alanına yapılan harcamalar, gelirin yetmemesi ve yakınlardan maddi destek alması gibi durumlardır (Arıkan, 2020).

Geleneksel aileden çekirdek aileye geçiş ile birlikte çocuklar ve torunlar uzaklaşmış, yaşlı tek başına bırakılmış böylece yaşlılığın hem ekonomik hem de sosyal, psikolojik sorunların yaşandığı bir dönem olduğu düşünülmektedir.

Yaşlı bakım ve barınma sorunu

Yaşlı bakım ve barınma sorunu, yaşlılar için önemli bir sorun olarak görülmektedir. Ülkemizde çekirdek aileye geçilmeden önce geniş aile yapısında yaşlı, ailenin yanında onlarla birlikte yaşamaktaydı. Çekirdek aileye geçiş ile birlikte yaşlı bireyler; çocuklarından ve torunlarından ayrı yaşamaya başlamış yaşlı bireylerden birinin ölümü ile birlikte ise aileler genelde hayatta olan yaşlıya bakım vermeye başlamıştır. Maddi durumu iyi olan aileler, bakıcı tutmaktadır. Maddi durumu yeterli olmayan yaşlılar ise emekli maaşlarıyla geçinmeye çalışmaktadır. Ailelerin kendilerini yetersiz hissettikleri ya da bazı durumlardan dolayı bakmadıkları durumlarda ise kurumlara başvurmaktadır. Yaşlı bakımı yapılırken ortaya çıkan sorunlar bakım veren kişiyi de etkilemekte ve zaman zaman zor durumlara sokmaktadır (Özyer, 2016).

Günümüzde yaşlılar için sunulan hizmetlere bakılacak olursa; yaşlı bakım evleri, huzurevleri, gündüz bakım merkezleri, yaşlı kreşleri, yaşlı kulüpleri, yaşlı bakım ve rehabilitasyon merkezleri; akut ve kronik hastalığı bulunan yaşlı bireylere daha çok hastanelerde ve hastanelerin geriatri ünitelerinde sunulan tıbbi hizmetler bulunmaktadır.

Yaşlı bakım evleri, kendini idare edemeyecek durumda olan, işlevsel bozukluğu olan yaşlılara bakım verildiği bir kurumdur.

Gündüz bakım merkezleri, rehabilitasyona muhtaç olan, engelli ya da işlevselliği azalmış yaşlıların işlevini arttırmak için kurulmuş olan merkezlerdir.

Huzurevleri, yaşlılara barınma, yeme-içme, sosyal yaşam ve sağlık hizmetlerinin verildiği kurumlardır.

Yaşlı kreşleri, bu kreşten hizmet alan bireyler yatağa bağımlı değildir fakat gündüz kendisine bakacak yakını olmadığı için gündüzleri burada bakım gören yaşlılar için hizmet veren kurumlardır.

Yaşlı kulüpleri, sağlıklı ve dinç yaşlıların vakitlerini verimli geçirmelerini sağlayan kulüplerdir (Gürer, Küdür Çırpan, Atalan ve Özlen, 2019).

Ülkemiz açısından bakılacak olursa Selçuklular Dönemi'nde ''Yaşlıları koruma'' hizmetini veren ilk kurumun kurulduğu, Osmanlı Dönemi'nde ise bilhassa muhtaç durumdaki yaşlılara yönelik çeşitli hizmetlerin, imarethaneler, tekkeler, aşevleri aracığıyla yürütüldüğü görülmektedir. Ülkemizde yaşlılara yönelik yürütülen hizmetler içerisinde tedavi edici sağlık hizmetleri; hastaneler, palyatif bakım hizmetleri, hastaların geriatri ile ilgili bölümleri ve evde bakım hizmetleri kapsamında yaygın olarak sunulmaktadır. Ülkemizde yaşlılara sağlanan sosyal hizmetler ise huzurevleri, yaşlı hizmet merkezleri, yaşlı bakım ve rehabilitasyon merkezleri gibi kurumlarda, Aile ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı, özel sektör, sivil toplum kuruluşları ve belediyeler tarafından verilmektedir. Yaşlılara yönelik sosyal hizmetler daha çok kurumsal bakım üzerinde yoğunlaşmaktadır. Aile ve Sosyal Hizmetler Bakanlığının yaşlılara sunduğu hizmetler de ağırlıklı olarak huzurevlerinde sunulan hizmetler şeklinde olmaktadır (Bilge, 2020).

Emeklilik sorunu

Emekliliğin birden çok tanımı yapılabilmektedir. Canatan (2008) emekliliği, "bireyin ileri yaşta iş gücünden uzaklaşması", "ileri yaşta sosyal bir süreç olarak çalışma rollerinin ve aktivitelerinin sona ermesi" veya "çalışırken ödenen sosyal güvenlik kesintilerinin ölünceye kadar maaş olarak geri alınması dönemi" olarak tanımlanmaktadır (Canatan,2008). Emeklilik, bireylerin hayatında karşılamaları doğal olan bir olay, bir statü değişikliği, iş hayatından sonra baş başa kalacakları yeni bir süreç olmak üzere üç farklı boyutu söz konusudur (İpek, 2017).

Emeklilik ve yaşlılık döneminde çiftler birbirleriyle daha çok vakit geçirmekte ve daha çok yakınlaşmaktadırlar. Çocuklar evden ayrılmış, yaşamın telaşı yerini sakinliğe bırakmıştır. Bu dönemde çevrelerindeki ölüm haberlerinden daha fazla etkilenmekte, ölüm korkusu yaşamaktadırlar. Yaşamın diğer zamanlarına göre motivasyonları ve yaşamdan tat alma doyumları daha düşük düzeydedir. Günümüzde yaşlıların büyük bölümü emekli olmuştur fakat yine de ekonomik sorunları olan birçok yaşlı birey bulunmaktadır. Fakat gençlerin işsizlik oranlarının azaltılması açısından yaşı gelen yaşlı bireylerin emekli olması büyük önem taşımaktadır ve toplum açısından beklenen bir durumdur (İpek, 2017).

Yaşlılıkta beslenme sorunu

Yaşlılığa bağlı hastalıkların tedavi edilmesinde, geciktirilmesinde ya da önlenmesinde beslenme çok önemlidir. Yaşlılıkla birlikte enerji ihtiyacı da artmaktadır. Özellikle hastalıklar, geçirilen kazalar, kronik hastalıklar bu durumun önemini daha da arttırmaktadır. Yaşlı birey, yetersiz beslenirse bu durum kronik beslenme yetersizliğine neden olmakta, kronik hastalıkların görülme sıklığı artmaktadır ve buna bağlı olarak ölümler de artabilmektedir. Yaşlılık döneminde beslenme durumu, yaşlanma süreci boyunca vücutta meydana gelen değişikliklerden, psikolojik, fiziksel, sosyal ve ekonomik durumdan kronik hastalıklardan, kullanılan ilaçlardan etkilenir. Normal durumlarda yaşlanmanın doğal bir süreci olan bu değişikliklerde düzenli beslenilmesi, zararlı alışkanlıklardan kaçınılması gerekmektedir. Ancak yaşlanmayla birlikte görülen kalp hastalıkları, diyabet, tansiyon gibi rahatsızlıklardan dolayı özel diyetlerin uygulanması gerekmektedir (Demirci, 1979).

Yaşlılıkta psiko-sosyal sorunlar

İnsan, sosyal bir varlık olup yaşamın her döneminde sosyal ilişkilere ihtiyaç duymaktadır. Önceki dönemlere göre yaşlılıkta sorunlar daha çok olmaktadır. Bu sorunlardan bazıları çevre kaynaklı olup bazıları ise kişinin kendi psikolojik, ruhsal durumundan kaynaklanabilmektedir. Bu yüzden bireyin içerisinde yaşadığı toplumda uygulanan sosyal politikalar çok önemlidir. Uygulanan bu politikalar kişinin psiko-sosyal gelişimini olumlu ya da olumsuz şekilde etkileyebilmektedir (Akbaş, Taşdemir, Görgülü ve Çunkuş, 2020).

Yaşlılıkla birlikte bazı sosyal sorunlar gündeme gelmektedir. Yaşlı bireylerin emekli olmasıyla birlikte çalışma yaşamının sona ererek oradaki arkadaşlarından uzaklaşması, yaşadığı statü kaybı, geri planda kalması, sosyal dışlanmaya maruz kalması, özgüven kaybı, değersizlik hissi gibi birçok sorun ortaya çıkmaktadır. Kişi yaşı ilerleyince de eğer sağlığı yerindeyse bir sorumluluk almalı ve bir amacı olmalıdır. Bu durum yaşlı bireyi hayata bağlayarak yaşam enerjisi vermekte ve bireyin bir amacı olmakta hem de sosyal ilişkilerini desteklemektedir (Akbaş vd, 2020).

Yaşlılarda yalnızlık ve sosyal izolasyon

Sosyal izolasyon "bireyin sosyal olarak ait olma hissini kaybettiği, diğer kişilerle bağlantı kuramadığı, çok az sosyal irtibatta bulunduğu ve bunların kaliteli bir ilişkiyi sağlamakta yetersiz olduğu durum" olarak ifade edilmektedir. Yalnızlık ise "sosyal ilişkilerdeki yoksunluk ve yetersizlikten kaynaklanan, bireyleri pek memnun etmeyen, psikolojik durum" şeklinde ele alınmaktadır (Akbaş vd, 2020).

Geniş aileden çekirdek aileye geçilmesi, kentleşme, eşin ölümü, boşanma gibi durumlar yalnızlık duygusuna zemin hazırlamaktadır. Yalnızlık duygusu tehlikeli bir duygu olup dayanılmaz hale gelerek bireyi depresyona iten nedenler arasında gösterilebilir (Akbaş vd, 2020).

Yaşlılıkta İstismar

Dünya Sağlık Örgütüne göre istismar, fiziksel güç veya kuvvetin kendine, başkasına veya bir gruba amaçlı bir şekilde uygulanarak fiziksel zararla sonuçlanmasına ya da ölüme, psikolojik zarara ve yoksunluğa sebep olacak şekilde tehdit edici biçimde veya gerçekten kullanılması durumudur.

Toplumda istismar denildiğinde genelde akla fiziksel istismar ya da cinsel istismar gelmektedir. Fakat insanlar pek çok açıdan istismara uğrayabilir. Genelde yaşlılar bu duruma en yakınları (anne, baba, eş, çocuklar, bakıcı) tarafından maruz kalmaktadırlar (Akdemir vd, 2008).

Yaşlı istismarı

Yaşlı istismarı "hırpalanmış yaşlı kadın" (granny battering) terimi ile yıllardan beri üzerinde düşünülen bir problem olmasına karşın yaşlı istismarı tanımına ilişkin bir fikir birliği yoktur. Uluslararası Yaşlı İstismarının Önlenmesi Kuruluşu ve Dünya Sağlık Örgütü(DSÖ) Toronto Deklerasyonuna göre yaşlı istismarı; "Güven beklentisi olan herhangi bir ilişkide yaşlıya zarar veren veya strese sokan tek ya da tekrarlayan uygunsuz davranışlarda bulunulmasıdır". Ayrıca "Yaşlı bireyin sağlık veya iyilik halini tehdit eden veya zarar veren herhangi bir davranış" olarak da tanımlanabilmektedir (Uysal, 2002).

Yaşlı istismarının en fazla karşımıza çıkabileceği yerler; yaşlının yaşadığı ev, hastane, günlük bakım merkezleri, huzurevleri, çocukları veya yakın akrabası ile yaşadığı evler olabilmektedir. Yapılan çalışmalar istismarın toplum yapısı, ekonomik düzey, etnik ve dini yapı fark etmeksizin ortaya çıkabileceğini göstermektedir. Gizli ve sosyal bir sorun olan yaşlı istismarı ile ilgili yeterli ve doğru verilere ulaşmak zordur. İstismara uğramış yaşlı bireylere ulaşmadaki güçlük nedenleri arasında toplumun tepkilerinden çekinen yaşlı bireylerin görmüş oldukları istismarı gizlemesi ve istismara uğradıklarında yapılabilecek koruyucu önlemleri bilmemeleri başlıca etmenler arasındadır (Yeşil vd, 2016).

Yaşlı istismarı türleri

Yaşlı istismarının türleri ile ilgili sınıflamalar literatürde farklılıklar göstermektedir. Bu sınıflamalar arasında beş ana başlık; fiziksel istismar,

duygusal istismar, ihmal, ekonomik istismar ve cinsel istismar olarak ele alınmaktadır (Daşbaş, 2014).

Fiziksel istismar

Yaşlının kendisine bakan kişi ve kişiler tarafından bilerek bedenine yönelik ağrı veya acı veren her türlü fiziksel eyleme maruz kalma durumudur. Yaşlının uğradığı fiziksel istismara örnek olarak yaşlıya vurmak, tokat atmak, itmek, dövmek, sarsmak, çimdiklemek örnek gösterilebilir.

Yaşlı bireylerde görünen morluk, ip veya halat izleri, sigara vb. gibi ürünlerin verdiği yanık izler, açıklanamayan yaralar, yaralanma hakkında çelişkili tutumlar yaşlıların istismara uğramış olabileceğinin göstergesi olabilir (Kıssal ve Beşer, 2011).

Duygusal istismar

Yaşlının ruhsal sağlığına acı ve üzüntü veren yaşlıyı strese sokan davranışlardır. Bu davranışlara örnek olarak yaşlıya sözlü olarak saldırmak, korkutmak, küçük düşürmek, tehdit etmek, göz ardı etmek gösterilebilir.

Duygusal istismara uğramış yaşlı bireylerde çekingenlik, sorulara cevap vermeme, iletişim kurmama, korkulu ve endişeli ruh halinde olma, sorulan soruları cevaplarken yaşlının bakımını üstlenen kişiye bakması gibi durumlara rastlanabilir (Akdemir vd, 2008).

İhmal

Yaşlı ihmali, yaşlı bireye bakmakla yükümlü olan kişi veya kişilerin yaşlının günlük gereksinimlerini (yiyecek, içecek, ilaç alımı, tıbbı cihaz ihtiyaçları, kişisel bakım vb.) kasıtlı veya istemeyerek, sorumluluklarını yerine getirmeyerek yaşlı bireye duygusal veya fiziksel acı vermesi durumudur. Yaşlı bireyin aşırı zayıflaması, beden temizliğinin yetersiz olması, dehidrasyon sorunu yaşaması, yatak yaraları gibi fiziksel yaralarının oluşması, yatak veya kıyafetinin temiz olmaması gibi durumlar yaşlı bireyin ihmale uğradığının göstergeleri olabilir (Uysal, 2002; Kıssal ve Beşer, 2009).

Ekonomik istismar

Yaşlı bireyin maddi değeri olan para ve mülküne yasa dışı olarak el konulmasıdır. Yaşlı bireye ait maddi değer taşıyan varlıkların yaşlının ailesi, akrabaları, bakım verenleri tarafından yaşlıdan tehdit, kandırma veya zoraki yolla el konulması ekonomik istismar olarak kabul edilmektedir (Karadakovan, 2014).

Cinsel istismar

Yaşlı bireyin kendi istediği dışında cinsel ilişkiye girilmesi, yaşlının bedeninden faydalanılması durumudur. Yaşlı bireyde görünen genital bölgesindeki sorunlar, kanlı iç çamaşırı, oturup kalkmasındaki güçlükler, göğüslerde morluk oluşumu, vücutta görünen ısırık izleri, cinsel yolla bulaşan hastalıklar yaşlının cinsel istismara uğradığının göstergeleri olabilir (Yeşil vd., 2016).

Yaşlı istismarının Dünya'da ve Türkiye'deki durumu

Son zamanlarda tartışılan önemli konulardan birisi olan yaşlı istismarı tarih boyunca dünya çapında her kültürde varlığını sürdürmüştür. İngiltere'de 1975 yılında yaşlı bir bireyin aile üyesi tarafından fiziksel istismara uğraması sonucu yaşlı istismarı kavramı ilk defa gündeme gelmiştir. 1978 yılında yaşlı istismarı ABD'nde aile içi şiddet konusu olarak görülmeye başlanmış ve 1979 yılında özel yaşlı istismarı yasası çıkarılmıştır. ABD' de her yıl bir milyondan fazla yaşlı istismar mağdurunun yaklaşık %25'inin fiziksel istismara uğradığı belirtilmektedir (Switzer ve Michienzi, 2012).

Hollanda'da 1797 yılında Comijs ve arkadaşlarının yapmış olduğu çalışmada bir yıl içerisinde istismara uğrayan yaşlıların oranı %5.6 olarak bulunmuştur. İstismar oranları ise; fiziksel istismar %1.2, ekonomik istismar %1.4 ve ihmal %0.2 olarak bulunmuştur (Comijs vd, 1998). Yaşam süresinin uzamasına bağlı olarak artan yaşlı nüfusunun yaşlı istismarının artmasında en önemli etkenlerden biridir (Yıldırım, 2005).

Oh ve arkadaşlarının Kore'de yaşlı istismarını araştırmak için yaptıkları çalışmalarında toplam 15.230 katılımcıdan oluşan yaşlı bireylerin fiziksel istismara uğrayanların sayısının 1319, duygusal istismara uğrayanların 2550, ekonomik istismara uğrayanların 1814, 1625'inin ihmale maruz kaldığı saptanmıştır (Oh, Martins ve Kim, 2006).

2010 yılında yapılan 'Abuse and Health Among Elderly in Europe' (ABUEL) araştırmasında Avrupa Birliği'ne üye olan 7 ülkenin (İsveç, Portekiz, İtalya, Almanya, Litvanya, İspanya, Yunanistan) yaşlılarının istismara uğrama oranları %19.4 duygusal istismar, %3.8 oranıyla ekonomik istismar ve %2.7 oranı ile fiziksel istismar olarak sıralanmıştır (Soares vd., 2010).

2015 yılında İran'da aile içerisinde istismara uğrayan yaşlılara yönelik yapılan çalışmada en sık görünen istismar türünün duygusal istismar, fiziksel istismarın ise en az görülen istismar türü olduğu görülmüştür (Morowatisharifabad, Rezaeipandari, Dehghani ve Zeinali, 2016).

Toplumsal farklılıklar, toplumun istismar kavramına bakış açısı, toplumun yaşlı bireylere karşı tutumları araştırmanın yönteminin değişiklik göstermesi gibi nedenler istismar oranlarının ve istismara uğrama sıklığının değişmesine etken olmaktadır. Avrupa'da yapılmış olan çalışmalara göre istismara uğrama sıklığı en düşük oran %2.2 ile İrlanda'da, en yüksek oranlar ise %61.1 ile Hırvatistan'dadır. Kuzey ve Güney Amerika'da bilişsel fonksiyonları normal olan yaşlı bireylerin istismara uğrama oranları %10.0 iken demans hastalığı yaşayan yaşlı bireylerde bu oran %47.3'e çıkmaktadır. Asya'da bir yıl içerisinde yaşlı bireylerin istismara uğrama oranlarının %36.2 ile Çin'de olduğu görülmektedir. Afrika'da yaşlıların istismara uğrama oranları için yapılan çalışmalarda ise oranların %30.0 ile %43.7 aralıklarında değiştiği gözlemlenmiştir (Dong, 2015). 2010 yılında Nijerya'da yapılan bir çalışmada 60 yaş üstü 404 kadın katılımcının %30'unun son bir yıl içinde istismar türlerinden birine uğradıkları belirtilmiştir. Bu türler içinde en fazla %14.6 ile fiziksel istismar öne çıkmaktadır (Cadmus ve Owoaje, 2012). Bu örneğe bakılarak Afrika kıtasında %30'un üzerinde bir istismar oranı olduğu görülmektedir.

Ülkemizde yaşlı istismarı ile ilgili yapılan ilk çalışma 1996 yılında Artan'ın İstanbul'da üç huzurevinde yapmış olduğu çalışmasıdır. Huzurevinde kalmaya karar veren 113 yaşlı bireye yönelik yapılan çalışmada %25.6 ile yaşlıların aile üyeleri tarafından fiziksel istismara uğradığına ulaşılmıştır. %41.3 ile istismar edenlerin başında gelinler vardır (Artan, 1996). Yine Artan'ın 2013 yılında huzurevlerinde yaptığı çalışmasında aile içi istismara maruz kalanların oranı %62.40 olduğu görülmüştür. Yaşlı bireylerin en çok %30.69 oranında sözel hakaretler yoluyla psikolojik istismara uğradıkları, %27.7'si ekonomik istismara, %23.86'sı fiziksel istismara maruz kaldıkları ifade edilmiştir. Çocuğu olan yaşlı bireylere istismarı en çok çocuklarının uyguladığı, çocuğu olmayan yaşlı bireylerin ise yeğenleri tarafından istismara uğradıkları gözlemlenmiştir (Artan, 2013). Başka bir çalışmada ise huzurevinde kalan 33 yaşlının yakınları tarafından ekonomik istismara uğradıkları gözlemlenmiştir (Artan, 2016).

Ankara ili Yenimahalle ilçesinde, 65 yaş üstü 275 katılımcı üzerinde yapılan bir araştırmada, yaşlı bireylerin %18.2'si aile içi istismara uğramaktadır. Yaşlı bireyler %40.5 ile psikolojik,

%29.7 ile ihmal, %20.3 ile ekonomik, %9.5 ile fiziksel istismara uğramaktadırlar. Yapılan bu araştırmada kadınlarda, 75 yaş ve üzerinde olan bireylerde, ilkokul mezunu olanlarda ve hafif ya da orta derecede bilişsel bozukluk yaşayanlarda daha fazla oranda aile içi yaşlı istismarına uğradıkları görülmüştür (İlhan, 2005).

2012 yılında Malatya'da Aslan tarafından yapılan çalışmada 451 yaşlı bireyle görüşülmüş,

%1.3'ü fiziksel istismara, %0.8'i ekonomik istismara, 2.9'unun cinsel istismara, %5.3'ünün ihmale uğradıkları tespit edilmiştir (Aslan, 2012).

2011 yılına İzmir'in dört farklı bölgesinde yapılan bir çalışmada istismar türleri oranlarına göre %0.9 ile en az cinsel istismar, %9.4 ile en çok duygusal istismar olmuştur. Ayrıca %4.2 ile fiziksel istismar, %2.1 ile ekonomik istismar ve %8.2 ile ihmal ile karşılaşılmıştır. Karşılaşılan bu oranlar kadınlarda, düşük eğitim düzeyleri olan bireylerde, düşük aile ilişkileri olanlarda, eşleri ve aileleri ile yaşayan yaşlılarda daha fazla istismar olduğu saptanmıştır (Kıssal ve Beşer, 2011).

Kalaycı ve arkadaşlarının 2015 yılında bir üniversite hastanesinde yatarak tedavi alan 200 yaşlı bireyin yakınları tarafından "işe yaramayan, fazla konuşan, ölmesi istenilen, saygısız ve cahil, inatçı ve yük" olarak görüldükleri belirtilmiştir. İstismara neden olarak yaşlının sinirlenmesi, yaşlının maaşını çocukları ile paylaşmaması, ekonomik çıkarlar, yaşlının evlat ayrımı yapması, yaşlının bakıma muhtaç olması ve aile bireylerinin bilinç düzeylerinin düşük olması gösterilmektedir (Kalaycı, Yazıcı ve Şenkaynağı, 2015).

Yapılan araştırmalar incelendiğinde yaşlı istismarını en çok yaşlı bireylerin yakınları veya bakımlarından sorumlu kişilerin yaptığı görülmektedir. Ülkemizde yapılmış çalışmalarda yaşlıların en çok duygusal istismara ve fiziksel istismara uğradıkları tespit edilmiştir.

Yaşlı istismarının önlenmesi

Günümüzde yaşlı nüfusunun artmasıyla birlikte ulusal ve uluslararası düzeyde yaşlının fiziksel, duygusal, cinsel, ekonomik istismara ve ihmale uğraması toplumda dikkat çekmeye başlayan bir sorun olmaya başlamıştır. Ülkemizde de sağlık çalışanları, kolluk kuvvetleri ve araştırmacılar tarafından istismarın dikkat çekecek boyutlara geldiği vurgulanmıştır (İnce vd, 2007).

Dünyada yaşlı istismarını önleyebilmek için temsil edilen altı kıtanın katılımı ile 1997 yılında Yaşlı İstismarını Önleme Uluslararası Ağı (INPEA) kurulmuştur. Ülkemizde doğrudan yaşlı istismarını önlemeye yönelik bir düzenleme olmamasına karşın yakın zamanda Aile, Çalışma ve Sosyal Hizmetler Bakanlığının 2013 yılında yapmış olduğu Türkiye'de Yaşlıların Durumu ve Yaşlanma Ulusal Eylem Planı ile yaşlı bireylere yönelik istismar ve şiddet konusu işlenmiştir. Ayrıca son zamanlarda yine Aile ve Sosyal Hizmetler Bakanlığının hattı olan Alo 183 ile yaşlılara yönelik şiddeti de incelemektedirler (Erden ve Boz, 2018).

Önlenebilir bir istismar olan yaşlı istismarının önüne geçilebilmesi için yaşlı bireyin hem kendi hem ailesinin hem de toplumun alabilece-

ği önlemler yapılabilir. Yaşlı birey kendisi için sosyal ilişkilerini sürdürmek ve genişletmek, aile üyeleri dışında arkadaşlıklar kurmak, sosyal ve toplumsal aktivitelere katılmak, yasal açıdan kendini koruyabilmesi için gerekli hukuki önlemleri almak, güvenlik birimlerinin veya kendisinin güvendiği birisinin numarasını sürekli yanında bulundurmak gibi çeşitli yöntemlerle istismarı engellemeye çalışabilir (Sayan ve Durat, 2004).

Yaşlılarda istismarın önlenebilmesi için yaşlı bakımından sorumlu birey veya bireylere yaşlılık ve yaşlılık döneminde yaşanan sorunlar hakkında bilgi verilmelidir. Bakımı üstelenen aile üyeleri, yakınları veya bakıcılara doğrudan yardımcı olabilecek çözümler üretilmelidir. Bakımı verecek kişi veya kişilere destek hizmet programları hem kamuda hem de özel de sağlanmalıdır.

Ülkemizde yaşlı istismarı ile ilgili yapılan kanun düzenlemelerine bakılacak olursa; Türk Ceza Kanunu'nun 97. maddesinde; "Yaşı veya hastalığı dolayısıyla kendini idare edemeyecek durumda olan ve bu nedenle koruma ve gözetim yükümlülüğü altında bulunan bir kimseyi kendi hâline terk eden kişi, üç aydan iki yıla kadar hapis cezası ile cezalandırılır" hükmü yer almaktadır. 98. maddede ise; "Yaşı, hastalığı veya yaralanması dolayısıyla ya da başka herhangi bir nedenle kendini idare edemeyecek durumda olan kimseye hal ve koşulların elverdiği ölçüde yardım etmeyen ya da durumu derhal ilgili makamlara bildirmeyen kişi, bir yıla kadar hapis veya adli para cezası ile cezalandırılır" hükmü yer almaktadır. 279. maddede "Kamu adına soruşturma ve kovuşturmayı gerektiren bir suçun işlendiğini göreviyle bağlantılı olarak öğrenip de yetkili makamlara bildirimde bulunmayı ihmal eden veya bu hususta gecikme gösteren kamu görevlisi, altı aydan iki yıla kadar hapis cezası ile cezalandırılır." hükmü bulunurken 280. maddede ise görevini yaptığı sırada bir suçun işlendiği yönünde bir belirti ile karşılaşmasına rağmen, durumu yetkili makamlara bildirmeyen veya bu hususta gecikme gösteren sağlık mesleği mensubu, bir yıla kadar hapis cezası ile cezalandırılır." hükmü bulunmaktadır. 279 ve 280. maddeler ile kamu görevlilerine ve sağlık mesleği mensuplarına yaşlı istismarını bildirme yükümlülüğü getirilmiştir (Erden ve Boz, 2018).

Sonuç olarak ülkemizde son yıllar içerisinde artan yaşlı istismarına yönelik çeşitli önlemler alınması ve kanun maddelerine eklenmesi istismar ve ihmalin azalmasında önem arz etmektedir. Yaşlı istismarına yönelik yapılan araştırmalar incelendiğinde istismar, daha çok aile içi şiddet kavramı altında değerlendirilmiştir ancak daha bütüncül boyutlarla ele alınması gereken bir konudur. Yaşlı istismarı sadece aile içinde yaşanabilecek bir problem olmamakla beraber yaşlının içinde bulunduğu sosyal çevrede de karşısına çıkabilecek bir sorundur. Bu bağlamda toplumun yaşlılara yönelik tutumlarının incelenmesi ve buna yönelik politika önerilerinin sunularak bilinçlendirme faaliyetlerinin artırılması önem arz etmektedir.

KAYNAKÇA

Ağar, A. (2020). Yaşlılarda psikolojik değişiklikler, *Geriatrik Bilimler Dergisi, 3(2), 75-80.*

Akbaş, E., Yiğitoğlu, G. T., & Çunkuş, N. (2020). Yaşlılıkta sosyal izolasyon ve yalnızlık. OPUS *International Journal of Society Researches, 15(26), 4540-4562.*

Akdemir, P., Görgülü, A., & Çınar, Y. (2008). *Elderly Abuse and Neglect. Hacettepe University Journal of Nursing Faculty, 15 (1), 68-75.*

Arıkan G. (2020). Yaşlı Bireylerin Ekonomik ve Sosyal Sorunlarına İlişkin Politikalar Belirleme. *Uluslararası Sağlık Yönetimi ve Stratejileri Araştırma Dergisi, 6(2), 260- 274.*

Arpacı, F., & Bakır, B. (2017). Yaşlı İstismarı ve İhmali. *Türkiye Sosyal Araştırmalar Dergisi, 21(3), 691-703.*

Artan, T. (2013). HUZUREVİNDE KALMAKTA OLAN YAŞLILARDA AİLE İÇİ İSTİSMAR. *Toplum ve Sosyal Hizmet, 24(2), 109-122.*

Artan, T. (2016). Huzurevinde kalmakta olan yaşlılarda yaşlı istismarının bir türü olarak ekonomik istismar. *Sağlık Bilimleri ve Meslekleri Dergisi, 3(1), 48-56.*

Aslan, H. (2012). *Yaşlıların istismar ve ihmal ile karşılaşma durumları ve etkileyen faktörler (Master's thesis, İnönü Üniversitesi).*

Baştuğ, E. (2020). *Aile Hekimliği Polikliniğine Başvuran 65 Yaş Üstü Hastaların Yaşlı İstismarı Açısından Değerlendirilmesi,* Yüksek Lisans Tezi. Sağlık Bilimleri Üniversitesi Ankara Dışkapı Yıldırım Beyazıt Sağlık Uygulama ve Araştırma Merkezi Aile Hekimliği Klininği.

Bayrak, F. (2018). Y*aşlılık Olgusuna Sosyolojik Bir Yaklaşım.* Yüksek Lisans Tezi, Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sosyoloji Ana Bilim Dalı.

Bekaroğlu, M. (1991). *Yaşlılık döneminin ruhsal sorunları.* Sosyal Politika Çalışmaları Dergisi, 1(1).

Bilge, M.A. (2020). *Eskiden günümüze yaşlılık. Ankara: Detay Yayıncılık.*

Cadmus, E. O., & Owoaje, E. T. (2012). Prevalence and correlates of elder abuse among older women in rural and urban communities in South Western *Nigeria. Health care for women international,* 33(10), 973-984.

Canatan, A. (2008). Toplumsal değerler ve yaşlılar. *Yaşlı Sorunları Araştırma Dergisi,* 1(1), 62-71.

Comijs, H. C., Pot, A. M., Smit, J. H., Bouter, L. M., & Jonker, C. (1998). Elder abuse in the community: prevalence and consequences. *Journal of the American geriatrics Society,* 46(7), 885-888.

Çunkuş, N., Yiğitoğlu, G. T., & Akbaş, E. (2019). Yaşlılık ve toplumsal dışlanma. *Geriatrik Bilimler Dergisi,* 2(2), 58-67.

Daşbaş, S. (2014). 65 yaş üstü bireylerin aile içi yaşlı istismarı konusundaki değerlendirmeleri.

Demirci, M. (1979). Yaşlı İnsanların Beslenmesi. *Gıda*, 4(4).

Dong, X. (2015). Elder abuse in Chinese populations: A global review. *Journal of Elder Abuse & Neglect, 27*(3), 196-232.

Erden, Ş., & Boz, H. (2018). Türkiye'de Yaşlı İstismarı ve İhmali. *Ankara Üniversitesi Tıp*

Fakültesi Mecmuası, 71(3), 100-105.

Gürer, A. Küdür Çırpan, F. Atalan ve Özlen, N. (2019). Yaşlı bakım hizmetleri, Jaurnal of Health Services and Education; 3(1), 1-6.

İlhan, F. (2005). Ankara İli Yenimahalle İlçesi Anadolu Mahallesinde Aile İçi Yaşlı İstismarının Saptanması. Ankara: Gazi Üniversitesi Tıp Fakültesi Halk Sağlığı Anabilim Dalı.

İNCE, H., ALİUSTAOĞLU, S., YAZICI, Y., & İNCE, N. (2007). İstanbul'da adli tıp bakışı ile yaşlı ölümleri ve özellikleri. *İstanbul Tıp Fakültesi Dergisi,* 70(2), 34-38.

İpek, C. (2017). Emeklilik hayatında uyum sorunu ve emeklilik eğitimi. *Ahi Evran üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi,* 3(1), 61-66.

KALAYCI, İ., YAZICI, S. Ö., & ŞENKAYNAĞI, A. YAŞLI YAKINLARININ ŞİDDET ALGISI (Süleyman Demirel Hastanesi Örneği). *Yaşlı Sorunları Araştırma Dergisi,* 8(1).

Karadakovan, A. (2014). *Yaşlı sağlığı ve bakım.* Akademisyen Tıp Kitapevi.

Kıssal, A., & Beşer, A. (2009). Yaşlı istismar ve ihmalinin değerlendirilmesi. *TAF Preventive Medicine Bulletin,* 8(4), 357-364.

Kıssal, A., & Beşer, A. (2011). Elder abuse and neglect in a population offering care by a primary health care center in Izmir, Turkey. Social work in health care, 50(2), 158- 175.

Kurt, G. (2008). *Türkiye'de Yaşlılık Olgusuna Sosyolojik Bir Bakış (Sivas İl Örneği),* Yüksek Lisans Tezi, Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sosyoloji Anabilim Dalı, Toplumsal Yapı ve Değişme Bilim Dalı.

Morowatisharifabad, M. A., Rezaeipandari, H., Dehghani, A., & Zeinali, A. (2016). Domestic elder abuse in Yazd, Iran: a cross-sectional study. Health Promotion Perspectives, 6(2), 104.

Oh, J., Kim, H. S., Martins, D., & Kim, H. (2006). A study of elder abuse in *Korea. International journal of nursing studies,* 43(2), 203-214.

Özyer, H. (2016). *Yaşlılık sorunu ve bir çözüm olarak huzurevi (Konya Dr. İsmail Işık huzurevi örneği)* (Master's thesis, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü).

Sayan A., & Durat, G. (2004). Yaşlı İstismarı ve İhmali: Önleyici Girişimler. *Anadolu Hemşirelik ve Sağlık Bilimleri Dergisi,* 7(3).

Soares, J., Barros, H., Torres-Gonzales, F., Ioannidi-Kapolou, E., Lamura, G., Lindert, J., ... & Stankunas, M. (2010). Abuse and health among elderly in Europe.

Switzer, J. A., & Michienzi, A. E. (2012). Elder abuse: an update on prevalence, identification, and reporting for the orthopaedic surgeon. JAAOS-Journal of the American Academy of Orthopaedic Surgeons, 20(12), 788-794.

TUİK (2021, Mart). *İstatistiklerle Yaşlılar*

(Haber bülteni) Erişim adresi https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Istatistiklerle-Yaslilar-2020- 37227#:~:text=N%C3%BCfus%20tahminlerine%20g%C3%B6re%202020%20y%C 4%B1l%C4%B1,5'ini%20ya%C5%9Fl%C4%B1%20n%C3%BCfus%20olu%C5%9 Fturdu

Uysal, A. (2002). Dünyada yaygın bir sorun: yaşlı istismarı ve ihmali. *Sosyal Politika Çalışmaları Dergisi,* 5(5).

Uzdil, S. (2021). *Aile Hekimliği Polikliniğine Başvuran 65 Yaş Üstü Yetişkinlerde Kırılganlık ve Yaşlı İstismarı Arasındaki İlişkinin Değerlendirilmesi,* Uzmanlık Tezi, Sağlık Bilimleri Üniversitesi Gaziosmanpaşa Sağlık Uygulama ve Araştırma Merkezi Aile Hekimliği Anabilim Dalı.

Yerli, G. (2017). Yaşlılık Dönemi Özellikleri ve Yaşlılara Yönelik Sosyal Hizmetler. *Journal of International Social Research,* 10(52).

Yeşil, P., Taşçı, S., & Öztünç, G. (2016). Yaşlı istismarı ve ihmali. *Düzce Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü Dergisi,* 6(2), 128-134.

Yıldırım, Y. K. (2005). Yaşlı istismarı ve önlenmesi. *Ege Üniversitesi Hemşirelik Fakültesi Dergisi,* 21(1), 167-174.

Bölüm 2

BOZKIR KAVİMLERİNİN MİTOLOJİLERİNDE KURT MOTİFİ

Aslı KAHRAMAN ÇINAR[1]

1 Dr. Öğr. Üyesi Aslı Kahraman Çınar, Bozok Üniversitesi, 0000-0003-0969-7222

Bu çalışma doktora tezi temel alınarak hazırlanmıştır. Aslı Kahraman Çinar, "Bozkır Kavimlerinin Kültür ve Mitolojilerinde Geyik, Kurt ve Kartal (Başlangıcından Göktürk Dönemi Sonuna Kadar) , Danışman Prof. Dr. İlhami Durmuş, Ankara, 2016.

Giriş

Bozkır kültür çevresindeki tüm halkların sosyal, kültürel, dini hayatı içerisine yer etmiş olan kurt motifinin mitolojilere yansımaması imkânsızdır. Zaten mitolojilerden aldığı güç ile bu çevrede daha geniş bir kullanım sahası bulmuş, mitoloji ve destanlarda başkahraman olarak yerini almıştır. Milli destan, menkıbe ve efsaneler milletlerin kültürel özelliklerini araştırırken birinci derecede öneme sahip kaynaklardır. Bu kaynaklar tarihin eksikliklerini doldurduğu gibi düşünce ve inançların anlaşılması bakımından da önemli bir yer işgal eder.(Turan, 2003:95)Kurt Türk kahramanlık mitlerinin sembolüdür. Birçok özelliğe sahip olan Bozkurt'un yetenekleri-nin her biri yaptığı kahramanlıklarla ortaya çıkar.(Bars, 2008: 235) Türk destanlarında da kurt merkezi bir motiftir. Adı "Bozkurt veya Başkurt" olarak anılır.(Talas, 2004: 287) B. Ögel'e göre "kurt kültü" çok erken çağlarda kültürel yaşama damgasını vurmuş fakat Orta Asya'nın ileri toplumlarında ve büyük devletlerde zamanla izleri silinmiş fakat efsanelerde bir motif olarak yaşamaya devam etmiştir. Göktürklerin kullandığı "kurt başlı bayrak" bu izlerin bir yansıması olarak varlığını korumuştur.(Talas, 2004: 287)Türkdestanlarında kutsal kahraman kendi üzerine verilen vazifeleri yerine getirir ve bundan sonra ona eşlik edecek bir simge ortaya çıkar ki bu simge kurttur. Destan kahramanına kılavuzluk eden kurt aynı zamanda göksel bir varlıktır ve farklı bir boyutu vardır. Eliade, rehber olan hayvanların öncelikle av olarak görüldüğü fakat sonra kahramanın hayvan peşine düşmesiyle ona rehberlik eden unsur haline geldiğini söyler.(Eliade, 2003: 38)

1. Kurttan Türeyiş/ Ata-Ana Miti

Menşe miti olarak karşımıza çıkan ilk anlatı M.Ö. 119 tarihlerinde görülür ve oldukça eksiktir. Mitin ilk şekli Çin salnamelerinde rastlanır ve Wu-sunlara aittir.(Bayat, 2007: 165) Menşeinin bir kurda bağlanması belki birçok topluma garip gelebilir. Fakat her toplum menşeini bir şeye dayandırmaktadır ve bunun için farklı örnekler vardır. Tibetlilerin atası bir dişi maymun ile iblisin birleşmesidir. Moğolların atası bozkurt ile alageyiktir. Töleslerin atası kurt ile hun yabgusunun kızıdır. Türklerde ise bir dişi kurt ile Hun tiginidir.(Gumilev, 2001: 35)

Orta Asya toplumlarında kurt-ata miti bulunmaktadır fakat en kapsamlısı Aşina boyunun ortaya çıkmasını anlatan efsanedir. Göktürklerin kurt-ana mitinin bize kadar ulaşan üç versiyonu vardır. Bu mitler birbirine benzer, bu yüzden kurt-ana veya kurt-ata mitlerinin ortak bir kaynaktan çıktığı sonucuna ulaşılabilmektedir. Kurttan türeme mitine ait yazılı kaynaklarda beş tür menşe hikâyesine rastlanır.

1. Kurdun emzirmesi ile ondan türeyen halk miti.

2. Hükümdarın kızının kurtla evlenmesiyle türeyişin başladığı mit.

3. Hükümdarın kızlarını tanrı ile evlendirmesi ile ve tanrının da bir kurt postunda olması miti.

4. Aşina boyunun türeyişinin anlatıldığı bataklığa atılan çocuk miti.

5. On sekiz kardeşten en büyüğünün kurt soyundan türeme miti.

Bu mitler yazılı olarak Çin yıllıklarında bulunmaktadır. Kurt mitleri görsel şekilde bayrak, sancak ve süngü üzerlerinde, duvar resimlerinde görülmektedir.(Bayat, 2007: 165-166)Orta Asya halk edebiyatının bazı örneklerinde ise kurt, çoğu zaman erkek iken Göktürklerde kurt, dişi yani ata-ana figürüdür. Aslında Türk kavimleri arasında yaygın olan ata-baba'dan türeme inancıdır. Ata-ana figürünün yerini erkek soyundan türeme almıştır.(Ögel, 1995: 115)Köken mitinde birinci sırada yer alan kurt, tabu, rehber, koruyucu olarak görülmesinin de önemli sebebidir.(Roux, 2000: 300) Türklerde ataya duyulan saygıdan dolayı Türkler bu saygıyı kültleştirmiştir. Ata, baba, bab, buka, kökçe/gökçe, kurt ata, kurt dede, aksakal vb. mitik varlık veya şahsiyetleri zihin dünyalarında yaşatmışlardır.(Duman, 2014: 194)

VI.-VII. yy'larda kurt-ata veya kurt-ana inancı yaygınlaşarak kurt tasvirli kabartmalar üzerine yansımaktadır. Göktürk kağanları otağlarının önüne kurt başlı tuğlar diktikleri bilinmektedir. Bu kurt anısına saygının sonucu olarak gerçekleşmiş bir uygulama olarak varlığını korumuştur. (Durmuş, 2012b: 111-115)

Kurt, Türk kültür tarihi içerisinde birçok farklı motifle karşımıza çıkmaktadır. Öncelikle Türk milleti "kır yeleli (gri)" kurt'u sevmekteydi. İnsan baba ile kurt anneden türeme inancı mitolojilere yansımaktadır. Kurdun tanrının görüntüsü ve elçisi olarak dünyada var olduğuna inanılmaktaydı. O Türk milletine yol gösteren bir rehberdi. Kurt başı devlet sembolü olarak bayrak ve sancaklar üzerinde kullanılmıştı. Türeyiş destanlarına farklı şekillerde yansımıştır.(Tanyu, 1980: 47)Birçok araştırmacıya göre kurt, Türklerde bir "hayvan-ata" veya "hayvan-ana" sembolü olmuştur. Zamanla bu hayvan ata kavramı gelişmiş ve kurt artık Orta Asya toplulukları için hükümdarlık sembolü haline gelerek ve yer gök unsurları ile bağlantı kurulmuş ve kutsal manalar kazanmaya başlamıştır. Moğollar döneminde gelindiğinde bu coğrafyada kurt motifinin yerini köpek almıştır. Moğolların gizli tarihinde ise Cengiz Han'ın kurttan türediğine dair efsaneler yer almaktadır (Temir, 2010, 5-15). Bazı Çin kaynaklarında, yüksek tekerlekli araba kullanan Kao-ko olarak isimlendirilen Töles kabileleri de Türkler gibi bir kurt atadan türediklerine inanmaktadırlar. Gök Türkler, Çin kaynaklarından öğrenildiğine göre Asya Hunlarından geldiklerine inanmaktaydılar. Başbuğ ailesi olan Aşina soyunun bir dişi

kurttan türediğine dair döneme ait yaygın rivayetler bulunmaktadır. Bu rivayetler nedeniyle Gök-Türklerin erken tarihleri efsanelerle karışmıştır. Bir kurt atadan türeme ve bu kurdun Türk halkına yol gösterip dağların arasından çıkarması öyküleri Asya Hunlarının ve Göktürklerin ortak bir ataya bağlanma inancını güçlendirmektedir.(Kafesoğlu, 1997: 97-98)J. Marquart, P. Pelliot, W. Barthold, D. Rassovsky gibi Avrupalı araştırmacılar, Kumanların Türk'e benzemedikleri ve Moğol bölgesine yerleşerek Türkleşmiş bir Hint Avrupalı kavmin devamı olabileceği üzerinde durmuşlardır. Çin kaynaklarında Wu-sun olarak adlandırılan sarışın, renkli gözlü kavmin, Türklere özgü kurttan türeme efsanesine sahip olduğu, Hun soyu ve kültürünün bir devamı olduğu hakkında bilgiler yer almıştır.(Kafesoğlu, 1997: 186-187)

Türkistan'ın kuzeybatısında Uşrasana'da bulunan Buncikes sarayında Göktürk kağan soyunun kurttan türeyişini tasvir ettiği sanılan bir duvar resmi bulunmaktadır. Birinci resimde; hükümdar olduğu sanılan bir kişi tahtta oturmaktadır ve sadece vücudunun alt kısmı görülmektedir. Tahtın sağ ucunda bir çıplak kadın tasviri bulunur ki bu Aşina'nın annesini temsil etmektedir. Onun aşağısındaki kurt resmi ise kadını işaret etmektedir. İkinci resimde, kolları ve bacakları kesilmiş Göktürk'ün dişi kurt tarafından Lin ülkesinin adamlarından kurtarılışı tasviri olduğu tahmin edilmektedir. Kurt yaralı Göktürk çocuğunu taşır. En altta ise kurdun emzirdiği çocukları resmeder. Her bir resim kurdun sembolik bir başka anlamına vurgu yapar.(Çoruhlu, 1999: 115-116-117)

Aşina soyunun türeyişi ile ilgili kurt ana efsanesinin bir şekli kısaca şöyledir. Türklerinyeryüzünde yayılmalarına tahammül edemeyen bazı milletler birlik olur ve Türk milleti üzerine baskın yaparak herkesi öldürürler. Amaçları Türk soyunun kökünü kurutmaktır. Bu baskında bir küçük çocuk dışında herkes öldürülür. Kalan çocuğun kol ve bacaklarını kesilerek bir bataklığa atılır. Bir dişi kurt çocuğu kurtarır ve onu mağarasına götürerek besler büyütür. Çocuk büyüyüp delikanlı olunca kurt ile evlenir ve ondan çocukları olur. Etraftan bu durumu duyup da onları öldürmek isteyenler olunca kurt ve delikanlı bir dağa kaçarlar. On tane erkek çocuğu olur bunları evlendirmek için on tane kız kaçırırlar. Bu kızlardan biri Aşina adını alarak tüm kavmin başı olur(Gömeç, 2000: 54-55). Kurt tarafından emzirilen çocuk resimleri türeyiş mitlerini yansıtmaktadır(Durmuş, 2007a: 49).Hikâyenin detaylı anlatımı Ergenekon destanı başlığı altında anlatılmıştır.

Mitolojide geçen dişi kurdun bir çocuğu mağaraya götürmesi inancından dolayı Türklerde ata-mağarası anlayışı vardır. Bu mağarada kağanların yılın belli zamanlarında törenler yapıp kurban kestikleri de bilinmektedir. Göktürk kağanları da bu uygulamayı yapmışlardır.(Ögel, 1998: 21). Kurt-ata, halkın ve hükümdarın koruyucusudur. Türk kağanı

her yıl ata mağarasına giderek orada çeşitli adaklarda bulunur, tüm Türk kavimleri dişi kurda saygı duyar ve onu yüceltir (Roux, 2014: 130). Dünyada bilinen dişi kurt efsaneleri ve ata mağarası törenleri Asya Bozkırları menşeli olup "savaşçı çobanlar"dan, Etrüksler aracılığı ile Batıya intikal etmiştir(Kafesoğlu, 1997: 332-334). Tabgaç ülkesinde ise "kurt dağları", "kurt nehirleri" ve kurt dağına ait bir sunak bulunmaktadır(Kafesoğlu, 1997: 330-331).

Düşman baskısında kalan Türkler, kimsenin boyunduruğuna girmez. Hürriyet ve istiklaline düşkün Türk milleti dağlara sığınır. Chou devri Çin tarihi Türklerin menşei hakkında şöyle yazar; *"Rivayetler muhteliftir, fakat hepsi bir noktada birleşir: Gök –Türkler bir dişi böriden türemiştir."*(Esin, 1972:9). "Bozkurt", "kutlu dağ", Türk bozkurt hayatının kurttan türeme ve sayısız mücadelelerinin anlatıldığı efsanelerdir. Bu efsanelerin merkezinde bir kurt –ata vardır. Göktürklerin hükümdar sülalesi olan Aşina ailesinin atası bir dişi kurttur. Kurt ataya saygı ve hürmetten onu resmeden kabartmalar yapılmış, otağların önüne kurt başlı tuğlar dikilmiştir. Böylece kurt başlı sancak hakanlık alameti olmuştur. Sadece Hunlarda değil Wu-sunlarda da kurttan türeme efsanesi bulunmaktadır. (Kafesoğlu, 1997: 330-331)

Vusunların kurttan türüme miti Çin kaynaklarında iki şekilde yer alır. Han-Shu'da "*Büyük Jou-Chinler (Yüeçiler), K'unmo'nun babası Nan-tou-mi'yu öldürerek Wu-sun topraklarını zaptetti. Wu-sun halkı kaçarak Hsiung-nu'ya tabi oldu. İşte K'un-mo, bu sırada doğdu. Fu-fu-pu-chi-ou-lin beyi onu kucaklayıp otların içine sakladı. Sonra yiyecek aramaya gitti. Döndüğünde bir kurdun onu emzirdiğini gördü. Bir kuş daağzında et tutarak etrafında uçuşuyordu. Lin Beyi onun tanrı olduğunu zannetti. Alıp Hsiung-nu'ya götürdü. Ch'ün-yü onu severek büyüttü,"* Hikâyenin farklı şekillerine yine Çin kaynaklarında rastlanmaktadır.(Çoruhlu, 1999: 112).

Çin kaynaklarına göre Altay dağlarında oturan Tarduş Türkleri de atalarını "kurt başlı bir insan" olduğuna inanmaktadırlar. Bu inanış Türk totemizminin izlerini yansıtmaktadır.(Talas, 2004: 287).Kurt ile ilgili menşe efsaneleri incelendiğinde Türk soyunun devamı, neslin türemesi için bir Bozkurt ortaya çıkar ve çoğalmayı sağlar. Bu bazen bir dişi kurt bazen de bir erkek kurt olarak görünür(Akcan, 2012: 36).

Chou sülalesinin resmi tarihinde Kök Türklerin türeyişine dair ikinci bir efsane bulunmaktadır. Efsaneye göre; *"Kök Türklerin ataları, Hunların Kuzeyinde bulunan Sou ülkesinden gelmişlerdir. Kabile reisi on yedi kardeşe sahiptir. Bir düşman baskınında kurttan doğan kardeşi İ-ci-Ni-su-tu dışında herkes ölür. Sağ kalan kardeşinin ise doğaüstü yetenekleri vardır. O yağmur yağdırabilir, rüzgâr estirebilir. Yetenekli İ-ci-Ni-su-tu, yaz ve kış tanrılarının kızları ile evlenir. Bu kızlardan dört çocuğu doğar*

ve büyür. En büyük çocuğu ateşi bulur. Üç küçük kardeş birleşir ve abilerini kendilerine önder seçerler ve ona Türk unvanı verilir. Türk on kadın ile evlenir, bu kadınlardan doğan çocukların hepsi soyadlarını annelerin adlarından alırlar. Her kadından bir boy meydana gelir. Bu on boydan birisini başkan olsun istenir başkanı seçebilmek için ise yükseğe sıçrama müsabakası yapılır. Aşina isimli kadının oğlu müsabakaya katılanlar arasındaki en genç kişi olmasına rağmen en yükseğe sıçrar ve başkan seçilir. Böylece A-Hsien Şad ünvanını alır. Kök türk devletini kuran da Aşina soyunun torunlarıdır" (Yılmaz, 2006: 107-108).

Efsaneye göre kurt ata, yaz ve kış tanrıları ile evlidir. Bu tanrılardan dört çocuk sahibi olur. Çocuklardan birisi leylek olup uçar. İkinci çocuğun adı Kırgız, dördüncü çocuk ise Türk olur. Üçüncü çocuğun adı ise okunmamaktadır. Efsanenin başka bir şeklinde ise Türk en büyük çocuktur ve babasının yerine geçmiştir. Bu soy kütüğü, Ebülgazi Bahadır Han'ın "Yasef oğlu Türk" şeceresine benzer. Burada ateşi ve çadırı icat eden de Türk'tür (Ögel, 1998: 25-26-27).

Kem nehrindeki Kırgızlar, Göktürklerin ataları ile kardeş olduğuna ve ortak atalarının da bir kurt olduğu inancına sahiplerdir (Tanyu, 1980: 2). Çin kaynaklarına göre Asya Hunlarının bir kolu olduğu bildirilen Uygurlar bir menşe efsanesine göre Hun hükümdarının kızı ile bir kurttan türemişlerdir(Kafesoğlu, 1997: 130).

Han-name'ye göre Çingiz-Han'ın atalarından Alan-Kowa(Alanko'a) çadırında yatarken, içeri birden parlak bir ışık girer. Işık kadının gözüne kurt ve aslan gibi bir görüntü olarak görünür. Alan-Kowa bu olay üzerine hamile kalır. Moğolların gizli tarihinde Alan-Ko'a geceleyin çadırında yatarken, sarışın bir adam çadırın bacasından içeri sızan parlak bir ışık içinde gelir. Adam, kadının karnını okşadıktan sonra, bir köpek şekline bürünerek, ay ışığı içinde çıkar gider. İlk kaynakta anlatılanlar Özbek ve Türk bölgesine aittir. Bu bölgede aslan ve kurt en önemli hayvanlardır. İkinci anlatı ise Proto-Moğol kaynaklı olup burada köpek, ata sayılmıştır (Ögel, 1998: 43).Tarduşlar ise kendi atalarının kurt başlı bir insan olduğuna inanmışlardır. Moğollar da dağ ruhunu kurt başlı olarak tasavvur etmişlerdir. Türk boylarından Kumandinler kurdu dağ ruhu olarak görmüş ve dağ ruhuna sahip kurt ise aslında vatanın sembolü olmuştur (Bayat, 2007: 177).

Uygurların ataları olan Kao-çı'lar da Kurt-ata, Oğuz Destanında adı geçen "Gök yeleli kurt", Kuzey Doğu Sibirya'daki kavimlerin ataları, bunlar hep erkek kurt figürüdür. Bazı Kamçatka efsanelerine göre geçmiş zamanlarda bir kadın ikiz çocuk doğurmuş. Sonradan bu çocukların babasının bir erkek kurt olduğu anlaşılmış. Zamanla bu çocuklardan Kamçatka halkı türemiş ve efsane halk arasında yayılmış. Kamçatka halkı, her sene

ekim ayında bir bayram ile doğum günlerini kutlamak için samandan bir kurt heykeli yaparak onu dolaştırır sonra da bu heykeli bir yıl saklar. Sembolik bir kız alarak bu saman figür ile evlendirirler. Kamçatka halkının bu inanışları ve ritüelleri 18. yy'a ait bilgiler olup o zaman toplanıp yazıya geçirilmiştir (Ögel, 1998: 44-45).

Tarduş Türklerinin atasının kurt başlı bir insan olduğuna inanılmaktadır. Ata kurdun uyarısı ile Tarduşlar büyük tehlikeler atlatmışlardır. Başkurtlar da kurttan türediklerine inanırlar bu yüzden isimleri baş-kurt'tur (Karakurt, 2012: 513). Yovmut Türkmenleri hükümdarı Çığalı Beyin kızı Bibi Hilal'in kaçırılması üzerine görülen bir rüya Türk aşk destanları içerisinde yer almaktadır. Bu rüyanın yorumu ise Yovmuttan gelen Börü'den /kurttan bir çocuk doğacak ve ülkenin şahı olacaktır. Bahsi geçen kurt çocuğun cinsiyeti hakkında bilgi yoktur (Kalafat, 2009: 12).

M.S. IV. yy'da Kao-külerin (Ting-ling) kurt söylencesine yeniden sahip çıktıkları görülür. Burada biçim farklılığı vardır ve kurdun bir prensesle evlendiği anlatılır. VI. yy'da ise T'u-küler, bir çocuğa dişi kurdun sahiplenmesi ve böylece neslin çoğalması temasına dönerler. Moğollardaki kurt ata söylencesinin T'u-külerden sonra gelen bir Türk topluluğundan alındığı düşünülebilir (Roux, 2011: 57-58).

Türk mitolojisinde kahramanın vahşi hayvanlar, özellikle de kurtlar tarafından büyütülmesi, sıkça rastlanılan bir durumdur. Türklerin türeyiş efsanelerinde kurt, bahsedilen fonksiyonları birçok anlatmada üstlenmiştir. Bu konuya örnek olarak, *"Wu-sun" larla ilgili olarak Bahaeddin Ögel'in sunduğu şu anlatmayı göstermek mümkündür:"Wu-sunaların Kralına Kun-mo derler. İşittiğimize göre, bu kıralın babasının, Hunların batı sınırında küçük bir devleti varmış. Hun hükümdarı, bu Wu-sun Kıralına taarruz etmiş ve Kun-mo'nunbabası olan bu kıralı öldürmüş. Kunmo da, o sıralarda çok küçükmüş. Hun Hükümdarı ona kıyamamış. Çöle atılmasını ve ölümü ile kalımının, kendi kaderine bırakılmasını emretmiş. Çocuk çölde emeklerken, üzerinde bir karga dolaşmış ve gagasında tuttuğu eti, ona yavaşça yaklaşarak vermiş ve uzaklaşmış. Azsonra çocuğun etrafında, bu defa da bir dişi kurt dolaşmağa başlamış. Kurt da çocuğa yanaşarak memesini çocuğun ağzına vermiş ve iyice emzirdikten sonra yine oradan uzaklaşmış(Bayram, 2006: 25). Bütün bu olan bitenşeyleri, Hun Hükümdarı da uzaktan seyredermiş. Bunları görünce, çocuğun kutsal bir yavru olduğunuanlamış ve hemen alıp adamlarına vermiş. İyi bir bakımla da büyütülmesini emretmiş. Çocuk büyüyerekbir yiğit olmuş. Hun Hükümdarı da onu ordularından birine komutan yapmış. Gittikçe gelişen ve başarıkazanan çocuğa gönül bağlayan Hun Hükümdarı, babasının eski devletini ona vererek, onu Wu-sun Kıralı yapmış..."*

Çuvaş Alp anlatmaları arasında yayınlanan aşağıdaki anlatmanın, kurttan türeme hadisesinin yüzyıllar geçmesine rağmen halk hafızasında basit bir şekilde de olsa korunmuş bir örneği olduğunu düşünmek herhalde yanlış olmaz. *"Biz kurtlarız. Bizim neslimiz Alşih'te en eski diye bilinir. O, kurt soyundan türemiştir.Memurlar, bizim soyadımızı din değiştirdiklerinde Rusça "volkov" diye yazmış. Atalarımızınbüyük büyük babası bunun yüzünden çok sinirlenmiş.—Biz nasıl kurtoğulları oluruz.?! Biz kurduz, demiş. Alp'a halkını buraya tanrının kurdu idareedip gelmiş. Biz, o kurdun, o halkın neslindeniz, böylelikle, biz kurtlar, kutsal canın neslindeniz." şeklinde alp hakkında hikâye anlatıyormuş* (Bayram, 2006: 25).

Türkütlerin Hun tarkanı ve dişi bozkurttan türediği inancı bulunaktadır (Topsakal, 2009: 129-130). "Pei-shu" ve "Sui-shu" da Türk halkının kökeni ile ilgili efsaneler anlatılmaktadır. Bu vakayinamelerde anlatılanlarda Türklerin bir dişi kurttan türediği hikâyesi mevcuttur.(Gumilev, 2006: 99-101).Dişi kurdun çocuğu emzirmesi, geyik etiyle beslenmesi, suyun çocuğa yaşam vermesi temaları tevratta da geçen evrensel temalardır(Roux, 2000: 306-307).

Türklerin tarihte ana erkil bir aile örgüsü içerinse bulundukların zaman zaman ileri sürülmüş olsa da, Türk toplumlarında yaşam ataerkildir ve kan akrabalığı esasına dayanır (Bozkurt, 1995: 2).Dişi kurt efsanelerinde gözden kaçan bir husus yüzlerce yıl önce J. De Guignes'nin işaret etmesine rağmen dişi kurdun bir kadın olabileceğidir. Aslında dişi börü, çocuğu koruyan ve büyüten bir kadındır. Fakat daha sonraki zamanlarda bu kurgu, Türklerin kendilerine çok yakın gördükleri ve kutsal saydıkları kurdun kişiliğinde özdeşleşmiştir (Gömeç, 2006: 25-26).

2. Mavi Kurt/Kutsal Kurt Miti

Dişi kurt ile ilgili ilk araştırmayı yapan J. De Guignes, Türkologların ilgisini bu konu üzerine çekmiştir (De Guignes, 1756: Bayat, 2007: 165-166). Kurt, dişi kurt, gök, mavi, kutsal kelimelerinin bir arada düşünüldüğü mavi kurt mitlerinde ortak motifler, renkler ve kutsal algılar dikkat çekmektedir.

"Gök" sözcüğü Türk adını mavi ve geniş manaları ile karşılamak için kullanılmaktadır. Kurulan Türk devletlerinin büyüklüğü, genişliği ve özellikle millet olma bilinci gök sözcüğü ile karşılamaya çalışılmaktadı(-Tanyu, 1980). Türk mitolojik sisteminde aynı çizgide duran renk çeşitleri vardır. Mavi de böyle bir renktir. Buna göre de gök, boz, ala, ak renklerine hangi noktadan bakılırsa bakılsın bu çizgiden mavi kutsalına bağlıdır (Bayat, 2007: 178). Dünya mitolojilerinde genel olarak mavi renk akıl, idrak, sağduyu, iffet, sadakat, tanrıya hürmet, barış, erdem gibi ögeleri temsil etmektedir (Çoruhlu, 2002a: 188).

Türk mitolojilerinde de kurtlar renklerine göre isim almıştır. Bozkurt, gökbörü/göybörü, ağkurt, kızılkurt gibi adlandırmaları vardır. Efsanalerde ise börü, börtei, börcü, asene, sina, cina, cine, yakşır gibi isimler almaktadır (Kalafat, 2012: 169). Börte kelimesi eski Moğolcada mavi anlamında "gök rengi" kelimeleri ile karşılık bulmaktadır (Ögel, 1995: 120). Türklerin kurda "Gök-Böri" demelerinin sebebi gök, göğün rengi olan maviliktir. Çünkü Türklerde göğe, gök tanrı denirdi. Gök rengi, göğün kutsallığına yapılan atfın yanı sıra Tanrının da bir sembolü olarak görülmektedir. Bir şeyi gök rengine büründürmek, gök sözü ile söylemek, o şeyi kutsallaştırmak, ona kutsallık yüklemek, gök ile yani tanrı ile yakınlaştırmak, bir bağ kurmak anlayışının sonucudur (Ögel, 1998: 42.). Toplumların geleneklerinde soyu meydana getiren canlı veya cansız varlıklar tanrısal niteliğe sahip olmaktadır. Buradan bakıldığında bozkurt, Tanrı oğlu vasfı üstlenmekte ve Türklerin soyunun türemesinde tanrısal bir varlık olarak belirmiştir (Bayat, 2007: 165). Gök böri ile söylenmek istenen gök tanrı ile bağlantı kurmaktır. Boz aslında semanın rengidir. Gök tanrı ve gök börü eş anlamlı verilmeye çalışılmaktadır (Bayat, 2007: 178). Türkler kendilerine "Mavi Türkler" yani "Göksel Türkler" anlamında Göktürk demişlerdir (Roux, 2000: 306-307). Türkler gök rengini olgunluk, erginlik ve tecrübe sembolü olarak da görmüşlerdir. Zaten bozkurdun bir ışıkla ortaya çıkması onun tanrısal/göksel vasfına işaret etmektedir (Özkartal, 2012: 64). Günlük hayatta "gök" deyimi mavi rengi göstermekle birlikte, Türk mitolojisinde mavinin tonlarına hatta yeşile bile mavi denilmektedir. Kutsal düşüncede ise "gök yeleli kurt"un anlamı mavi yeleliden ziyade yaşın ilerlemesi ile saça düşen ak'ı ifade etmektedir. Bu da yaşlandıkça insanın tecrübesinin artması, olgunlaşmasını sembolize etmektedir (Ögel, 1998: 135). Gök ejderi de mavi ile ilişkili olup mavi, sonsuz boşluğu da simgelemektedir. Gök rengi mavi, birlikte anıldığı unsuru saygın hale getirmektedir. Mesela gök renkli erkek kurt Gök tanrının simgesine, gök kurdun güneş gibi bir ışık içinde doğması daha eski güneş kültü ve güneş tanrısı inanışlarına vurgu yapmaktadır. Orta çağ Türk metinlerinde de; gök sakallı", "karalı göklü otağ" (Dede Korkut), "gök polad" (gök çelik), "kök temür" (gök demir),"gök bidevi atlar" (Dede Korkut) gibi ifadeler görülür (Çoruhlu, 2002a: 188).

Kurdun destanlarda yalnızca hükümdarın gözüne görünüyor olması ona Hızır vasfı yüklenmesine sebep olmaktadır. Timur'un ordusunun önünden giden kurdu sadece Timur görmektedir. Oğuz Kağan Destanı'nda ise kurdu gören Oğuz'dur. Rus yıllıklarında geçen hikâyede sadece Rus komutan Boynak kurdu çağırabilmektedir (Bayat, 2007: 175). Bozkurt'un Türklerin istedikleri zaman çağırabilecekleri kurtarıcı kimliği onun her defasında yeni bir kahraman simasında ve Hızır olarak yeniden doğmasına sebep olmaktadır (Bayat, 2007: 175). Bozkır kültürünün her

katmanında kurda rastlamak mümkündür. Her zor anda kutsallaştırılan kurdun gelip halkı felaketten kurtaracağına inanılmaktadır. Kurtarıcılık anlayışı Mesih inancını hatırlatmaktadır. Şiilerin 12. imamın geleceğine olan inanca benzemektedir. Oğuz bedeninde doğan bozkurt dünyayı tek bayrak altında birleştirmektedir. Eski Türklerdeki "kurtla kıyamete kalmak" deyimi kurtarıcı olarak geleceğine olan inanca vurgu yapmaktadır (Bayat, 2007: 176-177).

Türklerin "kurt (gökböri)" den türedikleri ile ilgili mitolojik anlatılar Çin kaynaklarından öğrenilmektedir (Artun, 2004: 1). Bu mitolojik anlatılar içerisinde mavi kurt bazen dişi bazen de erkek olarak görülmektedir. Farklı Türk topluluklarının kendine özgü kutsal kurt hikâyeleri bulunmaktadır. *"Börte Çine, göksel bir emirle doğmuştur ve Cengiz Han'ın kutsal atasıdır. Börte, denizleri aşmış ve Burkan Kaldun denilen Onon Nehri kıyısında bir gölgede konaklamıştır. Burada Bataci Han doğmuştur."* Efsaneye ait bu satırlarda hayvanların renkleri ile temsil edilen, biri mavi ya da boz (börte) diğeri ise beyazımsı yani gök ve toprağın oluşturduğu çift, ebedi ve evrenselin simgesi olarak yer almaktadır (Roux, 2001: 66-67). Kafkas Nart Destanı başlığı altında da detaylıca anlatan efsanede "mağaranın içinden mavi bir ışık süzülür ve mağarayı aydınlatır. Ardından gökyüzünden mavi bir taş düşer ve bu mavi taşın içinde bir erkek çocuk bir kurdu boynundan sıkıca tutmuş onu emmekte olduğu halde bulunur."(Tavkul, 2002: 147). Er-Töştük destanı kahramanlarından Sarı Bey "mavi kurt"a benzetilir hatta sürekli bu vasfıyla anılarak adı dahi unutularak ona "mavi kurt" denilir (Roux, 2001: 66-67). Oğuz Kağan destanında ordunun başında giden mavi tüylü, mavi yeleli büyük, erkek kurt; "Atına atla ve yola koyul Oğuz, ben senin yerine başa geçerim. Sana yol gösteririm"(Roux, 2000: 137-138) demektedir.Oğuz Han'a rehberlik yapan bu kurt için ifade edilen "Gök tüylü, gök yeleli" sıfatlarından anlaşılan, kurdun yelesinin ve tüylerinin Türkler için ne kadar önemli olduğudur (Ögel, 1998: 42-43). Türklerin ona Gök Kurt demelerinin sebebi, kök yani gök, göğün rengi olan mavi idi. Aslında Türkler göğe Kök Tanrı yani mavi gök derlerdi Kırgız destanlarında da Kök Çal, yani Gök Yeleli Kurt en büyük Kırgız bahadırlarına verilen bir unvan idi (Kalafat, 2012b: 320). Börteçine mavi kurt olarak çevrilmektedir. Çince metinde şu yorum geçmektedir: "Ts'ang-sö: gök rengi, mavimsi yeşil renk" bu sözcük köken vurgusu ya da gökle akrabalıkla yorumlanabilir. Moğollarda kendilerini gökle bağdaştırıp mavi demişlerdir.

Kıpçakların da kutsal hayvanı kurttur. Onlara göre kurt, aklın, gücün, atik ve çevik ve acımasız olmanın sembolüdür. Kıpçaklar bir kurt-anadan türediklerini düşünmektedirler. İlk ata-anadan 15 çocuk dünyaya geldiğine ve bunların da Kıpçakların 15 atasını oluşturduğuna inanmaktadırlar (Kalafat, 2004: 74). Atilla'nın da yüzünün kurda benzediği kaynaklarda

geçmektedir (Ögel, 1998: 44). Karluklara mensup olan Baraklar Göktürklerin bir parçasıdır. Ortak ataları ise yine gök kurttur. Kutadgu Bilig'de "Ay Kök-böri! (Ey semavi veya Gök renkte kurt!)/"Ay sıgun! (Ey sıgun)" diyerek iki hakanlık unvanı ile hitap edilmektedir (Gökalp, 1977: 3).

3. Rehber/ Yol Gösterici/Kılavuz Kurt Miti

Türk mitolojik hikâyelerinde kurt, pek çok vasfa sahip bir karakter olarak görülür. Türk mitolojilerinde özellikle onun yol göstericiliğine, zor zamanlarda Türk milletinin imdadına yetişen özelliklerine vurgu yapılmıştır (Kafesoğlu, 1997: 332-334). Dişi kurt genellikle doğurganlık ve koruyucu yönüyle mitolojiye yansırken bilgelik ve kılavuzluk ise erkek kurda hasredilir (Duman, 2014: 195). Oğuz, Manas, Semetey, Köroğlu destan kahramanlarına yüklenen tüm vasıflar kurtarıcı ecdat bozkurdun vasıflarının varyantlarıdır (Bayat, 2007: 178). Rehber ve ata fonksiyonu taşıyan kurt mitolojisi, "köpek mitolojisi"nden çok daha eski tarihlere, Orta Asya'nın prehistorik çağlarına dayanmaktadır. Dünyaya yayılmasının başlangıç noktası ise yine burasıdırMetinlerde kurt "Tanrının habercisi Kurt" olarak geçmektedir (Kafesoğlu, 1997: 332-334). Bu kullanım onun kutsallığına vurgu yapmaktadır. Tanrı tarafından kutsal bir görev üzere dünyaya gönderildiği ve öncülüğünde hareket etmenin başarı getireceğine inanılan "klavuz kurt" motifi Türk kültürlü halkların hayatında olduğu gibi bugün de Türk halkının sosyo-kültürel hayatında önemli bir yere sahip olduğu görülmektedir (Çobanoğlu, 1997: 165).

Bozkır kültür çevresindeki Türk topluluklarının bir olma, birlik olma, yurt bulma, vatan kurma, lider peşinde hareket etme gibi öncül mitolojik hikâyelerine bakıldığında ortak bir rehberin olduğu görülür. Bu ortak rehber ise kurt motifi etrafında birleşmiştir. Hsien-pei'ler, (M.Ö. III. yy'dan itibaren) sürekli olarak güneye ve batıya doğru genişlemeye başladıklarında göçlerden birinde yaşananlar, Eski Türklere ait olan Bozkurt (Ergenekon) destanındaki olaylarla aynıdır. Hikâyelerin tek farklı noktası yol gösteren hayvanın Türklerde Kurt, Hsien-pei'lerde ise mitolojik bir yaratık olmasıdır. Bu mitolojik varlığın görünüşü ata, sesi ise sığıra benzetilmektedir (Yıldırım, 2012:271). Bir diğer konuşan ve yol gösteren kurt imgesi ise şöyle aktarılır. *"Baraba-Om bölgesinde, Kara-Kökül adlı bir yiğit silkinir ve altın yünlü bir kurt olur"(*Ögel, 1995: 120-121). A. İnan'ın rivayetinden yola çıkarak, Başkurtlara göre; Ural dağlarında peygamberin sahabelerine Kurt yol göstermiş, rehberlik yapmıştır (Ögel, 1995: 125). Bu Tabgaç devrinde Chi-fen adlı Tabgaç hükümdarına bir aksakallı güneye göç etmesini nasihat eder. Böylece kavim göç için hazırlanır. Kaynaklardan anlaşıldığına göre bu göç Tabgaçlar için bir onur meselesi haline gelir. 160-170 yıllarında yaşanan göç sırasında birçok zorlukla karşılaşılır. Zorlukları aşamayan Tabgaç

toplulukları durur ve iklimin de zorlamasıyla göç edenlerin tüm yolları tıkandığında karşılarına bir rehber çıkar. Görünüşü ata, sesi öküzünkine benzeyen bu yol gösterici varlık göç eden kalabalığa kılavuzluk edip peşinden sürükler. Zorlu yolları çok çetin olan dağları bu rehber sayesinde aşarlar. Bu hikâye Göktürklerin Bozkurt destanı ile birebir benzerlik göstermektedir (Kafesoğlu, 1997: 332-334. ; Yıldırım, 2012: s.2717). Ormanda düşmanları tarafından sıkıştırılan Tatarlara ak kurt ormandan kurtulmaları için çıkış yolunu gösterir (Bayat, 2007: 172-173). Başkurt masallarında önemli bir yere sahip olan kurt, Başkurtların koruyucusu ve en eski ataları olarak görülür. Kurdun onlara kılavuzluk yaptığı ile ilgili bir efsane ise "Başkurtlar göçüp yerleşme esnasında bozkırda yollarını kaybeder, orada bir kurt ortaya çıkar ve yardım eder. Onlara kılavuzluk eder ve halkı çölden kurtarır. Kurt sayesinde Başkurtlar verimli topraklara yani Ural'a ulaşırlar."(Sagitov, 1986: 129).

Çiğil, Yağma, Karluk ve diğer Türk boylarında kurt, ata, rehber ve kurtarıcıdır. Oğuz ve Kıpçaklarda ise kurdun kurtarıcı olduğuna Rus yıllıklarında rastlanmaktadır (Bayat, 2007: 174).

Ülkeye bereket ve saadet getirdiğine inanılan kutlu bir kayanın Çinlilere verilmesinden sonra, Uygur ülkesine uğursuzluk çöktüğünü anlatan "Kutlu Dağ" efsanesinde kurt, yeni yurt arayan Uygurlara rehberlik ederken görülür (Kafesoğlu, 1997: 332-334). *"...Uygurlar, ümitsiz bir haldeyken birden ortaya çıkan bir kurdun dağıniç kısımlarına ilerlediğini gördüler.Uygur hakanı adamlarına kurdunarkasından gitmelerini emretti. Kurtdağın dibine vardıktan sonra büyükbir mağaraya girdi. Kurdu takip edenlersemağara önünde onun çıkmasınıbeklemeye başladılar; fakat kurt gerigelmedi. Askerler mağarada uzun biryol katettikten sonra öbür ucuna ulaştılar.Karşılarına yemyeşil otlarla kaplı,suyu bol, pek çok kuş türünün bulunduğu,boğa ve maralların oynaşıpdurduğu güzel bir yayla çıktı".*(Duman, 2014: 195).Kumanlara ait kayıtlarda da kurdun yardımına başvurulduğuna, onun rehberliğinden yararlanıldığına dair bilgiler bulunmaktadır (Kafesoğlu, 1997: 332-334).

KAYNAKÇA

Akcan, A. (2012). Bozkır Kavimlerinde Din, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayımlanmış Yüksek Lisans Tezi, Ankara.

Artun, G. (2005). Kozı Körpeş ile Bayan Sulu Destanında Geyik Motifi, A.Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi, (28), Erzurum, 213-222.

Bars, M. E. (2008). Oğuz Kağan Destanı Üzerine Yapılan Çalışmalar, Turkish Studies, 3 (4) 224-240.

Bayat, F. (2007). Oğuz Destan Dünyası (1.Baskı), İstanbul: Ötüken Neşriyat.

Bayram, B. (2006). Oğuz Epik Anlatmaları ve Çuvaş Alp Hikâyeleri'nde Kutsal Kurt ve Tepegöz, Türk Dünyası incelemeleri Dergisi, 6 (1), İzmir, 19-27.

Bozkurt, F. (1995). Türklerin Dini (2.Baskı), İstanbul: Cem Yayınevi.

Çobanoğlu, Ö. (1997). Kılavuz Bozkurt Motifinin Tarihsel Bağlamlarda ve Günümüz Alevi Bektaşi Tarikatlerindeki Yapısal ve İşlevsel Sürekliliği Üzerine Tespitler, Kadri Erdoğan Hacı Bektaş Veli Armağanı, Ankara, 165-173.

Çoruhlu, Y. (1999). Türk Mitolojisinin ABC'si (1.Baskı), İstanbul: Kabalcı Yayınevi.

Çoruhlu, Y. (2002a). Türk Mitolojisinin Anahatları (1.Baskı), İstanbul: Kabalcı Yayınevi.

De Guignes, J. (1756). Historie general des Huns des Turcs, des Mongols et des autres Tartares occidentaux, 1 (4), Paris.

Durmuş, İ. (2007a). Arkeolojik Kalıntı, Buluntu ve Yazılı Belgelere Göre Köl Tigin-Bilge Kağan Anıtlıkları ve Bu Anıtlıklardaki Türk Kültür Unsurları, Gazi Türkiyat, 1, Ankara, 35-58.

Durmuş, İ. (2012b). Bilge Kağan Köl Tigin ve Bilge Tonyukuk (3.Baskı), Ankara: Akçağ Yayınları.

Duman, M. (2014). Bozkurttan Hızır'a Türk Halk Anlatmalarında Kılavuz, Milli Folklor, 24 (96), Ankara, 190-201.

Eliade, M. (2003a). Dinsel İnançlar Ve Düşünceler Tarihi, Kabalcı Yayınevi, İstanbul, C.2, s.38. ;

Ölçer Özünel, E. (2014). Kendine Dönüşen Kahraman: Oğuz Kağan Destanında Kahraman ve Kut, Milli Folklor, Yıl.26, S.104, s.15-16-17

Esin, E. (1972, Mayıs). Böri I, Bozkurt Dergisi, 8-12.

Gumilev, L. N. (2001). Eski Türkler (1.Baskı), İstanbul: Selenge Yayınları.

Gumilev, L. (2006). Avrasyadan Makaleler-1, (1.Baskı), İstanbul: Selenge Yayınları.

Gökalp, Z. (1977). Barak Adı ve Barakların Kökeni, Makaleler III, Ankara.

Gömeç, S. (2000). İslam Öncesi Türk Tarihinin Kaynakları Üzerine, Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi Tarih Bölümü Tarih Araştırmaları Dergisi, 20 (31), 51-92.

Gömeç, S. (2006). Türk Kültürünün Ana Hatları (11.Baskı), Ankara: Akçağ Yayınları.

Kafesoğlu, İ. (1997). Türk Milli Kültürü (19. Baskı), İstanbul: Ötüken Neşriyat.

Kalafat, Y. (2009 a). Türk Halk Tefekküründe Kurt-2, Ankara: Berikan Yayınevi.

Kalafat, Y. (2009b). Yaşayan Eski Türk İnançları İtibariyle "Türk Mitolojisi" ve Prof. Dr. Bahaeddin Ögel, Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi, 212-220.

Kalafat, Y. (2012 a). Türk Kültürlü Halklarda Mitler, Ankara: Berikan Yayınları.

Kalafat, Y. (2012 b). Dedem Korkut'un Kurdu, HacettepeTürkiyat Araştırmaları Dergisi, (3), 309-324.

Karakurt, D. (2012). Türk Mitoloji Ansiklopedisi, e-kitap.

Ögel, B. (1995). Türk Mitolojisi II (1.Baskı), Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.

Ögel, B. (1998). Türk Mitolojisi I (2.Baskı), Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.

Özkartal, M. (2012). Türk Destanlarında Hayvan Sembolizmine Genel Bir Bakış, Milli Folklor, 24 (94), 58-71.

Roux, J. P. (2000). Orta Asya'da Kutsal Bitkiler Ve Hayvanlar (1.Baskı), İstanbul: Kabalcı Yayınevi.

Roux, J. P. (2001). Moğol İmparatorluğu Tarihi (1.Baskı), İstanbul: Kabalcı Yayınevi.

Roux, J. P. (2014). Orta Asya Tarih Ve Uygarlık (3.Baskı), İstanbul: Kabalcı Yayınevi.

Roux, J. P. (2011). Eski Türk Mitolojisi (1. Baskı), Ankara: Bilgesu Yayıncılık.

Sagitov, M. M. (1986). Başkurt Folklorunda Hayvanlara Tapınma, Türk Dili Araştırmaları Yıllığı (Belleten), 1982-83, Ankara, 125-132.

Talas, M. (2004). Mehmet Eröz'de Türklerde Totemizm İzleri, Türkiyat Araştırmaları Dergisi, (16), 283-289.

Tanyu, H. (1980). İslamlıktan ÖNCE Türklerde Tek Tanrı İnancı, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, Ankara.

Temir, A. (2010). Moğolların Gizli Tarihi (4.Baskı), Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.

Topsakal, İ. (2009). Çar İskitler (1.Baskı), İstanbul: Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı Yayınları.

Turan, O. (2003).Türk Cihan Hâkimiyeti Mefkûresi Tarihi, Ötüken Neşriyat, İstanbul, s.95.

Yılmaz, G. İ. (2006). İslamiyet Öncesi Türk Destanlarının Tarihi Açıdan Değerlendirilmesi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Ankara.

Yıldırım, K. (2012). Erken Tabgaç (T'O-PA) Tarihinin Ana Hatları, Turkish Studies, 7 (3), 2711-2738.

Yıldırım, K. (2012, Yaz). Erken Tabgaç (T'O-PA) Tarihinin Ana Hatları, Turkish Studies, 7 (3), 2714-2725.

Bölüm 3

POST VE NEO- KEMALİZM YORUMLARI ÇERÇEVESİNDE "YENİ TÜRKİYE"DE KEMALİZMİN "OLA(DURULA) BİLİRLİĞİ"

A. Baran DURAL[1]

Özgür KOÇ[2]

1 Doç. Dr., TC Trakya Üniversitesi İİBF Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü Öğretim Üyesi, b_dural@yahoo.com. ORCİD: 0000-0003-2126-3419

2 TC Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Kamu Yönetimi Doktora öğrencisi, ozgur0859@yahoo.com.

Giriş: Hangi Kemalizm?

Bu makalede önce, Cumhuriyetin kurucu ideolojisi olarak ele alınan veya kimi kaynaklarda, "Altı Ok" ile özdeşleştirilen, Klasik Kemalizm, post-modernizmin siyasi temsile getirdiği değişiklikler ve küreselleşmenin etkisiyle ele alınıp değerlendirilmiştir. Daha sonra konu, Post-Kemalizm'le ilintili farklı yaklaşımlarla birlikte karşılaştırılıp, somut örnekler bazında yeniden yorumlanmıştır. Türkiye siyasetinin neo-liberalizmle olan imtihanı-darbeler tarihi, farklı Kemalizmlerin oluşumuna zemin hazırlamıştır. Bu bakımından Kemalizm'e getirilen yeni açılımları, sağlıklı biçimde irdeleyebilme adına, öncelikle Kemalizm'in, resmi ideoloji olarak hüküm sürdüğü döneme değinmek gerekmektedir.

Mondros Mütarekesi'yle egemenlik haklarına el koyulan Osmanlı Devleti'nde, Anadolu'nun işgaline karşı direniş hareketleri başlamıştır. Kemalizm, adını bu direniş hareketlerine önderlik eden Mustafa Kemal'den almıştır. Emperyalizme karşı başını sivil-askeri bürokrasinin çektiği, örgütlü bir halk isyanı olarak tarih sahnesine çıkan Kemalist hareket, karşısında sadece işgalcileri değil, aynı zamanda işgalcilerin yerli işbirlikçilerinin en azılısı konumunda bulunan, Damat Ferit hükümetlerini de bulmuştur. Damat Ferit hükümetleri, Kemalist milliyetçi önderliği, Celali isyancılarıyla aynı kefeye koyarak, onları küçümsercesine, "Kemalistler ya da Kemaliler" olarak adlandırmıştır. Türkiye Cumhuriyeti kurulduktan sonra, işgal güçleri, başlangıçta çete olarak nitelendirdikleri ulusal önderliğin başarısını kabul etmek zorunda kalarak, önce Lozan Anlaşmasında zımnen tanımak zorunda kaldıkları, Kemalizm'in diplomatik kimliğini, 1930'lara doğru ussal- siyasal bağlamda tanımışlardı.

Buna karşın Türkiye Cumhuriyeti'nde ise Kemalizm kavramı, yazılı metinlerde ilk olarak, 1931 yılında Türk Tarihi Tetkik Cemiyeti'nin yayınlarında kullanılmıştır. Türk inkılap hareketlerinin temel prensiplerini ifade eden Kemalizm kavramı, bilimsel yayınlarda ve dergilerde sıklıkla görülse de, ne parti programında ne de Nutuk'ta yer almıştır (Albayrak, 2010:309-310).

Aslına bakılırsa lider hayattayken, Kemalizm gibi bir külte de fazla ihtiyaç duyulmamıştı. Hatta Mustafa Kemal'in itirazlarına karşın, ismen, Atatürkçülük değil "Kemalizm" kavramını yerleştirmek isteyenler, "Kadro dergisi ekibi" olmuştur. Devrimin kazanımlarının beyinlere kazınması ve bu yolda söz konusu fikirlerin, "Kemalizm" adı altında toplanması için faaliyet gösteren Kadrocular, Kemalizm'e ideolojik kisve kazandırırken, kendilerine payanda olarak sol kavram dağarını seçmişlerdi. Ortaya koydukları fikir paketini, almaşık III. Dünya ideolojilerinden farklılık taşıyıp, özellikle emperyalizme karşı bağımsızlık mücadelesi veren Ortadoğu ülkelerine sunmayı tasarlayan Kadrocular, müdahalelerini daha lider

hayattayken başlattıkları için başarıya ulaşamadılar. Ancak ileride İsmet İnönü ve ardıllarının, peşi sıra yürüyebilecekleri, sağlam bir yol haritası bırakmaya muktedir oldular.

II. Adam İnönü, karizmatik bir lider olan Atatürk'ün ölümünün ardından, O'nun fikirlerinin, yasal- ussal bir çerçeve taşımasının gerekliliğine inanmıştı. Zira Weber'in de belirttiği gibi karizmatik önderlerin ölümünün ardından, yasal- ussal çerçeveyle buluşturulmayan fikirlerin, tarihin çöplüğüne fırlatılması kaçınılmazdı(Karaaslan, 2018: 339-341). Doğallayın İnönü ve 1938 sonrası CHP, Atatürkçü aydın kadrolarla birlikte, Kadroculların bıraktıkları yerden bayrağı devralarak, "Kemalizm" kültünü yaratıp Türkiye'nin burjuva demokratik dizgesine taşınması ülküsünü, edimli bir çerçeveye taşıdılar. Artık Kemalizm, bazılarının öne sürümlerinin aksine, tilmiz İslam ülkeleri için almaşık bir III. Dünya ideolojisiydi.

Cumhuriyet'in ilk dönemlerinde, serimlenen siyasi, ekonomik ve kültürel düşüncede Atatürk'ün ve Atatürkçülüğün, mutlak belirleyiciliği olmuştur. Cumhuriyet'in bu belirleyici düşünce sistemi, toplum üzerinde hem olumlu hem de olumsuz anlamda işlemiştir. Olumlu olarak, kendisine uygun gördüğü düşünceyi destekleyerek yaşamasına cevaz vermiş; olumsuz olaraksa kendisine uymayan fikirlerin ifade edilmesine bile müsaade edilmemiştir. Diğer bir ifadeyle, Kemalizm'in tam iktidarda olduğu Erken- Cumhuriyet döneminde, herhangi bir düşüncenin Atatürkçülük ile bir çeşit "modusvivendi (geçici bağlaşma)" kurmadan, varlık sahasında yer edinmesi mümkün olamamıştır (Belge, 2001:30). Kemalizm'in ideolojik hüviyetini analiz ederken Yakup Kadri'ye başvurmak, bizzat Mustafa Kemal'in, kendi adıyla anılan bir"-izm" hakkındaki düşüncelerini, görmek açısından önemlidir. Yakup Kadri, "Atatürk"adlı eserinde Atatürk'e yönelttiği, "Paşam, bu her bakımdan bir İnkılâp partisidir. İnkılâp partisi ise bir ideolojiye bir doktrine dayanmaksızın yürüyemez' yorumu üzerine, Atatürk'ten cevap olarak, "O zaman donar kalırız" karşılığını almıştı (Belge,36). Elbette benzer bir soru, Marx, Lenin hatta liberalizmden kasıtla Ricardo'ya sorulsa, bu kuramcılar da, kendileriyle anılmak istenen fikirlerin bir din olmadığından hareketle benzer cevaplar verirlerdi.

Kemalizm'in Ussallaştırılması

Ne yazık ki, Mustafa Kemal'in benimsediği bu felsefe, ülkülerinin devrimci yapısına dinamik bir karakter katmaktaysa da, liderin ölümünün ardından, fikirsel bütünlük anlamında ülkülerin, dayanma şansı bulunmamaktadır. Yukarıda da belirtildiği üzere, Mustafa Kemal'in düşünce evreni ve tepkileri, anlı şanlı ideolojiler, "Marxizm, Leninizm. vb." gibi akımlar için de sarihtir. Yani hiçbir köklü- evrensel lider, yaşamlarında kendi fikirlerinin dondurulup, ideoloji haline getirilmesine cevaz vermemiştir. Hatta İsa'nın devrinde, "İsevilik" olarak anılan fikirler bile, trajik ölü-

münün ardından ancak Aziz Petrus tarafından işlenerek derinlik- kalıcılık kazanabilmiştir. "Hristiyanlık" gibi farklı, evrensel bir dini açımlayacak şekilde formüle eden Aziz Petrus, Hıristiyanlığı, Yahudiliğin içinde farklı bir uç tarikat olmaktan, dinin esaslarını, gentile halklar ve diaspora Yahudileriyle tanıştırarak mümkün kılmıştır. (Ağaoğulları, 2011). Bu anlamda Hz. Osman'ın Kur'an ayetlerini bir araya getirilmesi yönünde çabaları önemlidir.

Klasik Kemalizm'in bu karakteri aynı zamanda, onun her çağa ve koşula uyum sağlamasına, olanak tanıyan yönüne dikkat çekmektedir. Örneğin 20.yy'da yükselen çağdaşları Faşizm ve Sosyalizm gibi keskin uçları olmadığı için daha uzun ömürlü olmuştur. Gellner'ın de ifade ettiği gibi "Kemalizm'i övgüye layık kılan yönü ve Türkiye'ye bahşettiği lütuf, gelişmeciliğinin belirgin bir karaktere sahip olmayıp, yoruma açık bırakılmasıdır" (Gellner, 1998:11). Bu yönü sayesinde Kemalizm, 21.yy'da dahi kurucu prensiplerini dönüştürerek, hatta kimi zaman taviz vererek, diğer ideolojilerle birlikte yaşamasını bilmiştir. Kemalizm, küreselleşme sürecinde, bu özelliğine dayanarak evrimleşmiş (bunun bir gelişimi ifade ettiği tartışmaya açıktır) ve yeni türleriyle boy göstermeye başlamıştır.

Kemalizm'i tanımlarken başvurulan temel tezlerden birisi de, "Altı Ok" tur. Kemalist Cumhuriyet'in temel ilkeleri olan Cumhuriyetçilik, Halkçılık, Laiklik ve Milliyetçiliğe 1931 yılındaki Üçüncü Parti Kongresinde Devletçilik ve Devrimcilik de eklenerek, Kemalizm resmi ideoloji olarak kabul edilmiştir (Ahmad, 1996:171). Kemalizm'in simgesi olan "Altı Ok", 1937 yılında Anayasaya dahil edilerek, tek-parti devletine bir anlamda anayasal düzeyde meşruiyet kazandırılmıştır (Parla, 1993:146). Devletin parti ile özdeşleştiği bir dönemde, meşruiyetini sağlam zemine dayandırabilmesi için anayasal düzenlemeler, gerekli ama yeterli değildir. Kabul edilen "Altı Ok", yeterlilik şartını sağlamasa da gerekliliği üzerinden, aynı zamanda bölgesel ve küresel güçlere de mesajlar vermekteydi.

Kemalizm'in cumhuriyetçilik, milliyetçilik-laiklik ilkelerinin, Fransız Devrimi'nin değerlerine atıf yaptığı sarihtir. Devletçilik, inkılapçılık-halkçılığın ise Sovyet Devrimi'nin kazanımlarından yola çıkılarak, SSCB'ye bir güvence sağlama amacı taşıdığı iddia edilebilir. Fakat devletçilikle halkçılığın, denge değerler laiklikle cumhuriyetçiliği güçlendirmesi, bu iki ilkenin de, burjuva demokratik dizgesine atıfta bulundukları akıldan çıkarılmamalıdır. Bu minvalde Türkiye Cumhuriyeti ne tamamen Batı'yla bütünleşmiş bir kapitalist ülke olacağını, ne de Sovyetlere yaklaşarak sosyalizmi kabul edeceğini açıklamaktan imtina etmiştir. Anadolu'da özgün bir rejim yarattığını duyuran Türkiye Cumhuriyeti, altı ilkesini parti programına ve anayasaya dahil ederek, bir nevi denge politikası yürütmüştür. Kemalizm karşıcıllarının sevebileceği bir nitelemeyle belki

de, 1937 yılında imzalanan Sadabat Paktı'yla daha öncesindeki Balkan Antantı'nda,"karnından konuşması"nın meyvelerini toplamıştır.

SSCB'nin Yeni Türkiye Karşısındaki Tutumu

Türkiye Cumhuriyeti'nin her iki bloğa verdiği teminat, yani kelimenin düz anlamıyla bağımsız bir ülke olacağına işaret eden politikaları, 1929 yılında SSCB'nin Kemalizm'e karşı takındığı tutum, nedeniyle şekillenmiştir denilebilir. Elbette tüm bu illiyette, SSCB politikalarının eski Çarlık politikalarının tersine, geleneksel "sıcak sulara inmek" fikrinden bir hayli uzak kalmasının etkisi büyüktür. SSCB'nin kurulmasının ardından Türkiye'yi Batı içindeki "Truva atı" olarak görme eğilimi, erken Cumhuriyet döneminde Ankara'nın Sovyet meslektaşlarını gücendirmeme politikalarının temel itkisini oluşturmaktaydı. Başta Lenin ve Çiçerin olmak üzere, Moskova'daki karar vericilerin (Stalin dönemi hariç tutulursa),olası bir Batı ambargosuna karşı, Türkiye'yi Batıya yakın ama onunla birebir türdeşlemeyen bir liman ülkesi olarak görüp, ambargoyu; Türkiye üzerinden delme tezleri, bugünkü Türk- Rus- Amerikan politikalarında, gel-gitlere sebep olan, asli unsurdur. Kuşkusuz bu almaşık- ikircimler, ulus-devletin "kabuklaşması" döneminde, Ankara'nın ulusal bağımsızlığına, küreselleşme devrindeyse, dünyayla uyum sağlamasına yarayan çok temel bir etmendir.

1920'de Halil Paşa'nın başını çektiği Ankara elçilik heyeti, Moskova'dan altın ve silah yardımı talep etmiştir. Halil Paşa ve Suat Sabri, Anadolu hareketine önderlik eden Kemalizm'in, sınıfsız toplumu örgütleyerek anti-emperyalist bir mücadele verdiğini ve alınan silahların, bir gün Sovyetlere karşı kullanılmayacağından, emin olunması gerektiğini ifade etmişlerdir. Çiçerin, somut bir garanti almak adına, yeni kurulacak Türkiye Devleti'nin Bolşevikliği benimsemesini ister. Bu talebi reddeden Türkiye, hem kendisinin hem de Rusya'nın güvenliği için bu ittifakın elzem olduğuna dikkat çekerek Çiçerin'i ikna eder. Bunun üzerine 500 kilo altın ve silah yardımını almayı başarır (Yerasimos, 2000:144-151).Yazıcı, bu konuyu, "Sovyetlerin Türkiye'ye gönderdiği külçe altınların ikinci dilimi Kars'a 1920'de değil 1921 yılı Nisan ayında gelmiştir, 4 milyon altın ruble Yusuf Kemal Tengrişek tarafından trenle getirilmiştir. Sovyet yardımı 500 kilo altının 100 kilosu yolda eşkıyalar tarafından alındı, kalan 400 kilodan 200'ü Ankara Hükümetine gönderildi kalan 200 kilo da Doğu Ordusu'nun ihtiyacı için ayrıldı" (Altunok, 2020) sözleriyle açımlar.

Tarihçi Bernard Lewis'e göre, SSCB'nin Kemalizm'e yönelik tutumu, 1928-1929 yıllarında değişmiştir. Lewis, Sovyetlerin, Kemalizm'i burjuva ideolojisi olarak gelişen ve zamanla milli faşizme ve tarımsal Bonapartizm'e kaçan, özel bir Türk çeşnisi olarak nitelendirmeye başladığını belirtir (Lewis, 2021:381). Sovyetler nazarında kendine özel bir dehşeti

olan Kemalizm'e güvenilemezdi. Oysa Lewis nihai öne sürümünde biraz acele etmişti. Zira SSCB'nin temel görüş ayrılığı, ancak ve ancak, bu politikanın; Stalin ardından da devamıyla geçerlilik kazanabilecek bir tezdi. Oysa daha Kruşçev devrinden itibaren SSCB hızla Ankara hükümetleriyle eski çizgisine dönecek ve "sıcak denizler" politikası, SSCB açısından marjinal Çarlık sosyalistlerinin ağzına çalınan bir parmak bal, Türkiye'deki sağ kesimeyse, eski "Rus ayısını" anımsatan, "sağlam" bir anti- Sovyet figürü olarak hizmet edecekti. Yine de SSCB'nin kısa süre için değişen politikalarından hareketle, Türkiye Cumhuriyeti'nin "Altı Ok" ile hem parti devletinin prensiplerini belirlediği, hem de SSCB tehdidine karşı bir dış politika hamlesi yaptığı söylenebilir. Kemalizm'in devlet ideolojisi olarak geliştirilmesini ise daha önce belirtildiği üzere, içinde Mustafa Kemal'e yakın olan isimlerin yer aldığı, Kadro Dergisi üstlenmiştir. Kurucuları arasında Yakup Kadri Karaosmanoğlu, Şevket Süreyya Aydemir, Vedat Nedim Tör, Burhan Asaf Belge ve İsmail Hüsrev Tokin gibi aydınların bulunduğu Kadro Dergisi, Ülkü Dergisi'ne göre Kemalizm'e daha sol bir perspektiften yaklaşmaktaydı.

Kadro Dergisi'nin Kemalizm'in İdeolojileştirilmesi Sürecine Katkısı

Kadro, adeta SSCB'nin şüphelerinin izale edilmesine vesile olmuştur. Türkiye'yi Batının içinde, SSCB'nin zamanla kendisine gösterdiği hamiyetperverliği asla unutamayacak, bağımsız bir müttefik olarak benimseme politikasının kökleri de, bu noktadan başlayarak sağlamlaştırılmıştır. SSCB, bu tarihten sonra Stalin arası dışında, Türkiye'yi bir Sovyet olarak da istememektedir. Zira günü gelince Ankara hükümetlerine verilecek görev çok daha yaşamsal ve acildir. Kadro Dergisi'nin yayın hayatı 1934 yılında son bulsa da, işledikleri fikirler, 1960 yılında Doğan Avcıoğlu ve arkadaşlarının çıkardıkları, Yön Dergisi'ne kaynaklık edecektir (Albayrak, 2010:314). Kemalizm'i sosyalist bir yoruma açık hale getiren Yön Dergisi, Kadro dergisinin aksine, sınıf savaşımlarına karşıt bir tutum benimsemeyerek, sosyalist milliyetçik üzerinden Türk siyasetini yorumlamıştır (Alpkaya, 2001:478).

Kemalizm'in küreselleşmeyle imtihanı söz konusu olduğunda karşılaşılan, "Post-Kemalizm ve Neo-Kemalizm tartışmaları", özellikle Cumhuriyet'in ilk yıllarından itibaren çözümsüz kalan Kürt sorunundan, oldukça beslenmektedir. Göral'a göre, Kemalizm'in iskan politikalarıyla sağlamaya çalıştığı "üç birlik kanunu (dilde, kültürde ve kanda birliğin temini)", 1925 Şeyh Said- 1937 Dersim İsyanlarının sert şekilde bastırılması, Kürt milli bilincinin oluşmasını engelleyememiştir. Türklüğün soğuramadığı Kürt isyanları, giderek bir etnik problem olmaktan çıkmış ve asayiş problemine dönüşmüştür. Bunun sonucunda "Şark Islahat Programı" oluşturu-

larak, çözüm netleştirilmiştir: Önce asimilasyon olmazsa tasfiye (Göral, 2001:231). Başkaya, "Paradigmanın İflası"adlı eserinde, burjuva devrimi olarak nitelendirdiği Kemalizm'in, anti-emperyalist olmadığını, hatta Mustafa Kemal'in, kitlenin gerçekten desteğini almadığını ileri sürmesi dikkat çekicidir. Kürt ulusunun tamamen yok sayıldığına inanan Başkaya, 1980'lerde askeri cuntanın Kürtleri dağlı Türkmenler olarak tanımladığını anımsatır. Başkaya, Kürtlerin "Kemalist Faşizm" tarafından asimile edilmeye çalışıldığını iddia ederek, Göral'ın yazılarını destekler (Başkaya, 1991:53). Ancak her iki yaklaşım, birbirleriyle örtüşseler bile, özellikle eleştiri derecesi itibarıyla, kuşkuyla yaklaşılması gereken tezlerdir.

Gerçi Kemalizm, birlikçi politikalarında ısrarlıdır ama bu ısrarın boyutu tasfiyeden ziyade, her ulus- devletin kuruluş aşamasında takındığı sert, mutlak eleştirilmeye muhtaç, hatta sorunu kemikleştiren yapısına rağmen, kıskançlığını imler niteliktedir. Kurtuluş Savaşı'nda emperyalizmle değil, "gariban Yunanistan"la savaşıldığı iddiası da, İdris Küçükömer'den mülhem farklı, tadında kesildiğinde oldukça yararlı bir fikir jimnastiğidir sadece.

Üstelik bu tezi, asli muhatabı yani Yunanistan'ın da onamayacağı kesin gibidir.

Post-Kemalist yaklaşım, 12 Eylül zihniyetinin bu "etnik bilimci" tezinin, Klasik Kemalizm'in fikri izleğinde (repertuvarında)", her zaman sahiplenildiğini iddia eder. Buna örnek olarak, H.G. Armstrong'un,"Bozkurt" kitabı gösterilir. Armstrong'un kitabı, Atatürk'ün yaşadığı dönemde yazılmış ve yine o yıllarda eleştirilerek yasaklandığı için objektifliği konusunda kuşku duyulabilse de, döneme birincil elden canlı tanıklık eden bir kaynaktır. Ayrıca, Mustafa Kemal'in Kürtler hakkındaki düşüncelerine yer verdiğinden, Post-Kemalistler tarafından kullanışlı bir başucu eseridir. Armstrong'a göre Mustafa Kemal, Kürtleri en başından itibaren, "Dağlı Türkler" olarak kabul ederek, Musul'da bu dilin konuşulmasından, kendisi açısından bir avantaj sağlamaya çalışmıştır (Armstrong, 1997:245). Post-Kemalist bakış (Kemalist dönem sonrası), yeni kurulan rejimin isyan hareketlerine karşı, meşru müdafaa hakkını kullanmasını etnik ve azınlık konularına indirgeyerek, tezlerini gerekçelendirme gayretindedir. Yine Armstrong'a başvuracak olunursa, Şeyh Said, "Kahrolsun Ankara'nın gavur hükümeti! Yaşasın Padişah ve Halife!" çığlıklarıyla, Cumhuriyetin alışık olduğu bir ayaklanma başlatmıştı (Armstrong:189). Görüldüğü üzere Şeyh Said ayaklanması, devrimin en önemli kazanımlarına, hatta rejimin kendisine yönelik bir saldırı olduğundan, sert şekilde müdahale edilmesi gereken bir tehdit olarak algılanmıştır.

Dersim İsyanı ise başka bir kulvarda değerlendirilebilir. Murat Bardakçı dönemin olaylarında görev üstlenen ve Diyarbakır Valisi olan Ali

Cemal Bey'in evraklarından hareketle, isyanın küçük askeri birliklerle, daha naif şekilde bastırılabileceğini belirtmektedir (Bardakçı-a, 2011). Yine de yeni rejimin yapısı feodal toplumun kalıntılarına göz yumamazdı. Özellikle de henüz çok partili hayata geçilip, toplumun demokratikleşme süreci tamamlanmamışken, çıkarılan isyanlar hoşgörüyle karşılanamazdı. Ahmad'ın da belirttiği gibi, Kemalizm; tek parti rejiminin demokratik bir dönüşümle, çok partili sisteme geçmesini planlayan ve burjuva demokratik diktatörlüğü ardından burjuva demokratik dizgelerine evrilmesini hedefleyen bir anlayıştı. Dolayısıyla Kemalist rejim bir geçiş aşamasıydı (Ahmad, 1996:166). Bu geçiş sağlanmamışken kurulan rejim, isyan hareketleriyle uzlaşma görüşmeleri yürütemeyecek kadar, hassas bir dengedeydi. Kemalizm'in bu ilk düşmanları, 20.yy'ın sonlarına gelindiğinde, savaş baltalarını tekrar çıkararak, mücadeleye kaldıkları yerlerden devam edeceklerdir.

Post-Kemalist Yaklaşım

Moderniteye kuşkuyla yaklaşan, moderniteyi, bireyi ezen büyük anlatılar ve insansız mega projeler demeti olarak gören post-modern düşünce, Kemalizm gibi bir ulus yaratma projesine de, olumlu bakamazdı hiç kuşkusuz (Yıldız, 2021: 47). Post-Kemalist değerler dizgesi (paradigma), Cumhuriyeti bir ilerleme olarak görmez. Aytürk, bu bakış açısından hareketle Osmanlı Devleti'nin İslami ve geleneksel yapısı kadar, Cumhuriyet'in modernliğini de tahakkümden ibaret görür. Özellikle 12 Eylül Darbesini Kemalist bir müdahale kabul edenleri eleştirerek, Kemalizm'i bir vesayet sorunu olarak görme eğilimindeki Post-Kemalizm, Cumhuriyet'i yanlış kurgulanmış(prematüre) bir rejim olarak değerlendirir (Aytürk, 2019:4-5). Post-Kemalist söylem içinde, klasik Kemalizm'e yöneltilen eleştiri oklarının sahiplerinin, genellikle liberal sol ve İslamcı-muhafazakar kesimden geldiği söylenebilir. Klasik Kemalizm'in laiklik adına; "Kılık Kıyafet Kanunu, Medeni Kanun", 1924 Anayasası'ndan, "Devletin Dini İslam'dır" maddesinin çıkarılması, Türkçe Ezan uygulaması gibi uygulamalar, İslami hassasiyetlerin ve kaidelerin yok sayıldığını, iddia eden muhafazakar kesim tarafından eleştirilmektedir. Klasik Kemalizm'in vatandaşlık temelinde kabul ettiği Türk kimliğine ilaveten, ırk mistisizmini içeren tezleri-devlet anlayışı, mikro-milliyetçi hareketlere tepkisel yaklaşmıştır. Oysa Post-Kemalist İslamcı söylem, mevcut yaklaşımıyla, Kemalist dönem İslamcı söyleminin dışına çıkarak, ana akım milliyetçiliğin anlam dünyasından kaçınmak isterken, bunun bir boy daha çözümsüzü olan (eğer her tür milliyetçilik çözümsüzlükse, bu bir tez olarak savunulacaksa), etnik milliyetçiliğin ağına düşmekten kendisini alamayacaktı.

Klasik Kemalizm'in yukarıda özetlenen tutumu, liberal ve aykırı (marjinal)sol kesimlerce de eleştiri konusu yapılmıştır. Dolayısıyla

Post-Kemalist söylem, Kemalist hegemonyanın hakim olduğu merkeziyetçi, devletçi, laik ve resmi Türk milliyetçiliğinden ilham alan siyasi düzenin, sona erdiğini ifade etmektedir. Klasik Kemalizm'in parantezinin kapatıldığı Post-Kemalist dönemde, yani yeni, "özgürlükler Türkiye"sindeki kahramanlar, artık; o güne dek siyasetin çeperinde kalan kesimler olmuştur. Bunlar kısaca radikal İslami kesimler, etnik kimlikler, mezhepler ve merkezden uzaklaştırılmış/uzak kalmış tüm gruplardır.

Mahçupyan Kemalizm'in otoriter dönemini eleştiren AKP'nin, 15 Temmuz Darbe girişimi sonrası, kısa dönemli bir değişime gittiğini kaydetmektedir. Etyen Mahçupyan, iktidar partisinin, kısa bir dönem için kendisini, CHP'nin dönüşen çehresiyle uzlaşabileceğini ileri sürmeye, hatta hissetmeye ittiğini vurgulamaktadır(Mahçupyan, 2015).Post-Kemalizm dönemi, 1960'lardan veya 2002'de AKP'nin kuruluşundan başlatılabilirse de, başka bir Kemalizm okuma girişiminin, Turgut Özal döneminde yaşandığı tartışılmaz bir gerçekliktir. Etyen Mahçupyan, dönemsel küresel ve yerel gelişmelerin, Post-Kemalizm'i başlattığını, sonrasında ise AKP döneminin Kemalizm'in, yeni bir evresini olgunlaştırdığını belirtir. Hükümete yakın kaynaklarsa, eşiğinde durulan süreci, ANAP tarafından başlatılan yumuşak AKP hükümetlerince, giderek söylem sertliğiyle sürdürülen katı Neo- Osmanlıcılık kisvesi altında öne çıkarırlar. Ne de olsa muhafazakar aklın en zayıf yönü, yani her olguyu lüzumlu-lüzumsuz eskiye bağlama tutkusu, burada da pandoranın kutusundan çıkarılmak zorundadır.

Post Kemalizm'in Devinselleri (Dinamik):

Neo-liberal dalgayla, Türkiye'de 1980'lerden itibaren yükselen siyasal İslam'ın, Refah Partisi'nde (RP) örgütlenmesi ve Kürt sorununun yarattığı rahatsızlık, klasik Kemalizm'in tahammül sınırlarını zorlamıştır. Bilindiği gibi İslamcı hareket, yükselme döneminde topyekuncu bir çizgi olarak, ulus- devlet değerler dizgesine, ümmet toplumu seçeneğiyle saldırmış; Kürt sorunu da, İslamcı politikacıların muhalefetteyken başvurdukları, yaşamsal bir araç işlevini kazanmıştı. Cumhuriyet'in siyasal seçkinleri tarihsel süreç içerisinde edindikleri deneyimin oluşturduğu tepkeyle (refleks), devletin meşruiyet krizine girdiğini düşünerek, karşı saldırıya geçmişlerdir (Köker, 1997:150). Bu savunma saldırısının, 12 Eylül Darbesi'nin arkasında yatan, itkinin temellerinden birisini oluşturduğu düşünülmektedir. Örneğin darbenin ardından Kenan Evrence halk toplantılarında (miting), kendilerini çıkmaza sürükleyen toplumsal eylemler arasında, MHP'nin Tandoğan, MSP'nin Konya mitingini, ısrarla sayması kayda değerdir. Sürece farklı bir tepkeyle yaklaşan, Birikim Dergisi yazarları, 12 Eylül'e sebep olarak, TSK'nın bitmek tükenmek bilmeyen politika arzusu üzerinde yoğunlaşmışlardır. Böylece, darbeler referans

alınarak, Post-Kemalist eleştiri taarruzu, ayrıksı sol gruplarca, farklı bir yorumla, seslendirilmeye başlanmıştır. Post-Kemalizm'in,1960'lı ve 1970'li yıllarda yükselen eleştirilere dayandığı ileri sürülebilse de, asıl çatışmanın post- modern(ist) akımın, siyasetten günlük yaşama, hemen her konuda Türkiye'ye sirayet ettiği, 1980 ardılı dönemde filiz verdiği söylenebilir.

Post-Kemalizm'in tanımı, adeta alacalı-bulacalı bir gökyüzüdür. Kemalizm'e yönelik her eleştiri ve reddiye, bu kapsama dahil olabileceğinden, Post-Kemalizm'in ayırt ediciliği, ortadan kalkmaktadır (Özbil, 2020).Post- Kemalizm'in siyasal alanda AKP'de cisimleştiği 2002 dönemi öncesinde, özellikle 1990'larda İslami hareketlerin (1997'de İslamcı Sincan Belediyesince tertip edilen "Kudüs Gecesi" toplantısı, 28Şubat sürecine zemin hazırlamış ve demokrasiye balans ayarı yapılmasına gerekçe gösterilmiştir), Kürt muhalefetinin ve PKK'nın güç kazanması, çevredeki güçlerin merkeze doğru yürümesi sonucunu doğurmuştur (Aytürk, 2015:35). Post- modernizm, neo-liberalizm ve küreselleşmenin yarattığı dönüşümler, klasik Kemalizm'in kurduğu ulus-devleti algısını aşındırmış ve Post-Kemalizm için gereken boşluğu doğurmuştur. AKP hükümetinin, 2007 yılından itibaren Ergenekon ve Balyoz Davaları ile TSK içindeki Kemalistleri tasfiye etmeye başladığı süreç (Gümüş, 2021:11) (Gümüş, 2020: 146-162),15 Temmuz Darbe Girişimi sonrasında tersine dönmüştür.

Kemalizm'in temel prensiplerinden olan anti-emperyalizm ve ulusalcılığın yardıma çağırılmasıyla, AKP ile Kemalizm'in "çekinceli" ittifak kurması, Post-Kemalistler için tehlike çanlarının çalmasına neden olmuştur. Her ne kadar AKP, Kemalizm'e getirdiği eleştirilerle Post-Kemalist tezleri zenginleştirmeye devam etse de, varlığını tehdit eden bir durumda, Kemalizm ile yan yana gelebileceğini de ortaya koymuştur. İyimser bakış açısı sahipleri, siyasetin yeni yönsemesini, kriz anlarında yaşanan bir birliktelikten fazlası olarak yorumlayarak, olası "yol arkadaşlığına" işaret etse de, iktidar partisinin TSK içerisinde aldığı yeni tedbirlerle, geçici ittifakların ardından Silahlı Kuvvetleri, ya çok yumuşak Kemalistlerle ya da kendisine bağlı isimlerle, yönetmek kararlılığında olduğunu ispatlamıştır.

Erbakan'dan Erdoğan'a Kemalizm'in Restorasyonu

Nitekim darbe girişimi ertesinde "yürünen yolun", "emperyalizm bizi ayırıncaya dek" gibi bir akit ile ketlenmesi, Kemalizm sonrası döneme almaşık oluşturabilecek siyasi bir gücün, Post-Kemalizm'in hayallerini yıkması ihtimalini de yaşatabilir. Hanioğlu'nun da belirttiği gibi, Kemalizm'in tam karşıtı ideolojiler tarafından temsil edilir hale gelmesi (muhafazakâr kimlik edinmesi veya çeşitli semboller ile donatılması), Kemalizm'in son bulmasına mani olacaktır. Bu gibi sentezlerin oluşması Kemalist I. Cumhuriyet'ten, Post-Kemalist II. Cumhuriyet'e geçişi im-

kansız kılacaktır (Aslan, 2018:26). Zaten, "Kemalizm'in ehlîleştirilip, "aileden biri" haline getirilmesi girişimleri, Erdoğan ile de sınırlı kalmaz. Ne de olsa düşünülenin tam aksine, Erdoğan bahsedilen politik hamleyi, hocası Erbakan'dan öğrenmiş, fakat yeterince fırsat bulamayan Erbakan politikasını, daha velut bir zeminde başarıyla sürdürme imkanına ulaşmıştır. Dural'ın da aktarıp yorumladığı gibi, eski Başbakan Erbakan, Kemalizm'i ehlileştirme politikasını, şu şekilde açıklamıştı:

"Eğer Atatürk bugün yaşasaydı mutlaka RP'li olurdu' sözü, muhafazakarlık açısından çok anlamlıdır. Rejimle çok ters düşmeyen kimi muhafazakar yayın organlarında zaman zaman öne çıkan bir yorumda, Atatürk, 'Meclis'i Cuma namazı ve Kuran'la açan, İslam'ı çok iyi bilen, İslam'a aşırı derecede saygılı, dinini üzerinde reform yapacak ölçüde hatmetmiş, beş vakit alnı secdeden kalkmayan' bir Atatürk'tür. Yani muhafazakarlığın yeniden ürettiği Kemalizm, ister istemez, muhafazakarların kabul edip, bağlanabilecekleri bir Atatürk'tür. Bu Atatürk, yine milliyetçidir, dehasına şaşılacak bir devlet adamı ve korkusuz bir askerdir, hatta devrimcidir ama 1923'ün Mustafa Kemal'i değildir. Devrimciliği ise ödünsüz bir devrimcilik olarak değil, 'muhafazakar devrimcilik' şeklinde kendisini göstermektedir" (Dural, 2005)

Post-Kemalistlerin uzlaştıkları noktaları tespit edebilmek adına Weberci bir ideal-tip saptamaya çalışılırsa, Post-Kemalistlerin, Kemalizm'e yönelttikleri teşhis ve tedavilerde birleştikleri görülür. Bu ortak teşhise göre, Türkiye'nin demokratikleşme ihtimali, giderek azalmaktadır. Bunun nedeni daha önce belirtildiği gibi, Cumhuriyetin "yanlış şekilde dünyaya gelmesi" ve siyasi mahfillerdeki, asker-sivil geriliminden dolayı, Kürtlere ve diğer azınlıklara baskı uygulandığının ileri sürülmesidir. Ayrıca AKP iktidarı gelinceye kadar, siyasal İslamcı söylemin her sesini duyurmaya çalıştığında, bunun irtica hareketlerini doğuracağının düşünülmesi ve ordunun göreve çağırılması, ülkedeki önemli bir kesimin merkezde temsil edilememesine neden olmaktadır. Dolayısıyla Post-Kemalistlere göre, siyasette her yeni söz hakkı istendiğinde, geçmişin bir hayaleti olan İttihatçılık ve Kemalizm ile karşılaşılır. Bütün sorunların kaynağı, 1908-1950 arasındaki politikalardır. Post-Kemalistlere göre tedavi yöntemi iki evreden oluşur. Birincisi, 1908-1950 arası dönemde yapılan yanlışlar açıkça dile getirilmeli ve bu yüzleşme sonucunda, duygusal bir adalet sağlanarak Kemalizm otoriter geçmişinden arındırılmalıdır. İkinci aşamadaysa, Klasik Kemalizm'in dışladığı Kürt kökenli yurttaşlar ve muhafazakar halk kitleleri, çevreden merkeze yürüyerek, iktidarı ele almalıdır. Karşıcılların tezleri doğrulusunda eşitlikçi, özgürlükçü yeni bir düzen kurmanın yolu, sayılanların düzeltilmesiyle kaim olabilecektir.

15 Temmuz ve Sonrası

Öte yandan Aytürk, "çokluklar" kategorisinde toplanabilecek çevredeki güçlerin, bu iktidar yürüyüşünü, pek mümkün görmemektedir. Zira Gezi Olaylarında kalıcı bir ortak payda yakalayamayan, Post-Kemalist koalisyonun hegemonya ağları zayıflamıştır. AKP'nin otoriter yönetimi, Yeşil Kemalizm olarak nitelendirilmiş ve en güçlü ittifak ortağı kolay şekilde kaybedilmiştir (Aytürk, 2019:6). AKP'nin siyasal bir oyuncu olarak rol üstlenmesi gereken, bu dönüştürücü-demokratikleştirici proje, klasik Kemalizm'in devlet aklına kendi varlığını dikte ettirmek istemiş ve AKP eliyle ilan edilen, eski Çözüm Süreci'nde bu etki somutlaşmıştır. Post-Kemalizm'in kifayetsizliği Post-Post-Kemalizm tartışmalarını başlatmış, fakat yine, "yeni bir şey gerek" serzenişiyle, klasik Kemalizm'in eleştirisinden öteye gidilememiştir. Fakat Post-Kemalist söylem, her ne kadar Kemalist baskıdan ve vesayetten şikayetçi olsa da, kendisi bizzat küreselleşmenin baskı aygıtı haline gelmektedir. Buçukcu'nun da ifade ettiği gibi Post-Kemalist olmak için acaba, 1915 Olayları veya Ermeni Tehciri demektense, Ermeni Soykırımı demek mi gerekmektedir (Buçukcu, 2021:78)?

Eğer somut gerçeklik buysa, bu AKP'nin geçmişte çok kısa dönem izlediği bir ara dönem politikasıdır ve genel geçer İslamcı düşün izleğiyle alakasızdır. Üstelik AKP'nin bir dönem milliyetçiliği savunarak şirke girdiğini öne süren, devletin kadim partilerinden MHP'nin kapısına gitmek durumunda kalması, İslamcı politikalar arasında olsa olsa bir ricat anlamı taşımaktadır. Zira AKP kaçınılmaz olarak MHP eliyle kendisini, devletin "derin yerine" teslim etmektedir. MHP'yle kurulan "Cumhur İttifakı" bir yandan, AKP'ye azınlıkta olduğu parlamentonun desteğini sağlarken, diğer yandan iktidar partisini, "desteği" alabilmek adına, devletin genel kurumlarıyla uyuşum içerisinde davranmaya mecbur kılmaktadır. Böylelikle devleti ele geçirme ereği, devlet tarafından kuşanmışlıkla son bulan AKP, hızla aynen MHP'nin olduğu gibi, devlet partisine dönüşme istidadı göstermektedir. Bunun almaşığı olarak ittifak adayı olarak sunulmaya çalışan laik Kürt burjuvazisinin, AKP içi Kürt unsurlarıyla birlikte iktidar partisinin "kutsallarıyla", açık bir zıtlık içinde olması, ayrılıkçı olmayan merkez bir Kürt önderliğinin bile uzun vadede, klasik Kemalizm'den daha evla olmadığını tanıtlamaktadır.

Rostorasyon Döneminin Başat Politikası: De-Kemalizasyon

De-Kemalizasyon, Kemalizm'in esaslarından (özellikle de laiklik ve ulusalcılık gibi temel ilkeler), arındırılmış bir politikayı-düzeni ifade etmektedir. Kavramı literatüre sokmak için hayli çaba harcayan Prof. Dr. Gümüş'e göre, de-Kemalizasyon kavramı, ılımlı İslam'ı benimseyen siyasi otoriteler tarafından, "Atatürk(çü)süzleş(tiril)miş" bir "Yeni Türki-

ye" inşa etme girişimidir (Gümüş, 2021:10). De-Kemalizasyon bölümünde, Kemalist kadrolara AKP tarafından reva görülen, Ergenekon-Balyoz Davalarına değinilmekle birlikte, CHP'nin 10 Aralık Kararları da ele alınarak, Kemalizm'in taşıyıcısı olan bir partinin, geçirdiği evrim tartışılacaktır. De-Kemalizasyon süreci kimi yazarlar tarafından, 1940 yıllarda İnönü hükümetinin Kemalizm'e/nin çehresinde yarattığı değişikliklerle başlatılmaktadır. Sağ Kemalizm'in inşası olarak görülen bu dönem, ayrıca Attila İlhan, Niyazi Berkes ve Çetin Yetkin tarafından, "karşıdevrim" olarak nitelendirilmiştir. Kemalizm'den bir "geri" adım olarak tarif edilen Milli Şef yönetimi, ABD emperyalizmin güdümüne girilmeye başlandığı dönem olarak kabul edilir (Atagenç, 2021:4-6). Fakat bu gelişmeler ancak, İkinci Dünya Savaşı'nın koşulları ve Stalin Rusya'sının Türkiye'den talepleri dikkate alındığında, nesnel bir yoruma vardırılabilir. İnönü yönetimi, aslında tam da Kemalist bir öz- tepkimeyle, Kemalizm'in kimliğine odaklanmaktan ziyade, devletin ayakta kalmasına yoğunlaşılan bir dönemdir. Özellikle AKP çevrelerince bu koşullar bilinçli olarak göz ardı edilerek, İsmet İnönü döneminde uygulan, "Varlık Vergisi" gibi tedbirlerin, cebir yönüne dikkat çekilmekte ve azınlıkların, "ayrıcalıklı" konumlarına odaklanılmaktadır.

Hatta bu uğurda her türlü KİA kullanılarak, konu, Netflix gibi platformlardaki dizilerde işlenerek, de-Kemalizasyon pratiklerine, iktidarın kültürel aygıtlarıyla hizmet edilmektedir. Varlık Vergisi'nin hazırlık ve uygulama sürecinde yer alan Cahit Kayra, vergiler toplanırken Milli Koruma Kanunu'na dayanarak, zorla çalıştırma ve el koyma gibi yaptırımların yer aldığını kabul etmiştir. Hataların elbette olduğunu belirten Kayra, o dönemin iki önemli amacı olduğunu hatırlatmıştır: Türkiye'yi ayakta tutmak ve savaşa girmemek. Kayra, bu hedeflere ulaşılması için hudutlarda görev yapan bir milyon askerin, iaşesinin sağlanması gerektiğini ifade etmiştir. Kayra, İkinci Dünya Savaşı yıllarında milli gelirin, 700 lira olduğunu belirterek, sanayisi gelişmemiş bir ülke olan Türkiye'nin, sert tedbirler almaktan başka çıkış yolu bulunmadığını ifade etmiştir (Bardakçı-b, 2011). İsmet İnönü, Mustafa Kemal'e nazaran kuramcılık gibi bir iddiası olmamasına rağmen, düzene bağlılığıyla Kemalizm'in bürokratik yapılanmasını sağlamıştır. Küçük'e göre İnönü, bu anlamda, gerçek bir "restorasyon uzmanı"ydı (Belge, 36). Devrimlerin uzun ömürlü olmasını sağlayan şey, yeni rejimin sivil- askeri bürokratik yapılanmasının yeniden sağlanmasıdır. İnönü, bunu başararak, Kemalizm'in uzun yıllar yaşamasına imkan sağlamıştır (Dural, 2022: Ders Notları). Doğallayın İnönü'ye getirilen eleştiriler, bu minvalde değerlendirildiğinde nesnel bir içeriğe sahip kılınabilirler.

CHP'de "10 Aralık Hareketi"

CHP'de 2005 yılında yaşanan 10 Aralık Hareketi , CHP'nin içindeki ve dışındaki ulusalcı kesim (kendisini ulusalcı olarak tarif eden Aydınlık cephesi), tarafından bir darbe olarak yorumlanmıştır. Nitekim kimi siyaset bilimi çevrelerinde, 10 Aralık Hareketi ile Canan Kaftancıoğlu, İbrahim Kaboğlu, Burhan Şenatalar ve Oğuz Kaan Salıcı gibi partide etkin konuma yükselen yeni isimler, ulusalcı kesim tarafından, ABD'nin CHP içindeki cuntası olarak nitelendirilmiştir. Partinin Atatürkçü kimliğini yozlaştırdığı ileri sürülen yeni isimlerin, emperyalizmin hizmetinde oldukları iddia edilmiştir (Önkibar, 2019). Bu arada aynı sürecin, çizgisine yeni isimler katarken, bazı yazarlarla yollarını ayıran Cumhuriyet gazetesiyle de ilintilendirilmesi, dikkat çekicidir. Özellikle 15 Temmuz sonrasında AKP ile aynı safta yer alan ulusalcılar, tarihin AKP'yi ulusalcı çizgiye mecbur bıraktığını ifade etmektedirler. Perinçek, işi, daha evvel "Çözüm Süreci"nde PKK'yla açılım yapan, BOP Eş Başkanlığına soyunan, Ergenekon ve Balyoz Davalarıyla Kemalistleri mahkum eden AKP'nin, Atlantik Paktı'ndan uzaklaşarak, Vatan Partisi'nin Avrasyacı çizgisine yaklaştığını, belirtmeye dek vardırmıştır (Bursalı, 2019).

İktidarın yanında veya yakınındaki Kemalist milliyetçiler, "Mavi Vatan" müdafaasını, "Fırat Kalkanı" ve "Zeytin Dalı" operasyonlarını, AKP'nin ABD hegemonyasından kurtuluş mücadelesi olarak göstererek, AKP'ye anti-emperyalist bir gömlek giydirmektedirler. Bu sayede Rusya ve Çin'e yaklaşan Türkiye, NATO'dan ve Batı tesirinden azade olabilecektir. Avrasyacı bir dış politika izleyecek Türkiye, AKP'nin yanında yer alan Kemalistler için iktidarda söz sahibi olarak, ulusal bir hükümetin kurulabileceği Türkiye'dir (Gümüş:16). Ulusalcıların vatan müdafaası söz konusu olduğunda, toplumun tüm güçlerinin bir arada olması gerektiğini ileri sürmeleri, Kemalizm'in Kurtuluş Savaşı ruhuna uygun düşmektedir. Ancak aynı Avrasyacılık politikasını, kendilerinden başka sadece Putin'ın Kafkasya uzmanı Dugin'ce hararetle savunulduğunu, diğer uzmanların salt Avrasyacılıkla bir yere varılamayacağını belirtmelerini pek kafaya takmayan, Vatan Partisi çizgisi, hiç kuşkusuz eski Maoist çizgisinde çok daha tutarlıydı.

Fakat ulusalcılığı sadece ABD karşıtlığına indirgenme tehlikesi, laiklik ilkesinden taviz verme pahasına izlenen Avrasyacılık politikası (ileride değinileceği gibi Avrasyacılık, ulusal bir değer olarak gördüğü dinin, siyasette yer almasına cevaz verir), Kemalizm'den başka bir kopuşu veya sapmayı beraberinde getirebilir. Bunun önüne geçilebilmesi için nicelik uğruna niteliği feda etmeden, ulusalcı tabanın kendi içerisinde, yeniden örgütlenmesi düşünülebilir. Bu örgütlenmenin temel prensipleri, bir ihtimal, eski demokratik-sol lider Bülent Ecevit'in, siyasi hayatından da çıkarılabilecektir. Türkiye'deki siyasal hayat göstermiştir ki, Sol/ Sol

Kemalist güçlerin, o da Ecevit eliyle, iktidara ulaştığı anlar (Ecevit'in diğer iktidarlarından bağımsız olarak), iki seçimle sınırlıdır. Bunlardan ilki Ecevit'in Kıbrıs Fatihi olduğu, ikincisiyse Abdullah Öcalan'ın Türkiye'ye teslim edildiği dönemdir. Görüldüğü üzere, Türkiye'deki merkez-sol partiler, toplumun milliyetçi duygularına hitap ettiği zaman iktidar olabilmişlerdir. Geçmişten alınacak diğer ders ise Ecevit'in "Ortanın Solu" sloganıyla dönemsel bir politika benimsemesinin, Kemalizm'de yarattığı tahribatlardır. Ecevit'in 1980'lerde Fethullah Gülen ile kurduğu ilişki, TSK'nın içindeki bir kesimin ve siyasal İslam'a karşı cephe alan Kemalistlerin tepkisini çekmiştir (Bozarslan, 2001:461). Dolayısıyla kimi uzmanların tezlerinde, Kemalist bir parti örgütlenmesinin, laiklik prensibinden feragat ederek, merkez kitlelere açılmasının, iktidar koltuğunun yitirilmesinden daha büyük kayıplara yol açabileceği dillendirilmektedir.

Neo-Kemalizm (Yeni Kemalizm)

Kürt sorununun, 1990'lı yıllarda hummalı bir hal alması ve İslamcı hareketlerin güç kazanması, toplumdaki siyasi kutuplaşmaların keskinleşmesini beraberinde getirmiştir. Özalcılığın 1980'lerde Kemalizm'in bürokrasideki hegemonyasını kırması, Kemalizm'in devlet aygıtlarının birleştirici/eklemleyici özelliğini kullanmasına mani olmuştur. Siyasal İslam'ın iktidarda ve sermaye ilişkilerinde hakim hale gelişi karşısında, sosyal demokrat partilerin ve devletin klasik ideolojik- baskı aygıtlarının biçare kalışı, yeni bir mücadele alanını zorunlu kılmıştır. Bu zaruret, Kemalizm'i salt siyasal ve kamusal alandaki mücadelenin yanısıra, toplumsal sahayı da kullanmaya itmiştir. Böylelikle sivil bir Kemalizm doğmuştur. Kemalizm'in yeni mevzileri, artık, ADD, ÇYDD ve kurulan diğer Kemalist sivil toplum kuruluşlarıdır. Türkiye'de sivil toplumun uyanışının bir vetiresi olarak doğan neo-Kemalizm, 12 Eylül'ün Türk-İslam sentezini sahiplenmesi karşısında, örgütlenmek mecburiyetinde kalmıştır. Bu uğurda, kurulan yeni sivil hareketlilik, yukarıda bahsedilen devletin klasik ideolojik-baskı aygıtlarının, mikro-milliyetçi hareketlerle irtica tehditlerine karşı, Kemalist siyaseti uygulamadaki acizliği sonucunda eylemselliklerini ortaya koymuşlardır.

Bir Sivil Toplum Hareketi Olarak Yeni Kemalizm

Kemalizm'in değerlerini müdafaa etmek için pratik sorumluluklar almaya karar vermiş toplulukların, aynı zemin ekseninde buluşmaya karar vermeleri, her zaman resmiliği- ceberutluğuyla eleştirilen Kemalizm'in, sivil yanının zuhuruyla ortaya çıkmıştır. Neo-Kemalizm, tıpkı Klasik Kemalizm gibi tekçil (üniter) yapıyı savunarak, devrim kanunlarının yürürlüğe girmesini, daha doğrusu, ciddiyetle uygulanmasını talep eder. Ancak anti-emperyalist tutum, Klasik Kemalizm'den farklıdır. Neo-Kemalizm

küreselleşmenin yarattığı bağımlılıklara karşı sessiz kalır. Ayrıca klasik Kemalizm'in aksine, liberal ekonomiye temkinli yaklaşmaktan uzaktır. Dolayısıyla neo-Kemalizm'in söyledikleri kadar, söylemedikleri de, benimsediği politikalar hakkında fikir verebilmektedir (Erdoğan, 2001:584-586).

Neo-Kemalizm içindeki önemli bir kesim, Kemalist milliyetçiliği, ulusalcılık kimliğiyle sahiplenir. Ulusalcıların devletin ve milletin bölünmez bütünlüğü temasını sürekli dile getirmeleri, en korkulu rüyalarının devletin ve ordunun zafiyete uğraması olduğunu gösterir. Ulusalcılar, toplumda, korkulu rüyalarına dair emareler gördüklerinde, Atatürkçülüğe ve Kuvay-ı Milliye ruhuna sığınırlar. Bu varoluş kaygısı, devleti ve ulusalcıları, ulusalcılardan farklı olarak, siyasal kimlik beyanında bulunan laik milliyetçilerle, eninde sonunda ittifak kurmaya mecbur kılmaktadır.

Önce anti-emperyalist bir tutumla Milli Mücadele dönemi üzerinden tarihsel bir devamlılık miti yaratılır (Kabakçı, 2011:99-100). Ulusalcılık Kemalizm'in asr-ı saadetini Atatürk döneminde bularak tam bağımsızlık ülküsü ile egemenlik haklarına saygılı ortaklığı bir arada götürür. Yine de araya İsmet İnönü'nün bürokratik Webergil uygulamalarına dikkat çekerek, İnönü- Ecevit dönemini önemseyen Prof. Dr. Bilsay Kuruç (Kuruç: 2002) gibi farklı ulusalcı tınılar da karışır. Hanioğlu'na göre, 21.yy Türkiye'sinde Post-Kemalizm gibi, kendisini Kemalizm karşıtlığıyla tanımlayan ideolojilere nazaran, neo-Kemalizm, umut vadetmektedir. Klasik Kemalizm'den miras alınan logokratik (logographic) ezberin (herkesin Kemalistleştirilmesi adına ve anlamdan feragat edilmesine pahasına kural gereği sürekli tekrarlanan Kemalizm),geride bırakıldığı, hatta yıkıcı şekilde eleştirildiği bir toplumda neo-Kemalizm doğmuş ve hayata tutunabilmiştir. Hanioğlu'na göre günümüzde CHP'nin bir kısmı dışında, logokratik Kemalist söylemi dile getiren kalmamıştır. Hanioğlu, logokratik zapturaptın son bulmasıyla, Kemalizm'in diğer türevlerinden kalan tortuların zamanla yok olduğunu belirtmiştir. Kemalizm'in bu döneminde ayakta kalan ulusalcılar, neo-Kemalizm'in tek ve gerçek temsilcileridir (Hanioğlu, 2015).

Neo-Kemalizm'in farklılıkları bir potada eriten ulusalcı yaklaşımı, küreselleşme ile siyasetin merkezine yürümeleri için teşvik edilen çoklukların, siyaseti algılama biçimleriyle çelişebilmektedir. Zira Neo-Kemalizm'in, "1920 ruhu yolumuzu aydınlatıyor" , "Atatürkçü düşünce engellenemez", "Ne mutlu Türk'üm diyene", "Mustafa Kemal'in askerleriyiz", "Türk silahsız kuvvetleri" gibi mitinglerde boy gösteren sloganları mühimdir. Ne de olsa bunlar ulus-devlet bütünlüğüne vurgu yapan milliyetçi sloganlar olmalarının yanı sıra Kemalist "asr-ı saadet" döneminin, sonra erdiğini ileri süren, 1950 sonrası yılların eleştirisinden de beslenmektedir (Kabakçı, 2011:100). Zira herhangi bir olgu ortaya çıkmışsa, o olguyla

ilgilendiren saf (püriten) nitelik ya aşınmış ya eski ortaya ancak ve ancak yeninin (neo) dolayımlaması suretiyle çıkabilmiştir. Bu nev-zuhur olma süreci, hem küreselleşme hem de ülkedeki mikro dengelere karşı, kurucu ideolojinin tutunabilmesinin tek çaresidir.

Neo Kemalizm Kaç Parça?

Neo-Kemalist söylem siyasal alanı karşıtlıklar üzerinden kurgular. Laik/Anti-Laik, Cumhuriyetçi/Cumhuriyet Düşmanı, Çağdaş/Gerici, Yobaz, Kemalist/İkinci Cumhuriyetçi, Ulusalcı/Bölücü gibi antagonist(-zıtlıklı) yapılanmalar, neo-Kemalizm'in istikametini tayin eder. Neo-Kemalistlerin ezeli ve ebedi düşmanları, şeriatçılar, Kürtçüler ve İkinci Cumhuriyetçilerden oluşan karşı devrimcilerdir (karşıcıllar). Neo-Kemalistler siyasete müdahale etmek, hükümet politikalarına yön verebilmek için ülkenin sürekli bir tehdit altında olduğunu gündeme getirirler. Bu yönleriyle de geçmişin İTP ve klasik Kemalist "vatan tehlikededir"den ibaret, Jakoben söyleminden ciddi farklılık taşımazlar. Neo-Kemalistler, ulusalcı Sol'a dönüştükçe küreselleşme ve neo-liberalizm en kati düşmanlar haline gelirler. Bu özelliklerinden dolayı Neo-Kemalistler, sosyal devleti liberal devlete dönüştürmeyi hedefleyen II. Cumhuriyetçilerin saldırılarıyla karşılaşırlar. Kendilerini "Kalpaksız Kuvvacılar" olarak adlandıran Neo-Kemalist kanat, Cumhuriyet rejiminin bekasının sivil toplumun ve yurttaşlık bilincinin gelişmesiyle, teminat altına alınacağını savunur. Bu öne sürümlerinden dolayı "tepeden inmeci" Kemalist devletin söyleminden uzak, halkın arasında bir mevzi edinmeyi başarırlar. Neo-Kemalizm'in taraftarları, içlerindeki gizil güç olan Atatürkçü değerlerinin uyandığı, suskun ve bireyci apolitik yaşamdan, kitle hareketliliğini yansıtan toplumsal ruha geçişi yansıtan gençlerden beslenen modern- canlı bir unsurdurlar. Neo-Kemalizm'in ulusalcı yüzü, demokrasi ve insan hakları halesi taşıyan, küreselleşmeye karşı ihtiyatlıdır.

Kemalist ulusalcılığın, 21.yy Türkiye'sindeki temsilciliğini yapanlardan birisi olduğu iddia edilen Aydınlık Hareketi; Atatürk'ün muasırlaşma ülküsünü, Batı'nın değerlerine tabii olmak anlamında anlayanlara karşı cephe almaktadır. Doğu Perinçek, küreselleşmeyi emperyalizmin dayattığı bir proje olarak görerek, bu projenin yumuşak güç uygulaması olarak adlandırdığı, "insan hakları" kavramının, ithal bir ürün olduğunu belirtmektedir. Perinçek bu ithal bir özgürlüğün, Türkiye'nin siyasi ve sosyal yapısını yozlaştıracağını ifade etmektedir (Perinçek:39). Post-Kemalizm'in siyaset sonrası veya Kemalizm sonrası tasavvurlarının da başvurduğu argümanlar olan "demokrat", "demokrasi" ve "halkların kardeşliği" gibi söylemler; ulusalcılar tarafından, "bölücü", "gerici" ve "yıkıcı" emeller taşıyabileceği gerekçesiyle, şüpheyle yaklaşılan ülkülerdir. Ne var ki, Perinçek'in VP'sinin hükümete yakınlığıyla, Aydınlık Hareketi'nden ayrı-

larak, "Türk Solu" oluşumunu başlatan Gökçe Fırat'ın anti- AKP'ci söylemi birbiriyle çelişiyor. Buna Dr. Hikmet Kıvılcım'ın ardılları olduklarını savlayan, HKP (Halkın Kurtuluş Partisi) çevresinin sert çizgisi de eklendiğinde, Ulusalcı Yeni Kemalistlerin kaç parça olduklarına yönelik kuşkular boyut kazanıyor. Belki de, Neo Kemalizm'in kendisi, varlıklarını tarihten alan, bu eski kadroların içine düştükleri, "temsil krizi"ne karşı, büyüyen sivil bir hareket olarak; hem siyasal dizgeyi yıllanmış kadro hareketlerinden çokluklara bağışlayacak, hem de Kemalizm'in sokaklardan yükselen kalıcı sesi olacak. Bunun sonucunda da yeni Türkiye'de inisiyatif, iktidar partisi dahil tüm siyasal bileşenleri tasfiyeye uğratacaktır. Bunu kuşkusuz zaman gösterecektir.

Kışlalı'nın da belirtiği gibi neo-Kemalizm, demokrasinin kötüye kullanılması ihtimaline karşı, her siyasi faaliyetin meşruiyetini, Klasik Kemalizm'in cevaz verdiği ölçütlere göre saptar. Bu ölçütler, yani, Cumhuriyet'in temel ilkelerine sadakat ve "tek bayrak, tek yurt ve tek resmi dil" ilkeleri, aynı zamanda siyasal ve kültürel özgürlüklerin Kemalist sınırlarıdır (Erdoğan:587-589).

Öte yandan Neo-Kemalizm'in, bu tavizsiz yönü değişmez bir özü yansıtmaz. Neo-Kemalizm'in ulusalcı yönü belirginleşmeden önce, gücünün kaynağı olan sivil toplum, Kemalizm'in askeri müdahaleyle özdeşleşen rotasını demokrasiyle uyumlu bulmamaktaydı. Kemalizm'in dışavurumu olarak okunan, 12 Eylül'ün restore edilme girişimlerine karşı Neo-Kemalistler, ADD içinde farklı yorumlar arasında bölünmüşlerdi. Daha sonra demokrasiye ayar verilen Sincan'da, kaymakamlık ve ADD tarafından, gülümseyen yüzlü Atatürk heykelleri yaptırılmıştır. ADD kendi yayın organında, 12 Eylül'ü Kemalizm'le özdeşleştiren görüşlere karşı, Atatürk'ü ağzından düşürmeyen darbe yönetimlerinin ve sonra iktidarda bulunan merkez sağ partilerin, Atatürk sömürüsünün had safhaya çıkardıklarını anımsatmıştı. Kimi ADD yöneticilerine göre Cumhuriyet devrimlerinin ayaklar altına alınması, bizzat 12 Eylül rejimiyle, darbe sonrası sahne alan sağ iktidarlarca tırmandırılmıştır. Bu dönemde yapılan sözde Kemalist uygulamalar, "gardırop Atatürkçülüğü" şeklinde nitelendirilir. Fakat Müjdat Gezen'in, Cumhuriyet gazetesinin 12 Ocak 1997 tarihli nüshasında, ADD'nin Kenan Evren'e Atatürk ödülü verdiğini iddia etmesi, dernek tarafından yalanlansa da, Neo-Kemalizm'in, hangi Kemalizm'i temsil ettiğine yönelik soru işaretlerini artmıştır (Meral, 2012:117-119).

"Gardırop Atatürkçülüğü"ne Karşı "Edimsel" Kemalizm

"Gardırop Atatürkçülüğü"nü tarif eden Sarı, Kemalizm'in yaşayıp kökleşmesi uğruna hiçbir şey yapmayan bazı siyasilerin ve STK önderlerinin, her yıl bir- kaç kez "uğradıkları", Anıtkabir'deki deftere, "İzindeyiz" yazmaktan çekinmediklerini kaydeder. Sarı, " Sadece ulusal ve resmi

bayramlarda, törenlerde Atatürkçü olan kişilerdir ki, ne kadar nefret dolu olursa olsunlar, ziyaret ettikleri Anıtkabir defterine hep aynı şablonda 'İzindeyiz' yazarlar" der. Atatürkçülüğün sadece biçimsel devrimlerle, bu devrimlerin konu alan törenlerde anılmasını, "gardırop Atatürkçülüğü" olarak isimlendiren Sarı'ya göre, Kemalizm bayrağı, ancak ve ancak prensipleri, yaşam biçimine dönüştürülerek layıkıyla taşınabilir. (Sarı, 2015) Sarı'nın yazısına koyduğu başlık, yazarın sadece Kemalist görünen siyasi-bürokrat- STK liderlerini değil, Kemalist etiketi altına sığınıp, hayatlarında eylemli tavır takınmayan yurttaşlara da serzenişte bulunduğunu ortaya koyuyor. İşte neo- Kemalist kanadın, sivil toplum bünyesinde kanlı- canlı bir varlık alanı teşkil edişi ve güncelliği de, salt kuramsal yaklaşımın dışında, siyasetin günlük kitlesini de konu alıp tepkisellik göstermesinden kaynaklanıyor.

Neo-Kemalizm'in sivil bir güç olarak eylemselliğini ortaya koyduğu tarihsel aralık, Cumhurbaşkanı Ahmet Necdet Sezer'in görevinin sona erdiği, 2007 yılıyla sonrasına rastlar. Kemalist çevrede Cumhurbaşkanı seçimlerinde, AKP'nin temsil ettiği anlayışın Cumhurbaşkanlığı makamını Sezer'den devralacağına yönelik korku, Neo-Kemalizm'in hem sivil bir yapılanma olarak toplumsal kesimlere mesafesini, hem de orduyla ilişkisini gözler önüne sermiştir. 2007 yılındaki "Cumhuriyet Mitingleri"nde yer alan pankartların ve sloganların hedefinde, AKP hükümeti bulunmaktaydı. Erdoğan'ın giydiği "milli görüş" gömleği ve tarikatlarla ilişkisi olduğuna dair söylemler öne çıkarılarak, AKP'nin yaptığı siyaset, irticanın ayak sesleri olarak yorumlanmıştır. Buna müteakip, ciddi bir tehlike olarak görülen AKP'ye karşı laiklik ve ilericilik silahları kuşanılmıştır. Özellikle miting meydanlarında yankılanan, "Çankaya'da imam istemiyoruz", "Tayyip imamdır imam kalacak", "Çankaya'da şeyhler tarikatlar yaşayamaz", "Kubilay'ın katilleri mecliste" gibi söylemler dikkat çekmiştir. Ayrıca Cumhuriyet Mitingleri neo-Kemalizm'in küresel sermayeye ve tek dünya devleti gibi küresel olarak dayatılan, hegemonik söylemlere karşı tutumu hakkında da bilgi vermektedir.

Mitingde sıklıkla yer verilen, "Ne ABD ne AB Tam Bağımsız Türkiye", "Kahrolsun Amerikan Emperyalizmi" ve "IMF defol bu ülke bizim" gibi sloganlar, Neo-Kemalizm'in ulusalcı-bağımsızlıkçı damarını tanıtlar niteliktedir. Mitingde Kemalizm'i küreselleşme bağlamında ele alan önemli isimlerden Prof. Dr. Alpaslan Işıklı, Batı ülkelerinin bir araya gelerek örgütlendiği uluslarüstü ekonomik ve siyasi yapıları, Türkiye'ye karşı düzenlenecek olan yeni Haçlı Seferi'nin habercisi olduğunu vurgulamıştır. AKP hükümeti de bu dış güçlerin içerideki işbirlikçileri olarak gösterilmiştir (Kabakçı:102-104). Işıklı'nın konuşmasının ilgi çeken yönleri, aşağıdaki gibidir:

Ne var ki yılların iktidar partisi AKP, karşısında gelişen bu yeni muhalefet bloğunu karşılama ve geri püskürtme çabalarında hiç de atıl kalmamıştır. 20 Yıldır iktidar bulunan AKP ve lideri Erdoğan, uzun iktidar sürecinin getirdiği rehavete kapılmayarak, ortağı MHP ile saflarını sıklaştıracak bir atılım yapmıştır. Böylelikle hükümetle destekçileri, Cumhuriyet'in 100. yıldönümüyle, bir sonraki seçim kampanyasını düşümdeşleştirmeyi başarmıştır. Devletleştiği ölçüde rejimi değiştirmesine "izin" koparan AKP'nin, demokrasinin en büyük güvencesi sayılan seçimlerin serbestliği olgusuna saldırdığını ileri süren Fatih Yaşlı, AKP'nin "yeni devletçi" atılım evresini, “28 Ekim günü, bilinçli bir şekilde Cumhuriyet’in kuruluş yıldönümüne denk getirilen ve ‘Türkiye Yüzyılı’ adıyla başlatılan seçim kampanyası, parti ile devletin özdeşleşme ve bütünleşmesinin ete kemiğe bürünmesi olarak görülmelidir. AKP’nin kampanyası hem ‘devletlu’ bir söylem üzerine inşa edilmiştir hem de devletin kaynakları, olanakları ve kurumlarıyla desteklenmektedir” (Kurnaz, 2022) şeklinde tanımlamaktadır.

İktidar partisinin kendi tabanına yaptığı algı operasyonuyla, Atatürk'ün, soyadı anılmaksızın salt Mustafa Kemal adıyla, "bir Osmanlı subayı " olarak kurgulandığı yeni AKP söyleminde, Dural'ın deyimiyle "çekinceli ittifak", Yaşlı'nın yaklaşımıyla, "Atatürk'ü içeriksizleştirerek sahiplenme" oyun planı sahneleniyor. Üstelik hem Atatürk'ün ismini geçtiği hem de ulusal kurtuluş savaşı düzleminde pek "suya sabuna" dokundurulmadığı sahiplenildiği yeni söylem, sağ "gardırop Atatürkçüsü" olarak kolaylıkla eleştirilebilecek MHP'yle Mustafa Kemal imgesi çerçevesinde sürtüşme ihtimali de ortadan kaldırılıyor. Zaten tüm bu oyun planının esasları, Türk milletinin Osmanlı'dan Kemalizm'e alışık olunan ünlü "idare-i maslahat" yöntemine uygun olduğundan, sokaktaki vatandaşın, AKP'nin Mustafa Kemal karşısındaki konumunu sorgulama riskini hayli azaltıyor.

Seçim kampanyasını, Cumhuriyet'in 100. yılına girildiği tarihten bir gün öncesinde, yani 28 Ekim 2022'e denk getiren AKP, Türkiye'nin ağır sanayi ve "muasır medeniyetler seviyesine" yaklaşma/ yakalama evresi şeklinde lanse ettiği yerli otomobil fabrikasının açılışını da 29 Ekim'de gerçekleştirerek, atılımını sürdürdü. Yaşlı AKP'nin benimsediği yeni oyun planını, "...Konuşmalarda da hayli 'cumhuriyetçi' bir profil çizdi. Elbette ki liberallerin iddia ettiği gibi 'Kemalistleştiği' ya da 'Devletin kontrolüne girdiği için' yapmıyor bunları Erdoğan. Yapmak zorunda hissediyor; çünkü geride kalan yirmi yılın sonunda hem o, hem de İslamcıların neredeyse tamamı Atatürk’le ve Cumhuriyet’le cepheden bir kavga yürütmenin kendileri açısından ne kadar işlevsiz olduğunu fark ettiler ve strateji değiştirdiler" (Yaşlı, 2022) diye yorumluyor.

Ayrıksı (Marjinal) Soldan Neo Kemalizm'e Tepki

"Küreselleşme dediklerinin, geçmişin haçlı seferleri gibi ilkel bir çapulculuktan ibaret olduğu giderek anlaşılmaktadır. Küreselleşme söylemleri arkasında, yeryüzünün yoksullarına karşı ilan edilmiş bir soyguna ve saldırıya tanık olmaktayız. Bu bağlamda, ülkemizi ve ulusumuzu özel bir özenle hedef seçtikleri anlaşılıyor. Biz yeryüzünün en kıymetli doğal kaynaklarına uzanan yolun başında konuşlanmış bulunuyoruz. Biz, yirminci yüzyılın başında mazlum milletlerin emperyalizme karşı başkaldırısına öncülük etmiş olan bir ulusun evlatlarıyız. Onlara yüce önder Atatürk'ün önderliğinde verdiğimiz dersi, biz unutsak bile onlar unutmuyorlar. Bu nedenledir ki bizimle çok ayrı bir hesapları var. Bugün için bizi özel bir nezarethaneye kapatmayı başarmışlardır. Bu nezarethane, Avrupa Birliği'nin bekleme odasıdır. Gardiyanları da içimizdedir, başımızdadır" (Işıklı: 2007)

Neo-Kemalist kanat, Atatürk'ün kurmuş olduğu Cumhuriyete yönelik tüm kasıtları bertaraf etmek için TSK'nın tarihsel misyonunu yerine getirmesini istemektedir. Miting meydanlarında, "Ordu Göreve" pankartları görülmeye başlanmıştır. Bu gelişmelere dönemin Genelkurmay Başkanı Yaşar Büyük Anıt'ın, "Cumhuriyet'in temel değerlerine, devletin üniter yapısına, laik demokratik devlete sözde değil, özde bağlı bir cumhurbaşkanının seçileceğini umut ediyorum" açıklaması damgasını vurmuştur. TSK'nın yetkili ağızlarının ikaz içeren temennisi, "e-muhtıra" olarak nitelendirilmiştir. Görüldüğü üzere Neo-Kemalizm, Cumhuriyet'in kurucu prensiplerinin tehlike altında olduğunu düşündüğü anlarda, 12 Eylül'de çıkardığı askeri üniformayı tekrar giyebilmektedir. Ayrıca Neo-Kemalizm'in sivil bir Kemalizm olarak toplumsal yapıyı kesen bir yönü vardır. Bora'ya göre miting meydanlarında yer alan Türk bayrakları, ortak bir iradenin sembolü olmaktan ziyade, ötekine (Kürt hareketleri, neo-liberalizmle gelen özelleştirmeler, İslamcılar vb.) bir gözdağı vermek için sallanmaktaydılar. Keza sıklıkla tekrarlanan "Hepimiz Türküz", "Hepimiz Atatürkçüyüz" nidaları, "Hepimiz Hrantız", "Hepimiz Ermeniyiz" özdeşliğini bertaraf etmek için devreye giren savunma refleksleri olarak da okunabilirdi (Kabakçı:101- 105).

Yeni Kemalist coşku (fantazmla) arasına mesafe koymak isteyen sol kesimler, salt Tanıl Bora ve Birikim ekolünden ibaret değildi hiç kuşkusuz. 2007'li yıllarda yükselen Kemalist coşkunun dalgasından yararlanmaya çalışan, dönemin TKP'si duvarlara asıp Taksim'de dağıttığı çıkartma- el ilanlarında, "Devrim Kanunları uygulansın" derken, 2016 yılında, Marxist platformdan yükselen "ezgiler", öncesinden çok farklıydı. Bu sefer 2007 halk toplantılarını, "Bundan 9 yıl önce bugün, cumhurbaşkanlığı seçimleri bahane edilerek düzenlenen cumhuriyet mitinglerinin ilki gerçekleştirildi. Mitingi düzenleyenler arasında bulunan ve darbecilerle

bağlantıları daha o günden tespit edilen bazı kişiler, Ergenekon davasından hüküm giyip hapse atıldıktan sonra Gezi direnişi ve takip eden 17-25 Aralık operasyonları sonucunda AKP ile Ergenekon arasında varılan anlaşma sonucu serbest bırakıldı. Mitingler, cumhurbaşkanlığı seçimlerinde Tayyip Erdoğan'ın seçileceği, laik cumhuriyetin 'irticacı AKP' tarafından şeriata dönüştürüleceği korkusu yayılarak düzenlenmişti. Daha sonra Ergenekon iddianamelerine de konu olan mitingler, darbe çağrılarının yapıldığı birer kürsü olmuştu" diye yorumlayan Marxist platformlar, açıkça ağız değiştirmişlerdi. (marksist.org.: 2016)

Sonuç: Neo Kemalizm Klasik Kemalizm'in Reenkarnasyonu mu?

Neo-Kemalizm'in anti-emperyalist- küreselleşme karşıtı yüzü, bir anlamda klasik Kemalizm'in reenkarnasyonu olarak görünebilir. Yine de ulusalcıların küreselleşmenin ulus-devletleri aşındırma stratejisi olan uluslararası/ ulus- aşırı STK'ların, toplumsal hareketlerin ve sözde demokratik açılımların uluslararası ilişkilerde ve iç siyasette oynadıkları rolü, bir tür "casus belli" kabullenmesi, Klasik Kemalizm'in cephanesinden fazlasını gerektirmekteydi. Bu nedenle sivil bir güç olma arzusu taşıyan neo-Kemalizm, küreselleşmeyi kendi silahıyla durdurmaya çalışmıştır. Ulusalcılara göre, küreselleşme projesi ile geçmişin sömürgeci güçleri, bugünün en güçlü emperyalisti olan ABD'nin liderliğinde organize olmaktadırlar. Dolayısıyla ulusalcılar için küreselleşmenin ifade ettiği şeyin, dünyanın Amerikanlılaştırılması'ndan öte geçmediği kaydedilebilir.

İslamcı hükümetlerin AB'ye üyelik için yürüttüğü süreçler, başını ABD'nin çektiği BOP (Büyük Ortadoğu Projesi) üstlendikleri sorumluluklar, ulusalcıların nezdinde küresel emperyalist ABD'nin işbirlikçiliğine soyunmak anlamına gelmektedir. Bu bakımdan Perinçek'in temsil ettiği ve kendisini ulusalcı olarak nitelendiren Kemalistler, ulus-devletin saflarında yer almaktaydılar. Bir dönem Perinçek'in temsil ettiği ulusalcı kanat ile yakın duran bir isim olan Yalçın Küçük ise ileri sürdüğü, "12 tez"de yeni-CHP'nin/ Neo- Kemalist kanadın bütünüyle birlikte, Kemalizm'in baş düşmanı olduğunu belirtir. Küçük'e göre Neo-Kemalizm, orduya cephe alarak ve laisizmi gerektiği gibi korumayarak, Kemalizm'den büyük bir kopuş hareketi olduğunu göstermiştir. Küçük'e göre Neo-Kemalizm ve Kemalizm arasındaki tek ortak nokta, içlerinde geçen, "Kemal" sözcüğüdür (Perinçek, 2011). Ulusalcılığın anti-emperyalizm ve tek devlet söyleminin savunusuna indirgenmesi, Klasik Kemalizm'in eski düşmanı olan siyasi hareketlerle, asgari müşterek şartlarda birleşilmesine olanak tanımaktadır. Buna örnek olarak, Perinçek'in bir dönem sert şekilde eleştirdiği Erdoğan için "Yeşil Kemalist" yakıştırmasında bulunması gösterilebilir (Nur, 2022). Ulusalcılar, dış politikada Atlantik Paktı'na karşı gardlarını almakla yetinmeyerek, iç siyasetteki Atlantikçi eğilimleri

de kendilerine hedef olarak belirleyeceklerdir. Zira mücadele odağının belirlenmesi, yeni bir alternatif sunulmasını gerektirmiştir. Bu alternatif çalışmalardan birisi, Alexander Dugin'in geliştirdiği, Avrasyacı ekoldür. Avrasyacılık Kemalizm'in ABD merkezli küreselleşmeye karşı tercih ettiği, Rusya merkezli İran, Azerbaycan, Çin ve Kazakistan gibi ülkeleri içine alan bir bloku ifade etmektedir. Görüldüğü üzere Neo-Kemalizm'in içinden çıkan veya Neo-Kemalizm ile belirginlik kazanma fırsatı yakalayan ulusalcılık, Post-Kemalist tezlerle ile önemli zıtlıklar barındırmaktadır. Ancak bu konuda, bu denli ileri gitmeyi zorunlu kılacak bir sonuca da varılmamasının yerinde olacağı vurgulanmalıdır.

KAYNAKÇA

Ağaoğulları, M. A. (2011), Sokrates'ten Jakobenlere Batıda Siyasal Düşünceler, İletişim, İstanbul.

Ahmad, F. (1996). İttihatçılıktan Kemalizme, Kaynak, İstanbul.

Albayrak, M. (2010). "Kemalizm'in Düşüncel Temelleri ve Tarihsel Oluşumu", Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi, Cilt:26, Sayı:77, Atatürk Araştırma Merkezi Başkanlığı Yayınları, Ankara.

Alpkaya, F. (2001). "Bir 20. Yüzyıl Akımı: Sol Kemalizm", Modern Türkiye'de Siyasal Düşünce: Kemalizm, (ET:09.05.2022).

Altunok, B. (2020), "Sovyet Yardımı Altınların İkinci Dilimi 1921 Nisanında Kars Garındaydı", *https://www.kha.com.tr/sovyet-yardimi-altinlarin-ikinci-dilimi-1921-nisaninda-kars-garindaydi_34740.html,* (ET: 06.10.2022).

Armstrong, H. C. (1997), Bozkurt, Kamer, İstanbul.

Asal, E. (2019). "Atatürk İmgeleri ve Hatırlatma Biçimleri: Kemalizm, Post Kemalizm ve Erdoğanizm", Hafıza Milliyetçilik ve Anmanın Siyaseti Ders Ödevi, Bilgi Üniversitesi, *(https://www.academia.edu),* (E.T: 19.05.2022).

Aslan, A. (2018). "Post Kemalist Türkiye'de Siyaset", *https://www.academia.edu/36279729/Post_Kemalist_T%C3%BCrkiyede_Siyaset,*(ET: 11.11.2022).

Aytürk, İ. (2019). "Post-Kemalizm Nedir? Post-Kemalist Kimdir? Bir Tanım Denemesi", Varlık Dergisi, Sayı:1337, Varlık, İstanbul.

Aytürk, İ. (2015). "Post-Post Kemalizm: Yeni bir paradigmayı beklerken", Birikim Dergisi, Sayı:319, Birikim, İstanbul.

Bardakçı, M. (2011-a). "Bu rapor uygulanmış olsaydı, bugün Dersim'in acılarını tartışmayacaktık", *(https://www.haberturk.com),* (E.T:29.05.2022)

Bardakçı, M. (2011-b). "Cahit Kayra Varlık Vergisini Anlattı" (https://www.habertürk.com) , (E.T:31.05.2022).

Başkaya, F. (1991). Paradigmanın İflası Resmi İdeolojinin Eleştirisine Giriş, Doz, İstanbul.

Belge, M. (2001). "Mustafa Kemal ve Kemalizm", Modern Türkiye'de Siyasal Düşüncecilt:2, İletişim, İstanbul.

Bozarslan, H. (2001). "CHP'de Parti İçi Mücadelede "Kemalizm" ve "Devrimler" Tartışmaları üzerine-Bülent Ecevit", Modern Türkiye'de Siyasal Düşünce, Cilt:2, İletişim, İstanbul.

Buçukcu, Ö. (2021). "Post-Post Kemalizm Önermesine Üzerine Gecikmiş Bir Değerlendirme", Türkiye Notları Dergisi, Sayı:16, Türkiye Notları Yayınevi, İstanbul.

Bursalı, C. (2019). “Doğu Perinçek:2014 Yılından Beri Tayyip Erdoğan Türkiye’yi Yönetmiyor, Türkiye Tayyip Erdoğan’ı Yönetiyor; Ordu, Polis, Sanayici, Vatan Partisi…”, *(https://www.independentturkish.com),* (E.T:31.05.2022).

Dural, A. B. (2022), “TSH-I Ders Notları”: 2020-2021 Dönemi Yayınlanmamış Ders Notları, TC Trakya Üniversitesi, Edirne.

Dural, A. B. (2005), Başkaldırı ve Uyum: Türk Muhafazakarlığı ve Nurettin Topçu, Birharf, İstanbul.

Erdoğan, N. (2001). “Neo-Kemalizm Organik Bunalım ve Hegemonya”, Modern Türkiye’de Siyasal Düşüncec:2, İletişim, İstanbul.

Gellner, E. (1998). Milliyetçiliğe Bakmak, İletişim, İstanbul.

Göral, Ö.S. (2001). “Kemalist Milliyetçilik-Afet İnan”, Modern Türkiye’de Siyasal Düşünce, Cilt:2, İletişim, İstanbul.

Gümüş, B. (2021). “Yeni Türkiye’de De-kemalizasyon”, Anlık Dergisi, Sayı:18, *(http://www.anlikdergisi.com),* (E.T: 21.05.2022).

Gümüş, B. (2020). "De-Kemalisation from above in 'New Turkey'", Kemalism as a Fixed Variable in the Republic of Turkey. History, Society, Politics, Ergon, Baden-Baden.

Hanioğlu, M.Ş. (2015). “Post-Kemalist Toplum ve Yeni Kemalizm”, (https://www.sabah.com.tr), (E.T:29.05.2022).

Işıklı, A. (2007). "Prof. Dr. Alparslan Işıklı'nın Cumhuriyet Mitingi Konuşma Metni", *https://acikradyo.com.tr/arsiv-icerigi/prof-dr-alpaslan-isiklinin-cumhuriyet-mitingi-konusma-metni, (*ET: 04.10.2022).

Kabakçı, G. Z. (2011). “Neo-Kemalist Bir Hareket: Cumhuriyet Mitingleri”, Selçuk İletişim Dergisi, Cilt:7, Sayı 1, Selçuk Üniversitesi Yayınları, Konya.

Karaaslan, Ü. (2018). “Max Weber’e Göre Liderlik Çeşitleri ve Geleneksel Liderliğin Dönüşümü”, *https://dergipark.org.tr/tr/pub/asead/issue/41905/505280,* (ET: 04.09.2022).

Köker, L. (1997). “Kimlik Krizinden Meşruluk Krizine: Kemalizm ve Sonrası”, Toplum ve Bilim Dergisi- 71, Birikim, İstanbul.

Kurnaz, M. E. (2022), "Tüm Kurumlar Muhalefete Aleyhine Seferber Edildi: Devlete Karşı Seçim Yarışı, https://www.birgun.net/haber/tum-kurumlar-muhalefet-aleyhine-seferber-edildi-devlete-karsi-secim-yarisi-408773, (ET: 09.10.2022).

Kuruç, B. (2002), "II. Dünya Savaşı Uluslararası İktisat Politikaları", TC Ankara Üniversitesi SBF Cumhuriyet Tarihi İktisat Politikaları Yayınlanmamış Doktora Dersi Ders Notları.

Lewis, B. (2021). Modern Türkiye’nin Doğuşu, Arkadaş Yayınevi, Ankara.

Mahçupyan, E. (2015). “Niye CHP ile Olmalı?”, *(https://www.yeniakit.com.tr),* (E.T: 30.05.2022).

Nur, E. (2022). “Perinçek Fransız Le Point Dergisine Konuştu: Erdoğan İslamcı Değil, Yeşil Kemalist”, *(https://www.tr724.com),* (ET:30.05.2022).

Önkibar, S. (2019). “CHP’de 10 Aralık Hareketi Cuntasına Dikkat!”, *(https://www.aydinlik.com.tr),* (ET:30.05.2022).

Özbil, S. (2020). “Post-post-Kemalizm’e İhtiyat Notları”, *https://www.birikimdergisi.com),* (ET: 28.05.2022).

Parla, T. (1993). Ziya Gökalp, Kemalizm ve Türkiye’de Korporatizm, İletişim, İstanbul.

Perinçek, D. (2011). “Yalçın Küçük’ün Neo-Kemalizm Üzerine Tezleri Tartışmalı (tamamı)”, *(https://www.aydinlik.com)*, (E.T: 30.05.2022).

Perinçek, D. (1999). Kemalist Devrim-3 Altı Ok, Kaynak, İstanbul.

Sarı, B. (2015). "Gardırop Atatürkçü Vatandaşlar", https://indigodergisi.com/2015/10/gardrop-ataturkcu-vatandaslar/, (ET: 10.10.2022).

Yaşlı, F. (2022), "İslamcıların cumhuriyetçiliği, cumhuriyetçilerin İslamcılığı", https://haber.sol.org.tr/yazar/islamcilarin-cumhuriyetciligi-cumhuriyetcilerin-islamciligi-353840, (ET: 06.11.2022).

Yerasimos, S. (2000). Kurtuluş Savaşı’nda Türk Sovyet İlişkileri (1917-1923), Boyut Kitapları, İstanbul.

Yıldız, A. (2021). "Köy Enstitülerine Yönelik Post Kemalist Yaklaşımın Eleştirilerin Sorunları Üzerine Bir Çözümleme", *https://egitimsen.org.tr/wp-content/uploads/2021/12/6-K%C3%B6y-Enstit%C3%BClerine-Y%C3%B6nelik-G%C3%BCncel-Ele%C5%9Ftiriler-Post-Kemalist-Perspektifin-Sorunlar%C4%B1.pdf,* (ET: 04.11.2022).

_____ (2016). "14 Nisan 2007: Darbe Mitingleri Başladı", https://marksist.org/icerik/Yazar/4388/mobileRedirect, (ET: 10.10.2022).

_____ (2022), "10 Aralık Hareketi", https://tr.wikipedia.org/wiki/10_Aral%C4%B1k_Hareketi, (ET: 13.10.2022)

Bölüm 4

REKREASYON ENDÜSTRİSİ İÇERİSİNDE GASTRONOMİ FAALİYETLERİNİN YERİ

Elif ŞENEL[1]
İlker KILIÇ[2]

[1] Elif ŞENEL, Eskişehir Osmangazi Üniversitesi, Turizm Fakültesi, Eskişehir, e-mail: eozelmas@hotmail.com ORCID: https://orcid.org/0000-0002-0374-6962
[2] Dr. Öğr. Üyesi. İlker KILIC, Eskişehir Osmangazi Üniversitesi, Turizm Fakültesi, Eskişehir, e-posta: ilker.kilic@ogu.edu.tr ORCID: https://orcid.org/0000-0003-0617-2260

1. Giriş

İş ve yerine getirilmesi gereken sorumlulukların insanoğlunu yorması ve psikolojik olarak etkilemesi ile birlikte çalışma zamanı dışında yer alan ve bireyler için oldukça verimli zaman dilimlerini oluşturan boş zamanlar yenilenme, dinlenme ve hayata tutunabilme gibi fonksiyonları sağlaması nedeniyle oldukça önemli bir kavramı oluşturmaktadır. Bu durum bireylerin çalışma saatlerine verdikleri önem kadar boş zaman kullanımlarına verdikleri değeri de beraberinde getirmiştir. Boş zaman ve rekreasyon olgusu birbirleri ile ilişki içerisinde olup zaman kavramının iyi bir şekilde planlanması ile mümkün kılınan boş zaman bireyin son derece verim ile geçirebileceği rekreasyon organizasyonlarının aktiviteye dönüştürüldüğü bir süreyi ifade etmektedir. Bireyler kendi iradeleri dışında var olan istek ve arzular nedeniyle dinlendirici, yenileyici, huzur verici ve dengeleyici özelliklerde ki faaliyetlere katılım göstermektedirler. Buna ek olarak birçok motivasyon kaynağı ile katılım gösterilen rekreasyon aktiviteleri zihinsel ve bedensel olarak bir denge oluşumuna olanak tanıyarak katılım gösteren bireylerde tatmin duygusunu oluşturmaktadır. Her ne kadar oluşturmuş olduğu sosyal, psikolojik ve fiziksel faydalar rekreasyonel faaliyetlere duyulan gereksinim oranını arttırsa da rekreasyon çatısı altında gerçekleştirilen etkinliklere ekonomik ve kalkınma temelli olarak da ihtiyacın bulunduğunun unutulmaması gerekmektedir. Düzenlenen aktivitelere olan talepler doğrultusunda rekreasyon endüstrisi oluşmakta olup bu sektör sayesinde toplumsal gelişim, üretkenlik, yerel ve ekonomik büyüme, yatırım olanakları ve istihdam gibi oldukça büyük çaplı etkiler oluşturulmaktadır. En genel anlamda rekreasyon endüstrisi her türlü spor, sanat, festival, eğlence, turizm ve oyun gibi faaliyetler ile bu aktivitelerin oluşturulabilmesi için meydana getirilen işletmecilik faaliyetleri ve yatırımlarını içermektedir. Bu açıdan rekreasyon kavramının büyük bir ekonomik potansiyelinin bulunduğu ve bunun ülkeler için ne kadar önem arz ettiği ortaya çıkmaktadır (Alexandris, 1998; Karaküçük ve Akgül, 2016). Turizm ve rekreasyon sektörü ortak tüketici parası için mücadele etmesi, aynı kaynakları ve tesisleri kullanması, organizasyon sürecinin aynı doğrultuda ilerlemesi ve katılımcılarda duygusal ve sosyal çıktılar oluşturması bakımından birbirlerine oldukça yakın iki kavramı oluşturmaktadır. Mevcut değerlerin ortak kullanımı bir ülkede veya bölgede yer alan kişilerin rekreasyon aktivitelerine katılım oranlarını arttırmakta olup meydana gelen artış ile birlikte iç turizm gelişimine imkan sağlanmaktadır. Özellikle rekreasyonel organizasyonlar içerisinde oldukça önemli bir yere sahip olan gastronomi etkinlikleri turistik bölgeye gelen bireyler için boş zamanlarını oldukça etkin, eğlenceli ve eğitici geçirebilecekleri faaliyetleri oluşturmaktadır. Bu noktada gastronomi etkinlikleri ile birlikte merak, fayda ve elde edilebilirlik bölgeyi daha çekici kılarken, zi-

yaretçi sayısı artarak konaklama sıklığı ve sürelerinde bir artış meydana gelecektir (Hazar, 2014; Williams, 2003). Kendine özgü yöresel ürünlerin bulunduğu ve benzersiz bir mutfak kültürüne sahip bölgelerin gastronomik değerleri rekreasyon organizasyonları açısından oldukça önem arz etmektedir. Çünkü fizyolojik ihtiyaçların karşılanması adına yiyecek ve içeceklerin tüketilmesi zorunluluğu hoş bir sohbet, güzel bir ortam veya doğal çevre ile birleştiğinde karşımıza rekreatif bir etkinlik olarak çıkmaktadır. Burada unutulmaması gereken nokta rekreasyon faaliyetini özel kılan durumun, etkinliğin kendisinin değil, onunla birlikte olduğu düşünülen ve varsayılan davranışlardan meydana geldiğidir. Daha açık bir ifade ile rekreasyonel aktiviteler kimileri için dinlenme, huzur bulma veya eğlenme iken kimileri için bir yemeği ilk defa tatmak veya tadılan bir yemeği tekrar yiyebilmek için seyahat etmektir. Bu bağlamda bu çalışma ile rekreasyon kavramı, rekreasyon endüstrisi ve rekreasyonel endüstride gastronomi faaliyetlerinin önemi ve içeriği incelemiş olup bu kavramların birbirleri ile olan ilişkisi açıklanmaya çalışılmıştır.

2. Rekreasyon Kavramı

Yenilenme ve tazelenme anlamına gelen rekreasyon, "re" takısının "creation" kelimesinin önüne getirilmesi ile oluşturulmuş bir kavramdır. Rekreasyon, canlanmak, güç sahibi olmak, ruhsal ve fiziksel yorgunluğu uzaklaştırmak adına belirli bir zaman çerçevesi içerisinde gerçekleştirilen, bireylerin yerine getirmeleri gereken sorumlulukları dışında kalan boş zamanları içerisinde bireysel açıdan doyum sağlamak adına özgür iradeleri ile katılım sağladıkları aktivitelerin tümüdür. Bir bireyin rekreasyonel faaliyetlere katılarak sıkıntı ve stres gibi duygulardan uzaklaşması ve kendini yenilemesi, kişinin mevcut enerjisini tekrardan oluşturması doğrultusunda gerçekleşmektedir. Boş zamanı verimli değerlendirebilme ve rekreasyonel aktivitelerin ilkel topluluklarda beslenme, avlanma, barınma ve güvenlik gibi temel ihtiyaçların karşılanmasından sonra eğlence amacı ile gerçekleştirilmeye başlanmış olabileceğini belirten Torkildsen (2005) boş zaman ve rekreasyon olgularının çağlar öncesi dönemlere kadar gittiği düşüncesini desteklemektedir (Kraus, 1977; Torkildsen, 1971).

Sayısız ve oldukça çeşitli boş zaman aktivitesini kapsayan rekreasyon kavramını Hutchinson (1949) bireyin gönüllülük esası ile katılım göstermiş olduğu, değerli vaktini harcamasına değen ve içsel bir doyum sağlayan boş zaman deneyimleri olarak tanımlarken Romney (1945) rekreasyon kavramını bir aksiyon olarak değil duygusal bir tutum olarak değerlendirdiğini ifade etmiştir. Karaküçük, (1999) ise bireylerin boş zamanlarında grup içerisinde veya bireysel olarak gerçekleştirdiği, araçlı veya araçsız, kapalı veya açık alanlarda, şehir dışında veya merkezinde

bir organizasyon aracığı ile baskı altında kalmadan katılım sağlamış olduğu mutluluk verici olayların tümünü rekreasyon olarak tanımlamıştır.

Uygarlaşmanın en belirgin özelliklerinden biri olarak rekreasyonel aktiviteler, bireylerin zamanı istedikleri gibi kullanabilmeleri ve yönetebilmeleri özgürlüğünü elde etmeleridir. Kişilerin sosyalleşme süreci ve rekreasyon aktivitelerine katılım göstermelerindeki en temel sebepler arasında arzu edilen biçimde harcanabilecek bir zaman dilimine sahip olmak, bu zaman içerisinde yaratıcı faaliyetler yapabilmek, tatmin edici işlerde bulunarak kendini gerçekleştirme basamağına erişebilmek ve diğer bireyler ve doğal çevre ile güçlendirilmiş bir bağ kurabilmek yer almaktadır. Genel olarak değerlendirildiğinde rekreasyon fiziksel yorgunluk sonrasında dinlenme amacı ile gerçekleştirilen etkinliklerdir. Bu faaliyetler bireyi yeniden dinç bir hale getirerek rahatlatma sürecini başlatmakta olup kişiyi çalışma hayatına ve sorumluluklarına karşı hazır hale getirmektedir. Dahası bu faaliyetlerin çoğu sadece eğlenme güdüsü ile gerçekleştirilmekte olup herhangi bir amaç doğrultusunda hareket edilmemektedir. Haz, huzur, gönüllülük ve mutluluk ana temayı oluştururken yaşanan deneyimler ise sadece bir araç niteliğindedir (Karaküçük ve Akgül, 2016; Sarı ve Şenel, 2018; Voight, 1998).

Yapılan tanımlamalara bakıldığında rekreasyonun kişilerde zihinsel, psikolojik, fiziksel ve sosyal faydalar oluşturması gerekliliği ifade edilmektedir. Bu noktada rekreasyon aktivitesi sonucunda bireylerin mutlu olacağı bunun ise bireydeki özgüven seviyesini arttırarak rekabet etme gücünde de artış meydana gelebileceği belirtilmektedir. Dahası rekreasyon organizasyonları sayesinde bireylerin mevcut sosyal kabiliyetlerinin ortaya çıktığı, kendilerini daha net bir şekilde ifade etme imkanı buldukları, sağlık seviyelerinde olumlu gelişmeler yaşadıkları ve sosyal açıdan çok daha fazla gelişim gösterdikleri görülmektedir. Gönüllü katılım sağlayan bireylerin kendilerini ifade etme alanlarını keşfettikleri buna ek olarak ise beraber katılım gösterdikleri gruba karşı uyum süreci içine girdikleri söylenebilir. Rekreasyon kurallara uyan ve toplumsal çevre içerisinde yer alan bireylere her açıdan fayda sağlayan sosyal davranışlardan meydana gelmektedir (Akkaya, 2016; Torkildsen, 2005).

Marksizm düşünce akımını savunan eylem adamı Paul Lafargue (1883) "Tembellik Hakkı" adlı kitabında Fransız sosyalizm tarihi içerisinde makineleşmenin artması ile birlikte çalışma saatlerinin azaltılıp boş zaman sürelerinde artış meydana gelebileceğini buradan hareketle bireylerin çok daha üretken bir halde çalışıp daha mutlu olabileceği yönünde bir görüşü savunmuştur. Boş zaman denilen olgunun, bir insanın var olan bütün haklarından çok daha önemli ve değerli olduğunu belirterek, boş zamanlar içerisinde bireylerin bağımsız olarak gerçekleştireceği eğlenme,

gezme, görme, yeme-içme ve dinlenme gibi haklara sahip olmasının gerekliliğini belirtmiştir.

Bir kavram olarak rekreasyonun çok daha iyi anlaşılabilmesi için aşağıdaki ifadeler kullanılmaktadır:

- Kar amacı gütmeyen rekreasyon aktiviteleri boş zaman dilimleri içerisinde gerçekleştirilmekte olup iş tanımı kapsamında yer almamaktadır.
- Katılım kesinlikle gönüllü olarak gerçekleştirilmekte ve birey kendi istek ve arzuları doğrultusunda faaliyetleri belirlemektedir.
- Rekreasyon çatısı altında yer alan aktivitelere katılım göstermek kişide huzur, yenilenme, mutluluk ve tatmin gibi duygular uyandırmaktadır.
- Rekreasyon organizasyonları toplumsal ve bireysel yararlar oluşturma özelliğine sahiptir.
- Toplumsal kural ve değerleri önemseyen rekreasyon aktiviteleri saygı çerçevesi içerisinde gerçekleştirilmekle birlikte bu faaliyetler uyumak veya beslenmek gibi hayati derecede öneme sahip gereksinimler içerisinde yer almamaktadır (Bucher, 1972).

Genel olarak değerlendirildiğinde düzenli bilgi birikimi içeren kavramların kendilerine has bir takım özellikleri bulunurken bu özellikler ayrıca o kavramı başka kavramlardan ayıran belirli özellikleri de temsil etmektedir. Rekreasyon olgusu da gerek bilgi birikimi gerekse insan hayatı için vazgeçilmez bir kavram olmasından ötürü çeşitli özelliklere sahiptir. Gerçekleştirilen etkinlikler, katılım şekline, iklime, boş zaman süresine, ekonomiye, coğrafi özelliklere, politik duruma, kültüre göre çeşitlilik göstermektedir. Bu özellikler rekreasyon olgusuna ait olmasına rağmen her kültür ve alanda kendini belli etmekte olup çoğu araştırmacı rekreasyon kavramına ait temel özellikler hakkında hemfikirdir (Carlson vd., 1963; Hacıoğlu vd., 2009; Hazar, 2014; Karaküçük, 1999; Koçyiğit ve Yıldız, 2014; Özgüç, 2015; Tezcan, 1982; Yamaner, 2001). Rekreasyon kavramının en temel özellikleri şu şekilde özetlenebilir;

- Özgürlük hissi meydana getiren rekreasyon aktiviteleri cinsiyet veya yaş ayrımı olmaksızın her bireyin katılabileceği faaliyetlerdir.
- Aktivitelerin tercihi ve düzeyi bireyin kendisine aittir.
- Organizasyonlar dört mevsim gerçekleştirilebileceği gibi açık veya kapalı alanlar tercih edilebilir.
- Faaliyetlere katılım gösterme veya devam etme zorunluluğu bulunmamaktadır.
- Bireylerin kendilerini ispatlamalarına olanak tanıyan rekreasyon aktiviteleri aynı zamanda içsel duygularını geliştirmekte, statü elde etmelerine yardımcı olmaktadır.

- Yaşam dengesinin oluşumunu sağlayan rekreasyon aktiviteleri, zihinsel, ruhsal ve fiziksel dengenin sürmesine katkı sağlar.
- Rekreasyon aktiviteleri herhangi bir ayrım söz konusu olmadan her düşünce ve duygu yapısına sahip bireye hitap etmekte olup her sosyal yapıdan insanı bir araya getirebilmektedir.
- Bireyler, kurum ve kişilerin organize ettikleri rekreasyonel aktivitelere katılım gösterebileceği gibi aynı zamanda rekreasyon faaliyetlerini kendileri de organize edebilir.
- Genel olarak değerlendirildiğinde rekreasyon organizasyonlarının bir fiyatının bulunduğu söylenebilir. Gerçekleştirilen aktivitenin ne olduğuna bakılmaksızın rekreasyon organizasyonu içerisinde yer alacak bireyin bir bedel ödemesi daha net bir ifade ile bireysel gelirinden bir harcama yaparak katılım sağlaması söz konusudur.

Temel, destekleyici ve tamamlayıcı nitelikleri belirlenmiş olan rekreasyon kavramı yine de bireyden bireye, toplumdan topluma veya gerçekleştirilen mekana göre farklılıklar gösterebilmektedir. Özellikle bireylerin ilgi alanları, haz düzeyleri, algıları, bilgi seviyeleri ve fiziksel özellikleri de aynı rekreasyon faaliyetinden farklı seviyelerde haz veya zevk alabilmelerine neden olmaktadır. Dahası bazı toplumlarda bir bireyin erişebildiği rekreasyonel faaliyete başka bir birey erişemeyebilir ve her toplumun değerleri, gelenek ve göreneklerini göz önünde bulundurarak aynı faaliyeti benimseyecek veya katılım gösterecek diye bir kural bulunmamaktadır (Kaba, 2016).

Geniş bir perspektifte değerlendirildiğinde bireyler ve yer aldıkları topluluklar sayısı gün geçtikçe artan ve değişen kategorilerde yer alan rekreasyon faaliyetlerine katılım göstermektedir. Bu noktada rekreasyon çatısı altında yer organizasyonların içeriği ve rekreasyonel davranış türlerinin kategorize edilmesi rekreasyon olgusunun açık bir şekilde idrak edilebilmesinde oldukça önemli bir adımı oluşturmaktadır. Buradan hareketle Hazar (2014) rekreasyon olgusunu; mekansal açıdan, etkinliklere katılma şekline, katılımcıların milliyetlerine, yaşlarına ve sayısına göre rekreasyon ve fonksiyonel açıdan rekreasyon olmak üzere altı başlıkta toplamış olup fonksiyonel açıdan rekreasyonu ise sosyal, fiziksel, ticari, sanatsal, estetik, turistik, kültürel ve sağlık rekreasyonu olmak üzere sekiz ayrı sınıfta incelemiştir. Rekreasyonel etkinlikler aynı zamanda Karaküçük ve Akgül (2016) tarafından, yapay bir ortamda tasarlanmış kapalı alanlarda gerçekleştirilen faaliyetler ile herhangi bir insan müdahalesinin bulunmadığı tamamen doğal çevre de yer alan alanlarda gerçekleştirilen ekorekreasyonel faaliyetler olmak üzere iki başlık altında incelenmiştir (Ardahan vd., 2016; Karaküçük, 1999). Günümüzde gelişen teknoloji ve imkanlar doğrultusunda kapalı veya açık fark etmeksizin her türlü rekre-

asyon organizasyonu her mekanda gerçekleştirilebilmekte ani karar değişimleri doğrultusunda farklı mekanlarda aktiviteler düzenlenebilmektedir.

3. Rekreasyon Endüstrisi

Sanayi devrimi ile birlikte gelişmeye başlayan endüstriyel ve organizasyonel yapılanmalar boş ve çalışma zamanı arasındaki büyük ayrımı oluşturmuştur. Çalışma hayatı günlük düzen içerisinde ön plana çıkarken boş zamanlar ise çalışma hayatından arda kalan zamanı temsil etmiştir. Devamında ise endüstriyel sürecin yol aldığı mesafe ile doğru orantılı olarak çalışma saatleri ve boş zamanlar arasındaki keskin sınır belirlenmiş ve her iki olgunun içeriği netlik kazanmaya başlamıştır. Bu noktada gelişmekte olan ülkelerde gözlemlenen en major değişim boş zamanlarda oluşan artış boyutu olarak kayda geçmiştir ve dolayısıyla bu artış ile birlikte faaliyet yarışına giren sektörlerde bir canlanma gerçekleşmiştir. Rekreasyon çatısı altında yer alan faaliyetler ile ilgili talep düzeyi, bireylerin yaşamlarında meydana gelen yenilikler ile birlikte gelişen çevrenin ve dünyanın zorunlu kıldığı farklılıklar nedeniyle geçmişten bugüne kadar gelmiş olup sürekli artış gösteren bir özellik taşımaktadır. Rekreasyon organizasyonu içerisinde yer alarak ürünü talep eden bireyler, kendilerine tanıtılan veya bilgi sahibi olmak istedikleri ürünler arasından dilediklerini seçme ve dahil olma özgürlüğü içerisinde olup bireylerin parasını ve zamanını en akıllı şekilde değerlendirmelerine imkan oluşturan işletmeler ise geliştirmiş oldukları rekreasyon hizmetleri ile insanları kendi bünyelerinde bulunan ürünleri satın almaya ikna etmeye çalışmaktadır. Bu noktada karşımıza rekreasyon pazarlaması kavramı çıkmaktadır. Rekreasyon pazarlaması, bireylerin gereksinimlerini karşılarken, organizasyonun da hedef ve amaçlarını gidermek amacı ile rekreasyon olgusuna konu olan ürünün üretilmesi, fiyatlandırılması, hedef kitleye ulaştırılması ve tutundurulmasını kapsayan bir süreçtir (Argan, 2016; Özgören, 2007).

Rekreasyon organizasyonlarında meydana getirilen hizmet ile birlikte bireylerin boş zamanlarını değerlendirebilecekleri imkanlar oluşturulurken aynı zamanda boş zamanlar içerisinde katılım göstermek istedikleri faaliyetler için gelirlerinden ayırmış oldukları paraları kullanma konusunda da teşvik edici bir unsur oluşturulmaktadır. Bu noktada katılımcının istek ve gereksinimleri temel ürünün geliştirilme aşamasını oluştururken hizmetin özünü insan meydana getirmektedir. Diğer ürünlere kıyasla daha farklı olarak nitelendirilen rekreasyon sektörü turizm sektöründe olduğu gibi kendine özgü özelliklere sahiptir. Boş zaman içerisinde gerçekleştirilen organizasyonlarda soyut hizmet programcıları kullanılmakta olup elde edilen deneyim bireyi huzurlu ve tatminkar kılmaktadır (Kaba, 2016).

İçerisinde çok sayıda ve farklı büyüklüklerde ki işletmeleri barındıran rekreasyon endüstrisi, rekabetin yoğun bir şekilde yaşandığı ve mevcut rekabet düzeyinin sürekli artış gösterdiği sektörler arasında yer almaktadır. Pazar içerisinde yer almak isteyen ve bu yeri korumak için çabalayan işletmelerin etkili pazarlama yöntemleri ile başarıya ulaşmaya çalıştıkları görülmektedir. Buradan hareketle turizm faaliyetleri, festivaller, sanatsal aktiviteler, sportif organizasyonlar, sosyalleşme ve eğlenmeyi de kapsayan etkinlikler olmak üzere birçok sektörü içine alan geniş bir pazarda hizmet verme çabası içerisindedirler. Rekreasyon organizasyonları gerçekleştiren işletmelerin öncelikli hedeflerine ulaşabilmelerinde ilk adım planlama olarak geçmekte bunun devamında ise organizasyonun hiyerarşik yapısı meydana getirilip daha sonra ise faaliyet içerisindeki iş akış sürecinin net bir şekilde ortaya konulması gerekmektedir (Argan, 2007; Arslan, 2021).

Rekreasyon hizmetinin hedef kitlesini yasal olarak katılıma uygun kişiler, halk ve sosyal topluluklar oluşturmakta olup ekonomik sınırlaması ise ücret karşılığı katılıma erişebilecek kadar yeterli geliri olan bireylerden oluşmaktadır. Ürün nitelikleri talep ve arza göre şekillenmekte olup rekreasyon ticareti bireylerin boş zaman, ekonomik harcama gücü ve rekreasyon ürünlerine erişebilme imkanları oluştuğu zaman meydana gelmektedir. Ancak güvenlik problemleri, hizmet kalitesi veya ekonomik düzey gibi faktörler de rekreasyonel alışverişi ve turizm faaliyetlerini etkileyebilir. Kamu rekreasyon organizasyonlarına kıyasla ticari amaçlı olarak yürütülen rekreasyon aktivitelerinde vergi ödenmesi, maliyeti müşteriye yansıtma ve işletmenin varlığının sürdürülebilmesi adına kar elde etme zorunluluğu yer almaktadır. Bu noktada ticarete konu olan ürün veya hizmet kar amacı ile birlikte rekreasyon endüstrisi içerisinde yer almaktadır (Crossley vd., 2001).

Rekreasyon hizmetleri manevi nitelik taşıyan ürünler olduğu için satın alanlarda somut özellikli tatmin duygusu oluşturmazlar. Bunun yerine tüketimden sonra meydana gelen hizmet kalitesi geri bildirimleri önem taşımakta olup anlık kullanımdan ötürü üretildiği gibi tüketilmektedirler. Bu gibi özellikler rekreasyon içerisinde hizmet kalitesini standartlaştırmayı zorlaştırırken hizmeti oluşturan ve sunanlar bu noktada en önemli sağlayıcıları meydana getirmektedirler. Bu noktada sağlanan hizmetlerin değişkenliği, sunumu, yeri ve sağlayıcıların özellikleri kaliteyi belirleyen faktörlerin başında gelmektedir. Rekreasyon organizasyonlarında hizmetin müşteri merkezli bir felsefe ile fayda oluşturulacak bir şekilde dizayn edilmesi, kullanıcı gereksinimlerini gidermesi, ürünün bu şekilde programlanması, sunulması ve esnek bir düzen içerisinde profesyonel bir şekilde gerçekleştirilmesi oldukça önem arz etmektedir. Sürecin sonunda ise elde edilen geri dönüşler ve programları bu dönüşlere göre araştırıp

geliştirmek hizmetin devamı aşamasında gerekli basamakları oluşturmaktadır. Kamu ve yerel yönetim organizasyonları, kar amacı gütmeyen organizasyonlar (gönüllü) ve özel sektör rekreasyon endüstrisinin üç temel bölümünü oluşturmaktadır. Endüstriyel bakış açısıyla Türk rekreasyon yapısı ile ilgili belirtilmesi gereken ilk nokta gelişmiş ülkelerde bulunan rekreasyon endüstrisinden kıyasla oldukça önemli bir farklılığının bulunmasıdır. Daha net bir ifade ile Türk rekreasyon endüstrisinde kamu, gönüllü ve özel sektörler girift bir yapı içerisinde olup bu iç içe geçmiş olan yapı özel sektörde faaliyet gösteren rekreasyonel işletmeler için oldukça avantajlı bir süreci oluşturmaktadır. Burada özel sektörde yapılanan işletme, hem kamu içerisinde hem de kar amacı gütmeyen rekreasyonel sektörde dilediği gibi hizmet verebilmektedir (Kesim, 2008; Şimşek, 2022).

Devlete bağlı olan kurum ve kuruluşlar yerel yönetimler ile birlikte, toplum içerisindeki tüm bireyleri ilgilendiren rekreasyon aktivitelerine arka çıkmakta olup her türlü organizasyonu destekleyerek halka arz eden bir yapı içerisindedirler. Fırsat imkanı sunan yetki mercilerinin işletmelere, insan, malzeme, araç, mali destek ve saha tahsis etme gibi desteklerin hazırlanması, bunlar ile ilgili kararlar alınması ve uygulanması devlet kurumları tarafından gerçekleştirilmektedir. İkinci sektör olan gönüllülüğe dayalı rekreasyon işletmeleri ise iki farklı kategori içerisinde ele alınmaktadır. Bunlardan ilki gönüllü olan bireylerin kendisidir, bu bireyler genel itibariyle harcamalarını karşılıksız yaparak becerilerini ve enerjilerini ortaya koymakta olup bu durum onlara haz ve neşe duygusunu vermektedir. Bu bireylerde başkalarına hizmet vermek başlı başına bir rekreasyonel aktivite olarak kabul edilmektedir. Bir diğeri ise para kazanma amacı ile hareket etmeyen tedarikçiler olarak toplulukların bir araya gelerek vakıflar, kuruluşlar, dernekler ve organizasyonlar için rekreasyonel aktivitelerin gerçekleştirilmesi adımıdır. Dolayısıyla gönüllüğe dayalı kar amacı gütmeyen bu sektör, ücret ödenen veya hiçbir şekilde ücret almayan çalışanlar ile çok sayıda ki gönüllüler ile aksiyon alan organizasyonel bir kurum olarak tanımlanabilir. Özel sektör rekreasyon hizmetleri ise, belirli bir hedef kitleye yönelik ürün sunan kurumları ifade etmektedir. Kamu da veya gönüllü olarak yürütülen rekreasyon aktiviteleri kıyaslandığında hitap ettiği kitle daha azdır. Burada hedef alınan kitlenin rekreasyonel organizasyonlar ile serbest zamanlarını kaliteli geçirmeleri amacıyla hareket edilmekte ve aktiviteler gerçekleştirilmektedir. Özel kategorisinde yer alana rekreasyon hizmet sağlayıcıları arasında daha çok dernek, sivil toplum örgütleri ve kulüpler yer almakta olup bunların içerisinde yat, golf veya tenis kulüpleri, bazı sektörlerin dernek ve kuruluşları, özel tatil organizasyon kulüpleri gibi kurumlar yer almaktadır. Dahası bu faaliyetlerde ekipmanları pahalı spor türleri, iş seyahatleri, ünlü veya fenomenlerin katılım sağladığı etkinlikler olmasından ötürü oldukça özel olarak nitelen-

dirilebilecek malzemeler gerekmektedir. Bu durum ise özel rekreasyonel aktivitelerin yüksek maliyetler ile gerçekleştirilmesine neden olmaktadır (Çatalkaya, 2021; Kaba, 2016).

Kazanç elde etme kaygısının bulunmadığı veya gönüllü olarak gerçekleştirilen rekreasyon faaliyetlerinin yanı sıra asıl amacı kazanç elde etme ve bu kazancı sürdürülebilir kılma mantığı ile hareket eden ticari amaçlı organizasyonlarda bulunmaktadır. Gün geçtikçe sayısı artan ve çeşitlenen bu organizasyonlar arasında; festival, konser ve spor organizasyonları, özel spor merkezi organizasyonları, kampus rekreasyonu organizasyonları, iş yeri rekreasyonu organizasyonları, rekreasyonel turizm seyahati organizasyonları, terapatik rekreasyon, rekreatif alışveriş organizasyonları, macera rekreasyonu organizasyonu, eğitim ve sosyal içerikli organizasyonlar, eğlence ve animasyon organizasyonları yer almaktadır. Özel ve kamuya ait organların rekreasyonel aktivitelere göstermiş olduğu destek ile birlikte toplum içerisinde rekreasyon faaliyetlerinden yararlanan bireylerin de sayısında artış meydana gelmektedir. Özellikle belediyeler veya özel sektörlerin düzenlemiş olduğu festivaller veya şenlikler bunun en önemli örneklerindedir. Bu noktada dünyada olduğu gibi Türkiye' de de rekreasyon endüstrisinin sürekli gelişim halinde olduğu unutulmamalıdır. Yakın gelecek sayısı oldukça fazla olan rekreasyon programlarını ve ortamlarını insanoğlu ile buluşturmaya devam edecektir. Bu noktada rekreasyon endüstrisi içerisinde yer alan organların insan kaynaklarını en akıllı şekilde kullanmaları, bu süreci dikkate alarak tesislerini yenileyip çağa uygun rekreasyon faaliyetleri düzenlemeleri gerekmekte olup toplum içerisinde yer alan çocuk, genç, yaşlı ve dezavantajlı bireyler için evrensel olarak dizayn edilmiş hizmetleri sunabilecek kapasiteye sahip örgütlenme modeli üzerine çalışmaları gerekmektedir (Çatalkaya, 2021; Özdağ, 1996; Şenel, 2021).

4. Rekreasyon Endüstrisinde Gastronominin Yeri

Yiyecek ve içecek sektöründe meydana gelen devamlı gelişim ve değişim ile birlikte sektör içerisindeki mevcut yemeklerin popüleritesinde artış meydana gelmiş olup fizyolojik bir ihtiyacı karşılamak aynı zamanda boş zamanları aktif bir şekilde değerlendirebilmeye yönelik bir etkinlik haline dönüşmeye başlamıştır. Yemek yeme ihtiyacının giderilmesinin yanında bireyler aynı zamanda tercih etmiş oldukları mekanların dizaynı, atmosferi, konumu ve manzarasından da etkilenmekte ve bu faktörler bir bütün olarak bireyleri seyahat hareketliliğine iten özellikler olarak geçmektedir. Bu döngü ile birlikte yeme içme aktiviteleri, fizyolojik ihtiyaç olarak değerlendirilmenin yanı sıra psikolojik ve sosyal boyutları olan bir hareket olarak düşünülmelidir. Gastronomi, var olan tüm yiyecek ve içeceklerin üretilmesi, hazırlanma aşamaları, sunum şekilleri, tüketimin

meydana gelmesi ile birlikte gıdaların mikrobiyolojik ve fizyolojik açıdan incelenmesi, kişilerin beslenme eğilimleri ve alışkanlıkları olmak üzere bu gıdaları arz eden yiyecek ve içecek işletmelerinin yönetimi, organizasyonları ve bu akış içerisinde oluşan atıkların normlara uygun bir şekilde ortadan kaldırılmasını içeren süreç olarak karşımıza çıkmaktadır (Aydın, 2015; Bekar vd., 2011; Birdir ve Akgöl, 2015; Hegarty, 2005).

Yiyecek veya içecekler ile ilgili farklı deneyimler yaşamak isteyen veya daha önce tatmadığı veya bilgi sahibi olmadığı yemekler ile ilgili ülke veya bölgelere giden bunun yanında orada konaklayan, bilgi edinen bireyler gastronomi ve turizm kavramları arasındaki bağın en belirgin örneklerinden bir tanesini oluşturmaktadır. Bu noktada bireylerin gerçekleştirmiş oldukları turistik faaliyetlerde gastronomi denilen kavramın açık bir şekilde destinasyon özelliğini sağladığı söylenebilir. Dolayısıyla destinasyonların sahip oldukları turizm potansiyellerini arttırma çabaları içerisinde gastronomik değerler temel birer etken olarak kullanılmaktadır. Gastronomi turizmini, Birleşmiş Milletler Dünya Turizm Örgütü (UNWTO) ise, bir bölgeye özgü yiyecek ve içecekleri deneyimlemenin yanı sıra farklı rekreasyonel aktivitelere katılım sağlayarak eğlenme amacı ile gastronomik bakımdan potansiyeli olan destinasyonlara gerçekleştirilen seyahatler olarak tanımlamaktadır. Aktiviteler içerisinde, gastro fuar ve festivaller, yemek şovları, yöresel ürün ve yerel pazarlar yer almaktadır. Köken olarak incelendiğinde ise gastronomi turizminin; tarım, kültür ve turizm olgularından meydana geldiği söylenebilir. Bu üç faktör gastronomi turizminin bölge bazında çekicilik ve deneyim olarak pazarlanabilmesinin yanında aynı zamanda bölgede konumlandırılabilmesinde öncülük etmektedir. Tarım faktörü ürünün oluşturulması ve sunulması aşamasını sağlarken, kültür unsuru bölgenin otantik ve tarihi dokusu hakkında bilgi aşamasını sağlamaktadır. Turizm ise, hizmet ve altyapı kategorisinde devreye girmektedir. Dolayısıyla bu üç unsur gerek alt yapının oluşturulması gerekse bilgi sağlanması aşaması ile gastronomi turizmi içerisinde yer alan temel faktörleri temsil etmektedir (Du Rand ve Heath, 2006; Şahin ve Ünver, 2015; UNWTO, 2012).

Herhangi bir destinasyona gerçekleştirilen ziyaretin tamamlayıcı bir unsuru olan gastronomi, aynı zamanda bölgenin hedef parçası haline de gelmiş bulunmaktadır. Buradan hareketle gastronomi hareketliliği bölgeler açısından turistik bir pazarlama aracı olarak büyük bir adım niteliğindedir. Doğru yatırımlar ile desteklendiğinde ekonomik getirisi oldukça büyük olan gastronomi sektörü, bölgesel kalkınma sürecinde yalnızca ekonomik katkısı ile değil aynı zamanda kültürel ve yerel kimliğin güçlenmesinde de rol oynamaktadır. Turizm ve gastronomi olgusunun ayrılmaz bir bütün haline gelmesi ile birlikte ise turist deneyiminin önemli bir parçası olarak yemek yeme ve tadım faaliyetleri son yıllarda araştırmacıların ilgi odağı

haline gelmiştir. Dahası destinasyonlarda gastronomi organizasyonlarının ne kadar önemli olduğu konusunda bilinçlenerek sadece doğal ve kültürel kaynakları açısından değil aynı zamanda sunmuş oldukları yiyecekler bakımında da rekabet içerisine girmektedirler. Dahası bölgeye ait yöresel yemekler imaj oluşumu ve markalaşmayı sağlarken aynı zamanda kırsal turizmin güçlendirilmesini sağlayan bir etki yaratmaktadır (Aslan vd., 2014; Green ve Dougherty 2008: Hall ve Sharples, 2003; Kivela ve Crotts, 2006; Rand ve Heat, 2006; Sürenkök vd., 2010).

Bir bölgenin gastronomik tüketimi, o yöreye ait insanların gelenek, görenek ve kültürleri hakkında bilgi sağlarken aynı zamanda bölgenin mevsimi, yönetimi ve ekonomisi hakkında da mesajlar içermektedir. Turistlerin karar verme aşamalarında ise gidilecek olan bölgenin özellikleri ve bu özellikleri bilinmesi oldukça önemli bir adımı oluşturmaktadır. Dolayısıyla ziyaretçileri destinasyona çekme anlamında doğal ve kültürel çekicilikler, festivaller ve özel etkinlikler, eğlenme ve dinlenme noktaları, bölgenin ürünlerini tanıtma ve kullanma, halkın sıcak kanlı davranışları ve bölgeye ait gastronomik çeşitlilik gibi faktörler ile hareket edilmektedir. Rekreasyonel etkinlikler arasında turizmin bölgesel olarak gelişimine en büyük desteklerden biri gastronomik festivaller ve organizasyonlardan sağlanmaktadır. Yiyecekler bir yörenin kültürünü ifade etmede destinasyonlar tarafından farklılaşma amacı olarak kullanılabileceği düşüncesi ile turistlerin festivaller ile yeni tatlar tatması ve farklı gelenekleri tanıması büyük bir adım niteliğindedir. Bu rekreasyonel deneyimin şekillenmesi aşamasında sunulan yiyecekler kadar verilen hizmet, eğitim, sanat ve eğlencenin de büyük bir payı bulunmaktadır (UNWTO, 2012; Kim vd., 2009; Lee ve Arcodia, 2011; Markovic vd., 2015).

Gastronomik çekicilik olarak üzüm bağları, yerel ürünler ve çiftçilik gibi faaliyetler ile birlikte özellikle kırsal bölgelerde de gastronomi festivalleri kapsamında rekreasyonel faaliyetler gerçekleştirilmektedir. Bu faaliyetler ile birlikte kırsal bölge kültürel özellikleri ile birlikte cazibe merkezi haline gelerek tanınırlığını arttırmış olacaktır. Buradan hareketle yöresel bir takım değerlerin ve bu değerler ile gelişen yöresel yemek kültürünün ziyaretçiler için gün geçtikçe daha da çok ilgi duydukları bir alan haline gelmesi ve bu rekreasyon çatısı altında gerçekleştirilen gastronomi festivallerinin bölgenin çekiciliğini arttırıcı bir tanıtım aracı olarak kullanılabileceği söylenebilir. Dahası rekreasyon endüstrisi içerisinde gerçekleştirilen gastronomi etkinlikleri genel olarak keşif, merak, ilgi gibi dürtüleri harekete geçirerek otantik ve eğlenceli mekanlarda bilgiler sunarak ziyaretçileri ve yerel halkı ortak bir paydada buluşturan faaliyetlerdir. Bu etkinlikler ile birlikte turistler yerel gıda üretimi yapan bireyler ile etkileşim ve iletişim içerisine girerek duyusal, bilişsel, davranışsal ve sosyal uyarıcılar doğrultusuyla bütüncül ve haz verici deneyimler kazan-

maktadırlar (Carmichael 2005; Kesici 2012; Kim vd., 2010; Mason ve Paggiaro 2012).

Rekreasyon çatısı altında gerçekleştirilen gastronomik faaliyetlerin yardımı ile bölgesel bazda farklı kültürlerin birbirlerini tanıması ve yakınlaşmasına olanak tanınmaktadır. Ülkelerin doğal kaynakları ile mevcut yemek kültürleri arasında denge oluşumunu sağlayan gastronomi faaliyetleri gelişme kaydedilen bölgelerde yerel halkın ekonomisine olumlu bir katkıda bulunarak kalkınma sürecinde destek sağlamaktadır. Kalkınma sürecinin oluşumu ile birlikte yöreye özgü yiyecek ve içecekler korunma altına alınarak ve durumun sürekliliğinin sağlanacaktır. Yerel üretici ağının oluşması ve kazanç elde edilmeye başlanması ile birlikte yüksek kaliteli besin üretimi için harekete geçilecektir. Buna ek olarak yeni iş alanlarının oluşması istihdam yaratacak ve destinasyon pazarlaması kapsamında yeni girişimler meydana gelebilecektir. Dolayısıyla gastronomi faaliyetlerinin ülke veya bölgelere çok büyük avantajlar kazandırdığını söylemek mümkündür. Bu noktada gastronomi organizasyonlarının geliştirilmesi ve sayılarının arttırılması geleceğe yönelik stratejilerin ve kazanımların oluşturulması aşamasında önemli bir adımı oluşturmaktadır (Lopez-Guzman vd., 2014; Lopez ve Martin, 2006; Tang ve Jones 2005).

5. Sonuç

İnsanlar sosyalleşebilmek, yaşam standartlarını yükseltebilmek, sağlıklı olabilmek veya dinlenebilmek gibi birçok neden ile rekreasyonel aktivitelere katılım göstermekte olup buna ek olarak çalışma hayatının stresinden, kalabalıktan ve şehir hayatının yorucu temposundan uzaklaşabilme arzusu rekreasyon organizasyonlarına ve turistik hareketliliğe olan ilgiyi sürekli olarak arttıran bir etki yaratmaktadır. Bunun sonucunda ise sayısız rekreasyonel etkinlik gerçekleştirilmekte ve gerçekleştirilen etkinlikler ile birlikte ülkenin veya bölgenin tanıtımında büyük bir rol oynamaktadır.

Çalışma alanlarının ortak olması ve teorik açıdan benzer özelliklere sahip olmaları bakımından turizm kavramı rekreasyon olgusu ile birlikte hareket etmektedir. Boş zaman, rekreasyon ve turizm kavramları tecrübe, faaliyet, organizasyon ve deneyim üzerine odaklanmış olup pazarlama aşamasında rekreasyon faaliyetleri göz önünde bulundurulması gereken ve bölgeye bir imaj yaratan faaliyetlerin temelini oluşturmaktadır. Son dönemlerde kitle turizminin özel ilgi turizmine doğru yönelmesi ile birlikte ise gastronomi turizmi içerisinde bir hareketlilik meydana gelmeye başlamıştır. Bir ülkede veya bölgede bulunan işletmelere yeme-içme hedefi ile seyahat edenlerin oluşturduğu gastronomi turizmi rekreasyon kavramına dayanan etkinler olması nedeniyle destinasyonlar için ekonomik katkıları büyük olan organizasyonlardır. Yapılan araştırmalara göre

ziyaretçilerin büyük bir bölümü özellikle gastronomi temalı rekreasyonel aktivitelerine katılım sağlayabilmek için seyahatler gerçekleştirmektedir. Bu durum ile birlikte birçok ülke rekreasyon çatısı altında gerçekleştirilen gastronomi etkinlikleri ile oluşturulabilecek olan ekonomik potansiyelin farkın varmaya başlamıştır (Hacıoğlu ve Avcıkurt, 2008). Rekreasyon olgusunun gelir getirici etkisinden yararlanmak isteyen turizm işletmelerinin farklı kategoride yer alan bütün gastronomi faaliyetlerine ev sahipliği yapmaları dahası yöresel yiyecek ve içeceklerine sahip çıkarak korumacı bir tavır içine girmeleri gerekmektedir. Rekreasyon faaliyetlerinde geçen gastronomi etkinleri arasında yer alan yemek festivalleri, tadım günleri, panayırlar, sergiler, gastro turlar, pişirme etkinlikleri ve müzeler oldukça önemli faaliyetleri oluşturmakta olup bu organizasyonlar aynı zamanda sektörün en büyük sorunlarından biri olan mevsimsellik durumunu azaltarak sezon dışında da ziyaretçi çekebilmek adına oldukça önemli etkinlikleri oluşturmaktadır. Özellikle son dönemlerde rekreasyon organizasyonlarına artan merak ile birlikte ise rekreasyon endüstrisi, bu kapsamda düzenlenecek olan etkinliklerin sayısının arttırılması, farklılaştırılması, içeriklerin sürekli çeşitlendirilip revize edilmesi gibi konularda da teşvik edici bir sektör niteliğindedir. Dahası rekreasyonel organizasyonların artması ile birlikte katılım gösteren ziyaretçi sayısının artması etkinliklere olan talebi yükselten bir etki yaratacak çarpan etkisi ile birlikte istihdam sağlanacak buna ek olarak ise alt yapı yatırımları ve hizmet olanaklarında da bir iyileştirme söz konusu olacaktır.

Dolayısıyla insana değer katan ve yaşantısına bir anlam veren rekreasyon faaliyetleri toplumlar içerisinde var olmaya ve çeşitlenmeye devam edecek bir olguyu temsil etmektedir. Yaşanan değişimler ve gelişmeler ile birlikte rekreasyon organizasyonlarının ve bu kapsamda gerçekleştirilen faaliyetlerin çeşitleri ve süreleri de sürekli olarak değişim gösterecektir. Ancak burada unutulmaması gereken nokta rekreasyon kavramının insan hayatı için vazgeçilmez bir hak olduğu ve her bireyin eşit bir şekilde bu organizasyonlara katılım sağlayabilmesi gerektiğidir. Buradan hareketle rekreasyonel aktivitelere ve kültürün oldukça önemli bir simgesi olan gastronomik değerler ile ilgili organizasyonların ve bunlara katılım göstermek isteyen bireylerin desteklenmesi dahası bu etkinlikler için öncü niteliğinde anlaşmalar veya projeler gerçekleştirilmesi büyük bir önem taşımaktadır.

KAYNAKÇA

Akkaya, Ö. (2016). "Sosyal Medya ve Spor Pazarlaması İlişkisi Taraftar Tutumlarını Belirlemeye Yönelik Bir Araştırma Beşiktaş Spor Kulübü Örneği", Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Konya.

Alexandris, K. (1998). Patterns of Recreational Sport Participation Within the Adult Population in Greece, The Cyber-Journal of Sport Marketing. Vol 2(No 2).

Ardahan, F. Turgut, T. ve Kaplan, K. A. (2016). Her Yönüyle Rekreasyon, Detay Yayıncılık.

Argan, M. (2007). Eğlence Pazarlaması, Ankara: Detay Yayıncılık.

Argan, M. (2016). "Boş Zaman ve Rekreasyon Pazarlaması", Karaküçük, S. (Editör), Rekreasyon Bilimi. Ankara: Gazi Kitabevi.

Arslan, H. M. (2021). Ekonomik İstihdam Aracı Olarak Rekreasyon, Rekreasyon Sosyolojisi 1, 183-203.

Aslan, Z., Güneren, E. ve Çoban, G. (2014). Destinasyon Markalaşma Sürecinde Yöresel Mutfağın Rolü: Nevşehir Örneği, Journal Of Tourism And Gastronomy Studies, 2(4), 3-13.

Aydın, E. (2015). Gastronomi Turizminin Şehir Markalaşmasına Etkisi: Afyonkarahisar İli Örneği. Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Turizm İşletmeciliği ve Otelcilik Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, Afyon.

Bekar, A., Kılıç, B. ve Şahin, Ö. (2011). Gastro Turizm ve Turistik Tüketicilerin Gastro Turizme Yönelik Görüşleri. 12. Ulusal Turizm Kongresi. 30 Kasım-4 Aralık, Akçakoca: 516-524.

Birdir, K. ve Akgöl, Y. (2015). Gastronomi Turizmi ve Türkiye'yi Ziyaret Eden Yabancı Turistlerin Gastronomi Deneyimlerinin Değerlendirilmesi. İşletme ve İktisat Çalışmaları Dergisi. 3(2):57-68.

Bucher, C. A. (1972). Foundations of Physical Education the C.U, Mosby Company.

Carlson, R. E., Deppe, T. R. ve MacLean, J. R. (1963). Recreation in American Life. California: Wadsworth Publishing Company, Inc.

Carmichael, A. B. (2005). "Understanding the wine tourism experience for winery 200 visitors in the Niagara region, Ontario, Canada". Tourism Geographiex 7 (2): 185-204.

Crossley Cj., Jamieson Ml. ve Brayley Er. (2001). Commercial Recreation And Tourism, An Entrepreneurial Approach. 4nd Edition, Sagamore Publishing, P.12 – 13.

Çatalkaya, Y. (2021). Boş Zaman ve Rekreasyon Endüstrisi, https://webcache.googleusercontent.com/search?q=cache:URB1ZxgCz8sJ:https://avys.omu.edu.tr/storage/app/public/yusuf.catalkaya, Erişim Tarihi: 17.11.2022.

Du Rand G. E. ve Heath E. (2006). Towards a framework for food tourism as an element of destination marketing. Current Issues in Tourism, 9(3):206-234.

Green, G. P. ve Dougherty, L. M. (2008). "Localising Linkages For Food and Tourism: Culinary Tourism As A Community Development Strategy". Community Development 39 (3): 148-158.

Hacıoğlu, N. ve Avcıkurt, C. (2008). Turistik Ürün Çeşitlendirmesi, Ankara: Nobel Yayıncılık.

Hacıoğlu N., Gökdeniz A. ve Dinç Y. (2009). Boş Zaman ve Rekreasyon Yönetimi, Örnek Animasyon Uygulamaları, Detay Yayıncılık, Ankara, S.16, S.25.

Hall, M. ve Sharples, L. (2003). The Consumption Of Experiences Or The Experience Of Consumption? An İntroduction To The Tourism Of Taste. (Ed.:Hall, M., Sharples, L., Mitchell, R., Macionis, N. Ve Cambourne, B.). Food Tourism Around The World, London: Butterworth Heinemann.

Hazar, A. (2014). Rekreasyon ve Animasyon, Detay Yayıncılık, s. 36.

Hegarty, J. A. (2005). Developing "Subject Fields" in Culinary Arts, Science and Gastronomy. Journal of Culinary Science and Technology, 4(1):5-13.

Hutchinson, J. L. (1949). Principles of Recreation .New York: A.S.Barnes, 17.

Kaba, İ. C. (2016). Türkiye'de Ticari Rekreasyon Faaliyeti Olarak Macera Turizminin Gelişim Potansiyeli Hakkında Sektör Yöneticilerinin Algılarının Değerlendirilmesi, Türkiye Cumhuriyeti Marmara Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü, Doktora Tezi, İstanbul, 2016.

Karaküçük, S. (1999). Rekreasyon: Boş Zamanları Değerlendirme "Kavram, Kapsam ve Bir Araştırma" (5. Baskı), Ankara: Gazi Kitabevi.

Karaküçük, S. ve Akgül, B. M. (2016). Ekorekreasyon - Rekreasyon ve Çevre, Gazi Kitabevi, Ankara, 1. Baskı.

Kesici, M. (2012). "Kırsal Turizme Olan Talepte Yöresel Yiyecek ve İçecek Kültürünün Rolü". KMÜ Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi 14 (23): 33- 37.

Kim, Y. G., Eves, A. ve Scarles, C. (2009). "Building a Model of Local Food Consumption on Trips and Holidays: A Grounded Theory Approach". International Journal of Hospitality Management 28 (3): 423-431.

Kim, Y. G., Suh, B. W. ve Eves, A. (2010). "The Relationships Between Food-Related Personality Traits, Satisfaction, and Loyalty Among Visitors Attending Food Events and Festivals", International Journal of Hospitality Management, 29: 216–226.

Kivela, J.ve Crotts, J. (2006). Tourism And Gastronomy: Gastronomy's Influence On How Tourists Experience A Destination, Journal Of Hospitality & Tourism Research, (30)3, 354-377.

Koçyiğit, M. ve Yıldız, M. (2014). Yerel Yönetimlerde Rekreasyon Uygulamaları: Konya Örneği. International Journal of Science Culture and Sport, 2 (Special Issue 2), 211-223.

Kraus, R. G. (1977). ‘‘Recreation Today: Program, Planning and Leadership’’. (Second Edition), California: Goodyear Publishing Company.

Lafargue, P. (1993). Tembellik Hakkı, İstanbul: Ayrıntı Yayınları.

Lee, S. ve Arcodia, C. (2011). “The Role of Regional Food Festivals for Destination Branding”. International Journal of Tourism Research 13 (4): 355-367.

Lopez, X. A. A. ve Martin, B. G. (2006). Tourism and Quality Agro-Food Products: An Opporunity for The Spanish Countryside. Journal of Economic & Social Geography, 97(2):166-177.

Lopez-Guzman, T., Hernandez-Mogollon, J. M. ve Di-Clemente, E. (2014). Gastronomic Tourism As An Engine for Local and Regional Development. Regional and Sectoral Economic Studies, 14(1):95-104.

Markovic, S. S., Dorcic, J. ve Krnetic, M. (2015). “Visitor Satisfaction and Loyalty Measurement of a Local Food Festival: Application of Festperf Scale”. Tourism in Southern and Eastern Europe 3: 183-196.

Mason, C. M. ve Paggiaro, A. (2012). “Investigating the Role of Festivalscape in Culinary Tourism: The Case of Food and Wine Events”. Tourism Management 33: 1329-1336.

Özgüç, N. (2015). Turizm Coğrafyası, Çantay Kitabevi, İstanbul, s. 4.

Rand, G. E.ve Heat, E. (2006). Towards A Framework For Food Tourism As An Element Of

Destination Marketinh. Current Issues In Tourism, 9(3), 206-234.

Romney, G. O. (1945). Off the Job Living. (First Edition). New York: A.S.Barnes, 14.

Sarı, Y. ve Şenel, E. (2018). Bir Ekorekreasyon Faaliyeti Olarak Yoga Turizmi Üzerine Bir İnceleme. International Rural Tourism and Development Journal (IRTAD)

E-ISSN: 2602-4462, 2(2), 20-23.

Sürenkök, A., Baggio, R. ve Corigliano, A. M. (2010). “Gastronomy and Tourism in Turkey: The Role of ICTs”. Information and Communication Technologies in Tourism 20: 567-578.

Şahin, G. G. ve Ünver, G. (2015). Destinasyon Pazarlama Aracı Olarak "Gastronomi Turizmi": İstanbul'un Gastronomi Turizm Potansiyeli Üzerine Bir Araştırma. Journal of Tourism and Gastronomy Studies, 3/2 (2015), s. 63-73.

Şenel, E. (2021). Boş Zaman, Rekreasyon ve Turizm. INSAC Advances in Social and Education Sciences, 91.

Şimşek, K. Y. (2022). Türk rekreasyon endüstrisinin yapısı. Journal of Human Sciences, 19(2), 133-149.

Özdağ, S. (1996). Yerel Yönetimlerde (Belediyelerde) Rekreatif Etkinliklerin Yeri ve Önemi. Gazi Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü, Beden Eğitimi ve Spor ABD, Yüksek Lisans Tezi, Ankara.

Özgüç, N. (2015). Turizm Coğrafyası, Çantay Kitabevi, İstanbul, s. 4.

Tezcan, M. (1982). Sosyolojik Açıdan Boş Zamanların Değerlendirilmesi. Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Yayınları, ss. 161-163.

Torkildsen, G. (1971). ''Management of Sport and Recreation Centres''. Leisure Research, Policy. Scottish Academic Press. Edinburg, London.

Torkildsen, G. (2005). Leisure and Recreation Management. (Fifth Edition). New York: Routledge Taylor and Francis Group.

UNWTO. (2012). Global Report on Food Tourism. In P. Jordan (Ed.), (Vol. Volume 4). Madrid: World Tourism Organisation.

Voight, D. (1998). Spor Sosyolojisi. Çeviri: Ayşe Atalay, Bağırgan, Ankara.

Williams, S. (2003). Tourism and Recreation. Edinburgh: Pearson Education Limited.

Yamaner, F. (2001). Beden Eğitimi ve Sporda Temel İlkeler, Erkin Kitabevi, İstanbul.

Bölüm 5

TÜRK SİGORTACILIK SEKTÖRÜNÜN İŞLEYİŞİ VE SEKTÖRÜN DURUMUNUN İNCELENMESİ

Batuhan MEDETOĞLU[1]

[1] Burdur Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi, Ağlasun Meslek Yüksekokulu, Finans, Bankacılık ve Sigortacılık Bölümü, *bmedetoglu@mehmetakif.edu.tr,* ORCID: 0000-0002-8400-1232

GİRİŞ

Sigortacılık, sigortacı tarafından sigortalının karşılaşacağı muhtelif risklere karşı, risklerin maddi tutarlarının tazmin edilmesi amacıyla prim adı verilen belirli bir bedel karşılığında güvence sağlayan sistemdir. Sigorta, sigortalının sigortacıya ödeyeceği belirli bir prim ile mal, can gibi değerlerini, maddi olarak tazmin etmesini sağlayan mekanizmadır. Sigortalı, ödemiş olduğu prim karşılığında sigortacıya risk transfer işlemini gerçekleştirmektedir. Risk, meydana gelmesi istenmeyen olumsuz durumlar bütününü ifade etmektedir. Sigorta, riskin meydana gelmesi durumunda riski devreden tarafı tazmin eden sistemdir. Sigortacı ile sigortalı arasında gerçekleşecek risk transferi; genel ve özel hükümleri içeren poliçe ile güven altına alınmaktadır. Sigortacının ve sigortalının birbirine karşı görev ile yükümlülükleri bulunmakta ve sistem sigortacı ile sigortalı arasında mevcut birtakım prensipler yoluyla sürdürülebilir ve uygulanabilir hale gelmektedir. Sigortacılık prensipleri, azami iyi niyet, hasara katılım, halefiyet ve rücu, tazminat, yakın neden, sigortalanabilir menfaat şeklinde sıralanmaktadır. Sigortacı ve sigortalının uyması gereken bu prensipler, sistemin etkin şekilde işlemesini sağlamaktadır.

Risk transfer mekanizması olan sigortacılık, sistemde bulunan bütün aktörlerin etkin şekilde katılımıyla işlevlerinin yerine getirilmesini sağlamaktadır. Sigorta ve reasürans şirketleri, aktüerler, brokerler, acenteler gibi aktörler, sistemin işleyişini sağlamaktadır. Sigortanın riskleri yönetme ve fon sağlama gibi iki ana işlevi bulunmaktadır. Bunun yanında birçok işlevi içerisinde barındıran sistem, ülkelerin ekonomik kalkınma ve gelişmişliği için önem arz etmektedir. Bu çalışma üç bölümden oluşmaktadır. İlk bölümde, sigorta kavramı ile sitemde yer alan aracılar tanımlanmıştır. İkinci bölümde sigortacılığın işlevleri, prensipleri, işleyişi ile sigorta sözleşmesi ve şirket kuruluş şartlarına yer verilmiştir. Son bölümde ise finansal sistemin aktif büyüklüğü, şirket sayıları, çalışanların eğitim durumları ile cinsiyetleri, Bireysel Emeklilik Sistemi (BES) katılımcı sayıları ve finansal göstergelerden olan toplam aktifler, net kâr, prim ile tazminat bilgileri verileri incelenerek değerlendirmelerde bulunulmuştur.

Anahtar Kelimeler: Risk, Sigortacılık, Sektör Durumu

1.Sigortacılık Kavramı

Sigorta, birbirine benzeyen veya birbirinin aynısı olan muhtelif rizikolara uğrayacak tarafların, bu işi meslek edinen ve ticari bir faaliyet olarak üstlenen sigorta şirketlerine belirli bir prim ödemek suretiyle, taraflar arasında kararlaştırılan süre zarfında, teminat altına alınan risklerin gerçekleşmesi halinde ortaya çıkan zararın giderilmesi için bir talep

hakkına sahip olunması şeklinde tanımlamaktadır (Salimi Altan, 2010, s. 188-189).

Risk, gerçekleşmesi halinde olumsuz sonuçlara neden olan durumlara verilen isimdir. Belirsizlik ve risk birbirinden ayrı kavramlar olup risk kavramı sayısal olarak ölçülebilen ve önlenme olasılığına sahip olaylar bütünüdür. Sigortacılık sektörü, riskin meydana gelme olasılığına bağlı olarak ortaya çıktığından, etkili risk yönetimi sektör için önem arz etmektedir. Sigortacılık, teminat altına alınan durumun gerçekleşmesi halinde, riski devreden tarafın maddi hasarlarının karşılanması şeklinde gerçekleşmektedir. Risk transferi gerçekleştiren tarafı belirli bir prim karşılığında olumsuz durumların maddi hasarlarından koruyan sistem, etkili risk yönetimi ile sürdürülebilir yapısını korumaktadır (Yenisu, 2019, s. 207). Sigortacılıkta risk yönetimi, riskin tanımlanması, riskin değerlendirilmesi, risk yönetim türüne karar verilmesi şeklinde gerçekleştirilmektedir. Risk kavramının ölçülmesi ile bireyleri, kurumları, devletleri risklerin maddi hasarlarından korumak mümkün hale gelmektedir. Risk transfer mekanizması olan sigorta, risklerin maddi hasarlarını bertaraf etme ve güvence sağlama açısından önem arz eden bir sistemdir (Çelik ve Kaplan, 2007).

Sigortacılık, hizmet sektörü faaliyetlerinden oluşmakta olup herhangi bir mal satışını içermemektedir. Hizmet satışını barındıran sektör, müşteri memnuniyeti ve devamlılığını sağlamaya yönelik stratejiler içermektedir. Sektörde hem global anlamda hem de firma anlamında yoğun bir rekabet ortamı bulunmaktadır. Artan rekabet ve küreselleşme ile hem şirketler hem de acenteler memnuniyeti ön planda tutarak faaliyetlerine devam etmektedir. Müşterilerin ihtiyaçlarının karşılanması, süreklilik ilkesi gereğince olması gereken bir ilke haline gelmektedir. Sigortacılık sektörü aracıları, koşullara uyum sağlayacak adımlar atma, personel eğitimine önem verme ve müşteri ihtiyaçlarını ön planda tutma gibi kriterlerle rekabete ayak uydurmaktadır (Acaray, 2019, s. 74).

Sigortacılık, sigortalı tarafından ödenen primlerin sigortacıya aktarılması ile risk transferi sağlama süreci olduğundan, aktarılan tutarların sigortacı tarafından kullanımı önem arz etmektedir. Sigortacı tarafından belirli bir karşılık ayırılması sonucu kalan tutar hem sigortacı hem de ülke ekonomisi için önem arz etmektedir. Elde edilen tutarlar tasarruf olarak adlandırılmakta ve mevcut tasarrufların yatırım olanaklarına çevrilmesi, önemli bir fon kaynağı oluşturmaktadır. Sigortacılar tarafından gerçekleştirilen bu faaliyet, sigortanın risk yönetimi sağlaması yanında tasarruf sağlama fonksiyonunu da sağlamaktadır. Gerçekleştirilecek yatırımlar ile tasarrufların getirisinin arttırılması, sigortanın ekonomik kalkınma gücünü ortaya koymaktadır (Karaman, 2018, s. 28-29). Sigorta şirketleri, topladıkları primlerle oluşturdukları fonu, çeşitli yatırım araçları ile değerlendirmektedir. Bu fonlar; tahvil, hisse senedi, bono gibi sermaye piyasası

araçları ve çeşitli yatırım faaliyetlerine yönlendirilmektedir. Tasarrufların yatırıma çevrilmesi, fonların atıl kalmasını engellemekte ve ekonomik gelişme açısından önemli katkılar sağlamaktadır. Sigorta şirketlerinin finansal performanslarını arttırabilmeleri amacıyla da yatırım fonksiyonu önem arz etmektedir (Akel vd., 2016, s. 2).

Sigorta, güvence olarak adlandırılan ve sigortalıları ortaya çıkan risklerin maddi zararlarından koruyan sistemdir. Ortaya çıkabilecek mevcut belirsizlikler ve riskler, sigorta ile yönetilebilir hale gelmektedir. Risk yönetim fonksiyonu olan sigorta; bireyleri, kurumları ve devletleri risklerin maddi zararlarından koruma yönüyle önem arz eden bir sistemdir (Yayla, 2019, s. 108-109). Sigortacılık sektöründe gün geçtikçe zorlaşan rekabet ortamı, bütün aktörleri etkilemektedir. Sigorta işletmelerinin gerçekleştirdiği inovatif faaliyetler, işletmelere rekabet avantajı sağlamaktadır. Bilgi arttırılma süreci, ulaşılabilirlik ve üretken faaliyetlerde bulunmak inovasyonun önemini arttırmaktadır (Kuzu, 2008). Küreselleşmenin etkisiyle ortaya çıkan dijitalleşme, sigortacılık sektörü için de kullanılabilir hale gelmiştir. Gerçekleştirilen dijital faaliyetler, işletmelere değer katmaktadır. Dijital sigortacılık faaliyetleri; enformasyonel, muhasebe, aracılık ve destek hizmetleri şeklinde gerçekleşmektedir. Sigortacılıkta dijitalleşme faaliyetleri; sosyal medya, mobil cihazlar, internet tabanlı cihazlar, veri analizi, bilgi teknolojisi gibi alanları kapsamaktadır (Yurdakul ve Dalkılıç, 2016 s. 50-54). Dijital kanalların kullanımı ile gerçekleştirilen sigortacılık faaliyeti hem sigortalı hem de sigortacı açısından ulaşılabilir hale gelmektedir. Günümüzde küreselleşme ve web tabanlı cihazların yaygınlaşmasıyla mekân ve zaman kısıtı olmadan işlem yapabilme, zaman tasarrufu, verimlilik ve sürdürülebilirlik gibi avantajlar sunmaktadır.

Sigortacılık faaliyeti; aracıları, resmi kurumları ve yasal düzenlemeleri içerisinde barındıran sistemdir. Sektörde bulunan aracıların ve sigortalıların gerçekleştirdiği faaliyetlerde prensiplere uyum sağlaması, sigortacılığın işleyişi açısından önem arz etmektedir. Sigortacılık, güven üzerine kurulmuş bir sistem olup sigortacılığın prensipleri bütün taraflar için geçerlidir. Oluşabilecek negatif algıların ortadan kaldırılması, sektör tarafları için gerekli bir durum olarak karşımıza çıkmaktadır (Saka, 2017, s. 34). Taraflar arasında gerçekleşecek asılsız bilgi, sözleşmeye aykırı hareketler ve etik ihlaller sigorta suistimallerine neden olmaktadır. Sigorta suistimalleri, taraflar arasında yanıltıcı hareketlere neden olmakta ve sistemin güvenliğini olumsuz etkilemektedir. Teminat alabilmek için gerçekleştirilen doğru olmayan davranışlar, hak edilmemiş olduğu halde tazminat talebinde bulunmak ya da yanıltıcı tavır göstermek suistimallere neden olmaktadır. Gerçekleştirilen suistimaller, sözleşmenin geçerliliğini etkilemektedir (Yıldırım, 2013, s. 332-334).

Sigorta, sahip olduğu dinamikler açısından farklı bakış açılarıyla türlere ayrılabilmektedir. Sigortanın genel ayrımlarından biri mal, can ve sorumluluk sigortaları şeklindedir. Mal sigortaları, sahip olunan değerler üzerine yapılan ve risk gerçekleşmesi durumunda sahip olunan malların maddi kısımlarının tazmin edilmesini sağlayan sigorta türüdür. Can sigortaları, kişilerin hayat ya da sağlık gibi konularda kendilerini maddi olarak güvence altına aldığı tür olarak karşımıza çıkmaktadır. Sorumluluk sigortaları ise zarar gören üçüncü şahısları koruyan ve güvence altına alan sigorta türüdür. Sigorta branşları ise hayat ve hayat dışı sigortalar olarak sınıflandırılmaktadır. Hayat sigortaları, kişilerin hayat, sağlık, kaza gibi alanlarda güvence sağlaması iken hayat dışı sigortalar sahip olunan değerlerin maddi hasarlarından koruma sağlayan branştır. Hayat, kaza, hastalık, sağlık gibi türler hayat branşında; yangın, doğal afet, trafik, kara araçları, hava araçları, raylı araçlar türleri ise hayat dışı branşta yer almaktadır. Sigortacılıkta önem taşıyan bir diğer kavram olan reasürans, sigorta edilmiş bir değerin yeniden sigorta ettirilmesi anlamına gelmektedir. Reasürans ile oluşabilecek risk, taraflar arasında paylaşılarak zararların tazmini en aza indirgenmektedir. Sigortacılığın fon sağlama mekanizmasından olan Bireysel Emeklilik Sistemi (BES) ise kişilerin gelecekte fon oluşturabilmesi amacıyla bugünden birikim yapmasına ve devlet katkısı ile fon getirisini barındırarak fonların değerlendirilmesine olanak tanımaktadır (Kaya & Kahya, 2017).

Sigortacılık, aracılar ile gerçekleştirilen bir faaliyet olup sistemin etkin işlemesi bütün aktörlerin çabasıyla mümkün olmaktadır. 5684 nolu sigortacılık kanununda aracılar, resmi kurumlar, düzenleyici ve denetleyici otoriteler tanımlanmıştır. Sigorta şirketleri, belirli bir prim karşılığında, risk gerçekleşmesi durumunda sigortalıyı tazmin eden kuruluşa verilen isimdir. Reasürans şirketleri, sigorta edilmiş bir değerin yeniden sigorta edilmesini sağlamaktadır. Sigorta acentesi, sigorta şirketlerinin nam ve hesabına sözleşmeye aracılık ederek sigorta faaliyeti gerçekleştirmektedir. Aktüer, sigortacılıkta istatistiksel hesapların yapılmasını sağlayan ve risk yönetiminin etkin şekilde gerçekleştirilmesini sağlayan kişilerdir. Broker, sigorta sözleşmesinin gerçekleştirilmesinde bağımsız ve tarafsız şekilde sözleşmeye aracılık edilmesini ifade etmektedir. Sigorta eksperi, riskin gerçekleşmesi durumunda ortaya çıkan kayıp ve hasar miktarı ile tarafların rolünü belirleme işidir. Sigorta hakemi ise ortaya çıkacak uyuşmazlıkları çözmeyi ifade eden kavramdır.

2. Sigortacılığın İşleyişi

Sigortalı tarafından belirli bir prim ödenerek mevcut risklerin tazmini amacıyla gerçekleştirilen sigorta faaliyeti, risk transfer mekanizması şeklinde ifade edilmektedir. Sigortacılık faaliyeti olmadan ulusal ve ulus-

lararası sistemde risklerin yönetimi mümkün olmamaktadır. Ülkelerde sigortacılık faaliyetinin gelişimi, ülkenin kalkınmışlığı hakkında bilgi vermektedir (Çakır, 2016, s. 128). Sigortacılık; ekonomik faktörler, girişim faktörleri, risk yönetimi açısından çeşitli işlevlere sahiptir. Sigortacılığın sahip olduğu işlevler hem bireyler hem de toplum açısından önemli avantajları bünyesinde barındırmaktadır. Sigortanın sahip olduğu işlevler aşağıdaki gibidir (Peker & Baki, 2011, s. 2).

==> Tasarruf sağlanması,

==> Sosyo-ekonomik kayıpların önlenmesi,

==> Uluslararası ticaretin geliştirilmesi,

==> Risk yönetimi yapılması,

==> Dayanışma sağlanması,

==> Vergi kaynağı olması,

==> Güven sağlanması,

==> Yatırım fonksiyonu oluşturulması,

==> Atıl sermayenin en aza indirgenmesi,

==> Fiyatların gerçekçi oluşturulması,

==> Uluslararası ilişkilerin geliştirilmesi,

==> Finansal istikrarın arttırılması,

==> Kredi teminine yardım edilmesi,

==> Sosyal güvenlik programları üzerindeki baskının azaltılması,

==> Girişimcilerin desteklenmesi.

Sigortacılık, sigortalı tarafından belirli bir prim ödenmesi karşılığında sigortacı tarafından riskleri üstlenme sürecini ifade etmektedir. Sigortalı ve sigortacının birbirlerine karşı sorumlulukları prensipler ile güvence altına alınmaktadır. Sigortacılık prensiplerinin ihlal edilmesi, sözleşmenin akıbetini etkilemektedir. Sigortacılık prensipleri aşağıdaki gibidir.

- Azami İyi Niyet Prensibi
- Hasara Katılım Prensibi
- Halefiyet ve Rücu Prensibi
- Tazminat Prensibi
- Yakın Neden Prensibi
- Sigortalanabilir Menfaat Prensibi

Azami iyi niyet prensibi, sigortalı ile sigortacının birbirlerine karşı en yüksek düzeyde iyi niyet göstermelerini ve etik değerlere uyum sağlamalarını ifade etmektedir. İyi niyet dışında gerçekleştirilecek davranışlar sonucu, poliçenin hükümleri geçersiz sayılacaktır. Hasara katılım prensibi, sigortacının ödemiş olduğu prim sayesinde sigortacının risk meydana geldiğinde mevcut hasara katılım sağlamasını ifade etmektedir. Halefiyet ve rücu prensibi, gerçekleştirilen poliçeye istinaden risk meydana geldiğinde sigortacının sigortalı gibi davranıp; riskin tazmini amacıyla harekete geçmesi anlamına gelmektedir. Tazminat prensibi, risk gerçekleştiğinde sigortalının mevcut hasarının ödenmesi anlamına gelmektedir. Yakın sebep prensibi, riskin gerçekleşme sebebinin poliçede mevcut durumla ilişkili olması gerektiğidir. Sigortalanabilir menfaat prensibi, sigortacı tarafından sigortalının mal, can ya da sorumluluk anlamında sigorta edilecek değerinin bir karşılığı olması gerektiğini göstermektedir.

İşletmeler, çeşitli unvanlarla kurulmakta ve kuruluş şartlarının yerine getirilmesi ile faaliyet göstermeye başlamaktadır. İşletmelerin kuruluşları kanun yoluyla belirlenmektedir. Kanunda her işletme için standart maddeler yer almaktadır. Kuruluş şartlarını taşıyan işletmeler ticari hayatına başlamakta ve faaliyet göstermektedir. Sigorta şirketleri ile reasürans şirketleri, sigortacılık faaliyetinin sürdürülebilmesi için aracı görevini üstlenmektedir. Kanuna göre sigorta şirketleri ve reasürans şirketlerinin kuruluş esasları aşağıdaki gibi belirlenmiştir (5684 Nolu Sigortacılık Kanunu, 2022).

- ◊ Sigorta şirketleri ile reasürans şirketlerinin anonim şirket ya da kooperatif şeklinde kurulması gerekmektedir. Kurulan şirketler sigortacılık faaliyeti ya da bağlantılı işler dışında bir faaliyet gösterememektedir.
- ◊ Kurucuların müflis ya da konkordato ilan etmemiş olması gerekmektedir.
- ◊ Şirketin kurucu ya da ortağının mali güç ile itibara sahip olması gerekmektedir.
- ◊ Denetim ve yönetim kurullarına üye belirleme imtiyazına sahip pay sahibi olunmaması gerekmektedir.
- ◊ Kurucular, rüşvet, hırsızlık, dolandırıcılık, görevi kötüye kullanma, yüz kızartıcı suç, devlet sırlarını açığa vurma ve belirtilen diğer suçlardan hüküm giymemiş olmalıdır.
- ◊ Tüzel kişi şeklinde kurulan kuruluşlarda, mali güç hariç diğer kurucu şartların taşınması gerekmektedir.

◊ Hisse senetlerinin nakit karşılığı çıkarılması gerekmektedir. Halka açık şirketlerde halka açık kısım hariç tamamının nama yazılı olması gerekmektedir.

◊ Holding bünyesinde faaliyet gösteren işletmelerde, sigortacılık mesleğini yönetecek şartların taşınması gerekmektedir.

◊ Üyeleri dışındaki kişilerle sigorta sözleşmesi yapmayan sigorta ve reasürans şirketlerinin kooperatif şeklinde kurulması durumunda; karşılıklı sigortacılık yapılması, ortak sayısının iki yüzden az olmaması, yöneticilere ayrıcalık verilmemesi, üyeler dışındaki kişilerle sözleşme yapabilmek için gerekli izinlerin alınması gerekmektedir.

◊ Yabancı sigorta şirketlerinin Türkiye'de faaliyet göstermesi Bakanlar Kurulu kararıyla belirlenmektedir.

Sigorta faaliyeti, sigortacı ile sigortalı arasında geçerli olan sözleşme ile mümkün olmaktadır. Sigorta sözleşmesi, sigortacı ile sigortalı bilgilerinin yer aldığı; ödeme tutarı, vade, genel şartlar, özel şartlar, sigorta kapsamı, tazminat tutarını içeren standart formdur. Kanunda sigorta sözleşmesi ile ilgili esaslar aşağıdaki gibi belirlenmiştir (5684 Nolu Sigortacılık Kanunu, 2022).

o Sigorta sözleşmeleri standart formlardan oluşmaktadır. Genel şartlar dışında özel şartlar başlığı kullanılarak farklı maddeler, herhangi bir yanılgıya sebep olmayacak şekilde eklenebilmektedir.

o Hayat sigortaları teklifnamelerinin sigorta şirketine ulaştığı tarihten otuz gün içinde reddedilmemesi durumunda sözleşme geçerli hale gelmektedir.

o Sigortacı tarafından lehtar, sigortalı ya da sigorta ettirene yapılacak bilgilendirmeler yönetmelikle düzenlenmektedir.

o Sigorta sözleşmesinde kapsam dışı bırakılan riskler belirtilmektedir. Belirtilmemiş riskler kapsam dahilinde sayılmaktadır.

o Sigorta sözleşmesinde yabancı kelimelere yer verilmemektedir. Yabancı kelimelerin Türk Dil Kurumu tarafından belirlenen karşılıkları kullanılmalıdır.

3. Sigortacılık Sektörünün Durumu ve Göstergeler

Türk sigortacılık sektörü; hayat, hayat dışı, reasürans ve emeklilik şirketleri ile sigortalıların risklerini üstlenmekte ve gün geçtikçe büyüme potansiyeli göstermektedir. Sigortacılık sektörünün göstergeleri incelendiğinde, geçtiğimiz dönemlere göre iyileşmelerin olduğu ve bireylerin sigorta yolu ile risk yönetimi gerçekleştirdiği görülmektedir. Çalışma kapsamında, Türkiye'de sigortacılığın güncel durumu hakkında değerlen-

dirmelerde bulunulmuştur. Çalışmada, finansal sistemin aktif büyüklüğü, şirket sayısı, çalışanların eğitim durumu, istihdam edilen kişilerin cinsiyetleri, toplam aktifler, net kâr, prim gelirleri, üstlenilen tazminat tutarı ve Bireysel Emeklilik Sistemi (BES) göstergeleri incelenmiştir. Çalışmada kullanılan veriler Türkiye Sigorta Birliği aracılığı ile elde edilmiştir. Çalışmada yer alan veriler, 2017-2021 dönemlerini kapsamaktadır. Tablo 1'de, finansal sistemdeki aktif büyüklük verileri yer almaktadır.

Tablo 1. Finansal Sistemdeki Aktif Büyüklük (Milyar TL)

	2017	**2018**	**2019**	**2020**	**2021**
Bankalar	*3.257,8*	*3.867*	*4.490,8*	*6.106,4*	*9.215,5*
Sigorta, Reasürans ve Emeklilik Şirketleri	*152,3*	*178,4*	*236,6*	*307,8*	*427*
Menkul Kıymet Yatırım Fonları	*54,2*	*46,8*	*113,8*	*128,5*	*267,4*
Finansal Kiralama Şirketleri	*58,1*	*68,5*	*58,2*	*70,3*	*106*
Faktöring Şirketleri	*43,7*	*34,6*	*37*	*48*	*65*
Tüketici Finansman Şirketleri	*39,1*	*39,7*	*27,6*	*36,1*	*48,7*
Aracı Kurumlar	*23,1*	*21,9*	*28*	*41,3*	*53,7*
Gayrimenkul Yatırım Ortaklıkları	*26,9*	*19,4*	*32,7*	*55,3*	*87,3*
Girişim Sermayesi Yatırım Ortaklıkları	*2,6*	*1,5*	*3*	*7,6*	*6,5*
TOPLAM	**3.657,8**	**4.277,8**	**5.027,7**	**6.801,3**	**10.277,1**

Kaynak: (Türkiye Sigorta Birliği, 2022)

Tablo 1'de, finansal sistemde yer alan kurumların aktif büyüklükleri yer almaktadır. Sigorta, Reasürans ve Emeklilik şirketlerinin ağırlığına bakıldığında, 2017 yılından itibaren her yıl artış olduğu gözlemlenmektedir. 2021 yılında sigorta şirketlerinin aktif büyüklükleri, 2020 yılına göre yaklaşık %39 artmıştır. Finans sektörü aktif büyüklüğünde en büyük paya sahip kurumların bankalar olduğu gözlemlenmektedir. Aktif büyüklük kriteri baz alındığında ise bankalardan sonra en büyük pay Sigorta, Reasürans ve Emeklilik şirketlerine aittir. Tablo 1'de yer alan verilere göre, Sigorta, Reasürans ve Emeklilik şirketlerinin aktif büyüklük kriterindeki oransal payının %4,15 olduğu gözlemlenmektedir. Sigorta sektöründeki şirket sayısı Tablo 2'de mevcuttur.

Tablo 2. Sigorta Sektöründeki Şirket Sayıları

Şirket Türü	2017	2018	2019	2020	2021
Hayat Dışı Şirketler	*42*	*40*	*38*	*39*	*43*
Hayat Şirketleri	*5*	*5*	*5*	*6*	*7*
Emeklilik Şirketleri	*18*	*18*	*17*	*15*	*15*
Reasürans Şirketleri	*3*	*3*	*3*	*3*	*4*
TOPLAM	***68***	***66***	***63***	***63***	***69***

Kaynak: (Türkiye Sigorta Birliği, 2022)

Tablo 2'de, sektörde faaliyet gösteren sigorta, reasürans ve emeklilik şirketleri sayıları yer almaktadır. Tablo verileri incelendiğinde, hayat dışı şirket sayısının, 2018 ve 2019 yılında azalış gösterdiği; 2020 ve 2021 yılında ise arttığı gözlemlenmektedir. Hayat şirketleri sayısı 2017,2018 ve 2019 yıllarında aynı kalmış; 2020 ve 2021 yılında artış göstermiştir. Emeklilik şirketlerinin sayısı 2021 yılında, 2017 yılına göre azalış göstermiştir. Reasürans şirketleri 2017-2020 yılları arasında sabit kalmış ve 2021 yılında artış göstermiştir. Toplam şirket sayısına bakıldığında ise 2017 yılından sonra 2018, 2019 ve 2020 yıllarında azalış olduğu; 2021 yılında ise artış yaşandığı gözlemlenmektedir. 2017-2021 yılları değerlendirildiğinde ise 2021 yılında en yüksek şirket sayısına ulaşıldığı gözlemlenmektedir. Sigorta, bireysel emeklilik ve reasürans şirketlerinde istihdam edilen kişilerin eğitim durumları Tablo 3'te yer almaktadır.

Tablo 3. Sigorta, Bireysel Emeklilik ve Reasürans Şirketlerinde İstihdam Edilen Kişilerin Eğitim Durumları

Mezuniyet Durumu	2017	2018	2019	2020	2021
İlkokul	*93*	*115*	*123*	*108*	*88*
Ortaokul ve Dengi	*96*	*74*	*73*	*76*	*70*
Lise ve Dengi	*1.762*	*1.651*	*1.586*	*1.503*	*1.484*
2 Yıllık Yüksekokul	*2.974*	*2.885*	*2.750*	*2.785*	*2.747*
Üniversite	13.205	13.297	13.021	13.539	14.300
Lisansüstü	1.793	1.939	2.001	2.134	2.235
TOPLAM	***19.923***	***19.961***	***19.554***	***20.145***	***20.924***

Kaynak: (Türkiye Sigorta Birliği, 2022)

Tablo 3'te, sektörde faaliyet gösteren şirketlerde doğrudan satış personeli dahil istihdam edilen çalışanların mezuniyet durumları yer almaktadır. Tablo incelendiğinde, 2019 yılı hariç personel sayısında artış olduğu gözlemlenmektedir. Genel olarak mezuniyet durumları incelendiğinde ise sektör çalışanlarının %65-%70'inin üniversite ve %9-%11'inin ise lisansüstü derecesine sahip olduğu gözlemlenmektedir. Sektörde ağırlıklı olarak çalışan kişilerin üniversite mezuniyet derecesine sahip olduğu gözlemlenmektedir. Sektörde istihdam edilen kişilerin cinsiyet dağılımları Grafik 1'de mevcuttur.

Grafik 1. Sektörde İstihdam Edilen Kişilerin Cinsiyetleri

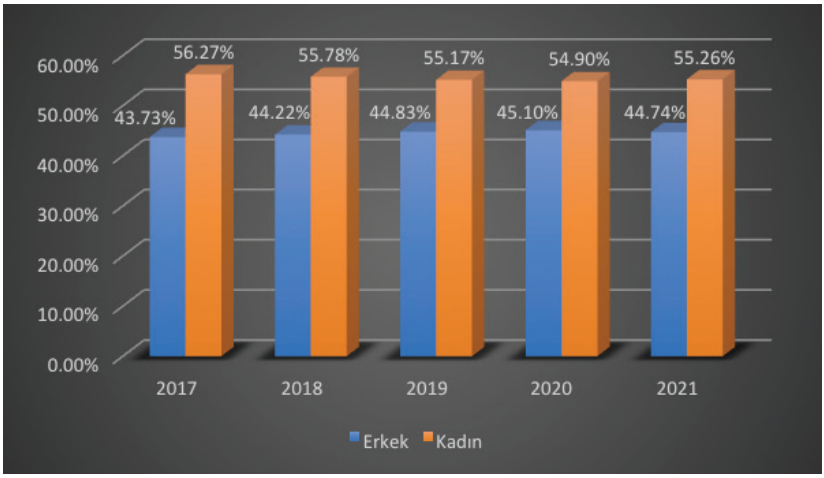

Kaynak: (Türkiye Sigorta Birliği, 2022)

Grafik 1'de, sektörde çalışan kişilerin cinsiyet dağılımları yer almaktadır. Grafik 1 incelendiğinde, 2017-2021 yılları arasında sektörde çalışan kadınların sayısının, erkeklerin sayısında fazla olduğu gözlemlenmektedir. 2021 yılında kadın çalışanların oranı %55,26 olarak gerçekleşmiştir. Erkek çalışanların sayısı ise 2021 yılında %44,74 olarak gerçekleşmiştir. Sigorta sektöründe faaliyet gösteren hayat dışı, hayat ve emeklilik ve reasürans şirketlerinin toplam aktifleri Grafik 2'de mevcuttur.

Grafik 2. Toplam Aktif Verileri (Milyar TL)

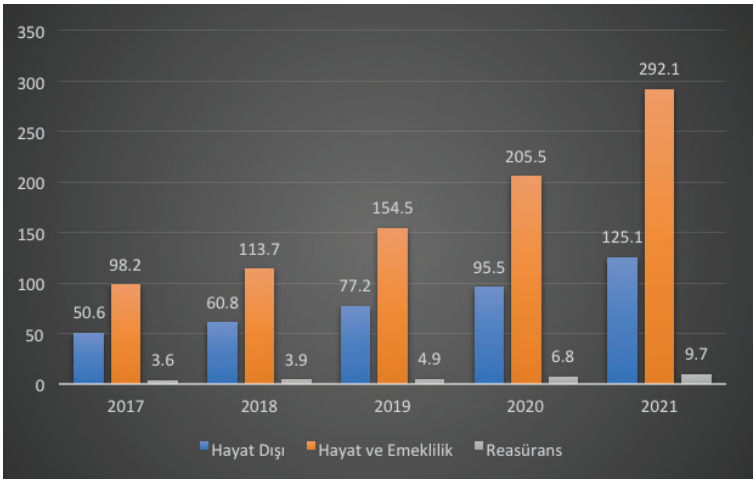

Kaynak: (Türkiye Sigorta Birliği, 2022)

Grafik 2'de, sektörde faaliyet gösteren şirketlere ait toplam aktif tutarları yer almaktadır. Sektörde faaliyet gösteren şirketler arasında en fazla aktif büyüklüğün hayat ve emeklilik şirketlerine ait olduğu görülmektedir. Toplam aktifler baz alındığında en büyük ikinci pay ise hayat dışı şirketlere aittir. Her üç branşta faaliyet gösteren şirketlerin 2017-2021 yılı verileri incelendiğinde, toplam aktiflerde sürekli artış olduğu gözlemlenmektedir. 2021 yılında artış oranının %30-%45 arasında olduğu bulgusu elde edilmektedir. Grafik 3'te, net kâr oranları yer almaktadır.

Grafik 3. Net Kâr Verileri (Milyon TL)

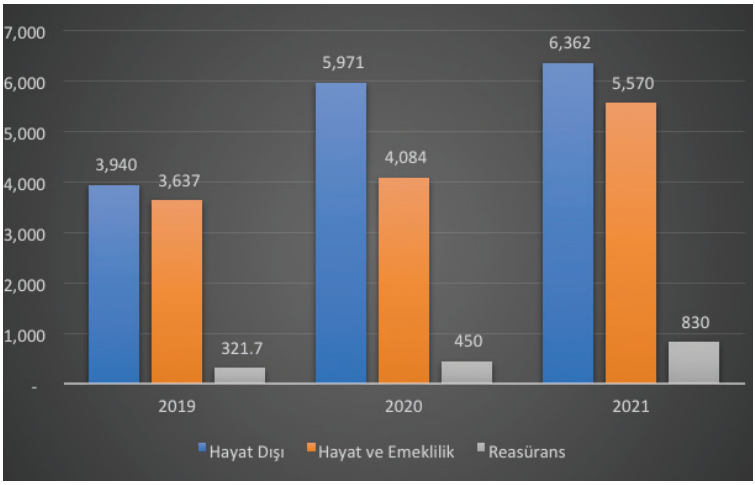

Kaynak: (Türkiye Sigorta Birliği, 2022)

Sigortacılık sektöründe 2017 yılında net kâr verilerine bakıldığında, hayat ve emeklilik şirketlerinin net kârının 2.005 Milyon TL, hayat dışı şirketlerin net kârının 1.619 milyon TL ve reasürans şirketlerinin net karının 114 Milyon TL olduğu; 2018 yılında ise hayat ve emeklilik şirketlerinin net kârının 2.7 Milyar TL, hayat dışı şirketlerin net kârının 2,6 Milyar TL ve reasürans şirketlerinin net karının 301 Milyon TL olduğu görülmektedir. Grafik 3'te, hayat dışı, hayat ve emeklilik ile reasürans şirketlerine ait net kârlar yer almaktadır. Grafik incelendiğinde, 2021 yılında net kârı en yüksek olan şirketlerin hayat dışı branşta faaliyet gösteren işletmeler olduğu gözlemlenmektedir. Hayat dışı branşta faaliyet gösteren şirketlere en yakın net kâra sahip şirketler ise hayat ve emeklilik şirketleridir. Sigortacılık sektöründeki toplam prim gelirleri, Tablo 4'te yer almaktadır.

Tablo 4. Prim Gelirleri

Branşlar	***2019***		
	Prim	*Bir Önceki Yıla Göre Değişim Yüzdesi*	*Toplam İçindeki Yüzde Payı*
Hayat Dışı	*57.895.951.833*	*21,27*	*83,60*
Hayat	*11.358.900.328*	*64,13*	*16,40*
TOPLAM	*69.254.852.161*	*26,69*	*100*

Branşlar	***2020***		
	Prim	*Bir Önceki Yıla Göre Değişim Yüzdesi*	*Toplam İçindeki Yüzde Payı*
Hayat Dışı	*68.152.477.992*	*17,72*	*82,53*
Hayat	*14.431.321.814*	*27,05*	*17,47*
TOPLAM	*82.583.799.806*	*19,25*	*100,00*

Branşlar	***2021***		
	Prim	*Bir Önceki Yıla Göre Değişim Yüzdesi*	*Toplam İçindeki Yüzde Payı*
Hayat Dışı	*87.563.945.256*	*28,48*	*83,47*
Hayat	*17.337.565.390*	*20,14*	*16,53*
TOPLAM	*104.901.510.646*	*27,02*	*100*

Kaynak: (Türkiye Sigorta Birliği, 2022)

Tablo 4'te, sektördeki prim gelirleri yer almaktadır. Tablo incelendiğinde, hayat dışı branşının sektör içindeki payının hayat branşından 2019-2021 yılları arasında sürekli olarak yüksek olduğu bulgusuna ulaşılmaktadır. 2019 yılından itibaren hayat ve hayat dışı branşları prim gelirlerinde önceki yıllara göre sürekli artış gözlemlenmektedir. 2021 yılında ise hayat dışı branşında en yüksek artış olduğu tablodan elde edilen sonuçlardandır. Grafik 4'te, bireysel emeklilik sisteminde yer alan katılımcı sayıları yer almaktadır.

Grafik 4. Bireysel Emeklilik Sistemi Katılımcı Sayısı

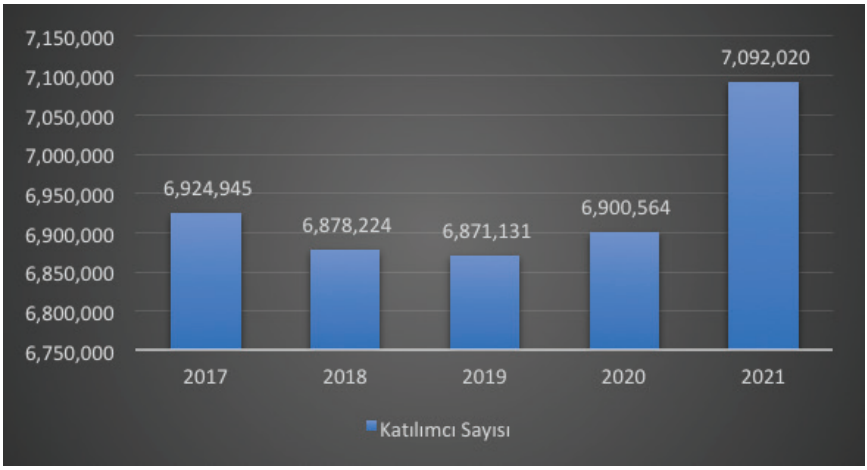

Kaynak: (Türkiye Sigorta Birliği, 2022)

Grafik 4'te, 2017-2021 yılları arasında bireysel emeklilik sisteminde yer alan katılımcı sayıları yer almaktadır. Devlet katkısı ve fon getirisi ile emekliliğe ek olarak fon oluşturan bireysel emeklilik sistemi, gelecekte harcamak üzere gerçekleştirilen birikimler üzerine kurulmaktadır. Grafik incelendiğinde, 2017 yılına göre 2018 ve 2019 yılında katılımcı sayısında azalış yaşanmış, 2020 ve 2021 yılında ise artış gözlemlenmiştir. 2021 yılında katılımcı sayısına ek olarak da katkı payı ve fon büyüklüğünde de artış yaşandığı gözlemlenmektedir. Türk sigorta sektörünün üstlendiği tazminat tutarı Grafik 5'te yer almaktadır.

Grafik 5. Türk Sigorta Sektörünün Üstlendiği Tazminat Tutarı (Milyar TL)

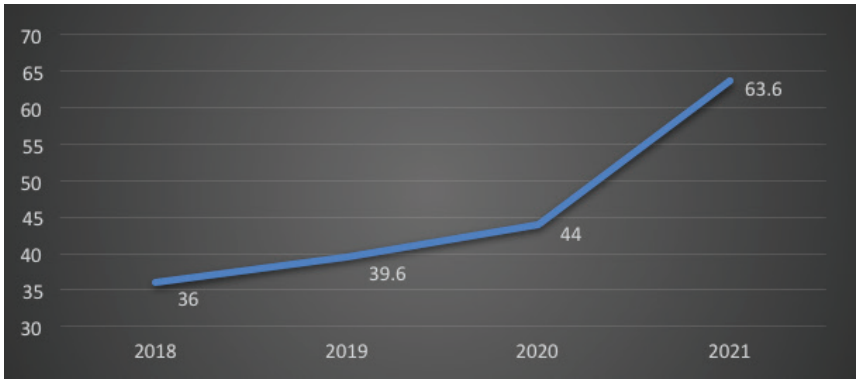

Kaynak: (Türkiye Sigorta Birliği, 2022)

Grafik 5'te, 2017-2021 yılları arasında Türk sigorta sektörünün üstlendiği tazminat tutarı yer almaktadır. Veriler incelendiğinde, 2017-2021 yılları arasında sigorta sektörünün üstlendiği tazminat tutarında sürekli artış olduğu gözlemlenmektedir. 2021 yılında, bir önceki yıla göre %45 artış olduğu gözlemlenmektedir. 2021 yılında sektör hasar değerlendirmesine ait oranlar incelendiğinde, hayat branşında brüt hasar/prim oranı %30,4, hayat dışı sigortalarda brüt hasar/prim oranı ise %80,5 şeklinde gerçekleşmiştir. Risk transfer mekanizması olan sigortacılık sektörü, üstlendiği tazminat tutarı, hasar karşılama mekanizması ve risklerin maddi hasarlarından bireyleri koruması yönüyle önem arz etmektedir.

SONUÇ VE DEĞERLENDİRME

Sigortacılık, birbirine benzeyen muhtelif risklere karşı, sigortalı tarafından sigortacıya yapılan prim ödemesi karşılığında, risklerin meydana gelmesi durumunda zararların tazmin edilmesini sağlayan sistemdir. Güvence sağlama, kredi teminine yardım etme, girişimcileri destekleme, tasarruf oluşturma, uluslararası ilişkileri geliştirme gibi işlevleri olan sigortacılık, etkin risk yönetiminin gerçekleştirilmesini sağlamaktadır. Sigortacılığın, azami iyi niyet, hasara katılım, halefiyet ve rücu, tazminat, yakın neden ve sigortalanabilir menfaat prensipleri hem sigortacı hem de sigortalı için geçerli olup sistemin etkin işleyişi sağlamaktadır. Sigorta ve reasürans şirketleri, sigorta acenteleri, aktüerler, brokerler ve eksperler sistemin aktörleri ve unsurlarındandır. Sigorta türleri; mal, can ve sorumluluk sigortaları şeklinde türlere; hayat ve hayat dışı sigortalar şeklinde branşlara sahiptir. Yangın, deprem, trafik sigortaları hayat dışı sigorta branşlarında; hayat, sağlık, hastalık, kaza sigortaları ise hayat branşlarında yer almaktadır. Bu çalışmada, 2017-2021 yılları arasında Türk sigortacılık sektörünün seçilen göstergeler ile durumu incelenmiş ve değerlendirmelerde bulunulmuştur. Sigortacılık sektörünün durumunun incelenmesinde, finansal sistemin aktif büyüklüğü, şirket sayısı, şirketlerde çalışanların eğitim durumları, kişilerin cinsiyetleri, toplam aktifler, net kâr, prim gelirleri, üstlenilen tazminat tutarı ve Bireysel Emeklilik Sistemi katılımcı sayısı göstergeleri kullanılmıştır. Çalışmada elde edilen veriler değerlendirildiğinde, Sigorta, Reasürans ve Emeklilik şirketlerinin finansal sistemdeki aktif büyüklük açısından bankalardan sonra ikinci sırada yer aldığı bulgusu elde edilmiştir. 2017-2021 yılları arasındaki şirket sayılarına bakıldığında, 2021 yılında en yüksek sayıya ulaşıldığı ve toplam 69 şirket olduğu gözlemlenmektedir. Sektörde çalışanların ağırlıklı olarak üniversite mezunu olduğu ve sektörde istihdam edilenlerin %50'sinden fazlasının kadın olduğu sonuçlarına ulaşılmıştır. Toplam aktif tutarları incelendiğinde, 2017-2021 arasında sürekli artış gösterdiği görülmüştür. Net kârlara bakıldığında, 2021 yılında bir önceki yıla göre artış olduğu bulgusu elde edilmiştir. Prim gelirlerine bakıldığında ise hayat dışı branşın yüzdesel olarak ağırlıklı olduğu gözlemlenmiştir. Bireysel Emeklilik Sistemi katılımcı sayısının 2021 yılında en yüksek seviyeye ulaştığı gözlemlenmiştir. Türk sigorta sektörünün üstlendiği tazminat tutarında sürekli yükseliş olduğu ve 2021 yılında bu tutarda büyük artış olduğu bulgusu elde edilmiştir. Daha sonra gerçekleştirilecek çalışmalarda farklı göstergeler ile yıllar kullanılarak değerlendirmelerde bulunulması, değerli yazar ve araştırmacılara öneri olarak sunulmaktadır.

KAYNAKÇA

5684 Nolu Sigortacılık Kanunu. (2022, Kasım). Resmi Gazete. 5684 Nolu Sigortacılık Kanunu: https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2007/06/20070614-2.htm adresinden alındı

Acaray, A. (2019). Pozitif psikolojik sermaye, duygusal emek, görev performansı ve bağlamsal performans arasındaki ilişkinin incelenmesi: Bankacılık ve Sigortacılık sektöründe bir çalışma. Çankırı Karatekin Üniversitesi İİBF Dergisi. 9 (1), 73-99.

Akel, V., Torun, T., & Aksoy, B. (2016). Türkiye'de hayat dışı sigortacılık sektöründe kârlılık, sermaye yapısı ve yoğunlaşma ilişkisine yönelik ampirik bir uygulama. Finans ve Bankacılık Çalışmaları Dergisi, 5(5), 1-15.

Çakır, S. (2016). Türk sigortacılık sektöründe Çok Kriterli Karar Verme Teknikleri (ÇKKV) ile performans ölçümü: BİST uygulaması. Çukurova Üniversitesi İİBF Dergisi, 20 (1), 127-147.

Çelik, T. & Kaplan, M. (2007). Türk sigortacılık sektöründe karlılık ve yoğunlaşma ilişkisi. Ankara Üniversitesi SBF Dergisi, 62 (4), 69-82.

Karaman, D. (2018). Sigortacılık sektörünün güncel sorunlarının belirlenmesi: Alanya'da bir araştırma. Uluslararası Yönetim ve Sosyal Araştırmalar Dergisi, 5 (10), 28-37.

Kaya, F., & Kahya, M. (2017). Sigorta ve sigortacılık: yürürlükteki sigorta mevzuatına göre. İstanbul: Beta Basım A.Ş.

Kuzu, S. (2008). İnovasyon ve sigortacılık sektöründe inovasyon faaliyetleri. Yüksek Lisans Tezi. İstanbul, Türkiye: Yükseköğretim Kurulu.

Peker, İ. & Baki, B. (2011). Gri İlişkisel Analiz yöntemiyle Türk sigortacılık sektöründe performans ölçümü. Uluslararası İktisadi ve İdari İncelemeler Dergisi, (7), 1-18

Saka, E. (2017). Türkiye'de sigortacılık faaliyetleri ve bankasürans. Bankacılık ve Sermaye Piyasası Araştırmaları Dergisi,1 (2), 33-52.

Salimi Altan, M. (2010). Türk sigortacılık sektöründe etkinlik: Veri Zarflama Analizi yöntemi ile bir uygulama. Gazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 12 (1), 185-204.

Türkiye Sigorta Birliği (2017). 2017 Yılı Sektör Raporu. Ankara: Türk Sigortacılık Sektör Raporu.

Türkiye Sigorta Birliği (2018). 2018 Yılı Sektör Raporu. Ankara: Türk Sigortacılık Sektör Raporu.

Türkiye Sigorta Birliği (2019). 2019 Yılı Sektör Raporu. Ankara: Türk Sigortacılık Sektör Raporu.

Türkiye Sigorta Birliği (2020). 2020 Yılı Sektör Raporu. Ankara: Türk Sigortacılık Sektör Raporu.

Türkiye Sigorta Birliği (2021). 2021 Yılı Sektör Raporu. Ankara: Türk Sigortacılık Sektör Raporu.

Yayla, Ş. O. (2019). Sigortacılık ve Türkiye'de sigorta sektörünün durumu. Liberal Düşünce Dergisi, 24 (94), 107-125.

Yenisu, E. (2019). Sigortacılık sektörü ve ekonomik büyüme ilişkisi: Türkiye örneği. Finans Ekonomi ve Sosyal Araştırmalar Dergisi, 4(2), 206-217.

Yıldırım, İ. (2013). Türk sigortacılık sektörünün yumuşak karnı: sigorta suistimalleri sorunu. Sosyal ve Beşeri Bilimler Dergisi, 5 (1), 331-340.

Yurdakul, M. & Dalkılıç, N. (2016). Sigortacılık sektöründe dijital çağ. Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, (50), 49-67.

Bölüm 6

IRAK TÜRKMEN AĞIZLARINDA BAZI ARKAİK ŞEKİL UNSURLARI

Önder SAATÇİ[1]

Bu makale, 2020 yılında, Aydın Adnan Menderes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsünde sunmuş olduğumuz "Dilde Arkaiklik Olgusu ve Irak Türkmen Ağızlarındaki Dil Unsurlarının Arkaiklik Bağlamında İncelenmesi" başlıklı doktora tezimizden yararlanılarak yazılmıştır.

[1] Dr., Isparta Uygulamalı Bilimler Üniversitesi Eğirdir MYO Müdürlüğü

[2] Metinde, bundan sonra ITA şeklinde belirtilecektir.

[3] Metinde, bundan sonra TT şeklinde belirtilecektir.

1. Giriş

Irak Türkmenleri Türk dünyasının güneybatı ucunda yer alan bir Türk topluluğudur. Irak'ın kuzeybatısındaki Telâfer'den güneydoğusundaki Mendeli'ye uzanan bir şerit hâlinde yayılan bu topluluğun başlıca yerleşim merkezleri şunlardır: Kerkük, Erbil, Tuzhurmatı, Telâfer, Altunköprü, Yayçı, Kümbetler, Kızlarbat, Mendeli, Karatepe, Dakuk, …

Bu Türk topluluğu; konuşma dilinde Azerbaycan Türkçesini kendi ağız özellikleriyle kullanırken -biz bu ağızlar topluluğunu "Irak Türkmen ağızları[1]" şeklinde adlandırmayı uygun buluyoruz- yazıda Türkiye Türkçesi[2]ni benimsemiştir. (Saatçi, 2022). Zengin bir halk edebiyatına sahip olan Irak Türkmenleri yazılı edebiyatta da önemli şair ve yazarlar (Fuzuli, Ruhi, Abdullah Kudsi, Hicri Dede, Mehmet Sadık, Reşid Akif Hürmüzlü, Molla Sabir, Esad Naib, Ata Terzibaşı, Ali Marufoğlu, Suphi Saatçi, vb.) yetiştirmiştir. 2003 yılına kadar Türkiye Türkçesini eski yazıyla (Arap harfleri) kullanan Irak Türkmenleri bu tarihten sonra Latin harflerine geçmişlerdir. Bu geçiş tedrici olup Arap harfleri eski nesil yazar ve şairlerce kullanılmaya devam edilmektedir. Fakat, Irak'taki Türkmen okullarında (ilk, orta, lise) ve Irak Türkmen basınında Latin harfleri tamamen yerleşmiştir.

Irak Türkmen ağızları pek çok ağız gibi arkaik dil unsurları barındırmaktadır. Biz doktora tezimizde ses bilgisi, şekil bilgisi ve kelime-anlam bakımlarından bu gibi arkaik unsurları ele almış ve ayrıntılarıyla incelemiştik. Bu makalede ise tezimizde tespit ettiğimiz bazı şekil unsurlarını ele alarak bunların arkaikliği üzerinde duracağız. Ancak öncelikle, "arkaiklik" ve "arkaik" terimiyle ne kastettiğimizi belirtmeye çalışalım**:**

1.1. Arkaiklik ve Arkaik

"Dilin belli bir konuşma formunda (lehçe, ağız) kullanılan ses, şekil, kelime ve anlamla ilgili dil unsurlarından birinin veya birkaçının, dildeki değişmelere rağmen, belli bir ağızda veya lehçede diğerlerine göre geniş kullanıcı kitlesince eskiden olduğu gibi yaşatılıyor olmasına, dünden bugüne oluşturulmuş yazılı metinlerde (yazı dillerinde) ise dilin tarihî gelişiminin aksine gramer veya imla bakımlarından kalıplaşmış ve karakteristik hâle gelmiş dil unsurlarının (ses, şekil, kelime-anlam) eskiden olduğu gibi kullanılmaya devam edilmesine, yazı dillerinin oluşumu sırasında sözlük ve gramer dışında bırakılmış dil unsurlarının çeşitli ağızlarda kullanımına devam edilmesine veya dilin tabiî gelişimi dışında kalmış birtakım unsurların, kullanıcının tercihi doğrultusunda yeniden kullanılmasına ***arkaik-***

1 Metinde, bundan sonra ITA şeklinde belirtilecektir.
2 Metinde, bundan sonra TT şeklinde belirtilecektir.

lik, bu şekilde kullanılan dil unsurlarına da ***arkaik*** denir" (Saatçi, 2020, s. 97).

Yukarıdaki tanımdan da anlaşıldığına göre, "arkaiklik" kavramı bir karşılaştırmayı da gerekli kılmaktadır. Bu karşılaştırma eş zamanlı olarak ağız-ağız, ağız-lehçe, ağız-yazı dili, farklı Türk yazı dilleri arasında yapılabilir. Arkaikliğin tespiti için gerekli olan karşılaştırma bazen de art zamanlı olarak belli bir dil unsurunun, dilin tarihî gelişim sürecindeki görünümlerine bakılarak gerçekleştirilir. Biz bu çalışmamızda karşılaştırmayı ITA-tarihî Türk yazı dilleri ve ITA-TT yazı dili arasında gerçekleştirdik. Böylece hem art zamanlı hem de eş zamanlı karşılaştırmalarda bulunduk.

Yukarıda da belirttiğimiz gibi, bu çalışmamızda Irak Türkmen ağızlarındaki bütün arkaik unsurları değil, yalnızca bazı şekil unsurlarının (bir kısım türetme eklerinin bir de -IncA ekinin) bazı arkaik özelliklerinden söz edeceğiz. Ancak bu eklerle ilgili tespitlerimize geçmeden önce eklerin arkaikleşmesinin başlıca etkenlerini sıralamayı gerekli görmekteyiz:

2. İnceleme

2.1. Eklerin Arkaikleşmesindeki Bazı Etkenler

Bu bölümde eklerin çeşitli etkenler sonucunda arkaikleşmesinde rol oynayan etkenler hakkında bilgiler verilmiştir. Söz konusu etkenler şöylece sıralanabilir:

2.1.1. İşlekliğini Yitirmiş Eklerin Az Sayıdaki Kelimede Yaşatılıyor Olması veya Bazı Eklerin Tamamen Ortadan Kalkması

Türk dilinde eklerin bir kısmı zamanla işlekliğini yitirmiştir. Mesela, ***-n*** araç durumu eki eski Türkçe devresinde işlek bir ek iken bugünkü TT'de ancak yaz-ı-***n,*** kış-ı-***n,*** öğle-***n***, vb. birkaç zarfın son sesinde gözlenebilmektedir. Araç hâlini karşılamak üzere, bugün artık "ile" edatından kısalmış ve dönüşmüş olan ***-lA*** eki işleklik kazanmıştır (Demir & Yılmaz, 2014). ***-n*** TT yazı dilinde bugün için artık arkaikleşmiştir.

Dilde eklerin ölmesi hadisesine de rastlamak mümkündür. Mesela, isim yapmaya yarayan ***-cIl / -cUl***, ***-dAm, -dIrIK / -dUrUK*** gibi ekler bugünkü yazı dilimizde artık işlekliğini yitirmişken, eski Türkçede gördüğümüz ***-sIrA*** (isimden fiil yapma) ve ***-DAçI*** (gelecek zaman sıfat fiili) ekleri bugün için artık ölü birer ektir. Eski Anadolu Türkçesinde fiile gelecek zaman işlevi katan ***-IsAr*** (gelecek zaman) eki de artık ölmüştür (Korkmaz, 2009). İşlekliğini yitirmiş ekler günümüzde kullanımda olan herhangi bir kelimede gözlenirse arkaikleşmiştir denebilir: boyun+***duruk***, balık+***çıl***, vb.

Bu arada, TT'de bugün ölü diyebileceğimiz ***-l***, ***-y*** gibi ekler Dil Devrimi çalışmaları ve sonraki dönemlerde gerçekleştirilen dilcilik faaliyetleri sonucunda yeniden işleklik kazanmıştır: oku-***l***, ardı-***l***, ev-***cil***, kıl-***cal***, güne-***y***, kuze-***y***, vb.

2.1.2. Belirli Kelimelerde Eklerin Korunması veya Düşürülmesinden Kaynaklanan Arkaiklik

Türk dilinin tarihî seyri içinde eklerin bünyesindeki bazı şekil değişmeleri ilerleyen safhalarda ilgi çekici gelişmeleri beraberinde getirmiştir. Bilhassa, Oğuz grubu Türk lehçelerinde kelime sonu ve ek başındaki /g/ ünsüzünün düşürülmesi, biri fiil diğeri isim sesteş kelimelerin ortaya çıkmasına yol açmıştır: ***tat-/tat, boya-/boya, sıva-/sıva, ağrı-/ağrı, ekşi-/ekşi, acı-/acı***, vb. (Vural & Böler, 2014, s. 140). Bu durum, bilhassa orta öğretime yönelik yayınlarda, yanlışlıkla "ortak kök" şeklinde yorumlanagelmiştir. Hâlbuki ITA'da bu kelimelerden bazıları bugün dahi tıpkı tarihî Türk yazı dillerindeki gibi ***āġrıġ, boyaġ, sıvaġ*** şekillerinde telaffuz edilmektedir. Bu şekiller arkaiktir.

2.1.3. Eklerin Zamanla Gelişen Ses Uyumlarına Uyup Uymamasından Kaynaklanan Arkaiklik

Eklerdeki değişmenin bir yönü de eklerin ünlü ve ünsüz uyumlarına her dönemde ve her coğrafyada aynı ölçüde uyum göstermemesidir. Mesela, öğrenilen geçmiş zaman eki bugün TT yazı dilinde hem damak hem dudak uyumuna uygun olarak ***-mIş / -mUş*** şekillerindedir. Oysa Batı Rumeli ağızlarında bu ekin, tıpkı eski Türkçede olduğu gibi tek şekilli olduğu tespit edilmiştir: ***-miş*** (Gülsevin, 2015; Tekin, 2016). Bu örnek, eklerin her dönemde ve her coğrafyada aynı değişim çizgisini göstermediğinin delilidir. Böylece, bazı ağızlarda, diğerlerine göre daha eski şekli muhafaza eden ekler arkaik şekilleriyle yaşamaya devam ediyor olabilir.

2.1.4. Eklerin Tarihî İşlevleriyle Kullanılmaya Devam Edilmesi

Hâl eklerinden biri diğerinin işlevini yerine getirebilir. Mesela, eski Türkçe devresinde ***-dA*** eki hem bulunma hem de ayrılma durumu için kullanılmıştır (Eraslan, 2012; Tekin, s. 2016): Irak+***da*** bilsär "uzak<u>tan</u> bilmek isterse", küçlüg alp ***kaganım+da*** "güçlü ve yiğit hakanım<u>dan</u>", köz+***-dä*** yaş kälsär "gözler(im)<u>den</u> yaş gelse" (Tekin, 2016: s. 106-107). Eski Türkçedeki bu kullanım biçimi Anadolu ağızlarının bazılarında arkaik bir özellik olarak bugün dahi yaşamaktadır: "Dadalarımız Orta Asya'***da*** (Orta Asya'<u>dan</u>) gelmışlar" (Baskil) (Buran, 1996, s. 221). Bu kullanım biçimi

bugün yazı dilinde dahi gözlenebilmekte, "on-***da*** bir "ondan bir", yüz-***de*** on "yüzden on" gibi ifadelerde iyice dile yerleşmiş bulunmaktadır.

2.1.5. Bazı Eklerin Yazı Dilinde Terk Edilip Ağızlarda Kullanımına Devam Edilmesi

Bugünkü TT yazı dilinde emir ekinin teklik ikinci kişi çekimi fiil kökü ile sağlanır. Oysa, Türkmen Türkçesinde ***-GInIŋ / -GUnIŋ***, Azerbaycan ağızlarının birçoğunda ***-ginen*** ve bu arada ITA'da ***-GInAn*** / ***-KInAn*** eki bu amaçla kullanılan bir ektir. Nitekim, Mustafa Argunşah "Çağdaş Irak Türkmen Türkçesi yazı dilinde[3] teklik ikinci kişi emir eki kullanılmaz, ağızlarda ise eksiz kullanımlar yanında ***-a*** (yalnızca "al-" fiilinden sonra) ve ***-GInAn*** biçimlerine rastlanır." (Argunşah, 2008, s. 423) diyerek bu durumu belirtir. Aslında bu ek bir pekiştirme ihtiyacından doğmuştur. Zira, emir ikinci kişinin eksiz kullanılışı asli şekildir. Fakat zamanla dilde ***-GIl*** ekinin doğması, bunun, ITA'da ***-An*** ekiyle genişlemesi (-GIl +An > -GIn+An > -GInAn) ve sonrasında yazı dilinde terk edilmesi, ekin ağızlara sıkışarak arkaikleşme sürecine girmesine yol açmıştır. Argunşah bu sıkışmayı da şöyle anlatır: "GInAn ekinin Irak Türkmen ağızları yanında Doğu Anadolu, Güney ve Kuzey Azerbaycan ile Türkmen Türkçesi ağızlarında da kullanılması onun kullanım alanının Oğuz Türkçesi coğrafyasıyla sınırlı olduğunu göstermektedir." (Argunşah, 2008: 424). Bu arada, ekin Azerbaycan yazı dilinde 20. yüzyılın başlarına kadar kullanılmış olduğu sonraları arkaikleştiği de belirtilmiştir (Argunşah, 2008, s. 424).

2.1.6. Ek Kalıplaşması ve Ek Yığılmasından Kaynaklanan Arkaikleşme

Ekler, bir araya gelerek yeni bir ek oluşturdukları gibi, bazen kelimenin aldığı ilk ek yıpranıp işlevini yitirdiğinde, aynı işleve sahip bir başka ek onun üzerine getirilir, böylece ek yığılması hadisesi gerçekleşmiş olur. Bu hadiseye eski Türkçe devresinden tigi+***t+ler*** "prensler" örneğini gösterebiliriz. Bu kelimedeki ***+t***[4], aslında bir çokluk eki iken Uygur Türkçesi döneminde artık kullanımdan düşerek kelimenin bünyesine katılmış ve kalıplaşmıştır. Nitekim, Uygur Türkçesi metinlerinden Maitri Simit'te hem "tigin" hem de "tigit", "prens" anlamında kullanılmıştır (Gabain, 1988; Doğan & Usta, 2014). Buna göre, ***+t*** eki daha Uygur Türkçesi devrinde kalıplaşarak arkaikleşmiş ve tekrar Türkçenin asli çokluk eki olan ***+lAr*** eki almıştır. Bu örnekte ek yığılması ve kalıplaşması bir arada gözlenebilmektedir.

---

3 Yazarın "Irak Türkmen Türkçesi Yazı Dili" ifadesiyle kastettiği dil Türkiye Türkçesidir. Çünkü Irak Türkmenleri yazıda Türkiye Türkçesini kullanırlar.

4 Gabain, bu kelimedeki +t ekinin Moğolca olduğunu bildirmiştir (Gabain, 1988: 62).

Günümüz TT'de de kullanılan "ikizler" kelimesindeki ***-z*** eki ise aslında bir ikilik eki iken kelimenin bünyesinde kalıplaşmış ve üzerine çokluk eki getirilmiştir. Gabain bu ekin eski Türkçede canlı olmadığını bildirir (Gabain, 1988) Bu da ***-z*** ekinin eski Türkçe için dahi arkaik bir ek olduğunu gösterir.

2.1.7. Aynı Amaçla Kullanılan Eklerden Birinin Yazı Diline, Diğerinin Ağızlara Hasredilmesi

Türk yazı dilleri belirli ağızlar üzerine kurulmuştur. Bu süreçlerde belli bir anlam veya işletim için belirli bir ek tercih edilmiş olabilir. Oysa o yazı dilinin sınırları içine giren daha başka ağızlarda aynı amaçla başka başka ekler de kullanımda bulunabilir. Böylece yazı dilindeki şekil genelleşirken ağızlardaki şekiller arkaikleşir. Bu hususta, TT yazı dilindeki ***-mIş / -mUş*** öğrenilen geçmiş zaman eki ve onun ağızlardaki denkleri olan ***-IP, -IK*** gibi ekler örnek olarak gösterilebilir.

"Sen de gel-***ib***-sen**,** diy-***ip***-sen**,** sağabıyam**…"** (Ay, 2009, s. 796):

"Ġardaşım, siz gendi gendìzi yoḫlaŋ da baḫalım bi şe'miz ġaybol-***uk*** mu olmi-y-***ēk*** mi?" (Ay, 2009, s. 796).

2.2. ITA'daki Bazı Türetme Eklerinde Arkaiklik

2.2.1. Bazı İsimden İsim Yapma Eklerinde Arkaiklik

2.2.1.1. +(A)ç

Ekin ITA'daki Görünümleri

ITA'da bu yapıdaki birkaç kelimeye şu örnekler verilebilir: ara+***ç***+-la- "kavga edenleri ayır-", 'ana+***ç*** "yaşlanmış kümes hayvanı"; kéçel (< kel+***eç***) "saçı dökülmüş", ḳol+***aç*** "iki yana açılmış kollar arasındaki uzaklık", ḳol+***a***+n+***ç*** "kulaç"; peḳr+***eç*** ~ peḳr+***e***+n+***c*** ~ peḳr+e+n+***ç*** (Ker.) / peḳr+e-n-***c*** (Dak.) / paḳr+***a***+n+***c*** (Tuz.) (< bakır+aç) "kulplu bakır kap" (Hürmüzlü, 2013, s. 61, 69, 190, 214, 259).

Ekin Tarihî Türk Yazı Dillerindeki Görünümleri

Tarihî Türk yazı dillerine ait gramer kaynaklarına bakıldığında eski Türkçe (Köktürk-Uygur) metinlerinde ekin, araştırmacılar tarafından ***+ç*** şeklinde tespit edilmiş olduğu görülmektedir. Bu kaynaklarda ekten önceki ünlüler bağlayıcı kabul edilmiştir. Eski Türkçe devresinde bu ek sevgi, küçültme eki olarak kullanılmıştır: ög+ü+***ç***+ım "anneciğim", ata+***ç***+ım "babacığım" (Gabain, 1988, s. 43); ata+***ç***+ım, iç+i+***ç***+im "ağabeyciğim",

beg+i+***ç***+im, kaŋ+ı+***ç***+ım "babacığım" (Tekin, 2016, s. 79-80); ana+***ç***, eke+***ç*** "ekecik" (Eraslan, 2012, s.: 94).

DLT'deki örneklere bakıldığında ise, bu ekin büyütme ve doğrudan doğruya isimden isim yapma eki olarak da kullanıldığı gözlenir: ana+***ç*** "küçükken büyük anlayış gösteren kız", aşı+***ç*** "topraktan yapılmış çömlek", ata+***ç*** "büyüklük gösteren çocuk", beg+***eç*** ~ beg+***iç*** "büyük bey" (Hacıeminoğlu, 1996, s. 13; Ercilasun & Akkoyunlu, 2015, s.550, 562).

Çağatay metinlerinde de bu ekin çok az örneği vardır. Yalnız Mustafa Argunşah bu eki iki ayrı ek hâlinde göstermiş ve şu örnekleri vermiştir: yalan+***aç*** "yalın, çıplak", ḳıma+***ç*** "eğri gözlü" (Argunşah, 2014, s. 101-102). Eski Anadolu Türkçesi metinlerinde de ekin pek az sayıda örneğine rastlanmaktadır: boz+***aç*** (Gülsevin, 2007, s.: 115), ḳılı+***ç*** (Mansuroğlu, 1956, s.43).

Değerlendirme

ITA'dan alınan yukarıdaki örnekler incelendiğinde; peḳr-***e***-n-***c*** (Dak.) / paḳr-***a***-n-***c*** (Tuz.) varyantlarının son seslerindeki ç > c tonlulaşması; ***peḳrenc, ḳolanç*** örneklerinde kökle ekin arasındaki -n- türemesi; ***araçla***-örneğinde ***-ç-*** ekinin, kelimenin kökünün bir parçası gibi algılanması bu ekin, ITA'da kelimenin bünyesine iyice girdiğini ve kalıplaşmış olduğunu gösterir. Ekin, bütün devirlerde fazla örnekte görülmeyişi de onun eski çağlardan beri işlekliğini yitirmiş olduğunun delilidir. Bütün bunlar söz konusu ekin ITA'da arkaikleşmiş olduğunun göstergeleridir.

Bunların yanı sıra ekin işlevinde, daha DLT'de bazı farklılaşmaların gözlenmesi, Çağatay ve eski Anadolu Türkçesindeki kısıtlı sayıdaki örneklerde ekin küçültme işlevinden iyice sıyırılmış olması da ekin daha orta Türkçede arkaikleşme sürecine girmiş olduğunu gösterir.

2.2.1.2. +Ay

Ekin ITA'daki Görünümleri

ITA'da şu üç kelimede kalıplaşmış olarak tespit edilmiştir: ḳol+***ay,*** ög+***ey*** (Ker.) / *og*+***ey*** (Han.), öc+***ey*** (Erb.) / g***ey*** (Tel.) (< ök-ey), sol+aḳ+***ay*** (Ker.) / ***sol***+ḫay(Tel.) (< sol+ak+ay) (Gülensoy, 2007, s. 795, 1003; Hürmüzlü, 2013, s. 253, 278; Sertkaya, 2018, s.: 223).

Ekin Tarihî Türk Yazı Dillerindeki Görünümleri

Marcel Erdal Orta Türkçedeki ***+Ay*** ekinin eski Türkçedeki +GAy ekinden geldiğini belirtse de Sertkaya, eski Türkçedeki bu ekin başında yer alan /g-/'nin Orta Türkçe devresinde düşmesinin beklenemeyeceğini;

ayrıca Orta Türkçe devresine ait eserlerde hem ***+Ay*** hem de +GAy eklerinin görülebildiğini, dolayısıyla bunların iki ayrı ek olduğunu belirtmiştir (Sertkaya, 2018). Bu da ekin Orta Türkçe devresine dayandığını gösterir.

+Ay Eski ve Orta Türkçede pek az kullanılmış bir ektir: yok+***ay***, oŋ+***ay***, kol+***ay***, tol+***ay***, il+***ey***, ög-***ey***, yük+***ey*** (Sertkaya, 2018, s. 217-218; Taş, 2015, s. 26); çıġ+***ay*** (Doğan & Usta, 2014, s. 113); il+***ey*** "ön", kart+***ay*** "ihtiyar" (Argunşah & Yüksekkaya, 2013, s. 324). Eski Anadolu Türkçesi gramer kaynaklarındaysa bu eke rastlanmamaktadır.

Değerlendirme

ITA'da görülen bu üç kelimedeki ***+Ay*** eki, kelimelerin bünyesinde kalıplaşmış olduğundan ve kullanım sıklığı düşük olduğundan arkaik bir özellik taşır. Ekin, orta Türkçe devresinde dahi kullanım sıklığının yüksek olmayışı o dönemler için de arkaik olabileceğini düşündürmektedir.

2.2.1.3. +kına / + kana

Ekin ITA'daki Görünümleri

ITA'da niteleme veya belirtme sıfatı olan bazı kelimelere getirilerek küçültme ve sevgi anlamları veren isimler de türeten bir ektir: bıncı+-***kana*** (Ker.), küç-***kıne*** / küç-***küne*** "küçücük" (Ker.), oncı+***kana*** (Ker.) / onçı+***kana*** (Tuz.)(Hürmüzlü, 2013, s. 89, 197, 248); kıç-***kına*** "küçücük" (Amir.-Erb.) (Nuri, 1987, s. 72). Ekin isim yapmada kullanıldığını gözlemlediğimiz örnek de şudur: bala+***kana*** "yavrucuk".

Ekin Tarihî Türk Yazı Dillerindeki Görünümleri

En eski tarihli kullanımını Tonyukuk ve Költigin Abideleri'nde ***-kıña*** şeklinde görmek mümkündür:

Az-***kıña*** Türk budun yorıyur ermiş "Azcık Türk milleti yürüyormuş."; Ulug İrkin az-***kıña*** erin tezip bardı "Ulu Erkin azcık erle kaçıp gitti." (Coşkun, 2001, s. 607; Alkaya, 2008, s. 43).

Uygur Türkçesinde ise ekin bünyesindeki /ny/ sesi parçalanmış; n ağzında ***-kına/-kine/kie*** , y ağzındaysa ***-kıya/kıa/kiye*** şekillerini almıştır.[5] Gabain ekin daha başka örneklerini de verir ve ekin sevgi, küçültme ve kuvvetlendirme işleviyle kullanıldığını belirtir: bir-***kine*** mün "bir tek günah", bir-***kia*** amraq oglum "biricik sevgili oğlum", yaġuq-***qıa*** "çok yakın, yakıncacık", anca-***qıa*** ymä "çok az, oncacık", azraqça-***qıa*** "çok yetersiz, azıcık", az-***qına*** "çok az, azıcık", qatıġ-***qıya***n ay- "çok sıkı söylemek",

5 Uygur Türkçesinde /ny/ sesinin parçalanması Türk dilinin tarihî devirleri itibarıyla gözlenen bir fonetik değişmeden ziyade bölgeler arası ağız ve lehçe farklarından, yahut farklı imlalardan kaynaklanmış da olabilir.

yalaŋuz-***qıa*** qal- "çok yalnız, yapayalnız kal-", vb. (Coşkun, 2001, s. 607-608; Alkaya, 2008, s. 44).

Karahanlı dönemindeyse bu ekin giderek bir isimden isim yapma eki olarak çok işlek bir ek hâli aldığını gözlemekteyiz. Bu devirdeki metinlerde ek hem ***-kıya*** hem de ***-kına*** şekilleriyle görülmekte ve kuvvetlendirme, küçültme, sayı ifadeleri yapma göreviyle işlek bir hâlde kullanılmıştır: er-***kiye*** "adamcağız", kız-***kıya*** "kızcağız", yer-***kiye*** "yer-cik", az-***kına***, azrak-***kına***, vb. (Hacıeminoğlu, 1996, s. 15-16; Coşkun, 2001, s. 608; Alkaya, 2008, s. 45).

Kıpçak metinlerinde ekin kullanım alanı genişlemiş; ancak "-kıya" biçimi görülmez olmuştur.

Çağataycada da bu ek ***-ġına/-gine; -kına/-kine*** şeklinde isimlere, zamirlere ve sayı isimlerine gelerek küçültme ve sınırlama işleviyle kullanılmıştır: âbâdân-***ġına*** cevab "güzelce bir cevap", az-***ġına*** "azıcık", köŋgül-***gine*** "gönülcük", kitabet-***kına*** "kitabecik", esrük-***kine*** "sarhoşça, çakırkeyif", kiçik-***kine*** "küçücük", at-***kına***, kıska-***kına***, vb. (Coşkun, 2001, 608; Alkaya, 2008, s. 46).

Çağatay Türk yazı diline ait metinlerde de bu ekle yapılmış küçültme anlamlı isimleri görmek mümkündür: kent-***kine***, esrük-***gına***, ogul-***gına*** (Coşkun, 2001, s. 608), bir-***gine*** "biricik", bu-***ġına*** "bunun gibi, böylece", kuş-***ġına***, ötrük-***gine*** "yalancık" (Argunşah, 2014, s. 104).

Değerlendirme

Alkaya bu eke eski Anadolu Türkçesinde ve çağdaş Oğuz grubu lehçelerinde pek rastlanmadığını, yalnız bazı Anadolu ağızlarında (Ordu, Giresun, Artvin, Trabzon, Malatya) ekin çeşitli şekillerde kullanıldığını bildirir (Alkaya, 2008). Z. Korkmaz ise Anadolu ağızlarından Malatya, Gaziantep, Tunceli ve Elazığ'da kullanılan bu ekin bir Afşar ağzı özelliği olduğunu belirtir (Korkmaz, 2005). Diyebiliriz ki bu ek Korkmaz'ın belirttiği yörelerde yaşayan Afşar kökenli Türk boylarının ağızlarına Anadolu'ya gelmeden önceki bir devrede Kıpçak boylarıyla olan ilişkiler sonucunda yerleşmiş olabilir. Zaten, bir Oğuz ağızları grubu olan ITA'da da ancak birkaç kelimede gözlenen ek Karahanlı ve Kıpçak Türk yazı dillerinin bu ağızlardaki bir kalıntısıdır.

ITA'da ekin ilk hecesindeki ünlü zamanla genişlemiştir. Bu durum söz konusu morfemin ITA'da uzun zamandan beri bulunduğunu gösterir. Ekin ITA'da her kelimeye gelmeyişi ise işlekliğinin fazla olmadığını göstermektedir. Zaten, TT yazı dilinde de kullanılmayışı, TT ağızlarında da yalnızca birkaç bölgede tespit edilmiş olması bu ekin arkaik bir özellik taşıdığının göstergeleridir.

2.2.2. Bazı İsimden Fiil Yapma Eklerinde Arkaiklik

2.2.2.1. +KIr

Ekin ITA'daki Görünümleri

ITA'da iki yansıma kelimede, TT yazı dilinin aksine, bu ek göçüşmeye uğramadan, asli şekilleriyle kullanılır: ās+***ḳır***- (Tel.) "hapşır-", ös+***kír***- (Ker., Kif.) "öksür-".

Ekin Tarihî Türk Yazı Dillerindeki Görünümleri

Yansıma kelimelerden fiil yapan ***+KIr*** ekine eski Türkçeden beri rastlanmaktadır: as-***ur***- (< *as-kır-) "aksır-", ös-***ür***- (< ös-kür-) "kabar-, şişirt-"(Caferoğlu, 1993, s. 15, 102).

Karahanlı Türkçesi metinlerinde de ekin örnekleri görülür: as-***ur*** (< *as-kır-) (Ercilasun & Akkoyunlu, 2015, s. 559).

Kıpçak sahası metinlerinde de aynı ekle yapılmış kelimeler vardır: ak-***sur***- / ağ-***sur***- / ah-***sur***- (< *as-kır-) "aksır-", ös-***kür***- / ök-***sür***- / ök-***ür***- (< *ös-kür-) "öksür-" (Toparlı vd., 2007, s. 209, 212).

Çağatay metinlerinden de aynı ekle şu örnekler verilebilir: ak-***sır***- (<*as-kır-) "aksır-", ök-***sür***- (< *ös-kür-) "öksür-" (Ünlü, 2013, s. 28, 873).

Eski Anadolu Türkçesinde de aynı ekin kullanıldığını görmekteyiz: as-***ur***- (< as+kır) (Erol, 2014: 739); aġ-***sır***- / aḫ-***sır***-, aġ-***sur***- / aḫ-***sur***- (Dilçin, 2013, s. 17).

Değerlendirme

+KIr / ***+KUr*** eki Türk yazı dilinin tarihî gelişim süreci içinde daima kullanılmış bir ektir. Daha çok yansıma kelimeler üzerine gelir. Bazı ağızlarda ve lehçelerde /-s/ ile biten (as, ös) kelimelerden sonra /-sK-/ > /-Ks-/ göçüşmesi gözlenir. TT yazı diline temel teşkil eden İstanbul ağzında da bu göçüşme meydana gelmiş olduğundan, yazıya da öylece aktarılmış; dolayısıyla TT yazı dilinde bu iki fiilin göçüşmeli şekilleri (aksır, öksür-) norm hâline gelmiştir. Bu yüzden, ITA'da söz konusu fiillerin göçüşmeye uğramamış durumdaki şekilleri asli ve arkaiktir. Üstelik, söz konusu fiiller tarihî Türk yazı dillerinde ünsüz düşmesi, ünsüz göçüşmesi gibi ses hadiselerine uğramış hâlde tespit edilmişken ITA'da bu fiiller herhangi bir ses hadisesine uğramamıştır. Buna göre, ITA'da, bu türetme eki, arkaik fonetik özelliğiyle kullanılmaya devam edegelmektedir.

ITA'daki diğer isimden fiil yapma eklerinde herhangi bir arkaik özellik tespit edilmemiştir.

2.2.3. Bazı Fiilden İsim Yapma Eklerinde Arkaiklik

2.2.3.1. -(I/U)G/ḫ

Ekin ITA'daki Görünümleri

ITA'da şu kelimelerde tespit edilmiştir: ācı-***ḫ/ġ*** / ācu-***ḫ/ġ*** "acı, öfke", āġr-ı- ***ḫ/ġ*** "ağrı" (Hürmüzlü, 2013, s. 56, 58; Terzibaşı, 2011, s.: 60), al+-da- ***ḫ/ġ*** "aldatıcı, kandırıcı" (Terzibaşı, 201, s.: 79), boya-***ḫ/ġ*** "boya" (Terzibaşı, 2013, s. 415), inci-***g/k*** "ağrı, sızı, acı" (Hürmüzlü, 2013, s. 185), ört-i-***g/k*** "yatak, yorgan, yastık, vb." (Hürmüzlü, 2013, s. 254), sıw+a- ***ḫ/ġ*** "sıva" (Hürmüzlü, 2013, s. 276), başar-ı-***ḫ/ġ*** / başar-a- ***ḫ/ġ*** "idare, başarmak işi" (Terzibaşı, 2013, s. 312), vb.

Ekin Tarihî Türk Yazı Dillerindeki Görünümleri

Eski Türkçe metinlerinde eke şu örnekler verilmiştir: bil-i-***g*** "bilgi", bit-i-***g*** "yazı", kap-ı-***ġ*** "kapı", öl-ü-***g***"ölü", süç-i-***g*** "tatlı", vb. (Tekin, 2016, s. 87); tap-ı-***ġ*** "hürmet, hizmet, huzur", ay-***ġ*** "söz", sür-ü-***g*** "sürü", ö-***g*** "akıl", vb. (Gabain, 1988, s. 51); çız-ı-***ġ*** "çizgi", kur-u-***ġ*** "kuru", sev-i-***g*** "sevgi, aşk", vb. (Eraslan, 2012, s. 105).

Karahanlı metinlerinde de ekin bolca örneğine rastlanır: aç-ı-***ġ*** "acı", bil-i-***g*** "bilgi", baş-ı-***ġ***, kat-ı-***ġ*** "katı", tir-i-***g*** "diri", vb. (Argunşah & Yüksekkaya, 2013, s. 60).

Harezm Türk yazı diliyle yazılmış eserlerde de aynı ekle yapılmış örnekler şunlardır: arı-***ġ*** "temiz", bil-i-***g*** "bilgi", öl-ü-***g*** "ölü", tap-u-***ġ*** "hürmet, hizmet, huzur", vb. (Argunşah & Yüksekkaya, 2013, s. 189).

Kıpçak sahası metinlerinde de aynı ekle yapılan kelimeler vardır: bil-i-***g*** "bilgi", bit-i-***ġ*** "mektup, kitap", kat-ı-***ġ*** "katı", sat-u-***ġ*** "satış", vb. (Argunşah & Yüksekkaya, 2013, s. 327).

Çağatay metinlerinde de şu örnekleri görmek mümkündür: as-ı-***ġ*** "fayda", köprü-***g*** "köprü", saç-ı-***ġ*** "düğün hediyesi", tar-ı-***ġ*** "darı", yit-i-***g*** "keskin, vb." (Argunşah, 2014, s. 108).

Eski Anadolu Türkçesi metinlerinde ise birden fazla heceli kelimelerin sonundaki -G eki düşmüştür. Bu eke dönem metinlerinde yalnızca bazı tek heceli fiillerin sonunda rastlanmaktadır: ba-***ġ***, ö-***g*** (Gülsevin, 2007, s. 134).

Bununla birlikte, tarihî Türk yazı dillerinde de ekin yer yer düştüğü gözlenebilmektedir. Mesela Eckmann, daha Harezm metinlerinde; vezin ve kafiye zaruretlerinden dolayı şiirde ve zaman zaman nesirde -G ekinin düşmesi olayından bahseder ve şu örnekleri verir: ***sası*** (< sas-ı-ġ), öŋin ***türlü*** (< türlü-g), vb. (Eckmann, 1996, s. 14).

Öte yandan, tarihî Kıpçak metinlerinde de ekin düştüğü görülür: ***bili*** (< bili-g), ***kiçi*** (< kiçi-g), ***öli*** / ***ölü*** (< öl-i-g), ***sarı*** (< sar-ı-ġ), tiri (< tir-i-g) vb. (Karamanlıoğlu, 1994, s. 36; Eckmann, 199, s. 68). Argunşah da Kıpçak sahası metinlerinde fiilden isim yapan -G ekinin arkaik şekillerde devam ettiğini bildirir (Argunşah-Yüksekkaya, 2013, s. 327).

Ekin Çağatay sahası metinlerinde de birçok kelimede düştüğü; ancak arkaik hâlde bazı kelimelerde gözlendiği söz konusudur (Argunşah, 2014, s. 108). Ancak Öner bu ekin Çağatay metinlerinde devam ettiğini belirtir (Öner, 1998, s.: 71).

Çeşitli kaynaklardaki bu bilgiler ışığında diyebiliriz ki birden fazla heceli kelimelerin sonundaki -G (fiilden isim yapma eki) düşmesi Oğuz Türkçesinde her ne kadar karakteristik bir nitelik arz etse de Harezm ve Kıpçak Türk yazı dillerinde de bu özellik onun kadar olmasa da gözlenebilmektedir.

Değerlendirme

Bu ek için ITA'dan yukarıda verilen örneklerin hepsi de TT yazı dilinde, söz konusu ek olmadan telaffuz edilmektedir. Oysa, Oğuz grubu Türk lehçelerinin karakteristik bir özelliği olan birden fazla heceli kelimelerin sonundaki /-G/ ünsüzünün eriyerek düşmesi özelliğine rağmen ITA'da, eski Türkçeden kalan bu ek yukarıdaki örneklerde canlıdır. Bu kelimeler asli ve arkaik şekilleriyle bugüne gelmiştir. Bu itibarla, ITA'da bu eki koruyan örnekler hem TT yazı diline göre hem de ekin tarihî gelişim sürecindeki düşme hadisesi dikkate alındığında arkaik bir özellik taşır. ITA'daki bu birkaç kelimede bugün de korunan /-G/ ünsüzü, Oğuz grubunda söz konusu düşme sürecinin henüz tamamlanmamış olduğunu da göstermektedir.

2.2.3.2. GIç / -GUç / -ḲIç / -ḲUç

Ekin ITA'daki Görünümleri

ITA'da şu iki kelimede tespit edilmiştir: çatlan-***ḳuç*** "kıvılcım", sallan-***ḳuç*** (Ker.) / sallan-***ḳıç*** "salıncak" (Tuz.) (Hürmüzlü, 2013, s. 111, 270).

Ekin Tarihî Türk Yazı Dillerindeki Görünümleri

Her ne kadar M. Erdal bu ekin ***-çUk*** ekinin ünsüzlerinin göçüşmesiyle oluştuğunu (Eraslan, 2012: 104) bildirse de eski Türkçeyle ilgili diğer gramer kaynaklarında ***-gIç / -gUç*** eki ile ilgili herhangi bir bilgi verilmemiştir. Ancak Hacıeminoğlu bu ekin eski Türkçeden beri kullanılagelen

başlıca alet yapma eki olduğunu bildirir ve eki dört şekilli gösterir: ***-guç / -güç / -kuç / -küç*** (Hacıeminoğlu, 1996, s. 20).

Ekin ilk örneklerini de Hacıeminoğlu'nun Karahanlı Türkçesi için hazırlamış olduğu gramerde, DLT'den naklettiği örneklerde görmekteyiz: ar-***guç*** "insanın aldandığı nesneler", ör-***güç*** "kadınların saç örgüsü", ör-***küç*** "dalga" ve "sacayağı" (Hacıeminoğlu, 1996, s. 20).

Kıpçak Türk yazı dilleriyle yazılmış metinlerde de şu örneklerine rastlamaktayız: aç-***kıç*** / aç-***kuç*** "anahtar", agın-***guç*** "merdiven", bas-***kıç*** "merdiven", bıç-***kuç*** "terzi makası", dep-***küç*** / tep-***kiç*** "mahmuz", vb. (Argunşah &Yüksekkaya, 2013, s. 327-328).

Çağatay Türkçesi metinlerinde de aynı ekle yapılmış kelimeler görülmektedir: alda-***ġuç*** "aldatıcı, hilekâr", bas-***ḳıç*** "merdiven", süz-***güç*** "süzgeç", yelpi-***güç*** "yelpaze", vb. (Argunşah, 2014, s. 109).

Eski Anadolu Türkçesi metinlerinde de aynı ekle yapılmış kelimeler bulunmaktadır: alda-***ġuç*** "aldatıcı", çatla-***ġuç*** "çitlembik", dal-***ġuç*** "dalgıç", vb. (Gülsevin, 2007, s. 134).

Değerlendirme

Karahanlı Türkçesinden eski Anadolu Türkçesine kadar, tarihî Türk yazı dillerinde gözlenebilen bu ek ITA'da pek az örnekte yaşamaktadır. TT'deki örneklerinin de büyük bir kısmı (aldan-***gıç***, çal-***gıç***, an-***gıç***, atlan-***gıç***, kaz-***gıç***, bizlen-***giç***, vb.) (Aksu vd, 2004, s. 92) ağızlara mahsustur. Bu durum ekin kullanım sıklığının hem TT'de hem de ITA'da düştüğünü ve arkaikleşmiş olduğunu gösterir.

2.2.4. Bazı Fiilden Fiil Yapma Eklerinde Arkaiklik

2.2.4.1. -tIr

Ekin ITA'daki Görünümleri

Eski Türkçedeki gibi ***r, l, n*** ünsüzleriyle biten fiillerden sonra, ettirgenlik işleviyle kullanılan ***-tIr*** ekinin ilk ünsüzünün tonsuz olmasına ITA'da da rastlanır:

Sonu -n ile biten kelimelere gelen -tIr ekinin durumu: ataşla***n-tır***- "sinirlendir-, kızdır-", atla***n-tır***- "atlamasını sağla-", ācuġla***n-tır***- "öfkelendir-", āvı***n-tır***- "teselli ver-", utā***n-tır***- "mahcup et-", évle***n-tír***-, oyā***n-tır***- "uyandır-", ibā***n-tır***- "oyala-" (Terzibaşı, 2011, s. 12, 13, 17, 100, 189, 240, 249, 257); begē***n-tir***-, bōyı***n-tır***ıḫ/ġ "boyunduruk" (Terzibaşı, 2013, s. 382, 420); āyı***n-tır***- "ayılt-, ikaz et-", bilí***n-tír***- "belli ettir-", dola***n-tır***-

"döndür-, çevir-; gezdir-, dolaştır-", salla-***n-tır***- "salla-, sarkıt-", vb. (Hürmüzlü, 2013, s.: 65, 91, 126, 128, 270).

Sonu -l ile biten kelimelere gelen *-tIr* ekinin durumu: āyı***l-tır***-maġ "ayılt-" (Hassan, 1979: 125), ḳo***l-tır***-maç "köylü kadınların, tarlada çalışırken göğüs ve omuzlarına sardıkları 'çereke' denilen renkli kumaşın bağlama şekli ki koltuk altından geçirilerek bağlanır" (Hürmüzlü, 2013, s. 214).

ITA'da son sesinde /-r/ olan fiillerin üzerine ise daha çok -t- ettirgenlik eki getirilir: kaçır-t- "kaçır-", dur-ı-t "durdur-", sıvar-t- "sıvat-"; vb. Birkaç fiil de ***-dIr*** ekiyle ettirgen yapılır: vḗr-***dir***-, sār-***dır***-, ser-***dir***-, yar-***dır***-, vb.

Değerlendirme

Eski Türkçeden beri görülebilen bir fiilden fiil yapma ekidir. Eski Türkçe metinlerinde ***r, l, n*** ünsüzleriyle sonlanan kelimelerden sonra tonsuz şekliyle gelir: bin-***tür***-, kon-***tur***-, ur-***tur*** (Ercilasun, 2008: 176); ar-***tur***-, bin-***tür***-, ir-***tür***-, kon-***tur***-, ur-***tur***-, yan-***tur***- (Tekin, 201, s. 93); amrıl-***tur***- "teskin et-", atlan-***tur***-, "ata bindir-", kıl-***tur***- "yaptır-" (Eraslan, 201, s. 109).

Ekin ön sesindeki tonlulaşmanın ilk belirtilerine Karahanlı metinlerinde rastlanır: kel-***tür***- ~ kel-***dür***- (Argunşah & Yüksekkaya, 2013, s. 62).

Harezm Türkçesinde de ekin ön sesindeki ünsüzünün tonlu örnekleri gözlenir; ancak bu saha eserlerinde henüz tam bir ünsüz benzeşmesinden söz etmek mümkün değildir: as-***tur***-, kel-***tür***-; fakat aş-***dur***- (Argunşah & Yüksekkaya, 2013, s. 190).

Kıpçak sahası eserlerindeyse ekin ilk ünsüzünün ünsüz benzeşmesine artık uyum sağladığı gözlenir: aç-***tur***-, az-***dur***-, bil-***dir***-, min-***dür***-, sat-***tır***- (Argunşah & Yüksekkaya, 2013, s. 331). Eski Anadolu Türkçesinde ise ekin ön sesindeki ünsüz tonlulaşarak ***-dUr*** hâline gelir: birik-***dür***-, üleş-***dür***-, yat-***dur***-, vb. (Gülsevin, 2007, s. 139-140).

Yukarıdaki veriler ışığında diyebiliriz ki her ne kadar tarihî Türk yazı dillerinde ekin ön sesinin tonlulaşması düzensiz bir şekilde bir gelişme gösterse de ITA'da bu ekin fonetiği bugün de eski Türkçedeki gibi ön sesinde tonsuzluğunu korumaktadır. Buna göre bu ek fonetik açıdan ITA'da arkaiktir.

2.2.4.2. -(I)k- / -(I)ḫ-

Ekin ITA'daki Görünümleri

ITA'da şu birkaç kelimede görülür: dōl-ı-***ḫ***- "göz yaşla dol-", gō̄r-i-***k***- "görün-", gör-k-em (< gō̄r-i-***k***-em) "süs, gösteriş", ka-***ḫ***- / kal-***ḫ***- (< kalk-), sāl-***ḫ***-ı-t- "sündür-, esnet-", ḳır-***ḫ***-"kırk-", síl-***k***-í-n- (Hürmüzlü, 2013, s. 129, 152, 202, 210, 277), ḳōr-ı-***ḫ***- "kork-" (Nuri, 1987, s. 199).

Ekin Tarihî Türk Yazı Dillerindeki Görünümleri

Eski Türkçedeki başlıca örnekleri şunlardır: kor-***k***-"kork-", bas-ı-***k***- "bastır-, sok-" (Tekin, 2016, s. 91); al-***k***-"bitir-", ö-***k***-"düşün-", kön-ü-***k*** "tamamıyla yan-" (Gabain, 1988, s. 59; Eraslan, 2012, s. 110); tar-ı-***k***- "çek-" (Eraslan, 2012, s. 110).

Karahanlı Türkçesiyle yazılmış metinlerde de bu eke rastlanmaktadır: aç-ı-***k***-, bası-***k***- "baskına uğra-", yud-u-***k***-, sez-i-***k***- "sez-", sanç-ı-***k***- "vurul-, yenil-", savr-u-***k***- "savrul-", vb. (Hacıeminoğlu, 199, s. 135-136); bal-ı-***k***- "yararlan-", kor-***k***-, öçü-***k***- "sön-, soluğu kesil-", ya-***k***- "yaklaş-", sa-***k***- "say", vb. (Taş, 2015, s. 185-186)[6].

Harezm Türkçesiyle yazılmış metinlerden de şu örnek verilmiştir: kır-***k***- (Argunşah & Yüksekkaya, 2013, s. 191).

Kıpçak sahası metinlerinde de ekin şu örnekleri bulunmaktadır: kal-***k***-, kır-***k***-, kiri-*k*- "gir-", sil-***k***-, to-***k***- "doy-", tur-u-***k***- "dur-", vb. (Argunşah & Yüksekkaya, 2013, s. 331); aç-ı-***k***-, keç-i-***k***- (Karamanlıoğlu, 1994, s. 50).

Çağatay Türkçesi metinlerinde de eke rastlanmıştır: aş-u-***k***- "acele et-", az-ı-***k***- "yolu şaşır-", kaç-ı-***k***- "dağıl-", sa-***k***-ı-n- "san-, an-", vb. (Argunşah, 2014, s. 115).

Eski Anadolu Türkçesi metinlerinde de ekin örnekleri az da olsa bulunur: duru-***k***- "durakla-", kay-ı-***k*** "meylet-, sap-" (Gülsevin, 2007, s. 142).

Değerlendirme

Yukarıdaki örneklerin birçoğunda kelimelerin bünyesinde kalıplaşmış olarak yaşayan bu ek, aynı zamanda kalın ünlülü köklerden sonra sızıcılaşmıştır. Bu sızıcılaşma hadisesi de ekin kalıplaşmasının bir sonucudur. Öte taraftan ekin TT yazı dilinde de kullanımı oldukça sınırlıdır. Bu gibi özellikler dikkate alındığında ekin hem tarihî seyir içinde hem de yazı diline göre arkaikleşmiş olduğu söylenebilir.

6 Taş, eserinde verdiği örnekleri, işlevlerine göre iki ayrı bölümde incelemiştir.

Ekin ITA'daki Görünümleri

2.2.4.3. -z-

Ekin ITA'daki Görünümleri

ITA'da şu kelimelerde bulunmaktadır: dam-ı-*z*-dır- "damla damla akıt-", dēgí-*z*-dír- "dokundur-", dōġ-ı-*z*-dır- "doğurt-", dōy-ı-*z*-dır- "doyur-", ēm-í-*z*-dír- "emzir-", ēm-*z*-í-k (Ker.) / ēm-*z*-ü-k (Tel.)(< em-i-z-i-k) "sigara ağızlığı", gēm-*z*-í-k (< *keŋ-i-z-i-k) "geniz", ut-ı-*z*- "yenil-" (Hürmüzlü, 2013, s. 120, 123, 128, 129, 137, 149, 307). Ayrıca; ēm-*z*-íklí "süt vermekte olan kadın", ēm-*z*-íklíẖ "çocuk maması" türevleri de Kerkük ağzındaki diğer örneklerdir (Terzibaşı, 2011, s. 177).

Ekin Tarihî Türk Yazı Dillerindeki Görünümleri

Eski Türkçede ekin ilk örneklerini görmek mümkündür: ut-u-*z*- "yenil-, üttür-", tut-u-*z*- "tuttur-, teslim et-", tüt-ü-*z*- "tüttür-" (Gabain, 1988, s. 61; Eraslan, 2012, s. 113; Tekin, 2016, s. 93); ud-u-*z*- "önderlik et-, sevk et-" (Tekin, 2016, s. 93); em-i-*z*- (Eraslan, 2012, s. 113).

Karahanlı Türkçesi metinlerinde de ekin örneklerini görmek mümkündür: em-ü-*z*- "emzir-", tamu-*z*- "damlat-", tut-u-*z*- "nasihat et-, emret-" (Argunşah & Yüksekkaya, 2013, s. 63); em-ü-*z*- "emzir-", körk-ü-*z*- "göster-", tamu-*z*- "damlat-" (Hacıeminoğlu, 1996, s. 147), tam-u-*z*- "damlat-", te-*z*-gin- (< teg-z-i-n-), tut-u-*z*- "nasihat et-, emret-", tüt-***s***-ü-g (< tüt-ü-z-ü-g) (Taş, 2015, s. 225-226).

Harezm metinlerinden de şu örnek verilebilir: tüt-ü-*z*- "tütsüle-" (Argunşah & Yüksekkaya, 2013, s. 191).

Kıpçak sahası metinlerinde de ekin şu örnekleri bulunmaktadır: emi-i-*z*- "emzir-", tamı-z- "damlat-", tüt-ü-*z*- "tüttür-" (Argunşah & Yüksekkaya, 2013, s. 332).

Çağatay sahası metinlerinde de aynı ekle yapılmış şu örnekler tespit edilmiştir: ak-ı-z / ak-u-z "akıt-", ém-i-z- "emzir-", öt-ü-z- "geçir-", tamı-z- "damlat-" (Argunşah, 2014, s. 116).

Eski Anadolu Türkçesi metinlerindeyse şu birkaç örneğe rastlanmıştır: dam-*z*-ur "damlat-", em-*z*-ür-, düt-ü-*z*- "tütsüle-", tut-u-*z*- (Gülsevin, 2007, s. 139).

Değerlendirme

N. Hacıeminoğlu, bu ekten bahsederken, DLT'den verdiği örneklere (bulduzdı, alduzdı, bildüzdi) dayanarak ekin, asıl şeklinin -z- değil, -dUz- olduğunu, bunun da Oğuzcaya mahsus olduğunu belirtir (Hacıeminoğlu, 1996). Oysa Gabain, bu yapıyı -***t***- ve -***z***- ettirgenlik eklerinin birleşimi şeklinde izah etmiştir. A. Cevat Emre de ut-u-***z***- şeklinin, tıpkı "bel-gü-r-" ve "kör-gü-z-" gibi "ut-kuz-" şeklinden gelişmiş olduğunu, hatta bu fiillerin tabanlarının isim olduğunu ileri sürer[7]. Hâlbuki "ut-" bir fiil kökü olup -***z***- ettirgenlik ekini almıştır. Zira, -***z***- eki bütün tarihî Türk yazı dillerinde fiil kök ve gövdelerine doğrudan gelmekte ve diğer ettirgenlik ekleri kadar kullanılmış olmasa da bazı örneklerde karşımıza çıkmaktadır.

Diğer ettirgenlik ekleriyle beraber Türk dilinin tarihi boyunca kullanılan -***z***- eki ITA'da da bugün, hepsi de kalıplaşmış birkaç örnekte gözlenebilmektedir. Hatta bu kalıplaşma o derece ileri bir düzeydedir ki bazı örneklerde -***z***- ekinden sonra bir ettirgenlik eki daha getirilmiştir (dam-ı-***z***-dır-, deg-í-***z***-dír-, vb.). Bu ek yığılması söz konusu ekin işlevini yitirdiğini ve arkaik bir özellik taşıdığını göstermektedir.

Her ne kadar bir türetme eki olmasa da bir şekil unsuru (zarf fiili) olarak hem yazı dilinde hem de ağızlarda sıklıkla kullanılan bir ek olan -IncA, günümüzde ITA'da, özellikle yazı dilinde kaybolmuş iki farklı işleviyle de kullanılmaktadır ki aşağıda bu hususu ele alarak bu işlevlerin arkaikliği üzerinde duracağız:

2.3. -IncA Ekinin Arkaik İşlevleri

Ekin ITA'daki Görünümleri

-IncA eklendiği fiile TT yazı dilindeki gibi zaman kavramı (bir işin olduğu sırada) eklemesinin yanında sınırlama anlamı (-ıncaya kadar) da katar (Tokatlı, 2012, s. 3-4). Aşağıdaki örneklerde ekin sınırlama işlevi gösterilmiştir:

Ekmēgi vḗri, çobannar yığışı. Toḫ doy-***unca*** yeller, o sıcaġ ekmēgi "Ekmeği verir, çobanlar toplanır. *Doyuncaya kadar* yerler, o sıcak ekmeği." (Tokatlı, 2012, s. 3).

Arvādı bu hava şullaḳtan vurur, men cigērim çıḫtı munu getir-***ince*** "Hanımı bir tekmeyle vurur, benim canım çıktı bunu *getirinceye kadar*." (Tokatlı, 2012, s. 3).

7 A. Cevat Emre "belgür-" ve "körgüz-" örneklerini isimden fiil yapan -Ir (< -GIr) ekini örneklerken vermekte; fakat bu iki yapının tabanının bel-gü, kör-gü şeklindeki isimler olduğunu belirtmektedir (Emre, 1949: 94). Eğer bu iki örnek -GI / -GU fiilden isim yapma ekiyle yapılmış isimlerse o zaman bunların üzerine gelen ekin -Ir (< -GIr) değil, -*r- olması beklenir.

Şu anonim Kerkük hoyratında da ekin sınırlama işlevi çok belirgindir:

Göz gȫzü sıḫ-***ınca***-dı "Göz gözü *sıkana*, göz göze bakışıp *indirinceye kadardır*".

Oḫ yaydan çıḫ-***ınca***-dı "Ok yaydan *çıkıncaya kadardır*".

Sevdānın yāşın sorma "Sevdanın yaşını sorma".

'Eşk, ḗvín yıḫ-***ınca***-dı "Aşk, evini *yıkıncaya kadardır*" (Tokatlı, 2012, s. 4).

Ekin Tarihî Türk Yazı Dillerindeki Görünümleri

-***IncA*** ekinin sınırlama işlevi tarihî Türk yazı dillerinde de gözlenen bir özelliktir:

Eski Türkçede zaman kavramı katmasının yanı sıra -g***InCA*** / -k***InCA*** eki; "-dığı müddetçe", "-ıncaya kadar" anlamlarıyla kullanılmıştır (Gabain, 198, s. 87; Tokatlı, 2012, s. 3-4). Ekin bu devirdeki sınırlama işlevine dair örnekleri şunlardır:

Közüg yumup aç-***ḳınça*** "gözü yumup açıncaya kadar" (Gabain, 1988, s. 87).

Men kel-***ginçe*** ewig barḳıġ uz tutġıl "Ben gelinceye kadar evi barkı düzenli tut." (Gabain, 1988, s. 87).

Tokuz kat üçürgüŋ topul-***gınça*** täritzün "Dokuz kat keçen delinceye kadar terlesin" (Tekin, 2016, s. 163).

Ekin sınırlama işlevi Karahanlı Türkçesi metinlerinde de gözlenebilmektedir:

Beḍü-***ginçe*** "büyüyünceye kadar" (Argunşah & Yüksekkaya, 2013, s. 82).

Ünme-***ginçe*** "çıkıncaya kadar" (Hacıeminoğlu, 1996, s. 174).

Harezm Türkçesiyle yazılmış eserlerde de ***-gUnCA / -kUnCA*** ekinin sınırlama işlevini görmek mümkündür. Aysu Ata'nın Kısas-ı Enbiya'dan aktardığı şu cümleler buna örnektir:

Şafak ġāyib bol-***ġunça*** ḳınayurlar "şafak sökünceye kadar cezalandırırlar." (Ata, 2014, s. 106).

Köz yumup aç-***ḳunça*** yaratur erdi. "Göz yumup açıncaya kadar yaratırdı." (Ata, 2014, s. 106).

Kıpçak Türkçesinde de sınırlama işlevini gösteren örnekler görülebilmektedir:

Seni koymayım akçam ber-***ginçe*** "Paramı verinceye kadar seni bırakmam.", Tur munda men kelginçe "Ben gelinceye kadar burada dur." (Karamanlıoğlu, 1994, s. 146).

Çağatay Türkçesi metinlerinde de ***-gUnCA*** / ***-kUnCA*** ekinin sınırlama işlevi gözlenmektedir:

Taŋ at-***ḳunça*** "tan atıncaya kadar", küçüm yet-***künçe*** "gücüm yettiği kadar" (Argunşah, 2014, s. 159).

Ta oġlan bir yaşıġa yétme-***günçe*** anġa at ḳoymaslar erdi. "Oğlan bir yaşına gelinceye kadar ona ad koymazlardı." (Argunşah, 2014, s. 159).

Eski Anadolu Türkçesi metinlerinde de ***-IncA*** şekliyle gördüğümüz ekin sınırlama işlevine dair örneklerinden bazıları şunlardır:

Giceler subh ol-***ınca*** ol yanar, bil "Geceler sabah oluncaya kadar o yanar, bunu bil." (Gülsevin, 2007, s. 126).

Gerek ana öl-*ince* tapavuz "Ona ölünceye kadar tapmalıyız." (Gülsevin, 2007, s. 126).

Değerlendirme

Yukarıdaki veriler söz konusu ekin tarihî Türk yazı dillerinde sınırlandırma işleviyle sıklıkla kullanıldığını göstermektedir. Oysa günümüz TT yazı dilinde bu işlev, eke, ancak "kadar" edatının eklenmesiyle yerine getirilebilmektedir. Bu gelişmenin 19. yy sonlarında TT'de meydana geldiğini "Kavaid-i Osmaniyye"den öğrenmekteyiz (Özkan 2000). Bu durumda ITA'da da ***-IncA*** ekinin edatsız olarak fiil kök ve gövdelerine katmış olduğu sınırlama anlamı arkaik bir işlevdir.

-IncA ekinin ITA'da bir de karşıtlık-kıyaslama işlevi vardır ki bu da tarihî Türk yazı dillerindeki bir kullanım biçimi olup bu ağızlarda yaşatılmaktadır.

Ekin ITA'daki Görünümleri

ITA'da ekin karşıtlık-kıyaslama işlevine dair örnekler de şudur:

Patşah munun bāşın kēs-***ince*** ḳoy ataḫ ḳurt yuvāsına özünü, gōzümüz de görmez ḳurt parçalarsa özünü, her ne olursa ossun "Padişah bunun başını ***keseceğine,*** bırak, bunu kurt yuvasına atalım, bunu kurt parçalarsa gözümüz de görmez, her ne olursa olsun." (Tokatlı, 2012, s. 4-5).

Ekin Tarihî Türk Yazı Dillerindeki Görünümleri

Karahanlı Türkçesi metinlerinde ekin bu işlevine dair örnekler şunlardır:

Öküz ad̲ak̲ı bol-***ġınça***, buzaġu başı bolsa yég *"Öküz ayağı olacağına buzağı başı olmak daha iyidir".* (Hünerli, 2012, s. 4).

Eliġ tut-***ġınça*** ot tut *"Kefil olacağına; ateş tut."* (Hünerli, 2012, s. 4).

Kül ür-***künçe*** köz ürse yik *"Küle üfleyeceğine köze üflese yeğdir."* (Hünerli, 2012, s. 4).

Harezm Türkçesindeki örnekler de şunlardır:

Yūsuf aydı: meni söw-***günçe*** öz eriñni söwgil *"Yusuf söyledi: beni seveceğine kendi kocanı sev."* (Hünerli, 2012, s. 5).

Éwüm içinde Şeyṭānnı körmek sewüglügrek turur yastuḳ kör-***ginçe***, tép aytur erdi *"Evim[in] içinde Şeytanı görmek daha sevindiricidir yastık göreceğime, deyip söylerdi."* (Hünerli, 2012, s. 5).

Çağatay Türkçesi metinlerinden örnekler şunlardır:

Zāhidā, bér-***güçe*** pend eyle özüñ terk-i riyâ *"Ey zahit, nasihat verinceye (kadar) [vereceğine] kendin iki yüzlülüğü terk et."* (Hünerli, 2012, s. 5).

Bu sözlär di-***günçü*** aḳız ḳanımız *"Bu sözleri diyeceğine, kanımızı akıt."* (Hünerli, 2012, s. 5).

Eski Anadolu Türkçesinden örnekler de şunlardır:

Günde biñ öl-***ince*** bir kez öleyim "Her gün bin kere öleceğime bir kere ölmek yeğdir." (Hünerli, 2012, s. 5).

Nefs öl-***ünce*** hevāsı ölse yig "Nefis öleceğine hevesi ölsün." (Hünerli, 2012, s. 5).

Değerlendirme

Yukarıdaki veriler söz konusu ekin tarihî Türk yazı dillerinde karşıtlık-kıyaslama işleviyle sıklıkla kullanıldığını göstermektedir. Oysa günümüz TT yazı dilinde bu işlev görülmemektedir. Bu durumda ITA'da ***-IncA*** ekinin fiil kök ve gövdelerine katmış olduğu karşıtlık-kıyaslama anlamı arkaik bir işlevdir.

-***IncA*** ekinin ITA'da bir de karşıtlık-kıyaslama işlevi vardır ki bu da tarihî Türk yazı dillerindeki bir kullanım biçimi olup bu ağızlarda yaşatılmaktadır.

3. Sonuç

Bu çalışmada ele aldığımız eklerin bir kısmı ya ***+(A)ç, +Ay, +kına / + kana, +Kır, - (I/U)G/ḫ, GIç / -GUç*** / ***-ḲIç / -ḲUç, -(I)k- / -(I)ḫ-, -z-*** eklerinde olduğu gibi bir şekil unsuru olarak ya ***-tIr*** ve ***+KIr*** eklerindeki gibi fonetik açıdan veya ***-IncA*** ekinde görüldüğü üzere işlev bakımından arkaikleşmiştir. Böylesine dar kapsamlı bir incelemede dahi arkaikleşme hadisesinin, dilin üç farklı boyutunda gözlenebilmesi kayda değerdir. Bu çalışma Türk dilinin dar bir bölgesindeki ağızlar grubu üzerinde yapılmış bir inceleme de olsa yine de denebilir ki dilin gelişim sürecinde, türetme eklerinin daha çok bir şekil unsuru olarak arkaikleştiği gözlenmektedir.

İncelediğimiz bazı türetme eklerinin (***+(A)ç, +Ay, -(I/U)G/ḫ, -(I)k-/ -(I)ḫ-, -z-***) arkaikleşmesinde kalıplaşmanın etkili olduğu gözlenmektedir. Bu bağlamda, ***-(I/U)G/ḫ*** ekindeki kalıplaşma hadisesi Oğuz grubu Türk lehçelerinde gözlenen son sesteki /g/'inin düşmesi hadisesine aykırı örnekleri tespit edebilmemizi sağlamaktadır. Bu ekle ilgili örnekler (ācı-***ḫ/ġ*** / ācu-***ḫ/ġ,*** al+da- ***ḫ/ġ,*** boya-***ḫ/ġ***, sıw+a- ***ḫ/ġ***, vb.) etimoloji çalışmalarında araştırmacıların önünü açıcı niteliktedir. Öte yandan, **+Ay** ekinin arkaikleşmesinde kalıplaşmanın yanı sıra kullanım sıklığının düşmesinin de rolü vardır. ***+KIr* ve *-tIr*** eklerinin arkaikleşmesindeyse bunların, ITA'da, günümüzde de fonetik özelliklerini yitirmeden kullanılmaya devam edilmeleri söz konusudur. ***GIç / -GUç*** / ***-ḲIç / -ḲUç*** ise TT yazı dilinde görülmeyip ITA'da kullanımdadır. Bu yönüyle ağızlara hasredilmiş bir ek olma özelliği göstermektedir. Kullanım sıklığı da düşük olduğundan bu da sözü edilen etkenlerden dolayı arkaikleşmiştir.

Türk dilindeki değişim sürecinde, çeşitli devirlerde ve coğrafyalarda, bazı eklerin terk edilip bazılarının kullanılmasına devam edilmesi hadisesi yaygındır. Bu durum, dilin tabiî gelişim ve değişim sürecine de uygundur. Bu da zamanla birtakım eklerin arkaikleşmesini beraberinde getirmektedir.

Arkaikleşme hadisesi dildeki değişme süreciyle yakından ilgilidir. Arkaikleşme dildeki değişmenin, dilin yayılmış olduğu bütün coğrafyalarda aynı tempoyla gerçekleşmediği, bu da dildeki değişimin mahiyetini anlamada önemli bir bulgudur.

Transkripsiyon İşaretleri:

ä: açık e

ā: uzun a

é: kapalı e (e-i arası ses)

ḗ: uzun kapalı e

ġ: gayın

ḫ: hırıltılı h

í: kapalı i (ı-i arası ses)

ḳ: art damak k'si

ŋ: geniz n'si

ñ: n-y arası ses

ō: uzun o

ȫ: uzun ö

': ayın

Kısaltmalar:

Amir.: Amirli

Dak.: Dakuk

Erb.: Erbil

Han.: Hanekin

ITA: Irak Türkmen ağızları

Ker.: Kerkük

Kif.: Kifri

Tel.: Telâfer

TT: Türkiye Türkçesi

Tuz.: Tuzhurmatı

vb.: ve benzeri

Kaynakça:

Aksu, B., T., Tariktaroğlu, A. & Gemalmaz, E. (2004). Türkçe Sözlük'ün Ters Dizimi. TDK yayınları.

Alkaya, E. (2008). Eski Türkçe -qıña Ekinin Türk Lehçelerinde ve Ağızlarındaki Kullanımı Üzerine. Türkiye Türkçesi Ağız Araştırmaları Çalıştayı Bildirileri. Ş. Urfa, 43-66.

Alkaya, E. (2009). Sibirya Tatar Türkçesiyle Güney Sibirya (Altay, Hakas, Tuva) Türk Lehçeleri Arasındaki Ortak Unsurlar. *Turkish Studies*, 4(8), 273-321.

Argunşah, M. (2008, Ekim). Irak Türkmen Türkçesindeki 2. Teklik Kişi Emir Eki -GInAn Üzerine. Yazılı Bildiri, VI. Uluslararası Türk Dili Kurultayı Bildirileri. Ankara, 423- 430.

Argunşah, M. (2014). Çağatay Türkçesi, İstanbul: Kesit yayınları.

Argunşah, M., Sağol Yüksekkaya, G. (2013). Karahanlıca, Harezmce, Kıpçakça Dersleri, İstanbul: Kesit yayınları.

Ata, A. (2014). Çağatay Türkçesinin İlk Devresi, Harezm-Altın Ordu Türkçesi. Ankara: Ankara Üniversitesi Yayınevi.

Ay, Ö. (2009). Türkiye Türkçesi Ağızlarında Fiil Çekimi. Ankara: TDK yayınları.

Buran, A. (1996). Anadolu Ağızlarında İsim Çekim (Hâl) Ekleri, Ankara: TDK yayınları.

Caferoğlu, A. (1993). Eski Uygur Türkçesi Sözlüğü, İstanbul: Enderun Kitabevi.

Coşkun, V. (2001). -ginä ve -råq Eklerinin Tarihî Türk Şiveleri ve Özbek Türkçesinde Kullanışları. Türk Dünyası Dil ve Edebiyat Dergisi, (12/2), 599-614.

Demir, N. ve Yılmaz, E. (2014). Türk Dili El Kitabı, Ankara: Grafiker yayınları.

Dilçin, C. (2013). Yeni Tarama Sözlüğü, Ankara: TDK yayınları.

Doğan, İ., Usta, Z. (2014). Eski Uygur Türkçesi Söz Varlığı, Ankara: Altınpost yayınları.

Eckmann, J. (1996). Harezm, Kıpçak ve Çağatay Türkçesi Üzerine Araştırmalar, Ankara: TDK yayınları.

Emre, A. C. (1949). Türk Lehçelerinin Mukayeseli Grameri, İstanbul: TDK yayınları.

Eraslan, K. (2012). Eski Uygur Türkçesi Grameri, Ankara: TDK yayınları.

Ercilasun, A. B. (2008). Başlangıçtan Yirminci Yüzyıla Türk Dili Tarihi, Ankara: Akçağ yayınları.

Ercilasun, A. B. ve Akkoyunlu, Z. (2015). Kâşgarlı Mahmud Divanu Lugâti't-Türk, Ankara: TDK yayınları.

Erol, H. A. (2014), Eski Türkçeden Eski Anadolu Türkçesine Anlam Değişmeleri, Ankara: TDK yayınları.

Gabain, A. V. (1988). Eski Türkçenin Grameri (Çev. Akalın, M.), Ankara: TDK yayınları.

Gülensoy, T. (2007).Türkiye Türkçesindeki Türkçe Sözcüklerin Köken Bilgisi Sözlüğü, Ankara: TDK yayınları.

Gülsevin, G. (2007). Eski Anadolu Türkçesinde Ekler, Ankara: TDK yayınları.

Gülsevin, G. (2015). Arkaik-Periferik Kavramın ve Bu Kavramın Tarihî Batı Rumeli Türkçesi Ağızlarının Tespitindeki Önemi. International Journal of Academic Social Science Studies, 32, 1-12.

Hacıeminoğlu, N. (1996). Karahanlı Türkçesi Grameri, Ankara: TDK yayınları.

Hassan, H. Ş. (1979). *Kerkük ağzı*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi.

Hünerli, B. (2012). -GX(n)CA Zarf-Fiilinin Farklı Bir İşlevi Üzerine (Sistematik Olarak "Karşıtlık-Kıyaslama" Bildirme). TEKE Uluslararası Edebiyat Kültür Eğitim Dergisi, 1(2), 1-14.

Hürmüzlü, H. (2013). Irak Türkmen Türkçesi Sözlüğü, Kerkük: Türkmeneli İşbirliği ve Kültür Vakfı yayınları.

Karamanlıoğlu, A. F. (1994). Kıpçak Türkçesi Grameri, Ankara: TDK yayınları.

Korkmaz, Z. (2005). "Anadolu Ağızlarının Etnik Yapı ile İlişkisi Sorunu". Türk Dili Üzerine Araştırmalar-II. Ankara, TDK yayınları.

Korkmaz, Z. (2009). Türkiye Türkçesi Grameri (Şekil Bilgisi), Ankara: TDK yayınları.

Mansuroğlu, M. (Haz.), (1956). Ahmed Fakih Çarhname, İstanbul: Pulhan Matbaası.

Nuri, M. K. (1987). Erbil ve Amirli Ağızları, Yayınlanmamış Doktora tezi, Ankara, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Öner, M. (1998). Bugünkü Kıpçak Türkçesi, Ankara: TDK yayınları.

Özkan, Nevzat (Haz.). (2000). A. Cevdet Paşa-Fuat Paşa Kavaid-i Osmaniyye, Ankara: TDK Yayınları.

Saatçi, Önder. (2020). Dilde Arkaiklik Olgusu ve Irak Türkmen Ağızlarındaki Dil Unsurlarının Arkaiklik Bağlamında İncelenmesi, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Aydın, Aydın Adnan Menderes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Saatçi, Önder. Hangi Dille Konuşuyoruz?. Kardaşlık, 93, 8-11.

Sertkaya, O. F. (2018). Kelime Dağarcığımızdan Etimoloji Araştırmaları, Ankara: Akçağ yayınları.

Taş, İ. (2015). Kutadgu Bilig'de Söz Yapımı, Ankara: TDK yayınları.

Tekin, T. (2016). Orhon Türkçesi Grameri, Ankara: TDK yayınları.

Terzibaşı, A. (2011). Kerkük Ağzı Türkmanca Sözlük (1. cilt), Kerkük: Endülüs Basımevi.

Terzibaşı, A. (2013). Kerkük Ağzı Türkmanca Sözlük (2. cilt), Kerkük: Endülüs Basımevi.

Tokatlı, S. (2012). Irak Türkmen Türkçesinde Bazı Zarf-Fiil Eklerinin İşlevi ve Kullanım Özellikleri ile Zarf-Fiil Görevindeki Yapılar**.** Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi, (2) 1-12. Ünlü, S. (2013). Çağatay Türkçesi Sözlüğü, Konya: Eğitim yayınevi.

Vural, H. ve Böler, T. (2014). Ses ve Şekil Bilgisi, İstanbul: Kesit yayınları.

Bölüm 7

KADIN İŞGÜCÜNE KATILIMIN EKONOMİK BÜYÜMEYE ETKİSİ: ORTA DOĞU ÜLKELERİ İÇİN PANEL VERİ ANALİZİ

Aynur İNCEKIRIK[1]
İrem YULAF[2]

[1] Dr. Öğr. Üyesi, Manisa Celal Bayar Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi – Ekonometri Bölümü, aynur.incekirik@cbu.edu.tr (https://orcid.org/0000-0002-5029-6036)
[2] Ekonometri Bölümü Yüksek Lisans Öğrencisi, Manisa Celal Bayar Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü- Ekonometri Bölümü, irem.yulaf@hotmail.com (https://orcid.org/ 0000-0002-6937-6597)

1. GİRİŞ

Ekonomik kalkınma denildiğinde üretim faktörlerinin optimum şekilde kullanımı akla gelmektedir. Söz edilen faktörlerden biri olan emek faktörünün dağılımına bakıldığında, emeğin cinsiyet eşitsizliği sorunuyla karşı karşıya kaldığı görülmektedir. Çoğu ülkede nüfusun çoğunluğunu kadınların oluşturmasına karşın kadınların emek piyasasında yer edinmeleri erkeklerden geride olmuştur (Alptekin ve Kasa, 2015: 3). Sanayi devrimi ile, 1750'li yıllardan itibaren emek piyasası dışında üretimin temel unsuru olarak bilinen kadınlar ücret karşılığında çalışmaya başlayarak, siyasal alandaki ve toplumsal alandaki çalışmalarının yanında teknolojik gelişmelerin etkisiyle ekonomik alanda bu sistem içinde oldukça dikkat çekici değişiklikler meydana getirmişlerdir (Yamak vd., 2019: 71).

Kadın işgücünün ücret karşılığında çalışma hayatına dahil edilerek bu alanda politikaların ortaya atılması ile o ülkenin ekonomik ve sosyal açıdan gelişimi sağlanmış olur. Ayrıca, ekonomik yönüyle üretimde yer alarak iktisadi verimlilik seviyesinin yükselmesine katkıda bulunup o ülkenin kalkınmasında rol oynayacaktır. Başka bir açıdan bakıldığında, birçok alanda kadınların daha aktif olması ile toplum olarak kadınlara karşı gösterilen tutum ve davranışlar git gide daha iyi bir duruma gelecektir (Kıral ve Karlılar, 2017: 2).

Avrupa ülkelerinden tarihsel ve kültürel açıdan farklı bir bölgede yer alan Orta Doğu coğrafyasında kadın, siyasi ve toplumsal yapı içerisinde yüzyıllar boyunca hak kazanımı ve sahipliği açısından farklı bir yaşam sürmektedir. 2010 yılından sonra Arap Baharı süreciyle, Orta Doğu ülkelerinde kadının rolü ve konumu büyük bir değişim göstermiştir. Buradaki temel problem, yalnızca bölgenin yapısında değil, eş zamanlı kimlik tanımlamaları içinde kadının yerinin daha ilk adımda ön kabullerle belirlenmesidir. Bu bölgede kadınların konumu belirli farklarla okunmuş hak kazanım ya da sınırlandırılması bu şekilde vurgulanmıştır (Suna ve Özcan, 2020: 90).

Kadının çalışma yaşamı, Ortadoğu'nun içinde bulunduğu ekonomik, siyasi, sosyal ve kültürel konumundan büyük ölçüde etkilenmiştir. Bu etkilerin sonucunda, kadınlara daha fazla eğitim imkânı verilmesine ve hukuki düzenlemeler yapılmasına rağmen Ortadoğu ülkelerinde kadının iş gücüne katılımı erkeğin iş gücüne katılımından daha düşük seviyede olduğu görülmektedir.

Yapılan araştırmalar göstermektedir ki; kadınların işgücüne katılım oranlarının yükseltilmesi toplam işgücünü arttırarak ekonomik büyümeye fayda getirmektedir. Kadınların ekonomik büyüme üzerindeki önemini araştırıldığında işgücü piyasasında yer alan kadınların önemli bir oranı tespit edilerek bu oran alınabilir. Halen çalışan ya da iş arayan kişile-

rin oranını gösteren işgücüne katılım oranı, ülkenin toplam ekonomik çıktısının ana belirleyicisidir. Bundan dolayı, ülkeler kadınların işgücüne katılımını artırdıkça, ekonomik kazanımlarını yükseltme gücünü elde etmiş olacaklardır (Yılmaz vd., 2020: 15).

Bu çalışmada, Orta Doğu ülkelerinde kadının iş gücüne katılımının ekonomik büyümeye etkileşimini araştırmak amacıyla panel veriyle Yatay Kesit bağımlılığı testi, Panel birim kök testi, eş-bütünleşme İlişkisi testi ve Nedensellik testi yapılmıştır.

2. VERİ SETİ VE YÖNTEM

Yapılan çalışma da Orta Doğu ülkelerinde kadınların iş gücüne katılımının ekonomik büyüme üzerine etkisini belirlemek amacıyla gayri safi yurt içi hasıla, kadının toplam yüzdesi, nüfus artışı, enflasyon ve toplam doğurganlık oranı değişkenleri kullanılmış ve çalışma panel veri analizi ile incelenmiştir. Ele alınan 11 ülkenin (Türkiye, Cezayir, Libya, Irak, İran, Suriye, Kıbrıs, Tunus, Fas, Sudan, Pakistan) 2002-2021 arası Dünya Bankası yıllık verileri kullanılmıştır. Çalışmada ele alınan veriler, Dünya Bankası'nın yayınladığı Dünya Kalkınma Göstergelerinden (World Development Indicators (WDI)) alınmıştır. Çalışmanın uygulama kısmında ekonometrik model açıklanacak ve kadın işgücünün ekonomik büyüme üzerindeki etkisi değerlendirilecektir.

Gretl (Gnu Regression, Econometrics and Time-series Library) ekonometri paket programı ile Orta Doğu ülkelerinden Türkiye, Cezayir, Libya, Irak, İran, Suriye, Kıbrıs, Tunus, Fas, Sudan, Pakistan olmak üzere 11 ülke çalışmada yatay kesit birimleri ile belirlenmiştir. Burada ilgili ilişkiyi tespit etmek için uygulanacak ekonometrik analiz öncesinde, çalışmada ele alınan 11 ülkeye ait kişi başına düşen gelir düzeylerindeki değişim aşağıdaki grafikle gösterilmiştir.

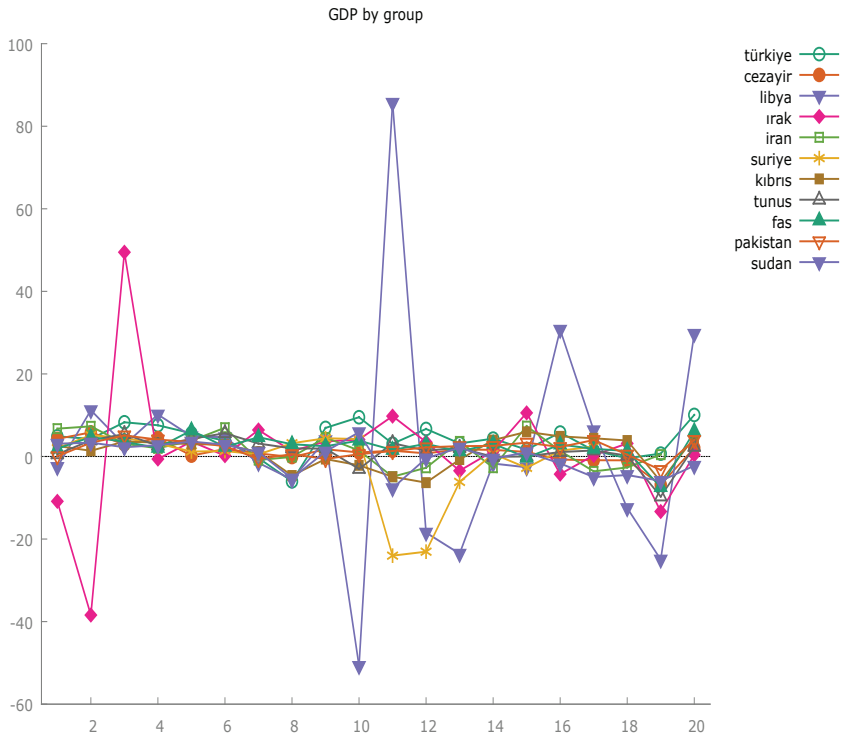

Şekil 1: 11 Ülkeye Ait GDP Değişkeni Üzerindeki Dağılım Grafiği

Türkiye ve Orta Doğu ülkelerinin yer aldığı kişi başına düşen gelir seviyesinin değişimini gösteren Şekil 1'deki grafiğe bakıldığında; göze çarpan ilk nokta, bu verilerin benzer yönlerde hareket gösterdiğidir. Ancak Sudan, Suriye ve Irak ülkelerine bakıldığında farklı şekilde azalan, daha sonra artan ve azalan şeklinde dalgalanmaların olduğu açıkça görülmektedir.

Bu çerçevede tahmin edilen ekonometrik model, kadın işgücüne katılımın büyüme üzerindeki etkisini analiz etmek için oluşturulup Eşitlik 1' deki gibi tanımlanmaktadır.

$$\text{LnGDP}=\beta 0+\beta 1 ln\text{LFF}+\beta 2 ln\text{POG}+\beta 3 ln\text{INF}+\beta 4\text{FER}+\varepsilon T \quad (1)$$

Modelde değişkenlerde bulunan "L" harfi logaritmalarının alındığını göstermektedir. Buna bağlı olarak LnGDP bağımlı değişkeni, $\beta 0$ sabit terim parametresini, $\beta 1 ln$LFF işgücü bağımsız değişkenini, $\beta 2 ln$POG nüfus artışı bağımsız değişkenini, $\beta 3 ln$INF enflasyon bağımsız değişkenini, $\beta 4$FER doğurganlık oranı bağımsız değişkenini ve εT modele bağlı hata terimini ifade etmektedir.

Aşağıdaki Tablo 1'de değişken tanımları yer almaktadır.

Tablo 1: Değişken Tanımlamaları

GDP	***Kişi Başına Düşen GSYH***	***Bağımlı Değişken***
LFF (Labor Force, Female)	İşgücü Kadın, Toplam Yüzdesi	Bağımsız Değişken
POG (Population Growth)	Nüfus Artışı	Bağımsız Değişken
INF (Inflation)	Enflasyon	Bağımsız Değişken
FER (Fertility Rate, Woman)	Doğurganlık Oranı	Bağımsız Değişken

3. UYGULAMA

Yatay Kesit Bağımlılığının Testi

Çoğu zaman, özellikle yatay-kesit boyutu (N) büyük olduğunda, panel veri modellerindeki hata terimlerinin yatay-kesitsel olarak bağımsız oldukları varsayılmaktadır. Buna karşılık, panel verilerde genellikle yatay-kesit bağımlılığının mevcut olduğu yönünde bol miktarda kanıt bulunmaktadır. Yatay kesit bağımlılığının göz ardı edilmesi tahmincilerin tutarsız ve test istatistiklerinin geçersiz olmasına neden olmaktadır (Bayraktutan ve Demirtaş, 2011: 5).

Seriler arasında ortaya çıkan yatay kesit bağımlılığının varlığının önemsenip önemsenmemesi, analiz sonuçlarını dikkate değer bir şekilde etkilemektedir. Bundan dolayı analiz yapmaya başlamadan önce, eş-bütünleşme denkleminde ve serilerde yatay kesit bağımlılığının varlığının test edilmesi gerekir. Analizde uygulanacak birim kök testleri ve eş-bütünleşme testlerine karar verir iken bu durumun dikkate alınması oldukça önemlidir. Göz önüne alınmadığı durumda, analiz sonuçları hatalı olabilecektir.

Testin hipotezleri: : $H_{_0}$: Yatay kesit bağımlılığı yoktur.

: $H_{_1}$:Yatay kesit bağımlılığı vardır.

Bu çalışmada kullanılan değişkenlere ait tanımlayıcı istatistik değerleri Tablo 2'de verilmiştir.

Tablo 2: Tanımlayıcı İstatistikler

	Coefficient	Std. Error	T-Ratio	P-Value
Const	2.49806	17.5715	0.1422	0.8871
Lff	−0.227622	0.4986	−0.4565	0.6486
Pog	1.23825	0.879995	1.407	0.1610
Inf	−0.0278214	0.062377	−0.4460	0.6561
Fer	1.03109	3.31489	0.3110	0.7561
Mean Dependent Var	1.249851	S.D. Dependent Var	9.997963	
Sum Squared Resid	19857.71	S.E. Of Regression	10.16984	
LSDV R-Squared	0.035641	Within R-Squared	0.021635	
LSDV F (14, 192)	0.506849	P-Value (F)	0.927405	
Log-Likelihood	−766.0559	Akaike Criterion	1562.112	
Schwarz Criterion	1612.103	Hannan-Quinn	1582.328	
Rho	−0.328501	Durbin-Watson	2.538852	

Aşağıdaki Tablo 3'te Pesaran CD test sonuçları yer almaktadır.

Tablo 3: Pesaran CD Test Sonuçları

Pesaran CD Test For Cross-Sectional Dependence
Test Statistic: Z = 6.124439,
With P-Value = P (|Z| > 6.12444) = 9.1e-010
Average Absolute Correlation = 0.265

Tablo 3'teki Pesaran CD (cross-sectional dependence) test sonuçlarına göre; olasılık değeri 0.05'ten küçük olduğu için, hipotezi reddedilir. Bu durum serilerde ve denklemde yatay kesit bağımlılığının bulunduğu anlamına gelmektedir. Bundan dolayı da paneli oluşturan Orta Doğu ülkeleri arasında yatay kesit bağımlılığının olduğu söylenebilir. Panel birim kök ve eş-bütünleşme testleri uygulanır iken, öncelikle yatay kesit bağımlılığının varlığını ortaya koyan test tekniklerinin kullanılması gerekir.

Panel Birim Kök Testi

Durağanlık araştırması, satın alma gücü paritesi, yakınsama, finansal ve mali sürdürülebilirlik hipotezleri gibi popüler iktisadi konuların incelenmesinde kullanıldığı gibi eş-bütünleşme hipotezinin geçerliliğini sınamak için bir ön adım olarak da başvurulmaktadır. Panel veri analizinde serilerin durağanlığı tahminlerin geçerliliği açısından önem taşımaktadır. İlk defa Granger ve Newbold tarafından vurgulandığı gibi, durağan olmayan zaman serileri arasında kurulacak bir ilişki gerçekte var olmayan bir regresyon ilişkisine işaret etme riski taşımaktadır. Aynı potansiyel sahte regresyon tehlikesi panel veri regresyon analizinde de mevcuttur (Selim ve Aybarç, 2022: 82).

Kullanılan değişkenler ele alınarak paneli oluşturan ülkeler arasında yatay kesit bağımlılığının varlığı ortaya çıkartıldığından dolayı serilerin durağanlığı, yatay kesit bağımlılığının var olduğu durumlarda kullanılan ikinci kuşak birim kök testlerinden Pesaran tarafından geliştirilen CADF (Cross-Sectionally Augmented Dickey-Fuller) testi ile ortaya çıkartılmıştır. Burada anlamlılık düzeyi %5 olarak alınmıştır.

Pesaran, bireysel serilerin birinci farklarının ve gecikmeli düzeylerinin yatay kesit ortalamalarını DF (Dickey Fuller) ya da ADF (genişletilmiş Dickey Fuller) regresyonuna ortak faktörler olarak eklemiştir ve bu test 'CADF (yatay kesit genişletilmiş Dickey Fuller)' şeklinde isimlendirilmiştir.

Testin hipotezleri: : $H_{_0}$ Birim kök vardır. Seri durağan değildir.

: $H_{_1}$ Birim kök yoktur. Seri durağandır.

Tablo 4'te değişkenlere ait panel birim kök testi değerleri verilmiştir.

Tablo 4: Değişkenlere Ait Panel Birim Kök Testi Değerleri

	SABİT		**SABİT+TREND**	
	t istatistiği	**p değeri**	**t istatistiği**	**p değeri**
GDP	-8.17057	0.0000	-10.819	0.0000
LFF	-0.931332	0.1758	0.347471	0.6359
POG	-12.8575	0.0000	-15.7181	0.0000
INF	-2.38341	0.0086	-1.87324	0.0305
FER	-5.64049	0.0000	-26.212	0.0000

Tablo 4'teki değerlere bakıldığında; GDP bağımlı değişkeni için sabit ve trendi alındığında her ikisinde de belirlenen anlamlılık düzeyi 0.05 ve p değeri 0.000'dan küçük olduğu için hipotezi reddedilir. Yani seri durağandır. LFF bağımsız değişkeni sabit ve trendi alındığında p değerleri

sırasıyla 0.1758 ve 0.6359 bulunarak anlamlılık düzeyi 0.05 den büyük olduğu için hipotezi reddedilemez çıkmıştır. Yani değişkenin birim kökü vardır ve seri durağan değildir. POG bağımsız değişkeni için sabit ve trendi alındığında her ikisinde de belirlenen anlamlılık düzeyi 0.05 ve p değeri 0.000'dan küçük olduğu için hipotezi reddedilir. Yani seri durağandır. Bundan dolayı seri durağan hale gelir. INF bağımsız değişkeni için her iki düzeyde de p değerleri 0.05 ten küçük olduğu için reddedilir, seri durağandır. FER bağımsız değişkeni için ise sabitte ve trendli değerinde p değeri 0.05'ten küçük olduğu için reddedilir. Yani seri durağandır. Seriler sabit değerlerinde durağan olmadıkları için, bu seriler arasında eş-bütünleşme ilişkisinin olup olmadığı tespit edilmelidir. Bu nedenle eş-bütünleşme ilişkisi analizi yapılmıştır.

Eş-Bütünleşme İlişkisi Testi

Panel veri analizinde değişkenler arasındaki uzun dönem ilişkisinin eş-bütünleşme yöntemiyle testi, ampirik analizlerde sıklıkla kullanılmaktadır. Buna bağlı olarak kullanılan panel eş-bütünleşme testleri başlıca iki gruba ayrılabilir. Bunlar: kalıntılara dayalı testler ve en çok olabilirlik temelli testlerdir. Kalıntılara dayalı testlerde eş-bütünleşme ilişkisinin bulunmadığı şeklinde olabildiği gibi eş-bütünleşme hipotezine de rastlanabilmektedir. Bu testlerin temel prensibi, eş-bütünleşik regresyon denkleminin kalıntılarında birim kökün varlığını araştırmaktır.

Kalıntıların birim kök içermesi, denklemin bileşenleri arasında eş-bütünleşme ilişkisinin bulunmadığı anlamına gelmektedir. Buna karşılık hata teriminde birim kökün yokluğu regresyon denklemindeki bağımlı ve bağımsız değişkenler arasında bir eş-bütünleşme ilişkisinin kanıtını oluşturmaktadır. Bu testler değişkenler arasında yalnızca bir tane eş-bütünleşme ilişkisi bulunduğu varsayımına dayandıklarından aksi durumda eş-bütünleşme ilişkilerinin sayısını belirlemek mümkün değildir.

İkinci grup testler ise en çok olabilirlik temelli testlerdir ve zaman serileri için geliştirilen Johansen'in çok değişkenli eş-bütünleşme testinin panel veri yapısına uyarlanmış biçimidir denilebilir. Bu tip testlerin kalıntılara dayalı testlere nazaran üstün tarafı, değişkenler arasındaki eş-bütünleşme ilişkilerinin sayısını belirlemeyi mümkün kılmasıdır.

Çalışmanın bu aşamasında Kao'nun 'eş-bütünleşme yoktur' hipotezini test etmek için, ADF (Augmented Dickey-Fuller) birim kök testlerinin panel yapısına uyarlanmış biçimi olan kalıntılara dayalı test kullanılmış ve GSYH (GDP), işgücü (LFF), nüfus artışı (POG), enflasyon (INF), doğurganlık oranı (FER) değişkenlerinin arasında eş-bütünleşme ilişkisinin olup olmadığının analizi yapılmıştır.

Test hipotezleri: H_{-0} : Eş-bütünleşme ilişkisi yoktur.

H_{-1} : Eş-bütünleşme ilişkisi vardır.

Tablo 5'te eş-bütünleşme ilişkisi için KAO testi sonuçları yer almaktadır.

Tablo 5: Eş-Bütünleşme İlişkisi İçin KAO Test Sonuçları

GDP ve LFF			**GDP ve POG**		
	Stat	**Left-pval**		**Stat**	**Left-pval**
Unadj.DF	-17.52	4.3213e-069	Unadj.DF	-18.03	5.1280e-073
Unadj.modDF	-24.46	1.9774e-132	Unadj.modDF	-24.89	4.3695e-137
GDP ve INF			**GDP ve FER**		
	Stat	**Left-pval**		**Stat**	**Left-pval**
Unadj.DF	-17.40	3.7953e-068	Unadj.DF	-16.460	3.5663e-061
Unadj.modDF	-24.32	5.4223e-131	Unadj. modDF	-24.100	1.2354e-128

Yukarıdaki Tablo 5'e göre KAO testi sonuçlarının Bağımlı değişken GDP (GSYH) 'nin bağımsız değişkenlerle arasındaki eş-bütünleşme ilişkisinin incelendiği değerlere göre tüm değişkenlerdeki p değerleri yani olasılıklar 0.05 önem seviyesinden daha küçük olduğundanhipotezi reddedilir. Yani değişkenler arasında eş-bütünleşme ilişkisi bulunmamaktadır. Eş-bütünleşme ilişkisi olmadığından dolayı da eş bütünleşik regresyon tahminine gerek yoktur. Bu durumda panel nedensellik testi yapılacaktır.

Panel Nedensellik Testi

Panel veri analizinde yapılan durağanlık testlerinden sonra seriler durağansa, değişkenler arasındaki ilişkinin varlığı ve yönü panel nedensellik testleri yardımıyla tespit edilebilmektedir. Panel nedensellik testleri, panelin homojen ve heterojen olmasına göre iki grup altında incelenebilmektedir. Homojen olması durumunda Granger türü testler kullanılabilirken, heterojen ise çeşitli testler kullanılabilmektedir.

Burada bağımlı değişken GSYH (GDP), ve bağımsız değişkenler işgücü (LFF), nüfus artışı (POG), enflasyon (INF) ve doğurganlık oranı (FER) değişkenlerinin arasındaki nedensellik ilişkisini ve söz konusu ilişkinin katsayısını gösteren teknik yardımıyla araştırma yapılabilir. Bu değişkenlerin arasındaki nedensellik ilişkisinin sebep-sonuç ilişkisi olmadığı bilinmelidir.

Bu çalışmada yöntem olarak, birimler arası korelasyona karşı da dirençli olan heterojen testlerden biri olan Dumitrescu ve Hurlin'in panel nedensellik testi kullanılmıştır. Dumitrescu ve Hurlin'in yaptığı çalışmada, panel veri analizi çerçevesinde herhangi bir ülkenin nedensellik ilişki-

sinin farklı ülkeler için de geçerli olacağını ve gözlem sayısındaki artış ile etkili sonuçlar çıkacağını ortaya koymuştur (Çelik ve Ünsür, 2020: 201). Bu test için genel olarak temel hipotez tüm panel için X'den Y'ye doğru nedensellik olmadığından söz ederken alternatif hipotez altında bazı birimler için nedensellik ilişkisi varken, bazıları için yoktur şeklindedir. Testin hipotezleri ve test sonuçları aşağıda verilmiştir.

1. Hipotez = H_{-0} : Kişi başına düşen GSYH, İşgücü'nün Granger nedeni değildir.

H_{-1} : İşgücü, Kişi başına düşen GSYH'nın Granger nedeni değildir.

Aşağıdaki Tablo 6'da GDP ve LFF değişkenleri için nedensellik testi sonuçları yer almaktadır.

Tablo 6: GDP ve LFF Değişkenleri İçin Nedensellik Testi Sonuçları

Dumitrescu-Hurlin (2012) test (Granger causality test for panel data)			
Lags: 1			
Null hypothesis	**W-bar**	**Z-bar**	**p-value**
X does not homogeneously Granger-cause Y	2.1518	1.8795	0.0602
Y does not homogeneously Granger-cause X	0.9717	-0.3066	0.7592

Tablo 6'da verilen olasılık (Probility) değerlerine bakıldığında, ikisi de %5'ten büyük olduğu için hipotezi reddedilemez. Dolayısıyla kişi başına düşen GSYH, İşgücü'nün Granger nedeni değildir ve İşgücü, Kişi başına düşen GSYH'nin Granger nedeni değildir. Bu sonuca göre de iki yönlü de Granger nedensellik yoktur.

2. Hipotez = H_{-0} : Kişi başına düşen GSYH, Nüfus artışının Granger nedeni değildir.

H_{-1} : Nüfus artışı, Kişi başına düşen GSYH'nin Granger nedeni değildir.

Tablo 7'de GDP ve POG değişkenleri için nedensellik testi sonuçları yer almaktadır.

Tablo 7: GDP ve POG Değişkenleri İçin Nedensellik Testi Sonuçları

Dumitrescu-Hurlin (2012) test (Granger causality test for panel data)			
Lags: 1			
Null hypothesis	W-bar	Z-bar	p-value
X does not homogeneously Granger-cause Y	1.2817	0.2676	0.7890
Y does not homogeneously Granger-cause X	3.8206	4.9708	0.0000

Tablo 7'deki olasılık değerlerine göre ilk hipotezin değeri %5 ten büyük olduğu için hipotezi reddedilemez. Dolayısıyla Kişi başına düşen GSYH, nüfus artışının Granger nedeni değildir. Fakat ikinci hipotezin değeri %5 ten küçük olduğu için hipotezi reddedilebilir. Buna göre Nüfus artışı, Kişi başına düşen GSYH'nin Granger nedeni değildir. Tek yönlü Granger nedensellik vardır.

3. Hipotez = $H_{_0}$: Kişi başına düşen GSYH, enflasyonun Granger nedeni değildir.

$H_{_1}$: Enflasyon, Kişi başına düşen GSYH'nin Granger nedeni değildir.

Tablo 8'de GDP ve INF değişkenleri için nedensellik testi sonuçları yer almaktadır.

Tablo 8: GDP ve INF Değişkenleri İçin Nedensellik Testi Sonuçları

Dumitrescu-Hurlin (2012) test (Granger causality test for panel data)			
Lags: 1			
Null hypothesis	W-bar	Z-bar	p-value
X does not homogeneously Granger-cause Y	1.7623	1.1579	0.2469
Y does not homogeneously Granger-cause X	0.6382	-0.9244	0.3553

Tablo 8'deki olasılık değerlerine göre ikisi de %5'ten büyük olduğu için hipotezi reddedilemez. Dolayısıyla Kişi başına düşen GSYH, enflasyonun Granger nedeni değildir ve Enflasyon, Kişi başına düşen GSYH'nin Granger nedeni değildir. İki yönlü olarak nedensellik olmadığı görülmektedir.

4. Hipotez = $H_{_0}$: Kişi başına düşen GSYH, doğurganlık oranı'nın Granger nedeni değildir.

$H_{_0}$: Doğurganlık oranı, Kişi başına düşen GSYH'nin Granger nedeni değildir.

Tablo 9'da GDP ve FER değişkenleri için nedensellik testi sonuçları yer almaktadır.

Tablo 9: GDP ve FER Değişkenleri İçin Nedensellik Testi Sonuçları

Dumitrescu-Hurlin (2012) test (Granger causality test for panel data)			
Lags: 1			
Null hypothesis	W-bar	Z-bar	p-value
X does not homogeneously Granger-cause Y	2.8654	3.1456	0.0017
Y does not homogeneously Granger-cause X	0.8360	-0.5650	0.5721

Tablo 9'daki olasılık değerlerine göre ilk hipotezin değeri %5 ten küçük olduğu için hipotezi reddedilebilir. Yani Kişi başına düşen GSYH, doğurganlık Oran'ının Granger nedenidir. Ancak ikinci hipotezin değe-

ri %5' ten büyüktür ve hipotezi reddedilemez. Buna göre Doğurganlık oranı, Kişi başına düşen GSYH'nin Granger nedeni değildir. Tek yönlü Granger nedensellik vardır.

5. Hipotez =H_{-0} : İşgücü, Nüfus artışı'nın Granger nedeni değildir.

H_{-0} : Nüfus artışı, İşgücü'nün Granger nedeni değildir.

Tablo 10'da LFF ve POG değişkenleri için nedensellik testi sonuçları yer almaktadır.

Tablo 10: LFF ve POG Değişkenleri İçin Nedensellik Testi Sonuçları

Dumitrescu-Hurlin (2012) test (Granger causality test for panel data)			
Lags: 1			
Null hypothesis	W-bar	Z-bar	p-value
X does not homogeneously Granger-cause Y	2.9480	3.3848	0.0007
Y does not homogeneously Granger-cause X	9.5859	15.7661	0.0000

Tablo 10'daki olasılık değerlerine göre ikiside %5 ten küçüktür ve hipotezi reddedilebilir. Yani İşgücü, Nüfus artışının Granger nedenidir ve Nüfus artışı, İşgücünün Granger nedenidir. İki yönlü Granger nedensellik vardır.

6. Hipotez = H_{-0} : Enflasyon, Nüfus artışının Granger nedeni değildir.

H_{-1} : Nüfus artışı, Enflasyonun Granger nedeni değildir.

Tablo 11'de INF ve POG değişkenleri için nedensellik testi sonuçları yer almaktadır.

Tablo 11: INF ve POG Değişkenleri İçin Nedensellik Testi Sonuçları

Dumitrescu-Hurlin (2012) test (Granger causality test for panel data)			
Lags: 1			
Null hypothesis	W-bar	Z-bar	p-value
X does not homogeneously Granger-cause Y	4.6949	6.5904	0.0000
Y does not homogeneously Granger-cause X	1.4033	0.4929	0.6221

Tablo 11'deki olasılık değerlerine göre ilki %5'ten küçük olduğu için hipotezi reddedilir. Dolayısıyla Enflasyon, Nüfus artışının Granger nedenidir. Fakat ikinci değere bakıldığında 0.6221 değeri %5'ten büyük değerde çıktığı için hipotezi reddedilemez. Yani Nüfus artışı, Enflasyonun Granger nedeni değildir. Tek yönlü Granger nedensellik vardır.

7. Hipotez = H_{-0} : Doğurganlık oranı, Nüfus artışının Granger nedeni değildir.

H_{-1} : Nüfus artışı, Doğurganlık oranının Granger nedeni değildir.

Tablo 12'de FER ve POG değişkenleri için nedensellik testi sonuçları yer almaktadır.

Tablo 12: FER ve POG Değişkenleri İçin Nedensellik Testi Sonuçları

Dumitrescu-Hurlin (2012) test (Granger causality test for panel data)			
Lags: 1			
Null hypothesis	W-bar	Z-bar	p-value
X does not homogeneously Granger-cause Y	12.6889	21.1917	0.0000
Y does not homogeneously Granger-cause X	1.9776	1.5321	0.1255

Tablo 12'deki olasılık değerlerine göre ikisi de %5'ten küçük olduğu için hipotezi reddedilir. Dolayısıyla Doğurganlık oranı, Nüfus artışının, Nüfus artışı da Doğurganlık oranının Granger nedenidir denilebilir. İki tarafta da Granger nedensellik vardır.

8. Hipotez = $H_{_0}$: Doğurganlık oranı, İşgücünün Granger nedeni değildir.

$H_{_1}$: İşgücü, Doğurganlık oranının Granger nedeni değildir.

Tablo 13'te FER ve LFF değişkenleri için nedensellik testi sonuçları yer almaktadır.

Tablo 13: FER ve LFF Değişkenleri İçin Nedensellik Testi Sonuçları

Dumitrescu-Hurlin (2012) test (Granger causality test for panel data)			
Lags: 1			
Null hypothesis	W-bar	Z-bar	p-value
X does not homogeneously Granger-cause Y	14.4608	24.4440	0.0000
Y does not homogeneously Granger-cause X	4.9109	6.9160	0.0000

Tablo 13'teki olasılık değerlerine göre ikisi de %5'ten küçük olduğu için hipotezi reddedilir. Dolayısıyla Doğurganlık oranı, İşgücünün, İşgücü de Doğurganlık oranının Granger nedeni değildir. İki yönlü Granger nedensellik bulunmaktadır denilebilir.

9. Hipotez = H_{-0} : Doğurganlık oranı, Enflasyonun Granger nedeni değildir.

H_{-1} : Enflasyon, Doğurganlık oranının Granger nedeni değildir.

Tablo 14'te FER ve INF değişkenleri için nedensellik testi sonuçları yer almaktadır.

Tablo 14: FER ve INF Değişkenleri İçin Nedensellik Testi Sonuçları

Dumitrescu-Hurlin (2012) test (Granger causality test for panel data)			
Lags: 1			
Null hypothesis	W-bar	Z-bar	p-value
X does not homogeneously Granger-cause Y	1.3655	0.4031	0.6869
Y does not homogeneously Granger-cause X	2.4479	2.3823	0.0172

Tablo 14'teki olasılık değerlerine göre ilk hipotezin değeri %5 ten büyük olduğu için hipotezi reddedilemez. Yani Doğurganlık oranı, Enflasyonun Granger nedeni değildir. Fakat ikinci hipotezin değeri %5'ten küçük olduğu için hipotezi reddedilebilir. Buna göre Enflasyon, Doğurganlık oranının Granger nedenidir. Tek yönlü Granger nedensellik vardır.

10. Hipotez = H_{-0} : Enflasyon, İşgücünün Granger nedeni değildir.

H_{-1} : İşgücü, Enflasyonun Granger nedeni değildir.

Tablo 15'te INF ve LFF değişkenleri için nedensellik testi sonuçları yer almaktadır.

Tablo 15: INF ve LFF Değişkenleri İçin Nedensellik Testi Sonuçları

Dumitrescu-Hurlin (2012) test (Granger causality test for panel data)			
Lags: 1			
Null hypothesis	W-bar	Z-bar	p-value
X does not homogeneously Granger-cause Y	3.2817	3.9726	0.0001
Y does not homogeneously Granger-cause X	1.9054	1.4230	0.1547

Tablo 15'teki olasılık değerlerine göre ilk hipotezin değeri %5' ten küçüktür ve hipotezi reddedilebilir. Yani Enflasyon, İşgücünün Granger nedenidir. Fakat ikinci hipotezin değeri %5 ten büyük olduğu için hipotezi reddedilemez. Buna göre İşgücü, Enflasyonun Granger nedeni değildir. Tek yönlü Granger nedensellik vardır.

SONUÇ

Bu çalışmada, Orta Doğu ülkelerindeki kadınların işgücüne katılımının ekonomik büyümeye katkısını ortaya çıkarmak amacıyla gayri safi yurt içi hasıla, işgücünde kadının toplam yüzdesi, nüfus artışı, enflasyon ve toplam doğurganlık oranı değişkenlerinin 2002-2021 yılları arasındaki verileri belirlenen değişkenler için Dünya Bankasında "World Development Indicator (WDI)" veri tabanından çekilmiştir. Uygulamada ilk aşamada, yatay kesit bağımlılığının varlığının testi yapılarak incelenmiştir. Bu analiz sonucunda, söz edilen değişkenler ve modelde yatay kesit bağımlılığının varlığı tespit edilmiştir.

Analizde paneli oluşturan Orta Doğu ülkeleri arasında yatay kesit bağımlılığının var olduğu görüldüğünden dolayı serilerin durağanlığına bakılmıştır. Durağanlık incelenirken yatay kesit bağımlılığının ortaya çıktığı durumlarda kullanılan ikinci kuşak birim kök testlerinden biri olan Pesaran'ın geliştirdiği CADF testi kullanılarak değişkenler arasında birim kökün varlığı araştırılmıştır. Değişkenlere trend eklendiğinde durağan hale geldiği için eş-bütünleşme ilişkisinin yapılabileceğine karar verilmiştir. Bağımlı değişkene bağlı olarak yapılan bu ilişkiye göre eş-bütünleşme ilişkisi bulunmadığından dolayı kısa dönemli negatif bir ilişki söz konusu olmaktadır. Değişkenler arasındaki nedensellik ilişkisini tespit etmek amacıyla Dimitrescu ve Hurlin tarafından geliştirilen nedensellik testi yapılmıştır. Panel Nedensellik testinde, kişi başına düşen GSYH'den doğurganlık oranına ve nüfus artışına doğru tek yönlü, işgücünden nüfus artışına iki yönlü ve enflasyona doğru tek yönlü, enflasyondan nüfus artışı değişkenlerine doğru tek yönlü, doğurganlık oranından nüfus artışı ve işgücü değişkenlerine çift, enflasyon değişkenine ise tek yönlü nedensellik ilişkisi olduğu görülmektedir. Bundan dolayı da Orta Doğu ülkeleri üzerine yapılan bu çalışmada, bu ülkelerdeki kadınların işgücüne katılımının ekonomik büyümeyi negatif şekilde etkilediği söylenebilir.

Sonuç olarak, Orta Doğu ülkelerinde yaşayan kadınların istihdama katılımlarının oldukça düşük seviyelerde olması, hem kadınların işgücüne katılımını sağlama yönünde önemli bir engel olarak ortaya çıkmakta, hem de sosyal kalkınmanın sağlanmasını güçleştirmektedir. Bunun sonucunda, cinsiyet ayrımcılığını önlemek, toplumun kadına karşı bakış açısını değiştirerek kadınların işgücüne katılımını sağlamak için uygulanacak politikaların ekonomik büyümeye fayda sağlayacağı düşünülmektedir.

KAYNAKÇA

THE WORLD BANK (07.11.2022). World Development Indicators. Erişim adresi: https://databank.worldbank.org/source/world-development-indicators#advancedDownloadOptions

Bayraktutan, Y., & Demirtaş, I. (2011). Gelişmekte Olan Ülkelerde Cari Açığın Belirleyicileri: Panel Veri Analizi. *Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 1-28.

Çelik, M. Y., & Ünsür, Z. (2020). Küreselleşme ve Büyüme İlişkisinin Dumitrescu-Hurlin Panel Nedensellik Testi İle Belirlenmesi. *İzmir İktisat Dergisi*, 201-210.

Alptekin, V. & Kasa, H. (2015). Türkiye›de Kadın İşgücünün Büyümeye Etkisi. *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Meslek Yüksekokulu Dergisi*, 231-260.

Kıral, G., & Karlılar, S. (2017). Türkiye'de Kadın İşgücüne Katılımını Etkileyen Faktörler: Adana İli Üzerine Bir Uygulama. *Ç.Ü Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* , 272-286.

Suna, M., & Özcan, Ö. (2020). Arap Baharı Süreci Sonrasında Orta Doğu'da Kadın. *Liberal Düşünce Dergisi*, 89-108.

Yamak, T., Saygın, E., & Gök, A. (2019). Ortadoğu ve Kuzey Afrika'da Kurumsal Yapının Kadınların İş Gücüne Katılım Oranı Üzerindeki Etkisi. *Kadem Kadın Araştırmaları Dergisi*, 67-97.

Yılmaz Şahin, B., & Alp, C. (2020). Kadınların İşgücüne Katılımının Ekonomik Büyüme Üzerine Etkisi: Türkiye Örneği. *Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 184-202.

Selim, S., & Aybarç, S. (2022). *Kamu Mali Politikalarında Ekonometri Uygulamaları.* İstanbul: Der Yayınevi.

Bölüm 8

BASININ ARŞİVİNDEN GEÇMİŞTEN GÜNÜMÜZE 8 MART DÜNYA KADINLAR GÜNÜ (2000-2022)

Gülcan IŞIK[1]
Ülkü Ayşe BÖREKÇİ[2]
Filiz ERDEMİR GÖZE[3]

[1] Prof. Dr., Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi İletişim Fakültesi, Halkla İlişkiler ve Tanıtım Bölümü, gulcankarakaya@gmail.com
ORCİD:0000-0002-6296-7802.
[2] Prof. Dr., Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi İletişim Fakültesi, Gazetecilik Bölümü, ulkuoguzhanborekci@gmail.com. ORCİD:0000-0001-8874-2778.
[3] Prof. Dr., Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi İletişim Fakültesi, Radyo, Televizyon ve Sinema Bölümü, filizerdemir50@gmail.com. ORCİD: 0000-0001-7665-1537.

GİRİŞ

Demokratik sistem içerisinde pek çok işlevler üstlenmiş olan medyanın, haber verme ve bilgilendirme ile başlayan fonksiyonları zamanla artmış ve böylece medya toplumun vazgeçilmez unsurlarından biri olmuştur. İletişim teknolojilerindeki gelişmeyle beraber zaman içerisinde toplum ve yönetim üzerindeki etkisi günden güne artan medya, adeta kamuoyunun mahkemesi olarak her alanda hüküm veren kurum haline gelmiştir. Medyanın genel özelliklerine bakıldığında, bilginin ve haberin fikir, kültür ve değişik bilgi formlarında üretilmesine ve dağıtılmasına yine en çok medyanın etki ettiği görülmektedir. Nitekim günümüzde, farklı iletişim araçları ve kullanımı giderek artsa da habere ve bilgiye ulaşmada geleneksel medyanın ağırlığı devam etmektedir. Başka bir ifadeyle, gazete okuyucuları ve televizyon izleyicileri bilgi almak için her ne kadar dijital medya platformlarına eğilim gösterse de geleneksel medya, etki ve güven konusunda gücünü korumaktadır. Aynı şekilde, kaynaktan hedef kitleye, bir izleyici kitlesinden diğerine ve toplumdaki herkese iletişim kanalları sunmaktadır. Bu kanallar, toplumun kurumlarını teşkil edenlere ve bazı insanları diğerlerine anlatmada işlev görmektedir. Böylece medya büyük ölçüde kitleler üzerinde etkili olmaktadır.

Medyanın belirtilen özellikleri, toplumun hassasiyet gösterdiği ve önem atfettiği bazı günlerde de öne çıkarttığı haberlerin çerçevesi, kamuoyunun gündemini oluşturmada bir etkendir. Bu bağlamda çalışmada ele alınan 8 Mart Dünya Kadınlar Günü, Türkiye'de ilk kez 1921 yılında "Emekçi Kadınlar Günü" olarak kutlanmaya başlanmıştır. "Birleşmiş Milletler Kadınlar On Yılı" programından Türkiye'nin de etkilenmesiyle, 1975 yılında "Türkiye 1975 Kadın Yılı" kongresi yapılmış ve bu tarihten itibaren daha yaygın kutlanmıştır. 12 Eylül 1980 Askeri Darbesi'nden sonra dört yıl süreyle herhangi bir kutlama yapılmamış ve 1984'ten itibaren her yıl çeşitli kadın örgütleri tarafından "Dünya Kadınlar Günü" kutlanmaya devam edilmektedir.

Bu konu ekseninde tasarlanan araştırmanın amacı, 8 Mart Dünya Kadınlar Günü kapsamında medyanın "haber verme ve bilgilendirme'' ve "kamuoyu oluşturma" işlevlerini ortaya koymaktır. Buna göre medyanın söz konusu gün çerçevesinde kadın konulu haberlerinde temel işlevlerini yerine getirirken, meseleyi hangi eksende çerçevelediği ve sunduğu araştırılacaktır. Son 20 yıllık süreci kapsayan inceleme, Sabah gazetesi haberleri üzerinden niteliksel içerik analiziyle gerçekleştirilecektir. 4 yıllık periyodlara göre çözümlenecek haberlerin kategorileri şu şekildedir: "Rapor-Proje", "Vaka", "Yasal Düzenlemeler", "Demeç", "Eylem" ve "Başarı Öyküsü". Buna göre, "Rapor-Proje" kategorisine kadının toplumsal ve siyasal yaşamdaki konumuna ilişkin araştırma verilerinin yer aldığı haberler dâhil edilmiştir. "Vaka" kategorisinde, özel şid-

det[1] olarak adlandırılan cinayetten, darp ve yaralanmaya, tecavüzden, töre cinayetlerine kadar kadına yönelik bütün şiddet türlerini içeren haberler yer almaktadır. "Yasal Düzenlemeler"de, özellikle kadına yönelik şiddet vakalarında mağduru korumaya yönelik hukuki düzenlemeler ele alınmaktadır. "Demeç" kategorisinde, söz konusu gün çerçevesinde siyasal aktörlerin, çeşitli kamu ve sivil toplum k u r u l u ş u temsilcilerinin söz konusu güne ilişkin vermiş oldukları mesajlar bulunmaktadır. "Eylem" kategorisinde, 8 Mart Dünya Kadınlar Günü kapsamında gerçekleştirilen miting ve protesto gibi olayları içeren haberler yer almaktadır. "Başarı Öyküsü" kategorisinde ise toplumun her kesiminden kadınların çoğunlukla mesleki ve akademik yaşamlarındaki başarıları ele alınmıştır.

MEDYANIN TOPLUMSAL İŞLEVLERİ VE ETKİLERİNE İLİŞKİN GENEL BİR DEĞERLENDİRME

Toplumsal bir varlık olan birey, günlük yaşamında geniş bir iletişim ağı içerisinde varlığını sürdürmektedir. Toplumsallaşma sürecinde bireyler en çok kitlesel kullanım ortamı olan medyadan yararlanmaktadır. Bu nedenledir ki medya, toplumsal yaşam içinde oldukça önemli bir güç haline gelmiştir (Uzoğlu&Yılmaz, 1996: 520). Temel görevi "haber ve bilgi verme", "kamuoyunu oluşturma" ve "toplumun diğer erklerini denetleme" olan medya, söz konusu etkilerinden dolayı bugün halâ yasama, yürütme ve yargıdan sonra dördüncü; olarak kabul görmektedir (Gezgin, 1996: 559).

Teknolojik gelişmelerin de katkısıyla toplumsal hayatta etkinliği ve gücü giderek artan medyanın önemli işlevleri üzerine yapılan çeşitli sınıflandırmalar bulunmaktadır. Bunlar arasında en çok atıf yapılanlardan biri; UNESCO Komisyonu tarafından hazırlanan ve "MacBride Raporu" olarak bilinen rapordur. Buna göre medyanın işlevleri; *haber ve bilgi verme, toplumsallaşma, güdülüme, tartışma ortamı hazırlama, eğitme, kültürün gelişmesine katkı, eğlendirme ve bütünleşmedir* (Yüksel, 2001: 7). Yanı sıra, medyanın görev ve işlerini de şu şekilde özetleyebilmek mümkündür (Sezer, 1972: 42):

1- Gelişen olayları zamanında, doğru, tam ve mantıki bir şekilde sunma,

2- Düşünce, kanaat ve eleştirilerin değiş tokuş olduğu bir forum olma,

3- Toplumdaki grupların kanaatlerini ve tavırlarını birbirlerine duyurabilecekleri bir araç olma,

1 Özel şiddet, "görünür hedefini siyasal alanda ifade etmeyen, daha çok yüz yüze ilişki içinde var olan ve şiddeti uygulayanın şiddete maruz kalandan her zaman belirgin bir davranış değişikliği beklemediği fiziki zor kullanma biçimdir" (Artun, 1·996: 34-35).

4- Toplumsal amaçlan ve değerleri sunma, açıklamada bir araç olma,

5- Çeşitli bilgi, düşünce ve duygulara yer vererek toplumun bütün üyelerine ulaşabilme.

Toplumsal hayatta bu tür işlevleriyle ön plana çıkan, toplumdaki bireyleri bilgilendiren, kanıların ve bilgilerin biçimlenme sürecini büyük ölçüde hızlandıran, hedef kitlelerin sınırlarını oldukça arttıran, bunun yanı sıra haber kaynağının alanını da genişleten medya, halkın kanaatlerinin oluşmasında ve yönlendirilmesinde çok etkin bir konumdadır (İçel, 1998:12). Öyle ki çoğu zaman toplumsal tercihlerin medya tarafından belirlendiği de bilinen bir gerçektir (Güneş, 1996: 806). Dolayısıyla medyada yer alan haber ve bilgiler insanların davranış ve tutumlarında değişikliklere neden olabilmekte, toplumsal yaşantıya önemli bir etkide bulunabilmektedir. Bu noktada, farklı fikirler ve görüş ayrılıklarına zemin hazırlayarak bunların temsilini de sağlayan medya, kamuoyunun gündemini belirlemekte ve hatta istenilen kamuoyu oluşturabilmektedir.

Medya gündeminin toplum üzerindeki etkilerinden bir diğeri, kişilerin burada tartışan konular hakkında ve bu konularla ilgili yayınlanan haberlerin içeriğinde vurgulanan boyutlar üzerine odaklanmalarıdır. Bu süreçte medya, bir taraftan bireylerin, grupların ve örgütlerin zihinlerini meşgul eden sorunlar hakkında bilgi aktarırken; diğer taraftan sorunların hangi yönlerinin vurgulanması gerektiğini de göstermektedir. Nitekim medyanın sorunları tartışması demek, o sorunların kamuoyu tarafından da tartışılması ve değerlendirilmesi anlamına gelebilmektedir. Çoğu zaman medyanın tartışmaya değer görmediği sorunlar, kamuoyunun da ilgisini çekmeyebilir (Waldahl, 1994: 65). Aynı şekilde medyanın toplumsal meselelere bu şekilde yaklaşımı, kimi zaman toplumun genelini kimi zaman da belli bir kısmını ilgilendiren konulara toplumun ve siyasal aktörlerin gereken önemi vermemesine ya da belli açılardan ele almalarına yol açabilir. Bu nedenle medyada hangi olayların yer aldığı ve bunların hangi yönlerinin vurgulandığı önem taşımaktadır.

Medyanın etkilerinden bir diğeri de halkın güncel sorunları anlayabilmesi ve bunları kendi deneyimleriyle ilişkilendirebilmesi için bir çerçeve oluşturmasıdır. Her ne kadar sağlıklı bir değerlendirme için sorunun diğer yönleri önemli olsa da çoğu zaman bireyler medyanın vurguladığı unsurlar üzerinde durmakta ve bu doğrultuda oluşturulan kamuoyunun bir parçası olmaktadır (Waldahl, 1994: 65).

Tüm bunların yanında günümüzde medya, en önemli toplumsallaşma araçlarından biridir. Kitap, dergi, gazete, sinema, tiyatro, radyo-TV gibi yazılı ve görsel unsurlarıyla kitleleri etkileyen gelenekseli ve dijitaliyle medya, hem toplumsal kültürü yansıtmakta hem

de onun yeniden şekillendirilmesinde etkili olmaktadır. Böylece, insanların toplum içinde varlığını sürdürebilmesi için gerekli olan toplumsallaşmayı sağlamada çok önemli araçlardan biri olan medya; toplumun maddi ve manevi temellerinin topluluk üyelerine aktarılması ve aktarılanların onlar tarafından öğrenilmesine katkıda bulunmaktadır (Yüksel, 2001: 7).

Bu anlatılanlardan hareketle medyanın, bireylerin kendi toplumsal deneyimlerini yeniden yorumlamalarına, farklı bakış açıları ve kaynaklardan yararlanarak kendi refahlarını nasıl koruyabileceklerine ve geliştirebileceklerine karar verebilmesine olanak sağlaması gerekir (Curran, 1997: 176). Nitekim medya bu şekilde bilgilendirme, bilinçlendirme ve sağlıklı kamuoyu oluşturma fonksiyonunu yerine getirebilir. Ne var ki medyanın günümüzdeki görünümleri, onun toplumsal rol ve fonksiyonlarını tartışmalı hale getirmektedir (Güneş, 1996: 804). Bilgi ve enformasyonun hızlı akışı, bireyin aşırı miktardaki bu mesajlara maruz kalması, medyanın mülkiyet yapısından kaynaklanan sorunlar, medya ve bazı güç odakları ilişkiler ve baskılar medyanın aydınlatıcı, bilgilendirici vb. işlevlerini belli ölçüde zorlaştırmaktadır.

8 MART DÜNYA KADINLAR GÜNÜ'NÜN BASINDA GÖRÜNÜMÜ

Rapor-Proje

Türkiye'de olduğu gibi dünyada da "kadın" konusu gündeme geldiğinde en önemli sorun, maalesef ki şiddettir[2]. Uluslararası Af Örgütü'nün 8 Mart Dünya Kadınlar Günü nedeniyle yayınladığı raporda da kadınların maruz kaldığı şiddet ve cinsel taciz sayısal verilerle daha somut bir biçimde ortaya konulmaktadır. Buna göre dünyada yaşayan 3 milyar 132 milyon 342 bin kadının üçte biri yaşamının bir anında ya dayak yiyor ya da tacize uğruyor (8 Mart 2004). Türkiye'ye bakıldığında da sıklıkla karşılaşılan bu sorunun, kadınların toplumsal hayatta başarılarıyla anılması gereken Dünya Kadınlar Günü'nde de en çok işlenen meselelerden biri olduğu görülmektedir. Örneğin; *"Evli her iki kadından biri şiddete uğra-*

2 Kadına yönelik şiddetin Türkiye gündemine girmesi ve tartışılması 1980'li yıllarla birlikte gerçekleşmiştir. Türkiye'de 1980'li yıllardan itibaren kadın hareketinin çabaları sonucunda cinsiyete dayalı aile içi şiddet, kamuoyunun ve devletin gündeminde önemli bir sorun alanı olarak ele alınmaya başlanmıştır. Bu konuda özellikle ulusal mevzuata ilişkin birçok çalışma yürütülmüş ve kadına yönelik şiddetle mücadele için şiddet mağduru kadınların korunması, desteklenmesi ve faillerin cezalandırılmaları konularında gerekli yasal düzenlemeler yapılmıştır. Bunun yanı sıra uluslararası kamuoyunun kadına yönelik şiddeti insan hakları ihlali olarak ele almış olması, ulusal düzeyde bu konunun devletlerin sorumluluğuna verilmesini sağlamıştır. Dolayısıyla kadına yönelik şiddetle mücadele, Türkiye'nin imzalamış olduğu uluslararası sözleşmeler ve Birleşmiş Milletler kararlarıyla devletin öncelikli sorumlulukları arasında yer almıştır (Başbakanlık Kadının Statüsü Genel Müdürlüğü, 2009: 21).

mış!" başlıklı haberde, 8 Mart 2012 yılında yayınlanan "Kadına Yönelik Şiddet" araştırmasının sonuçlarına göre; Türkiye'deki kadınların yüzde 67,4'ü eşi tarafından sözlü şiddete maruz kalmıştır.[3] Ankete katılan evli kadınların yüzde 45,9'u, boşanmış/dul kadınların ise yüzde 57,9 eşinden şiddet gördüğünü belirtmiştir. Şiddete maruz kalan kadınların oranı yaş ve eğitim durumuyla ilişkilendirildiğinde; yaşın yükselmesiyle eşinden sık sık/her zaman şiddet gördüğünü söyleyenlerin oranı genel ortalamanın üzerine çıkarken, kadınların yüzde 6,7'si eşinden "sık sık/her zaman", yüzde 12'si "ara sıra/bazen", yüzde 12'si "çok seyrek/nadiren" şiddet gördüğünü, yüzde 15,8'si geçmişte şiddet gördüğünü ancak artık olmadığını, yüzde 53,4'ü ise hiç şiddet görmediğini ifade etmiştir. Kadınlarda evlenme yaşı düştükçe eşinden şiddet görenlerin oranının yükseldiği ve özellikle 18 yaşından küçük evlenmiş kadınların yüzde 60'ının fiziksel şiddet gördüğü raporun sonuçlarında ortaya konulmuştur. Şiddet gören kadınların eğitim durumuna bakıldığında; diplomasız kadınların yüzde 51,2'sinin "eşimden şiddet gördüm" dediği, bu oranın üniversite mezunu kadınlarda yüzde 16,2'ye düştüğü belirlenmiştir. Eğitim ve cinsel şiddet arasındaki ilişkiye bakıldığında ise; eğitimin yükselmesiyle eşinin kendisine cinsel şiddet uyguladığını söyleyen kadınların oranının azaldığı dikkati çekmektedir. Öyle ki üniversite mezunu kadınların yüzde 97,4'ünün cinsel şiddete maruz kalmadığı, bu oranın lise mezunlarında yüzde 83,9'a; ortaokul mezunlarında yüzde 80,6'ya; ilkokul mezunlarında yüzde 76,3'e; diplomasızlarda ise yüzde 76'ya gerilediği görülmektedir.

Dünya Kadınlar Günü vesilesiyle yayınlanan önceki yıllara ait araştırma raporlarında da şiddetin en önemli sorun olduğu ortaya konulmuştur. İstanbul genelinde yapılan ve *"Kadın Denince…"*[4] başlığını taşıyan söz konusu araştırmada, en önemli sorun olarak şiddet (yüzde 14,0); ardından tacizin (yüzde 6.0) geldiği tespit edilmiştir. *Sabah* gazetesi haberleri aracılığıyla kamuoyuna sunulan bu iki araştırmanın sonuçları kıyaslandığında; kadına yönelik şiddetin yıldan yıla arttığı ve şiddetin en önemli sorun olarak belirdiği söylenebilir.

Vaka

Yukarıda da görüldüğü üzere, kadına yönelik yapılan araştırma raporlarında, kadına yönelik şiddetin her yerde, her yaşta ve her mevkide uygulandığı ve 2000'li yılların Türkiye'sinde her geçen gün arttığı ortaya konulmaktadır. Çalışmanın bu kategorisinde ele alınan şiddet haberlerinin içeriğinde, şiddet türleri içinde bulunan ölüm ve yaralama gibi fiziksel şiddet çeşitleri değerlendirilmektedir. Ayrıca yine fiziksel şiddet türü

3 Araştırmaya göre; üniversite mezunu aile reislerinin yüzde 41,2'si sözlü şiddet uygulamazken, bu oran lise mezunlarında yüzde 37,8; ortaokul mezunlarında yüzde 34,8; ilkokul mezunlarında yüzde 27,1 ve diplomasızlarda yüzde 22,5 şeklindedir (8 Mart 2012).

4 Sabah, 6 Mart 2006.

sayılan ve "töre cinayetleri" olarak adlandırılan çağdışı bir cinayet türü de yer almaktadır. Örneğin 2004 yılında Diyanet İşleri Başkanı Ali Bardakoğlu'nun 8 Mart gününde kamuoyuna yönelik yayınladığı mesajda da sadece "töre cinayetleri" konu edilmiştir[5]. Buna göre töre ve namus cinayeti denilen olayın Türkiye'de kadınların maruz kaldığı sorunlardan sadece biri olduğuna dikkati çeken Bardakoğlu, töre cinayetlerinin temelinde büyük ölçüde ataerkil zihniyetin, erkek varlığını merkeze alan bir anlayışın kadınlarla ilgili algı ve kabullerinin yattığına vurgu yapmıştır. Söz konusu açıklamada önemli olan bir diğer noktada da "namus" kavramının sadece kadının bedeniyle ilişkilendirilmesinin ve dar bir çerçevede anlamlandırılmasının, bunların sadece kadına düşen bir sorumluluk olarak görülmesinin yanlışlığıdır.[6]

Bunun dışında yer alan, yaralama ve öldürme ile sonuçlanan şiddet vakalarında ise genelde basının üçüncü sayfa haberlerinde yer alan ancak, artık birinci sayfa haberlerine konu olan şiddet olaylarının niceliğinde ve niteliğinde artış görülmektedir. Örneğin; "*Bir kadın daha öldürüldü!*[7]*" "Üniversite kampüsünde kız öğrenci darp edildi*[8]*" "Kadın cinayetine ömür boyu hapis*[9]*" "Çocuk gelin canına kıydı*[10]*" "Koca kurbanı kadın toprağa verildi!*[11]*" "Kadınlar Günü'nde korkunç olay! 'Neden yuvamızı yıktın' dedi bıçakladı!*[12]*" "Remziye Yücel'i sokak ortasında katletti! İfadesi pes dedirtti: Amacım…*[13]*" "Dünya Kadınlar Günü'nde kâbusu yaşadı! Eşi tarafından defalarca bıçaklandı*[14]*"* gibi haberlerde dikkati çeken husus, failler değişse de değişmeyen mağdurun hep kadın olduğudur. Cinayetin ya da şiddetin "gerekçesi" olmasa da faillerin dile getirdiği hep "namus" bahanesi ve "terk etme", "reddetme" gibi kadına "hak" olarak görülmeyen nedenler olduğu dikkati çekmektedir[15]. Bu da bir kez daha kadının, bir birey olarak aldığı kararların ve varlığının yok sayılmasının

5 *"Namus cinayeti işleyen Allah katında suçludur"* (Sabah, 8 Mart 2004)

6 2000'li yılların başında töre cinayetlerinin simgesi haline gelen "Güldünya" aracılığıyla kamuoyunun bu soruna dikkati çekilmiştir. Nitekim Uluslararası Af Örgütü Türkiye Şubesi'nin düzenlediği "Güldünya'ya Sesleniş" adlı mektup yarışması bunun en somut örneklerinden biridir (8 Mart 2006).

7 Sabah, 8 Mart 2012

8 Sabah, 8 Mart 2016

9 Sabah, 8 Mart 2016

10 Sabah, 8 Mart 2016

11 Sabah, 8 Mart 2016

12 Sabah, 8 Mart 2022

13 Sabah, 8 Mart 2022

14 Sabah, 8 Mart 2022

15 İnsanların doğuştan getirdikleri cins farklılıklarını doğal/kültürel ayrımlarına oturtan ataerkil yapı sayesinde erkek, üstünlüğünü doğadan kendisine bahşedilen bir özellik olarak görmektedir. Böylece erkeğin ev içindeki üstün konumu ve kadının bağımlı zayıf bir varlık olarak anlaşılması yaşanan şiddetin "normal" ve "doğal" karşılanmasına neden olmaktadır. Hem ailede hem de okulda cinsiyet rolleri öğretilirken, kadının erkeğe bağımlı, korunması gereken, zayıf bir birey olarak anlatılması sonucunda da bu roller pekiştirilmektedir. Gerçekte kadınlar bu modellerden uzaklaştıkça kendilerinden beklenenlere cevap verememekte ve sözü edilen modellere aykırı özellikler şiddetle bastırılmaktadır (Kümbetoğlu, 2010: 42-43).

yanı sıra, daha da önemlisi yaşam hakkının elinden alınmasının apaçık göstergesidir.

Yasal düzenlemeler

Dünya Kadınlar Günü'nde, kadınların özellikle de şiddet olaylarıyla yaşadığı mağduriyetlerin giderilmesine ilişkin yasal düzenlemelerin haberlere sıkça konu edildiği görülmüştür. Örneğin; *"Yasa Meclis'ten geçti*[16]*"* başlığıyla verilen haberde, kadına şiddet uygulayan kişilere elektronik kelepçe veya bileklik takılmasına imkân sağlayan Ailenin Korunması ve Kadına Karşı Şiddetin Önlenmesine Dair Kanun Tasarısı'nın, TBMM Genel Kurulunda oy birliği ile kabul edilerek yasalaştığı yer almaktadır. Haberin içeriğinde; şiddete uğrayan kadınların korunması için alınacak önlemlere ilişkin usul ve esaslar, Anayasa ile Türkiye'nin taraf olduğu uluslararası sözleşmeler, Avrupa Konseyi Sözleşmesi ve yürürlükteki tüm kanuni düzenlemelerin esas alınacağı belirtilmekte ve söz konusu hukuki düzenlemelerin tüm detayları aktarılmaktadır. Yasa tasarısının, daha önceki yıllarda ulusal ve uluslararası kamuoyunun gündeminde uzun süre kalan ve kadın cinayetlerinin simgesi haline gelen Güldünya ve Ayşe Paşalı olaylarının tekrar etmemesini amaçladığı da dile getirilmektedir. *"Kadınların yargısı yazgıyı değiştiriyor*[17]*"* başlıklı haberde, kadınların mağdur, erkeklerin fail olduğu olaylara yer verilerek; "*Kadının dilediği saatte istediğini yapabilme özgürlüğünü kısıtladı*" cezasının*, "failin serbest kalması yalnız yürüyen kadınları tedirgin eder, suçu yaygınlaştırır"* tutuklamasının, "*Kadınların yaşam hakkına sahip çıkmak görevimiz*" yazısının hepsi ve daha fazlasının yargının kadınlar için verdiği çabanın vicdanlara dokunan yansıması olduğu ifade edilmektedir.

Kadın ve şiddet mevzu bahis olduğunda, son yılların en tartışmalı konusu şüphesiz "İstanbul Sözleşmesi" ve Türkiye'nin sözleşmeyi feshetmesidir. Gazetede konuya ilişkin çok az yer verildiği görülmektedir. Örneğin "*Bakan Yanık: Kadın meselesi bir tek güne sığdırılacak bir mesele değil*[18]" başlıklı haberde; temsil ettiği makam dolayısıyla konunun en önemli muhataplarından biri olan Aile ve Sosyal Hizmetler Bakanı Derya Yanık'ın, "İstanbul Sözleşmesi'nden çıkılması kadına yönelik şiddeti artırdı mı?" sorusuna karşılık "*Türkiye'nin İstanbul Sözleşmesi'nden çıkmasının kadına yönelik şiddeti artırdığına dair iddia ortaya koyamayız. Türkiye'nin kadın hakları mücadelesi yeni bir mücadele değil. İstanbul Sözleşmesi ile başlayan bir süreç değil. AK Parti'nin kadın hakları, kadına yönelik şiddetle mücadelesi İstanbul Sözleşmesi'yle başlayan süreç değil.*" şeklinde verdiği cevap yer almaktadır. Haberin devamında, kadına

16 Sabah, 8 Mart 2012
17 Sabah, 8 Mart 2022
18 Sabah, 8 Mart 2022

karşı şiddete yönelik daha ağır cezaların gündemlerinde olduğunu vurgulayan Yanık, yeni yapılacak düzenlemelerle, kadına yönelik saldırılarda somut pişmanlık emaresi içermeyen hiçbir davranışın indirime tabi olmayacağını ve kasten yaralama, öldürme, işkence gibi suçların cezasının artırılacağına işaret ederek konuya ilişkin detayları şu şekilde ifade etmiştir:

''Kadın veya erkek ayrımı yoktu. Şimdi kadına karşı işlenen suçların sonuçlarının ağırlaştırılması sebebiyle kadına yönelik işlenen suçlar tanımı zımnen yapılmış olacak. Nikahlı ya da boşanmış olanlarca işlenen suçların alt sınırı 9 aya çıkarılıyor. Israrlı takip suç kapsamına alınıyor, gerekli takdirde tutuklama kararı verilecek. Eş veya boşanan eşlere karşı işlenen suçlar katalog suç düzenlemesine dahil edilecek.''

Demeç

Bu kategori altında 8 Mart Dünya Kadınlar Günü vesilesiyle siyasal aktörlerin, sivil toplum örgütlerinin, sanatçıların ve toplumun çeşitli kesimlerinden kanaat önderlerinin günün anlam ve önemine, bu vesileyle kadınların toplumsal hayatta uğradıkları haksızlıklar ile yaşadıkları zorluklara ilişkin yaptıkları açıklamalar değerlendirilmiştir. Örneğin; dönemin Yükseköğretim Kurulu (YÖK) Başkanı Prof. Dr. Gökhan Çetinsaya, sosyal paylaşım sitesi twitter'dan yayınladığı mesajında; *''Bugün 8 Mart. Bugünü fırsat bilerek kadınların üniversite yönetimine daha etkin biçimde katılabilecekleri bir yükse*köğretim düzeni diliyorum›› diyerek, bir anlamda kadın akademisyenlerin idari makamlardaki temsilinin yetersizliğine işaret etmiştir.[19]

2016'da dönemin Aile ve Sosyal Politikalar Bakanı Ramazanoğlu'nun mesajını; "*Kadınların sesi gür çıktıkça toplumun da sesi gür çıkar*[20]" başlığıyla kamuoyuna duyuran gazetede, Bakanın "*Kadınların sözü çoğaldıkça içinde bulunduğu toplumun da sözü çoğalır. Kadınların sesi gür çıktıkça içinde bulunduğu toplumun da sesi gür çıkar''* sözleri yer almaktadır. Böylece bakanın, "kadın-erkek eşitliği" vurgusu yaptığı ve bu noktada eğitimin önemine işaret ettiği sözleri ise şu şekildedir: "*Kadınları güçlendirmenin en büyük anahtarı eğitimdir. Eğitim seviyesi yükseldikçe kadının istihdamdaki payı artacak, toplumda daha çok söz sahibi olacaktır.*" Nitekim haberde, Ramazanoğlu'nun "Haydi Kızlar Okula" kampanyalarıyla 3 milyonun üzerinde kadının okur-yazar olduğunu ifade ettiği sözlerine de dikkat çekilmektedir. Kadın meselesinin tek bir güne sığdırılacak bir mesele olmadığını, sosyal ve ekonomik açıdan çok taraflı bir mesele olduğunu dile getiren mevcut Aile ve Sosyal Hizmetler Bakanı

[19] "YÖK Başkanı Dünya Kadınlar Günü'nü kutladı" (2012)

[20] Sabah, 8 Mart 2016

[21] "Bakan Yanık: Kadın meselesi bir tek güne sığdırılacak bir mesele değil" (2022).

[22] Sabah, 8 Mart 2022

Derya Yanık; *''8 Mart özelinde konuşacak olursak, emekçi kadın hakları başlığı altında kadınların eşit biçimde fırsatlardan yararlanabilmeleri ve imkânları onlara sunabilmemiz gerekiyor. 8 Mart; ne yapmışız, başka ne yapmamız gerekiyor, bunları konuşmak için fırsat olarak değerlendireceğimiz bir gün''* şeklinde konuşarak, bir anlamda Ramazanoğlu'nun dile getirdiği, kadın-erkek eşitliği ve temsili konularını tekrar vurgulamıştır. [21]

Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan'ın eşi Emine Erdoğan'ın sosyal medya hesabından yaptığı paylaşımı *"Emine Erdoğan'dan Dünya Kadınlar Günü mesajı: Önce savaşları durduralım[22]"* başlıklı haberle sunan gazetede, Erdoğan'ın Kadının Gücü Türkiye'nin Gücü programında akademi, iş, siyaset, STK, sanat ve spor gibi birçok alanda başarılı kadınların yanı sıra şehit anneleri, koruyucu anneler, engelli anneler ve kadın muhtarların da katılımıyla gerçekleştirilen etkinliğe değindiği ve yayınladığı mesajında şu konuya da dikkat çektiği belirtilmektedir: *"Çocuklarımıza güzel bir dünyanın kapısını açacak anahtar, kadınların, her alanda güçlendirilmesidir. Dünyanın tüm kadınları adına, bu gerçeğin, her toplumda hâkim bir anlayış olmasını temenni ediyorum."*

Türkiye Büyük Millet Meclisi (TBMM) Başkanı Mustafa Şentop da "*Güçlü bir toplumun temelini güçlü kadınlar oluşturur. Cesur ve geleceğe güvenle bakan ve hayatın her alanında güçlü bir varlık gösteren kadınlar, milletçe istikbalimizin de garantisidir*" diyerek, kadınların toplumsal gelişmenin itici gücü olduğunu ima etmiştir.[23] Sağlık Bakanı Koca da ambulans şoförlüğü yapan kadın 112 Acil Servis personelinin videosunu paylaşarak, "Zamanla yarışıp hayat kurtarıyorlar. İyi ki varsınız" diyerek 8 Mart Dünya Kadınlar Günü'nü kutlamıştır.[24]

Gazetenin yine aynı gün *"Sanat dünyasında kadın olmak[25]*" başlığıyla yayınlanan haberinde; Cumhurbaşkanlığı Senfoni Orkestrası'nın kadın sanatçıları, sanat dünyasında kadın olmanın hem zorluğunu hem de gururunu yaşadıklarını ifade ederek CSO sanatçıları adına Jülide Yalçın Ditgen'in, Türkiye'nin önde gelen sanat kurumlarından birinde görev almaktan duydukları mutluluğa karşın, karşılaştıkları zorluklara da değindiği görülmektedir.

Kadınların karşılaştıkları sorunlar bu şekilde dile getirilirken, bir başka haberde sanat ve televizyon dünyasından isimlerin 8 Mart 2016 Dünya Kadınlar Günü mesajları şu şekilde yer almıştır: "*Kadın emektir dünya kadınlar gününüz kutlu olsun*" (Acun Ilıcalı Televizyoncu), "*Kadın hayattır çünkü kadın vicdandır*" (Emre Aydın, Şarkıcı), "*Kadın hayattır çünkü*

21 *"Bakan Yanık: Kadın meselesi bir tek güne sığdırılacak bir mesele değil"* (2022).
22 Sabah, 8 Mart 2022
23 *"TBMM Başkanı Şentop'tan 'Kadınlar Günü' mesajı: 'Kadınlar istikbalimizin garantisidir'* (2022)
24 *"Bakan Koca'dan '8 Mart' paylaşımı"* (2022).
25 Sabah, 8 Mart 2016

yaşama hayat verir" (Müge Anlı, Sunucu), "*Kadın hayattır çünkü kadın bütün evreni içinde yaşatır, büyütür. Kadın hayattır çünkü kadın devlettir*" (Mustafa Ceceli, Şarkıcı), "*Kadın hayattır çünkü annedir*" (Emre Çolak, futbolcu), "*Kadın hayattır, baştacıdır, annedir. Hayatın ta kendisidir*" (Mustafa Sandal, Şarkıcı), "*Kadın hayattır* "(Alex De Souza). Bu mesajlarla kadının toplum ve birey hayatındaki önemi vurgulanmıştır.

*"*İzmirli iş kadınlarından hemcinsleri için çağrı[26]*"* başlığı altında ise 8 Mart Dünya Kadınlar Günü'nü kutlayan İzmirli iş kadınlarının, hemcinslerinin toplumda daha fazla söz sahibi olması için tek ses oldukları, Türk ekonomisi için kadınların iş yaşamına dâhil olmasının büyük önem taşıdığı görüşünde birleştikleri, kadın cinayetleri, çocuk evlilikleri ve kız çocuklarının eğitimi gibi konulara dikkat çektikleri görülmektedir. Böylece bu konularda toplumun her kesiminin daha duyarlı olması gerektiğinin öneminin altı çizilerek, ülkenin kalkınması ve ekonomik gelişiminde kadın istihdamının var olan sorunların çözümündeki yeri ve önemi dile getirilmiştir.

Eylem

"Eylem" kategorisinde "8 Mart Dünya Kadınlar Günü" kapsamında gerçekleştirilen miting ve protesto gibi olayları içeren haberler yer almaktadır. Gösterilerin genelde adresi Taksim'dir. Taksim Meydanı, pek çok siyasi ve toplumsal olaya ev sahipliği yapmış, bu anlamda sembolik anlamı olan bir yerdir. İncelenen haberlerde de 8 Mart Dünya Kadınlar Günü'nde de "kutlama" ve "protesto" eylemlerinin yapıldığı Taksim Meydanı'nın öne çıktığı görülmüştür. Örneğin; 2012 yılındaki eylem haberlerinde, Ukraynalı üstsüz radikal kadın hakları savunucusu FEMEN grubunun protestolarının yer aldığı görülmüştür. Haberin içeriğinde, amaçlarının çıplaklık olmadığını belirten aktivistler, Türkiye'de aile içi şiddetin, kadına yönelik en büyük tehlike olduğunu belirterek, yaptıkları eylemle de buna dikkat çektiklerini söylemişlerdir.[27] *"Taksim'deki izinsiz 8 Mart gösterilerinde 34 kişi gözaltına alındı[28]"* başlıklı bir başka haberde; 8 Mart Dünya Kadınlar Günü "*bahanesiyle*" izinsiz şekilde Taksim Meydanı'nda toplanarak İstiklal Caddesi'nde yürüyüş yapmak isteyen gruplara izin verilmediği öne çıkartılmaktadır. Taksim Meydanı'na çıkmak isteyen grupların polisin izin vermemesi üzerine Sıraselviler Caddesi üzerinde bir süre bekledikten sonra Karaköy'e doğru yürüyüşe geçtiğinin belirtildiği haberde; *"uyarılara rağmen barikatları zorlayıp taşkınlık çıkaran"* bazı kişilere polis tarafından müdahale edildiğine işaret edilmektedir.

Taksim meydanı, yukarıda da ifade edildiği gibi, insanların zihninde var olan hafıza öğelerinden ötürü bir meydandan öte siyasi birtakım an-

26 Sabah, 8 Mart 2020
27 "*Kadına şiddete FEMEN göğsüyle siper olacak",* 8 Mart 2012.
28 Sabah, 8 Mart 2020

lamlar da içermektedir. Bu bağlamda 8 Mart 2022'de Taksim'de yapılmak istenen gösterilere ilişkin yer alan bir haberde, Aile ve Sosyal Hizmetler Bakanı Derya Yanık, eylemlerle bütünleşen Taksim Meydanı'na ilişkin görüşlerini şu şekilde belirtmiştir*: "Taksim konusu eskiden beri tüm eylemlerde çok tartışılır. Normal şartlarda gösteri ve toplanma yapmak için izin almaya gerek yoktur. İnsanlar herhangi bir konuyla alakalı kendi kanaatlerini topluca ifade etmek istediklerinde bunu yapabilirler. Ancak belli mekânlar, yerler vardır, kamu güvenliği sair sebeplerle toplantılar yapmak yasaklanmıştır. Taksim, bu meydanlardan birisi. Kadınların 8 Mart veya herhangi bir sebeple toplanmaları değil, Taksim'de toplanmalarıyla ilgili bir problem var."*[29]

Başarı öyküsü

"Vaka" kategorisinde incelenen haberlerde de görüldüğü üzere, 2000'li yılların başından itibaren kadına şiddet olayları sıklıkla yaşanmış ve bunlar yapılan araştırmaların raporlarıyla ortaya konulmuştur. Yaşanan süreçte, söz konusu olaylar artarak devam etmesine karşılık; basının gündem oluşturma ve kamuoyunu bilgilendirme işlevi göz önünde bulundurulduğunda, özellikle 2020 yılında Dünya Kadınlar Günü kapsamında yayınlanan haberlerde, kadınların başarı öykülerinin ön plana çıkartıldığı dikkati çekmektedir. Örneğin; *"Hızır melekleri*[30]*"* başlıklı haberde, Antalya'da 112 Acil Sağlık Hizmetleri'nde aynı ambulansta görevli 3 kadının 'Hayat kurtaran melekler' olarak adlandırıldığı görülmektedir. Burada dikkati çeken, başlıkta yer alan "hızır melekleri" nitelendirmesidir. Nitekim hayatları türlü "bahanelerle" sonlandırılan kadınların, anılan nitelendirmelerle verilmesi, aslında ironik olduğu kadar acı da bir durumdur.

Bir başka başarı öyküsünün konu edinildiği haberde, Malatya'nın Akçadağ ilçesinde yaşayan bir kadının, düğününden kalan bilezikleriyle iki inek alarak başladığı işlerini kısa sürede büyüterek, 140 hayvana sahip olduğu anlatılmaktadır. "Yapamazsın" diyenlere hiç kulak asmadığını belirten girişimci kadın, "Kadınlar istediğinde birçok işi başarabilir" diyerek, pek çok kadına ilham kaynağı olmuştur.[31] Yine bir başka kadının başarı öyküsünde, bu kez de Astsb. Üçvş. Şenay Haydar'ın gerçekleştirdiği proje habere konu edilmiştir. Haberde, Ordu'nun bir dönem kadına şiddet olayları ile gündeme gelen Mesudiye ilçesinde, şiddet olaylarının önlenmesi için başlatılan ve Türkiye'nin ilk kadın Jandarma Karakol Komutanı Jandarma Astsubay Üstçavuş Şenay Haydar'ın öncülük ettiği proje ile yüzde yüz başarı elde ettiği kaydedilmektedir. İlçede kaymakamlık tarafından 2013›te ‹Kadına Karşı Şiddet ve Çocuk İstismarcılığının

29 *"Bakan Yanık: Kadın meselesi bir tek güne sığdırılacak bir mesele değil" (2022).*
30 Sabah, 8 Mart 2020
31 *"Altın bileziklerini sattı milyonluk süt tesisinin patronu oldu"*, (8 Mart 2020)

Önlenmesi› projesinin başlatıldığı bilgisinin verildiği haberde; projenin koordinatörlüğünü yapan Çavdar Jandarma Karakol Komutanı Jandarma Astsubay Üstçavuş Şenay Haydar'ın, ilçede iki yıl evleri kapı kapı dolaştığı, kadına şiddet ve çocuk istismarcılığını bitirmek için çalışmalar yaptığı anlatılmaktadır.[32]

Her statüden kadının başarı hikayelerine yer verilen haberlerde, bu kez de akademik başarılarıyla öne çıkan kadınlar habere konu olmuştur. Söz konusu içerikteki haberin birinde; kanser hücrelerindeki karmaşık etkileşim ağlarının sırrını çözen genç bilim kadını Doç. Dr. Nurcan Tunçbağ'ın, 2019'da "Uluslararası Yükselen Yetenek Ödülü"nü; Doç. Dr. Duygu Sağ'ın 2018 "Yüksek Yetenek Ödülü"nü; ODTÜ Fen Edebiyat Fakültesi Fizik Bölümü Öğretim Üyesi Doç. Dr. Bilge Demirköz'ün 2017 "Uluslararası Yükselen Yetenek Ödülü"nü aldıkları vurgulanmıştır. Aynı haberde; Uluslararası Genç Liderler ve Girişimciler Derneği (JCI) tarafından düzenlenen 'Dünyanın en başarılı 20 genci' listesine 2019 yılında iki Türk bilim insanı Doç. Dr. Gözde Durmuş ve gıda kimya mühendisi olan Duygu Yılmaz'ın girdiği ve ABD'de yer alan Harvard Üniversitesi›nin Genç Akademi üyeliğine (Junior Fellow of Harvard) seçilen ilk Türk'ün Canan Dağdeviren olduğu ifade edilmektedir.[33] Aynı konulu bir başka haberde de Amerikan Ulusal Havacılık ve Uzay Dairesi (NASA) ve Arizona Üniversitesi'nde görevli Türk bilim insanı Prof. Dr. Feryal Özel'in, İlk kara delik fotoğrafı "Powehi"nin görüntülenmesini sağlayan "Olay Ufku Teleskobu" projesinde çalışan tek Türk bilim insanı olduğu kaydedilmektedir.[34]

2020 ve 2022 yılına ait haberlerin içeriğinde kadın başarı öykülerinin oldukça geniş yer tutuğunun belirlendiği araştırmada, ilgili diğer haberlerin başlıkları ise şu şekildedir: *"Bizimkisi meslekten öte vatan sevgisi[35]"*, "*Ustalara taş çıkartıyor[36]"*, "*Güçlü kadınlar güçlü Türkiye[37]"*, "*Kadın isterse başarır[38]"*, "*Ankara'yı onlar taşıyor[39]*", "*Savunma sanayiinin ürünlerine bugünün Şerife Bacıların imzası[40]", "Göklerdeki istikbali gözlerinde taşıyorlar[41]"*, *"Lavantayla 6 yılda patron oldu[42]"*. Söz konusu haberlere; kadın özel harekâtçılar, eşiyle demir doğrama işinde beraber çalışan işçi bir kadın, girişimci ve kadınlara istihdam sağlayan bir kadın,

32 *"Şenay komutanın projesi kadına şiddeti bitirdi"(8 Mart 2020)*
33 *"Dünyanın konuştuğu Türk Kadınları" (Sabah 8 Mart 2020).*
34 "*NASA'daki tek Türk bilim insanı Dünyanın en zeki kadınları arasında" (8 Mart 2020).*
35 Sabah, 8 Mart 2020
36 Sabah, 8 Mart 2020
37 Sabah, 8 Mart 2020
38 Sabah, 8 Mart 2020
39 Sabah, 8 Mart 2020
40 Sabah, 8 Mart 2022
41 Sabah, 8 Mart 2020
42 Sabah, 8 Mart 2020

milli başarılarıyla öne çıkan sporcu bir kadın, vatman kimliğiyle çalışma hayatını sürdüren bir kadın, Makine ve Kimya Endüstrisi'nin kadın çalışanları ve Türk Polis Teşkilatının ilk kadın helikopterler pilotları konu edilmektedir.

SONUÇ

Fonksiyonel anlamda medya adını verdiğimiz bütün iletişim araçlarının temel görevi; bilgilendirmek, haber vermek, araştırma yapmak ve kamuoyu oluşturmaktır. Günümüzde toplumun her bakımdan gelişmesine, insan haklarına saygı duyulmasına, farklı güç ve çevrelerin yol açabileceği birtakım aksaklıkların giderilmesine kadar, pek çok konuda medyanın, toplumun güvencesi ve sözcüsü konumunda olması beklenmektedir. Öyle ki toplum içinde ve bireyler arasında çok önemli görevleri yerine getiren medya, sadece insanların bilgisini, ufkunu genişletmekle kalmayıp, durum tespiti yaparak belirli bir görüşü de ortaya koymaktadır.

Son yirmi yıla ilişkin yapılan analizlerde de görüldüğü üzere basın, 8 Mart Dünya Kadınlar Günü kapsamında yayınladığı haberlerde bir taraftan kamuoyunun gündeminde olan meseleleri ele alırken, bir taraftan da çizdiği çerçeveyle kamuoyunun gündemini de oluşturduğu söylenebilir. Şiddetin en önemli konu olarak belirdiği haberlerde, şiddete ortak bir tavır olarak sergilenen eylemler, açıklamalar, araştırmalar, yasal düzenlemeler ve bunun tam karşısına konumlandırılan "kadınların başarı öyküleri" yer almıştır. Basının kamuoyunun gündemini oluşturma ve bilgilendirme işlevini bu temalar üzerinden gerçekleştirdiği tespit edilmiştir. Böylece basının bir tartışma platformu olma ve oluşturma rolünü de yerine getirdiği söylenebilir.

KAYNAKÇA

Artun, D. (1996). *Genişletilmiş Bir* Şiddet *Tipolojisi.* Cogito Dergisi, 6-7.

Başbakanlık Kadının Statüsü Genel Müdürlüğü (2009). *Türkiye'de Kadına Yönelik Aile İçi Şiddet*. Ankara: Elma Teknik Basım Matbaacılık.

Cinnan Şimşek, M. (1996). "İletişim, Halkla İlişkiler ve Siyasal Kültür". *Yeni Türkiye Dergisi Medya Özel Sayısı*, 11, 740-755.

Curran, J. (1997). " Medya ve Demokrasi: Yeniden Değer Biçme". *Medya, Kültür Siyaset*, (Ed.) S. İrvan. Ankara: Ark Yayınları. S.139-197.

Gezgin, S. (1996). "Göstergesel Şiddet (Ekrandan Sıçrayan Kan)". *Yeni Türkiye Dergisi Medya Özel Sayısı*, 11, 558-560.

Güneş, S. (1996). " Medya ve Siyasa/Bilgilendirme". *Yeni Türkiye Dergisi Medya Özel Sayısı*, 11, 803-825.

İçel, K. (1998). *Kitle Haberleşme Hukuku*. İstanbul: Beta Yayınları.

Kümbetoğlu, B. (2010). Değersizleştirme: Kadın Bedeninin Maruz Kaldığı Şiddet. *Dişillik, Güzellik ve Şiddet Sarmalında Kadın Bedeni.* Yasemin İnceoğlu ve Altan Kar. İstanbul: Ayrıntı Yayınları. s. 39 – 61.

Sabah Gazetesi (2000-2022).

Sezer, D. (1972). *Kamuoyu ve Dış Politika*. Ankara: Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları.

Uzoğlu, S. ve Yılmaz, R. A. (1996). "Medyanın Gücü". *Yeni* Türkiye *Dergisi Medya Özel Sayısı*, 11, 520-522.

Waldahl, R. (1994). " Siyasal Tutumlar ve Kamuoyu". Çev. S. İrvan. *İletişim Kuram ve Araştırmaları Dergisi*, 1-2, 57-82

Yüksel, E. (2001). *Medyanın Gündem Belirleme Gücü.* Konya: Çizgi Kitabevi.

Bölüm 9

GİRESUN NÜFUSUNUN YAŞ VE CİNSİYET YAPISI (1927 - 2021)

Eren ŞENOL[1]

Hüseyin SARAÇOĞLU[2]

1 Doç. Dr. , Giresun Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Coğrafya Bölümü, eren.senol@giresun.edu.tr Orcid No:0000-0003-2510-8491

2 Dr. Öğr. Üyesi Hüseyin SARAÇOĞLU, Giresun Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Coğrafya Bölümü, hsaracoglu26@hotmail.com Orcid No:0000-0002-1790-7229

Giriş

Nüfus, Türk Dil Kurumu Güncel Sözlük'te dar anlamı ile "kişi" ve devamında biraz daha kapsamlı olacak şekilde "bir ülkede, bir bölgede, bir evde belirli bir anda yaşayanların oluşturduğu toplam sayı olarak tanımlanmıştır (TDK, 2022). Amaca daha uygun olacak şekilde "sınırları belirlenmiş bir alanda, belli bir zamanda, yaşayan insan sayısı olarak tanımlanan nüfus (Doğanay, 2014: 167); demografinin yanı sıra birçok bilim dalının araştırma konusunu oluşturmakta, ilgi alanına girmektedir (Şahin, 2007: 16; Zaman ve Coşkun, 2008: 264; Özgür, 2016: 5). Coğrafya da bu bilim dallarından biridir. Demograf, nüfusa ilişkin süreçleri ölçüp analiz ederken; tarihçi, aynı süreci tarihi olaylar ve zaman perspektifinden değerlendirirken; coğrafyacı, nüfusu insan – mekân etkileşimi üzerinden incelemeyi, tüm süreçleri mekânsal özelliklerle ilişkilendirerek analiz etmeyi tercih eder ve bu ele alış tarzı ile nüfusu inceleyen diğer bilim dallarından ayrılır (Beaujeu-Garnier, 1966: 3; Doğanay ve Orhan, 2016: 16).

Coğrafyacıların insan merkezli yaptıkları çalışmalar, 1950'lerin başında Trewerta öncülüğünde nüfus coğrafyası olarak tanımlanan alt bilim dalının doğmasına yol açmıştır (Tümertekin, 1994: 115-117; Özgür, 2016: 4). Bu alt bilim dalında nüfusa ait miktar, yaş ve cinsiyet yapısı, sosyo-ekonomik özellikler, nüfus değişkenleri vb. gibi özelliklerin tümünün veya herhangi birinin zamanda değişimi, mekânda dağılışı görsellerle desteklenerek sunulmakta; değişim ve dağılıştaki farklılıkların doğal ve beşeri sebeplerine yer verilmekte; hava, su, toprak ve canlılar üzerindeki sonuçları üzerinde durulmaktadır. Böylece mekânsal özelliklerin nüfusa, nüfusun ise mekânsal görünüme etkisi ön plana çıkarılmaktadır. Mevcut nüfusun sahanın potansiyelini değerlendirme açısından yeterliliği, potansiyeli kullanmak için ihtiyaç duyulan düzenlemeler, doğal afetlere ve çevre sorunlarına neden olan kullanım hataları belirlenmektedir. Neticede değişimdeki ivmeden, mekandaki dağılıştan yararlanılarak öngörülerde bulunulmakta, optimum ve sürdürülebilir kullanım için öneriler sunulmakta, plan ve projeler üretilmektedir.

İnsan, yaşadığı çevreyi değiştirebilme, mekanı arzu ettiği şekilde düzenleme kapasitesi en yüksek olan canlıdır. Bilgi birikimi ve teknolojik ilerlemeler, bu alandaki etkinliğini artırmaktadır. Özellikle sayısının ve yoğunluğunun yüksek olduğu alanlarda kontrol edilemeyen insan, doğa olaylarının afete dönüşmesine; hava, su, toprak kalitesinde bozulmaya, biyoçeşitlilikte azalmaya, çevre sorunlarına; sosyo-ekonomik problemlere yol açmaktadır. Nüfusun azlığı – azalma eğilimi göstermesi kültürün korunması, ekonomik potansiyelin değerlendirilmesi, mevcut yaşam standardının sürdürülebilmesi açısından kısa, orta ve uzun vadede yaşanabilecek bazı olumsuzlukların habercisi olur. Hem bu olumsuzluklar

hem beşeri sermaye olarak ekonomik gelişmeye katkı sunması hem de kültürel, askeri ve siyasi açıdan taşıdığı önem, mekanda insan sayısının ve niteliklerinin izlenmesini zorunlu kılmaktadır. Nitekim tarih boyunca yönetimler, bu amaçlarla, başta "sayımlar" olmak üzere değişik yöntemlerle insana ilişkin veriler derlemişlerdir (Özgüç ve Tümertekin, 2011: 215; Şahin, 2007: 31).

Nüfusa ilişkin veri derleme işlemini en az onun kadar önemli olan analiz süreci izlemektedir. İnsanın mekan üzerinde hareketli olması, sayım sonuçları ve analizlerinin geçerlilik süresini kısaltmaktadır. Bu, nüfus coğrafyası çalışmalarına yönelik gereksinimi ve motivasyonu artırmakta, ancak nüfus coğrafyası alanında üretilen bazı bilgilerin geçerlilik süresini de kısaltmaktadır. 1927'de 13,6 milyon olan Türkiye nüfusu, 2021 verilerine göre 85 milyona yaklaşmıştır. Değişen sadece nüfus miktarı değildir. Son 50 yılda; özellikle de son çeyrek asırda nüfusun yaş ve cinsiyet yapısında, sosyo-ekonomik özelliklerinde, hareketliliğinde ve dağılışında önemli değişimler yaşanmıştır (Yılmaz, 2016). Dün için doğru olan bilgilerin çoğu, bugün revize edilmek durumunda kalmıştır.

İl ve ilçelerimizden önemli bir kısmının nüfus özellikleri coğrafya biliminin ilkelerine göre incelenmiştir. Bunlara Bayburt (Avcı, 1992), Manisa (Taşlıgil, 1992), Bilecik (Özgür, 1993), Yozgat (Bulut, 2000), Kastamonu (İbret, 2004), Ordu (Yılmaz, 2005), Samsun (Yılmaz, 2007), Sivas (Akbulut, 2007), Rize (Zaman ve Coşkun, 2008), Artvin (Doğanay ve Orhan, 2014), Kars (Demir, 2015), Zonguldak (Deniz, 2015), Çorum (Çoban, 2016), Sinop (Mutlu ve Yılmaz, 2017), Siirt (Alkan, 2017) ve Iğdır (Şimşek, 2018), Muğla (Aydoğdu ve Tuncer, 2022) illerinin nüfusunu konu alan eserler örnek olarak gösterilebilir. Bu eserlerde genel olarak çalışma alanında nüfusun artışı, nüfusun yaş ve cinsiyet yapısı, sosyo-ekonomik özellikleri, göçler ve nüfusun dağılışı üzerinde durulmuş; beliren sorunlara dikkat çekilmiş, öneriler sunulmuştur. Eldeki çalışmada da Giresun ili nüfusunun tüm özellikleri yerine sadece yaş ve cinsiyet yapısı benzer yaklaşımla, ancak daha detaylı olarak incelenmiştir.

1. Giresun İlinin Yeri, Sınırları

Genel olarak 40^0 02' ve 41^0 04' kuzey enlemleri ile 37^0 58' ve 39^0 10' doğu boylamları arasında kalan Giresun ili; Karadeniz Bölgesi'nin, Doğu Karadeniz Bölümü içinde yer alır. Doğusunda Trabzon ve Gümüşhane, güneyinde Erzincan ve Sivas, batısında Ordu illeri vardır (Şekil 1). Kuzeyinde Karadeniz bulunan il, yaklaşık olarak 100 km'lik sahil şeridine sahiptir.

Cumhuriyet öncesinde Trabzon vilayetinin kazalarından biri olan Giresun; 1921 yılında il statüsüne kavuşmuştur (Gürsoy, 2003: 102; Keskin, 2007: 138 -139). 1933'te Şebinkarahisar ili lağvedilmiş; bu ilin merkez

ilçesi, Alucra ve Çamoluk ile birlikte Giresun topraklarına katılmıştır. 1950'de de Gümüşhane iline bağlı Harşit bucağı Giresun'a bağlanmıştır. Sonraki yıllarda Giresun'dan ayrılıp komşu illere; komsu illerden ayrılıp, Giresun iline bağlanan köyler bulunmaktadır. Bunun son örnekleri Giresun ili Doğankent ilçesinden ayrılarak Gümüşhane ili, Kürtün ilçesine bağlanan Üçtaş ve Günyüzü köyleridir. Mevcut sınırlarına göre ilin alanı 6831 km^2'dir (www.hgm.gov.tr). Bu alanı ile Türkiye topraklarının %0,85'ini, Karadeniz Bölgesi topraklarının %6,5'ini; oluşturmaktadır. Alan olarak ülkenin 81 ili içerisinde kırk sekizinci, topraklarının tümü Karadeniz Bölgesi sınırları içerisinde kalan 16 il içerisinde Kastamonu, Tokat, Samsun, Artvin ve Bolu'dan sonra altıncı sıradadır. Doğu Karadeniz Bölümü'nün ise alanı en büyük ikinci ili pozisyonundadır.

Harita 1. Giresun ilinin lokasyon haritası.

2. Amaç, Veri, Yöntem

Giresun ilinin nüfus özelliklerini konu alan çalışma azdır. DİE tarafından sunulan veriler ve hazırlanan raporlar, 1967 ve 1973 il yıllıkları ile başta Yurt Ansiklopedisi olmak üzere bazı ansiklopedik kaynakların Giresun maddesi içindeki nüfus bölümleri bu boşluğu dolduran başvuru kaynaklarıdır. Coğrafya ilminin prensiplerine göre il nüfusu ile ilgili çalışmalar daha çok Bekdemir tarafından yapılmıştır. Bekdemir 2000 yılında savunduğu "Giresun Şehir Coğrafyası" başlıklı doktora tezinde genel olarak şehir nüfusunun, kısmen de il nüfusunun özelliklerine yer vermiş (2000: 81-143); izleyen yıllarda konu ile ilgili bildiriler de sunmuştur. Onun "Espiye'nin Kentsel Nüfusu ve Özellikleri" (2007:137-166), "Giresun Kent Nüfusunun Gelişimi" (2003:103-114), "Giresun İlinin Türkiye Göç Hareketliliği İçindeki Yeri" (2017:937-946) başlıklı tebliğleri, sempozyum bildiri kitapları içinde yayınlanmıştır. Bekdemir dışında Ceylan, Şahin, Zeren, Yürüdür, Yazıcı ve Güner ile Yılmaz'ın da Giresun nüfusu ile ilgili eserleri vardır. Ceylan (2008), "Giresun İlinden İl Dışı Göçler ve Göç Eden Nüfusun Özelikleri" başlıklı bildirisinde Giresun ili dışına yapılan göçleri ele almıştır. Şahin (2008) "İstanbul'un Giresun İlinden Aldığı Göçler ve Göçle Gelen Nüfusun Özellikleri" isimli tebliğinde İstanbul'daki Giresunluların mekândaki dağılışına ve başlıca özelliklerine değinmiştir. Zeren (2005) "Bulancak İlçesinin Nüfus Özellikleri" başlıklı yüksek lisans tezini hazırlamış; savunmuştur. Yürüdür (1998)"Şebinkarahisar ve Çevresinin Coğrafi Etüdü" başlıklı doktora tezinde ilgili ilçenin nüfus özelliklerine yer vermiştir. Yazıcı ve Güner'in (2000), "Şebinkarahisar İlçesinin Nüfus Coğrafyası" başlıklı bir bildirileri bulunmaktadır. "Bulancak İlçesi Kırsal Kesiminde Nüfus Hareketlerinin Nedenleri, Yönü ve Başlıca Özellikleri" isimli eser Yılmaz (2010) tarafından kaleme alınmıştır.

2014 yılında hazırlanan "Geçmişten Günümüze Giresun" adlı eserin "Cumhuriyet Dönemi Giresun Nüfusu" başlıklı bölümü Bekdemir tarafından yazılmıştır (Bekdemir, 2014). İlin nüfus özelliklerini coğrafi bakış açısıyla bir bütün olarak ele alan tek eser budur. Çalışmada il nüfusunun yaş ve cinsiyet yapısındaki değişime, ülke geneli ve bölge illerine göre konumuna yer verilmemiştir. İlçeler arası farklılıklara değinilmemiştir. Hem bahsedilen eksiklikleri gidermek, hem de Giresun ilinin nüfus özellikleri ile ilgili olarak alan yazındaki boşluğu gidermek amacı ile eldeki çalışma hazırlanmıştır.

Cumhuriyet öncesi nüfusa ilişkin verilerin derlenmesi ayrı bir uzmanlık gerektirmektedir. Ayrıca cumhuriyet öncesinde "Giresun" ismi ile kast edilen idari alan, günümüzdeki idari alan ile örtüşmemekte, daha dar bir sahayı ifade etmektedir. Bu iki özel durum nedeni ile çalışma zaman olarak "Cumhuriyet Dönemi" ile sınırlandırılmıştır.

Çalışmada genel olarak DİE - TÜİK tarafından derlenen ve sunulan veri setleri kullanılmıştır. Bunlar yer yer ülke geneliyle karşılaştırılarak, Giresun ilinin ülke içindeki konumu belirtilmeye çalışılmıştır. Yine veriler ilçeler arasında karşılaştırılarak, bu idari birimler arasındaki farklılıkları tespit etmek amaçlanmıştır. Böylece hazırlanacak daha dar alanlı plan ve politikalara altık oluşturmak hedeflenmiştir.

TÜİK, nüfusa ilişkin verileri idari birimleri esas alarak sunmaktadır. İlçe ve köy sınırlarındaki değişiklikler, bu idari birimler düzeyinde zamandaki değişimin izlenmesini güçleştirmektedir. Bu nedenle, "zamanda değişim" idari taksimatın kesinleştiği 2000 yılına kadar il ölçüsünde izah edilmeye çalışılmıştır. Son dönemi yansıttığı, idari anlamda sınır değişiklikleri asgari düzeye indiği ve nüfusa ilişkin veri toplama sisteminde değişiklik olmadığı için 2007 sonrası dönem ilçe ölçeğinde de irdelenmiştir.

Devletin ilgili kurumu tarafından veriler, periyodik olarak toplandığı ve kamuoyuna sunulduğu için "nüfus" konulu eserler üretmenin kolay olduğu düşünülür. Ancak idari sınırlarda, veri toplama yönteminde ve tanımlardaki değişimler zamana dayalı analizler yapmayı güçleştirmektedir. Bu yapısal problemlere ek olarak nüfusun bir kısmının değişik gerekçelerle (örneğin yerel seçimler, daha fazla ödenek almak için belediyeler arası nüfus kapma yarışı, çocuğun iyi okula kaydı için adres değişikliği yapılması vb. gibi) asıl ikamet ettiği alanın dışında kayıtlara geçmesi de nüfusa ilişkin değerlendirme yapmayı zorlaştırmaktadır. Bu kısıtlılıklar bilinmesine rağmen, benzer örneklerinde olduğu gibi bu çalışmada da DİE - TÜİK verileri kullanılmıştır. Zira il ölçeğindeki bir sahanın nüfusuna ilişkin verilerin, araştırmacılar tarafından ilgili kurum kadar geçerli ve güvenilir olarak derlenmesi, zaman ve maliyet açısından mümkün değildir.

Çalışmada elde edilen sonuçlar il genelinde ve ilçeler özelinde yöneticilerin planlama sürecinde kaynakları verimli kullanma açısından fayda sağlayacaktır. Ayrıca nüfusun yaş ve cinsiyet yapısındaki değişim ve bunun yoğunlaşma alanları üzerinden beliren fırsatlar ve iş imkânları girişimcilere fikir zenginliği sunacaktır.

3. Bulgular

3. 1. Giresun İli Nüfusunun Yaş Yapısı

3. 1. 1. 1927 Genel Nüfus Sayımı (GNS) Sonuçlarına Göre Giresun Nüfusunun Yaş Yapısı

1927 yılında yapılan ilk nüfus sayımında nüfusun yaş gruplarına ilişkin olarak sunulan verilerde yaş aralıkları; onu izleyen sayımlar ile farklılık göstermektedir. 1927 nüfusunu yaş ve cinsiyet yapısı bağlamında diğer dönemlerle karşılaştırma olanağını kısıtlayan, ancak cumhuriyetin bu ilk

yıllarında ilin ülke geneli ile karşılaştırılmasını mümkün kılan bu verilere göre ülke nüfususun %33'ü 13 yaş altı çocuklardan, %5,3'ü ise 60 yaş üstü yaşlılardan oluşmaktaydı. Aynı sayım sonuçlarına göre Giresun ilinde toplam nüfus içinde 13 yaş altı çocukların oranı %33,3; 60 yaş üzeri yaşlıların oranı ise %4,5 idi. Giresun'da ülke geneline göre çocuk oranı hemen hemen aynı iken, yaşlı oranı ise daha azdı (Tablo 1, Şekil 1).

Tablo 1. GNS Sonuçlarına Göre Türkiye ve Giresun Nüfusunun Yaş ve Cinsiyet Yapısı (1927).

Yaş Grubu	Türkiye				Giresun			
	Erkek	Kadın	Toplam	Oran (%)	Erkek	Kadın	Toplam	Oran (%)
0-1	350532	294814	645346	4,7	7131	4767	11898	5,8
1-2	582564	489793	1072357	7,9	10592	9422	20014	9,8
3-6	734327	706283	1440610	10,5	9789	10796	20585	10,1
7-12	731036	615245	1346281	9,9	8978	6821	15799	7,7
13-19	1063120	1013255	2076375	15,2	18367	17708	36075	17,6
20-45	2151604	2797916	4949520	36,2	27978	44134	72112	35,2
46-60	594886	794825	1389711	10,2	6771	11671	18442	9,0
61-70	244258	249863	494121	3,6	2854	3239	6093	3,0
71+	93471	133050	226521	1,7	1332	1842	3174	1,5
Yaşı Meçhul	7826	9820	17646	0,1	327	296	623	0,3
Toplam	6563879	7104864	13658488	100,0	94119	110696	204815	100,0

Kaynak: IUM (İstatistik Umum Müdürlüğü), 1929: XXXII' den yararlanılarak hazırlanmıştır.

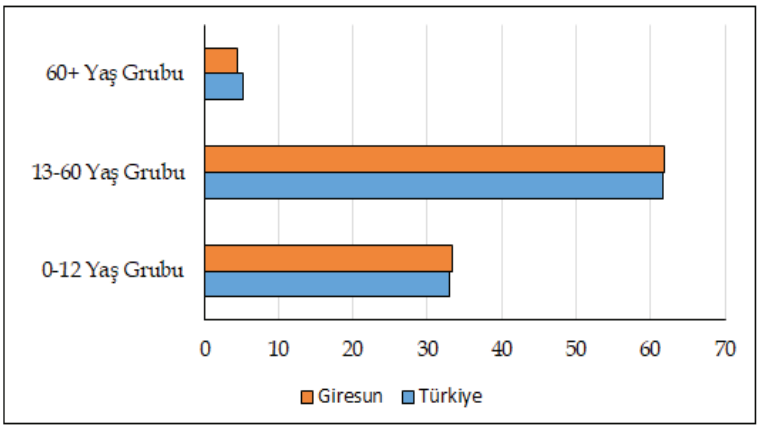

Şekil 1. GNS Sonuçlarına Göre Türkiye ve Giresun Nüfusunun Yaş ve Cinsiyet Yapısı (1927).

3. 1. 2. 1935 GNS Sonuçlarına Göre Giresun Nüfusunun Yaş Yapısı

1935 ve sonrasında yapılan sayımlarda nüfusun yaş gruplarına göre dağılımı dar aralıklı olarak verilmiştir. Bunlar aracılığı ile nüfus piramitleri adı verilen özel grafikler oluşturulmaktadır. Hem Türkiye'nin hem de Giresun'un 1935 yılı nüfusunun yaş ve cinsiyet yapısına ilişkin veriler üzerinden hazırlanan nüfus piramitleri incelendiğinde bunların birbirine benzer olduğu tespit edilmekte; her ikisinde de tabandaki genişleme, 15 - 19 yaş grubundaki daralma, 35 yaş üstü nüfustaki, özellikle de erkeklerdeki azalma dikkati çekmektedir (Tablo 2, Grafik 2).

a. 14 yaştan 0 yaşa doğru gidildikçe gözlenen genişleme, 1920'lerden 1935'e doğru doğumlardaki artışın ve doğan çocukların hayatta kalıyor olmasının sonucudur. Cumhuriyetin ilanı ile birlikte ülke genelinde doğumların desteklenmesi ve sağlık alanındaki yatırımlar da bu sonucun ortaya çıkmasına katkı sağlamış olmalıdır.

b. 1935 yılında "15 - 19" yaş aralığında olan nüfus 1916-1920 arasında doğan gruba denk gelmektedir. Bu yaş grubundaki azlık o dönemde yaşanan "Birinci Dünya Savaşı" ve "Kurtuluş Savaşı" ile ilgili olup; savaş koşulları altında doğanların bir kısmının hayatta kalamadığına, hayata tutunabilenlerin sayısının az olduğuna şahitlik etmektedir.

c. Savaş yıllarında cephede ya da cephe gerisinde olan, yurdun düşmandan temizlenmesi için mücadele eden nüfus, 1935 yılında yaş olarak 35'i aşmıştır. 35 yaş üstü, özellikle erkek nüfustaki azalma bu mücadelenin demografik yapıya yansıdığını göstermektedir. Daha öncede belirtildiği üzere bu veriler, Giresun savaş sahnesi olmamış ise de Giresun'un diğer Anadolu illeri gibi savaş koşullarından etkilendiğini, o dönemin şartlarının zorlu olduğunu göstermektedir.

Tablo 2. GNS Sonuçlarına Göre Türkiye ve Giresun Nüfusunun Yaş ve Cinsiyet Yapısı (1935).

Yaş Grubu	Türkiye			Giresun		
	Erkek	Kadın	Toplam	Erkek	Kadın	Toplam
'0-4'	1431441	1297472	2728913	28491	24761	53252
'5-9'	1211031	1127759	2338790	22921	21528	44449
'10-14'	848909	745981	1594890	12338	12118	24456
'15-19'	558702	485865	1044567	5802	5329	11131
'20-24'	749196	640153	1389349	12230	9573	21803
'25-29'	621971	721286	1343257	10085	12595	22680
'30-34'	584496	642051	1226547	10265	10577	20842
'35-39'	486505	509582	996087	6618	7831	14449
'40-44'	323676	473948	797624	3326	7175	10501
'45-49'	242922	314860	557782	2346	4861	7207
'50-54'	225781	384373	610154	2415	6178	8593

‘55-59’	162193	195231	357424	1654	3059	4713
‘60-64’	175346	297375	472721	2023	4711	6734
‘65-69’	100249	104966	205215	1169	1618	2787
‘70-74’	90665	125877	216542	1251	1931	3182
‘75-79’	36289	37970	74259	537	601	1138
‘80-84’	31267	49176	80443	450	704	1154
‘85+’	20376	31206	51582	278	446	724
Bil.	35497	35807	71304	189	170	359
Toplam	7936512	8220938	16157450	124388	135766	260154

Kaynak: DİE (Devlet İstatistik Enstitüsü) 1935 GNS verilerinden yararlanılarak hazırlanmıştır.

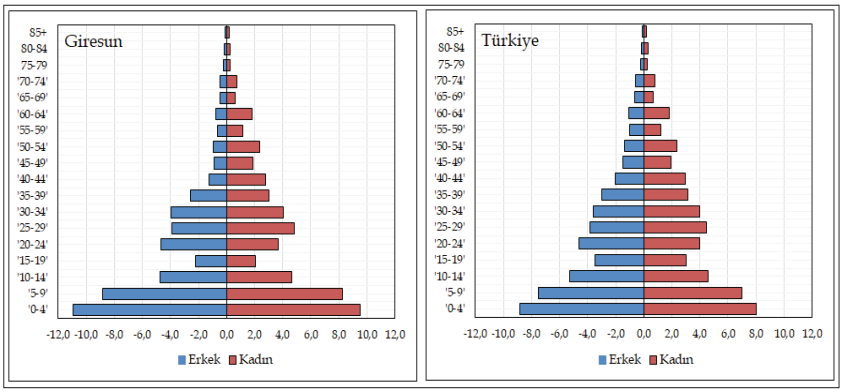

Şekil 2. GNS Sonuçlarına Göre Türkiye ve Giresun’un Nüfus Piramitleri (1935).

3. 1. 3. 1970 GNS Sonuçlarına Göre Giresun Nüfusunun Yaş Yapısı

Ülke geneli ve Giresun ilinin 1970 yılı nüfusunun yaş ve cinsiyet yapısına ilişkin veriler üzerinden hazırlanan nüfus piramitleri incelendiğinde bunların ana hatları ile birbirine benzer olduğu; detayda farklılıklar bulunduğu görülmektedir (Tablo 3, Şekil 3).

Hem Türkiye hem de Giresun ili nüfus piramitlerinde 70 yaş ve üzerine karşılık gelen üst kısım çok dardır. 1900 ve öncesi doğumluların bulunduğu bu grup savaşları, salgınları, kıtlıkları yaşamıştır. Beslenme, barınma ve bakım şartlarının yetersizliği ortalama ömrün günümüz koşullarına göre nispeten kısa olmasına, dolayısı ile de bu görünümün ortaya çıkmasına sebep olmuştur.

1970’li yıllarda 45 ve üzeri yaşta olanlar 1925 öncesi doğumlulara karşılık gelmekte, daha önceki paragraflarda belirtilen Birinci Dünya ve Kurtuluş Savaşı yılları koşullarında doğan gruba işaret etmektedir. Bu grupta daralma ülke geneline göre Giresun ilinde daha belirgindir. Savaş

yıllarında, ülke geneline oranla Giresun nüfusunda daha büyük yıkım olduğuna işaret etmektedir.

Piramitlerde 20'li yaşlarda da bir daralma söz konusudur. 1970'li yıllarda 20 ve üzeri yaşta olanlar II. Dünya Savaşı yıllarında doğanlara karşılık gelmektedir. İlgili tarihte hem II. Dünya savaşı koşulları hem de daha önceki savaş dönemlerinin etkisi ile üreme çağındaki nüfus az olduğunu, bununda doğumlarda azalmaya sebep olduğunu belirtmiştik. Buradaki daralma üzerinde bu bilindik durum etkilidir. Ancak ilgili yaşlarda Giresun ili nüfus piramidinde daralmanın daha keskin olduğu görülmektedir. Özellikle daralmanın olduğu grupta erkek nüfusun azlığı dikkate alarak ortaya çıkan görünümde il dışına yapılan erkek nüfus ağırlıklı göçlerin de etkili olduğu söylenebilir.

Her iki nüfus piramidi de geniş tabanlıdır. Ancak Giresun piramidinin en alt sütununda (0-4 yaş grubu) bir daralma söz konusudur. Türkiye'de 1960'lı yılların başında pronatalist (artış yanlısı) nüfus politikası terkedilmiştir. Ancak politika değişikliğinin hemen ertesinde doğumlarda azalma görülmemiş, yaklaşık 20 yıl kadar sonra tabanda daralma izlenmeye başlanmıştır. Giresun ili nüfus piramidinin tabanındaki azalmayı nüfus politikasındaki değişimle izah etmek pek doğru olmaz. Özelikle üreme çağındaki nüfus azlığının da ortaya çıkan durumda etkili olduğu söylenebilir.

Tablo 3. GNS Sonuçlarına Göre Türkiye ve Giresun Nüfusunun Yaş ve Cinsiyet Yapısı (1970).

Yaş Grubu	Türkiye			Giresun		
	Erkek	Kadın	Toplam	Erkek	Kadın	Toplam
'0-4'	2661100	2594036	5255136	33322	34714	68036
'5-9'	2610278	2483174	5093452	37028	36070	73098
'10-14'	2362928	2166671	4529599	34164	33126	67290
'15-19'	1924259	1770241	3694500	21736	22623	44359
'20-24'	1496314	1355157	2851471	11015	13654	24669
'25-29'	1107968	1153644	2261612	9607	13344	22951
'30-34'	1018964	1165395	2184359	10502	15148	25650
'35-39'	1117152	1096974	2214126	13720	14386	28106
'40-44'	921299	899719	1821018	11255	11555	22810
'45-49'	644629	564005	1208634	5712	6023	11735
'50-54'	457007	516198	973205	4095	6199	10294
'55-59'	496977	440483	937460	6433	5984	12417
'60-64'	476373	529806	1006179	6778	7795	14573
'65-69'	321562	319282	640844	5533	4982	10515
'70-74'	220832	265442	486274	3057	4348	7405

‘75-79’	82070	109591	191661	918	1701	2619
‘80-84’	48152	90847	138999	612	1977	2589
‘85+’	35191	72727	107918	434	2021	2455
Bil.	3931	4798	8729	11	97	108
Toplam	18006986	17598190	35605176	215932	235747	451679

Kaynak: DİE (Devlet İstatistik Enstitüsü) 1970 GNS verilerinden yararlanılarak hazırlanmıştır.

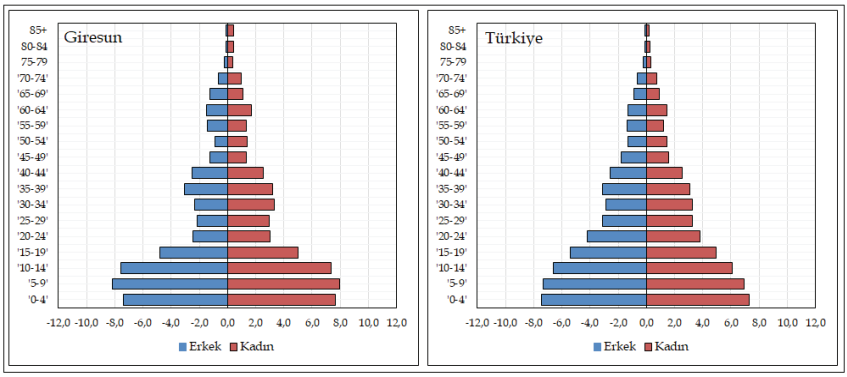

Şekil 3. GNS Sonuçlarına Göre Türkiye ve Giresun’un Nüfus Piramitleri (1970)

3. 1. 4. 2000 GNS Sonuçlarına Göre Giresun Nüfusunun Yaş Yapısı

Ülke geneli ve Giresun ilinin 2000 yılı nüfusunun yaş ve cinsiyet yapısına ilişkin veriler üzerinden hazırlanan nüfus piramitleri incelendiğinde savaşların nüfus üzerindeki izlerinin silindiği, 1960 sonrası uygulanan aile planlaması politikanın etkili olmaya başladığı, doğumların azaldığı, görülmektedir. (Tablo 4, Şekil 4). Bu piramitler karşılaştırıldığında şu noktalar dikkat çekmektedir:

Her iki nüfus piramidinin taban kısmında daralma söz konusudur. Doğumlarda azalmaya işaret eden bu durum aile planlaması uygulamalarının bir sonucu olarak değerlendirilir. Ülke geneline oranla Giresun ili nüfus piramidinde tabandaki daralmanın daha belirgin olmasında aile planlaması politikasına ek olarak yetişkin nüfusun il dışına göç etmesinin, dolayısı ile üreme çağındaki nüfus oranının ülke geneline oranla daha az olmasının da etkisi vardır.

Her iki nüfus piramidinde de 15-19 yaş grubundan itibaren daralma başlamaktadır. 2000 yılı için 15-19 yaş grubu 1980-1985 doğumlulara karşılık gelmektedir. Dolayısı ile doğumlardaki azalmanın 1980’lerden itibaren başladığını göstermektedir. 20-24 yaş grubundan itibaren başlayan daralma Giresun ilinde daha belirgindir. İlgili yıllar için nüfusta kırılmaya yol açacak savaş, salgın benzeri bir durum yaşanmadığına göre buradaki kırılma daha çok göçlerin eseri olmalıdır.

Giresun ili nüfus piramidinde 60 -74 yaş aralığındaki nüfusta, ülke geneline göre oransal fazlalık olduğu görülmektedir. Bu, tersine göçlerle (daha önce göç edenlerin Giresun'a geri dönmesi) ve yörede ortalama ömrün ülke geneline oranla daha uzun olması ile ilişkilendirilebilir.

Tablo 4. GNS Sonuçlarına Göre Türkiye ve Giresun Nüfusunun Yaş ve Cinsiyet Yapısı (2000)

Yaş Grubu	Türkiye			Giresun		
	Erkek	Kadın	Toplam	Erkek	Kadın	Toplam
'0-4'	3396690	3188132	6584822	22539	20835	43374
'5-9'	3485746	3270871	6756617	24805	23318	48123
'10-14'	3570657	3307999	6878656	27780	25579	53359
'15-19'	3691218	3518257	7209475	28444	27525	55969
'20-24'	3426714	3263432	6690146	21245	21680	42925
'25-29'	2976430	2918825	5895255	19149	18697	37846
'30-34'	2552370	2457285	5009655	18005	16673	34678
'35-39'	2453579	2400808	4854387	18718	17825	36543
'40-44'	2083531	1985225	4068756	17131	15606	32737
'45-49'	1710757	1658012	3368769	13292	12615	25907
'50-54'	1356391	1360958	2717349	10685	11173	21858
'55-59'	1016254	1042168	2058422	9236	10305	19541
'60-64'	864299	964989	1829288	9858	11477	21335
'65-69'	794881	850636	1645517	11108	10881	21989
'70-74'	517870	654773	1172643	6978	9065	16043
'75-79'	254443	323154	577597	2301	3709	6010
'80-84'	98797	147895	246692	840	1519	2359
'85+'	83572	132928	216500	1153	1940	3093
Bil.	12536	10845	23381	76	54	130
Toplam	34346735	33457192	67803927	263343	260476	523819

Kaynak: DİE (Devlet İstatistik Enstitüsü) 2000 GNS verilerinden yararlanılarak hazırlanmıştır.

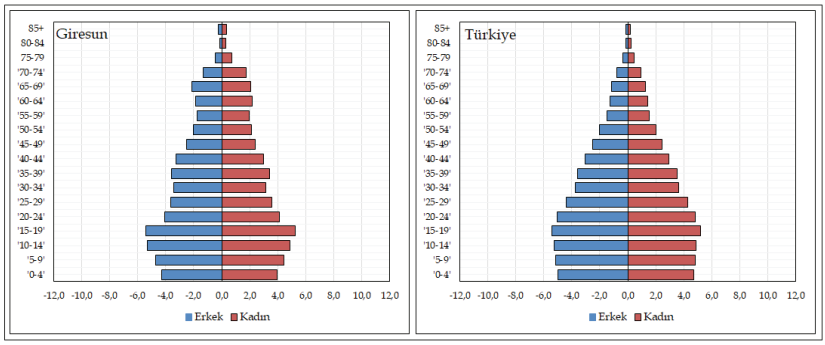

Şekil 4. GNS Sonuçlarına Göre Türkiye ve Giresun'un Nüfus Piramitleri (2000)

3. 1. 5. 2021 ADNKS Sonuçlarına Göre Giresun Nüfusunun Yaş Yapısı

Ülke geneli ve Giresun ilinin 2021 yılı nüfusunun yaş ve cinsiyet yapısına ilişkin veriler üzerinden hazırlanan nüfus piramitleri karşılaştırıldığında benzerliklerin azaldığı dikkati çekmektedir. Giresun ili nüfus piramidinin tabandaki daralma, 20-24 yaş grubundaki çıkıntılar ve üst yaş gruplarındaki fazlalık ile ülke genelinden ayrıldığı görülmektedir. Tabandaki daralma nüfusu azaltma politikalarına ek olarak sosyo-ekonomik yapıda yaşanan ve doğumları etkileyen değişimlerin (kadınlarda eğitim seviyesinin yükselmesi, kadınların iş yaşamında yer alması, evlilik yaşının yükselmesi, gelir artışı, şehirleşme vb.) sonucu olmalıdır. 2006 yılında kurulan ve hâlihazırda 25.000'i aşkın öğrencisi bulunan Giresun Üniversitesi 15-24 yaş arası nüfustaki artışın, en önemli sebebidir. 60 yaş üstü çıkıntı ise daha çok emeklilik sonrası geri dönüş şeklindeki *tersine göçlerle* ilişkilendirilebilir (Tablo 5, Şekil 5).

Tablo 5. ADNKS Sonuçlarına Göre Türkiye ve Giresun Nüfusunun Yaş ve Cinsiyet Yapısı (2021).

Yaş Grubu	Türkiye			Giresun		
	Erkek	Kadın	Toplam	Erkek	Kadın	Toplam
'0-4'	3033029	2880580	5913609	11006	10299	21305
'5-9'	3398812	3225390	6624202	12678	11891	24569
'10-14'	3304851	3133301	6438152	13380	12690	26070
'15-19'	3203519	3026190	6229709	14287	13752	28039
'20-24'	3445410	3296170	6741580	16321	17169	33490
'25-29'	3296919	3179980	6476899	15270	14146	29416
'30-34'	3212668	3129119	6341787	14419	13540	27959
'35-39'	3228063	3158145	6386208	14940	13474	28414
'40-44'	3294071	3253091	6547162	15552	14859	30411
'45-49'	2838766	2823495	5662261	14493	14002	28495

‘50-54’	2403726	2350758	4754484	14379	13682	28061
‘55-59’	2337304	2369876	4707180	17508	16874	34382
‘60-64’	1776254	1835662	3611916	15572	14874	30446
‘65-69’	1508990	1647458	3156448	13805	14577	28382
‘70-74’	982573	1192451	2175024	8562	10003	18565
‘75-79’	598307	794411	1392718	5176	7480	12656
‘80-84’	340568	520841	861409	3851	6209	10060
‘85+’	224271	435254	659525	3181	6253	9434
Toplam	42428101	42252172	84680273	224380	225774	450154

Kaynak: TÜİK (Türkiye İstatistik Kurumu) 2021 ADNKS verilerinden yararlanılarak hazırlanmıştır.

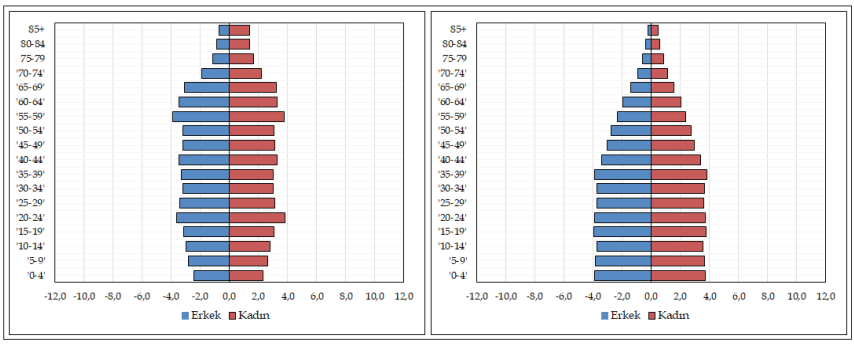

Şekil 5. ADNKS Sonuçlarına Göre Türkiye ve Giresun’un Nüfus Piramitleri (2021)

Tablo 6’da Giresun ilinde şehirsel ve kırsal alanlarda ikamet eden nüfusun yaş ve cinsiyete göre dağılımı verilmiştir. Veriler ve bu verilere göre çizilmiş nüfus piramitleri incelendiğinde, şehirsel alanlara göre kırsal alanlarda 50 yaş altı nüfus oranlarının oldukça az olduğu tespit edilmektedir (Şekil 6). Kırsal alanlarda 20 - 50 yaş aralığındaki nüfus azlığı, değişik gerekçelerle göç edilmesinin eseridir. Üreme çağındaki bu yaş grubunun azlığı, çocuk nüfus azlığını da beraberinde getirmiştir. Ancak çocuk nüfus azlığı üzerinde, yukarıda ifade edilen faktöre ek olarak zorunlu eğitim süresinin uzatılmasını da ilave etmek gerekir. Çünkü köylerde ilk ve ortaokulların kapanması - kapatılması, çocuklu aileleri eğitim amaçlı göçlere zorlamıştır. Bu durumdaki ailelerin bir kısmı okulların bulunduğu ilçe merkezlerine doğru yer değiştirmişlerdir. Bahsedilen durum köylerin tenhalaşması sürecini hızlandırmış, köyler yaşlıların yaşadığı yerler haline gelmiştir. Çocukluğu köyde geçen birey sayısının azalması, köylerin tenhalaşması buralara özgü bilgi birikiminin gelecek kuşaklara aktarılmasını güçleştirmekte, kültürün yok olmasına sebep olmaktadır. İvedilikle mevcut kültür kayıt altına alınmalı, yaşatılması için çaba sarf edilmelidir.

Tablo 6. ADNKS Sonuçlarına Göre Giresun İli Şehir ve Kır Nüfusunun Yaş Ve Cinsiyet Yapısı (2021).

Yaş Grubu	Şehir Nüfusu			Kır Nüfusu		
	Erkek	Kadın	**Toplam**	**Erkek**	**Kadın**	**Toplam**
'0-4'	8825	8308	17133	2181	1991	4172
'5-9'	10114	9525	19639	2564	2366	4930
'10-14'	10276	9861	20137	3104	2829	5933
'15-19'	10539	10425	20964	3748	3327	7075
'20-24'	12255	13840	26095	4066	3329	7395
'25-29'	11412	11460	22872	3858	2686	6544
'30-34'	11212	11201	22413	3207	2339	5546
'35-39'	11457	10875	22332	3483	2599	6082
'40-44'	11502	11544	23046	4050	3315	7365
'45-49'	10042	10054	20096	4451	3948	8399
'50-54'	9187	9025	18212	5192	4657	9849
'55-59'	10028	9883	19911	7480	6991	14471
'60-64'	8339	8130	16469	7233	6744	13977
'65-69'	6663	7088	13751	7142	7489	14631
'70-74'	3869	4498	8367	4693	5505	10198
'75-79'	2196	3299	5495	2980	4181	7161
'80-84'	1644	2692	4336	2207	3517	5724
'85+'	1306	2879	4185	1875	3374	5249
Toplam	150866	154587	305453	73514	71187	144701

Kaynak: TÜİK (Türkiye İstatistik Kurumu) 2021 Adrese Dayalı Nüfus Kayıt Sistemi (ADNKS) verilerinden yararlanılarak hazırlanmıştır.

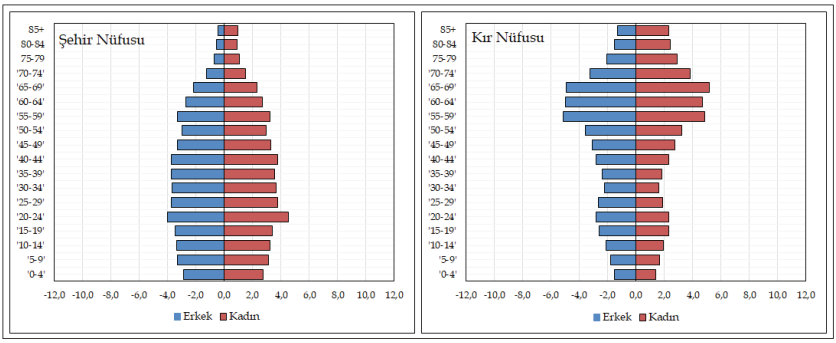

Şekil 6. Giresun İlinde Şehir ve Kırsal Alanlara Ait Nüfus piramitleri (2021)

3. 2. Giresun İlinde Çocuk, Yetişkin, Yaşlı ve Bağımlı Nüfus

Genel olarak 0 - 14 yaş grubundakiler çocuk, 15 - 64 yaş grubundakiler yetişkin, 65 yaş ve üstü ise yaşlı nüfus olarak tanımlanır. 1935 yılı başlangıç olarak kabul edildiğinde Giresun ilinde çocuk nüfus miktarının 1970; yetişkin nüfus miktarının 2000 yılına kadar arttığı, ilgili yıllardan sonra her iki grupta da azalma görüldüğü tespit edilmektedir (Tablo 7). Yaşlı nüfus miktarındaki artış ise ülke geneline benzer ama ondan daha baskın bir şekilde kesintisiz devam etmektedir. Ülkedeki yaşlı nüfus oranı % 8,4 iken, Giresun ili için bu oran % 17,6'ya ulaşmıştır. İl, yaşlı nüfus oranı bakımından ülkenin 81 ili içerisinde Sinop (%20,1), Kastamonu (%19,2) ve Artvin'den (%17,8) sonra dördüncü sıradadır (Harita 2).

Tablo 7. Giresun İlinde Çocuk, Yetişkin Ve Yaşlı Nüfus (1935-2021).

Nüfus Grubu	**1935**		**1970**		**2000**		**2021**	
	Kişi	(%)	Kişi	(%)	Kişi	(%)	Kişi	(%)
Çocuk Nüfus	122157	47,0	208422	46,2	144856	27,7	71944	16,0
Yetişkin Nüfus	128653	49,5	217564	48,2	329339	62,9	299113	66,4
Yaşlı Nüfus	8985	3,5	25565	5,7	49494	9,5	79097	17,6

Kaynak: DİE ve TÜİK verilerinden yararlanılarak hesaplanmıştır.

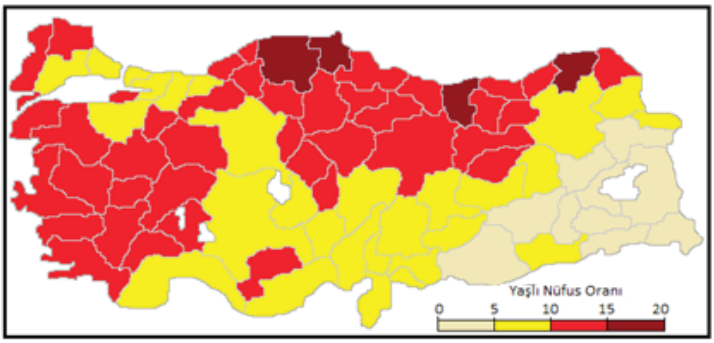

Harita 2. Türkiye'de, illere göre yaşlı nüfus oranının dağılışı (2021).

Nüfusun yaş yapısı, ilçeler arasında önemli farklılıklar göstermektedir. İl ortalamasına göre çocuk nüfus oranı, Bulancak, Doğankent, Espiye, Merkez ve Güce ilçelerinde fazla; Çamoluk, Alucra, Çanakçı ve Keşap ilçelerinde ise oldukça azdır (Tablo 8). Yetişkin nüfus oranı Bulancak ve Merkez ilçede; yaşlı nüfus oranı ise Alucra, Çamoluk, Çanakçı, Dereli, Eynesil, Görele, Güce, Keşap, Piraziz, Şebinkarahisar, Tirebolu ve Yağlıdere ilçelerinde il ülke ortalamasının bir hayli üstündedir.

Tablo 8. Giresun'da İlçelere Göre Çocuk, Yetişkin ve Yaşlı Nüfus (2021).

İlçeler	Çocuk Nüfus		Yetişkin Nüfus		Yaşlı Nüfus		Toplam Nüfus
	Sayı	%	Sayı	%	Sayı	%	
Alucra	942	10,6	5350	60,2	2600	29,2	8892
Bulancak	13026	18,8	46404	66,9	9896	14,3	69326
Çamoluk	646	9,6	3771	56,0	2318	34,4	6735
Çanakçı	762	12,5	3898	63,8	1451	23,7	6111
Dereli	2334	12,3	11854	62,4	4805	25,3	18993
Doğankent	1134	17,4	4228	65,0	1146	17,6	6508
Espiye	6543	17,6	24960	67,1	5681	15,3	37184
Eynesil	1546	12,3	7963	63,3	3072	24,4	12581
Görele	4538	14,6	19807	63,6	6793	21,8	31138
Güce	1329	16,4	5175	63,9	1594	19,7	8098
Keşap	2235	11,6	11885	61,7	5148	26,7	19268
Merkez İlçe	25136	17,5	101176	70,5	17191	12,0	143503
Piraziz	1607	11,4	9312	65,9	3219	22,8	14138
Şebinkarahisar	2772	14,2	12454	63,7	4331	22,1	19557
Tirebolu	5080	15,6	21218	65,3	6196	19,1	32494
Yağlıdere	2314	14,8	9658	61,8	3656	23,4	15628
İl Geneli	71944	16,0	299113	66,4	79097	17,6	450154

Kaynak: TÜİK ADNKS verilerinden yararlanarak hazırlanmıştır.

Üretime katkısı az, buna karşın daha çok tüketici pozisyonunda olduğu için çocuk ve yaşlılar "*bağımlı nüfus*" olarak kabul edilir. Çocuk ve yaşlıların toplamının yetişkin nüfusa oranına "*genel bağımlılık oranı*" adı verilir. Bağımlılık oranının fazla olması ekonomideki yükü artırırken, azalması fırsat oluşturmaktadır. Giresun ilinde hâlihazırda çocuk ve yaşlılara göre yetişkin oranı oldukça fazladır (Tablo 9). Yetişkin oranının yüksek olmasında yükseköğrenim için gelen öğrencilerin katkısı olduğunu belirtmek gerekir. Neticede doğum oranlarının düşüklüğüne bağlı olarak çocuk sayısının az, yetişkin sayısının da fazla olması il genelinde genel bağımlılık oranının ülke geneline göre daha aşağı seviyelerde seyretmesine yol açmaktadır (Harita 3). Bu yönüyle Giresun ilinde *"fırsat penceresi"* olarak tanımlanan pozitif süreç yaşanmaktadır. Bu pozisyondaki yerlerde yeterli istihdam alanı oluşturulamaması fırsatın değerlendirilemediği anlamına gelir. Ne yazık ki Giresun bu pozisyondaki illerden biridir. Yetişkin nüfusu istihdam sorunu ile karşı karşıyadır.

Tablo 9. Giresun İlinde ve Türkiye'de Genel, Genç ve Yaşlı Bağımlılık Oranları (1935-2021).

Yıllar	Genel Bağımlılık Oranı		Genç Bağımlılık Oranı		Yaşlı Bağımlılık Oranı	
	Giresun	Türkiye	Giresun	Türkiye	Giresun	Türkiye
1935	101,9	82,9	95,0	75,7	7,0	7,1
1970	107,5	85,8	95,8	77,7	11,8	8,2
2000	59,0	55,1	44,0	46,3	15,0	8,8
2021	50,5	47,3	24,1	33,0	26,4	14,3

Kaynak: DİE - GNS ve TÜİK - ADNKS verilerinden yararlanarak hazırlanmıştır.

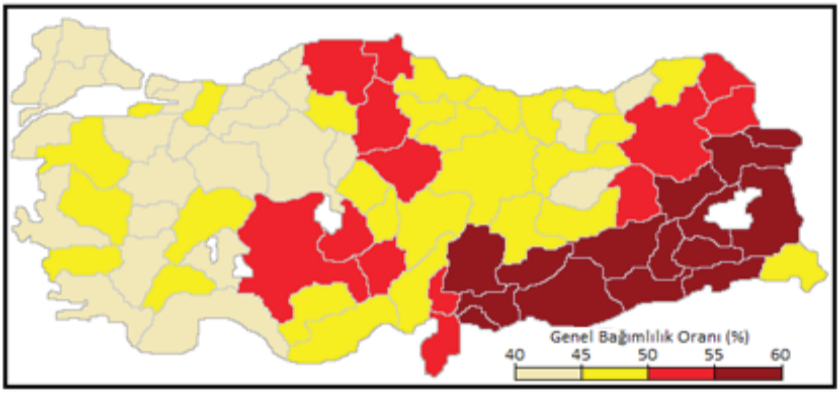

Harita 3. Türkiye'de, illere göre genel bağımlılık oranının dağılışı (2021).

Giresun ilinde şehirsel alanlarda genel bağımlılık oranı % 43,8, genç bağımlılık oranı % 26,8, yaşlı bağımlılık oranı %17'dir. Şehirsel alanlarda yetişkin yığılmasına bağlı olarak genel bağımlılık ve yaşlı bağımlılık

oranı il ortalamasının altındadır. Kırsal alanlarda genel bağımlılık oranı % 66,9, genç bağımlılık oranı % 17,3, yaşlı bağımlılık oranı % 49,6'dır. Kırsal alanlarda yaşlı fazlalığına bağlı olarak hem genel bağımlılık, hem de yaşlı bağımlılık oranları il ortalamasının hayli üstündedir (Tablo, 10).

Tablo 10. Giresun İlinin Şehirsel ve Kırsal Alanlarında Genel, Genç ve Yaşlı Bağımlılık Oranları (2021)

	Çocuk Nüfus	Yetişkin Nüfus	Yaşlı Nüfus	Toplam Nüfus	Bağımlılık Oranı		
					Genç	Yaşlı	Genel
Kırsal Alanlar	15035	86703	42963	144701	17,3	49,6	66,9
Şehirsel Alanlar	56909	212410	36134	305453	26,8	17	43,8
İl Geneli	71944	299113	79097	450154	24,1	26,4	50,5

Kaynak: TÜİK ADNKS verilerinden yararlanılarak hazırlanmıştır.

Giresun ilinde Merkez, Bulancak ve Espiye ilçelerinde genel bağımlılık oranı il ortalamasının altında seyretmektedir (Tablo 11). Diğer ilçelerde genel bağımlılık oranı yüksektir. İlçelerin hepsinde de yaşlı bağımlılık oranı ülke ortalamasının üstündedir. Bunlar içerisinde Alucra ve Keşap ilçeleri ilk sırayı çekmektedirler.

Tablo 11. Giresun'da İlçelere Göre Genel, Genç ve Yaşlı Bağımlılık Oranları (2021).

İlçeler	**Çocuk Nüfus**	**Yetişkin Nüfus**	**Yaşlı Nüfus**	**Toplam Nüfus**	**Bağımlılık Oranı**		
					Genç	**Yaşlı**	**Genel**
Alucra	942	5350	2600	8892	17,6	48,6	66,2
Bulancak	13026	46404	9896	69326	28,1	21,3	49,4
Çamoluk	646	3771	2318	6735	17,1	61,5	78,6
Çanakçı	762	3898	1451	6111	19,5	37,2	56,8
Dereli	2334	11854	4805	18993	19,7	40,5	60,2
Doğankent	1134	4228	1146	6508	26,8	27,1	53,9
Espiye	6543	24960	5681	37184	26,2	22,8	49,0
Eynesil	1546	7963	3072	12581	19,4	38,6	58,0
Görele	4538	19807	6793	31138	22,9	34,3	57,2
Güce	1329	5175	1594	8098	25,7	30,8	56,5
Keşap	2235	11885	5148	19268	18,8	43,3	62,1
Merkez İlçe	25136	101176	17191	143503	24,8	17,0	41,8
Piraziz	1607	9312	3219	14138	17,3	34,6	51,8
Şebinkarahisar	2772	12454	4331	19557	22,3	34,8	57,0
Tirebolu	5080	21218	6196	32494	23,9	29,2	53,1

Yağlıdere	2314	9658	3656	15628	24,0	37,9	61,8
İl Geneli	71944	299113	79097	450154	24,1	26,4	50,5

Kaynak: TÜİK ADNKS verilerinden yararlanarak hazırlanmıştır.

3. 3. Cinsiyet Yapısı

Sağlıklı bir toplumsal yapı için nüfusun, cinsiyet açısından dengeli olması istenir. Bazı koşullar, bu dengenin bozulmasına yol açar. Göç alan, askeri birlik bulunan, yükseköğretim kurumu olan, balıkçılık, madencilik, ormancılık, inşaat gibi faaliyetlerin yaygın, olumsuz çevre koşullarının baskın olduğu yerlerde erkek; göç veren ve savaştan yeni çıkan-savaştan etkilenen yerlerde ise kadın nüfusun fazla olması beklenir (Şenol, 2014: 244). Giresun ili nüfusunun cinsiyet yapısı incelendiğinde kadın nüfus fazlalığının ülke genelinden farklı olarak 1940'lara kadar değil de 2000'li yıllara kadar devam ettiği görülmektedir. 1940'lı yıllara kadar olan kadın fazlalığı savaş etkisi ile 1940 -2000 arası dönemdeki kadın fazlalığı ise daha çok erkek nüfusun katıldığı il dışına göçlerle açıklanabilir. 2000 sonrasında bazen erkek, bazen kadın nüfusta cüzi fazlalık görünmekte ise de genel olarak cinsiyet dengesinin sağlandığını söyleyebiliriz (Tablo 12). 2021 ADNKS verilerine göre il nüfusunun %49,8'i erkeklerden (224.380 kişi), %50,2'si kadınlardan (224.774) oluşmaktadır.

Tablo 12. Giresun'da İlinde Nüfusun Cinsiyete Göre Dağılımı (1935-2021)

Yıllar	**Giresun**			**Oran***		**Cinsiyet Oranı****	
	Erkek	**Kadın**	**Toplam**	**Giresun**	**Türkiye**	**Giresun**	**Türkiye**
1935	124388	135766	260154	47,8	49,1	91,6	96,5
1940	134102	145134	279236	48,0	49,9	92,4	99,7
1950	141379	158176	299555	47,2	50,5	89,4	101,9
1960	183442	198011	381453	48,1	51,0	92,6	104,2
1970	215932	235747	451679	47,8	50,6	91,6	102,3
1980	232002	248081	480083	48,3	50,7	93,5	103,0
1990	246597	252490	499087	49,4	50,7	97,7	102,7
2000	263343	260476	523819	50,3	50,7	101,1	102,7
2010	206730	212526	419256	49,3	50,2	97,3	101,0
2021	224380	225774	450154	49,8	50,1	99,4	100,4

Kaynak: DİE - GNS ve TÜİK - ADNKS verilerinden yararlanarak hazırlanmıştır.** Cinsiyet Oranı (Erkek Nüfus*100)/Kadın nüfus

Giresun ilinin 2021 yılı nüfusunun yaş gruplarına göre dağılımı incelendiğinde 20-24 yaş grubu hariç 65 yaşa kadar erkek sayısının daha fazla olduğu görülmektedir. Bu nedenle il genelinde kadın nüfus fazlalığı üzerinde il dışına erkek göçlerinin etkili olduğunu söylemek güçtür. İlde, erkek sayısına göre kadın sayısı 20-24 yaş grubunda 848; 65 ve üzeri yaş gruplarında ise 11341 kişi daha fazladır. Bu veriler kapsamında il genelinde kadın nüfus fazlalığı üzerinde yükseköğrenim için Giresun'a gelen kadın öğrenciler ile kadınlarda ortalama yaşam süresinin daha uzun olmasının etkili olduğu söylenebilir.

"Alt yaş gruplarında erkek, yaşlı nüfus grubunda ise kadın nüfus fazlalığı" kuralı Dünya ve ülke genelinde olduğu üzere Giresun ilinde de görülmektedir. 65 ve üstü yaş gruplarında kadın nüfusun fazla olması bilinen ama izahı kolay olmayan bir durumdur. Bu durum çoğu kaynakta, ağır iş koşullarında daha çok erkeklerin istihdam edilmesi, zararlı alışkanlıklara erkeklerde daha çok rastlanması, kişisel - toplumsal anlaşmazlıklarda ve savaşlarda erkeklerin daha çok kırıma uğraması ile açıklanır. Ülkemizde ve elbette Giresun'da da genel olarak ev işleri kadına bırakılmıştır. Dolayısı ile kadın hem ev halkına hem de kendisine hijyen ve beslenme açısından bakabilecek meziyetlere sahiptir. Çocukların hastalıkları ile daha yakından ilgilendiğinden, hatta sağlık hizmetlerine erişmediği için kendi sağlık sorununu kendi çözmek zorunda kaldığından, erkeklere oranla daha fazla sağlık bilgisine sahiptir. Dolayısı ile yaşlı çiftlerden erkek hayatını kaybettiğinde kadın; hijyen, beslenme ve sağlık bilgisi konusunda yaşıtı erkeklere oranla bilgi ve beceri bakımından daha donanımlı olduğu için hayatta kalabilmektedir. Hatta zorda kaldığı durumlarda, kızının - damadının veya oğlunun – gelininin evine, yöre tabiri ile *"sığabilmekte",* onların yanında barınabilmektedir. Hayatı ev ve çevresinde geçtiği için eve kapanma hali yaşama motivasyonunu daha az düşürmekte, güçlü duygusal yapısı ile çocuklarına, torunlarına vb. yönelerek hayata tutunabilmektedir. Tersi durumda, başka bir ifade ile kadın hayatını kaybettiğinde, yıllarca yemek ve temizlik işini eşine devretmiş olan erkek hayatını idame ettirmekte zorlanmaktadır. Kendisine bakamayacağı için *"evlenmesi"* veya *"evlendirilmesi"* telkin edilmektedir. Söz sahibi iken bir köşeye çekilmesi güç olmakta; kızının - damadının veya oğlunun – gelinin evine "sığmamakta", onların yanında barınmada sorun yaşamaktadır. Yaşlı erkek bireyin aile içinde bakımı daha problemli bir hal almaktadır. Yıllarca ev dışında yaşayan erkek bireyin, eve kapanması da yaşama motivasyonu düşürmektedir. Yörede yaşlı kadın birey için düşünülmeyen "evlendirme" hususunun, yaşlı erkek birey için çare olarak görülmesi, yukarıdaki ifadelerimizi destekler nitelikte ise de savı güçlendirmek için daha geçerli verilere ve kanıtlara ihtiyaç vardır.

Sebebi ne olursa olsun il genelinde, özellikle de il merkezinde hatırı sayılır sayıda yaşlı kadın nüfus vardır. Bunları şehir içinde bir yerden başka bir yere koşuştururken ya da yöresel ürün satarken görmek mümkündür. Akranı olan yaşlı erkekler gibi şehir içi kamusal alanları kullanırken veya bir yerde yaşıtları ile oturup sohbet ederken görmek güçtür. Günümüz yetişkin kadınları şehir içinde daha fazla görülmektedir. Bu grup yaşlandığında bir önceki nesil gibi ev içinde kalmayacağına; alışkanlıkları gereği ev dışını da kullanacağına göre, yakın gelecekte yaşlı kadınların da kullanabileceği alanlar, mekânlar düzenlenmelidir. Millet bahçeleri bu anlamda doğru adımlardır. Yaşlı nüfusun fazla olduğu ilde, özellikle il merkezinde üst geçitlerin asansörsüz olma durumu da trajikomik bir olaydır ve mutlaka çözüm üretilmelidir.

Genel olarak "Göç veren yerlerde, erkekler daha fazla göçe katıldığı için kadın nüfusun daha fazla olduğu" kabul edilir. Giresun kırsalında yoğun bir şekilde göç yaşandığı için (ayrıca yaşlı nüfusta fazla olduğu için) kadın nüfusun fazla olması beklenir. Ancak resmi veriler il kırsalında erkek nüfusun daha fazla olduğunu göstermektedir. Kırsal kesime yönelik teşviklerden yararlanma isteği ile tek başına kalan yaşlı kadının kırsalda bırakılmama düşüncesi bu durumun başlıca sebepleri olarak belirmektedir. Kırsal nüfusun yaş gruplarına göre dağılımı incelendiğinde, çocuk ve yetişkin nüfusun yaşlı nüfusa göre az olduğunu, bunun da kırsaldan şehirlere göçe bağlı olarak ortaya çıktığını yukarıdaki paragraflarda ifade etmiştik. Göçün yaygın olduğunu ileri sürdüğümüz yaş gruplarında kadın – erkek nüfusu birbirine denktir. Hatta erkek fazlalığı vardır. Bu tespitler, ülkede artık göçlerin ailecek yapıldığını, kadınlarında erkekler kadar göçte yer aldığını ve nüfusun cinsiyete göre dağılımında göçlerin etkisini n kalmadığını göstermesi bakımından önemlidir (Tablo, 13).

Tablo 13. Giresun'da İlinde Şehirsel ve Kırsal Alanlarında Nüfusun Cinsiyete Göre Dağılımı (2021).

	Erkek	Kadın	Toplam	Cinsiyet Oranı
Kırsal Alanlar	73514	71187	144701	103,3
Şehirsel Alanlar	150856	154587	305453	97,6
İl geneli	224370	225774	450154	99,4

Kaynak: TÜİK verilerinden yararlanılarak hazırlanmıştır.

Genel olarak "Şehirlerde istihdam alanları daha fazla olduğu, buna bağlı olarak göç aldığı için erkek nüfusun daha fazla olduğu" kabul edilir. İlin şehirsel alanlarında kadın nüfus erkek nüfustan 3721 kişi daha fazladır. Bu fazlalığın önemli bir kısmı 65 yaş üstü nüfusta görülmektedir. Yaşlı nüfustaki kadın fazlalığı, kadınlarda ortalama ömrün daha uzun

olması ile izah edilebilir. Ayrıca 20 - 24 yaş grubunda da kadınlar lehine 1585 kişilik fark vardır. 20 – 24 yaş grubundaki kadın fazlalığı ise Giresun Üniversitesi bünyesinde kız öğrencilerin daha çok tercih ettiği bölümlerin varlığının ve dolayısı ile kız öğrenci sayısındaki fazlalığın bir sonucudur. İlgili durum, özelikle Piraziz ve Eynesil ilçe merkezlerinde ikamet eden nüfusun yaş ve cinsiyet yapısını gösteren nüfus piramidi incelendiğinde net olarak görülmektedir. Piraziz'deki Sağlık Bilimleri Fakültesi'nde "Ebelik" ve "Hemşirelik"; Eynesil'deki yüksekokulda "Çocuk Bakımı ve Gençlik Hizmetleri", "Büro Hizmetleri ve Sekreterlik" bölümlerinin varlığı 20 – 24 yaş grubunda kadın nüfus lehine dikkat çeken düzeyde farkın oluşmasına neden olmuştur (Şekil 7).

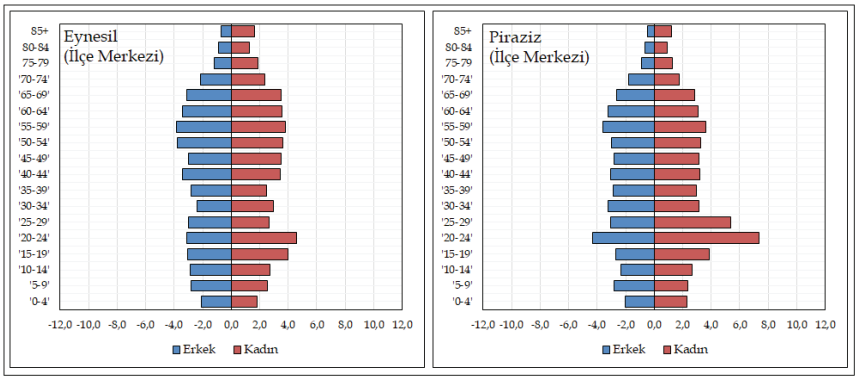

Şekil 7. Eynesil ve Piraziz İlçe Merkezinin Nüfus Piramitleri (2021)

Sonuç ve Öneriler

Bu çalışmada Giresun nüfusu yaş ve cinsiyet açısından değerlendirilmiştir. Neticede;

a. İl genelinde çocuk ve yetişkin nüfus miktarı azalırken, yaşlı nüfus miktarının artığı, il nüfusundaki artış üzerinde doğum ve alınan göçten ziyade ortalama ömürdeki uzamanın etkili olduğu tespit edilmiştir. Yaşlı nüfusun arttığı yerlerde ilerleyen yıllarda yaşlılığa bağlı ölümler nedeni ile ölüm oranları yükselirken nüfus azalma sürecine girmektedir. Giresun'da da mevcut ivme devam ederse orta vadede nüfus miktarının azalmaya başlaması öngörülmektedir.

b. İlde kırsal ve kentsel alanlarda nüfusun yaş yapısında büyük farklar bulunmaktadır. Göçlere bağlı olarak kırsal alanlarda çocuk ve yetişkin sayısı çok azalmıştır. Bu, kırsaldaki ekonomik potansiyelin değerlendirilmesi ve mevcut kültürün korunması kapsamında riskleri beraberinde getirmektedir. Uzun süreli ikamet söz konusu olduğunda kentlerin kırsala göre cazibesi daha fazladır. Ancak kırsaldaki

her bireyde kente göç sevdalısı değildir. Kırsalda kalmak isteyen ancak zorunlu sebeplerle kente taşınmak zorunda kalanları yerinde tutmak için teşvikler yapılmalı, ekonomik potansiyeli olan bu alanların atıl kalması önlenmeli, kültür yaşatılmalıdır. Kırsal da nüfusun azalması olasılığına karşı (ki durum öyle görünmekte) mevcut kır kültürü kayıt altına alınmalı; insan-çevre etkileşimi açısından önem taşıyan bilgiler geleceğe taşınmalıdır.

c. Ülke genelinde olduğu gibi Giresun ilinde de yaşlı miktarı ve oranı artmaktadır. Bu durum göz önünde tutularak yaşlıların yaşam kalitesini artıracak yasal, mekânsal ve kurumsal düzenlemelere ihtiyaç vardır. Yasal düzenlemeler merkezi yönetim tarafından ele alınacak bir konudur. Giresun'da yerel yönetimler il genelinde özellikle de kentsel alanlarda yaşlı fazlalığını dikkate alarak, plan ve projelerinde yaşlı nüfusun yaşam kalitesini artıracak mekânsal ve kurumsal düzenlemelere öncelik vermelidirler.

d. Giresun'da genel olarak kadın ve erkek sayısı eşittir. Çocuk ve yetişkin yaş gruplarında hem erkek hem de kadın nüfus ev dışında görünmektedir. Yaşlı nüfusta ise yaşlı erkeklere oranla yaşlı kadınların özellikle kentsel alanlarda görünürlüğü oldukça azdır. Bu durumda kültürel faktörlerin etkisi vardır. Ancak artan yaşlı sayısı ve toplumsal yapıda meydana gelen değişimlerde dikkate alınarak mekânsal ve kurumsal düzenlemeler yapılırken yaşlı kadın varlığı da dikkate alınmalıdır.

e. Artan yaşlı sayısı ve oranı dikkate alınarak kıyıda ve yöre kültürü açısından vazgeçilmez olan yaylalarda onların yaşam kalitesini artıracak düzenlemeler yapılmalıdır. Bu, yöre insanının yaşam kalitesini artırırken, turizm konusunda atılım yapmak isteyen ilin üçüncü yaş turizmi kapsamında markalaşmasına da katkı sunabilir.

KAYNAKÇA

Akbulut, G. (2007). Sivas İlinin Başlıca Nüfus Coğrafyası Özellikleri, *Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi,* 31(1),83-100.

Alkan, A. (2017). Siirt İlinin Nüfus Gelişimi, Yapısı ve Dağılışı, *Doğu Coğrafya Dergisi,* 22(37), 53-82.

Avcı, S. (1992). Bayburt İlinde Nüfusun Gelişimi ve Dağılışı (1927-1990), *Türk Coğrafya Dergisi,* 28, 249-269.

Aydoğdu, M. & Tuncer, B. (2022). Muğla İli'nde Nüfusun Gelişimi ve İlçeler Bazında Mekânsal Dağılış Analizi, *International Journal of Geography and Geography Education (IGGE),* 47, 300-320.

Beaujeu-Garnier, J. (1966). *Geography of Population.* Longmans, London.

Bekdemir, Ü. (2000). *Giresun Kent Coğrafyası,* Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi.

Bekdemir, Ü. (2003). Giresun Kent Nüfusunun Gelişimi, *Yeşil Giresun Gazetesine Göre Cumhuriyetin İlk Yıllarında Giresun,* 103-114.

Bekdemir, Ü. (2007). Espiye'nin Kentsel Nüfusu ve Özellikleri, *Tarihi, Kültürel Özellikleri ve Gelenekleriyle Espiye Sempozyumu*, 137-166.

Bekdemir, Ü. (2014). Cumhuriyet Dönemi Giresun Nüfusu, *Geçmişten Günümüze Giresun* (Editörler(Bekdemir, Ü., Fatsa, M.), 161-181, İstanbul: Mavi Ofset.

Bekdemir, Ü. ve Köse, M. F. (2017). Giresun İlinin Türkiye Göç Hareketliliği İçerisindeki Yeri, *Geçmişten Günümüze Göç-II,* 937-946, Samsun: Canik Belediyesi.

Bulut, İ. (2000). Yozgat'ın Nüfus Coğrafyası Özellikleri, *Doğu Coğrafya Dergisi,* 6 (4), 19-54.

Ceylan, M. A. (2008). Giresun İlinden İl Dışı göçler ve Göç Eden Nüfusun Özellikleri, *Uluslararası Giresun ve Doğu Karadeniz Sempozyumu-II,* 340-363.

Çoban, A. (2016). Çorum'un Nüfus Coğrafyası Özellikleri, *Marmara Coğrafya Dergisi,* 33, 410-438.

Demir, M. (2015). Kars İlinin Nüfus Gelişimi ve Başlıca Demografik Özellikleri, *Doğu Coğrafya Dergisi,* 20 (34), 127-156.

Deniz, T. (2015). Zonguldak İlinde Nüfusun Gelişimi ve Dağılışı, *Doğu Coğrafya Dergisi,* 19 (32) 299-320.

DİE (2000). *Genel Nüfus Sayımı Giresun: Sosyal ve Ekonomik Özellikler,* Yayın No: 2703.

Doğanay, H. (2014). *Türkiye Beşeri Coğrafyası,* Ankara: Pegem Akademi.

Doğanay, H. ve Orhan, F. (2014). Artvin İlinde Nüfusun Başlıca Özellikleri, *Doğu Coğrafya Dergisi,* 19 (31), 1-22.

Doğanay, H. ve Orhan, F. (2016). *Türkiye Beşeri Coğrafyası,* Ankara: Pegem Akademi.

Gürsoy, A. (2003) Giresun Kazası'nın Vilayet Oluşu, *Yeşil Giresun Gazetesine Göre Cumhuriyetin İlk Yıllarında Giresun- Hasan Öğütçü Armağanı*, 97-102, Ankara: Ümit Ofset Matbaacılık.

HGM (2021). İl Alanı. (www.hgm.gov.tr, Erişim Tarihi 4.11.2021).

İbret, Ü. B. (2004). Kastamonu'da Nüfusun Gelişim, Dağılım ve Yoğunluk Özellikleri, *Kastamonu Eğitim Dergisi,* 12(1), 157-178.

Kaya M. ve Yılmaz C. (2017). Yaşlı, Mutlu, Huzurlu İl Sinop'un Nüfus Özellikleri, *Doğu Coğrafya Dergisi,* 22(18), 137-160.

Keskin, N. E. (2007). Cumhuriyet Döneminde Toprağa Dayalı Örgütlenme: İl Yönetimi Sisteminin Kuruluşu, *Memleket, Siyaset, Yönetim,* 2(5), 119-174.

Özgür, M. (1993). Bilecik İlinde Nüfusun Dağılışı, Yoğunluğu ve Özellikleri, *Ankara Üniversitesi Türkiye Coğrafyası Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi,* (1), 55-80.

Özgür, E. M. (2016). Bir Alt Alan Olarak Nüfus Coğrafyasının Geçmişi, Bugünü ve Geleceği, *Ege Coğrafya Dergisi,* 25(1), 1-36.

Şahin, S.(2007). *Geçmiş, Günümüz ve Gelecekte Nüfus Gerçeği,* Ankara: Gazi Kitabevi.

Şahin, C. (2008). İstanbul'un Giresun İlinden Aldığı Göçler ve Göçle Gelen Nüfusun Başlıca Özellikleri, *Uluslararası Giresun ve Doğu Karadeniz Sempozyumu-I,* 320-339.

Şenol, E. (2014). Avanos Nüfusunun Yaş Yapısı, *Avanos Sempozyumu Bildirleri* (Editör: Öger, A.), 235-250, Ankara: Grafik Ofset Matbaacılık Reklamcılık.

Şimşek, O. (2018). Iğdır İlinin Nüfus Özellikleri, *Akademik Tarih ve Düşünce Dergisi,* 14 (5), 180-210.

TDK (2022). Nüfus (www.tdk.gov.tr; Erişim Tarihi: 2022).

Taşlıgil, N. (1992). Manisa İlinin Nüfus Gelişimi ve Özellikleri, *Ondokuz Mayıs Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi,* 7(1), 232-245.

Tümertekin, E. (1994). *Beşeri Coğrafya Giriş,* İstanbul: İ.Ü. İletişim Fakültesi Basımevi, Fakülte Yayın No:3819.

Tümertekin, E. ve Özgüç, N. (2011). *Beşeri Coğrafya: İnsan, Kültür, Mekan,* İstanbul: Çantay Kitabevi.

Yazıcı, H. Ve Güner, İ. (2000). Şebinkarahisar İlçesinin Nüfus Coğrafyası, Şebinkarahisa*r I. Tarih ve Kültür Sempozyumu* (Editör: Çelik, A.), 237-269.

Yılmaz, C. (2005). Ordu İlinin Nüfus Özellikleri, *Orta Karadeniz Kültürü* (Editörler: Yediyıldız, B., Kaynar, H., Küçük, S.), 253-278, Ankara: Siyasal Kitabevi Yayını.

Yılmaz, C. (2007). Samsun İl Nüfusunun Sosyo-Ekonomik Yapısı, Demografik Nitelikleri ve Coğrafi Dağılış Özellikleri, *Geçmişten Geleceğe Samsun (2. Kitap),* 269-293, Samsun: Samsun Büyükşehir Belediyesi Kültür ve Eğitim Hizmetleri Daire Başkanlığı Yayını.

Yılmaz, C. (2010). Bulancak İlçesi Kırsal Kesiminde Nüfus Hareketlerinin Nedenleri, Yönü ve Başlıca Özellikleri, *Zeitschrift für die Welt der Türken Journal of World of Turks,* 2(1), 147-160.

Yılmaz, M. (2016). *Türkiye'nin Değişen Nüfus Yapısı:"Nedenler, Değişim, Sonuçlar ve Gelecek"*, İstanbul: Çantay Kitabevi.

Yurt Ansiklopedisi (1982). *Giresun Maddesi,* Cilt:5, 3099-3198.

Yürüdür, E. (1998). Şebinkarahisar ve Çevresinin Coğrafi Etüdü, Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi.

Zaman, S. ve Coşkun, O. (2008). Rize İlinin Nüfus Coğrafyası Özellikleri ve Bunları Etkiyen Etmenler Üzerine Bir İnceleme, *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi,* 12(2), 263-283.

Zeren, Z. (2005). *Bulancak İlçesinin Nüfus Özellikleri,* Ondokuz Mayıs Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi.

Teşekkür

Bu çalışma, Giresun Üniversitesi Bilimsel Araştırma Projeleri Koordinasyonu Birimi tarafından desteklenen SOS-BAP-A-160317-61 numaralı "Giresun İlinin Nüfus Coğrafyası (1927-2015)" başlıklı projeden üretilmiştir. Destekleri nedeni ile Giresun Üniversitesi'ne teşekkür ederiz.

Bölüm 10

YENİ NESİL KOOPERATİF İŞLETMELER: PLATFORM KOOPERATİFÇİLİĞİ

Funda ERÜLKER[1]
Burçin BAŞARAN[2]

[1] Öğr. Gör. Dr. Funda ER ÜLKER, Tekirdağ Namık Kemal Üniversitesi, Hayrabolu MYO, ORCID ID: 0000-0001-9625-650X
Dr. Öğr. Üyesi Burçin BAŞARAN, Tekirdağ Namık Kemal Üniversitesi, Ziraat Fakültesi, Tarım Ekonomisi Bölümü, ORCID ID:0000-0001-9906-5776

GİRİŞ

Son yıllarda yaşanan ekonomik, sosyal ve çevresel krizlerin yaygınlığı ve bunların sonuçlarına ilişkin artan endişeler, alternatif üretim ve tüketim kalıpları ile işletme faaliyetlerinin organize edilme yollarının yeniden ele alınmasını gündeme getirmiştir. Bu doğrultuda hem sivil toplum hem de akademik çevrelerde sosyal ve dayanışma ekonomisine olan ilgi artmıştır. Sosyal ve dayanışma ekonomisi, devletten bağımsız, toplumsal refahı, işbirliğini ve dayanışmayı ön plana çıkaran amaç ve normlar etrafında şekillenen, mal ve hizmet üretimi ve değişimi ile uğraşan kurum ve kuruluşları ifade etmek için kullanılmaktadır. Kooperatifler ve diğer sosyal girişim türleri, kendi kendine yardım grupları ile toplum temelli örgütler, geleneksel kar amaçlı işletmelerden farklı olarak sosyal ve dayanışma ekonomisi içinde yer alan kuruluşlardır (Utting, van Dijk. & Mathei, 2014). Özellikle kooperatifler, sosyal ve dayanışma ekonomisinin belkemiğini oluşturmaktadır. Çünkü 2008 yılı krizi kar odaklı işletmelerin başarısızlıklarını ortaya koyarken, tüm Dünya'ya kooperatif bankaların, kredi birliklerinin ve reel sektördeki kooperatiflerin bu krizi önemsiz kayıplarla atlattıkları gerçeğini göstermiştir. Bu çerçevede Birleşmiş Milletler 2012 yılını Uluslararası Kooperatifler Yılı ilan etmiş ve ana temayı da "Kooperatif İşletmeler Daha İyi Bir Dünya Kurar" olarak belirlemiştir. Bu tema ile Birleşmiş Milletler'in kooperatif işletmelerin, yoksulluğun azaltılması, istihdamın arttırılması ve sosyal bütünleşmenin sağlanmasına yönelik katkılarının altını çizdiği görülmektedir (Kurtuluş, 2019).

Dijital yenilik, dijital teknolojinin sağladığı avantajlardan yararlanmak anlamına gelmektedir. Sosyal kuruluşlar olarak kooperatiflerin, ulusal ekonomik büyümeyi hızlandırmak, yoksulluk seviyelerini azaltmak ve gelirin insanlar arasındaki adil dağılımını sağlamak amacıyla dijital inovasyona ayak uydurabilmeleri önemlidir. Kooperatif işletmelerin bu yeniliklere uyum sağlayamaması ise kooperatif yönetimlerinde gerilemeye neden olacaktır (Wahyuningtyas, Disastra & Rismayani, 2019). Son yıllarda dijital teknolojilerindeki hızlı gelişmeler tüm sektörleri etkilemekte ve her sektörden işletmelerin iş modellerinde değişiklik yapmalarına neden olmaktadır. Bu doğrultuda platform kooperatifçiliği, bilişim ve kooperatifçiliğin birleştiği bir iş modeli olup kurulacak kooperatif işletmeler yoluyla dijital varlıkların ortaklaştırılması düşüncesine dayanmaktadır. Dünya'da platform kooperatifçiliği yeni bir kavram olmakla beraber özellikle hem dijital ekonominin hem de kooperatifçiliğin gelişmiş olduğu Amerika Birleşik Devletleri, Kanada, Almanya ve İngiltere gibi ülkelerde bu alanda yapılmış başarılı işler görülmektedir (www.platformkoop.org, 2022). Avrupa Birliği genelinde kooperatiflerin kuruluşu üye devletlere göre önemli farklılıklar göstermektedir. Eurofound'un (Avrupa Yaşam ve Çalışma Koşullarını İyileştirme Vakfı) platform ekonomisi havuzu Avru-

pa'daki mevcut tüm kooperatifleri içermese de, platform kooperatiflerinin ağırlıklı olarak Batı Avrupa'da kurulduğunu göstermektedir. Fransa'da 29, İspanya'da 13, Almanya'da 8, İtalya'da 4, Belçika'da 4, İsveç'te 2 ve Macaristan'da 2 adet platform kooperatifi faaliyet göstermektedir (Eurofound, 2022).

We Are Social ve Hootsuite ortaklığında hazırlanan ve dünyadaki internet ile sosyal medya kullanımını inceleyen Dijital 2022 raporuna göre, sosyal medya kullanımının arttığı, insanların bir önceki yıla göre daha fazla internette vakit geçirdiği ve internet üzerinden alışveriş yaptıkları görülmektedir. Ocak 2022 itibariyle dünya nüfusu 7,91 milyar olup, yıllık %1'lik büyüme oranı bu rakamın 2023 yılı ortalarında 8 milyara ulaşacağını göstermektedir. Dünya nüfusunun üçte ikiden fazlası başka bir ifadeyle %67,1'i cep telefonu kullanmaktadır. 2021 yılına göre bu oran %1,8 oranında artmıştır. Küresel internet kullanıcıları 2022 yılının başlarında 4,95 milyara ulaşırken internet kullanımı ise dünya nüfusunun %62,5'ine ulaşmıştır. Elde edilen veriler bir önceki yıla göre internet kullanıcılarının %4 oranında arttığını göstermektedir. Diğer taraftan Covid-19 nedeniyle araştırma ve raporlamaya ilişkin devam eden kısıtlamalar, gerçek büyümenin bu sayılardan çok daha yüksek olabileceğini göstermektedir. Ocak 2022'de dünya genelinde 4,62 milyar sosyal medya kullanıcısı bulunmaktadır. Bu rakam dünya nüfusunun %58,4'üne eşittir, Küresel bazda sosyal medya kullanıcı sayısı son 12 ayda %10'dan fazla artış göstermiştir. Bu bağlamda bu sayılar dünyadaki dijital benimseme seviyesini ortaya koyması bakımından önemlidir (https://datareportal.com/reports/digital-2022-global-overview-report). Türkiye bazında ortaya konulan veriler incelendiğinde ise, internette geçirilen süre dünya ortalamasında 7 saat iken Türkiye'de bu süre 8 saattir. Sosyal medyada geçirilen günlük süre ise yaklaşık 3 saat olarak tespit edilmiştir (https://terminal.turkishairlines.com/dijital-2022-raporu-yayimlandi/). İnternetten alışveriş yapanların oranı %21,3 olup internet kullanıcılarının %64'ü çevrimiçi ürün ya da hizmet satın almıştır. İnternet üzerinden tüketim malları satın alan kişi sayısı yıllık 40,84 milyon kişi olarak belirlenmiştir. 2022 yılında internet kullanıcılarının %68,2'si bir ürünü satın almadan önce online olarak araştırma yapmıştır. Bu çevrimiçi araştırmalarda kullanıcıların %58,8'i arama motorlarını kullanırken %50'si sosyal ağları kullanmıştır (https://recrodigital.com/we-are-social-2022-turkiye-raporuna-gore-e-ticaret-verileri/). 21. yüzyılda dünya ekonomisinde yaşanan dijitalleşme süreci Covid-19 pandemisi ile birlikte daha da hızlanarak ekonomi, eğitim ve sağlık gibi birçok farklı sektörde dönüşümün yolunu açmıştır. Bu dönüşümle birlikte teknoloji insan yaşamının merkezine oturmuştur (Akar & Meçik, 2021). 2025 yılına kadar küresel değerin %30'undan fazlasının platform işletmeleri aracılığıyla üretileceği tahmin edilmektedir. Tarımdan imalat ve

perakende ticarete kadar her ekonomik sektörde platform, ekonomik faaliyetin temel çerçevesi olarak ortaya çıkmaktadır (Gurumurthy, Chami & Bharthur, 2021). Bu noktada kooperatif işletmelerin de bu dönüşümü gözardı etmeyerek dijital dönüşüm süreçlerine ayak uydurmaları, üretimden pazarlamaya kadar yeni iş modellerini ve yenilikleri benimsemeleri önem arz etmektedir.

Yapılan araştırmalar doğrultusunda uluslararası literatürde, platform kooperatifçiliği üzerine yapılan çalışmalara rastlanmakla birlikte sayıca az olduğu görülmektedir. Ulusal literatürde ise konuya ilişkin yapılan bir çalışmaya pek rastlanmamıştır. Bu nedenle bu çalışmada platform kooperatifçiliği üzerine yapılan çalışmaların incelenerek kavramın ortaya konulması, ülkemizden ve Dünya'dan uygulama örnekleri ile ulusal literatüre katkı sağlanması amaçlanmaktadır.

1. PLATFORM KOOPERATİFÇİLİĞİNİN KAVRAMSAL ÇERÇEVESİ

Günümüzde yüzbinlerce kişinin ortak gücünü oluşturan kooperatifçiliğin temeli, ortak hareket etme ve dayanışma üzerine kuruludur. Ancak son yıllarda kooperatifçilik anlayışının giderek yaygınlaşması sebebiyle kavramı tanımlamak ve sınırlarını ortaya koymak zorlaşmıştır. Ayrıca multidisipliner bir yaklaşımla kooperatifçilik kavramının kullanımının artmasıyla da içeriği zenginleşmiştir (Demirci Aksoy & Günay, 2018). Diğer taraftan kooperatif işletmelerin geçmişi 19. yüzyıla kadar dayanmakta ve ortak ekonomik, sosyal ve kültürel ihtiyaç ve isteklerini müşterek sahip olunan ve demokratik olarak kontrol edilen bir işletme aracılığı ile karşılamak için gönüllü olarak bir araya gelen kişilerin oluşturduğu özerk birlik olarak tanımlanmaktadır (Bunders, Arets, Frenken & De Moor, 2022). Özellikle gelişmiş ülkelerde kooperatifler güçlü bir kurumsal yapıya ve personele sahiptirler. Bu sayede bu ülkelerde birer sivil toplum örgütü gibi hareket edebilmekte ve önemli makroekonomik kararların alınmasında etkin olabilmektedirler. Demokratik kökenlere dayanması, üretici haklarını savunması, yeni iş olanakları yaratması, gelir seviyesini arttırması, paranın yerelleşmesi ve kişilerin yeteneklerinin gelişimine katkıda bulunması gibi nedenlerle kooperatif işletmeler ülkeler açısından önemli bir yere sahiptir. Bu bağlamda kooperatifler ülkelerin gelişmişlik düzeyinin göstergesi olarak da kabul edilmektedir (Özkök & Köse, 2021). Dünya'daki en büyük 300 kooperatif işletmenin cirosunun, 200 trilyon dolardan fazla olduğu bilinmektedir. Türkiye'de ise büyük bir kısmı tarım, kredi kefalet ve taşımacılık alanlarında faaliyet gösteren 80 bine yakın kooperatif vardır ve bunlardan 6 tanesi en büyük 500 işletme arasında bulunmaktadır (www.platformkoop.org, 2022).

Kooperatiflerin diğer işletmelerden ayırt edici özelliği, işletmenin sahibi ile müşterinin bir arada bulunmasıdır. Daha açık bir ifadeyle, işletme sahipleri ile müşterilerin ayrı olduğu ve farklı çıkarları amaçlayan diğer işletmelerin aksine, kooperatif işletmelerin sahipleri aynı zamanda kooperatifin müşterileridir. Diğer işletmelerde müşteriler, işletmeye sermaye sağlayan sahipleri için kar elde etmek için bir araçtır. Bu nedenle işletme sahipleri ürünlerini mümkün olduğunca yüksek fiyatlardan satarak karlarını arttırmak isterken müşteriler ise genellikle düşük fiyatlardan bir ürünü satın almayı tercih etmektedirler. Dolayısıyla işletme sahipleri ile müşterilerin beklentileri ters yöndedir. Bu çıkar çatışması piyasa ekonomisinde piyasa güçleri tarafından kontrol edilmektedir. Ancak piyasa güçleri çelişen bu çıkarları kontrol altına alamazsa sorunlar ortaya çıkar. Piyasanın başarısız olduğu durumlarda kooperatifler devreye girerek çözüm sunabilirler. Çünkü bir kooperatifte mal sahipleri (müşteriler), karlarını müşterilerle yani yine kendileri ile oluşturmaktadırlar. Bu doğrultuda kooperatifler fiyatları artırma ya da azaltma yoluna giderek çözüme ulaşmaktadırlar (Theurl & Meyer, 2019).

21. yüzyılın temel sorunları arasında hizmet sektöründe düşük ücretlerde görülen artış, ekonomik eşitsizlik ve işçi haklarındaki kırılmalar sayılmaktadır. En büyük problem ise bunları giderecek çok az gerçekçi alternatifin bulunmasıdır (Scholz, 2016).

Platform, tüketicilerle üreticilerin buluştuğu dijital yapılar olup kapitalizmin yeni bir aşaması olarak son yıllarda hızla gelişen bir süreçtir. Platform ekonomisi, dijital ekonomi, bilgi çağı ya da bilgi ekonomisi olarak da adlandırılan bu sürecin en önemli sonucu çalışma hayatında yaşanmaktadır. Çalışma hayatının daha esnek bir hal aldığı, herkesin serbestçe emeğini sattığı ve alıcıların da bundan faydalandığı bir yapının oluştuğu görülmektedir. Ancak platform işletmeler üzerine yapılan araştırmalar, çalışanların gelirlerinin öncesine göre azaldığını, daha yıkıcı bir rekabet ortamının ortaya çıktığını, kişisel verilerin kullanıcıların bilgileri dışında kullanıldığını, tekelleşme eğiliminin arttığını ve özgürlük alanı olarak konumlandırılan internetin mülkiyetinin belirli şirketlerin kontrolüne geçtiğini göstermektedir (https://ekoiq.com/2019/05/herkesin-kazandigi-bir-model-platform kooperatifciligi). Platform ekonomisinde işverenler kendilerini bir aracı teknoloji şirketi olarak göstermekte ve çalışanları ise sözleşmeli serbest çalışan (taşeron) olarak konumlandırmaktadır. Böylelikle, çalışanların iş güvencesi, sağlık problemleri, emeklilik hakları gibi konular şirketin sorumluluğunda bulunmamakta ve çalışanların gelirleri azalırken kalıcı bir istihdama kavuşma ihtimalleri de kalmamaktadır (www.platformkoop.org, 2022).

Teknolojideki hızlı gelişmeler ve internetin insanlara sunduğu imkanlar sayesinde paylaşım kavramı hayatımıza girmiş ve popülerliğini korumakta-

dır. Daha önceleri aile üyeleri ya da yakın arkadaş çevresiyle yapılan paylaşımlar, günümüzde çevrimiçi platformlar ve mobil uygulamalar yoluyla küresel çapta yabancı kişilerle de yapılır hale gelmiştir. Günümüzde dijital platformların artması ile birlikte paylaşım ekonomisi, milyon dolarlık iş hacmine sahip bir iş kolu olarak kabul edilmektedir (Özdemir & Çelebi, 2018). Platform, teknolojik bir alt yapı vasıtasıyla kişiler, gruplar ve kaynaklar arasında etkileşim sağlayan yapılardır. Günümüzde platform temelli işlerin bu kadar ön plana çıkmasında, gelişen teknoloji sayesinde fiziksel varlıklara ve altyapıya olan ihtiyacın ortadan kalkması ve böylelikle düşük maliyetlerle platformların kurulabilmesi olarak gösterilmektedir. Platformların üç temel özelliği bulunmaktadır. Bunlardan ilki, platformların kullanıcılarla doğrudan ilişki kurabilmeleridir. Daha açık bir ifadeyle, tüketiciler platformun web sayfasını ziyaret ederek ya da uygulamasını kullanarak her zaman platformla etkileşime girebilirler. İkinci özellik platformların network etkisinden faydalanmalarıdır. Platformdaki kullanıcı sayısının artması platformun daha fazla sayıda tedarikçi için cazip hale gelmesi anlamına gelmektedir. Bu durumda da daha fazla tedarikçi platforma katılmakta ve dolayısıyla daha fazla sayıda tüketici platformu kullanmaktadır. Network etkisini Uber üzerinden örnekleyebiliriz. Yeni bir sürücü Uber'e katıldığında daha fazla sayıda yolcuyu sisteme çekmekte ve böylece bu durumdan platformdaki tüm sürücüler fayda sağlamaktadır. Platformların üçüncü özelliği ise, her bir yeni kullanıcının marjinal maliyetinin sıfır olmasıdır. Örneğin bir gazetenin daha fazla okuyucuya ulaşabilmesi için daha fazla kâğıda, kamyona ya da dağıtım noktasına ihtiyacı vardır. Buna karşılık Facebook yeni bir kişiye hizmet verdiğinde katlandığı ek bir maliyet bulunmamaktadır (https://lumost.net/platform-nedir/). Diğer taraftan platform ekonomisi, Uber, Airbnb ve Ebay gibi mobil platformlar aracılığı ile hayatımıza giderek daha fazla girmiş olmasına rağmen kapitalist işletmelerin kar maksimizasyonunu ön plana alması ve böylece ekonomik ve sosyal eşitlik aleyhine çalışanların refahını ihmal ettiği gerekçeleriyle yıllar içinde çeşitli tepkilerle karşı karşıya kalmıştır (Saner, Yiu & Nguyen, 2019). Aşağıda verilen Tablo 1'de platform kapitalizmine ilişkin literatürde yer alan olumlu görüşler ile karşıt görüşler gösterilmektedir.

Tablo 1: Platform Kapitalizmine İlişkin Anlatılar

Geleneksel Anlatı	**Karşıt Anlatı**
Platformlar, hizmet sağlayıcıların bu piyasalara daha düşük maliyetle girmesini sağlayarak daha adil işgücü piyasalarını teşvik etmektedir.	Platformlar, çalışanların pazarlık gücünü ve istihdamın istikrarını azaltarak mevcut eşitsizlikleri pekiştirmekte ve güvencesizliği teşvik etmektedir.

Platformlar, ulaşım, barınma ve diğer pazarlardaki hizmet sağlayıcıların sayısını artırarak ayrımcılığın etkisini azaltmaktadır.	Platformlar, müşterileri ırklarını veya ırksal olarak tanımlanmış isimlerini ortaya çıkaran resme dayalı profillerle tanımlayarak ayrımcılığı artırmaktadır. Sıralama ve derecelendirme sistemleri de önyargıları pekiştirebilir.
Platform düzenleyicilerinin, yerleşik işletmelerin siyasi bağları sayesinde taksi ve otel gibi yerleşik sağlayıcıların önyargılarını ve çıkarlarını yansıtması muhtemeldir.	Büyük platformlar günümüzde çok fazla kaynağa hakimdir ve lobi faaliyetleri ile de parçalı ve koordine olmayan yerleşik işletmelerin çabalarını kolaylıkla yok edebilirler.
Büyük dijital platformlar, hizmetlerinin kalitesi nedeniyle büyük pazar payı elde etmektedirler.	Büyük dijital platformlar, şans, ilk hamle avantajı, iletişim ağı etkisi, lobicilik, stratejik kuralsızlık ve alışılmadık derecede düşük yatırım sermayeleri nedeniyle elde ettikleri parasal genişleme ile büyük pazar payı elde etmektedirler.
Platformlar, işsizleri ve yarı zamanlı çalışan kişileri işgücü piyasasına çekerek ekonomik büyümeyi destekler.	Platformlar, aldıkları işleri rakiplerine göre daha düşük fiyatlardan yapmayı teklif ederek çalışanlara ödenen ücretleri düşürürler ve büyümeyi engellerler.
Platformlar, işleri görevlere bölerler böylelikle çalışanların bir işi kendi hızlarında beraberce çalışarak tamamlamalarını sağlarlar.	Düşük ücretli ve parça başı işler, çalışanların iş fırsatlarını kaçırmamak için daima "görev için hazır" olmalarına zorlar.
Platformlar, kullanıcıların veriye dayalı profillerini kullanarak onları önceden en uygun çalışanlara yönlendirebilirler.	Tesadüfi ya da öngörülemeyen seçenekler etkin bir biçimde gizlendiğinde veya örtbas edildiğinde kullanıcılar iş kaybı yaşayabilir.

Kaynak: Pasquale, 2016

Platform kapitalizminin yukarıda belirtilen olumsuzlukları nedeniyle platform kooperatifi hareketi, çalışanların ortak ekonomik ve sosyal kaygılarını savunmak amacıyla ortaya çıkmıştır. Platform kooperatifleri, araç paylaşımı, elektronik pazarlama ya da kitle kaynaklı çalışma gibi alanlarda kapitalist emsallerine kıyasla teknolojik açıdan eşdeğer dijital platformlarda aynı hizmeti sunmaktadır (Saner, Yiu & Nguyen, 2019) ve yeni nesil kooperatifçilik olarak kabul edilmektedir. Platform kooperatifleri, uzun bir geçmişi olan kooperatif girişim geleneğini çevrimiçi ekonomiye taşımaktadır (https://uwcc.wisc.edu/resources/platform-cooperatives/). Dolayısıyla bir platform kooperatifi, bilgi işlem platformu oluşturan, mal ve hizmetlerinin satışını web sitesi, mobil uygulama ya da protokol yoluyla gerçekleştiren, yasal olarak kooperatif olarak kurulan ve dolayısıyla demokratik olarak yönetilen işletmedir. Platform kooperatifçiliğinin uygulandığı endüstrilerden bazılarının, müzik, film, gazetecilik, evde sağlık hizmetleri, ulaşım, yaratıcı projeler, çevrimiçi pazar yerleri ve veri kooperatifçiliği olduğu görülmektedir (Yalçın & Çetin, 2021).

Trebor Scholz'un 2014 yılında yayınlanan "Platform Kooperatifçiliği Paylaşım Ekonomisine Karşı" başlıklı makalesinde Platform Kooperatifleri kavramını ortaya koymuştur. Bu makalesinde, Uber ve Airbnb gibi platform şirketlerinin, başkalarının emeğini sömürdüklerini, başkaları tarafından tasarlanabilecek bir platform, web sitesi veya uygulama dışında gerçek bir değer sunmadıklarını savunmuştur. 2016 yılında "Platform Kooperatifçiliği: Kurumsal Paylaşım Ekonomisine Meydan Okumak'' başlıklı çalışmasıyla da platform kooperatifleri kavramının uluslararası alanda popülerleşmesinde önemli rol oynamıştır. Scholz bu çalışmasında, Amazon gibi birçok şirketin sağladığı rahatlık ve erişilebilirliğin ardında, bu tür şirketleri karakterize eden sömürü, güvencesiz iş ortamı ve kural ihlallerini görmezden gelmenin zor olduğunu belirterek, paylaşım ekonomisini eleştirmiştir (Arbide, Aranburu & Tokarski, 2021). O günden bugüne değin de platform kapitalizmine daha etik ve daha adil bir alternatif olan platform kooperatiflerini inşa etmeye, aktif olarak desteklemeye ve teşvik etmeye devam etmektedir. Platform kooperatifleri, esas itibariyle en eski ancak hala geçerliliğini koruyan ve büyüyen bir insan işletmesi türü olan kooperatif işletmeleridir (Zhu & Marjanovic, 2021).

Bu doğrultuda Trebor Scholz'a göre platform kooperatifçiliği;

1. Paylaşım ekonomisinin teknolojik özünü kopyalamayı ya da yaratıcı bir biçimde değiştirmeyi ve onu farklı bir sahiplik modeli çerçevesinde çalıştırmayı amaçlar,
2. Dayanışmayı teşvik eder,
3. Verimlilik ve yenilik gibi kavramları azınlığın değil çoğunluğun finansal yararına olacak biçimde yeni bir çerçeveye oturtmaya çalışır.

Bu doğrultuda platform kooperatifçiliği hareketi, öncelikli olarak etkileşim veya mal ve/veya hizmet alışverişi için dijital platformlar aracılığıyla faaliyet gösteren ve kooperatif kimliğine ilişkin "Uluslararası Kooperatif İttifakı Bildirisi"ne uygun olarak yapılandırılmış işletmelerin oluşumunu desteklemektedir. Dolayısıyla, bu tanımın kapsamına giren işletmeler, ortak ekonomik, sosyal ve kültürel ihtiyaç ve isteklerini ortaklaşa sahip olunan ve demokratik olarak kontrol edilen bir işletme aracılığıyla karşılamak amacıyla gönüllü olarak bir araya gelen kişilerin oluşturduğu özerk kuruluşlardır (Mannan, 2022). Diğer bir yaygın tanımla; bir platform kooperatifi, dijital bir platform kullanarak insanların ihtiyaçlarını karşılamalarını sağlayan, network oluşturarak bir sorunu çözüme kavuşturan, ortaklaşa sahip olunan ve demokratik olarak yönetilen işletmelerdir. Platform kooperatifçiliği, katılımı ve yönetimi geliştirmek için dijital araçlardan yararlanır ve bu araçlar, platform kooperatiflerinin demokratik

yapılarını desteklemek amacıyla herhangi bir platformun parçası olabilir. Ayrıca çalışma koşulları ve işçi hakları, platform kooperatifçiliği fikrinin özünü oluşturmaktadır (Mayo, 2019). Diğer taraftan platform kooperatifçiliği iki temel ilkeye dayanmaktadır. Bunlar; toplumsal mülkiyet ve demokratik yönetişimdir. Toplumsal mülkiyet, platform kooperatifçiliğinin merkezinde bulunan teknolojik alt yapının mülkiyetinin kooperatifçilik sayesinde ortak hale getirilmesidir. Demokratik yönetim ise, her ortağın sadece bir oy hakkı ile yönetime katılması değil aynı zamanda platform kooperatiflerin kar amacı olmayan toplumsal kurum ve kuruluşlarla işbirliği içinde, herkesin yararını gözeterek, şeffaf ve adil bir şekilde yönetilmesidir (www.platformkoop.org, 2022).

Platform kooperatifçiliği 200 yıllık bir geçmişe sahip olan geleneksel kooperatifçilik yaklaşımı ile dijital ekonomiyi bir araya getirmektedir. Böylelikle internetin mülkiyetinin ve teknolojik alt yapıların ortaklaştırılması; kişisel verilerin korunması, çalışanların hak kayıpları ve tekelleşmenin engellenmesi yönünde çaba gösteren uluslararası bir kalkınma hareketi ortaya çıkmaktadır (https://ekoiq.com/2019/05/herkesin-kazandigi-bir-model-platform kooperatifciligi).

Platform kooperatifleri platform kooperatifçiliğinin DNA'sı olarak adlandırılan; kooperatifçilik kanun ve mevzuatları çerçevesinde hareket etme, Uluslararası Kooperatifler Birliği (ICA)'nin yedi ilkesi olan (1) Gönüllü ve açık üyelik, (2) Demokratik üye kontrolü, (3) Üyenin ekonomik katılımı, (4) Özerklik ve bağımsızlık, (5) Eğitim, öğretim ve bilgilendirme, (6) Kooperatifler arası işbirliği ile (7) Toplumsal sorumluluk ilkelerine uygun bir biçimde yapılanma, Uluslararası Çalışma Örgütü (ILO)'nun İnsana Yakışır İş Konsepti'ni kılavuz edinme ve hedeflerini belirlerken Birleşmiş Milletler (BM) tarafından ortaya konulan Sürdürülebilir Kalkınma Hedefleri'nden yararlanma ilkelerine göre hareket etmelidir (www.platformkoop.org, 2022). Diğer taraftan Mayo'nun belirttiği üzere bir platform kooperatifi her zaman kooperatif olarak kayıt altına alınmayabilir. Ancak seçilen yapı Uluslararası Kooperatifler Birliği (ICA)'nin yedi ilkesine uygun hareket edebilmesine imkan veriyorsa platform kooperatifi kapsamında ele alınmalıdır (Mannan, 2022).

Platform kooperatiflerine örnek olarak Uber'e alternatif olan Eva Koop; Deliveroo'ya Sloklo; Airbnb'ye Fairbnb Koop; Spotify'ya Resonate; Zoom'a Meet Koop; Amazon Web Hizmetlerine Commons Cloud ve Google Dokümanlara ise Collective Tools gösterilebilir. Bu örnekler, platform kooperatiflerinin bulundukları sektörler ve sağladıkları erişim açısından ekonomik faaliyetlerinin genişliğini göstermektedir. Platform kooperatifleri, kurumsal platform rakiplerinin uzun süredir mevcut olduğu sektörlerde bulunmakla birlikte daha sıra dışı sayılabilecek sağır insanlara bakım (örneğin, Signalise) ya da sağlık hizmetleri veri yönetimi

(örneğin, Salus Koop.) gibi sektörlerde de faaliyette bulunmaktadır (Mannan, 2022).

Burnicka ve Zygmuntowski (2019) çalışmalarında beş tür platform kooperatifinden söz etmektedirler. Bunlar;

Topluluk (Çok Paydaşlı) Platform Kooperatifleri: Bunlar, üretim sürecinde yer alan ve birçok paydaşı kapsayan platform kooperatifleridir. Genellikle işlevleri çalışan, kullanıcı, vatandaş, yatırımcı gibi birleştirilmiş ya da daraltılmıştır.

Üreticilerin Sahip Olduğu Platform Kooperatifleri: Üreticiler, dükkan sahipleri veya serbest çalışanlar ürünlerini sunmak amacıyla bu modeli kullanırlar. Üreticiler genellikle fiziksel olarak işbirliği yapmazlar ancak çevrim etkisinden faydalanırlar.

Çalışanların Sahip Olduğu Platform Kooperatifleri: Çalışanların kendilerinin, sendikalar veya geleneksel kooperatiflerle bir anlaşma veya başka türlü bir işbirliğine giderek platformda çalışmalarını sundukları kooperatiflerdir.

Veri Kooperatifleri: Bir veri güvenirliği (veya veri konsorsiyumu) formülü şeklinde organize edilmiş, sosyal fayda ve daha yüksek güvenlik sağlamak için kullanıcı verilerini (örneğin tıbbi veriler) toplu olarak yöneten kurumlardır.

Uluslararası Olarak Yönetilen Platform Kooperatifleri: Önerilen bu modelde, önemi ve büyüklüğünden dolayı platformun mülkiyeti uluslararası kurumlara (BM kuruluşları veya Uluslararası Çalışma Örgütü gibi) devredilmektedir. Ancak yine de platform, ilkelere sadık kalmakta ve platform kooperatifçiliği hareketinin merkezinde yer alan değeri sağlamayı amaçlamaktadır.

Sonuç olarak, dijital platform teknolojisi ile sağlanan ve kolektif mülkiyet ve demokratik kooperatif iş modeline dayanan platform kooperatifleri, çeşitli ekonomik, sosyal ve çevresel faydalarla kanıtlanan farklı bir türde paylaşım ekonomisi ortaya koyarken platform işletmelere göre daha adil ve daha etik bir alternatif olmaktadır (Zhu & Marjanoviç, 2021). Platform kooperatifçiliği, hem teknoloji hem de sosyal ve örgütsel boyut açısından bir yeniliktir. Tasarım yoluyla dayanışma ilkesiyle yola çıkan platform kooperatifleri, sürdürülebilir kalkınma, dayanışma ve açıklığa odaklanmaktadır. Bundan dolayı çalışanlara istikrarlı çalışma koşulları ve makul ücretler sunarlarken, yerel topluluklara saygı göstererek onların güçlendirilmesine çalışırlar (Burnicka & Zygmuntowski, 2019). Ayrıca yeni nesil kooperatifçilik olarak adlandırılan platform kooperatifçiliğinin yaygınlaşması özellikle işsizlik problemi yaşayan ülkelerin istihdam sorunlarına çözüm olurken -dolaylı biçimde de olsa- geleneksel kooperatif

türlerinde katılımcılığın artması açısından da katkı sağlamaktadır (Yalçın & Çetin, 2021).

DÜNYADAN PLATFORM KOOPERATİF İŞLETMELERE ÖRNEKLER

SMART (Avrupa Birliği Ülkeleri)

Smart, Avrupa çapında 8 ülkede (Belçika, Fransa, Hollanda, İtalya, İspanya, İsveç, Almanya ve Avusturya) bulunan bir Avrupa platform kooperatifidir. Kooperatifte, çoğunlukla kültürel ve yaratıcı endüstrilerde çalışan toplam 90.000 serbest çalışan yer almaktadır. Smart'ın üyeleri genellikle kültürel ve yaratıcı kültivatörlerdir. Medya, sosyal sürdürülebilirlik, çevre sorunları, öğretim, mimari ve kentsel gelişim ile teknoloji, dijital etkinlikler, etkileşim tasarımı ve oyunlar üzerinde çalışmaktadırlar. Smart bir istihdam kooperatifi gibi çalışmaktadır. Ortaklar kendi işlerini, projelerini Smart bünyesinde yürütmekte ve kooperatif tarafından istihdam edilmektedir. Smart kar amacı gütmeyen bir kuruluştur. Amaç, üyelerin ekonomik ve örgütsel gelişimini teşvik etmek, onları desteklemek ve onlara istihdam, iyi sözleşmeler ve sigortalar yoluyla sosyal güvence sağlamaktır (https://smartse.org/en/about-us/).

Smart iş sözleşmeleri, gelir vergisinin yanı sıra sosyal güvenlik hizmetleri (kamu sağlık sigortası, bakım sigortası, işsizlik sigortası ve emeklilik primleri) için ödemeleri de içerir. Tüm masraflar-hem çalışan hem de işveren katkıları-ortağın Smart bütçe hesabından düşülür. Ortaklar tercih ettikleri kamu sağlık sigortası sağlayıcısını seçebilirler (https://smart-eg.de/en/)

Smart, çalışanların, girişimcilerin ve kuruluşların fatura kesmesine, diğer profesyonellerle birlikte çalışmasına ve ara sıra veya uzun vadeli olarak bir bütçeyi yönetmesine olanak tanır. Smart, 35.000'den fazla üyesi olan bir kooperatiftir. Avrupa çapında 40'tan fazla şehirde faaliyet göstermektedir (https://smart.coop/).

Fairbnb (İtalya)

Fairbnb, sürdürülebilir bir turizm modeli oluşturmayı amaçlayan bir kısa dönem tatil kiralama platformudur. Platform bir grup aktivist, kodlayıcı, araştırmacı ve tasarımcı tarafından kurulmuştur. Kullanıcılar ve etkilenen taraflar (ev sahipleri, misafirler, yerel halk ve yerel işletme sahipleri) tarafından kolektif olarak sahiplenilmiştir. Bir kooperatif olarak, platformun ilgili yerde nasıl işletileceğini belirleyen demokratik bir karar alma süreci ile yönetilmektedir (https://www.eurofound.europa.eu/data/platform-economy/initiatives/fairbnb-cooperative).

Diğer platformlar gibi Fairbnb.coop da komisyon almakta; diğerlerinden farklı olarak, bunu yerel halkla paylaşmaktadır. Dolayısıyla toplum destekli turizm faaliyeti gerçekleştirmektedir. Platform ücretlerinin %50'si ziyaret edilen bölgede seçilen bir projeyi finanse etmek için kullanılırken, geri kalanı Fairbnb.coop tarafından ağını ve operasyonlarını sürdürmek için kullanılır (https://fairbnb.coop/how-it-works/).

Fairmondo (Almanya)

Fairmondo, adil ticarete odaklanan çok bileşenli bir kooperatif tarafından yönetilen dijital bir çevrimiçi pazaryeridir. İlk olarak 2012 yılında Almanya'da kurulan Fairmondo, küresel bir çevrimiçi pazaryeri oluşturmak için birleşmeyi ve genişlemeyi hedeflemektedir, ancak sahiplik yerel kullanıcılarının elindedir. Hem profesyonel hem de özel satıcılara açıktır ve sunulan ürünler yasadışı olmadıkça veya Fairmondo'nun değerlerine aykırı olmadıkça genel bir kısıtlamaya tabi değildir. Temel değerler, adalet ve sorumlu tüketimin teşvik edilmesidir. İki milyondan fazla ürün sunan Fairmondo'nun Alman online pazaryeri, 12,000'den fazla kullanıcıdan oluşan düzenli bir topluluğa sahiptir. Altyapıyı yöneten ekip, tüm kooperatif bileşenleri tarafından seçilen bir denetim kurulu tarafından kontrol edilen yarı ve tam zamanlı on iki üyeden oluşmaktadır. Platformun sahipliğini ve kontrolünü çevreleyen ekonomik demokrasi anlayışı çoğu kooperatifin uygulamalarının ötesine geçmektedir. Fairmondo bunu "Kooperatifçilik 2.0" olarak adlandırmakta ve tüm yeni Fairmondo bölümlerinden aşağıdaki yedi temel ilkeyi benimsemelerini istemektedir:

Rıza ve çoğunluk mutabakatı: Fairmondo bileşenlerinin %90'ı genel ilkelerde yapılacak herhangi bir değişiklikten önce mutabakata varmalıdır.

Demokratik sahiplenme ve tüm paydaşlara karşı hesap verebilirlik: Kooperatife katılım için asgari pay yerel satın alma gücüne göre uygun miktarlarda belirlenirken, üyelik kooperatifin faaliyetlerinden etkilenen herkese açıktır. Demokratik kontrol, bir üye-bir oy ilkesi ile garanti altına alınır.

Bireysel çıkarlardan bağımsızlık: Kooperatif dışı birliklerin orantısız mali yatırımları veya yatırımları yasaktır.

Tavizsiz şeffaflık: Fairmondo'nun tam şeffaflık taahhüdü sadece bölümün bulunduğu yerdeki yargı yetkisine özgü yasal gerekliliklerle sınırlandırılabilir.

Topluluğun katılımı: Kooperatif 2.0 yapısı topluluğun gerçek katılımını teşvik ederken güveni de artırır. Fairmondo, platformu güçlendirmek için kitle fonlaması ve kitle kaynak kullanımını başarıyla kullanmıştır.

Gizli maliyetler gibi geleneksel pazar yerlerini rahatsız eden aldatıcı bilgilerden kaçınarak şeffaflık ilkesiyle üyelerin güvenini aktif bir şekilde inşa etmektedir.

Açık kaynak: Fairmondo kooperatifleri açık kaynak ve inovasyon konusunda kararlıdır. Çevrimiçi pazaryeri platformları için kullanılan kod, geliştirmeler veya çatallanmalarla ilgili tam açıklık sağlayan bir lisans altında yayınlanmalıdır. Kod Github'da bulunabilir.

Kâr ve ücretlerin adil, çok bileşenli dağıtımı: Kârın %25'i kooperatif üyelerine hisse senetleri aracılığıyla, %25'i "Adil Fonlama Puanları" aracılığıyla dağıtılır. %25'i Fairmondo üyeleri tarafından seçilen bir dizi kar amacı gütmeyen kuruluşa bağışlanır. Son %25 ise daha geniş kapsamlı Fairmondo projesinin geliştirilmesi için kullanılan ortak bir fonda toplanır. Böylelikle bireylerin hak ettikleri kar payından daha fazlasını almaları engellenir. İç paydaşlar (ortaklar, personel, vb.) en düşük ücretliden en yüksek ücretliye doğru bir maaş aralığı oranı altında çalışır.

Alman pazarının kurulmasından bu yana Fairmondo İngiltere'de de federasyonlaşmıştır. (https://primer.commonstransition.org/4-more/5-elements/case-studies/case-study-fairmondo).

EVA (Kanada)

Çok paydaşlı bir kooperatif olan Eva, yerel mobilite kooperatiflerinin küresel bir franchise'ı olma hedefiyle 2019 yılında uygulamasını başlatan Montreal merkezli bir araç paylaşımı ve talep üzerine teslimat platformudur. Eva, rakiplerinden daha düşük bir işlem ücreti talep ederek tasarrufları sürücülere ve binicilere aktarmaktadır. Eva'nın 3.000'den fazla kayıtlı sürücüsü bulunmaktadır (https://scholars.wlu.ca/cgi/viewcontent.cgi?article=1023&context=coms_faculty)

2017 yılının sonlarında kurulan Eva, geleneksel araç paylaşım şirketlerinin ortaya çıkardığı sorunlara bir çözüm olarak hayata geçmiştir. Kurucu ortaklar, mobilite ekonomisini yerelleştirerek, yönetimi demokratikleştirerek ve veri yönetimini ademi merkezileştirerek yeni nesil mobiliteyi yeniden tanımlamışlardır. Hareket, Quebec'te en çok kullanılan ikinci araç paylaşım uygulaması haline gelmiştir. Hem sürücülerin hem de şoförlerin üye olduğu bir kooperatif kurulmuştur. Kooperatif olarak üyeler, temsilciler kurulunu seçmek ve fiyatlandırma, komisyon ve iç politikalar gibi tüm iş konularına karar vermek için genel kurullarda bir araya gelmektedir. Uygulama tamamen merkezi değildir, yani blok zinciri teknolojisine dayanmaktadır. Aynı zamanda şeffaf ve kamuya açıktır, bu da şeffaflık ve veri gizliliği açısından birçok sorunu çözmektedir (https://eva.coop/#/about).

Kooperatifte üç tür kooperatif üyesi vardır: sürücü üyeler, binici üyeler ve işçi üyeler. Kooperatif ortaklarının yükümlülükleri ve hakları Kanada Kooperatif Yasası ve evrensel kooperatif ilkelerinde olduğu gibidir (https://wiki.p2pfoundation.net/EVA_Mobility_Coop).

Stocksy United (Kanada)

Stocksy United, dijital bir stok fotoğraf ve video kooperatifidir. En büyük platform kooperatifleri arasında yer alan Stocksy'nin, 70 ülkede yaklaşık 1.400 sanatçı üyesi bulunmaktadır. Stok endüstrisinde serbest çalışan sömürüsüne bir alternatif yaratmak amacıyla 2012 yılında kurulan Stocksy, kendisini sanatçılara ait bir stok medya şirketi olarak tanımlamaktadır. Çok paydaşlı bir kooperatif olarak sanatçılar, çalışanlar ve kurucular mülkiyet ve yönetim yapısına dahildirler. Stocksy'nin ödeme modeli, yaratıcılara rakiplerinin oranlarından önemli ölçüde daha yüksek olan % 50-75 oranında telif hakkı sağlamaktadır. Üye sahipleri ayrıca kooperatif tarafından üretilen yıllık fazlayı da paylaşmaktadır. Sanatçı üyeler ve seçilmiş temsilciler, çevrimiçi bir forum ve genel üyelik toplantıları aracılığıyla işletmeyi şekillendiren kararlara katılmaktadırlar (https://scholars.wlu.ca/cgi/viewcontent.cgi?article=1023&context=coms_faculty).

Les Coursiers Nancéiens (Fransa)

Coursiers Nancéiens Fransa'nın Nance kentinde bir kooperatiftir. Birliğin amacı, bisikletler aracılığıyla etik, dayanışmacı, ekolojik ve yerel teslimat hizmetleri sağlamaktır. Kooperatif, bireysel müşterilerin yanı sıra işletmeler arası bazda da faaliyet göstermektedir. Kooperatif, büyük ve güçlü platformlara karşı yerel bir alternatif sunmaktadır. Yerel tüccarları desteklemeyi ve bölge sakinlerinin ve hizmet kullanıcılarının ihtiyaçlarını karşılamayı amaçlamaktadır. Sunulan hizmetler arasında kargo bisikletleriyle ilaç, yemek ve ağır yüklerin teslimatı yer almaktadır (https://www.eurofound.europa.eu/data/platform-economy/initiatives/les-coursiers-nanceiens-cooperative).

İhtiyaç Haritası (Türkiye)

İhtiyaç Haritası ihtiyaç sahiplerini, destek olmak isteyen birey, kurum ve kuruluşlarla buluşturan kâr amacı gütmeyen sosyal bir kooperatiftir. 2015 yılında kurulmuştur. İhtiyaç Haritası, kişilerden, sivil toplum kuruluşlarından ve eğitim kurumlarından ihtiyaçları toplamakta, doğrulamakta ve harita tabanlı teknolojisi ile desteklerin ihtiyaç sahipleri ile buluşmasını sağlamaktadır. Depo veya mağaza kullanmadan, temassız teslimatın iyi bir örneğini oluşturmaktadır. İhtiyaç Haritası sahada, ofiste, üniversitelerde ve dijital ortamda çalışan binlerce gönüllüye sahiptir. İhtiyaç haritasında diğer uygulamalardan farklı kılan sisteme bağış veya para

alınmıyor, sadece ihtiyaç sahibi insanlarla, bu insanların ihtiyaçları ve ihtiyaçları karşılayacak gönüllü kişileri doğru şekilde buluşturmaktadır. Sistemde anlık bildirimlerle ihtiyaçların karşılanma durumu kullanıcılara duyurulmaktadır. Kooperatif analiz yapmakta, harita geliştirmekte ve ürün tasarımı yapmaktadır. Talep eden kurumlara harita çalışmaları yapılmakta ve veritabanı desteği de verilmektedir. İhtiyaç haritası özellikle pandemi ve afet durumlarında yaptığı haritalama çalışmaları ile hem ihtiyaç sahiplerini doğru miktarda ihtiyaçlarla buluşturarak israfın önüne geçmekte, hem de afet durumunda özellikle yerel esnafın kalkınması için ihtiyaçların yerelden karşılanmasını sağlayarak katkıda bulunmaktadır. SS İhtiyaç Haritası Yardımlaşma Fikrî Mülkiyet Hakları ve Proje Danışmanlığı Kooperatifinde, kâr payı dağıtılmamakta, ortaklar ise hiçbir zaman pay almamaktadır. Ayrıca çalışanlar da bir süre sonra kooperatife ortak olmaktadırlar. Kooperatif yaptığı projelerden ve uygulamalardan para kazanmakta, kazandığı parayı da; teknolojisini geliştirmeye, çalışanlar ile gönüllülerin faaliyet masraflarına harcamaktadır. Bütün gelir giderler şeffaflık gereği web sitesi üzerinden duyurulmaktadır. Platform kuruluşundan bugüne değin 110 bini aşkın üye, 350'den fazla Sivil Toplum Örgütü, 70'den fazla özel sektör kuruluşu, yüzlerce kamu kuruluşu temsilcisi tarafından kullanılmıştır. Platform aracılığıyla 9,88 milyondan fazla ihtiyaç kalemi karşılanmıştır ve yaklaşık 490 milyon liraya eş değer bir paylaşım ekonomisi yaratılmıştır (https://www.ihtiyacharitasi.org/).

Uygulama Avrupa Sosyal İnovasyon Ödülü ile ödüllendirilmiştir. Ayrıca, sahip olduğu teknolojik altyapı ile dünyada var olan platform kooperatifçiliği akımının gereği dijital kooperatifçiliğin kurucuları arasında yer almaktadır (TBMM, 2022).

3. SONUÇ VE ÖNERİLER

Ekonomik gelişmişlik düzeyleri ne olursa olsun, dünyadaki pek çok ülkenin halihazırda iki büyük zorlukla karşı karşıya kalması beklenmektedir. Bu zorluklar işgücü arzını karşılamaktan uzak bir istihdam artışı; ve genellikle düşük ücretli olan ya da standart istihdam biçimleriyle aynı düzeyde gelir ve güvenceyi (sadece maaş açısından değil, aynı zamanda emeklilik ve çalışma koşulları açısından da) garanti edemeyen standart dışı istihdam biçimlerinin sayısının artmasıdır. Bu iki sorunun ortak etkisi, yirminci yüzyılın ikinci yarısında inşa edilen sosyal ve ekonomik modeli olumsuz etkilemektedir. Geleneksel işgücü ve refah politikaları giderek daha az etkili hale gelmektedir (Borzaga, Salvatori & Bodini, 2019).

Platform ekonomisinin gelişimi, geleneksel endüstrilerin mekân, zaman, üretim ve işletme yöntemleri açısından sınırlamalarını ortadan kaldırmıştır. Bu nedenle, çalışma saatlerini, çalışma yöntemlerini ve çalışma

yerlerini daha esnek hale getirmiş, bu da çok sayıda yarı zamanlı ve esnek istihdamla sonuçlanmıştır (ILO, 2022).

Platformların kooperatifler şeklinde örgütlenmesi, onların olumsuz tekel etkilerini ortadan kaldırırken, olumlu platform etkilerini korumaktadır. Dolayısıyla kooperatif, teorik olarak paylaşım ekonomisi platformları için üstün bir örgütlenme türüdür. Ancak, paylaşım ekonomisinin farklı pazarları farklı kooperatif yapıları gerektirebilir. Bu durum kooperatifi üyelerin heterojenliği veya yavaş büyüme hızı gibi bazı dezavantajlarına maruz kalabilir. Bu nedenle, farklı pazar türlerine ve platform kooperatiflerinin yenilikçi finansman mekanizmalarına ilişkin daha fazla incelemeye ihtiyaç duyulmaktadır (Riemer, Schellhammer & Meinert, 2019).

Platform kooperatifleri platform iş modelini son derece hiyerarşik ve piyasa odaklı bir yapıdan kolektif olarak sahip olunan bir organizasyona dönüştürmektedir. Amaçlardaki bu değişim, tipik platformları karakterize eden tipik ücret karşılığı iş alışverişinin aksine, finansal kaynakların üyeler arasında adil bir şekilde dağıtılmasını gerektirmektedir. Bu durum aynı zamanda kolektif yönetimi de beraberinde gerektirmektedir. Platformların çalışanları, üreticileri veya kullanıcıları olabilen üyeler, demokratik prosedürler aracılığıyla işbirliği içinde kararlar almakta ve böylece kooperatifin operasyonları üzerinde kontrol sahibi olmaktadır. Bu tür bir işbirliği ruhunun üyeler arasında dayanışma sağladığı ve çalışanların motivasyonunu ve üretkenliğini artırdığı kanıtlanmıştır. Çalışanlar iş organizasyonuna dahil olduklarından, kooperatifler daha düşük devamsızlık oranları, daha az personel devri, daha verimli bir iş organizasyonu ve daha yüksek güven seviyeleri göstermektedir (Eurofound, 2022a).

Platform kooperatifleri, sorumlu tüketimi teşvik ederken yerel ihtiyaç ve talepleri karşılayarak yerel ve sürdürülebilir bir ekonomiye katkıda bulunmaktadır. Kooperatiflerin çoğu, karbon emisyonlarını azaltmaya çalışarak ve kaynakları korumayı amaçlayarak açıkça çevre dostu bir şekilde faaliyet göstermektedir (Eurofound, 2022b).

Platformların kooperatifler yoluyla işlerlik kazanması hem üyeler için hem de toplum için giderek daha fazla önem arz etmektedir. Kooperatiflerin kooperatifçilik ilkeleri yanında sürdürülebilir kalkınma ilkeleri ile olan ilişkisi bu önemi daha fazla ortaya koymaktadır. Diğer taraftan kooperatiflerin bu olumlu özellikleri yanında yapısal özelliklerinden kaynaklanan zayıflıkları da bulunmaktadır.

Kooperatiflerin karşılaştığı en büyük zorluk finansmana erişimdir. Çalışanların ve ortakların ortak mülkiyeti modelin temelini oluşturduğundan, kooperatifler risk sermayesine güvenmemektedirler. Risk sermayesine güvenseler bile, kooperatifler öncelikli olarak kâr odaklı olmadıkları için yatırımcılar ve bankalardan finansman bulmakta zorlanacaklardır. Bu

durum, özellikle yoğun rekabete dayanan ve oligopolistik davranış eğilimi gösteren platform ekonomisinde büyük bir dezavantaj teşkil etmektedir. Dolayısıyla politika önlemleri, bir yandan platform işletmelerinin ucuz ve güvencesiz işgücüne dayanarak birbirleriyle rekabet etmelerini engellemeli, diğer yandan da sosyal girişimleri finansal sürdürülebilirliklerini sağlamaları için desteklemelidir. Doğru politika desteği ile kooperatifler, sürdürülebilir çözümler sunan ve adil istihdam yaratan tipik platform işletmelerine alternatif olabilir (Eurofound, 2022c).

KAYNAKÇA

Akar, İ. & Meçik, O. (2021). Çalışma yaşamında yenilikler: Pandemi ile dijitalleşme deneyimi. Journal of Life Economics. 8 (4), 403-411.

Arbide, L.P., Aranburu, A.E., & Tokarski, G., (2021). Platform Coops Now!: A team entrepreneurship capacity building program to create platform coops. GIZAEKOA - Revista Vasca de Economía Social, 18, 135-156.

Bunders, D. J., Arets, M., Frenken, K. & De Moor, T. (2022). The feasibility of platform cooperatives in the gig economy. Journal of Co-operative Organization and Management, 10, 1-8.

Burnicka, A. & Zygmuntowski, J. J. (2019). Cooptech: Platform cooperativism as the engine of solidary growth. Instrat.

Borzaga, C., Salvatori, G., & Bodini, R., (2019). Social and Solidarity Economy and the Future of Work, Journal of Entrepreneurship and Innovation in Emerging Economies, 5(1) 37–57, S.38, 2019.

Demirci Aksoy, A. & Günay, G. (2018). Türkiye'de kadın kooperatifçiliği. Üçüncü Sektör Sosyal Ekonomi. 53 (1), 77-90.

Eurofound, (2022). The European Foundation for the Improvement Living and Working Conditions (Avrupa Yaşam ve Çalışma Koşullarını İyileştirme Vakfı), https://www.eurofound.europa.eu/publications/blog/platform-cooperatives-ensure-caring-in-the-sharing-economy , E.T: 15.11.2022.

Eurofound, (2022a). The European Foundation for the Improvement Living and Working Conditions (Avrupa Yaşam ve Çalışma Koşullarını İyileştirme Vakfı), Caring for Workers, https://www.eurofound.europa.eu/publications/blog/platform-cooperatives-ensure-caring-in-the-sharing-economy, E.T: 15.11.2022.

Eurofound, (2022b). The European Foundation for the Improvement Living and Working Conditions (Avrupa Yaşam ve Çalışma Koşullarını İyileştirme Vakfı), Caring for the Environment, https://www.eurofound.europa.eu/publications/blog/platform-cooperatives-ensure-caring-in-the-sharing-economy, E.T: 15.11.2022.

Eurofound, (2022c). The European Foundation for the Improvement Living and Working Conditions (Avrupa Yaşam ve Çalışma Koşullarını İyileştirme Vakfı), What should be done to promote platform cooperatives?, https://www.eurofound.europa.eu/publications/blog/platform-cooperatives-ensure-caring-in-the-sharing-economy E.T: 16.11.2022.

Gurumurthy, A., Chami, N. & Bharthur, D. (2021). Platform labour in search of value a study of workers' organizing practices and business models in the digital economy. Geneva: ILO.

ILO, (2022). International Labour Organization (Uluslararası Çalışma Örgütü), https://www.ilo.org/wcmsp5/groups/public/---asia/---ro-bangkok/---ilo-beijing/documents/briefingnote/wcms_769026.pdf, Research Brief 3, January 2021, E.T: 2.11.2022.

Kurtuluş, G. (2019). Türkiye'de Yeni Kooperatifçilik Hareketinin Sosyal ve Dayanışma Ekonomisi Kapsamında İncelenmesi. Yüksek Lisans Tezi, Muğla Sıtkı Koçman Üniverstesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İktisat ABD, Muğla.

Mannan, M. (2022). Theorizing the emergence of platform cooperativism: drawing lessons from role-set theory. Ondernemingsrecht, 11, 64-71.

Mayo, E. (2019). Digital democracy? Options for the international cooperative alliance to advance platform coops. International Co-operative Alliance. https://www.uk.coop/resources/digital-democracy-options-international-co-operative-alliance-advance-platform-co-ops-unfound. E. T: 30.11.2022.

Özdemir, G. & Çelebi, D. (2018). Paylaşım ekonomisi: Airbnb Örneği. "İŞ, GÜÇ" Endüstri İlişkileri ve İnsan Kaynakları Dergisi, 20 (2), 21-38.

Özkök, Y. & Köse, Z. (2021). Kooperatifçilik ve bölgesel kalkınma ilişkisi: Türkiye üzerine bir inceleme. Üçüncü Sektör Sosyal Ekonomi Dergisi, 56 (4), 2647-2664.

Pasquale, F. (2016). Two narratives of platform capitalism. Yale Law & Policy Review, 35, 309-319.

Riemer, K., Schellhammer, S. & Meinert, M., (2019). Collaboration in the Digital Age, ISBN 978-3-319-94487-6 (eBook), https://doi.org/10.1007/978-3-319-94487-6, Page 200-204.

Saner, M., Yiu, L. & Nguyen, M. (2019). Platform cooperatives: The social and solidarity economy and the future of work. UNTFSSE International Conference, Geneva. https://knowledgehub.unsse.org/wp-content/uploads/2019/06/Saner_Platform Cooperatives_En.pdf. E. T: 20.12.2022

Sholz, T. (2016). Platform cooperativism challenging the corporate sharing economy. New York: Rosa Luxemburg Stiftung. https://eticasfoundation.org/wp-content/uploads/2019/03/Scholz_Platform-Cooperativism.pdf. E. T: 18.11.2022.

TBMM, (2022). Türkiye Büyük Millet Meclisi Dilekçe Komisyonu Sosyal Kooperatifçilik Kapsamında İsrafın Önlenmesine Yönelik Uygulamaların Araştırılması Ve Yaygınlaştırılması Alt Komisyonu Tutanakları, 24 Kasım 2021 Çarşamba, https://www5.tbmm.gov.tr/develop/owa/komisyon_tutanaklari.goruntule?pTutanakId=2883, E.T: 20.12.2022.

Theurl, T. & Meyer, E. (2019). Cooperatives in the age of sharing. (Ed.) Riemer, K., Schellhammer, S. & Meinert, M. In Collaboration in the Digital Age

How Technology Enables Individuals, Teams and Businesses (ss. 187-206). New York: Springer.

Utting, P., van Dijk, N. & Matheï, M. A. (2014). Social and solidarity economy: Is there a new economy in the making?, UNRISD Occasional Paper: Potential and Limits of Social and Solidarity Economy, No. 10, United Nations Research Institute for Social Development (UNRISD), Geneva.

Wahyuningtya, R., Disastra, G. M. & Rismayani, R. (2021). Digital innovation and capability to create competitiveness model of cooperatives in Bandung, Indonesia. Jurnal Manajemen Indonesia, 21 (2), 171-182.

Yalçın, A. Z. & Çetin, H. (2021). (Ed.) Çakı, F., Öner, Ş., Uzun, A., Altındal, Y. & Yalçın, A. Z. 21. Yüzyılda Türkiye'de Kooperatifçilik ve Kalkınma Üzerine Bir Değerlendirme. 21. Yüzyılda Kalkınmaya Yeniden Bakış İçinde (ss. 327-348). İstanbul: Nobel Akademik Yayın.

Zhu, J. & Marjanovic, O. (2021). A different kind of sharing economy: A literature review of platform cooperatives. Proceedings of the 54th Hawaii International Conference on System Sciences, 4128-4137.

İnternet Kaynakları

https://datareportal.com/reports/digital-2022-global-overview-report E.T:18.11.2022

https://www.eurofound.europa.eu/data/platform-economy/initiatives/fairbnb-cooperative E.T:18.11.2022

https://www.eurofound.europa.eu/data/platform-economy/initiatives/les-coursiers-nanceiens-cooperative E.T:18.11.2022

https://ekoiq.com/2019/05/herkesin-kazandigi-bir-model-platform kooperatifciligi E.T:17.11.2022

https://eva.coop/#/about E.T:18.11.2022

https://fairbnb.coop/how-it-works/ E.T:18.11.2022

https://www.ihtiyacharitasi.org/ E.T:18.11.2022

https://lumost.net/platform-nedir/ E.T:16.11.2022

https://www.platformkoop.org/ E.T:15.11.2022

https://primer.commonstransition.org/4-more/5-elements/case-studies/case-study-fairmondo E.T:18.11.2022

https://recrodigital.com/we-are-social-2022-turkiye-raporuna-gore-e-ticaret-verileri/ E.T:18.11.2022

https://scholars.wlu.ca/cgi/viewcontent.cgi?article=1023&context=coms_faculty E.T:16.11.2022

https://smart.coop/, E.T:18.12.2022

https://smart-eg.de/en/ E.T:18.12.2022

https://smartse.org/en/about-us/ E.T:18.12.2022

https://terminal.turkishairlines.com/dijital-2022-raporu-yayimlandi/ E.T:18.11.2022

https://uwcc.wisc.edu/resources/platform-cooperatives/ E.T:17.11.2022

https://wiki.p2pfoundation.net/EVA_Mobility_Coop E.T: 17.12.2022

Bölüm 11

GENÇLİK VE SOSYAL MEDYA

Nimet TEĞİN[1]

1 ORCİD NUMARASI: 0000-0003-2341-5439

GİRİŞ

Toplumların şekillenmesinde önemli katkıları olan gençler, toplumu değiştirip dönüştüren yeniliklerin yaygınlaştırılması ve sonraki nesillere aktarılması konusunda etkin rol almaktadır. Birçok yenilikte olduğu gibi sosyal medyanın yaygınlık kazanmasında ve hayatın her alanında kullanılmasında gençler etkilidir. Yapılan pek çok araştırma sosyal medya platformlarının gençler tarafından daha fazla kullanıldığı tespit edilmiştir. Durum böyle olunca, sosyal medyanın gelecekte genç nesil üzerindeki sosyal ve psikolojik etkilerinin neler olduğunu ve davranışlarının nasıl dönüştüğünün belirlenmesi gerekmektedir.

Günümüzde iletişim teknolojileri arasında sosyal hayatımızı şekillendiren, kısa geçmişine rağmen hayatın her alanına nüfuz eden sosyal medya platformlarının gençler üzerindeki etkisi yadsınamaz. İnsanların birbirleri ile olan münasebetlerinde veya sosyalleşeme sürecinde bu platformlar büyük önem arz etmekle birlikte, gençlerin davranışları ile beraber toplumsal değişmeye de katkı sağlamaktadır(Aydemir, 2019:7).

Kitle iletişim araçlarında meydana gelen değişim ve ilerlemeden en çok etkilenen kesim gençler görülmektedir. Yüksek teknolojik ürünler ve internet, tüm dünyada olduğu gibi ülkemiz insanını ve toplumu dönüştürmektedir. Toplumsal yapı ve toplumsal kurumlar, teknolojinin meydana getirdiği değişim ve ilerleme hızına yetişemediğinden oluşan boşluğu, ancak gençler doldurulabilir. İnternetin yaygınlaşması ve sosyal medya platformlarının toplumun büyük çoğunluğu ve genellikle gençler tarafından yaygın bir şekilde kullanmasıyla ortaya çıkan durum, hâkim kültürü değiştirmekle birlikte yeni toplumsal olguları ve kavramları üretmiştir. Nitekim bu kavramların en önemlisi sosyal medya gençliği alt kültürü kavramıdır(Cantürk, Yüksel 2020:83).

Sosyal Medya Gençliği:

Zamanının büyük çoğunluğunu bilgisayar, tablet, akıllı telefonlar vasıtası ile Facebook, Twitter, Instagram, vb. sosyal medya platformlarında; sohbet eden veya sanal sohbet odalarına katılan, fotoğraf paylaşan, paylaşımlara yorum yazan, bilgi edinen ve bunları yaparken de sosyalleşen, genç bireylerden oluşan kitle sosyal medya gençliği olarak tanımlanmaktadır.

Sosyal medya gençliği olarak tanımlanan kitle, gündelik rutinlerini yaparken sanal âlemden çıkamayan ve tüm hayatını bu platformlara göre uyarlayan kişiler olarak ifade edilebilir. Gençler bu platformlar vasıtası ile bir taraftan sanal olarak sosyalleşirken, diğer taraftan gerçek dünyanın gerçek ilişkilerinden ve iletişimden uzaklaşarak, toplumdan kopmaya, itilmeye ve topluma yabancılaşamaya başlamaktadırlar.

Söz konusu kitlenin, sosyal medya araçları ile ulusal ve uluslararası bilgiye hemen ve anında ulaşması, popüler kültür öğelerine sahip olduğunu, hayat boyu öğrenme fırsatı yakaladıklarını düşünmesi, gençleri bu platformlara yönlendirmektedir. Günümüzde sosyal medya platformları gençlerin yaşamında önemli bir yer tutmaktadır. Görsel medya araçlarında genç izleyici pasif bir nesne konumunda iken internet ve sosyal medya gençliğinde ise genç kullanıcılar aktif hale gelmiştir. Çünkü sosyal medya platformlarında kullanıcı, etkin bir etkileşim sürçenden geçerek bu platformları kullanmaktadır (Odabaşı, 2002:6).

Sosyal medya platformları, gençlerin sosyalleşmesinde, karakter ve kimlik kazanmasında önemli bir rol almaktadır. Genç bireylerin kişilik oluşumunda içinde yaşanılan toplumsal yapı ve sosyal çevredeki etkileşim ve iletişim örüntülerinin yanı sıra sosyal medya vb. platformlar vasıtası ile kurulan iletişim de önem arz etmektedir. Dolayısıyla gençler söz konusu platformlar vasıtası ile kişilik ve karakter oluşturma sürecinde tecrübe kazanma, entelektüel bilgi birikimine sahip olma, tutum belirleme ve geleceğini şekillendirme konusunda sosyal medya araçlarından çokça yararlanmaktadır. Genç bireylerin sosyal medyadan etkilenmelerinin olumlu yanları olabildiği gibi olumsuz yönleri de vardır. Çünkü söz konusu bireyler yaşları sebebi ile bu platformlarda son derece savunmasız ve her türlü tehlikeye açıktırlar.

Sosyal Medyanın Gençler Üzerindeki Avantajları

Genç bireylerin sosyal medya platformları ile sahip oldukları pek çok avantajdan söz edilebilir. Gençler sosyal medyayla anında bilgiye erişim sağlayarak eğitimlerini hızlandırıp hayat boyu öğrenmelerini gerçekleştirmelerinin yanı sıra üretkenliklerini arttırarak sosyalleşme potansiyellerini arttırabilirler (Odabaşı, 2002:8). Karakter ve kimliğin şekillendiği bu dönemde, gençlerin söz konusu platformlardan dolayı kimlik erozyonuna uğradığı, dış dünyadan soyutlandığı ve yabancılaştığı düşünülse de, sosyal medya gençliğinin geleceğin dünyasını inşa etmesinde büyük faydalarının olacağı kuşkusuzdur. Önceki kuşaklar tarafından yeterince anlaşılmadıklarını pek çok platformda dile getiren gençlerin sosyal medya ile bu sorunun üstesinden geldikleri görülmektedir. Zira gençler, sosyal medya ile kendilerini rahat bir şekilde ifade ederek toplumun diğer kesimlerine seslerini duyurmaktadır. Bilgiye anında ulaşan, kendine güvenen ve kimliğini şekillendiren birey aynı zamanda kendini rahat bir şekilde gerçekleştirebilir.

Sosyal medya platformları sayesinde gençler, özgür düşünce geliştirip bu düşüncelerini geniş kitlelere ulaşmasının yanı sıra, kendileri ile ilgili haklı taleplerin dillendirmesi, elde edilmesi ve seslerinin yetişkinlere, siyasi iktidara hatta tüm dünyaya duyurabilme imkânına sahip ol-

maktadır. Günümüzde sosyal medyanın gençler tarafından tamamen bir eğlence aracı olarak kullanıldığı düşünülse de yakın gelecekte bu araçların daha işlevsel bir şekilde kullanılacağı kuşkusuzdur. Nitekim gençler bu platformları, pazar araştırmaları ve memnuniyet araştırmaları ile kültür aracı, siyasal oyların dağılımı ve kamuoyu yoklamaları ile demokrasi aracı, bilgiye hemen ulaşma ve anında sonuçlara müdahale ile bilim aracı olarak kullanarak, yarının dünyasını inşa etmekte kendilerinden beklenen performanstan daha iyi bir efor sarf edebilirler.

Psikolog Özçelebi'ye göre gençlerin ailesi ve arkadaşları dururken duygu ve düşüncelerini sosyal medya platformları ile beraber başkasıyla paylaşmasının birden fazla nedeni bulunmaktadır(https://ankarapsikologu.com/sosyal-medyanin-psikolojik-etkileri/). Genç bireyler, gerçek hayatta kendilerini ifade edememe, aykırı düşünce, toplumdan dışlanma, yalnızlaşma, ötekileştirme endişesi ile sosyal medyaya yönelerek kendini toplumun diğer üyelerine açarak bu durumu lehine çevirebilir. Nitekim genç bireyler kendileri gibi düşünüp algılayan, ortak duygu ve düşüncelere sahip bireylerle zaman geçirmekten hoşnut olmaktadır(Aydemir, 2019:8).

Kendini ifade edememe, yalnızlık, arkadaşlık kuramama, içe kapanıklık, kuşak çatışmaları, ergenlik döneminin en önemli sorunları olarak bilinmekledir. Yukarıda sayılan sebeplerden dolayı bu dönemde "anlaşılmamış", "yalnızlaşmış" ve sosyal hayattan çekilen gençler, bu çıkmazdan sosyal medya platformları vasıtasıyla aşmaya çalışır. Söz konusu platformlarda gençlerin ortak duygularını paylaşacak, yalnızlıklarını giderecek sınırsız unsurun olması, böyle davranmaların temel sebebi olarak görülmektedir. Genç bireylerin kendilerini yalnız, kimsesiz, anlaşılmamış hissettiklerinde veya öyle olduğunu düşündüklerinde sosyal medyaya sarılmaktadır. Bu durum ilerleyen dönemlerde bağımlılık haline gelerek genç bireylerin gerçek dünyadan bağlarını tamamen kopartarak yalnızlaşmaya ve bunun doğal sonucu olarak yabancılaşmaya sebep olmaktadır(-Cantürk, Yüksel 2020:85).

Günümüzde genç bireylerin okuldan arta kalan boş zamanlarını değerlendirme etkinlikleri, yüz yüze ilişkiler ve gerçek iletişimden ziyade sanal ortamlara kaymaktadır. Söz konusu bireylerin sanal ortamlarda gerçeğinden çok fazlasını bulması, popüler kültürün haz ve eğlenceyi yüceltmesi, eğitim kurumlarından ve aileden gerekli beklentinin karşılanmaması, gençlerin bu alanlara yöneltmektedir. Sosyal medyanın eğlence, hoş vakit geçirme, oyun vb. gibi kendi içinde barındırdığı bu türden sayısız öğe genç bireylerin bu platformlarda zaman geçirmesine sebep olmaktadır.

Genç bireyler toplumsal uyumu sağlamak, karakter gelişimini tamamlamak, kişilik bütünlüğünü sağlamak ve kendini ifade etmek için toplum içinde sosyal ve kültürel faaliyetlere katılmak zorundadır. Aksi halde toplumsal bütünlük ve uyumdan ziyade kuşak çatışması ve anomi gerçekleşir. Söz konusu bireyler günümüzde toplum içinde yüz yüze gerçekleştirecekleri faaliyeteler yerine bu eksikliğini sanal ortamlarda sosyal medya unsularıyla yapmaya çalışmaktadır. Yakın çevresindeki akrabalar ve arkadaşlarıyla samimi ve sıcak ilişkilerden ziyade sosyal medya gençliği, bu ihtiyacını kendisine uzak, sanal, tanımadığı kişiler üzerinden tamamlamaya çalışmaktadır(Karaboğa, Yüksel 2018:79).

Ergenlik döneminde gençlerin kabuklarına çekilmesi, kendilerini toplumdan soyutlamasının engellenmesi, ancak sosyal medya platformları ile mümkündür. Bu dönemde kendini yüz yüze ifade etmede sorun yaşayan, heyecanlanan, benlik bütünlüğünü korumakta sorun yaşayan bireyler, duygularını rahat bir şekilde sanal ortamda ifade etmesi sebebi ile sosyal medyaya sarılmakta ve her geçen gün bu oranlar biraz daha artmaya devam etmektedir. Özellikle kapalı toplum yapısından dolayı karşı cinsle iletişim ve ilişki konusunda sorun yaşayan bireyler, içinde yaşanılan aile ve toplumsal baskıdan kurtulmanın bir aracı olarak sosyal medya platformları görmektedir. Bu yolla gerçek ilişkilerin yerini sanal ilişkiler almakta ve internet evliliği denen yeni bir olgunun çıkmasına sebep olmaktadır. Gerçek hayatta olmayıp sanal olarak gerçekleşen bu ilişkiler genelde dolandırılma, gasp ile sonuçlanmaktadır. Bu durum sosyal medya gençliğinin gerçek ilişkilerden ziyade sanal olarak gerçekleşen güvensiz, sahte ve kurmaca ilişkilere sebep olmakta ve bireyin sonraki hayatını birebir etkilemektedir.

Sosyal medya gençliğinin önemli özelliklerinden biri de kendisi ile aynı duygu düşünce ve fikirleri paylaşan birileri ile iletişime geçmenin hem çok kolay olması hem de anında ulaşabilmesidir. Bu durum bireyin sosyal medya platformları vasıtasıyla aynı düşünceyi paylaşan sanal topluluklara katılması ve bu topluluk üyeleri arasından birileriyle rahatça iletişim kurmasını sağlamaktadır. Sosyal medyanın gençler tarafından çok fazla kullanılmasının sebeplerinden biri de şüphesiz bu platformların oyun ve eğlence aracı olarak görülmesidir. Sosyal medya ile ilgili pek çok araştırma genç bireylerin sosyal medyayı, boş zamanlarını değerlendirme, hoş vakit geçirme, eğlenme, görsel ve işitsel verilere ulaşma, birden fazla kişi ile aynı anda sohbet etme, zaman geçirme, resim ve komik video içeriklerini izleme, müzik dinlemek için kullandıkları tespit edilmiştir(-Keeffe, Pearsen 2011:804).

Sosyal medya platformları; "Z" kuşağı olarak adlandırılan gençleri, değişik alanlarda kendilerini yetkinleştirmeye olanak sağlamaktadır. Sanal ortamlarda geliştirilen iletişim ve buna bağlı olarak gerçekleşen

bağlantılar, gençlerin sosyal becerilerini arttırarak kendilerine güven duygusunun artmasını sağlıyor. Genç bireylerin gerçek hayatta yapması gereken etkinliklerin pek çoğunu, sosyal medya ile çevrimiçi yapma imkânı vermektedir. Söz konusu platformlar aracılığı ile yerel veya bölgesel pek çok etkinlik düzenlenerek, bu etkinliklerde gençlerin ilgili konu hakkında görüş bildirme imkânı sunmaktadır. Bu durum bireylerin kendini ifade etme, kendine güvenme ve kendine hâkim olma niteliğini kazandırarak, kişinin kimlik yapısının oluşmasına yardım eder. Sosyal medya, gençlerin sivil toplum örgütlerine daha fazla katılım sağlayarak aktivist bir karakter yapısının oluşmasına katkı sağlayarak bireyin sosyal hizmette aktif rol almasını sağlar (Hughes, Batey: 2012:562).

Sosyal medyanın gençlere sunduğu katkıların başında, kuşkusuz ödev ve grupla yapılan projelerde öğrencilerin birbirleri ile rahat iletişim kurmasını sağlamakla ilgilidir. Gençler bu platformalar sayesinde birbirleri ile okul içinde veya okul dışında, ulusal veya uluslararası iletişim kurarak fikir alış verişinde bulunabiliyorlar. Bu durum öğrencilerin yabancı bir dil veya dillerini öğrenmelerini/geliştirmelerini sağlayarak temel becerilerini geliştirmelerini sağlamaktadır.

Genç nesil sosyal medya platformları ile sanal âlemde içerik oluşturma ve içerik geliştirmeyi öğrenerek yeni yetenekler kazanmaktadır. Son dönemlerde fotoğraf, video, görsel ve işitsel içerikleri konu alan birden fazla sosyal medya platformunun türemesi ile beraber gençlerin içerik oluşturma, yetenek oluşturma veya bu içerikleri yönetme ile ilgili pek çok yenilik gerçekleştirmektedir.

Sosyal medyanın gençler üzerindeki olumlu etkilerinden biride diğer yaş gruplarının da sık sık kullandığı sağlık alanı ile ilgilidir. Gençlerin bu yaş grubunda karşılaştığı sağlık sorunları genelde benzerlik göstermektedir. Bu dönemde karşılaşılan sağlık sorunların başında depresyon, anksiyete, cinsel yolla bulaşan vb. hastalıklardır. Benzer sağlık sorunları yaşayan genç bireyler bu platformlar üzerinden kurulan sayfalar ve gruplarla rahat bir şekilde iletişim sağlayarak, bu sorunların üstesinden gelmeye çalışmaktadır. Söz konusu platformlar, kullanıcıların beraber hareket etme, birlikte düşünme ve tasarlama yetisi de kazandırarak, gençlerin üyesi oldukları gruplarda daha aktif ve girişken olmasını sağlamaktadır.

Sosyal medya gençlere araştırma, keşfetme, çıkarsımlar yapma ve olaylar arasında analiz yapma yeteneği kazandırır. Genç bireylerin bu dönemlerde keşfetme isteği ve arzusu, sosyal medya tarafından yeterince sunulmaktadır. Bireylerin ilgilerini çeken veya araştırma konuları ile ilgili daha kompleks yapılara, bu platformlar sayesinde rahatça ulaşmasına ve bilgi edinmesini sağlamaktadır(Demirel, Özkan: 2013:55).

Son olarak sosyal medya platformları gençlerin teknolojik becerilerinin artmasını sağlamaktadır. Gençlerin sosyal medyayla olan etkin etkileşimi, diğer teknolojik yeniliklerden haberdar olmasını ve bu teknolojileri kullanma yeteneği kazandırmakla beraber diğer öğrenmelerini de kolaylaştırmaktadır.

Sosyal Medyanın Gençler Üzerindeki Dezavantajları

Günümüzde sosyal medya platformlarının (Twitter, Facebook, Instagram vb.) sayılarında ve gençlerin bunları kullanma oranlarında büyük artış yaşanmaktadır. Sosyal medyanın gençler üzerindeki olumsuz yönlerini şu şekilde açıklayabiliriz.

Sosyal medya platformlarını kullanan gençlerin en sık yaşadığı problemlerin başında nefret söylemi gelmektedir. Kurulan iletişim türü yüz yüze olmadığı için gençlerin kendi arkadaşlarına veya tanımadıkları insanlara karşı nefret söylemi daha fazla körüklenebilir veya benzer söylemlere maruz kalınabilir. Bu platformları kullanan genç bireylerin karşılaştığı olumsuz durmalardan biride toplumun ötekilerine karşı duyulan güvensizliktir. Sosyal medyada yaşanan ilişkiler sanal olduğu için, iletişim hailinde olan bireylerin fiziksel olarak yakın olmaları mümkün olmamakla birlikte, verilen sözlerin yerine getirilmemesi, eylemlerin gerçekleştirilmemesi sonucumda, karşılıklı olarak saldırgan davranışların oluşmasına ve beraberinde siber zorbalığı getirmektedir. Söz konusu platformların en büyük tehlikelerinden biri de siber zorbalık veya siber takip olmakla birlikte siber zorbalık, normal zorbalığa da sebep olmaktadır. UNICEF'in 2022 yılında yapılan bir araştırmaya göre dünya genelinde 15-24 yaş grubunda bulunan gençlerin yüzde 71'i sosyal medya platformları üzerinden şiddet, taciz, siber zorbalığa veya siber takibe maruz kalmaktadır. Aynı araştırmaya göre gelir düzeyi yüksek ülkelerin söz konusu yaş grubunun daha fazla etkilendiği, kız çocuklarının erkek çocuklara nazaran daha fazla maruz kaldığı tespit edilmiştir. Kişiliğin büyük oranda şekillendiği bu yaş grubunda siber zorbalığa maruz kalma geri getirilemeyecek ciddi zararların oluşmasına sebep olabilir. Çünkü bu platformlarla kısa sürede çok büyük kitlelere ulaşabilmekte ve internette süresiz bir şekilde erişilebilmektedir. UNICEF'in araştırımasın göre Siber zorbalığa maruz kalan öğrencilerin, kalmayan öğrencilere göre alkol uyuşturucu kullanma, okuldan kaçma ve intihara girişme veya intihar etme eğilimleri daha fazladır(UNICEF, 2022:265).

Genç nesil bu platformları yeni arkadaşlıklar edinmek veya mevcut arkadaşları ile bağlantı kurmak için kullanmaktadır. Ancak bunları kullanırken bilerek veya bilmeyerek pek çok tehlikelerle karşı karşıya kalmaktadır. Bu konuda ailelerin çocuklarını sosyal medyanın tehlikeleri karşısında farkındalık düzeylerinin arttırması gerekmektedir.

Sosyal medyanın gençler üzerindeki olumsuz etkilerinden biride kuskusuz kıskançlıktır. Gençlerin bu platformlarda günün her saatinde fotoğraf, video vb. içerikler paylaşması veya günün raporlanması, kıskançlığı körüklemektedir. Bir kişinin sahip olmadığı imkânlara başkasının sahip olması veya sahipmiş gibi göstermesi, bireyin kıskançlıkla beraber mutsuz olmasına da sebep olmaktadır. Bu durumdan gençler daha fazla etkilenmekle beraber, gençlerin sonraki hayatlarını ve karakter oluşumunu de etkilemektedir. İnternet, televizyon vb. kitle iletişim araçlarında olduğu gibi, sosyal medya platformlarında da gençlerin şiddet içeriklerine maruz kalması istenilmeyen bir durumdur. Sosyal medyada şiddet içeriklerinin sansürsüz bir şekilde yayımlanması genç bireylerin şiddet eğilimli olmasına sebep olmakla beraber, acıma ve merhamet duygusu olmayan veya Freud'un deyimi ile ötekilere dışkı gözüyle bakılan, atılıp, koparılması gereken nesne olarak değerlendirilmektedir. Şiddet içeriklerine çok fazla maruz kalan birey, sonraki yaşamında diğer insanlara eziyet etmekten ve zarar vermekten hoşlanan sadist ruhlu bir karakter yapısına sahip olabilir (Chou, Edge 2012:118).

Genç bireyler açısından sosyal medyanın olumsuz yönlerinden biri de nitekim zamanlarının büyük çoğunluğunun bu platformlarda geçirilmesidir. Günümüzde okul çağındaki gençler, okuldan ve derslerinden arta kalan zamanlarının büyük çoğunluğunu sosyal medya ile geçirmektedir. Bu durum, gerçek ilişkilerin oluşmasını engellemekle beraber akademik başarının azalmasına da sebep olmaktadır. Söz konusu platformlarda çok fazla içerik paylaşma (resim, video vb.), içerik beğenme, içeriğe yorum yapma, gençlerin zaman hırsızları olarak değerlendirilmekte ve zamanlarının büyük çoğunluğunu çalmaktadır. Gençler sınır, kural, tanımadan sosyal medya platformlarında içerik paylaşarak kendilerini ailelerini tehlikeye atmaktadır. Son gelişimleri kaçırma korkusu olarak bilinen ve kendi aralarında kısaca FOMO olarak tanımlanan durum sosyal medyayı sıkça kullanılan gençlerde oluşan psikolojik bir rahatsızlıktır. Söz konusu platformları çok fazla kullanan gençler, hiçbir şeyi kaçırmamak veya son gelişimlerden hemen haberdar olmak için anlık olarak sayfalarını yenileyerek davranış göstermektedir. Böyle davranan gençler sürekli olarak kaygı bozuklukları ve pişmanlık duygusu yaşamaktadır. Psikiyatrist Tarhan'a göre genç bireler sosyal medya platformlarında çok fazla zaman geçirip, bu platformlara ulaşamadığında yoksunluk çekiyorsa, öfke durumu ve sinir atakları artmışsa, bağımlık gerçekleşmiş demektir. Ona göre bu bağımlılık kişiyi sosyal medyaya ve son gelişmelere götürürse haz almasına, ulaşamadığı durumda ise ceza vermesine, bu durumunda beyinde ki ödül-ceza sistemini bozmasına sebep olduğunu vurgulamaktadır (https://www.e-psikiyatri.com/aile-icindeki-tehlike-fomo).

Sosyal medyanın gençler üzerindeki olumsuz etkilerinden biri de duygusal bozukluklardır. Gençlerin söz konusu platformlarda çok fazla sayıda yetenek gösteren içerikle karşılaşması kendisine olan güven duygusunu zedeleyerek düşük benlik saygısı geliştirmesine neden olmaktadır. Ayrıca gençler, sosyal medyadaki takipçi, arkadaş ve üye olduğu grup sayısına göre başarı veya başarısızlık durumları değerlendirilmekte az takipçi, arkadaşa sahip olanlar bu gruplardan izole olarak duygusal yoksunluk yaşamaktadır Söz konusu platformlarda kişisel bilgilerin paylaşılması diğer bir sorunu teşkil etmektedir. (Demirel, Özkan: 2013:55).

SONUÇ

Sonuç olarak sosyal medya platformları dünya ülkeleri ile beraber ülkemizde de gençler tarafından yaygın olarak kullanılmakta, tüm yaş gruplarında olduğu gibi genç bireylerinde hayatlarını etkilemekte ve geleneksel alışkanlıklarını değiştirmektedir. Türkiye'de yaş grupları arasında sosyal medyanın kullanma oranların da gençler birinci sırayı almaktadır. Sosyal medyanın gençler üzerinde olumlu etkileri olabildiği gibi olumsuz etkileri de vardır. Önemli olan gençlerin ve ailelerinin sosyal medya konusunda bilinçlendirilmesi ve farkındalık düzeylerinin arttırılmasıdır. Düşünce yapısı ve değerler sisteminin şekillendiği gençlik yıllarında bireylerin gerçek hayattan tamamen koparak, sosyal medya platformları ile sanal âlemde yaşamaları, ülkemiz adına büyük bir sosyal tehlike arz etmektedir. Sosyal medya platformlarının gençler tarafından denetimsiz ve kontrol dışı kullanılmasıyla birlikte aileden, toplumdan giderek uzaklaşarak genç bireylerde duygusal bozuklukların oluşmasına neden olmaktadır.

KAYNAKÇA

Aydemir, Cahit (2019), "Elektronik Ticaret", İnternet ve Toplum, (Ed. A.Tarcan) Ankara: Anı Yay., ss:146-159

Cantürk, G. & Yüksel, İ. (2020). Dijital Medyanın Ortaöğretim Çağındaki Gençlerin Düşünme Biçimleri Üzerindeki Etkileri. Uluslararası Eğitim Araştırmacıları Dergisi, 22.

Chou, H. T. G., & Edge, N. (2012). "They are happier and having better lives than I am": the impact of using Facebook on perceptions of others' lives. Cyberpsychology, Behavior, and Social Networking, 15(2), 117-121.

Odabaşı, H. Ferhan (2002), İnternet ve Çocuk, İstanbul: Kapital Medya Yay.

Karaboğa, M. T. (2018). Üniversite Öğrencilerinin Bir Sosyalleşme Alanı Olarak Sosyal Medya Hakkındaki Görüşleri. Mersin Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi, 25.

O'Keeffe, G. S., & Clarke-Pearson, K. (2011). The impact of social media on children, adolescents, and families. Pediatrics, 127(4), 800-804.

Hughes, D. J., Rowe, M., Batey, M., & Lee, A. (2012). A tale of two sites: Twitter vs. Facebook and the personality predictors of social media usage. Computers in Human Behavior, 28(2), 561-569

Demirel, M., Yörük, M., & Özkan, O. (2013). Çocuklar İçin Güvenli İnternet: Güvenli İnternet Hizmeti ve Ebeveyn Görüşleri Üzerine Bir Araştırma-Safe Internet For Children: A Study on Safe Internet Service and Parental Views. Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 4(7), 54-68.

UNICEF (2022) Progress for Children: A World Fit for Children Statistical Review 256-265

İnternet Kaynakça

https://www.e-psikiyatri.com/aile-icindeki-tehlike-fomo

https://ankarapsikologu.com/sosyal-medyanin-psikolojik-etkileri/).

Bölüm 12

KIŞISELLEŞTIRILMIŞ TURIZM ÜZERINE BIR DERLEME

Nahide Övgü DEMİRAL[1]

[1] Öğr. Gör. Nahide Övgü DEMİRAL, Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi Ezine Meslek Yüksekokulu Turizm ve Seyahat Hizmetleri Bölümü, ORCID: 0000-0002-5024-4199

1. Giriş

Günümüz turizm tüketicileri yoğun iş ve şehir hayatının karmaşasından sıyrılıp daha sakin, doğal ve huzurlu destinasyonları tercih etmektedirler. Aynı zamanda seyahatlerini planlarken, turist operatörleri tarafından tasarlanan standart paketlerden ve her şey dahil sistemin farklı deneyimlerden uzak tatil anlayışından giderek uzaklaşıldığı gözlemlenmektedir. Çoğu insan daha kişiselleştirilmiş seyahat ürünlerine doğru yönelmektedirler.

Daha kişiselleştirilmiş bir seyahat planı dijital dünyada hiç de zor değildir. Arama motorları, seyahat portalları, ulaştırma hizmetlerinde sunulan aplikasyonlar, navigasyonlar seyahat planımızı daha ekonomik hatta daha konforlu hale getirebilir. Dilini bilmediğimiz farklı bir ülkeye gitmenin sorun olmadığı geziler, destinasyon tercihinde bizi daha da özgür kılar. İnternette hızla yapacağınız bir arama, tüm kişisel taleplerinizi tek seferde sunabilecek seçenekler sunacaktır. Kendimizin oluşturacağı bir tatil paketi, otelleri uçuşlar ve/veya kiralık araçları tek bir fiyata birleştirir. Böylece, tüketiciler kendi seyahat acentesi olurlar ve seyahat paketlerini kendileri inşa ederler.

Buna göre, kişiselleştirilmiş seyahat ürünleri alışagelmiş turizm dinamiklerini her geçen gün değiştirmektedir. Ortaya çıkan dinamik ambalaj kavramının format değiştirmesine neden olmuştur. Kişiselleşen seyahat planları içerisinde kendisine yer bulmak isteyen acente, otel ve destinasyonlar, farklı strateji ve planlamalar ile bu turist grubunu çekmeye çalışırlar. Kişiye özel ürünler sunmak için müşterilerin tercihlerini dikkate almak kesinlikle gereklidir. Bu noktada sofistike ve kişiselleştirilmiş bir ürün-hizmet anlayışı sunmak rekabet avantajı sağlamak açısından faydalı olacaktır.

Kendi seyahat planlarını kendi yapan, yalnız veya küçük arkadaş gurupları ile seyahat etmeyi tercih eden bireylerin hizmet anlayışlarının yanı sıra seyahat motivasyonları da farklı olacaktır. Kişiselleştirilmiş bir seyahatin motivasyon temelini, yenilik arayışı, kişisel gelişim, deneyim, farklı kültürler ile etkileşim ve sosyal iletişim olduğu göz ardı edilmemelidir. Bu isteğe uygun arz yaratma konusunda turizm stratejileri geliştirilmelidir. Bunun en büyük faydası ise, kişiselleştirilmiş turizm ürün ve hizmetinin, fiyatlara karşı daha az duyarlı olan, gelir düzeyleri yüksek, kaliteli turist diye tanımlanan turist grubunu temsil etmesidir.

2. Turizmde Niş Pazarlama

Değişen turizm anlayışında, kitle turizminden, kişisel turizme, büyük ölçekli işletmelerden, küçük ölçekli işletmelere, kalabalıktan ve sıkışık alanlardan, sakin, huzurlu geniş alanlara, basit, doğanın hissedildiği ara-

yışlara, klişe olmuştan özele hitap eden ürünlere doğru bir yönelim olduğu gözlemlenmektedir. Kitlelere değil, uzmanlaşma gerektiren dar pazar kesimlerine hitap eden üretimler "niş pazarlar" olarak tanımlanır. Kişiselleştirilmiş ve farklılaştırılmış ürün, tüketicinin algısında aynı pazara sunulan diğer ürünlerden farklı konumlandırıldığında, üretici için rekabet üstünlüğü sağlamaktadır. (Hofstand, 2009). Marka imajı yaratmak, ürüne bağlı hizmetler sunmak, seçilmiş pazarlara yönelmek gibi yöntemlerin niş pazarlamanın temel amacı olduğunu söylenebilir.

Her geçen yıl daha da önem kazanan niş pazarlama stratejileri sayesinde rakip işletmelere rekabetten kaçınmak ve yüksek karlılık fırsatları yakalamış olmaktır. Farklılaştırılmış bir ürün, küçük tüketici gruplarını daha yüksek fiyatlar ödemeye razı edebilecektir. Böylece sektörün yoğun rekabetçi ortamında var olmak isteyen, diğer işletmelerin göz ardı ettiği konularda faaliyet göstererek pazar payını artırabileceklerdir. Bu tür işletmeler niş pazarlarda uzmanlaşarak iyi bir strateji oluşturabilmekte bu sayede karlılıklarını arttırarak sürdürülebilirliklerini sağlamaktadırlar (Yükselen, 2007, s. 70).

Niş pazarlarda faaliyet gösteren işletmeler çoğunlukla küçük ölçekli işletmelerdir. Bu işletmeler daha özel ihtiyaçları karşıladıkları için müşteri tatmini ve sadakati konusunda büyük işletmelere oranla daha avantajlıdırlar. (Morgan, 1996, s.110). Tüketici gruplarının farklılık taleplerine aranan cevabın, küçük pazarlardan geldiği görülmüştür. Geleneksel pazarlama anlayışının boşluklarından doğan beklentiyi değerlendirerek büyük fırsatlar elde etmişleridir. Bu boşlukları iyi değerlendiren küçük ve orta ölçekli işletmeler zamanla niş pazar kavramının gelişmesine yol açarak kitlesel pazar içerisinde olan işletmelere karşı baskı oluşturmuşlardır. Böylece küçük işletmeler pazardaki rekabet şansını sürdürmektedir (Kotler, 2005, s. 103).

Son dönem satın alma eğilimlerindeki değişimler tüketici davranışlarını etkilemektedir. Bu değişimler üreticileri farklı ürün hizmet anlayışına yöneltmiştir. Özellikle turizm sektöründe gerek ülkeler gerek destinasyonlar ve tüm turizm işletmeleri arasında kıyasıya rekabet söz konusudur. Bu durum niş turizmin ortaya çıkmasına neden olmuştur. Bu doğrultuda niş turizmi, "alternatif turizm ürünlerine odaklanarak değişen müşteri beklentilerine ve ihtiyaçlarına cevap verme" olarak tanımlanabilir (Marson, 2011, s. 9). Niş turizmi kitle turizm ürünlerinden farklı ve özellikleri olan turizm ürünlerini temsil eder. Bir taraftan kısmen geniş pazar paylarını kapsayan eko turizm gibi nişlerle bir bütün olurken diğer taraftan o bütünü daha küçük parçalara ayrılmış yaban hayatı (kuş gözlemciliği, atlayış sporları, golf, bisiklet, vb.) turizmi gibi makro nişlerle ifade edilebilir (Kılıç ve Öter, 2015, s. 294-298).

Kitle turizmi büyük bir pazar özelliği göstermesine rağmen, niş turizm daha belirgin ve benzersiz bir ürün sunar (Marson, 2011, s. 9). Bu bağlamda niş pazarı yaratmanın avantajları turizm sektörü açısından daha sürdürülebilir bir ortam sağlar. Bunun sebebi; niş pazarlar, gerçek rakiplerin olmadığı ve büyük işletmelerin önemsemediği pazarlardır. Niş pazara ihtiyaç duyan müşteri özel bir ürün ya da hizmet aramaktadır. Bunun karşılığında müşteri istenilen fiyatı vermeye hazırdır. Niş pazarlama faaliyeti gösteren işletmeler, uzmanı oldukları tek bir alanda yoğunlaşmıştır. Bu da ürün ve hizmet kalitesini arttırmaktadır (Kotler, 2002, s. 145). Niş pazar, her zaman müşteri odaklı davranmayı gerektirmektedir (Dalgıç ve Leeuw, 1994, s. 39). Tüketiciye ait veri tabanları sayesinde küçük bir pazarda gereksinimler daha iyi anlaşılabilir, onlara odaklanmak ve daha iyi bir şekilde elde etmek mümkün olabilmektedir (Tığlı, 2009, s. 214). Bu strateji çerçevesinde turizm ürününün karlılığı artacak, müşteri tatmini ve sadakati sağlanacak, rekabet avantajı sağlanacaktır. Ayrıca kitle turizmi anlayışından tamamen aksi yönde olan niş pazarlama stratejisi, destinasyonların çevresel ve sosyo-kültürel deformasyonlarının önüne geçecektir.

Bu kapsamda niş pazara yönelen işletmelerin yapacağı ilk iş pazarı ayrıntılı olarak incelemektir. Bu analizler tüketicilerin incelenmesi, sınıflandırılması, veri tabanları oluşturulması ile devam etmektedir (Dalgıç ve Leeuw, 1994, s. 53). Ayrıca gelişen turizm trendleri, takip etmek önemlidir. Bu aşamadan sonra, işletmenin seçtiği niş pazarlama alanında mevcut kaynaklar ve işletmenin kendi yeteneklerinin ne derece yeterli olduğu araştırılmaktadır (Tığlı, 2009, s. 214). Bu bilgiler ışığında ortaya çıkan durum analizi sonuçlarına göre ise uygun strateji belirlenmektedir.

3. Turizmde Kişiselleştirme

Kişiselleştirme, üretim maliyetlerinin göz önünde tutularak tüketicilere geniş bir yelpazede çeşitlilik sunan, tüketicilerin taleplerine cevap veren, teknolojiden faydalanarak tasarım, üretim ve dağıtım süreçlerini hızlandıran ve esnekleştiren üretim sistemdir. Sanayi devrimi ile gelişen üretim olanakları, sunulan mal ya da hizmetin tek düze olması artan rekabet ortamı ile işletmeleri farklı arayışlara yönlendirmiştir. Kitlesel üretim ile tüketicinin ne istediğini, neye ihtiyacı olduğunu anlamak neredeyse imkânsızdır. Pazarlar homojen olma özelliklerini kaybederken, işletmeler de farklılaşan pazarın taleplerine göre ürünlerini çeşitlendirmek zorunda kalmışlardır. Modern dönemde sürekli daha fazlasını talep eden tüketiciye yetemeyen işletmeler, her bir tüketicinin isteğine cevap vermeyi başarabilenler arasında geride kalmıştır. (Yıldırım, 2016, s.51).

Birbirinden hiçbir farkı olmayan ürünler firmaların rekabet gücünü zorlaştırmış ve işletmeleri tüketicilerin istek ve ihtiyaçlarını göre, daha kişisel ürünler sunmaya itmiştir. Bu noktada işletmeler üretim odaklı olmak-

tan çıkmış, müşterilerin ne istediğini anlamaya çalışmışlardır. Muhakkak ki burada sadece müşterinin ne istediğini anlamak değil istediği hizmeti de uygun biçimde sunabilmek asıl hedef olmuştur.

Ancak kişiselleştirme rekabet avantajı için bir gereksinimken kitlesel üretimin işletmeye sağladığı maliyet avantajı da işletmeleri seçim yapmaya zorlayabilir. Örneğin standart bir elbise sunmanın yansıra, aksesuar alternatifleri de sunuluyorsa bunların önceden belirlenmiş seçenekler olması gerekmektedir. (Çopur, 2014, s. 1). Kişiselleştirilmiş bir hizmet politikasını seçen işletmelerin müşteri ile etkileşim kurarak gerekli bilgileri elde etmesi izlenecek stratejide yol haritası olabilir.

Kişiselleştirilmiş bir ürün hizmet anlayışı, şüphesiz ki rekabetin en yoğun görüldüğü turizm sektörü içinde geçerlidir. Her şey dahil sistemden giderek uzaklaşan turist grupları, artık kendisine sunulanı kabul eden veya onunla yetinen kişiler değildir. Yalnızca dinlenmek, standart bir hizmetle yetinmek tatilin tek amacı olmadığı gibi keşfetmek, deneyimlemek, özel hissetmek, satın aldığı üründe kendini cezbeden özellikler aramak beklentinin temelini oluşturabilir. Turistin kişisel beklenti ve isteklerinin karşılanması onu ancak bu şekilde tatmin edecektir.

Kişiselleştirilmiş bir turizm çeşidinin yaratılması noktasında, bölgesel kaynakların değerlendirilmesi atılacak adımın temelini oluşturmaktadır. Bu noktada yapılması gereken ürün çeşitlendirme, planlı organizasyonlar hazırlama, kapasite tayini, talebi kontrol altında tutma, yerelin iş ve üretim gücünü kullanarak, dinamik uygulamaları devreye sokmaktır (Can, 2007, s. 23). Modernizmdeki geleneksel tüketici grupları yerini daha heterojen niş pazarlara bırakmıştır. Bu bağlamda farklılaşmış turizm ürünü kitle turizminden uzaklaşacak, kişiselleştirilmiş bir ürün-hizmet anlayışı arayan bireyleri kendiliğinden çekecektir.

Tablo 1: Turizm Aktiviteleri

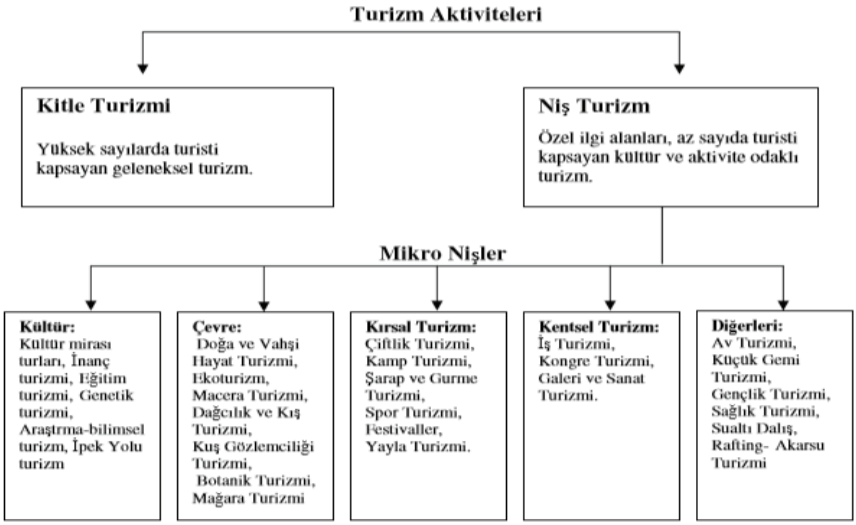

Kaynak: Novelli, 2005, s. 9

Tablo 1'de kitle turizmin ve niş turizmin tanımı verilmiştir. Mikro nişler ise bize daha kişiselleştirilmiş, bireye inen turizm çeşitleri sunmuştur. Mikro pazarlamanın tam karşıtı kitlesel pazarlamadır. Arada yer alan bölümsel pazarlama ve niş pazarlamada işletme belirli pazar bölümü veya alt bölümünün (niş) ihtiyaçlarını karşılamaya yönelik pazarlama programları yaparken, mikro pazarlamada spesifik bireylerin ve yerlerin zevklerine ve tercihlerine uygun pazarlama programları hazırlanır (Mucuk, 2001, s. 96). Niş pazarlamayı ise, mikronize pazarlama takip etmektedir. Mikronize pazar, tek müşterili bireysel pazardır. Niş pazarlama mikronize pazarlara giden yolda bir adım olarak görülmektedir (www.isgucdergi.org).

Kişiselleştirilmiş turizm anlayışının en önemli kazanımlarından biri, kitle turizminin yol açtığı plansız ve kontrolsüz gelişmelerin yarattığı çevresel zararlardan kaçınmak olacaktır. Ayrıca gelir getirici etkisi ile küçük işletmeler de turizmin ekonomik kazanımlarından paylarını alacaklardır. Kişiselleştirilmiş turizm ürün ve hizmetinin, tüketici grubu ağırlık olarak, fiyatlara karşı pek duyarlı olmayan, gelir seviyeleri yüksek, kaliteli turist diye tanımlanan turist bölümüdür. Bu sayede ülke bazında gelir dağılımının dengelenmesine fayda sağlayacaktır. Turizmin sezonluk özelliği azalacak, destinasyonların sosyo-kültürel deformasyonları uzun vadede minimize olacaktır.

3.1. Kişiselleştirilmiş Turizm Örnek Uygulamaları

*Turistlerin seyahat felsefeleri, seyahat motivasyonları ve kişisel değerlerine dayalı olarak bir sınıflandırma yapılmıştır. Bu sınıflandırmaya göre; bireyci eğilimli turistler ve toplumcu eğilimli turistler olmak üzere iki gezginden söz etmek olanaklıdır. Bağımsız seyahat eden gezginler, Cohen (1972)'e göre başıboş gezen turist, Mehmetoğlu (2004)' e göre bireyci eğilimli turistler başlığı altında değerlendirilebilir.

Bağımsız seyahat eden gezginler, seyahat programlarında esnekliğe sahip olan, gittikleri destinasyonlarda ziyaret edecekleri yerleri seçme özgürlüğü bulunan ve gittiği destinasyonda tek bir yere bağlı kalmayıp çok sayıda kasaba ve şehri gezen gezginler olarak tanımlanabilir (Hyde ve Lawson, 2003, s. 13). Yapılan çalışmalar da bağımsız seyahat motivasyonlarının, yenilik arayışı, diğer kültürleri tanıma, kişisel gelişim, deneyim arayışı, rahatlama ve sosyal etkileşim olduğunu söylemek mümkündür (Harman, 2014, s. 114).

* Döring, (2008), TUI, Expedia gibi popüler çevrimiçi seyahat portallarının yapısını inceleyen bir çalışma gerçekleştirmiştir. Araştırmacı portalların karışık ve bulanık mantığa dayalı, zor ve sert kısıtlamaları olduğu sonucuna varmıştır. Dahası portalları, "sınırlı sayıda talebe izin vermekte, müşterilere genellikle birkaç eşleştirme gönderilmekte ve daha sonra en iyi eşleşmeyi elde etmek için otellerin, uçuşların ve kiralık arabaların açıklamalarına kendileri göz atmak zorunda kalmaktadırlar. Bu sel etkisi, sıkıcı ve sinir bozucudur" şeklinde eleştiride bulunmuştur. Bugün aynı seyahat portalını incelediğimizde konaklamadan, uçak rezervasyonuna, araç kiralamadan, transfere kadar birçok hizmeti aynı anda sunduğunu görmekteyiz.

Sadece farklı ürün hizmet yelpazesi sunmakla yetinmeyen seyahat portalları bireysel tercihinize uygun seyahat olanaklarını size sunmaktadır. Böylelikle farklı platformlara gerek duymadan ya da herhangi bir plana bağlı kalmadan, bireysel taleplerinize uygun kişiselleştirilmiş bir turizm ürünü yaratabilirsiniz.

*Turizm acentaları ve tur operatörleri için alternatiflere yönelme zorunluluğu doğurmaktadır. Varlığını sürdürmek zorunda olan bu işletmeler ise yönünü mobil uygulamalara çevirmişlerdir. Mobil teknolojilerin, günümüzde turizm sektörünün biçimlenmesinde kilit rolü vardır. Bu noktada karşımıza "akıllı turizm" kavramı yola çıkmaktadır. Akıllı turizm kavramı seyahat edecek turistlere mobil tabanlı servislerle bilgi ve destek hizmetleri sunmayı ifade etmektedir. Turizm sektöründe bu mobil teknolojiler aracılığı ile veri ve bilgiler toplanmakta, kullanıcılara yeni deneyim alanları yaratmak için gerçek zamanlı senkronizasyon ve her yerde bağlantı kurma desteği sağlanmaktadır. Müşteriler ya da turizm ile ilişkili firmalar

da deneyimi yönetebilme şansına erişmektedirler (Kim ve Kim, 2017, s. 7-8). Dolayısıyla turistler seyahat planlama, rotalarını belirleme, rezervasyon yapma, araç kiralama, rakip hizmetleri karşılaştırma, program rehberi oluşturma, coğrafik çevrimdışı haritalar, lokasyon temelli sistemler, bilgi paylaşımı gibi imkanlara erişebilir (Pasichnyk ve Savchuk, 2015, s. 26-27). Böylece turist tatmin edici, kişiselleştirilmiş bir seyahat deneyimi yaşamış olur.

*Ercan (2007), çalışmasında niş pazarlamayı turizm sektörüne uygulamada ETS Tur örneği ele almıştır. Araştırmanın sonucunda Ets Tur'un Yayla Turizmi, Sualtı Dalış, Sağlık ve Termal Turizmi, Rafting-Akarsu Turizmi, Mağara Turizmi, Kuş Gözlemciliği Turizmi, İpekyolu Turizmi, Eko-turizm, İnanç Turizmi, Gençlik Turizmi, Dağcılık ve Kış Turizmi, Çiftlik Turizmi, Arkeoloji Turizmi, Av Turizmi, Botanik Turizmi gibi hemen hemen tüm niş pazar tercihlerine hizmet ettiği görülmüştür.

*Kişiselleştirilmiş turizme yönünü çeviren bir çok acente, kişiye özel tur programları düzenlemekte veya en fazla 10 kişinin dahil olduğu turlar yapmaktadır. Tur programı dahilin farklı, özel aktiviteler yapmak turun ana amacıdır (patika.travel).

*Ülke genelinde de kişiselleştirilmiş turizme yönelik birçok proje ve planlama faaliyet aşamasındadır. Turizm Master Planı ve Turizm Kültür bakanlığı ile farklı paydaşların hazırladığı projeler bu kapsam da yer almaktadır.

Örneğin; Valilikler, Kültür Bakanlığı, Vakıflar Genel Müdürlüğü, Diyanet İşleri Başkanlığı ve çeşitli üniversitelerin de görüşleri alınarak yapılan envanter çalışması kapsamında niş turizm pazarları yaratmak hedeflenmiştir. Böylece 316 eser (Müslümanlık 167, Hıristiyanlık 129, Musevilik 20) belirlenmiştir. Hıristiyanlık açısından en önemli yerler olarak tespit edilmiş, Vatikan'ın önerisi ile de Hıristiyanlar için hac yeri olarak kabul edilmiştir (www.kultur.gov.tr).

2023 Turizm Master Planı Kapsamında ise yine mikro bir turizm bölümlendirmesi anlayışı ile planlama yapılmıştır. Bu kapsamda farklı turizm çeşitlerine yer verildiği görülmektedir (www.turizmgunlugu.com).

Gastronomi turizmi alanında;

1. Gastronomide Gaziantep ve Hatay gibi UNESCO'dan tescilli marka şehirlerimize yenileri eklenerek 7'ye çıkarılacak.
2. "Türkiye Lezzet Haritası" çıkarılacak ve mevcut zeytin ağacı rotasının yanı sıra fındık rotası, kayısı rotası gibi gastronomi güzergâhları oluşturularak turlara dahil edilecek. Lezzet Haritaları' nın tanıtımına ağırlık verilecek.

3. "Avrupa Kültür Rotaları" kapsamında Türkiye'nin gastronomi rotaları artırılacak.

Sağlık turizmi alanında;

1. Türkiye, hedef olarak belirlediği ülkelerde hastaların doğrudan ülkemize yönlendirileceği ve bulunduğu yerde sunduğu hizmetlerle ülkemizin sağlık sektörünü en iyi şekilde tanıtacak ileri tanı merkezleri ve sağlık turizmi irtibat ofisleri ile dünyada ilk olacak.
2. İleri tanı merkezleri ve sağlık turizmi irtibat ofisleri Avrupa, Türk Cumhuriyetleri, Rusya, Ukrayna, Kuzey Afrika ve Körfez Ülkeleri başta olmak üzere ilk fazda 10, ikinci fazda 10 olmak üzere 20 ülkede açılacak.

Kültür turizmi alanında;

1. Yeni antik şehirler ziyarete açılacak, mevcutların da gezi alanları artırılacak.
2. Mevcut müzelerimizin bakım, onarım ve yatırımlarına ağırlık verecek, Türkiye genelinde yeni müzeleri açmaya devam edeceğiz.
3. Kültür ağırlıklı turizm potansiyeli olan şehirler, 4'lü 5'li gruplar halinde rotalara dönüştürülerek tüm dünyaya tanıtılacak.
4. UNESCO Dünya Somut Olmayan Kültürel Miras Listesi'nde bugün itibarıyla 17 adet varlığımızın sayısı artırılacak.
5. Gezen sergilerle kültürümüzü dünyaya tanıtıyoruz.
6. Opera ve bale gösterileri, film festivalleri, bienaller gibi kültürel etkinliklerin sayısı artırılacak, kalitesi yükseltilecek ve ziyaretçilerin ulaşabileceği şekilde etkinlik takvimlerinin ulaşılabilirliği artırılacak.

Bisiklet Turizmi alanında;

Bisiklet otoritelerine göre dünyanın en iyi bisiklet güzergâhları ülkemizde bulunuyor. Bu pazardan pay alabilmek için arazi ve yol bisiklet turizmine yönelik rotalar oluşturma. Bu rotalara entegrasyon için

A – Karayolları Genel Müdürlüğü ve belediyelerle arazi koşullarının bisiklet yollarına uyumlu hale getirilmesi

B – Rotalarda belli aralıklarla servis ve konaklama alanlarına erişim sağlanacak.

Bisikletli turistlerin Türkiye'ye gelişlerinde havayolu / kargo desteği verilecek.

İnanç Turizmi

1. İnanç merkezleri ve rotaları, konaklama ve ulaşım altyapısını da kapsayacak şekilde oluşturulacak.
2. Türkiye İnanç Haritası ve İnanç Portalı hayata geçirilecek.

*Trakya'nın gastronomik lezzetlerini ön plana çıkarmaya çalışan projede; peynirleri, tarımı, hayvancılığı, bağları, şarapçılığı, iki komşu ülkeye açılan kapıları ile potansiyelini turizm gelirine çevirmeyi amaçlamaktadır (www.foodtime.com.tr).

*Atak Arama Kurtarma ve Gençlik Spor Kulübü Derneği tarafında yürütülen proje kapsamında, Erzurum'da bulunan tabyalar, kiliseler, savaş kalıntıları ve 1. Dünya Savaşı'nda kullanılan siperler arasında yürüyüş yolları yapılarak, doğa sporlarının ve kültür turizminin gelişmesine katkı sağlanacak (www.haberler.com).

* İsa'nın 4 havarisinden Aziz Paul'ün, Anadolu'da Hıristiyanlığı yaymak üzere gezdiği yol yeni turistik rota oldu. Aziz Paul'ün bu misyoner seyahati, Antakya'dan başlar. Havarilere ilk kez Antakya'da bulunan St. Peter Kilisesi'nde ''Hıristiyan'' adı verilir ve böylece Hıristiyanlık adını Antakya'da almış olur. Aziz Paul ve arkadaşları, Antakya'nın ardından Samandağ'a giderler. Misyonerlik gezisini Perge'de sürdüren Aziz Paul, burada çok uzun süre kalmadan Isparta-Yalvaç'a geçer. Yalvaç'ın ardından misyonerlik gezisini Konya'da sürdürmeye karar verirler. Şehirden ayrılmak zorunda kalarak, Konya'nın güneyinde bulunan Hatunsaray'a (Lystra) gelirler. Güzergâhını Karaman'ın 20 kilometre kuzeyindeki Karadağ'a çeviren Aziz Paul, burada halk tarafından büyük ilgi görür. Aziz Paul ve diğer havariler, buradan Perge ve Antalya'ya geçerler. avarilerin bu ilk misyonerlik gezisinin ardından tekrar Antakya'ya döndüğü bilinir. Aziz Paul, ikinci gezisinde Anadolu'da Bursa çevresinde misyonerliğini sürdürürken, üçüncü gezisinde Antakya, Konya, Yalvaç üzerinden Efes'e gelir. St.Paul, Anadolu'daki gezisini Ezine ve Asosta sürdürür (www.evrensel.net).

*Atlas dergisinin yayınladığı 10 ayrı kış yolu rotasında, Babadağ/ Muğla, Kungu Dağı/ Kocaeli, Soğuksu Milli Parkı / Ankara, Zigana/ Gümüşhane, Saklıkent/ Antalya, Kapadokya/ Nevşehir, Levent Kanyonu/ Malatya, Barhal Vadisi/ Artvin, Nemrut/Süphan, Tendürek/Ağrı-Muş, Erciyes/Kayseri dağları bulunur (www.hurriyet.com.tr).

***Namık Kemal Üniversitesi Bilimsel Araştırma Projesi Destekleri kapsamında geliştirilmiş, Tekirdağ, Şarköy, Kırklareli, Gelibolu destinasyonlarının bulunduğu 'Trakya Bağ Rotası' projesi.**

***Anadolu Efes'in desteklediği gelecek turizm projeleri kapsamında, bölgenin kalkınması sağlanırken, destekledikleri projeler niş**

turizmi çeşidine hitap etmektedir. Bu projelerden bazıları (www.gelecekturizmde.com);

Doğu Anadolu Turizm Geliştirme Projesi (DATUR): 2007-2012 yılları arasında hayata geçti. 5 yılın sonunda Çoruh Vadisi'nin bulunduğu Uzundere, Bakanlar Kurulu tarafından turizm merkezi ilan edildi. Uzundere aynı zamanda 2016 yılında cittaslow ilan edildi.

Gel Bir Gün Misili Ol: Bursa'nın 2000 yıllık tarihi Misi Köyü'nde, yöre halkının en önemli geçim kaynağı 15 yıl öncesine kadar ipekböcekçiliğiydi. Proje ile kaybolmaya yüz tutan bu tarihi zanaatın yeniden canlandırılıp, turizm sektörüne kazandırılması böylece yerel halkın gelir kaynaklarının arttırılması amaçlandı.

İpekyolu Misafirevi: Mardin'deki İpekyolu Misafir Evi'nin turizm alanında kadın girişimcileri teşvik eden yerel bir model olması hedeflendi. Proje kapsamında inşa edilen Misafir Evi, www.booking.com adresinden özel ödüller aldı ve turizm sektöründe çalışan kadın girişimcileri teşvik eden yerel bir model haline geldi.

Dünyanın En Eski Tapınağı Göbeklitepe'de Taş İşçiliği: Dünyanın en eski tapınağı Göbeklitepe'de, günümüzden 12 bin yıl öncesine dayanan taş işçiliğinin gelecek kuşaklara aktarılması ve gençlere yeni iş alanlarının oluşturulması yoluyla kültürel değerlerin turizme katkı sağlaması hedeflendi.

Kendi Kelebeğini Keşfet: Adana'nın Saimbeyli ilçesi; Türkiye'deki 412 kelebek türünün yaklaşık 160'ını bulundurması ile dikkat çekiyor. Türkiye'deki 10 önemli kelebek alanı arasında gösterilen Saimbeyli, bölgeye endemik Saimbeyli Mavisi (teressa mavisi) olarak adlandırılan kelebek türüne dikkat çekilerek, önemli niş turizm merkezi haline getirildi. Proje kapsamında kelebek gözlemciliği ile eko-turizmin geliştirilmesi, ilçedeki düşük gelir düzeyinin artırılması, biyolojik çeşitliliğin korunması hedeflendi.

Likya Yolunda Bir Tarih Molası

Troya Kültür Rotası

*Tehlikeli ama Çekici Rotalar (www.neoldu.com):

- Shannon Falls, British Columbia Kanada'da ünlü bir parktır. Bu muhteşem park, güzel ormanları ve eyaletin en yüksek şelalelerinden birine sahip olmasıyla dikkat çekmektedir. Burası sakin güzelliğine rağmen, ciddi yaralanmalar ve ölüme sebep olabilecek korkunç düşmelere sebep olabiliyor. Çünkü burası inanılmaz derece kaygan bir zemine sahiptir.

- Mount Washington, çarpıcı dağ manzaraları ile bilinir ve genellikle bembeyaz karlarla kaplıdır. Sakin bir yer gibi görünebilir fakat Washing-

ton Dağı aşırı rüzgar hızı nedeniyle son derece tehlikeli bir lokasyondur. Tehlikeli tabiatına rağmen, sporcular hala kayak, snowboard ve yürüyüş için bu bölgeye akın ediyor.

-Madidi Ulusal Parkı, Bolivya'da Amazon'un ağzında yer almaktadır. Madidi Ulusal Parkı dünyanın en biyolojik çeşitlilik gösteren bölgelerinden biridir. Dünyanın en zehirli bitkilerinden bazıları burada yetişir. Ek olarak bu alan parazitlerle doludur ve kısa bir süre içinde küçük bir yara ölümcül bir hal alabilir. İnsanlar burada dev zehirli örümcekler tarafından da saldırıya uğramışlardır.

-Elephant Kingdom Chonburi, Tayland'da yer alır. Bu çiftliğin sahibi insanların timsahları sallardan besleyebilecekleri bir turist deneyimi yaşatmayı amaçlamıştır. Sallar kısmen kapalıdır fakat bunu güvence altına alan oldukça zayıf bir ağa sahip.

-Skellig Michael İrlanda sahillerindeki bir adadır. Adanın etrafında yaklaşık 1000 yıllık antik taş basamakları olduğu bilinmektedir. Yaralanmalar için oldukça elverişli bir yer olan bu kayalar bir anda üzerinize yuvarlanabilir.

-Hawaii Adaları'nda bir dizi volkanın bulunduğu bilinmektedir. Bisiklet turları, yürüyüş turları ve hatta helikopter turları dahil olmak üzere çok sayıda volkan turu seçeneği bulunmaktadır. Ancak bölgenin tuhaf zemininde yıllar boyunca bisikletlerin, taşıtların ve insanların kayması sonucu bazı kazalar meydana gelmiştir.

Yosemite Half Dome, Kaliforniya'daki Yosemite parkında yer almaktadır. Yosemite, Amerika Birleşik Devletleri'nin en popüler turistik yerlerinden biridir. Bu yarım kubbe, birçok kişinin kartpostallara layık muhteşem manzarasında çekmek istedikleri fotoğraflar için ulaşmaya amaçladığı bölgedir. Kubbeye ulaşmak için çok uzun bir yürüyüşe katlanmanız gerekir. 5.000 metreden fazla yürüyüş yapmak için en az bir güne ihtiyacınız vardır. Tırmanışın son 400 metresi tam anlamıyla diktir diyebiliriz. Buraya gelmeden önce tecrübeli bir dağcı olmanız gerekir.

-Praia De Boa Viagem, Brezilya'da bulunan bu plajın suları köpekbalıklarıyla dolu olduğu biliniyor. 1990'lardan 2012'ye kadar bu plajda 50'den fazla köpekbalığı saldırısı belgelenmiştir. Saldırıların çoğu ölümle sonuçlanacak kadar şiddetli olmuştur.

Kara Kedi Parkurları Papua Yeni Gine'de yer almaktadır. Burası büyük bir yürüyüş parkurudur ve inanılmaz derecede zorlu arazilerden geçilerek ulaşılmaktadır. Deneyimli yürüyüşçüler, sıcak ve yağışlı iklimde altmış mil uzunluğundaki parkura katlanmak zorunda kalırlar. Yürüyüşü tamamlamak yaklaşık 1 haftanızı alır. Bu yolda birçok insan hastalanıp

yaralanmıştır. 2013 yılında haydutlar yürüyüşçülere saldırmıştır. Bu saldırıda iki kişi hayatını kaybetmiş ve 7 kişi yaralanmıştır.

4. Sonuç

Günümüzde turistlik standart faaliyetler topluca hareket etmekten, bireysel turistlik hareketlere doğru evrilmektedir. Bu dönüşüm dünya turizmini yönlendirmekte, oyunun kurallarını yeniden yazmaktadır. Şehir hayatında, zamanını yetiştirememekten zaten yeterince yorgun olan turist, tatilini yalnızca kendisine hitap eden, herhangi bir sınırlamaya tabi tutulmadan, sakin ve özgür bir şekilde gerçekleştirmek istemektedir.

Kişiselleştirilmiş yani bireysel turizm anlayışını, turistin kişisel talep ve isteklerine uygun, mekân kısıtlaması olmayan, daha çevre ve kültür odaklı, kendi tatilinin planlayıcısı ve esnek zamanlı bir turistlik hareket olarak özetleyebiliriz. Bu yeni anlayışta, turizm arzını lüks ve büyük oteller değil daha butik, samimi, çevre dostu ve bireysel hizmet sunan işletmeler oluşturmaktadır.

Kişiselleştirilmiş bir turizm hareketi oluşturmada bilgi portallarının da, turizm için ne denli önemli olduğu görülmektedir. Modern tüketicilerin kalıplara sığmayan, önceden kestirilemeyen ve anlık değişimler gösteren farklılık ihtiyaçlarını gidermede kişiselleştirmiş ürünleri satın almaya daha eğilimli oldukları ifade edilebilir (Yıldırım, 2016, s.155). Bu bağlamda hem tüketicilerin farklılık ihtiyacını karşılayan hem de kişiselleştirme sürecini güvenle gerçekleştirmeye olanak sağlayan internet çok daha önemli bir mevkide yer almıştır

Bu noktada talep in yarattığı etki, yerel halkın finansal güç kazanmasına, yerel ürün ve lezzetlerin yaşamasına, gelenek ve göreneklerin devam etmesine, çevrenin, mimari dokunun sürdürülebilirliğine fayda sağlayacaktır. Bu deneyimin talep yaratması içinse kaliteli ürün ve hizmet sunumunun yanında yaratıcı, özgün, kültüre bağlı, kişiye özel ve tüketiciyi sürece dahil edebilme gibi özellikler de gereklidir.

Turizm hizmeti soyut bir özellik taşısa da, ikamesi fazla, çabuk taklit edilebilen ve rekabet gerektiren bir sektördür. Bu rekabet yalnızca işletmeler arasında değil, destinasyonlar arasında makro düzeyde ise ülkeler arasında yaşanmaktadır. Bu çerçevede, tüketicilere çeşitlilik sunmak, rekabet üstünlüğü açısından önemli bir yol olabilir. Önemli nokta ise, farklılığın bölgenin kimliğini destekleyici özellikte olmasıdır. Talebin esnekliği ve değişen beklentiler yanında doğalı koruma çabası üreticide kafa karışıklığı yaratmaktadır. Burada dikkat edilmesi gereken husus ürünün sıradanlaşması değil, hizmette yaratılacak yeniliğin ve kaliteyi arttırma çabasının, talebi canlı tutacağı anlayışı olacaktır.

KAYNAKÇA

Can, E. (2007). Alternatif Turistik Ürün Çeşitlendirme ve İmaj Politikası, Bayramiç Sempozyumu (Edi.: Osman Demircan, Adnan Çevik ve Murat İldirir) Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi Yayınları. 03-05 Ağustos 2007. Bayramiç. s. 23-27.

Cohen, E. (1972). Towards a Sociology of İnternational Tourism. Social Research, 39(1), 164-182.

Çopur, T. M. (2014). Yeni Ürün Geliştirme Sürecine Kitlesel Kişiselleştirme Yaklaşımının Etkisi. Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.

Dalgıç, T. ve Maarten L. (1994). Niche Marketing Revisited: Concept, Applications and Some Europen Cases, Europe Journal of Marketing, Vol:28, No:4, s. 39-55.

Döring, S. (2008). Personalization of the search process in tourism (Doctoral dissertation, Dissertation, Universität Augsburg).

Ercan, G. B. (2007). Niş Pazarlama Stratejilerinin Turizm Sektöründe A Grubu Seyahat Acentalarında Uygulanması: ETS Tur Örneği. (Yüksek Lisans Tezi), Trakya Üniversitesi/ Sosyal Bilimler Enstitüsü, Edirne.

https://www.evrensel.net/haber/119832/paul-un-rotasi-inanc-turizmi-rotasi-oldu,(Erişim Tarihi: 8.06.2020).

https://www.foodtime.com.tr/haberler/turkiyenin-yeni-gastronomi-rotasi-trakya-h5163.html, (Erişim Tarihi: 8.06.2020).

https://www.gelecekturizmde.com/category/desteklenen-projeler/, (Erişim Tarihi: 8.06.2020).

https://www.haberler.com/tarihi-mekanlar-arasinda-yuruyus-rotalari-7349095-haberi/, (Erişim Tarihi: 8.06.2020).

Harman, S. (2014). Bağımsız Seyahat Eden Yerli Gezginlerin Seyahat Motivasyonları Üzerine Bir Araştırma. Uluslararası Yönetim İktisat ve İşletme Dergisi, 10(21), 107-128.

Hofstrand, D. (2007). Commodities versus differentiated products. Disponível no site da Iowa State University: https://www. extension. iastate. edu/agdm/wholefarm/html/c5-203. Html, Erişim Tarihi: 8.06.2020).

https://www.hurriyet.com.tr/bes-bolgeden-on-kis-yuruyusu-rotasi-16882432. Erişim Tarihi: 6.06.2020).

Hyde, K. F., & Lawson, R. (2003). The nature of independent travel. Journal of Travel Research, 42(1), 13-23.

www.isgucdergi.org, (Erişim Tarihi; 04.06.2020).

Kılıç, B., & Öter, Z. (2015). Turizm Pazarlamasında Güncel Yaklaşımlar. İstanbul: Beta Yayın.

Kim D. ve Kim S. (2017). The Role of Mobile Technology in Tourism: Patents, Articles, News, and Mobile Tour App Reviews, Sustainability, 9 (2082), 1-45.

Kotler, P, (2002). Marketing Management, 10th Edition, New Jersey: Printice-Hall.

Kotler, P. (2005). A'dan Z'ye Pazarlama, (Çeviren: Aslı Kalem Bakkal), 1nci Basım, İstanbul: Medicat.

Marson, D. (2011). From Mass Tourism to Niche Tourism. P. Robinson, S. Heitmann, & P. Dieke içinde, Research Themes For Tourism (s. 1-11). CABI .

Mehmetoglu, M. (2004). A Typology of Tourists From a Different Angle. International Journal of Hospitality & Tourism Administration, 5(3), 69-90.

Morgan, M. (1996). Marketing for Leisure and Tourism, Great Britain: Printice Hall Europe.

Mucuk, İ. (2001). Pazarlama İlkeleri, 13. Basım, İstanbul: Türkmen Kitabevi.

https://www.neoldu.com/tehlikeli-turistik-yerler-33652h.htm, (Erişim Tarihi; 04.06.2020).

Novelli, M. (2005). Niche Tourism, Contemporary Issues, Trends and Cases, Burlington: Butterworth Heinemann Publications.

Pasichnyk, V. ve Savchuk, V. (2015). Mobile Information Technologies for Tourism Domain. Econtechmod. An International Quarterly Journal, 4(2), 25–32

http://patika.travel/, (Erişim Tarihi; 09.06.2020).

Tığlı, M. (2009). Niş Pazarlama ve Niş Pazarlama İmleriyle Kodlanmış Kinky Boots- Müstehcen Çizmeler Sinema Filminin Çözümlenmesi. Marmara Üniversitesi İ.İ.B.F. Dergisi, Cilt: 26, Sayı:1, s. 211-223.

https://www.turizmgunlugu.com/2019/10/07/iste-turkiyenin-2023-turizm-stratejisi-master-plani/, (Erişim Tarihi; 04.06.2020).

Yıldırım, E. (2016). Web Temelli Kişiselleştirmede TKM, Risk ve Güvenin Rolü: Ürün Değeri ve Satın Alma Niyeti Üzerine Bir Araştırma. (Doktora Tezi), Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sakarya Üniversitesi, Sakarya.

Yükselen, C. (2007). Pazarlama İlkeler – Yönetim Örnek Olaylar, 6ncı Baskı, Ankara: Detay Yayıncılık.

Bölüm 13

ÜNİVERSİTE ÖĞRENCİLERİNİN YAŞAM KALİTESİ VE ALGILADIKLARI SOSYAL DESTEĞİN ÇEŞİTLİ DEĞİŞKENLER AÇISINDAN İNCELENMESİ

Uğur GÜRGAN[1]
Berna AYDINI[2]

[1] Prof. Dr. Uğur Gürgan, BAUN NEF EBB PDR ORCID: 0000-0002-0421-8168, ugurgan@hotmail.com

[2] Berna Aydın, Psikolojik Danışman

GİRİŞ

Yaşam Kalitesi

Yaşam kalitesinin herkesçe doğruluğu kabul edilecek tanımı yoktur. Farklı şekillerde bilim adamları tarafından tanımlanmaktadırlar (Bilir vd., 2005:663). Yaşam kalitesi, kişinin isteklerini elde etmesi, kendisinin olduğu konumdan daha iyi bir duruma gelmesi için tüm olanakları kullanması ve bu olanakların yeterli olduğunu düşünmesidir (Shin ve Johson, 1978; 475-492). Bireyin iyi bir hayat sürmesi için ihtiyaçlarını engellerle karşılaşmadan elde etmesi, tercihlerini özgür olarak yapabilmesi ve kendisi geliştirmek için fırsatlar yaratmasıdır. Kaliteli yaşam bireylerin yaşamların anlamlar bulmasıyla mümkündür (Cılga, 1974; aktaran Eriş ve Anıl 2016). Yaşam kalitesi kavramı sağlık, psikoloji, felsefe gibi birçok alanla ilgili bir kavramdır (Uğur, Abaan, 2008). Bu kavramla amaçlanan asıl şey kişinin sosyal, psikolojik, ekonomik ve fiziksel alanlarından hoşnut olma düzeylerini belirlemektir (Eriş ve Anıl, 2016).

Yaşam doyumu düzeyini etkileyen ruhsal, fiziksel, toplumsal etkilere verilen tepkilere yaşam kalitesi denir (Güler, 2006; 64-65).Yaşam kalitesi bireysel, ekonomik, sosyal, psikolojik, çevresel faktörlerden etkilenir. (Akyüz, Yaşartürk, Aydın, Zorba, Türkmen, 2017). Yaşam kalitesinin bir çok öğesi vardır. Eşitlik, hak, sağlık ve eğitim olanaklarından yaralanma, yaşamını idame ettirme bunlardan bazılarıdır (Dingiltepe, 2009; 6).

Yaşam kalitesi kavramını tanımlamak pek kolay olmamıştır. Yapılan çalışmalarda araştırmacılar araştırmanın konusuna göre farklı tanımlamalarda bulunmuşlardır. Araştırmalarda yaşam kalitesinin iki öğesi olduğu görülmüştür; objektif gösterge ve sübjektif gösterge. Objektif göstergeler fiziksel olarak iyi olma ve maddi olanakları tanımlar. Sübjektif göstergeler ise yaşamdan aldığı doyum ile ilgilidir. Bireyin yaşadığı hayatı yorumlama ve kişisel olarak değerlendirmesi önemlidir (Tüzün ve Eker 2003, Tekkanat, 2008).

Yaşam kalitesini Garson (1976) iki yaklaşımla ele alındığını söylemiştir. İlki bireysel yaklaşımlardır bu yaklaşım kişinin gereksinimlerini toplumun üzerinde tutar. Diğeri de bireyi aşan yaklaşımlardır. Burada önemli toplumun gereksinimlerini, ihtiyaçlarını ve isteklerinin bireyden üstün tutmaktır. Yaşam kalitesi kavramı bireyin yaşadığı çevrenin normlarını doğrultusunda amaçları istekleri ilgileri ile ilişki kurarak yaşamdaki vaziyetini algılamasıdır. Çok kapsamlı bir kavramdır. Bireyin fiziksel sağlığını, psikolojik sağlığını, amaçlarını, inançlarını ve başkalarıyla olan ilişkilerini de içine alır (Who, 1997).

Yaşam kalitesi kavramının önemi her geçen gün artmaktadır. Bunun nedeni Dünya Sağlık Örgütü (DSÖ).' nün sağlık kavramını sadece has-

talığın olmayışı değil aynı zaman da bireyin ruhsal ve sosyal olarak da iyi olması olarak tanımlamasıdır. Günümüzde tıbbi olarak amaç bireylere yalnızca sağlık kazandırmak değil bununla beraber yaşam kalitesi arttırmak hedeflenir. Yaşam kalitesi kişisel değerlendirmeye dayalıdır. Bireyin yaşamdan istek ve beklentilerini temel alır. Bu sebeple objektif olarak değerlendirmek güçtür (Avcı ve Pala, 2004; 81-85).

Üniversite çağındaki bireyler genç yetişkinlik dönemindedir. Bu dönemde bireyler genellikle alışageldiği bir ortamdan başka bir ortama girerler. Farklı yaşantıları deneyimlerler. Yaşamlarındaki bu yenilikler sorunları da beraberinde getirmektedir. Genç yetişkinlik sorunlarla mücadele ve baş etmenin yoğun olarak yaşandığı bir dönemdir. Bireyin yaşamlarındaki değişimler düşünce ve algılarında da değişimlere neden olur. Bu nedenle bireylerin algıladıkları sosyal destek önceki dönemlerden farkı olabilir (Yıldırım, 2017).

Her birey karşılaştığı olayı aynı şekilde yorumlamaz. Tüm yaşam dönemlerinin kalite göstergeleri farklıdır. Çocukluk döneminde iyi bir oyuncağa sahip olmak yaşam kalitesini gösterirken genç yetişkinlik döneminde iyi bir işte çalışmak yaşam kalitesini gösterebilir. (Boylu ve Paçacıoğlu, 2016; 140). Kohut (1984)'a göre insan yapısı gereği yaşamı boyunca takdir edilmek, sevilmek, ilgi görmek, fark edilmek ve çevresi tarafından desteklenmek ister. Grenberg (1993) sosyal desteği kişinin çevresi tarafından kabul görme, ait olma, sevilme, kendisine ihtiyaç duyulması olarak tanımlar.

Algılanan Sosyal Destek

Sosyal desteğin tanımını yapmak zor, ölçümünü yapmak güçtür (Akyıldırım, 2017). Sosyal destek somut olan ve algılanan diye iki şekilde incelenir. Somut sosyal destek bireyin gerçekte çevresi tarafından gördüğü destektir. Algılanan sosyal destek bireyin kişisel değerlendirmesini temel alarak öznel yorumlamasına dayanan destektir (Köse, 2009: 12-22). Araştırmalarda sosyal desteğin tanımı üzerine araştırmacılar net bir tanım koyamasalar da sosyal desteğin önemi konusunda ortak bir görüşe sahiptirler (Ünüvar, 2003:12-13). Başka bir ifadeyle algılanan sosyal destek çevremizdekilerin davranışları olarak tanımlanır (Akyol, 2008: 38-41).

Son senelerde algılanan sosyal destek somut sosyal desteğe göre daha çok üzerinde durulan bir kavramdır. Algılanan sosyal destek; bireylerin yaşamlarının her alanında destek göreceği, inanılacağı, takdir göreceği, kabul edileceği, onay alacağına ilişkilerinin olduğuna inançlarıdır (Baştürk 2002: 9; aktaran Bıkmaz 2015). Yapılan araştırmalarda algılanan sosyal desteğin psikoloji üzerinde etkisinin olduğu görülmüştür (Ünüvar, 2003:18). Sosyal destek ile algılanan sosyal destek birbirlerinden farklı

durumları ifade etmektedir. Algılanan sosyal destek bireyin çevresindeki insanlarla güvene dayalı bir ilişki kurduğuna dair inancıdır. Yani algılanan sosyal destek kişinin bilişiyle alakalıdır (Dülger, 2009; 23-24).

Yeni doğan bir bebek ilk önce anne ile yakın bağ kurar. Anne ile kurulan bağ çocukta sevme sevilme gibi duyguların oluşumunu sağlar. Birey kendini değerli biri olarak görmeye başlar. Yaşamının ilk yıllarında kurulan bu bağ ilerleyen yaşlarda çocukta pekiştireç görevi görür. Bu sebeple algılanan sosyal destekte ailenin önemli bir rolü vardır (Bıyıklı, 1987). Çocuk okul çağına geldiğinde yeni bir sosyal çevre ile tanışır. Aileden sonra arkadaş yaşamlarında etkin rol almaya başlar. Akranlarının onayını almak, desteğini görmek ve takdir edilmek son derece önemlidir.

Birçok araştırmada arkadaş desteğinin ruhsal olarak bireylere iyi geldiği görülmüştür (Cüceloğlu, 1992; Dönmezer, 1999; Rook, 1987; aktaran Üre, 2011). Sosyal destek alan birey yaşamda karşılaştığı problemlerin, stres verici olayların üzerinden gelme konusunda daha başarılıdır. Sosyal destek problemleri ortadan kaldırmasa da bireyde yaşatacağı etkileri en aza indirger (Terzi, 2008). Sosyal desteğin yaşanan kriz durumlarında bireyin bundan en az etkilenmesini sağlayacak etkisi vardır (Demirtaş, 2007). Kötü yaşantılar yaşanmasa dahi sosyal desteğin kendini iyi hissetme üzerinde etkisi vardır (Bıkmaz, 2015). Sosyal destek ile algılanan sosyal destek birbirlerinden farklı durumları ifade etmektedir. Algılanan sosyal destek bireyin çevresindeki insanlarla güvene dayalı bir ilişki kurduğuna dair inancıdır. Yani algılanan sosyal destek kişinin bilişiyle alakalıdır.

Bu araştırmanın ana problemi üniversite öğrencilerinin yaşam kaliteleri ile algıladıkları sosyal destek arasındaki ilişkinin incelenmesidir. Alt problemler;

Üniversite öğrencilerinin yaşam kalitesi cinsiyet ve yaşa göre anlamlı farklılık göstermekte midir?

Üniversite öğrencilerinin yaşam kalitesi ile karakter yapısı, girişkenlik, özsaygı, özgüven, algılanan başarı ve yaşamdan memnuniyet düzeyleri arasında anlamlı farklılık var mıdır?

Üniversite öğrencilerinde algılanan sosyal destek cinsiyet ve yaşa göre anlamlı farklılık göstermekte midir?

Üniversite öğrencilerinde algılanan sosyal destek ile yaşam kalitesi karakter yapısı, girişkenlik, özsaygı, özgüven, algılanan başarı ve yaşamdan memnuniyet düzeyleri arasında anlamlı farklılık var mıdır?

BÖLÜM II

YÖNTEM

Örneklem

Araştırmanın çalışma grubunu 2017-2018 eğitim öğretim yılı yaz döneminde farklı bölüm ve sınıf düzeyinde öğrenim gören 404 üniversite öğrencisi oluşturmaktadır. Çalışmanın örnekleminin cinsiyet dağılımı incelendiğinde 404 öğrenciden 250 (%61,8) sinin kız ve 154 (%38,2)'ünün ise erkek öğrenci oluşturduğu görülmüştür. Araştırmaya katılan öğrencilerin yaş düzeyine göre incelemesi yapıldığında 18-21 yaşları arasında 222 (%54,95), 21-26 yaşları arasında 161 (%39,85) ve 26 yaş üzerinde 21 (%5,19) kişinin bulunduğu saptanmıştır. Bu ölçeklere ilişkin bilgilere aşağıda yer verilmiştir.

Tablo 1: Araştırma Grubunu Oluşturan Öğrencilerin Cinsiyet ve Yaş değişkenine ilişkin Frekans ve Yüzdelik Dağılımları

Değişken	**f**	**%**
Cinsiyet		
Kız	250	61.8
Erkek	154	38, 2
Yaş		
18-21	222	54, 95
21-26	161	39, 85
26+	21	5, 19
Toplam	404	100

Veri Toplama Araçları

Yapılan çalışmada iki tane ölçme aracı kullanılmıştır. Bu ölçeklerden biri üniversite öğrencilerinin yaşam kalitelerini ölçmek için geliştirilen Dünya Sağlık Örgütü tarafından geliştirilen Yaşam Kalitesi ölçeğidir. Öğrencilerin algıladıkları sosyal desteği ölçmek için Algılanan Sosyal Destek Ölçeği kullanılmıştır.

Algılanan Sosyal Destek Ölçeği

Algılanan sosyal destek ölçeği 1997 yılında İbrahim Yıldırım tarafından geliştirilmiştir. 2004 yılında ise yine Yıldırım tarafından revize edilmiştir. Ölçeğin 3 tane alt boyutu vardır. Bunlar; aile desteği, arkadaş desteği ve öğretmen desteğidir. Toplam 50 maddeden oluşmaktadır. 3'lü likert tipi bir ölçektir. Ölçek "Bana Uygun Değil", "Kısmen Uygun"

ve “Bana Uygun” seçeneklerinden oluşur. Öğrencilerin maddeye verdiği bana uygun cevabı 3, kısmen uygun cevabı 2 ve bana uygun değil cevabı 1 puan şeklinde hesaplanır. Her alt faktörde birer tane ters madde vardır (Tayfur, Ulupınar, 2016, s.1-6). Ölçekte yer alan olumsuz maddeler ise tam tersi şekilde hesaplanır. Ölçekten alınabilecek en yüksek puan 150 en düşük puan ise 50’dir. Ölçekten alınan yüksek puan öğrencilerin algıladıkları sosyal desteğin yüksek olduğunu gösterirken düşük puan ise algılanan sosyal desteğin düşük düzeyde olduğunu gösterir (Yıldırım, 2006: 258). ASDÖ-R’nin geçerlik ve güvenirlik analizi yapılmıştır. Güvenirliği için Alpha değerine bakılmış ve .91 sonucu elde edilmiştir. Geçerliliği için ise faktör analizine bakılmıştır (Yıldırım, 2004: 221-236).

2.2.2 Dünya Sağlık Örgütü Yaşam Kalitesi Ölçeği

Yaşam kalitesi ölçeği DSÖ’ nün geliştirdiği bir ölçektir. Geçerlilik ve güvenilirlik çalışmasını ise Eser ve arkadaşları yapmıştır. Ölçeğin madde sayısı 26’tır. Türk kültürüne uyarlamak için 27. Madde eklenmiştir ve bu madde ulusal bir sorudur (Akyüz, Yaşartürk, Aydın, Zorba, Türkmen, 2017, s. 256-257). 5’li likert tipi bir ölçektir. Ölçek “Hiç”, “Çok az”, “Orta derece”, “Çokça” ve “Tamamen” seçeneklerinden oluşmaktadır. Ölçek puanlanırken hiç cevabı 1 puan alırken tamamen cevabı 5 puan almaktadır. Ölçekten yüksek puan almak yaşam kalitesinin yüksek olduğunun göstergesidir (Eser ve ark. 1999). 3 tane ters madde vardır. Bunların puanlaması düz maddelerin puanlamasının tam tersidir. Bedensel, psikolojik, çevresel ve sosyal ilişkilerde sağlık olmak üzere 4 tane boyutu vardır (Akyüz, Yaşartürk, Aydın, Zorba, Türkmen, 2017). Ölçeğin tutarlılığını ölçmek için Alpha kat sayısına bakılmıştır. Alt boyutlarına göre ölçeğin Cronbach Alpha kat sayısı şu şekildedir; bedensel 0.83, ruhsal 0.66, sosyal 0.53, çevresel 0.73 ve ulusal çevre 0.73’ tür (Eser ve ark 1999, 23-40).

Araştırma Modeli

Bu araştırmada ilişkisel tarama modeli temelli betimsel araştırma yönteminden yararlanılmıştır. Tarama modeli olmuş bitmiş ya da olmakta olan bir durumu olduğu şekliyle betimlemeyi amaçlayan yaklaşımlardır. İlişkisel tarama modeli ise iki ya da daha fazla değişkenin birbirleriyle olan değişim durumlarını incelemeyi amaçlar (Karasar, 2007). Bu araştırmanın değişkenleri; cinsiyet, yaş, yaşamdan memnuniyet düzeyi, karakter yapısı, yeni deneyimlere kaçınma durumu, özgüven, özsaygı, akademik başarı, algılanan sosyal destek ve yaşam kalite düzeyidir.

Bu araştırmada üniversite öğrencilerinin algıladıkları sosyal destek ile yaşam kaliteleri arasındaki ilişki incelenmiştir. Bunun yanında algılanan sosyal destek ve yaşam kalitesinin cinsiyet, yaş, akademik başarı,

yeni deneyimlerden kaçınma durumu, özsaygı, özgüven, karakter yapısı gibi durumlara göre değişim gösterip göstermediği incelenmiştir.

BÖLÜM III

BULGULAR

Bu bölümde yaşam kalitesi ölçeği ve algılanan sosyal destek ölçeği ile ilgili araştırma grubundan toplanan veriler ve araştırmanın amacına ve alt problemlerine yönelik yapılan istatistiksel analiz sonuçları yer almaktadır.

Üniversite öğrencilerinin yaşam kalitesi ve algıladıkları sosyal destek cinsiyet değişkenine göre anlamlı farklılık göstermekte midir?

Tablo1. Yaşam Kalitesinin Cinsiyet Değişkenine Göre t Testi Sonucu.

	Cinsiyet	N	$\bar{X}$	S	sd	t
Yaşam Kalitesi	Kız	250	98,30	11,16	402	,023
	Erkek	154	98,27	13,75		

P>.05

Tablo2. Algılanan Sosyal Desteğin Cinsiyet Değişkenine Göre t Testi Sonucu

	Cinsiyet	N	$\bar{X}$	S	sd	t
Algılanan Sosyal Destek	Kız	250	125,43	15,65	402	3,67*
	Erkek	154	119,30	17,31		

P>.05

Yapılan araştırmanın bu bölümünde öğrencilerin yaşam kalitelerinin ve algıladıkları sosyal desteklerinin cinsiyet değişkenine göre anlamlı fark gösterip göstermediğine bakılmıştır. Bunun için bağımsız örneklemler için t testi uygulanmıştır. Analiz sonucunda öğrencilerin yaşam kaliteleri ile ise cinsiyet değişkenine göre anlamlı farklılık göstermemektedir (p>0.05). Öğrencilerin algıladıkları sosyal desteğin cinsiyet değişkenine göre kızların lehine anlamlı farklılık gösterdiği görülmüştür (t=3,67; p<.005).

Üniversite öğrencilerinin yaşam kalitesi ve algıladıkları sosyal destek ile karakter yapısı değişkeni arasında anlamlı farklılık var mıdır?

Tablo3. *Yaşam Kalitesinin Karakter Yapısı* Değişkenine Göre T Testi Sonucu

	Karakter Yapısı	N	$\overline{X}$	S	sd	t
Yaşam Kalitesi	Dışadönük	229	100,16	11,47	402	3,56*
	İçedönük	175	95,85	12,71		

*P<.001

Tablo4. *Algılanan Sosyal Desteğin Karakter Yapısı* Değişkenine Göre T Testi Sonucu

	Karakter Yapısı	N	$\overline{X}$	S	sd	t
Algılanan Sosyal Destek	Dışadönük	229	123,02	16,78	402	0,98
	İçedönük	175	119,18	16,30		

P>.05

Üniversite öğrencilerinin yaşam kalitesi ve algıladıkları sosyal destekleri ile karakter yapıları arasında anlamlı fark olup olmadığı t testi analizi ile incelenmiştir. Analiz sonucunda öğrencilerin yaşam kalitelerinin karakter yapıları ile ilişkili olduğu görülmüştür. Dışadönük bireylerin içe dönük bireylere göre algıladıkları yaşam kaliteleri daha yüksektir (t=3,56; p<0.05). Algılanan sosyal destek ile karakter yapıları arasında anlamlı fark bulunmamıştır. Dışadönük ve içedönük bireylerin algıladıkları sosyal destek birbirlerinden farklılık göstermemektedir (t=0,98; p>0.5). Tablo 4'te t test sonucuna bakıldığında dışadönük bireylerin 123.02 ve içe dönük bireylerin 123.18 gibi birbirlerine yakın ortalamaya sahip olduğu tespit edilmiştir.

Üniversite öğrencilerinin yaşam kalitesi ve algıladıkları sosyal destek ile yeni deneyimlerden kaçınma değişkeni arasında anlamlı farklılık var mıdır?

Tablo 5. Yaşam Kalitesinin Yeni Deneyimlerden Kaçınma Değişkenine Göre T Testi Sonucu

	Yeni Deneyimlerden Kaçınma	N	$\overline{X}$	S	sd	t
Yaşam Kalitesi	Evet	115	95,74	12,32	402	2,67*
	Hayır	289	99,31	12,02		

*P<.001

Tablo 6. Algılanan Sosyal Desteğin Yeni Deneyimlerden Kaçınma Değişkenine Göre T Testi Sonucu

	Yeni Deneyimlerden Kaçınma	N	$\bar{X}$	S	sd	t
Algılanan Sosyal Destek	Evet	115	121,46	16,26	402	-1,25
	Hayır	289	123,74	16,65		

P>.05

Üniversite öğrencilerinin yaşam kaliteleri ve algıladıkları sosyal destekleri yeni deneyimlere girerken kaçınıp kaçınmama durumuna göre analiz edilmiştir. Analiz için t testinden faydalanılmıştır. T testi sonucunda yaşam kalitesi puanları yeni deneyimlere girmekten kaçınmayan öğrencilerin lehine anlamlı bir fark bulunmuştur (t=.402; p<.001). Algılanan sosyal destek puanları, yeni deneyimlerden kaçınma değişkenine göre anlamlı fark bulunmamıştır (t=-1.25; p>.05).

Üniversite öğrencilerinin yaşam kaliteleri ve algılanan sosyal destek ile özgüven değişkeni arasında anlamlı farklılık var mıdır?

Tablo7: *Yaşam Kalitesi ve Algılanan Sosyal Desteğin Özgüven Değişkeni Açısından Anova Sonucu*

		Kareler toplamı	Sd	Kareler ortalaması	F	P
YKÖ	Gruplar arası	2564,521	2	1282,261	8,95	,000*
	Gruplar iç	57433,835	401	143,227		
	Toplam	59998,356	403			
ASDÖ-R	Gruplar arası	285,019	2	142,509	,518	,596
	Gruplar iç	110218, 217	401	274,858		
	Toplam	110503, 235	403			

YKÖ: Yaşam Kalitesi Ölçeği

ASDÖ-R: Algılanan Sosyal Destek Ölçeğinin Revizyonu

Üniversite öğrencilerinin yaşam kaliteleri ve algıladıkları sosyal desteğin özgüven düzeylerine göre anlamlı farklılık gösterip göstermediğini belirlemek için tek yönlü varyans analizi uygulanmıştır. Analiz sonucunda yaşam kalitesi ile özgüven düzeyi arasında, yüksek özgüven düzeyine sahip bireylerin lehine anlamlı fark bulunmuştur ($F_{(2,401)}$=8,95; p<0.05). Yüksek ve orta özgüvene sahip bireylerin düşük özgüvene sahip bireylere göre yaşam kalitelerini daha yüksek algıladıkları saptanmıştır.

Algılanan sosyal destek ile özgüven düzeyi arasında ise anlamlı fark bulunmamıştır ($F_{(2,401)}$=,518; p>0.05).

Üniversite öğrencilerinin yaşam **kalitesi ve algılanan sosyal destek ile özsaygı düzeyleri arasında anlamlı farklılık var mıdır?**

Tablo8*: Yaşam Kalitesi ve Algılanan Sosyal Desteğin Özsaygı Değişkeni Açısından Anova Sonucu*

		Kareler toplamı	Sd	Kareler ortalaması	F	P
YKÖ	Gruplar arası	4985,757	2	2492,879	18,17	,000*
	Gruplar iç	55012,835	401	137,189		
	Toplam	59998,356	403			
ASDÖ-R	Gruplar arası	3738,818	2	1869,409	7,02	,001*
	Gruplar iç	106764,41	401	266,245		
	Toplam	110503,235	403			

Yaşam kalitesi ve algılanan sosyal desteğin özsaygı düzeyi ile ilişkisine bakmak için one way anova yapılmıştır. Anova sonucunda yaşam kalitesi ve özsaygı düzeyi arasında anlamlı bir fark bulunmuştur ($F_{(2,401)}$=18,17; p<0.01). Özsaygı düzeyi yüksek ve orta olan kişiler düşük özsaygı düzeyine sahip olanlara göre yaşam kalitelerini daha yüksek algılamaktadırlar. Aynı şekilde algılanan sosyal destek ile özsaygı düzeyi arasında da anlamlı fark bulunmuştur ($F_{(2,401)}$=7,02; p<0.01). Yüksek ve orta özsaygı düzeyine sahip bireyler düşük özsaygı düzeyine sahip olanlara göre algıladıkları sosyal destek daha fazladır.

Üniversite öğrencilerinin yaşam kalitesi ve algılanan sosyal destek ile akademik başarı değişkeni arasında anlamlı farklılık var mıdır?

Tablo9: *Yaşam Kalitesi ve Algılanan Sosyal Desteğin Başarı Değişkeni Açısından Anova Sonucu*

		Kareler toplamı	Sd	Kareler ortalaması	F	P
YKÖ	Gruplar arası	4038, 565	2	2019, 282	14,47	,000*
	Gruplar iç	55959, 792	401	139, 551		
	Toplam	59998, 356	403			
ASDÖ-R	Gruplar arası	7934,362	2	3967,181	15,51	,001*
	Gruplar iç	102568,873	401	255,783		
	Toplam	110503,235	403			

Araştırmaya katılan öğrencilerin algıladıkları akademik başarı düzeyleri ile yaşam kalitesi ve algıladıkları sosyal destekleri arasındaki ilişkiye bakmak için one way anova yapılmıştır. Tablo 9'da görüldüğü üzere akademik başarı hem yaşam kalitesi hem de algılanan sosyal destek üzerinde anlamlı bir fark yaratmıştır. Akademik başarısı yüksek olan öğrencilerin algıladıkları yaşam kalitesi düzeyi de yüksektir ($F_{(2,401)}$=14,47; p<0.05). Akademik başarısını düşük algılayan öğrenciler orta ve yüksek akademik başarıya sahip olanlara göre yaşam kalitelerini daha düşük algılamaktadırlar. Akademik başarı ve algılanan sosyal destek arasında yüksek akademik başarıya sahip olanların lehine anlamlı bir fark vardır ($F_{(2,401)}$=15,51; p<0.05). Yüksek akademik başarıya sahip olanlar orta ve düşük başarıya sahip olanlara göre sosyal desteklerini daha yüksek algılarlar.

Üniversite öğrencilerinin yaşam kalitesi ve algılanan sosyal destek ile yaşamdan memnuniyet değişkeni arasında anlamlı farklılık var mıdır?

Tablo10: *Yaşam Kalitesi ve Algılanan Sosyal Desteğin Yaşamdan Memnuniyet Değişkeni Açısından Anova Sonucu*

		Kareler toplamı	Sd	Kareler ortalaması	F	P
YKÖ	Gruplar arası	17895,437	2	8947,718	85,22	,000*
	Gruplar iç	42102,920	401	104,995		
	Toplam	59998,356	403			
ASDÖ-R	Gruplar arası	8781,803	2	4390,901	17,31	,000*
	Gruplar iç	101721,432	401	253,669		
	Toplam	110503,235	403			

Yukarıda yaşam kalitesi ve algılanan sosyal destek ile öğrencilerin yaşamdan memnuniyet düzeyleri değişkeni arasındaki ilişkinin anova tablosuna yer verilmiştir (tablo10). Yaşam kalitesi ile yaşamdan memnuniyet düzeyi arasında anlamlı fark vardır ($F_{(2,401)}$=85,22; p<0.05). Yaşamdan yüksek düzeyde memnuniyet duyan bireylerin orta ve düşük düzeyde memnuniyet duyanlara göre yaşam kalitelerinin daha yüksek algıladıkları saptanmıştır. Aynı şekilde algılanan sosyal destek ile yaşamdan memnuniyet düzeyi arasında anlamlı fark vardır ($F_{(2,401)}$=17,31; p<0, 05). Yaşamdan yüksek düzeyde memnuniyet duyanların algıladıkları sosyal destek daha yüksektir. Orta ve düşük düzeyde memnuniyet duyanlar yüksek düzeyde memnuniyet duyanlara göre sosyal desteklerini daha düşük algılarlar.

Üniversite öğrencilerinin yaşam kalitesi ve algılanan sosyal destek ile yaş değişkeni arasında anlamlı farklılık var mıdır?

Tablo11: *Yaşam Kalitesi ve Algılanan Sosyal Desteğin Yaş Değişkeni Açısından İncelenmesi, Anova Sonucu*

		Kareler toplamı	Sd	Kareler ortalaması	F	P
YKÖ	Gruplar arası	438,297	2	219,149	1,47	,230
	Gruplar iç	59560,059	401	148,529		
	Toplam	59998,356	403			
ASDÖ-R	Gruplar arası	902,922	2	451,461	1,65	,193
	Gruplar iç	109600,14	401	273,317		
	Toplam	110503,235	403			

Yaşam kalitesi ve algılanan sosyal desteğin araştırmaya katılanların yaş dağılımlarına göre anlamlı bir fark oluşturup oluşturmadığına bakmak için one way anova uygulanmıştır. Yaşam kalitesi ve grubun yaş dağılımı arasında anlamlı fark bulunmamıştır ($F_{(2,401)}$= 1,47; p>0.05). Öğrencilerin algıladıkları sosyal destek ile grubun yaş dağılımı arasında da anlamlı fark yoktur ($F_{(2,401)}$=1,65; p>0.05).

Üniversite öğrencilerinin yaşam kalitesi ve algılanan sosyal destek ile arasında anlamlı bir ilişki var mıdır?

Tablo12: *Yaşam Kalitesi Ölçeği ve Algılanan Sosyal Destek Ölçeği Puanları Arasındaki İlişki*

	Algılanan Sosyal Destek
Yaşam Kalitesi	, 481**

*P<0.01

Yaşam kalitesi ve algılanan sosyal destek arasındaki ilişkiyi incelemek için yapılan basit doğrusal korelasyon analizi sonucunda yaşam kalitesi ile algılanan sosyal destek arasında pozitif yönde ve anlamlı düzeyde bir ilişki bulunmuştur (r= ,481; p<0.01). Buna göre yaşam kalitesinden alınan puanlar artıkça algılanan sosyal destekten alınan puanlarda artma eğilimindedir.

BÖLÜM IV

TARTIŞMA, SONUÇ VE ÖNERİLER

Araştırmanın bu kısmında çalışmadan elde edilen sonuç ve bu sonuçlara bağlı öneriler sunulmuştur.

4.1. Tartışma

Çalışmanın bu kısmında araştırma konusu ile ilgili geçmişte yapılmış çalışmalar incelenmektedir. Araştırma üniversite öğrencilerinin yaşam kaliteleri ve algılanan sosyal destek arasındaki ilişkinin çeşitli değişkenler açısından incelenmesini temel almaktadır.

Araştırmada üniversite öğrencilerinin yaşam kaliteleri cinsiyet ve yaş değişkenine göre incelenmiştir. Araştırmamızın sonuçlarına göre yaşam kalitesinin cinsiyet ve yaş değişkenine göre anlamlı fark oluşturmadığı görülmüştür. Doğanay ve Sarı, (2004) yaptığı araştırmada kız ve erkek öğrencilerin benzer yaşam kalitesi algısına sahip olduğunu söylemiştir. Eriş ve Anıl (2016). çalışmalarında üniversitedeki öğrencilerin cinsiyet değişkeni ve yaşam kalitesi arasında anlamlı fark bulmuşlardır. Kız öğrencilerin yaşam kalite puanları erkek öğrencilerin puanlarından daha yüksektir. Avcı ve Pala (2004:84). ise yaşam kalitesinin cinsiyet ile anlamlı bir fark oluşturmadığı fakat farklı ölçekler kullanılan başka çalışmalarda erkeklerin lehine fark oluşturduğunu söylemektedir. Yıldırım ve Hacıosmanoğlu (2011:65-67). yaşam kalitesi puanlarının erkeklerde kızlara göre daha yüksek çıktığını saptamıştır. Buna göre kız öğrencilerin yaşam kalitesi algısı daha yüksektir. Gülmez (2013). ise alan yazınında araştırmamızı destekler nitelikte cinsiyet ve yaşam kalitesi arasında anlamlı fark bulunmamıştır.

Araştırmamızın bir diğer alt boyutunda da üniversite öğrencilerinin algıladıkları sosyal destek çeşitli değişkenlerle incelenmiştir. Algılanan sosyal destek cinsiyet değişkeni ile anlamlı bir fark oluştururken yaş değişkeni ile anlamlı fark oluşturmamaktadır. Cırık, Oktay ve Fer (2014) çalışmalarında sosyal desteğin artmasının bireylerin yaşamlarını olumlu etkilediğini söylemişlerdir. Arıcıoğlu (2008:72-73) yaptığı çalışmada algılanan sosyal destek ile cinsiyet değişkeni arasında anlamlı fark bulmuştur. Kız öğrenciler algıladıkları sosyal destek erkek öğrencilerden daha fazladır. Yılmaz, Yılmaz ve Karaca (2008:77) çalışmalarında kız ve erkek öğrencilerin istatistiksel olarak sosyal destek algılarında bir fark bulunamamıştır. Fakat kızların sosyal destek puanları erkeklerin sosyal destek puanlarından daha yüksek çıkmıştır. Algılana sosyal destek ve yaş arasındaki ilişki için Kozaklı (2006) yaptığı çalışmada anlamlı bir farkın olduğunu söylemiştir. Fakat bazı araştırmalarda algılanan sosyal destek ve yaş arasında anlamlı fark bulunmamıştır. Sertbaş, Çuhadar ve Demirli

(2004) yaptıkları çalışmada yaş ile sosyal destek arasında anlamlı fark bulmamışlardır. Bizim çalışmamızı destekler nitelikte sonuç vermiştir. Yaş arttıkça algılanan sosyal destek artmıştır. Yıldırım (2017) çalışmasında bireylerin algıladıkları sosyal desteğin benlik saygısı ile pozitif yönde ilişkili olduğunu bulmuştur.

4.2. Sonuç

Araştırmamızın ilk alt amacı üniversite öğrencilerinde algılanan sosyal destek ile yaşam kalitesi arasında bir ilişkinin olup olmadığıdır. Bu alt amaç doğrultusunda yapılan analiz sonuçlarına göre; yaşam kalitesi ile algılanan destek arasında orta düzeyde pozitif yönde bir ilişki bulunmuştur. Buna göre üniversite öğrencilerinin yaşam kalitelerini yüksek algılamaları sosyal desteği de yüksek algılama ihtimalini arttırmaktadır.

Araştırmamızın diğer alt amacı ise üniversite öğrencilerinin algıladıkları yaşam kalitelerinin yaş, cinsiyet, karakter yapısı, yaşamdan memnuniyet düzeyi, akademik başarı, yeni deneyimler karşısında kaçma durumu, özsaygı ve özgüven bağımsız değişkenleri arasındaki ilişkinin incelenmesidir. Yaşam kalitesi ile cinsiyet ve yaş değişkeni arasındaki ilişkisi incelendiğinde anlamlı bir farkın olmadığı saptanmıştır. Cinsiyet fark etmeksizin kız ve erkek öğrencilerin algıladıkları yaşam kaliteleri benzerlik göstermektedir. Araştırmamız 18 yaş üzerinde üniversite öğrencilerine uygulanmıştır. Araştırma grubumuzun yaş dağılımı ile yaşam kalitesi arasındaki ilişki incelendiğinde yaşın algılanan yaşam kalitesi üzerinde etkisi olmadığı görülmüştür. Araştırmaya katılan tüm yaş grupları benzer yaşam kalitesi algısına sahiptir. Yaşam kalitesi ile karakter yapısı ve yaşamdan memnuniyet değişkenleri arasında anlamlı fark vardır. Yaşam kalitesi dışa dönük ve içe dönük karakter yapıları ile analiz edilmiştir. Dışa dönük karakter yapısına sahip bireylerin içe dönük karakter yapısına sahip olanlara göre yaşam kalitelerini daha yüksek algıladıkları görülmüştür. Yaşamdan memnuniyet düzeyi ile yaşam kalitesi arasındaki ilişkiye bakıldığında yaşamdan memnuniyet düzeyi yüksek olan kişilerin algıladıkları yaşam kalitelerinin de yüksek olduğu görülmüştür. Aynı şekilde yaşam kalitesi özgüven, özsaygı, akademik başarı ve yeni deneyimler karşısında kaçma değişkeni ile de anlamlı bir fark oluşturmaktadır. Öz güven, öz saygı ve akademik başarı; düşük, orta ve yüksek dereceler ile derecelendirilmiştir. Araştırma sonucunda yüksek özgüven, özsaygı ve akademik başarı algılarına sahip öğrencilerin yaşam kalite algılarının daha yüksek olduğu görülmüştür. Araştırma grubuna yeni deneyimler ile karşılaştıklarında kaçınıp kaçınmadıkları sorulmuştur. Yeni deneyimler karşısında kaçınmayan bireylerin yapılan analiz yaşam kalitelerini daha yüksek algıladığı saptanmıştır.

Araştırmanın üçüncü alt amacı üniversite öğrencilerinin algıladıkları sosyal destek ile yaş, cinsiyet, karakter yapısı, yaşamdan memnuniyet düzeyi, akademik başarı, yeni deneyimler karşısında kaçma durumu, özsaygı, özgüven bağımsız değişkenleri arasındaki ilişkinin incelenmesidir. Algılanan sosyal destek ile karakter yapısı, yeni deneyimlerden kaçınma durumu, özgüven ve yaş değişkenleri arasındaki ilişki incelendiğinde anlamlı bir fark bulunmamıştır. Karakter yapılarına göre hem içe dönük hem de dışa dönük bireylerin algıladıkları sosyal destek birbirlerine benzerlik göstermektedir. Araştırmaya katılanların özgüven ve yaş düzeyleri değişmeksizin benzer sosyal destek algılamaktadırlar. Aynı şekilde yeni deneyimlerden kaçınma durumu da öğrencilerin algıladıkları sosyal destek üzerinde anlamlı bir fark yaratmamaktadır. Cinsiyet, akademik başarı, özsaygı ve yaşamdan memnuniyet düzeyi bağımsız değişkenleri ise algılanan sosyal destek üzerinde anlamlı fark oluşturmaktadır. Cinsiyet, akademik başarı, yaşamdan memnuniyet ve özsaygı düzeyi yüksek olan bireylerin algıladıkları sosyal destek düzeyinin de yüksek olduğu görülmüştür.

4.3. ÖNERİLER

Araştırmada yaşam kalitesi ile algılanan sosyal destek arasındaki ilişki çeşitli değişkenler ile incelenmiştir. Çalışmanın örneklemi olarak üniversite öğrencileri seçilmiştir. Kısıtlı bir evrene hitap ettiği için yapılacak olan çalışmalarda daha geniş örneklem gruplarından yararlanılabilir.

Yaşam kalitesi ve algılanan sosyal destek; yaş, cinsiyet, karakter yapısı, yaşamdan memnuniyet düzeyi, akademik başarı, yeni deneyimler karşısında kaçma durumu, özsaygı, özgüven bağımsız değişkenleri ile çalışılmıştır. Yapılacak olan çalışmalarda daha farklı değişkenler ile çalışılabilir.

Yaşam kalitesi ile yaşamdan memnuniyet düzeyi arasında anlamlı ilişki bulunmuştur. Bireylerin yaşam kalitelerini yükseltmek için yaşamdan memnuniyet düzeylerini arttırma yoluna gidilebilir.

Yaşam kalitesi ve algılanan sosyal destek arasında pozitif yönde bir ilişki vardır. Öğrencilerin yaşam kalitelerini arttırmak için algıladıkları sosyal desteklerini arttırma üzerine bir çalışma yapılabilir.

Bu araştırma nicel olarak yapılan bir çalışmadır. Yaşam kalitesi ve algılanan sosyal destek arasındaki ilişkiyi incelemek üzere hem nitel hem de nicel ve nitelin birlikte kullanıldığı araştırmalar yapılabilir.

KAYNAKÇA

Akyıldırım, P. (2017). Üniversite öğrencilerinde benlik saygısı algılanan sosyal destek ve psikolojik sağlamlık a*rasındaki ilişkinin incelenmesi*. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul: Arel Üniversitesi

Akyol, S.U. (2013). *Boşanmış ve boşanmamış aileye sahip ergenlerin yalnızlık, yaşam doyumu, sosyal destek ve bazı değişkenler açısından incelenmesi*. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Denizli: Pamukkale Üniversitesi EBE

Akyüz, H., Yaşartürk, F., Aydın, İ., Zorba, E. ve Türkmen, M. (2017*).* Üniversite öğrencilerinin yaşam kalitesi ve mutluluk düzeyleri arasındaki ilişkinin incelenmesi. *International Journal of Cultural and Social Studies.* 3, 253-262.

Arıcıoğlu, A. (2008). *Hacettepe* üniversitesi eğitim fakültesi öğrencilerinin algıladıkları sosyal destek. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Ankara: Ankara Üniversitesi.

Avcı, K. ve Pala, K. (2004). Uludağ üniversitesi tıp fakültesinde çalışan araştırma görevlisi ve uzman doktorların yaşam kalitesinin değerlendirilmesi. *Uludağ Üniversitesi Tıp Fakültesi Dergisi.* 30 (2)., 81-85.

Aydin, B. (1997). *Çocuk ve ergen psikolojisi*. İstanbul: Marmara Üniversitesi Vakfı

Bilir, N. **Özcebe**, H., Vazioğlu, S. A., Aslan, D., Subaşı, N. ve Telatar, T. G. (2005). Van ilinde 15 yaş üzeri erkeklerde SF-36 ile yaşam kalitesinin değerlendirilmesi. *Türkiye Klinikleri (Journal of Medical Sciences).* 25, 663-668.

Boylu, A. & Paçacıoğlu, B. (2016). Yaşam kalitesi göstergeleri. *Akademik Araştırmalar ve Çalışmalar Dergisi.* 8(1), 137-150.

Can, A. (2016). *SPSS ile bilimsel araştırma sürecinde nicel veri analizi*. Ankara: Pegem Yayınları

Cırık, İ., Oktay, A. ve Fer, S. (2014). İlköğretim öğrencilerinin algıladıkları sosyal destek düzeyleri*. Eğitim ve Bilim*, 39(173), 169-180.

Demirtaş, A. S. (2007). İlköğretim *8. sınıf öğrencilerinin algılanan sosyal destek ve yalnızlık düzeyleri ile stresle başa çıkma düzeyleri arasındaki ilişki.* Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Gazi Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Ankara

Dingiltepe, T. (2009). *Parçalanmış ve tam aileye sahip ergenlerin yaşam doyumu düzeyleri ile kalite d*üzeylerinin *karşılaştırılması.* Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Adana

Doğanay, A. ve Sarı, M. (2006). Öğrencilerin üniversitedeki yaşam kalitesine ilişkin algılarının demokratik yaşam kültürü çerçevesinde değerlendirilmesi

(Çukurova Üniversitesi Örneği). *Türk Eğitim Bilimleri Dergisi*, 4(16)., 107 – 128.

Dülger, Ö. (2009). *Ergenlerde algılanan sosyal destek ile karar verme davranışları arasındaki ilişkinin incelenmesi*. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Marmara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, İstanbul.

Eriş, H. M., & Anıl, D. (2016). Üniversite öğrencilerinin yaşam kalitesi düzeylerinin bazı değişkenlere göre incelenmesi. *Hacettepe Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi [Hacettepe University Journal of Education*], 31(3)., 491-504.

Eser SY, Fidaner H, Fidaner C, Elbi H ve ark. Measure of quality of life WHOQOL-100 and WHOQOL-Bref in psikometrik özellikleri. 3P Dergisi 1999; 7 (2 Suppl.) 5-13.

Eser, E., Fidaner, H., Fidaner, C., Eser, SY. ve ark. (1999). Psychometric properties of WHOQOL-100 and WHOQOL- BREF. *3P Dergisi*; 7(2 Suppl).23-40.

Gazioğlu, T. (2015). *Bağlanma stilleri algılanan sosyal destek benlik saygısı ve kişilik özellikleri bakımından ergenlerin stresle başa çıkma tarzları*. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Haliç Üniversitesi.

Güler, D. (2006). *Mastalji, yaşam kalitesi ve depresyon*, Uzmanlık Tezi, Sağlık Bakanlığı Şişli Etfal ve Araştırma Hastanesi, Aile Hekimliği, İstanbul, 64-65.

Gülmez, H. (2013). Çalışanların yaşam kalitesini etkileyen faktörler. *TJFMPC*, 7(4)., 74-82.

Kozaklı, H. (2006). Üniversite öğrencilerinde yalnızlık ve sosyal destek düzeyleri arasındaki ilişkinin i*ncelenmesi*. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Mersin: Mersin Üniversitesi

Köse, E. (2009*). Yurtta kalan ve ailesiyle birlikte yaşayan lise öğrencilerinin yalnızlık ve sosyal destek düzeylerinin incelenmesi*. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi. İzmir: Dokuz Eylül Üniversitesi EBE.

Sertbaş, G., Çuhadar, D. ve Demirli, F. (2004). Gaziantep üniversitesi sağlık yüksekokulu hemşirelik bölümü öğrencilerinde aile ve arkadaşlardan algılanan sosyal destek ile anksiyete düzeyi arasındaki ilişkinin belirlenmesi. *Hemşirelik Forumu Dergisi.*8(42).

Shin, D., and Johnson, D. (1978). Avowed happiness as an overall assesment of the quality of life. *Social Indicators Research,* 5(1), 475-492.

Tayfur, C. Ulupınar S. (2016). Sağlık yüksek okulu öğrencilerinin algıladığı sosyal desteğin akademik başarılarına etkisi. *Psikiyatri Hemşireliği Dergisi,* 7(1).1-6.

Tekkanat, Ç (2008). Öğretmenlik bölümünde okuyan öğrencilerde yaşam kalitesi ve fiziksel aktivite düzeyleri. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Pamukkale Üniversitesi.

Terzi, Ş. (2000). İlköğretim okulu altıncı sınıf öğrencilerinin kişiler arası problem çözme beceri a*lgıların*ın bazı değişkenler açısından i*ncelenmesi*. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Gazi Üniversitesi. Ankara

Tüzün, H., E. ve Eker, L. (2003). *Sağlık değerlendirme ölçütler ve yaşam kalitesi*

Ünüvar, A. (2003). *Çok yönlü algılanan sosyal desteğin 15-18 yaş arası lise öğrencilerinin problem çözme becerisine ve benlik saygısına etkisi.*

World Health Organization (1997). *The world health organization quality of life instruments (The whoqol-100 and the whoqol-bref). Whoqol Measuring Quality of Life, Programme on Mental Health Division of Mental Health and Prevention of Substance Abuse.*

Yıldırım, İ. Akademik başarının yordayıcısı olarak gündelik sıkıntılar ve sosyal destek. *Hacettepe Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi* 2006; 30:258-67.

Yıldırım İ. Algılanan sosyal destek ölçeğinin revizyonu. *Eğitim Araştırmaları (Eurasian Journal of Educational Research)*. 17, 221-236.

Yıldırım, A. ve Hacıosmanoğlu, R (2011). Sağlık çalışanlarında yaşam kalitesi ve etkileyen değişkenler. *Psikiyatri Hemşireliği Dergisi - Journal of PsychiatricNursing,* 2(2).61-68.

Yıldırım, T. (2017). Üniversite öğrencilerinde benlik saygısı ile algılanan sosyal destek ve yaşam doyumu arasındaki ilişkinin i*ncelenmesi,* Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Haliç Üniversitesi.

Yılmaz, E., Yılmaz, E. ve Karaca, F. (2008). Üniversite öğrencilerinin sosyal destek ve yalnızlık düzeylerinin incelenmesi. *Genel Tıp Dergisi*2008; 18(2). 71-79.

Uğur, E. Aban, S. (2008). Hemşirelerin iş yaşamı kalitesi ve etkileyen faktörlere ilişkin görüşleri. *Türkiye Klinikleri J. Med. Sci. Hemşirelik Bilimleri* (28)., 297-310.

Bölüm 14

ROBOT EKONOMİSİ BİBLİYOMETRİK AĞ ANALİZİ: BİLİMSEL HARİTALARIN GÖRSELLEŞTİRİLMESİ TEKNİĞİNİN KULLANIMI

***Bahar GÜRDİN*[1]**

[1] Prof. Dr. Uğur Gürgan, BAUN NEF EBB PDR ORCID: 0000-0002-0421-8168, ugurgan@hotmail.com

[2] Berna Aydın, Psikolojik Danışman

GİRİŞ

Yapay zekâ desteğiyle birlikte farklı sektörlerdeki firmalarca talep edilen robotlar, insanların fiziksel veya zihinsel açıdan yapamadıkları/yapmak istemedikleri, zorlandıkları, riskli buldukları görevleri gerçekleştirmek üzere geliştirilmişlerdir (Gürdin, 2020: 85).

Robonomi de denilen robot ekonomisinde robotların; insan gücüne kıyasla çeşitli görevleri eşanlı olarak yerine getirmesi, işgücünün yerini ikame etmesi, onlar gibi şikâyet etmemesi/dedikodu yapmaması, düşük hata oranlarına sahip olması, verimliliği artırması, maliyetleri düşürmesi vs. gibi birçok yönden olumlu özelliklere sahip olup mal veya hizmet üretirken sosyal anlamda da insanlara destek olacak şekilde tasarlanmaktadır. Robotların tasarımı, üretimi, kullanımlarıyla ilgilenen ve çok disiplinli bir bilim dalı olan robotik, yapay zekâ ve otomasyonla desteklenince yeni bir ekonomik sistem olan "robonomi" ortaya çıkmıştır. Robot ekonomisinde (robonomide), robotlar üretim endüstrisinde etkin bir şekilde kullanılmaktadırlar. Her ne kadar yoğun olarak üretim hatlarında robotlarla karşılaşılsa da robonomiyle birlikte robotlar, hizmet üretiminde de hızlı bir şekilde kendini göstermeye başlamıştır (Gürdin, 2020: 57).

Robonominin çeşitli şirketler tarafından benimsenmelerinin altında yatan sebepler; maliyetleri düşürmek, ek gelir elde etmek, tutarlı ürün kalitesi sağlamak, işlemleri kolaylaştırmak, mal/hizmet kapasitesini genişletmek, şirketin rekabet gücünü artırmaktır vs. Ivanov robonominin; daha az ama daha yoğun bilgi gerektiren işler, tüketicilere yakın, küçük ve dağınık fabrikalar, istihdam ve gelir arasındaki kopukluk, yüksek üretim maliyet-etkinliği, çeşitli tek ve çok amaçlı endüstriyel, hizmet ve sosyal robotların aktif kullanımı, hizmetlerin yüksek düzeyde standardizasyonu, yüksek düzeyde üretim otomasyonu ile emek ve sermaye bolluğu gibi kendine has ilkelerinin bulunduğunu dile getirmiştir (Ivanov, 2017: 283-286).

Kendine has ilkelere sahip olan ve insanlara birçok fayda sağlayan robotların avantajlarının yanında dezavantajları da bulunmaktadır. İvanov bu dezavantaj ve avantajları şu şekilde sıralamıştır (Ivanov, 2016: 43-44-45; Ivanov, 2017: 285):

Avantajları: 7/24 çalışma yeteneğine sahip olan robotlar, eşanlı olarak birden fazla görevi aynı anda, hatasız olarak ve doğru zamanlamayla yerine getirebilir hatta donanım ve yazılım iyileştirmeleriyle kapasiteleri genişletilebilir. Bu da çalışmalarda ve kalitede sürdürülebilirliği sağlar. Rutin işleri çok kez tekrarlama özelliğine sahip olan robotlar; insan çalışanların aksine iş ayrımı yapmak, hastalanmak, grev yapmak, şikayet

etmek, işten kaytarmak vs. gibi insan çalışanlara özgü özelliklere sahip değildir.

Dezavantajları: Yaratıcı özelliğe sahip olmayan robotların, mutlaka işle ilgili unsurları hazırlarken yöneticiye ihtiyaçları vardır. İnsan çalışanlarca tehdit unsuru kabul edilen robotlar, bireylere ve ihtiyaçlara karşı kişisel bir yaklaşım sergilemeyebilecekleri gibi yapılandırılmış durumlarda yönlendirilebilirler.

Çalışmada firmalar için önem arz eden robot ekonomisinin (robonominin) akademik camiada ne derecede dikkat çektiği belirlenmeye çalışılmıştır. Bu doğrultuda; gerçekleştirilen çalışmaların hangi ülkede, hangi yazarlar tarafından gerçekleştirildiği, hangi kurumlarda ve dergilerde yayınlandığı, en çok eş-birliktelik gösteren ve en çok kullanılan anahtar kelimelerin neler olduğu VOSviewer Bilimsel Haritaların Görselleştirilmesi tekniği kullanılarak gerçekleştirilen bibliyometrik ağ analizi sonucu ortaya konulmuştur.

2. LİTERATÜR TARAMASI

Robot ekonomisine ilişkin literatür taraması için WoS veri tabanında yer alan 3473 adet çalışmanın hepsinin teker teker incelenerek yazıya dökülmesi mümkün olmadığından sadece 2022 yılında yayınlanan 10 adet çalışma incelemeye alınmıştır.

Yazar	**Yöntem**	**Çalışma Başlığı**	**Bulgular**
Gravina ve Pappalardo (2022)	Panel Veri Analizi	Zengin Ülkelerdeki Robotlar Gelişmekte Olan Ekonomilerde İstihdam İçin Bir Tehdit mi?	AB15 robotizasyonunun (Avrupa ülkesinde robotizasyonun), gelişmekte olan ekonomilerde, özellikle Asya'da, ticarete açık ve daha fazla robotlaşmış endüstrilerde sektörel istihdamın azalmasıyla ilişkili olduğu görülmüştür.
Karuppiah vd. (2022)	Literatür Taraması	Endüstriyel Ortamda İnsan-Robot İşbirliğinin Önündeki Zorlukların Karar Modellenmesi: Gelişmekte Olan Bir Ekonominin Gerçek Dünya Örneği	FFS-AHP(Fermatean bulanık sistem bağlamında analitik hiyerarşi süreci)'nin sonucu, HRC (insan-robot işbirliğinin) endüstriyel ortamının oluşturulmasında en önemli beş zorluk olarak; görev planlama ve görev tahsisi, ilk yatırım maliyeti, güvenilirlik eksikliği, enerji tüketimi ve güvenlik etkileşimi olduğunu göstermiştir.

Guimarãesa ve Mazeda Gil (2022)	Model Tasarımı	Eşleşen Sürtünmelere Sahip Bir Ekonomide Otomasyonun Etkilerine İleriye Bakış	Oluşturulan modelde, iş kaybındaki artış genellikle iş yaratmadaki artıştan daha fazladır ve bu da istihdamı azaltmaktadır. Makinelerin/robotların yaygınlaşması ise işçiler tarafından üretilen görevlerin nispi fiyatını artırmaktadır. Dolayısıyla, belirli bir iş yıkımı için insan dokunuşunun, çok çeşitli parametreler için daha az istihdam öngörüsünü tersine çevirerek iş yaratmayı teşvik ettiği görülmüştür.
Zhang vd. (2022)	Veri Seti Analizi	Robot Kabulü ve Yeşil Üretkenlik: Lanet mi Nimet mi?	Üretimde robotların benimsenmesinin yeni kirlilik kaynaklarına yol açtığı ortaya çıkmış ancak sekme etkilerinin yeşil üretkenliği tehdit edeceğine dair doğrudan bir kanıta ulaşılamamış ve ölçek telafisinin varlığı sayesinde bunun yerine daha temiz üretim modlarına geçişe elverişli olduğu görülmüştür. Daha da önemlisi, insan emeğinin yerine robotların kullanılması, enerji verimliliğinde iyileştirmeler ve olumlu pazar seçimi etkileri anlamına geldiği ve bunların tümünün yeşil üretkenliği artırmaya yardımcı olabileceği görülmüştür. Bu nedenle, robotların benimsenmesinin, yeşil üretkenlik için bir lanetten çok bir nimet ve yeşil üretkenlik eşitsizliği artırmasına rağmen, yüksek kirlilik endüstrilerinin hâkim olduğu bölgelerde bile faydalı oldukları kanıtlanmıştır.
Vorobeva vd. (2022)	Anket	Düşünme Becerileri Hizmet Çalışanlarını, Yapay Zekânın Onların Yerine Geçmesinden Korumaz	Çalışma, yapay zekânın varlığının, algılanan yetenekleri (yani göreceli performans) üzerindeki olumsuz etkileri nedeniyle düşünme (hissetmeye karşı) görevlerinde bulunan çalışanlar için olumsuz sonuçları artırdığını ortaya koymuştur. Bulgular ayrıca, bu zararlı etkilerin yalnızca hizmet çalışanları yetenekleri ile yapay zekâ yetenekleri karşılaştırdığında ortaya çıktığını göstermiştir.
Huang (2022)	Deney	IoT Robot Teknolojisinin Gelişimi ile Ekonomik Kalkınmanın Etkisi Arasındaki İlişki	Çalışmanın analiz sonuçlarından, IoT (nesnelerin interneti) robot teknolojisindeki ilerlemenin ekonomik kalkınmayı etkili bir şekilde destekleyebileceği görülmüştür.
Writz ve Kowalkowski (2022)	Görüşme (Mülakat)	"Hizmeti" B2B Pazarlamaya Koymak: Hizmet Araştırmasındaki Temel Gelişmeler ve B2B ile İlgileri	Çalışma, CESE (uygun maliyetli hizmet mükemmelliği) ile ilgili olarak akıllı otomasyondaki son gelişmelerin, B2B hizmetlerinin daha ölçeklenebilir hale getirilmesi için heyecan verici fırsatlar sunduğunu ortaya çıkarmıştır.

Anagnoste vd. (2022)	Anket	Sağlık Hizmetinde Yapay Zekâ: Robotik Cerrahiye İlişkin Halkın Algısı	Elde edilen sonuçlara göre robotik göz cerrahisinin, yalnızca cerrahlar tarafından gerçekleştirilen geleneksel prosedürlere göre daha güvenli bir alternatif olarak kabul edildiği görülmüştür.
Pelau vd. (2022)	Literatür Taraması	Kişisel Yapay Zekâ Asistanları ve Harici Hizmet Robotları Üzerine Kavramsal Karşılaştırmalı Bir Yaklaşım	Gerçekleştirilen literatür taramasında; tüketici ve harici hizmet robotu arasındaki ilişkinin daha çok etkileşim, keyif ve katılım ile karakterize edildiği, tüketici ve kişisel AI asistanları arasında parasosyal bir dostluk ilişkisinin olması beklendiği görülmüştür.
Niculescu vd. (2022)	Anket	Antropomorfik Bir Robotla Etkileşimin Toplumsal Takdiri	Sonuçlar, insan benzeri fiziksel görünüme sahip yapay zekânın daha yüksek antropomorfik özelliklerle algılandığını, ancak yapay zekânın fiziksel görünümünün sahibinin sosyal takdirini ve insani yeteneklerini etkilemediğini göstermiştir. Doğrudan algıyı ölçen maddelerin ortalama değerleri, tüketicilerin yapay zekânın insan yeteneklerini etkilemediğine ve bir robota sahip olmanın sosyal referans grubundan güçlü bir şekilde etkilenmediğine inandıkları görülmüştür.

Tablo 1: *2022 Yılında Robot Ekonomisine İlişkin En Son Yayınlanan Yayınlar*

3. METODOLOJİ

Robot ekonomisi literatürüne ait bir sistematik oluşturulması amacıyla 2013-2022 yılları arasında Web of Science Core Collection (WoS) veri tabanında yayınlanan yayınlar incelenerek, konuya ilişkin bilimsel haritalar VOSviewer (version 1.6.14) programı aracılığıyla görselleştirilmiş ve bibliyometrik analiz gerçekleştirilmiştir.

Bibliyometri terimini ilk kez ortaya atan Pritchard (1969, s. 348) bibliyometrinin, bilimsel iletişim ortamlarına matematiksel ve istatistiksel yöntemlerin uygulanması olduğunu dile getirirken Diodato (akt. Evren ve Kozak, 2012, s. 250) bibliyometrinin, yayınlanan kitap, dergi, vb. bilimsel kaynakların incelenmesinde kullanılan matematiksel ve istatistiksel bir yöntem olduğunu ifade etmiştir.

"Robot Ekonomisi" aramasıyla gerçekleştirilen taramada 3473 adet yayına ulaşılmıştır. WoS; kitap, kitap bölümü, makale, editoryal materyal, bildiri, vs. birden fazla çalışma türü barındırmaktadır ve çalışmanın verim düzeyini artırabilmek amacıyla sadece 1417 adet "makale" analize dâhil edilmiştir. Analize ilişkin parametreler en çok yayın yapan; (1) yazarlar

(2) dergiler (3) kurumlar ve (4) ülkeler ile en fazla kullanılan anahtar kelimelerdir.

Çalışmada gerçekleştirilen (Gürdin, 2020: 214-215);

Ağ Analizlerindeki; çalışma konusu olan unsurlarla ilgili sayı arttıkça daireler büyümekte; ilgili unsurlar arasında atıfların veya ortak çalışmaların varlığı ise düğüm (daire) renkleri aracılığıyla gösterilmektedir. Daireler arasındaki çizgiler de gerçekleştirilen çalışmalarla ilgili unsurların birbirleriyle ilişkilerini göstermektedir.

Yıllara Göre Dağılım Analizleri; makalelerle ilgili faktörlerin yıllara göre dağılımını göstermektedir.

Yoğunluk Analizleri; soğuk renklerden sıcak renklere gidildikçe ilgili faktörün yoğunluğunun azaldığını ifade eder. Faktörlerde yoğunluk fazlaysa sıcak renkler yoğunlaşırken, faktörlerin yoğunluğu azaldıkça soğuk renklerde yoğunlaşma artmaktadır.

4. BULGULAR

2013-2022 yılları arasında gerçekleştirilen robot ekonomisine ilişkin çalışmalardan 1417 adet makale WoS veritabanında yayınlanmış ve Şekil 1'de bu yayınların dağılımları yıllar bazında gösterilmiştir.

Şekil 1: 2013-2022 Yılları Arasında Robot Ekonomisine İlişkin Yayınlanan Makalelerin Yıllık Dağılımları

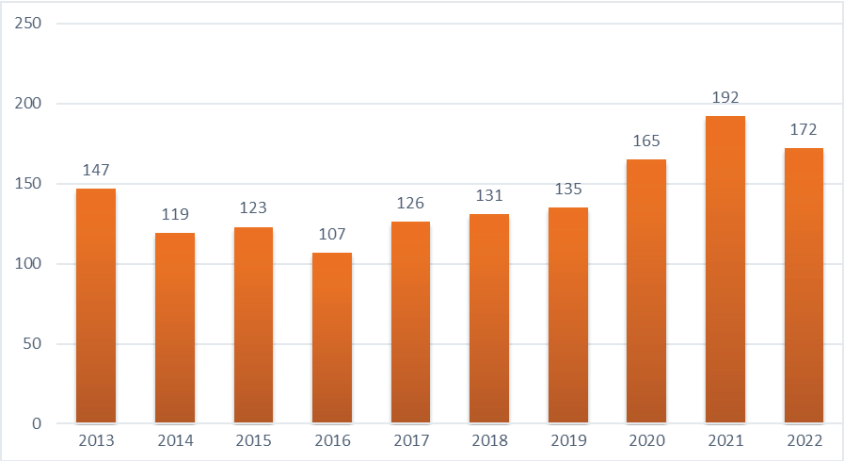

Şekil 1'e bakıldığında 2013-2022 yılları arasında 57 ülkede, 522 kurumda, 229 dergide, 1468 yazar tarafından robot ekonomisi ile ilgili 1417

adet makale yayınlanmıştır. Şekil 1'e göre bu alanda en çok (192 adet) makale 2021 yılında yayınlanmıştır.

Şekil 2: 2008-2022 Döneminde Yayınlanan Robot Ekonomisine İlişkin Makalelerinin Ülkeler Bazında Bibliyometrik Ağ Analizi

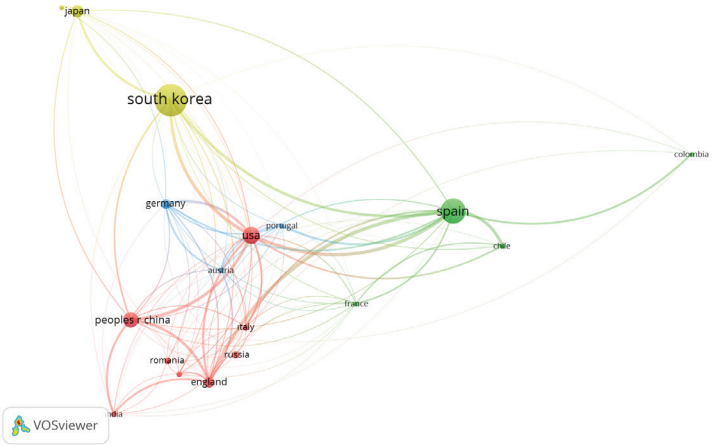

Şekil 2'ye göre 57 ülkeden sadece 18 ülke robot ekonomisine ilişkin en az 5 yayın şartını taşıyan ülke konumundadır. Bu şartı sağlayan ilk 10 ülke sıralanacak olursa; Güney Kore (191 adet), İspanya (118 adet), ABD (53 adet), Çin (43 adet), Japonya (27 adet), İngiltere (20 adet), Almanya (7 adet), Rusya (10 adet), Romanya (9 adet) ve İtalya (8 adet)'dır.

Şekil 3: 2008-2022 Döneminde Yayınlanan Robot Ekonomisine İlişkin Makalelerin Ülkeler Bazında Göre Yıllar İtibariyle Dağılımının Bibliyometrik Ağ Analizi

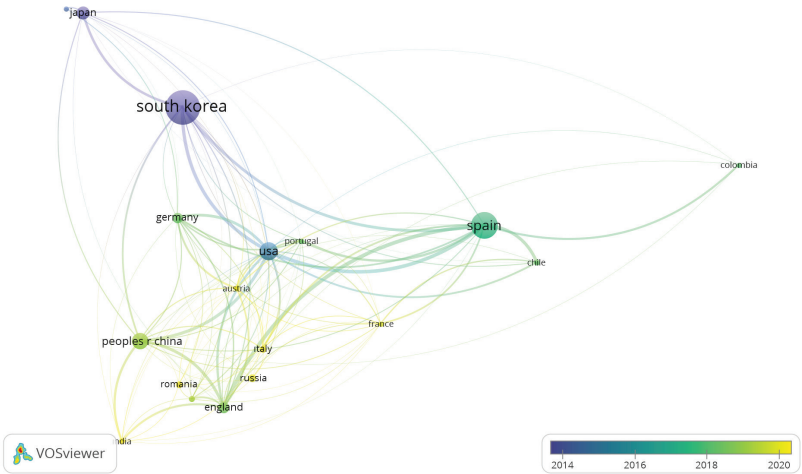

Şekil 3'e göre Güney Kore'de en çok 2014'ün başlarında robot ekonomisiyle ilgili makale yayınlanmıştır. Yayınlanan makale miktarlarına yıllar itibariyle bakıldığında 2016'nın başlarında ABD'de, 2018'de İspanya'da ve 2019 yılında Çin'de robot ekonomisine ilişkin yayınlara daha fazla rastlanılmaktadır.

Şekil 4: 2008-2022 Döneminde Yayınlanan Robot Ekonomisine İlişkin Makalelerin Ülkelere Göre Dağılımının Yoğunluk Haritası

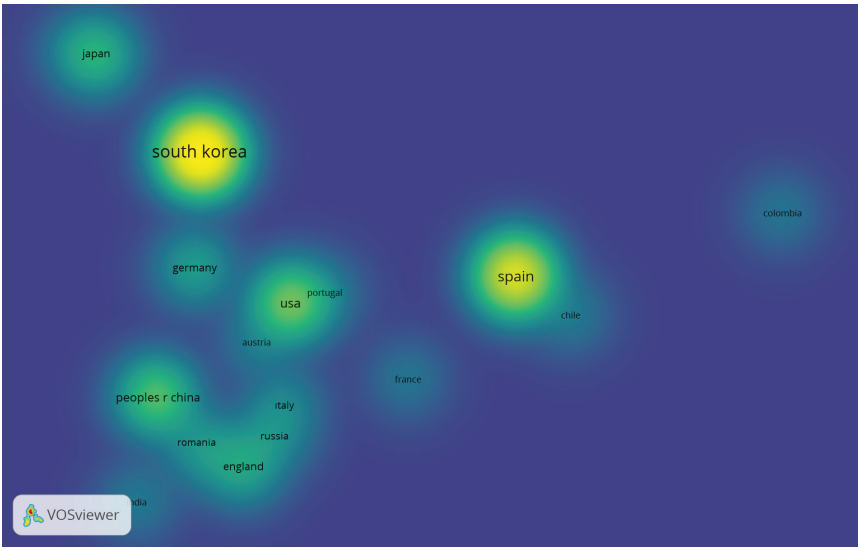

Şekil 4, Güney Kore'nin robot ekonomisi konusunda en fazla makalenin yayınlandığı ülke konumunda olduğunu göstermektedir. Güney Kore'yi takiben İspanya, ABD ve Çin robot ekonomisi konusunda en fazla makaleye sahip olan ülkelerdir.

Şekil 5: 2008-2022 Yılları Arasında Robot Ekonomisine İlişkin Yayınlanan Makalelerin Kurumlar (Üniversiteler) Bazında Dağılımının Bibliyometrik Ağ Analizi

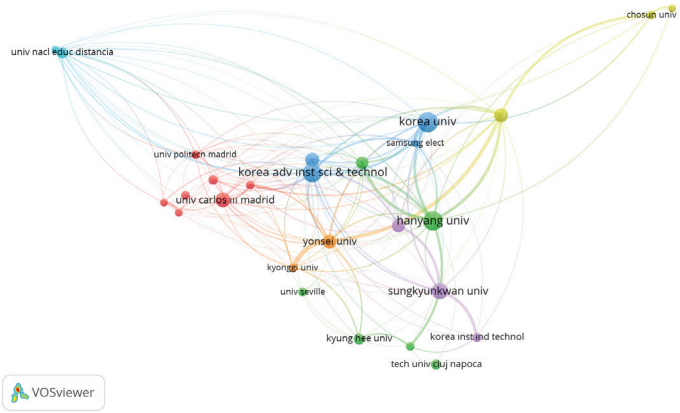

Robot ekonomisi makalesi yayınlayan 522 kurumdan en az 5 makale yayınlama şartını sadece 27 üniversite sağlamaktadır. Şekil 5'e bakıldığında bu şartı sağlayan ilk 10 üniversite; Kore Üniversitesi (29 adet), Hanyang Üniversitesi (27 adet), The Korea Advanced Institute of Science and Technology (26 adet), Sungkyunkwan Üniversitesi (20 adet), Üniversite Carlos III Madrid (16 adet), Yonsei Üniversitesi (15 adet), Pusan Ulusal Üniversitesi (15 adet), Kore Bilim ve Teknoloji Enstitüsü (14 adet), Seul Ulusal Üniversitesi (13 adet) ve Üniversite Ulsan (11 adet)'dir.

Şekil 6: 2008-2022 Döneminde Yayınlanan Robot Ekonomisine İlişkin Makalelerin Üniversitelere Göre Yıllık Dağılımının Bibliyometrik Ağ Analizi

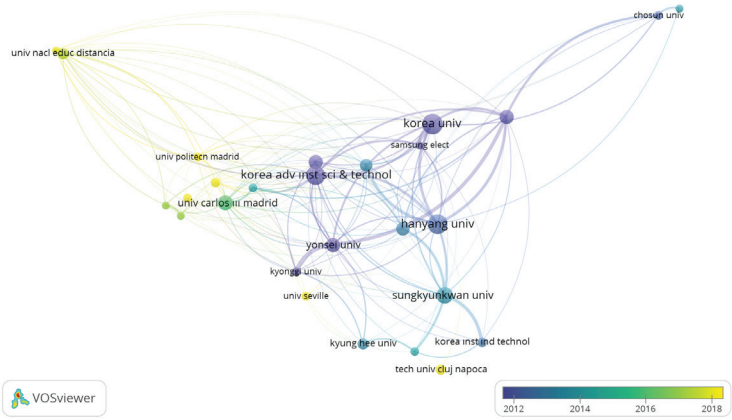

Şekil 6'dan da görüleceği üzere Kore Üniversitesi'nde en çok 2012 yılında robot ekonomisine ilişkin makale yayınlanmıştır.

Şekil 7: 2008-2022 Döneminde Yayınlanan Robot Ekonomisine İlişkin Makalelerin Üniversitelere Gören Dağılımının Yoğunluk Haritası

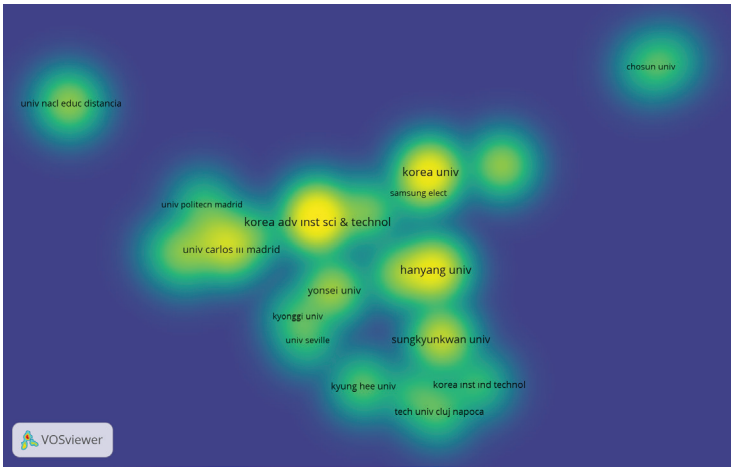

Şekil 7'ye bakıldığında en çok Kore Üniversitesinde sarı renk yoğunlaşmaktadır. Yani Kore Üniversitesinde, diğer üniversitelere nazaran daha fazla robot ekonomisi makalesi yazılmıştır.

Şekil 8: 2008-2022 Döneminde Yayınlanan Robot Ekonomisine İlişkin Makalelerin Dergilere Göre Dağılımının Bibliyometrik Ağ Analizi

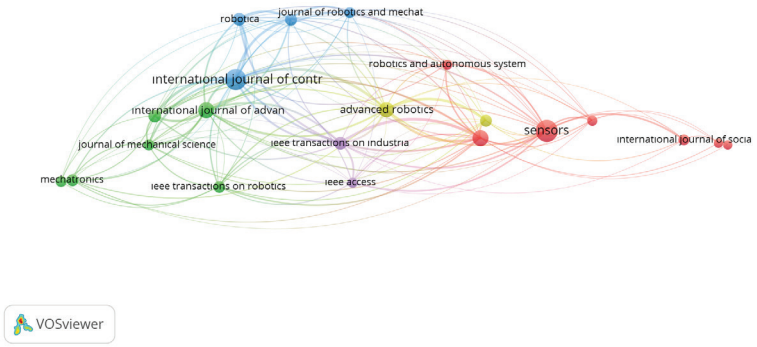

Robot ekonomisine ilişkin en az 5 yayını olan kaynaklara bakıldığında toplamdaki 229 dergiden sadece 21'inin eşik değeri karşıladığı görülmektedir. Şekil 8'e göre robot ekonomisi konusunda en fazla yayına sahip olan 10 dergi sırayla; Sensors (29 adet), International Journal of Automotive Technology (26 adet), International Journal of Intelligent and Robotic Systems (15 adet), International Journal of Advanced Robotic Systems (15 adet), Advanced Robotics (14 adet), IEEE Transactions on Industrial Electronics Journal (10 adet), Robotica (10 adet), International Journal of Precision Engineering and Manufacturing (10 adet), International Journal of Humanoid Robotics (9 adet) ve IEEE Transaction on Robotics (9 adet)'dir.

Şekil 9: 2008-2022 Döneminde Yayınlanan Robot Ekonomisine İlişkin Makalelerin Dergilere Göre Yıllık Dağılımının Bibliyometrik Ağ Analizi

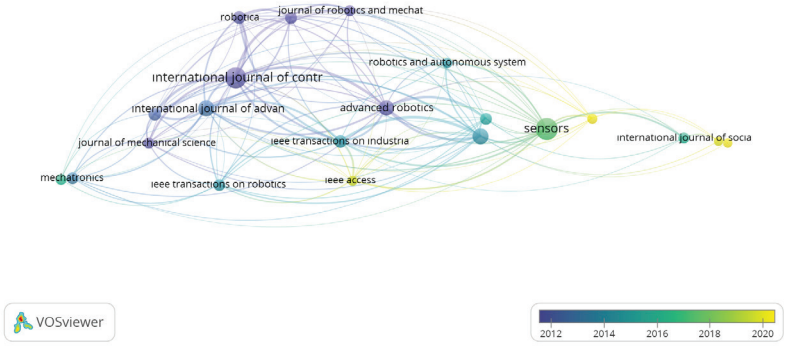

Şekil 9'a göre Sensors dergisinde en çok 2017 yılında robot ekonomisine ilişkin çalışma gerçekleştirilmiştir.

Şekil 10: 2008-2022 Döneminde Yayınlanan Robot Ekonomisine İlişkin Makalelerin Dergilere Göre Dağılımının Yoğunluk Haritası

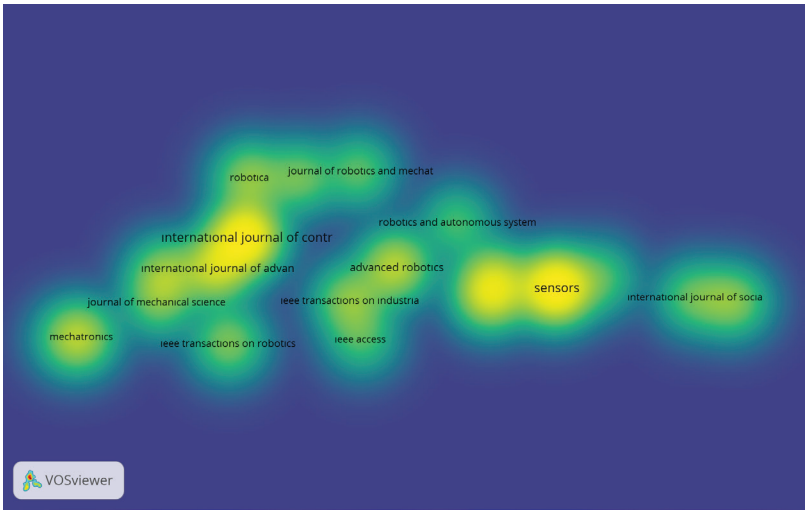

Şekil 10'da gösterilen yoğunlaştırılmış görsel ağ analizine göre "Sensors" dergisi robot ekonomisi konusunda en fazla çalışmanın yapıldığı dergidir.

Şekil 11: 2008-2022 Döneminde Yayınlanan Robot Ekonomisine İlişkin Anahtar Kelimelerin Eş- Birliktelik Ağ Analizi

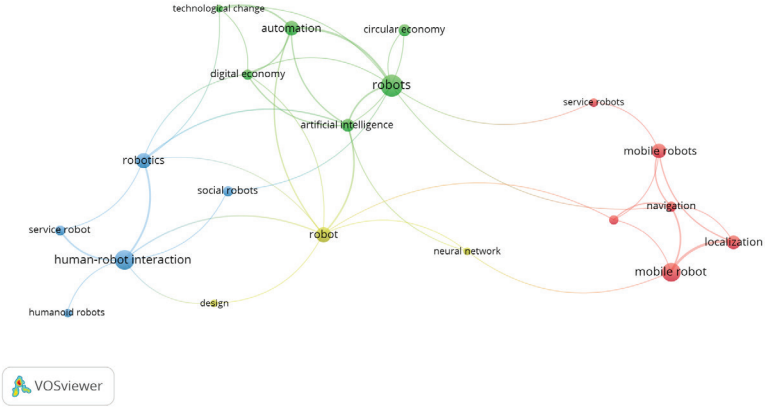

Eş-birliktelik analizi sayesinde "robot ekonomisi" konusunda yazılmış makalelerde yer alan anahtar kelimelerin birlikte kullanım durumlarına göre ağdaki güçleri ve kümeleri belirlenmektedir (Atabay vd., 2019: 1134'den akt. Gürdin, 2020: 223).

Çalışmada bir anahtar kelimenin en az 5 kere ortaya çıkışı dikkate alınmış ve toplam 1738 anahtar kelimeden sadece 22 tanesinin eşik değeri sağladığı görülmüştür. Robot ekonomisi konusunda en çok kullanılan anahtar kelimeler büyük dairelerle gösterilen; robotlar (36 adet), insan robot etkileşimi (28 adet), mobil robot (25 adet), robot (18 adet), robotik (18 adet), otomasyon (16 adet), mobil robotlar (15 adet), yerelleştirme (13 adet), yapay zekâ (12 adet) ve döngüsel ekonomi (11 adet)'dir.

Şekil 12: 2008-2022 Döneminde Yayınlanan Robot Ekonomisi İlişkin Anahtar Kelimelerin Yıllara Göre Eş-Birliktelik Ağ Analizi

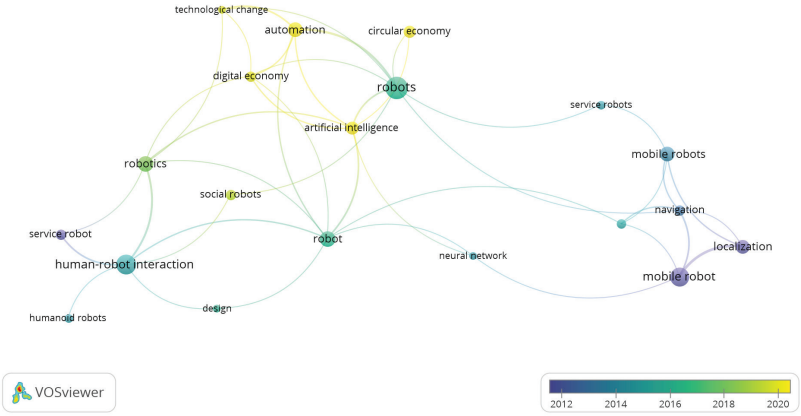

Şekil 12'ye bakıldığında robot ekonomisine ilişkin olarak; robotlar (36 adet), insan robot etkileşimi (28 adet), mobil robot (25 adet), robot (18 adet), robotik (18 adet), otomasyon (16 adet), mobil robotlar (15 adet), yerelleştirme (13 adet), yapay zekâ (12 adet) ve döngüsel ekonomi (11 adet) kelimelerinin son zamanlardaki yayınlarda daha fazla kullanıldığı görülmektedir.

Şekil 13: 2008-2022 Döneminde Yayınlanan Robot Ekonomisine İlişkin Anahtar Kelimelerin Eş-Birliktelik Yoğunluk Haritası

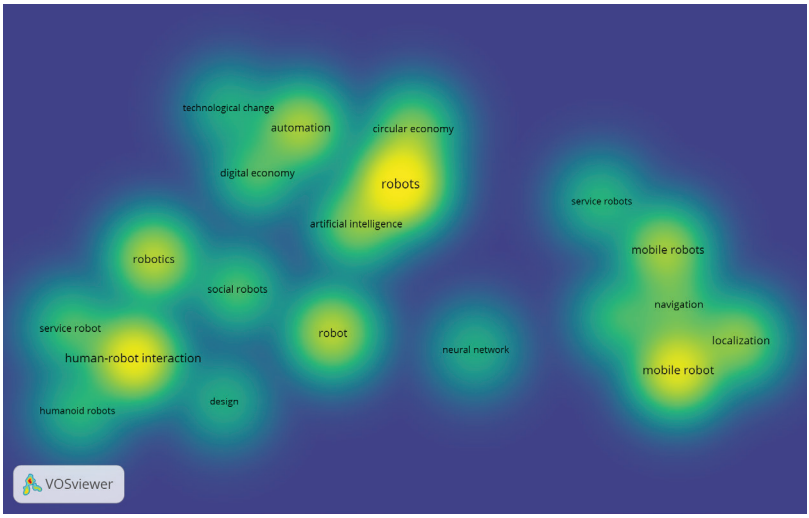

Şekil 13'e göre robotlar, insan robot etkileşimi, mobil robot, robot, robotik, otomasyon, mobil robotlar, yerelleştirme, yapay zekâ ve döngüsel ekonomi anahtar kelimelerinde sarı renkler yoğunluktadır.

Şekil 14: 2008-2022 Döneminde Yayınlanan Robot Ekonomisine İlişkin Makalelerin Yazarlara Göre Dağılımının Bibliyometrik Ağ Analizi

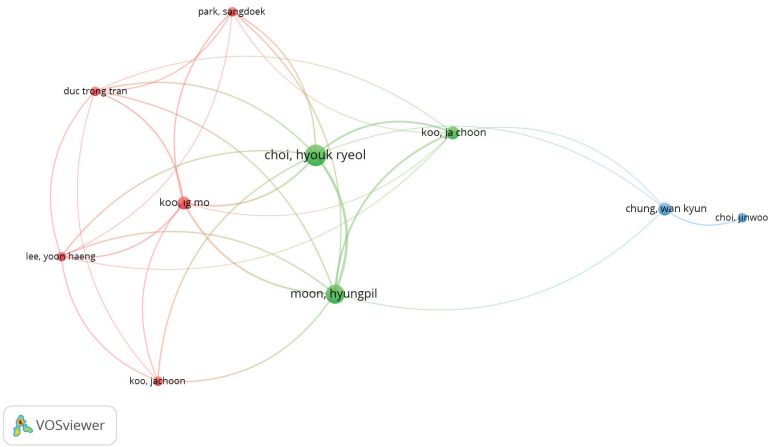

Robot ekonomisi konusunda yayın yapan toplam 1468 yazardan en az 3 yayını olan 90 yazara rastlanılmıştır. Yazarlara ilişkin ağ analizlerinde yazarlara ait makale sayısına göre düğümler büyüdüğüne göre şekil 14'e göre robot ekonomisine yönelik en fazla yayın yapan yazar 14 yayınla

Hyuok Ryeol Choi'dir. Hyuok Ryeol Choi'yi takiben Hyungpil Moon (11 adet), Jangmyung Lee (10 adet), Hee-Jung Kang (9 adet), Woojin Chung (9 adet), Byung-Ju Yi (8 adet), Cecilio Angulo (7 adet), Jae Bok Song (7 adet), Ernesto Febregas (6 adet), Munsang Kim (6 adet) ve Carlos Balaguer (6 adet) analize konu olan 1468 yazardan, robot ekonomisi konusunda en çok yayın yapan yazarladır.

Şekil 15: 2008-2022 Döneminde Yayınlanan Robot Ekonomisine İlişkin Makalelerin Yazarlara Göre Yıllık Dağılımının Bibliyometrik Ağ Analizi

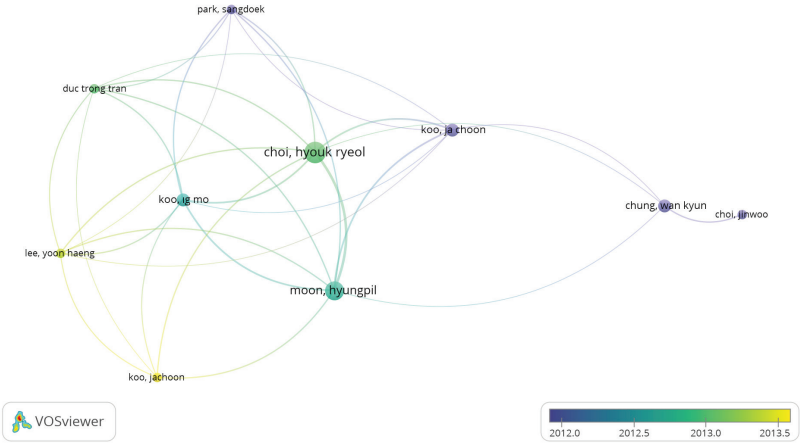

Yazarların robot ekonomisine ilişkin gerçekleştirdiği çalışmalara yıllar bazında bakıldığında; Hyuok Ryeol Choi en çok yayını 2013 yılında gerçekleştirirken Ja Choon Koo 2012 başlarında, Ig Mo Koo 2012 ortalarında, Hyungpil Moon 2012'nin sonlarında ve Yoon Haeng Lee ise 2013 yılının ortalarında gerçekleştirmiştir.

Şekil 16: 2008-2022 Döneminde Yayınlanan Robot Ekonomisine İlişkin Makalelerin Yazarlara Göre Dağılımının Yoğunluk Haritası

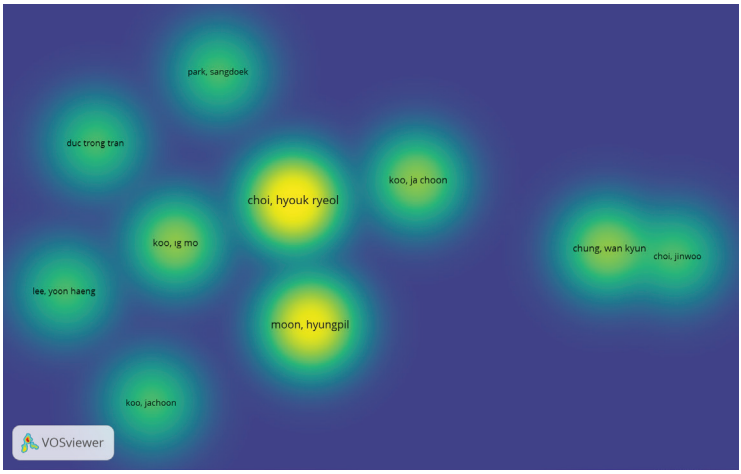

Şekil 16'ya göre robot ekonomisi konusunda en fazla yayın yapan yazar Hyuok Ryeol Choi'dir. Hyuok Ryeol Choi'yi takiben Hyungpil Moon, Jangmyung Lee, Hee-Jung Kang, Woojin Chung, Byung-Ju Yi, Cecilio Angulo, Jae Bok Song, Ernesto Febregas, Munsang Kim ve Carlos Balaguer'dir.

SONUÇ

Çalışmada Web of Science (WoS) veri tabanından robot ekonomisine yönelik çalışmalara ulaşılmış ve bibliyometrik analiz gerçekleştirilmiştir. Gerçekleştirilen bibliyometrik analiz sonucunda ulaşılan verilere ilişkin bilimsel haritaların görselleştirilmesinde ise VOSviewer (version 1.6.14)'den yararlanılmıştır. WoS'dan 27 Kasım 2022 tarihinde, robot ekonomisine yönelik toplamda 3473 adet çalışmaya ulaşılmış ve analize1417 adet makale dâhil edilmiştir.

Bibliyometrik ağ analizi sonucunda; 2013-2022 yılları arasında robot ekonomisi konusunda 1417 adet makale yayınlanmış olup bunlardan en az 5 makale yayınlama şartına haiz olan ülke 191 adet makale ile Güney Kore iken Türkiye 5 makale ile 18. sırada yer almaktadır. Robot ekonomisi ile ilgili en az 5 adet makale yayınlayan kurum 29 adet makale ile "Kore Üniversitesi" iken bu şartı sağlayan dergilerin başında 29 adet makale ile "Sensors" dergisi gelmektedir. En az 3 adet makale yayınlama şartına uygun yazarların başında 14 makale ile "Hyuok Ryeol Choi" gelmektedir. Makalelerdeki anahtar kelimeler arasındaki eş-birliktelik ağına bakılırken de anahtar kelimenin en az 5 kere tekrar etme şart göz önünde bulundurulmuş olup en çok (36 tekrarla) "Robotlar" anahtar kelimesinin tekrarlandığı görülmektedir.

Çalışma ile robot ekonomisi makaleleri hakkında veriler sunulmuş ve bu konuda çalışacak olan araştırmacılara sistematik düzeyde bir alt yapı oluşturulmuştur.

KAYNAKÇA

Anagnoste, S., Biclesanu, I., Teodoroiu, C. ve Bellini, F. (2022). "Artificial Intelligence in Healthcare: Public Perception of Robotic Surgery". *16th International Conference on Business Excellence (ICBE) - New Challenges of the Century - Digital Economy and the Green Revolution*. Proceedings of the International Conference on Business Excellence, 16(1): 251-259.

Evren, S. ve Kozak, N. (2012). Türkiye'de 2000-2010 Yılları Arasında Yayımlanan Turizm Konulu Makalelerin Bibliyometrik Analizi. N. Kozak ve M. Yeşiltaş (Yay. haz.), *IV. Lisansüstü Turizm Öğrencileri Araştırma Kongresi, 12-15 Nisan 2012, Kemer-Antalya, Türkiye, Bildiriler* içinde (s. 250-267). Ankara: Anatolia: Turizm Araştırmaları Dergisi.

Gravina, A.F. ve Pappalardo, M.R. (2022). "Are Robots in Rich Countries A Threat for Employment in Emerging Economies?". *Economics Letters*, 221: 1-5.

Guimarães, L. ve Mazeda Gil, P. (2022). "Looking Ahead at The Effects of Automation in an Economy with Matching Frictions". *Journal of Economic Dynamics & Control*, 144:1-19.

Gürdin, B. (2020). "Yeşil Pazarlamanın Bilimsel Haritaların Görselleştirilmesi Tekniğiyle Bibliyometrik Analizi". *Econder International Academic Journal*, 4 (1) , 203-231.

Gürdin, B. (2020), "Robonomi ve Müşteri Memnuniyeti: Hizmet Robotlarına İlişkin Literatür Taraması". *Ekonomi Maliye İşletme Dergisi*, 3(1):85-100.

Gürdin, B. (2020). "Türkiye'de Robonomi: Z Kuşağı Gençlerin Hastanelerde Potansiyel Hizmet Robotu Kullanımına Yönelik Tutumları". *Artuklu Kaime Uluslararası İktisadi ve İdari Araştırmalar Dergisi*, 3(1): 56-78.

Huang, H. (2022). "The Correlation between the Development of IoT Robot Technology and the Effect of Economic Development". *Journal of Interconnection Networks*, 22(3).

Ivanov, S. (2016). "Will Robots Substitute Teachers?". *Yearbook of Varna University of Management*, 9: 42-47.

Ivanov, S. (2017). "Robonomics - Principles, Benefits, Challenges, Solutions", *Yearbook of Varna University of Management*, 10: 283-293.

Jan van Eck, N. ve Waltman, L (2022). Manual for VOSviewer version 1.6.14 (*Kullanılan Program*), Universiteit Leiden.

Karuppiah, K., Sankaranarayanan, B., Ali, S.M., Bhalaji, R.K.A. (2022). "Decision Modeling of the Challenges to Human-Robot Collaboration in İndustrial Environment: A Real World Example of an Emerging Economy". "Flexible Services and Manufacturing Journal, 1-31.

Niculescu, M., Pelau, C. ve Pop, S. (2022). "Social Appreciation of the Interaction with an Anthropomorphic Robot". *16th International Conference on*

Business Excellence (ICBE) - New Challenges of the Century - Digital Economy and the Green Revolution. Proceedings of the International Conference on Business Excellence, 16(1): 1475-1482.

Pelau, C., Barbul, M. ve Bojescu, I. (2022). "A Conceptual Comparative Approach on Personal AI Assistants and External Service Robots". *16th International Conference on Business Excellence (ICBE) - New Challenges of the Century - Digital Economy and the Green Revolution*. Proceedings of the International Conference on Business Excellence, 16(1): 1466-1474.

Pritchard, A. (1969). Statistical Bibliography or Bibliometrics? Journal of Documentation, 25(4), 348–349.

Vorobeva, D., El Fassi, Y., Costa Pinto, D. C., Hildebrand,D., Herter, M. M. ve Mattila, A. S. (2022). "Thinking Skills Don't Protect Service Workers from Replacement by Artificial Intelligence". *Journal of Service Research*, 25(4): 601–613.

Web of Science Core Collection (2022). Erişim adresi: http://apps.webofknowledge.com/WOS_GeneralSearch_input.do?product=WOS&search_mode=-GeneralSearch&SID=D4jNCLV71TgtBmbEPgK&preferencesSaved=

Writz, J. ve Kowalkowski, C. (2022). "Putting the "Service" into B2B Marketing: Key Developments in Service Research and Their Relevance for B2B". *Journal of Business & Industrial Marketing*, 1-18.

Zhang, Q., Zhang, F. ve Mai, Q. (2022). "Robot Adoption and Green Productivity: Curse or Boon". *Sustainable Production and Consumption*, 34: 1–11

Bölüm 15

ANADOLU'DAKİ ROMA YOLLARINA GENEL BİR BAKIŞ

Sinan ALTUN[1]

Bu metin yazarın doktora tezine dayanarak hazırlanmıştır. Tez künyesi hk. Tez Adı: Roma İmparatorluk Dönemi'nde Anadolu'da Yollar ve Yol Ağları; Yazar: Sinan Altun; Tez Danışmanı: Prof. Dr. Gonca Cankardeş Şenol, Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Arkeoloji Anabilim Dalı Klasik Arkeoloji Bilim Dalı, İzmir 2017.

Dr. Öğr. Üyesi Sinan Altun. Iğdır Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Sanat Tarihi Bölümü. E. Posta: sinan.altun@igdir.edu.tr. Orcid No: https://orcid.org/0000-0002-6788-5056

GİRİŞ

Antik dönemde kentler arası karasal bağlantıların varlığı, İ.Ö. 7. yüzyıldan itibaren bilinmektedir. Bu bağlantılar, iletişim, savaş, ekonomik nedenler gibi sebeplerle kullanılmıştır. Tezde Roma yolları konusunun ele alınmasının nedeni, Roma İmparatorluğunun yollar konusunda o zamana değin bilinen en kapsamlı çalışmaları yapması ve yolları kurumsal kimliğinin bir parçası haline getirmesidir. Bu konunun ele alınmasının amacı, kentler arası iletişim ve bağlantının göz önüne serilerek, antik dönemde söz konusu kentler arasındaki ticari ve askeri ilişkilerin anlaşılabilmesinin yanı sıra Roma'nın bölge üzerindeki politik enstrümanlarından birisi olan yolları anlayabilmeye çalışmaktır.

Yollar hakkında bilgi sahibi olmamızı sağlayan unsurlardan birisi, fiziksel kalıntıların yanında, antik dönemden günümüze gelen haritalardır. Bu haritaların oluşturulmasının esas amacı ise ticari nedenlerden çok, askeri nedenlerdir. Bu sayede yol hatları izlenebilmiş ve olası yol güzergâhları saptanmaya çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Roma Yolu, Anadolu, Batı Anadolu, Via, Via Sebaste, Roma İmparatorluğu, Romanizasyon.

Arkeolojik ve epigrafik kanıtlar dikkate alındığında, Anadolu'da bulunan Roma yolları üstbaşlığı altındaki en kapsamlı verilerin Cilicia bölgesi özelinde bir yoğunluk gösterdiği gözlemlenebilmektedir. Cilicia'nın yanı sıra, çoktan aza doğru, Thrakia, Asia, Cappadocia ve Galatia bölgeleri veri bazında diğer bölgelere kıyasla daha fazla girdi sunmaktadır.

Anadolu'daki antik yollarla ilgili veriler ilk olarak yol kalıntıları, daha sonra miltaşları ve diğer epigrafik kaynaklar olarak sıralanabilir. Spesifik olarak, antik yollarla ilgili tarihlendirme ve güzergâh belirleme konusunda birincil veriyi miltaşları sağlamaktadır.

İmparatorların ve Roma devlet görevlilerinin teşvik ve düzenleme işlerine çok defalar müdahale ettiği şehirleşme düzeyi yüksek kentlerde, yapılacak çok fazla iş vardır. Yönetimin desteklemeyi değer bulduğu bu işler arasında en önemlisi, kentleşmeyi ilerletmek ve özellikle iletişim güzergâhlarını ve su teminini geliştirmektir. Günümüzde, ülkemizde yaşayan herkesin bildiği yol-su-elektrik kavramı yönetimin hizmet politikası sayılabilir. Bilindiği kadarıyla, Roma imparatorluğu her köye yol ve su götürmeyi planlamamıştır. Ancak imparator ve valilerin su sistemlerinin yapım ve bakımı için önemli bir bütçe ayırıp, bu hizmeti yalnız kentlere değil, köylere de ulaştırdığı bilinmektedir. İmparatorluk yönetimi sağlam iletişim güzergâhlarının ve iyi gelişmiş limanların ekonomik öneminin de farkındaydı. Örneğin Genç Plinius (*Plinius*, ep. 10, 41 f., 61 f.), İmparator

Traianus'a Sapanca gölü ile Marmara Denizi'ni birbirine bağlayacak bir kanal açma önerisinde bulunarak bu hatta malların taşınmasının ekonomik önemini vurgulamıştır. (Marek 2016: 372).

Asia Minor'de, Roma yolları yapılmadan uzun zaman önce, Sardeis'den Susa'ya uzanan Kral Yolu, uzun mesafe yol sistemi olarak karşımıza çıkmaktadır. Yerleşim yerleri ve nekropolisler dışında herhangi bir yerde Roma öncesi dönemde taşla kaplı yol görülmemektedir. Asia Minor'de İ.Ö. 129 yılından itibaren görülen eyaletleştirme faaliyetleri çerçevesinde başlayan gelişme süreci, İmparatorluk Dönemi ile birlikte, Roma yol ağının yoğunluk ve kalite kazanarak, en azından İ.S. 7. yüzyıla dek bütünselliğini korumuş olması ve 19. yüzyıl sonuna dek yaşamasıyla bölgenin tarihinde önemli bir rol oynamıştır. Uzun mesafelerde, Osmanlı İmparatorluğu'nda kervan yolları, Türkiye Cumhuriyeti'nde ise asfalt yolları dahi Roma yollarını takip etmiştir. Birçok han ve kervansarayın bulunduğu yol güzergahı üzerinde kasabalar da kurulmuştur, bu durum antik dönemde de çeşitli durakların olduğunu düşündürmektedir.*(A.g.e.*: 372-374) Bununla ilgili olarak David French, bir sınıflandırma yapmıştır. Civitas yerleşim yeri, Mutatio durak, Mansio ise han olarak düşünülebilir. (French 2016: 42.)

Asia Eyaleti'ndeki önemli yollar (Harita 1) arasında özel öneme sahip, kuzey-güney doğrultulu Hellespontos (Çanakkale Boğazı) kıyısından başlayıp Lycia yarımadasına uzanan ve bu yollardan kollara ayrılıp, Hermos ve Meander Vadileri içinden geçerek Anadolu içlerine uzanan yollar bulunmaktadır. Diğer önemli bir yol da, Pergamon platosu üzerinden Thyateira, Sardeis, Philadelpheia, Laodikeia ve Termessos'dan aşağı Attaleia'ya inen, *Legatus* Manius Aquillius'un planladığı yoldur. Daha sonra İmparator Augustus bu yolu iki ana yola bölmüştür. Bölünen yolların ikisi de *via Sebaste* olarak adlandırılmıştır. Bu yollar Asia eyaletinin doğusundan çıkarak Pisidia'da kurulan *coloniae* ile bağlantıları sağlamaktadır. Bu yollar, Pisidia'da Antiocheia'dan başlamaktadır. Bunlardan biri batıya yönelerek Apollonia'dan devam eder, daha sonra güneye kıvrılarak Comama üzerinden Termessos yakınlarında Manius Aqullius'un yoluyla birleşir. Diğer yol ise güneydoğuya yönelip çatallanır, kollarından biri Iconium diğeri ise Lystra'ya çıkmaktadır (Marek 2016, 375).

Ana yollar Lycia çevresinden devam etmektedir. Bölgede ele geçen ve Geç Antik Dönem'e tarihlenen birkaç miltaşı, Xanthos ve Arykandos vadilerinden geçen iki önemli kuzey-güney doğrultulu yol üzerinde bulunmuştur. Miltaşlarının az olmasının yanı sıra, bir liman kenti ve *caput provinciae* olan Patara'da birkaç yıl önce, yalnızca bölgede değil, bütün imparatorluk için eşsiz olan bir buluntu ele geçmiştir. Bu buluntu, bölgenin ilk valisi Quintus Veranius döneminde, bölgeyi eyalet haline getiren İmparator Claudius'un atlı bir heykelinin üzerine konulduğu kaidedir.

(**Resim 1**) *Stadiasmus Patarensis* olarak (*A.g.e.*, 375.) adlandırılan bu kaidede, bölgedeki kentlerle ilişkili 70 bağlantı yolundan söz edilmekte ve uzaklıklar *stadia* halinde verilmektedir. Bu kaide-yazıt-anıtta imparatorun valisi aracılığıyla yollar yaptığından söz edilmektedir. Uzaklıkların *stadia* cinsinden verilmesi, bu yolların Anadolu'daki diğer uzun mesafe yollarından ayrılmasını da beraberinde getirmektedir. Tübingen Üniversitesi'nin Lycia merkezindeki Yavu dağında (Demre) yürüttüğü Kyaneai projesi, bir aşama daha derine inerek, Stadiasmus Patarensis'de gösterilen doğu-batı doğrultulu yollardan birinin Phellos'dan başlayıp Kyaneeai üzerinden Myra'ya giderek bu bölgeden geçtiğini göstermektedir. Bu yoğun araştırma, söz konusu ana yola ek olarak, teraslama, taş kesme (bazı durumlarda basamaklar halinde) ve az miktarda yüzeyi taşla kaplama ile desteklenmiş antik bir yol ağının antik yerleşimlere yöneldiğini da ortaya koymaktadır. Yolun genişliği ve kalitesi, ancak belirli yerlerde araç trafiğine imkan sağlamaktadır; bu durum yol ağının ilk olarak bölgesel ekonomik ihtiyaçlara hizmet ettiğini göstermektedir. Pergamon'da yolların bakım ve onarımı bölgede yaşayan topluluğun (*leophoroi*) sorumluluğundadır. Bu yollardan geniş olanlar yaklaşık 13,5 m. iken daha dar yollar en azından 5.40 m. genişlik gösterir ve yasal olarak düzenlenmiştir.

Lycia'nın ötesinde, Manius Aquilius'un yaptırdığı yol Anadolu içlerinden çıkar ve Pamphylia ovasından devam eder. Miltaşları, yolun doğuya doğru ilerleyerek, Saros ve Pyramos'u köprülerle aşarak, Akdeniz kıyılarının zorlu kısmı Dağlık Cilicia'dan geçtiğini ve buradan Ovalık Cilicia'ya ulaştığını göstermektedir. Yolun kuzeyden giden kısmı Euphrates'e doğrudan giden güzergâh Zeugma yakınlarından, Amanos Dağları etrafından geçerken, Amanoslar civarında yol çatallanarak, Suriye metropolisi Antiocheia'ya inmektedir. Bu çatallardan en batıda olanı Issos körfezi kıyılarını izleyerek Belen Geçidi'nden dağları aşmaktadır. Ana yoldan çatallanarak Antiocheia'ya yönelen yol, dağ silsilesinin eteklerinden geçen yolun bir ucu Nicopolis, diğer ucu ise Kyrrhos ve Gindaros içinden geçmektedir.

Anadolu'nun kuzeyinde, ortasında ve doğusunda bulunan uzun mesafeli yollar öncelikle askeri amaçlarla yapılmıştır. Bu yapım, İmparator Augustus ile başlamış ve Flaviuslar ile zirveye çıkmıştır. Yol yapımı İ.S. 80-82 yılları arasında Galatia-Cappadocia *legatus*'u olan Aulus Caesennius Gallus ile devam etmiştir. Daha sonraki dönemlerde (*A.g.e.*, 376, 378) yol yapım işinin kanıtları yoktur ancak yol onarım ve bakımı ile ilgili miltaşları yoğun bir şekilde ele geçmiştir. Bunun başlıca nedeni, İmparatorlar Traianus ve Septimius Severus dönemlerinde doğuda yapılan savaşlar ve daha sonra Diocletianus ve Constantinus'un bu politikayı devam ettirmesiyle ilişkili olmalıdır. Yalnızca sözü edilen bu yol sisteminin uzunluğu 9.000 km. (5600 Roma mili) olarak ifade edilmektedir.

İmparatorluk Dönemi'ne kadar Karadeniz kıyısında Herakleia'dan Trapezeus'a olan kentler büyük olasılıkla birbirine yalnızca deniz yoluyla bağlıydı; çünkü dik kıyılar, artalandaki uzun alanlar üzerinden geçme imkanını güçleştirmektedir. Pontus ve Bithynia bölgesindeki İmparatorluk Dönemi yol yapımına dair en erken kanıt, İ.S. 45 yılına tarihlenmektedir. Bu kanıt, Amastris üzerindeki Julius Aquila anıtıdır. Burada, Tieion'dan (Zonguldak, Çaycuma) gelen yol, kayaya oyulmuş olmak zorundadır. Çatalzeytin yakınlarında (Abonuteichos'un batısı) bulunan yol yüzeyi ve miltaşı kalıntıları İ.S. 3. yüzyıla tarihlenmekle birlikte, İmparatorluk Dönemi'nde sahil yolunun Sinope'ye dek uzandığını kanıtlamaktadır(*A.g.e.*, 378).

Kuzey Asia Minor içinden çıkan iki önemli yolun başlangıç noktası Nicomedeia ve Nicaia kentleridir. Traianus döneminde, kuzeyden geçen yol Boğaz'dan Bithynion-Klauidiupolis'a (Bolu) buradan Bithynia yaylalarına devam etmektedir. Bithynia düzlüğünde, Adapazarı yakınlarında, Sangarios'un bahar aylarında sel altında kalan alçak alanlarından geçmek zorunda kalmaktadır. Yolun yayladan devam eden kısmı, olasılıkla Gangra'nın kuzeyinden Devrez Çay'ın aktığı vadiden Halys Irmağı'na doğru kıvrılmakta ve buradan Amaseia'ya dek devam etmektedir. Bithynion-Claudiupolis yakınlarında bu yol çatallanmakta ve buradan ormanlık alan içindeki vadiden kıyıda Tieion'a dek devam etmektedir. Bu yol, İmparator Vespasianus döneminden itibaren varlık göstermektedir ve İ.S. 3. yüzyıla dek tamir/onarım görmüştür (A.g.e., 378).

İmparatorluğun en önemli askeri yollarından biri olan güneydeki güzergâh ise, Nikaia'dan doğuya yönelerek dağlara uzanmakta, Iuliapolis yoluyla Sangarios Vadisi'nden geçerek Ancyra'ya, buradan da Pontus kentlerinden Amaseia'ya ulaşmaktadır. Traianus döneminden Tetrarşi dönemine dek sürekli bakım ve onarım görmüştür. Bu yola, Iuliapolis yakınlarında, Sangarios'da, Asia eyaletinden gelen başka bir yol daha katılmaktadır. Bu eyalet sınırındaki yoğun transit araç trafiği yüzünden Genç Plinius (*Plinius* ep 10, 77.) ,İmparator Traianus'un buraya, *in capite Bithyniae*'ye, bir *centurion* lejyonu göndermesi için uğraşmış; ancak sonuç alamamıştır.

Pontus bölgesindeki İmparatorluk Dönemi'ndeki yol ağı ile ilgili en erken kanıt, Yukarı Fırat taraflarındaki Erzincan'dan gelmiştir: İmparator Domitianus dönemine tarihlenen bir miltaşı Satala ile orta Pontus arasında Lykos vadisi üzerinden (Nicopolis yoluyla) bir bağlantıdan söz etmektedir. Pontus bölgesinde köprü kalıntıları batıdakilere oranla sayıca daha çoktur ancak daha detaylı bir araştırma yapmadan bunların Roma yapımı olduğunu söylemek zordur. Söz konusu köprüler, Halys, Iris, Lycos, Skylax ve bu ırmakların kolları üzerinden geçmektedir.

Orta Anadolu'daki iletişim arterlerinin en önemlisi Dorylaion'dan Asia eyaleti dışına yönelerek, Galatia tepeleri arasından Ancyra'ya yönelmekte ve burada çatallanmaktadır. Bu çatallardan birisi Galatia metropolislerinden Tavium ile Sebastopolis'i Yukarı Halys tarafında birbirine bağlar ve burada tekrar bölünür; bir bölüm Nicopolis ve Satala'ya, diğer bölüm ise Melitene'ye ulaşmaktadır. İkinci çatal ise Tuz Gölü'ne yönelmekte ve daha sonra doğuya yönelerek, Caesarea'da, Melitene yakınlarındaki Euphrates sınırından gelen başka bir yola katılmaktadır. Yine Tuz Gölü'nün doğu kıyısı yakınlarında, bu ikinci yoldan çatallanan üçüncü bir yol ise güneye yönelerek Cilicia Kapıları üzerinden Tarsos'a ulaşmaktadır; bu yol Orta Çağ'dan itibaren hacılar tarafından kullanılan Hacı Yolu'dur (Marek 2016; 379). (Harita 2) Daha genel olarak bakıldığında, Roma İmparatorluk Dönemi'nde Asia Minor'u kuzeybatıdan (Khalkedon/Kadıköy) güneydoğuya (Suriye sınırı, Antiocheia) Nikomedia, Nikeia, Ankyra, Cilicia Kapıları ve Tarsus üzerinden geçen yol imparatorluğun doğu kısmının belkemiğini oluşturmuştur. Özellikle Balkan yarımadası ve doğudaki Syria ve Arabia'daki ordular için hızlı bir iletişim ve bağlantı kurmasının yanı sıra, Kutsal topraklara giden hacılara da hizmet etmiştir. Ankara üzerinden Tuz Gölü'nü doğu kısmından aşarak, Cotiaeum ve Iconium üzerinden Cilicia Kapıları'na ulaşmaktadır (Belke 2017; 30).

Bazı önemli yollar doğrudan imparatorluğun doğu cephesine çıkmaktadır. Örneğin kuzeydeki bir güzergâh Nikomedia'da Hacı Yolu'ndan ayrılarak Karadeniz'de Claudiopolis üzerinden Paphlagonia ve Amaseia, Neocaeseria ve Satala'ya ulaşır. Ortadan giden başka bir güzergâh Ankyra'da Hacı Yolu'ndan ayrılarak Sebasteia'ya ulaşmaktadır. Burada iki kola ayrılan yolun bir kolu Melitene ve Euphrates, diğer kolu ise Nikopolis'e ulaşmaktadır. Özellikle Erken Roma Dönemi'nde, İ.Ö. 2. yüzyılda yaşayan coğrafyacı Artemidorus'a göre Ephesos'dan başlayan yol, Karia, Phrygia, Lykaonia ve Kappadokia'dan geçerek Euphrates'e varmaktadır. Bu yol geç dönemde kullanılmamakla birlikte, özellikle batıdaki Meandros Vadisi'nde ve doğuda Caeserea'dan Melitene ve Euphrates'e uzanan kısmı güncelliğini korumuştur.

Karadeniz'deki çeşitli liman kentlerinden (Sinope, Amisos, Trapezus gibi) güneye ve Akdeniz'deki liman kentlerinden (Attalia, Anemurium, Seleukeia, Aegeae) kuzeye doğru uzanan yollar da bulunmaktadır; ancak bunların çoğunluğu (Trapezus ve Attalia dışındakiler) doğu batı uzantılı verev yollar kadar bölgesel önem taşımamışlardır (*A.g.e.*, 31-32.).

David French, Afyon tarafında, Şuhut-Çobankaya-Uzunpınar-Karadilli ovasına doğru uzanan bir yol hattı keşfetmiştir. Buradan Fahrettin Paşa Geçidi'ne (Gavur Geçidi) ulaşmakta ve Çölovası'nı kat etmektedir. Herhangi bir miltaşı bulunmamıştır (French, 1991:232). Thomas

Drew-Bear ise Dinar tarafında Hadrianus döneminde yaptırılmış yoldan söz etmektedir (Drew-Bear 1985: 100.)

Temenotherae veya Temenuthyrai'den (Uşak) güneye Sebaste'ye (Selcikler) uzanan yol, kayıtlara geçirilmiştir. Sebaste'den kuzeye Acmonia'ya (Ahat'a) doğru uzanan Roma yolu detaylı olarak incelenmiştir. Korunagelmiş kalıntılar çok az olmasına rağmen, hat rahatlıkla takip edilebilmektedir (French 1992:152.) Uşak yakınlarında bulunan bir miltaşının antik Temenotherae kentinin lokalize edilmesine yardımından söz edilmiştir. (Varinlioğlu Debord 2010: 1.)

Philadelphia'dan doğuya Tripolis ve Hieropolis'e, Philadelphia'dan olasılıkla Derbent üzerinden Blaundus'a, bu yoldan ayrılarak doğuya, Şapcılar ve Çivril üzerinden Eumenia'ya uzanan bir yol ağının varlığından söz edilmektedir (French 1993: 200).

Sebaste'nin (Sivaslı, Uşak) güneyinden Peltae'ye (Çivril'e) uzanan Roma yolu, Bulgaz mevkiinde araştırılmıştır. Yola ait oldukça az sayıda iz bulunmasına rağmen, Cabar'da oldukça iyi durumda bir miltaşı bulunmuştur. Üzerinde bulunan yazıt geç döneme aitse de (4. ve 5. yüzyıllar) Eumenia'dan (Işıklı'dan) söz etmektedir (French 1992,154.) Aizanoi'nin Doğu Asya ulaşım sistemi içinde önemli bir kesişim noktası olduğu kesinleşmiştir. Burada en az altı yol birleşmektedir. Aizanoi-Cidyessus yolu ile Acmonia-Appia yollarının birbirleriyle keşiştiği görülmüştür.(French 1993: 200).

Kütahya'nın kuzeyinde iki yol, Dorylaeum – Cotiaeum yolu ve Nicaea-Cotiaeum yolu araştırılmıştır. Çok iyi korunmuş durumda olmamalarına rağmen, her iki yolun da hatları bellidir ve her ikisi de özellikle Sabuncupınar bölgesinde Porsuk Çayı'ndan oldukça uzaklaşmaktadır. Kütahya'nın güneybatısında ve güneyinde özellikle Pullar (Resim 3) , Dereköy (Resim 4) ve Susuzkaya (Kütahya'nın güneyi) ve Göynükören'de (Aslanapa'nın batısı) Cotiaeum-Aezani, ve Aezani – Docimeum yollarının en belirgin izleri gözlenmiştir (French 1992: 151).

Denizli'de üç yol üzerinde çalışılmıştır. İlk olarak, Philedelphia'dan (Alaşehir) Tripolis'e (Yenice) uzanan yol üzerinde miltaşları ve çeşitli tesisler tespit edilmiştir. İkincisi, Sebaste'nin (Sivaslı,Uşak) güneyinden Peltae'ye (Çivril) uzanan Roma yolu araştırılmıştır. 4.-5. yy'a tarihlenen bir miltaşı bulunmuştur. Üçüncü olarak, Hierapolis'in güneyinden Kibyra'ya (Gölhisar,Burdur) doğru uzanan Roma yolu Denizli Cankurtaran geçidi mevkiinde incelenmiştir. Yol oldukça iyi korunmuş durumdadır (A.g.e., 154.)

Celal Şimşek, Laodikeia'daki agoranın, Efes kapısından çıkan Roma yolu ile yakın ilişkili olduğunu söylemektedir. Bu kapının Efes kapısı ola-

rak adlandırılmasının nedeni ise buraya gelen yolun Efes üzerinden gelmesidir (Traversari 2001: 220).

Buldan bölgesinde 1897 yılında Anderson tarafından ve 1988'de Drew Bear tarafından görülmüş olan miltaşı parçalara ayrılmıştır (French 1988: 357). Köyün aşağısında bulunan vadide bir Roma yolu ve yol üzerinde bir tesis (yörede kilise olarak bilinmektedir) tespit edilmiştir. Bunlar Philadelphia'dan (Alaşehir'den) Tripolis'e (Yenice'ye) uzanan yola aittirler (French 1992: 153).

Hierapolis'in güneyinden Kibyra'ya (Gölhisar'a, Burdur) doğru uzanan Roma yolu Denizli Cankurtaran geçidi mevkiinde incelenmiştir. Yol oldukça iyi (veya çok yakın bir geçmişe kadar) korunmuş durumdadır. Bu yoldan bulunmuş olan bir miltaşı Serinhisar'a (eskiden Kızılhisar) getirilmiştir. Taşın üzerinde bulunan yazıtın okunması hemen hemen olanaksız durumdadır (A.g.e.:154.)

Acıpayam'dan Burdur istikametinde uzanan bir doğu-batı yolunun varlığı tespit edilmiştir. En iyi korunmuş izler Salda yakınlarında görülmektedir. Miltaşı bulunmamıştır (French 1991:232).

David French, Güneybatı Anadolu'da başlıca Burdur ve Isparta'yı kapsayan bölgede çalışmalar gerçekleştirilmiştir. Bu çalışmalarda amaçlanan; Doğu Asya'da kabaca Eskişehir, Akşehir, Dinar, Uşak, Kütahya yolunu kapsayan bir fasikül hazırlamaktır. Çalışmalar tamamlanmamış olmasına rağmen önemli sonuçlara ulaşılmıştır. Bu sonuçlar şunlardır:

Pergamum/Tacina (bugünkü Yaraşlı) arasında Roma Cumhuriyeti'ne ait bir yolun varlığı anlaşılmıştır. Bunun ispatı Tacına yakınlarında bulunan iki yeni, bu döneme ait mil taşının bulunmasıdır. Yolun kalıntıları da korunmuş durumdadır.

Karamik ovasında Çay'ın güneyinde başka bir yolun varlığı French tarafından ortaya çıkarılmıştır. Bu yolun ispatı da Devederesi'nde bulunan bir mil taşıdır. Apameia'den (Dinar) , Philomelium'a (Akşehir'e) uzanan bir yolun daha eski bir yolun devamı olduğu sonucuna varılmıştır. Bu yol sonradan Kral Yolu olarak adlandırılan eski İran yoludur. (**Harita 8**).

Aynı alanda, Sultandağı üzerinde iki yolun yeri tayin edilmiştir, birincisi Antiocheia'dan başlayan Philomelium (Akşehir) yolu, ikincisi yine Antiocheia'dan başlayan Synnada/Şuhut yoludur. (French 1985:124)

Şuhut yakınlarındaki Kelainai şehrinin ismi, antik kaynaklarda önemli bir kavşak noktada bulunduğu için, sık geçmektedir. Xerxes, Genç Kyros, Büyük İskender ve Romalı kumandan Cn Manlius Vulso buradan geçmiştir (Üyümez v.d., 2010: 37.)

Klazomenai kentinin doğusunda, Ildırı'dan Barbaros Koyu-Urla yönüne giden asfaltın yerleşim surlarını kestiği kısım, Erythrai'in büyük olasılıkla Klazomenai'a giden antik yolunun kente bağlandığı ve bir kapının yer aldığı alandır. Chandler (Chandler 1775, v.d. 133.) ve Hamilton (Hamilton 1842, v.d. 6.) tarafından bu alanda görüldüğü iddia edilen kapı bugün tam olarak algılanmasa da, surun bu kısmında, hemen sur dışında gelişmiş yoğun mezar binaları, bu alanda bir kapının varlığını gösteren ipuçları olarak burada bir yol olabileceği gösterilmektedir (Özgünel Görkay, 2005:242.)

Ephesos Pergamon güzergahı üzerinde yer alan Şehitler'de Domitianus'un olan miltaşında yolların yapımında Kolophon'un yardımından (*vias restituit*) söz etmektedir. Burada söz edilen yol olasılıkla Ephesos'dan Smyrna'ya giden yoldur. Bu taşın üzerinde çözümlenmemiş iki metin daha vardır (French 1996, 3.)

Yine aynı güzergahtaki Sağlık yakınında Cumhuriyet Dönemi'nden bir miltaşı bulunmuştur. Bu taşta Manius Aquillius ile *quaestor* olan torunu Lucius Aquillius Florus'tan söz edilmektedir. Yazıt iki dillidir ve yazıtları yazanın aynı kişi olduğu bellidir. Yazıtta geçen *restituit* sözcüğü olasılıkla yolla değil de miltaşı ile ilgilidir. Belki bu sözcükle İ.Ö. 88 yılında Mithridates'in yıkmış olduğu miltaşlarının İ.Ö. 70 yılında Lucius Aquillius Florus'un ayağa kaldırmasına yollama vardır (A.g.e. :4).

Klasik Dönemde doğudan gelerek Ege kıyılarına açılan yolun Miletos'a varmadan önce, Alabanda, Alinda ve Mylasa'dan geçmesi, Alinda'nın stratejik önemini artırmıştır.(Özkaya, San 2000: 263.) Bölgede görülen kuleler, Alinda ve Amyzon arasındaki askeri yolu kontrol altına almak amacıyla yapılmış görülmektedir. Benzer kuleler, Ataulusu, Kurun Dere, Hasanlar, Amyzon, Alabanda'da bulunmaktadır.(A.g.e.: 238)

Menemen, Belen Tepesi'nin hemen kuzeyinde İkizgöller'de üç adet oroζ sınır taşı bulunmuştur; bunlar kuzeydoğu-güneybatı doğrultu bir rotanın üzerindedir. Kuzeyden güneye sıralayacak olursak, kayaya oyulmuş birincisinin üzerinde ΟΡΛΑ, yine bir kayaya oyulmuş olan ikincisin üzerinde ΟΡΓ (Resim: 4), bir taşın üzerinde yer alan üçüncüsünün üzerinde ise sadece O harfleri bulunmaktadır. Hemen batılarından Erken Cumhuriyet Dönemi yolu geçtiğinden ve biraz daha kuzeyde, aşağıda tekrar değinileceği gibi, bu yol antik çağ yoluyla benzer bir güzergâhı izlediğinden bu üç oroζ yazıtının antik çağda o dönemin yol kenarlarında olduğu varsayılabilir. Aynı rotanın, başka bir deyişle aynı sanal çizginin üzerinde iç duvar örgüsünden antik çağdan beri kullanıldığı olası olan bir kuyunun olması bu kanıyı güçlendirmektedir. Ne var ki, antik yol burada tamamiyle tahrip olmuş olduğundan izine rastlanılamamıştır.

Larisa taraflarındaki Haykıran'dan kuzeye, Çukurköy'e doğru Cumhuriyet'in erken dönemlerinde yapılmış bir yol bulunmaktadır. Bu yolun, kendinden önce yapılmış yollların üzerinden ya da onlara yakın güzergâhlardan geçtiği düşünülmektedir.

Özellikle aynı bölgede yer alan Armutlutarla mevkii içinde üç tip yol (Resim: 5) göze çarpmaktadır: İlk tip, iri taşlardan yapılmış ilkel bir döşeme ki bu en erken evre olmalıdır; ikincisi, orta boy büyüklükte taşlardan yapılmış bir sonraki evreye ait yollardır; son tip ise, küçük taşlardan yapılmış yollardır olup bunlar Cumhuriyet Dönemine aittir. İlk iki yol Çukurköy'e kadar izlenmiştir. Bu yollar, Çukurköy'de köylülerden alınan bilgiye göre, Hatundere tarafına, batıya dönmektedir. Bir diğer yol da Çukurköy'e, Görece/Temnos'dan gelmektedir. Hatundere'nin bulunduğu bölgenin Kyme'nin territoriumu içinde bulunmasının da büyük bir olasılık olduğu düşünülmelidir. Bütün bunlar, çokça iddia edildiği gibi, ticaret yolunun Kyme'ye ulaşması için tek olasılığın Hermos'u izleyip, bugünkü modern İzmir-Çanakkale yolunun güzergâhını izlediği fikrini çürütmektedir (Erkanal-Öktü, İren 2005: 259-260.)

Çukurköy'den Görece/Temnos antik yerleşimi görülmekte ve hemen altta yamaçlardan bu yöne uzanan antik yolun uzantısı izlenmektedir. Bu yol da, yine yerlilerin dediklerine göre, Maşa kuyusu, Çamgerisi denilen mevkiinden başlayıp Bucakiçi mevkiisinden geçip Görece Temnos Kalesi üzerinden Manisa'ya gitmektedir (Erkanal Öktü v.d. 2003:306).

Keramos'da bulunan kale, 160x100 metre ölçüleri ile oldukça büyük bir yapıdır. Kalenin lojistik konumlandırılması sayesinde iki soruna çözüm bulunmuştur. Bizans kuzeyden gelen ana yolların tam hakimiyetine sahiptir; yani Milas'dan gelen kuzey yolu ve batıdan, Ouranion'dan gelen batı yolu. Kale kente tepeden bakarken körfezin bütün manzarasına da hakimdir. Bu stratejik gereksinimler doğrultusunda, kuzey ve güneyde surlarla kesişen iki kapı konumlandırılmış, bu şekilde şehre yaklaşmak isteyenler kalenin kesin kontrolüne maruz bırakılmıştır (Ruggieri, 1999: 226).

Son yıllarda, Keramos'un yaklaşık 24 km kuzey-kuzeybatısında yer alan Sek köyünde 5 adet miltaşı ele geçmiştir. Miltaşları yolların restorasyonu için bulunan hiyerarşik düzeni göstermesinin yanı sıra, Milas'dan aşağı doğru gelen ana yolu da göstermektedir ve olasılıkla, bu yol Seki köyünün hem batısı hem doğusundan geçmektedir (A.g.e., 227).

Ahmet Tırpan, Halikarnassos-Idyma yolunun ortasında Keramos'un olduğundan ve Stratonikeia'ya Panamara üzerinden bağlandığından söz etmektedir (Tırpan, 1989: 363).

Karia ile ilgili sözü edilen yer adları bölgenin ana yerleşmelerini işaret etmektedir. Bunlar genellikle birbirleriyle bağlantılı olduklarından, yalnızca yerleşme şablonunu oluşturmakla kalmaz, bununla birlikte yol sisteminin temelini de ortaya koyar. Kuzeydeki dış bölge dışında, Karia, Asia Minor'deki uzun menzilli trafik rotası dışında kalmaktadır.

Meander vadisinin kuzey kısmından, bu yüzden Karia Bölgesinin dışında kalan alandan, Asia Minor'deki en önemli doğu batı bağlantısı Meander üzerinden Antiokheia Meandru'ya, buradaki köprüden de Laodikeia'ya uzanan yol geçmektedir. Bu yol aynı zamanda Tabula Peutingeriana'da da gösterilmiştir.

Tabula Peutingeriana'da gelişmekte olan Ephesos, Miletos, Myndos, Knidos, Loryma ve Kaunos gibi kentleri bağlayan bir sahil yolu görülmektedir. Bu yol Bizans Döneminde de varlığını sürdürmüş olmalıdır ancak Osmanlı Döneminde bu kentlerin yıkılmasıyla birlikte çöküşe uğramış olmalıdır. Bu yol yakın zamanda turizm merkezlerini birbirine bağlamak için tekrar yapılmıştır.

Karia yolu ile ilgili Tabula Peutingeriana, Strabon ve birkaç yazıtın dışında antik kaynağın bulunmaması, bölgede ele geçen arkeolojik buluntuların önemini artırmaktadır. Bu bağlamda, miltaşları yalnızca yolun hattını çizmekle kalmaz, bununla birlikte yol yapımıyla ilgili bilgi de sunarlar. Bazı durumlarda, köprü ve yol kalıntıları da yol şablonunu çıkarmakta önemli oynamaktadır.

Toplamda, edebi, arkeolojik ve tarihi kaynaklara dayanarak 8 güzergâh belirlenebilmektedir. Bunlar:

1. Sahil yolu
2. Meander'in güneyindeki Miletos'dan Antiokh'a giden yol
3. Miletos'dan Halikarnassos'a giden iç yol
4. Marsyas vadisinden geçen yol
5. Harpassos vadisinden geçen yol
6. Morsynos vadisinden geçen yol
7. Miletos'dan başlayıp Latmos üzerinden Hyllarima ve Aphrodisias'a giden yol
8. Halikarnassos'dan başlayıp Mylasa üzerinden Hyllarima ve Aphrodisias'a giden yol olarak listelenebilir. (Hild 2014, 58.)

SONUÇ ve DEĞERLENDİRME

Antik dönemde yollar, büyük imparatorluk ve devletlerin hakimiyetleri altındaki bölgelere ulaşımı ve ticareti açısından büyük önem oluşturmaktadır. Bu imparatorlukların başında Roma imparatorluğu gelmektedir. Roma, ulaşım için önceliği her zaman deniz taşımacılığına vermiştir. Bunun nedeni, ilk olarak maliyet, daha sonra ise kolaylıktır. Ayrıca fazla miktarda ürünü tek seferde nakletmek mümkün olmaktadır. Ancak, deniz taşımacılığı mevsim koşullarıyla paralel kullanım sağlamaktadır. Buna ek olarak iç kesimlerde de çok sayıda yerleşim bulunmaktadır ve bunların da gereksinimlerini karşılamak gerekmektedir. Bu durumda kaçınılmaz olarak kara ulaşımı tercih edilmektedir. Roma kara taşımacılığı ve ulaşımını çok önemsemiş hatta bu konuda dünyadaki en ünlü uygarlık olmuştur.

Roma'da yol konusu daha önce herhangi bir uygarlığın ele almadığı şekilde alınmıştır. Roma bir yol ağları sistemi oluşturmuş, miltaşları kullanmış, kanunlar ve düzenlemeler yapmış, yol ile ilgili kurumlar ve birimler kurmuş, bununla ilgili kamu görevlileri atamış, o zamana değin bilinen en hızlı posta sistemini oluşturmuş, yol haritaları kullanmıştır. Roma İmparatorluğu, kendi çağdaşları içinde yol sistemini en verimli ve modern şekilde kullanan uygarlıktır.

Bilinen en ünlü ve erken Roma yollarından olan Via Appia, Livius tarafından bildirildiğine göre(Livius, 9.29.), İ.Ö. 312'de Samnit Savaşları sırasında ordu sevkiyatı için kullanılmıştır. Bunun yanı sıra, Roma İmparatorluğu İtalya'da çok sayıda yol yapmıştır. *Via Aemilia, Via Appia, Via Aurelia, Via Cassia, Via Flaminia, Via Raetia* ve *Via Salaria* İtalya'daki anayolları oluşturmaktadır.

Roma İmparatorluğu'nun Anadolu'daki yollarına değinmeden önce Via Egnatia'dan söz etmek gerekmektedir. İ.Ö. 2. yüzyılda yapılan bu yol, yaklaşık 6 metre genişliğinde olup, Dyrrachium'dan Thessalonica'ya buradan Byzantium'a uzanmaktadır.(Strabo, Geography 7.7.4) Bu yolda son yıllarda kullanılan bilimsel bir metod, antik yolları çalışmak için yalnızca arkeolojinin kullanılmayabileceğini oldukça güzel bir şekilde örneklemektedir. Yapılan çalışma, mantarlar üzerinden gitmiş, antik dönem boyunca kullanılan yollarda, yola salınan bakterilerin bu yol üzerinde çeşitli yaşam formları oluşturduğunu, bu yaşam formları izlendiğinde ise yol güzergâhının ortaya çıkabildiğini ortaya koymaktadır (Resim 6) (https://www.popsci.com/slime-molds-map-ancient-roadways?dom=tw&src=SOC).

Roma, Anadolu ile ilgili erken dönemlerden itibaren yatırımlar ve planlar yapmıştır. Bunun yollar ile ilgili en güzel örneklerinden biri Cumhuriyet Dönemi'nde Pergamon ile ileride Asia eyaletinin başkenti olacak Ephesos arasındaki yolda Roma izlerinin görülmesidir. Söz konusu yolda

ele geçen İ.Ö. 129-126 arasına tarihlenen miltaşlarında, Pergamon'dan Ephesos'a buradan Apameia'ya uzanan yol hattı boyunca en az 7 adet miltaşı ele geçmiştir. Sonrasında Augustus ile başlayan İmparatorluk Döneminde Anadolu'daki yol sistemi geliştirilmiş ve büyütülmüştür.

Bu metinde vurgulanmak istenen iki ana nokta vardır. Bunlardan birincisi Roma'nın Anadolu'daki yol ağlarının gelişimindeki katkısı ile hem kentlerin birbiri arasında hem de bu kentlerin doğrudan Roma ile bağlantısını sağlaması açısından oynadığı kilit rol ortaya konmak istenmiştir. Bununla kastedilen, Roma öncesi Anadolu'daki siyasi durumda görülen merkezi otoritenin zayıflığı konusunda Roma kesin ve katı bir tutum izleyerek kentleri kendine bağlamış ve kentler arası bağlantıyı sağlayarak iletişimi akıcı hale getirmiştir. Yalnız, unutulmamalıdır ki, Roma, yolları inşa ederken birincil amacı her zaman askeri nedenler olmuştur. Ticaret ve bağlantı kısmı ikincil kısmı oluşturmaktadır. Bunun için en güzel örnek, yolları çalışırken başvurduğumuz öncelikli kaynaklardan olan haritaların, ilk olarak askeri amaçlar göz önünde bulundurularak oluşturulmasıdır. Bu haritalar Roma'nın komşularıyla sıkıntı yaşaması durumunda, lejyonların hareketinde kullanılarak askeri sevkiyatın yapılması sağlanmıştır.

İkinci ana nokta ise yolların, bölgenin Romanizasyonu için bir araç olarak nasıl kullanıldığını gözler önüne sermektir. Roma, Romanizasyonu sağlayıp geliştirmek için mimari ve sanat eserlerinin yanısıra yolları da bir enstrüman olarak kullanmıştır. Yolların Romanizasyon sürecinde kulanımının birden fazla alt dalı bulunmaktadır. Bu alt dallar arasında miltaşlarının kullanımı, yazıtların bilingual olması, yolların yapımında kullanılan işgücü, politik gücün yansıtılması gibi unsurlar barındırmaktadır. Bunlardan kısa örnekler verecek olursak: Miltaşları ve yollar Roma'nın politik gücünün bir yansıması olarak kullanılmış, adeta bir bayrak görevi görmüştür. Yolların yapımında kullanılan iş gücü konusunda ise değişik uygulamalara gidilmiştir. Kimi yollar imparatorluk güçlerince yapılırken, İ.S. 4. yüzyıldan itibaren yolların geçtiği bölgelerde yaşayan sakinler, bölgelerinden geçen yolların yapım, bakım ve onarımından sorumlu tutulmuşlardır. Yollardan geçen memur ve askerlerin ihtiyaçlarını sağlamak zorunda bırakılmışlardır. Hatta Roma arşivlerinde bu kentlerin konuyla ilgili şikayet dilekçeleri mevcuttur. Roma sistem çarklarını bu şekilde işler kılmaya çalışmış ve bunu büyük ölçüde başarmıştır.

Roma, yol konusunda her zaman girişimci olmamıştır. Eğer bölgede önceden yapılmış bir yol varsa bunu kullanmıştır. Eğer yol kötü durumdaysa bu yolu onarmış ya da taşla döşemiştir. Bununla birlikte ilk Roma yolları her zaman taşla döşeli değildir (French, 1997: 183.) Ayrıca bütün yollar aynı öneme sahip olmadığından tek bir standart izlenmemiş, kimi yollar gidiş geliş yönlü ya da 6. metreye kadar genişlik gösterebilirken, yolların çoğunluğu daha dardır. Gidiş geliş yönlü olan yollardaki teker-

lek izleri rahatlıkla izlenebilmektedir. Yolların genişliği, bağlanan kentler, kullanım sıklığı ve kullanım amacı ve fiziksel koşullara göre farklılık göstermektedir. Bu durumu günümüzdeki İstanbul-Ankara yolu, Ankara-Konya yolu ve İncirlik Üssü'ne bağlanan yol örnekleriyle açıklayabiliriz. İstanbul-Ankara yolu Türkiye'nin en önemli iki kentini bağlayan yol olması ve siyasi durum açısından büyük önem teşkil etmektedir. Ankara-Konya yolu ise fiziki şartların kolaylığından ötürü geniş yapılabilmiş bir yoldur. İncirlik Üssü'ne çıkan yol ise askeri öneme sahip olduğundan sürekli bakımı yapılan, kaliteli bir yoldur.

Antik yolların başka özellikleri de vardır. Örneğin, geçtiğimiz yüzyılda antik yollar takip edilerek antik kentlerin lokalizasyonu sağlanmaya çalışılmıştır. Özellikle Ramsay bu metodu benimsemiştir. Antik kentlerdeki kapıların isimleri, genelde söz konusu kapıdan çıkan yolun bağlandığı kentle aynı olmasıyla ilişkili olarak, yollar kent lokalizasyonu için kullanılmaya çalışılmıştır.

Roma, yolları yayılmacı bir amaç için kullanmıştır. Ancak, ardılı olan Bizans'da durum farklıdır. Bizans yolları ile ilgili bilgileri özellikle ciltler halinde yayımlanan *Tabula Imperii Byzantini*'den öğrenmekteyiz. Maalesef, Roma yolları ile ilgili bu denli kapsamlı bir yayın bulunmamaktadır. Bizans yolları, özellikle geç dönemlerde etrafta savunma ve gözetleme kuleleri barındırmaktadırlar. Bu durum, Bizans'ın savunma pozisyonundan kaynaklanmaktadır. Halbuki Roma, bu durumun aksine fetihler ile öne çıkan bir imparatorluktur. Yollardan, bu durumla ilgili çıkarım yapmak da mümkündür.

Roma yolları yapılışından 20. yüzyıl başlarına değin varlığını büyük ölçüde korumuş ve hatta kullanılmaya devam etmiştir. Ancak ülkemizde özellikle 1950'lerden itibaren yol yapımında buldozerin kullanılmaya başlaması modern yolların yapımını kolaylaştırmakla birlikte antik yolların tahribatını hızlandırmış ve hatta birçok antik yol bu makinaların gazabından kurtulamamıştır. Bu yüzden özellikle büyük yolların geçmediği kırsal bölgelerde antik yollarla ilgili daha sağlam kalıntılara ulaşılmıştır.

French, Anadolu'da şu ana kadar numaralandırdığı 159 adet miltaşından söz etmektedir (French 2014, 31). Bölgesel olarak gruplandırıldığında Galatia'da 2, Pontus ve Bithnyia'da 3, Asia'da 150 den fazla miltaşı bulunduğunu belirtir. Ancak sayı bu kadarla sınırlı değildir; zira Kappadokia, Kilikia gibi bölgelerde ele geçen miltaşları bu sayıya dahil değildir. Bu yüzden miltaşları ile ilgili kesin bir sayı vermek şu anda mümkün değildir. Ancak şunu söyleyebiliriz, miltaşları en fazla Asia eyaletinde ele geçmekle birlikte, Kilikia, Lykia ve Kappadokia'da da yoğun sayıda ele geçmiştir. Bunun yanı sıra yol sistemi içinde tek öğe miltaşları değildir. Konaklama yapılacak, at değiştirilecek yerler de bulunmaktadır. Bunlar Civitas, Mutatio ve Mansio olarak gruplandırılır (Civitas yerleşim yeri,

Mutatio durak, Mansio ise han olarak düşünülebilir). French, Itinerarium Antonini ile Tabula Peutingeriana'da 54 adet konaklama ve mola yeri görüldüğünden söz eder (French 2016, 42). Bunların tümü Anadolu'da yer almaz; ancak birkaç tanesi Anadolu'da bulunmaktadır.

Roma yollarından söz ederken, çok yakın bir tarihte yapılan bir çalışmadan söz etmek gerekmektedir. Bu çalışmada İ.S. 125 civarındaki Roma yolları adeta bir metro hattı gibi betimlenmiş ve hatlar farklı renklerle gösterilmiştir. Bu da bize, Roma yollarına dünya çapında bir genel bakış atabilmemizi sağlamaktadır (https://sashamaps.net/images/roman_roads_original.png) (Şema 2) .

KAYNAKÇA

Belke 2017; 30 BELKE, K., "Transport and Communication", *The Archaeology of Byzantine Anatolia From The End of Late Antiquity until the Coming of the Turks*, Oxford, 2017, 28-38.

Chandler 1775 CHANDLER, R., *Travels in Asia Minor 1764-1765*, Oxford 1775.

Drew-Bear 1985 DREW-BEAR, T., "Dinar Yöresinde Bir Roma Kalesi", *4. Araştırma Sonuçları Toplantısı*, Ankara 1985, 99-102.

Erkanal Öktü v.d. 2003 ERKANAL-ÖKTÜ, A., AKALIN, A., İREN, K., LICHTER, C., "2001 Kuzey İzmir-Menemen Ovası Yüzey Araştırması", *20. Araştırma Sonuçları Toplantısı, 1. Cilt*, Ankara 2003, 301-315.

Erkanal-Öktü, İren 2005 ERKANAL-ÖKTÜ, A., İREN, K., "Güney Aiolis Yüzey Araştırması 2003", *22. Araştırma Sonuçları Toplantısı, 1. Cilt*, Ankara 2005, 259-270.

French 1985 FRENCH, D., "Roma Yolları ve Miltaşları", *2. Araştırma Sonuçları Toplantısı*, Ankara 1985, 123-130.

French, 1991 FRENCH, D. "1989 Roma Yolları Miltaşları ve Yazıtları Araştırması", *8. Araştırma Sonuçları Toplantısı*, Ankara 1991, 229-240.

French 1992 FRENCH, D. "1990 Yılı Roma Yolları ve Miltaşları Çalışması", *9. Araştırma Sonuçları Toplantısı*, Ankara 1992, 149-163.

French 1993 FRENCH D., "1991 Yılı Roma Yolları, Miltaşları ve Yazıtları Araştırması", *10. Araştırma Sonuçları Toplantısı*, Ankara 1993, 199-206.

French 1996 FRENCH, D., "1994 Araştırma Döneminde Roma Yolları, Miltaşları ve Yazıtları", *13. Araştırma Sonuçları Toplantısı, 1.Cilt*, Ankara 1996, 1-7.

French, 1997 FRENCH, D., "Pre –and Early- Roman Roads of Asia Minor: The Earliest Roman Paved Roads in Asia Minor", *Arkeoloji Dergisi 5*, İzmir 1997, 179-187.

French 2014, 31 FRENCH, D., *Roman Roads and Milestones of Asia Minor, Vol. 3 Milestones Fasc. 3.5 Asia*, Ankara, 2014.

French 2016 FRENCH, D., *Roman Roads and Milestones of Asia Minor, Vol. 4. The Roads, Fasc. 4.1. Notes on the Itineraria*, Ankara, 2016.

Hamilton 1842 HAMILTON, W.J., *Researches in Asia Minor*, Londra 1842.

Hild 2014 HILD, F., Meilensteine, *Straßen und das Verkehrsnetz der Provinz Karia*, Wien 2014.

https://sashamaps.net/images/roman_roads_original.png

https://www.popsci.com/slime-molds-map-ancient-roadways?dom=tw&src=-SOC

Livius, 9.29. Livius, 9.29. Livy. Books VIII-X With An English Translation. Cambridge. Cambridge, Mass., Harvard University Press; London, William Heinemann, Ltd. 1926

Marek 2016 MAREK, C., *In the Land of a Thousand Gods, A History of Asia Minor in the Ancient World*, Princeton, 2016.

Özgünel Görkay, 2005 ÖZGÜNEL, C., GÖRKAY, K., "2004 Yılı Erythrai Antik Yerleşimi Arkeolojik Araştırmaları"*, 23. Araştırma Sonuçları Toplantısı, 2. Cilt* , Ankara 2005, 239-248.

Özkaya, San 2000 ÖZKAYA, V., SAN, O., "Alinda Nekropolü I", *17. Araştırma Sonuçları Toplantısı, 2. Cilt*, Ankara 2000, 263-278.

Plinius ep. 10, 41 f., 61 f., Gaius Plinius Secundus*, Libri.*

Ruggieri, 1999 RUGGIERI, V., "An Archaeological Survey in the Gulf of Keramos, 1997", *16. Araştırma Sonuçları Toplantısı, 1. Cilt*, Ankara 1999, 225-238.

Strabo Geography 7.7.4

Tırpan, 1989 TIRPAN, A., "Keramos", *6. Araştırma Sonuçları Toplantısı*, Ankara 1989, 363-384.

Traversari 2001 TRAVERSARI, G., "1999 Survey ad Laodikeia ad Lycum", *18. Araştırma Sonuçları Toplantısı, 2. Cilt*, , Ankara 2001, 219-224.

Üyümez v.d., 2010 ÜYÜMEZ, M., KIENLIN, A., SUMMERER, L., IVANTSCHIK, A., "2008 Yılı Kelainai-Apameia Kibotos Çalışmaları", *27. Araştırma Sonuçları Toplantısı, 1.Cilt*, Ankara 2010, 37-52.

Varinlioğlu Debord 2010 VARİNLİOĞLU, E., DEBORD, P., "2008 Yılı Karia Araştırmaları", 27. *Araştırma Sonuçları Toplantısı, 3. Cilt*, Ankara 2010, 1-8.

HARİTALAR

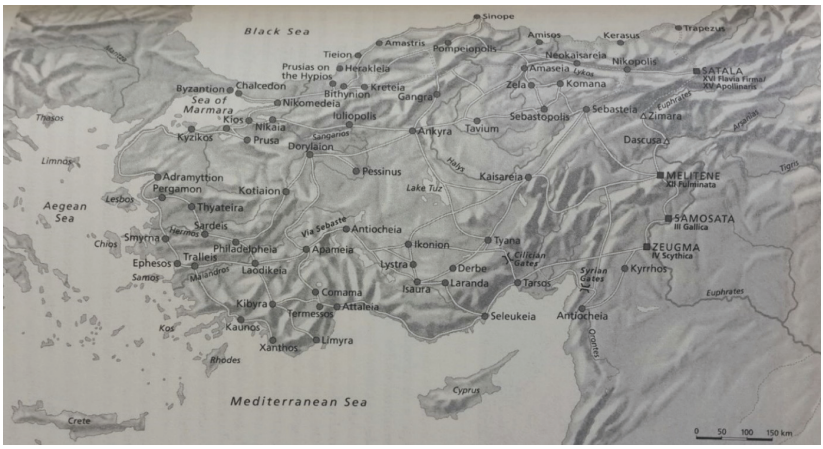

Harita 1: Anadolu'da Roma İmparatorluk Dönemi'ndeki ana yollar. (Marek 2016, 373, Map 20)

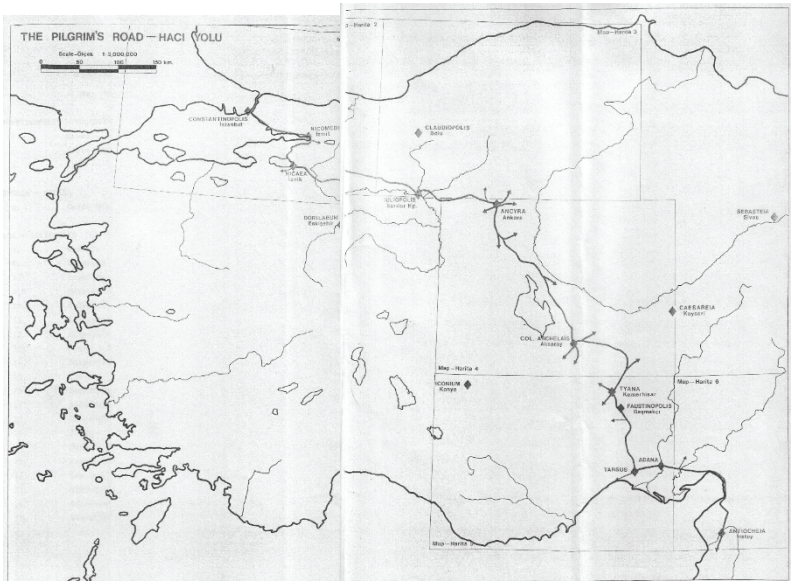

Harita 2: Hacı Yolu. (French 1981, 105-106.)

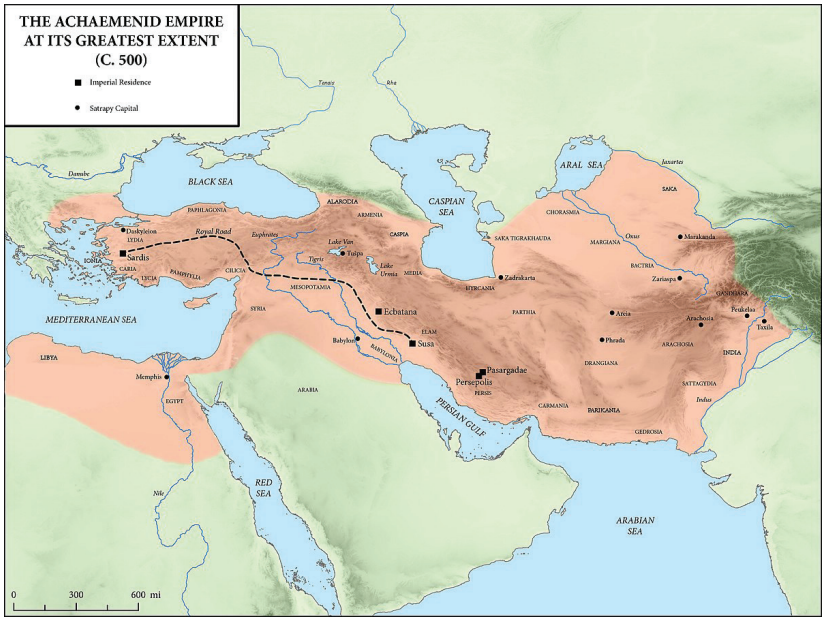

Harita 3: Pers Kral Yolu (https://en.wikipedia.org/wiki/Royal_Road#/media/File:Achaemenid_Empire_at_its_greatest_extent_according_to_Oxford_Atlas_of_World_History_2002.jpg)

Harita 4: Anadolu'daki Roma Yolları (Veriler ve diğer haritalar ışığında yazarın kendi oluşturduğu haritadır.)

Resimler

Resim 1: Stadiasmus Patarensis anıtının kaide kısmı.
http://arkeopolis.com/wp-content/uploads/Stadiasmus-Patarensis-Yan.jpg

Resim 2: Kütahya, Pullar: Roma yolu (güneye doğru). (French 1992, 158, Resim 3)

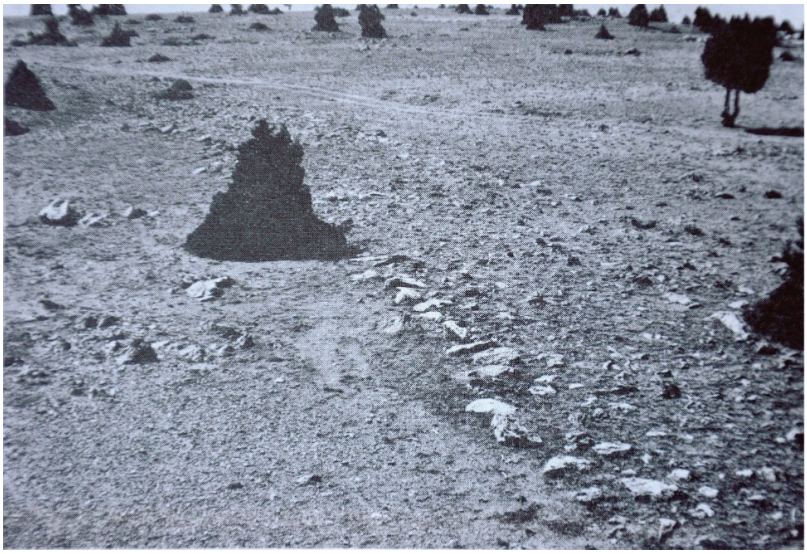

Resim 3: Kütahya, Dereköy: Roma Yolu (güneye doğru). (French 1992, 158, Resim 4)

Resim 4: İkizgöller'de ele geçen sınır taşı. (Erkanal-Öktü İren 2005, 266, Resim 6)

Resim 5: Armutlutarla tarafındaki yol tipleri. (Erkanal-Öktü İren 2005, 267, Resim 8)

Resim 6: Mantar örnekleri ile oluşturulan via Egnatia güzergâhı.
https://www.popsci.com/slime-molds-map-ancient-roadways?dom=tw&src=SOC

Bölüm 16

PLATON'UN DEVLET DİYALOĞU BAĞLAMINDA 'ADALET' SORUNU

Elife KILIÇ[1]

* Dr. Öğrt. Üyesi, Kırklareli Üniversitesi, Felsefe Bölümü. https://orcid.org/0000-0002-6610-6487

Giriş

Yaşadıkça felsefe sorunlarının ve çözümlerinin bitmediğini ve tükenmediğini görürüz. Nermi Uygur'un belirttiği gibi felsefe, sorularla ayakta kalmaktadır ve bu felsefe soruları cevaplanmasa bile kendinde bir başarı ortaya koyar, belli bir boyutu açar ve insan yeni bir yöne bakmaya başlar (Uygur, 2004, 9). Felsefe sorunlarına farklı yaklaşımlar ve çözüm önerileri getirilse de bu sorunlara ve kavramlara ilişkin arayışların sürekliliğini koruduğu da bilinmektedir. Bunlar içerikleri değişse de bir anlamda formu değişmeyen yani hep var olan kavramlardır. Bunların formu aynı kalır ama içeriği o günün koşulları ve olaylarına göre yeniden belirlenir. Bu yaklaşımı insanla ilgili olan birçok alanda, siyasette ve felsefede de görürüz. İşte bizim de amacımız bugüne kadar gelen ve hala can alıcı kavramlardan biri olarak varlığını sürdüren "adalet" kavramını ele almak, onun siyaset felsefesinde daimi bir yeri ve önemi olan Platon'un **Devlet** eseri bağlamında ele alıp incelemektir.

"Adalet nedir?" sorusuna Platon bağlamında sorunun ne olduğu, nasıl anlaşılıp ifade edildiği, hangi kavramlarla yakından ilişkili olduğu analiz edilmeye çalışılacaktır. Bu amaçla önce adalet kavramı, türleri ve göreliliği kısaca açıklandıktan sonra, Platon'un **Devlet** eseri bağlamındaki bu soruna dair görüşeri irdelenecek ve sonrasında da varılan sonuçlar ile birlikte Platon'un bu fikirlerini sert eleştiriler getiren Popper'ın fikirlerine yer verilecektir.

Adalet Kavramı ve Adaletin Türleri Üzerine

Adalet konusunu ele almamızın sebebi, toplumlarda ve devletlerde adaletin ana konumda bulunması ve etkin bir rol oynamasının yanında, siyaset felsefesindeki yerini günden güne arttırarak korumasıdır. Bunun yanında adaletin, insanın önemli bir erdemi olarak değerlendirilmesi sebebiyle dikkat çekmektedir. Diğer bir neden de şimdiye kadar filozofların ya da siyaset bilimcilerin bu sorun hakkında çok farklı yaklaşımlar ortaya koymalarıdır. Bu yaklaşımlar bize gösteriyor ki adaletin genel geçer ve kesin bir tanımı yapılmamıştır. Çünkü insan sürekli sosyal ve kültürel değişme içindedir, bunlar değiştikçe haliyle kabul ettiği adalet anlayışı da değişip dönüşmektedir. İnsan, yaşadığı toplumun koşulları ve şartlarından etkilenir. İnsanların hayatında büyük etkiye sahip olan adalet elle tutulur, gözle görülür bir şey değildir; sadece uygulamaya dönük yanları vardır. Bir kişinin davranışlarına bakıp adaletli olup olmadığı hakkında konuşabiliriz. Ama bunu yaparken ölçümüz nedir? Neyi dayanak alıyoruz? Bu ölçü değişken midir? Bu sorular metinde yeri geldikçe cevaplanmaya çalışılacaktır.

Adalet, göreli bir kavram olduğu gibi eşitlik, hukuk, iyilik, çıkar gibi bazı kavramlarla da yakından ilişkilidir. Adaletin bu kavramlarla olan çeşitli ilişkisi, bu göreliliği başka boyutta yeniden gözler önüne sermektedir. Çünkü bu kavramlardan herhangi birisiyle açıklanan adalet terimi de adaletle ilişkisi açısından yine kesin ve değişmez bir şekilde tanımlanamaz (Güriz, 2001, 15-18). Nitekim bu görelilik sebebiyle adaletin tanımlanması da yine zordur. Örneğin, adaletin çoğu zaman "Herkese payına düşeni vermek." şeklindeki tanımına baktığımız da bile daha baştan bir kişiye ait olanı veya bir kişinin payının objektif olarak belirlenmesinin son derece zor hatta imkânsız olduğunu görmek gibi. Ayrıca "paya düşeni belirlemek" maddi içerikli bir tespit özelliği taşımakta ve bu tespit için yeni bazı ölçütlere ihtiyaç duyulmaktadır (Güriz, 2001, 19). Adalet kavramının bu türden genel kabul gören tanımları bile bize kesinlik vermekten uzaktır.

Adalet kavramının zikredilen kavramlardan biri olan hukukla ilişkisi ve adaletin çeşitleri nedir? Adaletin hukukla ilişkisinin olduğunu söyleyenler olduğu gibi, hukukla hiç ilgisi olmadığı ve tümüyle etik bir kavram olduğu da ileri sürülmüştür. Bu sav, adaletin evrensel düzeyde geçerli tinselliklere sahip bulunduğu düşüncesine dayandırılmaktadır. Ayrıca adaletin bir değer olmasını deneylerden çıkarılmamasına bağlayanlar da görülür (Çeçen, 1993, 19). Adalet bir değer yargısı olsa da kavram geniş anlamda incelendiğinde onun hem hukuk içi hem de hukuk dışı bir olgu olduğu anlaşılır (Çeçen, 1993, 20). Adalet ne sadece hukuki bir kavram ne de tamamen hukuk dışı bir kavramdır. Adalet hukukun amacı olabilir mi?

Adaletin hukukun amacı olduğu kimilerince savunulmuştur. Adalet bir amaç olarak açıklandığı zaman yasa koyucunun, yöneticilerin, yargıçların olabildiğince bu amaca uygun ve yönelik davranmalarının gerekliliği ortaya çıkmaktadır (Çeçen, 1993, 21). Hukuk sadece adaleti amaçlamaz, eşitliği sağlamak, haksızlığı önlemek türünden amaçları da taşır.

Adalet kavramını tanımlamak, diğer kavramlarla ilişkisini ortaya koymak bu kadar zorken acaba onun türlerinden bahsettiğimizde kavram biraz daha aydınlık kazanmaz mı? Bu kavramın siyasette, dinde, hukukta, ahlakta farklı görünümleri ve türleri olsa da burada genel anlamda iki şekilde karşımıza çıkmaktadır.

Hukuk dışı adalet: Toplumsal adalet, ekonomik adalet, siyasal adalet, dinsel adalet

Hukuksal adalet: Yasal adalet- yasaüstü adalet, hukuk adaleti- ceza adaleti, nesnel adalet-öznel adalet, dağıtıcı adalet-denkleştirici adalet. (Çeçen, 1993, 25)

Adalet gerçekten de ortaya konulması ve tanımlanması en zor kavramlardan biridir. Çünkü tanımında ancak onun ilişkili olduğu kavram ve boyutlarını vermeye çalışabiliyoruz. Hangi adalet? Kime göre adalet? Adaleti sağlayan hak eşitliği ise bu hakları kim belirleyecek? Belirlenen haklar gerçekten uygulanıyor mu? Gördüğümüz gibi ortaya birçok cevaplanması gereken soru çıkmaktadır. Bu soruları yanıtlamaya çalışınca bir kez daha adalet üzerinde düşünülmüş olacaktır.

Öncelikle adaletin çok geniş ve tarihsel bir kavram olduğunu (Tarihi arka planı özellikle devletlerde önemlidir.) söylemeliyiz. Bu özelliğinden dolayı pek çok filozof ve düşünürde hatta siyasetçi ve din adamlarında farklı kullanılışı ve anlamı vardır. Her biri kendi bakış açısıyla ve düşüncelerine uygun olarak ele aldığından genel geçer bir adalet tanımı yapamayız. Adalet, ayrıca hem teoriğe hem de pratiğe dönük olabilir. Adalet kavramını/sorununu bu şekilde belirledikten sonra, şimdi bu sorunla yakından ilgilenen önemli filozoflardan biri Platon'un yaklaşımını inceleyeceğiz. Böylece Yunan felsefesinde Platon'un **Devlet** Diyalogu bağlamında adaletin hangi sorunlarla dile geldiği, nasıl boyutlar kazandığı ve önemi belirlenmeye çalışılacaktır.

Platon'un Devlet Eserinde 'Adalet' Sorunu:

Platon adalet kavramını asıl olarak Devlet diyaloğunda inceler, Popper'a göre, adalet Devlet'in merkez konusunu oluşturur, bu yüzden diyalogun geleneksel altbaşlığı "Adalet Üstüne"dir. Platon burda adaletin doğasını araştırırken önce bu ideayı devlette aramayı denemekte, sonra da ulaştığı sonucu bireye uygulamaya girişmektedir (Popper, 2010, 118). Burada o kavramın ne olduğunu, yararla ilişkisini, faydalarını ve mutlulukla olan bağlarını yakalamaya çalışır. Adaletin öncelikle etimolojine kısaca bakıldığında karşımıza birkaç yakın anlam çıkmaktadır. Adalet kavramı **dike kavramından gelmektedir. Díke:** hak, adâlet; muhâkeme, karar, mahkûmiyet, cezâ, Latince **themís'**in karşıtıdır; **dikaiosûne:** âdillik, doğruluk, dürüstlük, adalet anlamlarına gelmektedir. (Peters, 2004, 71) Kökeni bakımından özellikle denge ve eşitlik anlamlarıyla yakından ilişkili olduğunu da görmekteyiz. **Adalet**, Arapça **adl (eşitlik)** den adalet (denge, deveye yükletilen iki yük arasında denge, eşitlik sağlama durumu.). **El-adl** (doğruluk, hayvana vurulan iki yük dengi arasında eşit ağırlık sağlama, yük denklerini dengeye getirme). **Adalet** sözcüğü, anlam değişmesiyle; işde, düşüncede, davranışta, eylemde, insanlar arasında karşılıklı ilişkilerde, alışverişte **eşitlik** karşılığında söylenir olmuştur. Özellikle alışverişte tartışa verilen önem yüzünden **el-adl/adalet** kavramı, **tartanla tartılan** (ölçeğe vurulanla ölçen) arasında denge, eşitlik anlamını kazanmıştır. Başlangıçta somutken, sonraları soyut bir anlam kazanmıştır

(Eyuboğlu, 2004, 9). Görüldüğü üzere adalet etimolojik olarak da hak, eşitlik, doğruluk gibi kavramlarla yakından ilişkilidir.

Platon *Devlet* Diyalog'una "adalet" kavramının mahiyetini sorgulayarak başlar. Adalet Sokrates, Polemarkhos'a önce adaletin ne olduğunu sorar, bunun üzerine Polemarkhos'un adil olmak, herkese borçlu olduğunu vermektir (Platon, 2003, 331e ve Platon 2013, 331e), cevabını Sokrates, daha geniş anlamda olduğunu ve bunun iyilik alınana iyilik, kötülük alınana kötülük vermek anlamında olabileceğini söyler. Herkese yaraşan (hakkı) neyse onu ona vermek adil olmaktır (Platon, 2013, Platon, *Devlet*, 332b-c). Simonides'e referansla ortaya çıkan bu ilkeyi Sokrates genişletir. Böylece, bu sonuç dostlara iyilik, düşmanlara kötülük etmeyi adalet diye anlamaya götürüyor (Platon, 2013, 332d). Sokrates, diyalektik yöntemle bu ön kabullerden, adaletin Homeros ve Simonides'in görüşlerinde dosta yararlı, düşmana zararlı hırsızlık olduğu sonucuna varmaktadır (Platon, 2013, *334b*). Ortaya çıkan başka bir sorun, kimin gerçekten dost olduğunu ya da kimin dost göründüğünü ayırma gereği. Öyleyse der Sokrates, başta tanımladığımız şekliyle, dostlara iyilik yapıp düşmanlara kötülük yapmak haklı, adil davranmaktır demek yerine, gerçekten iyi olan dosta iyilik, kötü olan düşmana da kötülük yapmak adilliktir demek yerinde olur (Platon, 2013, 335a). Bu defa da kötülük yapmak, kötülük yapılan kişinin insan yanlarını, yani erdemlerini azaltmaktadır. Demek oluyor ki birine adil davranmamak gibi birine zarar verildiğinde, zarar verilen kişinin de adillik özelliği azalır ve bu erdemini kaybeder (Platon, 2013, 335b). Dolayısıyla adil davrana da adil davranmayana da adil yaklaşmak gerekir ki onun da adil yanı gelişsin. Demek ki karşımızda ister adil bir insan olsun ister olmasın bize düşen adalete uygun davranmaktır. Aksi halde ahlâkî açıdan yanlış eylemde bulunmanın yanında yaptığımız adaletsiz eylemler muhatap olduğumuz insandaki adil davranmak gibi iyi yönleri iyice azaltır hatta yok eder.

Öyleyse birisi adillik herkese hak ettiğini vermektir deyip, adil insanın dostlarına yarar sağlaması, düşmanlarına zarar vermesi gerektiğini söylerse, bu kişi bilge değildir ve söyledikleri de doğru değildir. Çünkü temelde bir insana zarar vermek, haksever insanın özelliği değildir (Platon, 2013, 335e). Tartışmanın bu noktasında Thrasymakhos ve Sokrates diyalogda buraya kadar söylenenlerin aslında adaleti anlatmadığı sonucuna varırlar. Thrasmakhos bu noktada adaleti farklı bir boyuta taşır ve "Adalet güçlünün çıkarına olandır." fikrini öne sürer (Platon, 2013, 338c).

Thrasymakhos bu görüşünü de her devlette güçlülerin koltukta oturduğunu ve her hâkimiyet biçiminin de yasaları kendi çıkarlarına uyacak biçimde çıkarmalarına dayandırır. Demokraside demokratik yasalar, tiranlıkta tiranca yasalar çıkarılır vb. bu yasaları çıkarırken yönetici ko-

numunda olanlar, kendi çıkarlarına olan bu yasaların, halkın da çıkarına olduğunu öne sürerler (Platon, 2013, 338d-e - 339a).

Kısaca güçlü olanlar, hükümet koltuğunda oturma kabiliyetine sahip olduklarından, onların çıkarına olan şey adildir. Thrasymakhos, bu anlayışında ısrar ederken, Sokrates, nasıl ki hekimler hastalarının çıkarını düşünüyorsa ve her sanat ustası sanatına uygun bir şekilde iş görüyorsa aynı şekilde yöneten de yönetilenlerin çıkarı için güçlünün değil güçsüzün çıkarlarını düşünür, der (Platon, 2013, *346e-347a*). Mekân ve zamana bağlı olmadan güç kimdeyse adalet de ondan yanadır, özellikle de devlet gibi büyük kurum ve yönetimlerde. Zira yasaları çıkaran onlar olduğundan en başta gözetecekleri şey kendi çıkarları olur. Bu fikir geçmişte etkili olduğu gibi günümüzde de hala yansımaları bulunmaktadır. Sokrates ise bunun tersini savunarak yasaların asıl tam da güçsüzü savunması gerektiğini düşünür.

Burada Sokrates bir süreliğine adalet-güç ilişkisine ara vererek, Thrasymakhos'un haksız kişinin hayatı her zaman adil kişininkinden daha iyidir, sözünü tartışmaya açmaktadır. (Platon, 2013, 347e) Adalet ve adaletsizliği kıyaslayan Sokrates, sonunda adil kişinin becerikli, kavrayışlı olduğunu, haksız kişininse tersi olduğu sonucunu kabul ettirir (Platon, 2013, 350c), Bu noktada yine adaletsizliğin, adaletten üstün olduğu iddiasında bulunan Thrasmakhos'a yöneltilen önemli bir sorun, adaletin adaletsizlikle nasıl bir ilişkisi olduğudur (Platon, 2013, 351a). Adaletsizliğin olduğu bir devlet, grup hatta iki kişi arasına bile anlaşmazlık olacağı ve onların arasını bozacağını söyleyen Sokrates, aynı adaletsizliğin tek bir kişide bile olsa aynı niteliğini koruyacağı ve insanın kendisiyle uyumunu bozacağı açıktır (Platon, 2013, 351e-352a). Demek ki adaletsizliğin olduğu yerde anlaşmazlık, haksızlık türünden sorunlar olacağından ister bir devlette ister bir grupta isterse de bir insanda olsun huzursuzluk yaratacağı açıktır.

Her şeyin kendine özgü görevinin olduğunu söyleyen ve bunu da Thrasymakhos'a onaylatan Sokrates, adilliğin (hakseverliğin, dürüstlüğün) ruhun becerisi ve yeteneği olduğunu, tersi durumun onun yetenekten yoksunluğunun belirtisi olduğunu söyler. Adil, hak sever bir ruhun yapıp ettikleri iyiyken, haksızlıktan yana olan kötü yaşar (Platon, 2013, 353d-e). Adalet sadece devlette bulunan bir nitelik değil, insanın da en başta gelen özelliklerinden biridir, hatta adalet ruhun temel yeteneklerindendir. Bu yeteneğe sahip olan, onu kullanan insan mutlu olurken tersi durum mutsuzluğa sürüklemektedir. Sokrates adaletin yararla olan doğru orantısını da aşağıdaki alıntıda ifade edildiği gibi göstermektedir.

İyi yaşayan mutlu ve ahlaklı olurken, kötü yaşayanda durum tersidir ve adil, haklılıktan yana olan insan mutludur (Platon, 2013, 354a). *"Böy-*

lece, sevgili dostum Thyrasmakhos, adaletsiz olmak, adil olmaktan asla daha yararlı olamaz."(Platon, 2013, 354a) Sokrates'in bunu savunması haksızlığın genel olarak halk kitlesinde daha kazançlı görünmesi ve adalete tercih edenlerin olmasıdır.

Kısaca değerlendirmek gerekirse, Platon, Devlet'in birinci kitabında adaletin ne olduğunu, yarar ve mutlulukla ilişkisini tartışmakta ve adaletin herkese borçlu olduğunu başka deyişle hak ettiğini vermenin adalet olduğunu, sadece dostumuza karşı değil düşmanımıza karşı bile adil davranmak gerektiğini ve bunun ruhun en temel özelliklerinden olduğunu vurguladığı ortaya çıkmaktadır. Platon, birinci kitabı bu şekilde sonlandırırken, asıl aranılan şeyin yani adaletin hala tanımlanmadığı görülmektedir.

Sokrates, Glaukon ve Adeimantos'un tartıştığı ikinci kitapta ise adaletin hem kendinde hem sonuçları bakımından iyi olduğu fikri ortaya konulur (Platon, 2013, 358a). Adaletsizliğin, haksızlığın getirdiği faydaları ortaya koyduktan sonra bunun karşıtının yani adaletin faydalarının daha iyi anlaşılabileceğini savunan Glaukon, haksızlık yapanın hem haksızlığın getirdiği sonuçlardan yararlandığını hem de kazandıklarıyla tanrılara adaklar adayıp çift yönlü kazanç sağladığını savunmaktadır (Platon, 2013, 358b-362c). Adaletsizliğin faydaları ne kadar güçlü savunulursa, bunlar çürütüldüğünde adalet de o kadar güç kazanacaktır. Adalet ve adaletsizliğin faydaları zararları kıyaslanarak adaletin ne olduğu bulunmaya tartışılırken, Adeimantos, bunlardan önce kendinde adaletin ve adaletsizliğin insanın ruhunda iki güç olarak bulunduğunu asıl bunun incelenmesi gerektiği fikrini öne sürer (Platon, 2013, 366e). Sadece getirdikleri üzerinden yahut bazı özellikleri sayesinde değil kendinde (Pappas, 2005, 38) bir anlamda cevher olarak adalet değerlidir.

Adeimantos, Sokrates'ten sadece adaletin adaletsizlikten daha güçlü olduğunu göstermemesini, adaletin kendinde iyi olduğunu ve tersinin de kendinde kötü olduğunu anlatmasını ister (Platon, 2013, 367e). Sokrates de bunu kanıtlamanın daha kolay bir yolu olduğunu ve adaleti insanda değil de toplumda göstermenin adaletin ne olduğunu anlamak açısından daha yararlı olup, sonradan bu ikisi arasındaki benzerliklerin gösterilebileceğini savunur (Platon, 2013, 369a). Parçadan bütüne gitmektense, bütünden parçaya gitmeyi tercih eden Sokrates, bütünde bir şeyi görmenin, parçada görmekten daha kolay olması sebebiyle adaleti önce toplumda/devlette aramaktadır.

İdeal devletin genel özellikleri ve yöneticiler, koruyucular ile halk kesiminin görev, özellik ve eğitimleri tartışıldıktan sonra Sokrates, bu devlette adaletin yerini sorgular ve iyi düzenlenmiş bir devletin her bakımdan mükemmel olması gerektiğini, mükemmel olan şeyin de bilge cesur, ölçülü ve adil olduğunu söyleyerek, adaletin ne olduğunu yeniden sorgula-

maya başlar (Platon, 2013, 427d-e). Platon'a göre, ideal bir devletin temel özellikleri bunlardan oluşmaktadır, peki burada adalet nerede durmakta, toplumda nasıl ortaya çıkmaktadır? Devletteki hangi işleyiş bize adaletin mahiyetini gösterir? Yukarıda devleti oluşturan sınıflar ve her sınıfın görevleri olduğu bilindiğine göre adaleti tanımlamak şimdi daha kolay hale gelmektedir. Filozofa göre adalet, herkesin kendine ait olana sahip olması ve üzerine düşen işi yapmasıdır (Platon, 2013, 434a). Yani yönetici, koruyucular ve halk sınıfının tümü hak ve ödevlerini bilip ve bunlara sahip çıkarak hayatını sürdürürse devlette adalet vuku bulur.

Devletin üç özelliği gibi ruhun da üç özelliği vardır; düşünmesini sağlayan akılcı yönü, akıldışı, arzulayın kısmı ile öfkeli, atılgan yanı (Platon, 2013, 439d-e, 440e-441a). İnsandaki bu üç yön devletteki üç sınıfa denk gelmektedir ve nasıl ki devlette üç sosyal tabakadan her biri üzerine düşeni yapması sayesinde adil ise aynı şekilde insanda da her bölümün üzerine düşeni yapması onu adil kılar (Platon, 2013, 441d). İşte bütünden parçaya bu şekilde ulaşan Platon, devletten insana bu şekilde gitmeyi başarır. İnsan ve devlet arasında benzerlikten yola çıkan filozof, her bölümün kendine düşeni yapması gerektiğini iddia eder.

Adalet bu şekilde anlaşıldıktan sonra, adaletsizlik de genel olarak ruhun üç bölümü arasındaki iç çekişme olarak açıklanabilir. (Platon, 2013, 444b) Hatta adalet, ruhta yönetme ile itaat etme arasındaki doğal ilişkiyi kurmaktan başka bir şey değildir, adaletsizlik üretmek ise ruhun her bir bölümü arasında doğaya aykırı bir yöneten-itaat eden ilişkisi kurmaktan başka bir şey değildir. (Platon, 2013, 444d) İnsanın akıldışı yanı öne çıkıp yöneten pozisyonuna geçtiğinde benzer şekilde devlette de ehil olmayanın yönetimi ele geçirmesi ile her iki tarafta da adaletsizlik ortaya çıkar. Demek ki adaleti sağlayan koşullar gerçekleşmediğinde ortaya adaletsizlik çıkmaktadır. Platon'un hak, adalet ve hukuk anlayışında tümüyle eşitsizlikçi ve tabakalı bir toplum anlayışının parçası olarak düşündüğü ve bu adalet anlayışının da hem günümüz adalet anlayışına hem de Atina demokrasisinin eşitlikle özdeşleştirdiği adalet anlayışına uymadığı (Şenel, 1970, 408) görülür. Oysa burada Platon'un her insanın doğuştan zaten eşit olmadığı yetenek ve potansiyelleri açısından farklı oldukları zaten kabul edildiğinden ona göre bir sınıfta yer aldığı ve görev üstlendiği de unutulmamalıdır.

Tabi Platon, devletin bu düzen ve adaletin gerçekleşmesi için yegane şartların başında devletin başındakinin filozof olması gerektiğini belirtir, böylece insandaki aklı temsilen filozof ülkeyi yönetir, her sınıf üzerine düşeni yapar ve bu da devletin bekasını sağlar (Platon, 2013, 473d). Demek ki toplumun her bölümü/sınıfı kendi üzerine düşen görevi yaparsa devletin düzeni, adaleti de sağlanmış olacaktır. Ancak Sonuç bölümünde

anlatılacağı gibi Popper bu yönüyle Platon'un adalet anlayışını oldukça eleştirmektedir.

Platon'un çizdiği bu çerçevede adalet iki şekilde anlatılmaktadır; ilki toplum boyutundaki adalet diğeri ise birey boyutuyla adalet. Filozof bu ikisi arasında benzerlik ilişkisi kurarak her bölümün kendi yükümlüğünü yerine getirmesini adalet şeklinde açıklamaktadır. Burada göze çarpan çelişkilerden bir tanesi filozofun adaletin hem kendinde iyi olduğu fikri ile hem de devletin adaletten daha önce gelmesi gerektiği noktasıdır (Toprakkaya, 2008, 32). Bu sınıflama veya bölümlemede her sınıfın görevleri bellidir ve herkes görevini yerine getirip diğer şeylere karışmamalıdır. Bu görüşün altında yatan sebebin de doğuştan insanın farklı yeteneklere sahip olarak doğması olduğu unutulmamalıdır.

Platon, eserin sonunda adaletin ve adaletsizliğin getirdiklerinin neler olduğunu ve bunları bilen kişinin adil davranacağını yineleyerek adaleti övmektedir. Kişi içinde adaletsizliği ne kadar taşıyorsa, o kadar hızlı ölür (Platon, 2013, 610d). Adalet doğrudan, kendinde ruh için en iyi şeydir (Platon, 2013, 612b). Bundan sonra madem adalet bu şekilde tanımlanmış peki hayattayken ve hayat sonrasında adaletin getirdiği armağanlar nelerdir? Adil olanlar, hem Tanrılar tarafından sevilip ödüllendirirler hem de insanlar için de en iyi hayatı yaşarlar. İstedikleri ile evlenirler, devletin iyi katlarında görev yaparlar, tersi durumda olanlar ise sefilce bir yaşam sürerler (Platon, 2013, 613c-e). Filozofa göre adalet her zaman adaletsizlikten daha kazançlıdır hem bu hayatta hem de anlattığı gibi ölüm sonrası hayatta. Platon onuncu kitabının sonunda artık adaletin, doğruluğun ölüm sonrasında insana etkisini anlatır. Er mitosu olarak bilinen bu mitosta adil olanlar yargılandıktan sonra göğe yükselirken, adil olmayan kötü insanlarla çeşitli işkencelere maruz kalırlar (Platon, 2013, 614b-e). Adalet kavramının genel özelliklerini ve nasıl anlaşıldığını açıkladıktan sonra, Sonuç bölümünde Platon'un Devlet eserinde adalet ile ilgili varılan sonuçlar maddeler halinde belirtilmektedir.

Sonuç

Tüm bu saptamalardan anlaşıldığı gibi Platon'da adalet başta ruhun, sonra da devletin temel özelliğidir ve tüm erdemlerden üstündür. Platon'un yönetene fazla hak vermesi, aslında yöneten ve yönetilen arasında adaletsizliğe yol açar. Ayrıca Yunanlı dışındaki insanların köle olabileceğini savunması da adalete aykırı görünür. Ancak Platon'un amacı Yunanlar için ideal bir devlet düzeni oluşturmak olduğundan, kendi döneminin koşulları ve ihtiyaçları ölçüsünde değerlendirilmelidir. Ona göre her yurttaşın kendi yeteneğine göre bir görevi vardır ve kimse bunun dışına çıkamaz. Aslında bu da adaletin bir uzantısıdır. Doğuştan herkesin bir yeteneği varsa bu yeteneğini geliştirmesi ve yetenekli olmadığı alanlara el atmaması gerekir.

Bu yeteneklerini geliştirecek kurum da devlettir. Devlet bu işlevi eğitim yoluyla ancak yerine getirecektir. Sonuçta herkes kendisine uygun mesleğin eğitimini alarak hem hakkı olanı almış olur, hem de o meslekte başarılı olur. Bir bakıma adalet bu alanda sağlanmış olur. Tüm bu açıklamalar bize "adalet"in Platon'un anlayışındaki önemini göstermektedir. Daha İlkçağda söylediği: "Mükemmel olan şey bilge, cesur, ölçülü, adildir" (Platon, 2013, 427e), sözü bunun en açık örneğini oluşturmaktadır. Ancak bu yaklaşımda filozofun özellikle ideal bir devlet için adalet anlayışı geiştirdiği ve devletin adaletinin bireylerarası adaletten daha önemli olduğunu söylemesi ile eleştirilere de maruz kaldığı unutulmamalıdır. Onun devleti aşırı yüceleştirmesi ve bireyi onun içinde eritmiş olması, devlete mutlak itaati önermesi adalet kavramıyla uyuşmadığından eleştirilse de yine de bugün paylaştırıcı ve düzeltici adaletin de (Bireyin devlete hizmet ettiği şeylerle devletten hizmet aldığı şeyler arasında bir ilişki olması.) çok açık bir şekilde olmasa da yine de Platon'da olduğu düşünülmektedir (Toprakkaya, 2008, 33). Bunu biraz daha açarsak, "Platon'da insanın üzerine düşeni yapması düzeltici adaletle, bunun karşılığında bir şeye sahip olması da paylaştırıcı adaletle açıklanmaktadır." (Toprakkaya, 2008, 43) Demek ki Platon her ne kadar bu iki adalet uygulamasını açıkça ifade etmese de yine de zikredilen yönler bakımından bunların olduğu söylenebilir.

Filozofun adalet anlayışını incelerken göze ilk çarpan temel noktalar şunlardır: Adalet, adaletsizlikten daha yararlıdır. Adalet, hayat ve ölüm sonrası için için en iyi seçimdir (Platon, 2013, 618e). Adil olan insan da mutlu bir yaşam geçirir. Adalet ve mutluluk doğru orantılıdır (Pappas, 2005, 70). Adalet, devleti oluşturan sınıfların üzerine düşenleri yapması iken insanda ruhun bölümlerinin (akıldışı, akıl, arzu yönleri) düzgün, dengeli işlemesidir. Yani akıl yönetme konumunda olmalıdır, benzer şekilde devlette de filozof kral olmalıdır. Aksi halde devletin devamı sağlanamaz. Platon'a gore adalet, herkesin kendine ait olana sahip olması ve üzerine düşen işi yapmasıdır.

Platon'un adalet anlayışını Devlet eseri bağlamında inceledikten sonra şimdi de Popper'ın bu adalet fikirlerine olan eleştirileri incelenecektir. Popper'a göre, Platon'un görüşlerinde adalet eşitsizliktir ve ortaklaşalık bireyden daha yüksektir (Popper, 2010, 256). Burada toplumun, devletin çıkarının bireyin çıkarından daha önemli olduğu vurgulanmaktadır.

Platon herkesin kendi işi yapması, doğasına uygun olan işi yapması gerektiğini söyler. İşçi, savaşçı, bekçiler sınıfının yani bu üç sınıf arasında değişme ve karışma adaletsizlik, karşıtı da adalet doğurur sonucunu çıkarmaktadır. Şehirdeki her sınıf, yardımcılar ve bekçiler olduğu gibi para kazanıcı sınıf da kendi işine baktığı zaman adalet olur. "Sınıfların her üçü de kendi işine bakınca.... şehir âdildir." Ancak Popper, bu önermenin Platon'un adaleti sınıf yönetimi ve sınıf ayrıcalığı ilkesiyle özdeş-

leştirdiğini söyler. Popper'a göre her sınıfın kendi işine bakması gerektiği ilkesi, kısaca yönetici yönetir, işçi çalışır, köle köleliğini yaparsan devlet âdildir, demektir. Dolayısıyla özellikle Poper'ın Platon'un bu adalet anlayışını eleştirmesinin sebebi Platon'un sınıf ayrıcalığına adil demesi, oysa Popper'ın için genel de adaletten öyle bir ayrıcalığın yokluğunun anlaşıldığıdır (Popper, 2010, 118-119). Hatta bundan ilerisi Popper'ın sözleriyle şu şekilde anlatılmaktadır: "Biz adaletle bireylere yapılan muamelede bir çeşit eşitlik gözetilmesini söylemek istiyoruz, oysa Platon adaleti bireyler arasındaki bir bağıntı olarak değil, bütün devletin sınıfları arasındaki bağıntıya dayanan bir niteliği olarak düşünmektir. Devlet sağlıklı, kuvvetli, birlikli-istikrarlı ise âdildir." (Popper, 2010, 119) Demek ki burada Popper, devleti oluşturan bu bölümlerin kendi görevlerini yapmasının sınıfsal bir etki yarattığını ve burada da adaletin olamayacağını savunduğu anlaşılmaktadır.

Popper'a göre insaniyetçi adalet teorisinin başlıca üç istem ya da önerisi vardır: a) tam eşitlikçiik ilkesi (yani doğal ayrıcalıkları temizlemek) b) genel bireysicilik ilkesi c) devletin görev ve amacının yurttaşlarının özgürlüklerini korumak olması gerektiği ilkesi. Platon'un ise
Popper'a göre Platon'un bu önerilerin her birine tam karşıt bir ilkesi denk düşer: a) doğal ayrıcalık ilkesi b) genel bütüncülük c) bireyin görev ve amacının devletin istikrarını sağlamak ve güçlendirmek olması gerektiği ilkesi (Popper, 2010, 124). Popper ve Platon'un burada adalete farklı noktalardan baktıkları ve bu yüzden de farklı adalet görüşleri gerçekleştirdikleri görülmektedir.

Toplumun çıkarlarının insandan üstün tutulması da Popper'ın eleştirdiği noktalardandır. "Platon yalnızca ortaklaşa bütüne olduğu gibi bakmaktadır ve adalet, onun için ortaklaşa kurulun sağlık, birlik ve istikrarlığından başka bir şey değildir." (Popper, 2010, 139) Popper bu açıdan daha bireyci bir merkezden bakarken Platon devletin istikrarlı olmasına daha çok önem vermektedir.

Popper, Platon'un adalet anlayışı tek bir sonul ölçüte dayandığıını ve onun da devletin çıkarı olduğunu düşünür. Bunu çoğaltan herşey iyi, erdemli ve âdildir; azaltan her şey ise kötü, haksız ve adalete aykırıdır. Buna yarayan hareketler ahlâkî, bunu tehlikeye sokanlar ise gayri ahlâkîdir. Platon'un ahlâk kuralı faydacıdır, siyasal bir faydacılıktır (Popper, 2010, 141). Popper'a göre totaliter ahlâk açısından ortaklaşacı fayda endişesi açısından, Platon'un adalet teorisi son derece doğrudur. Bir kimsenin kendi yerini koruması bir erdemdir. Kendi yerini koruma tüm insanlar için ortak olduğundan Platon bu evrensel erdeme adalet der. Birey şarktan başka bir şey değilse, ahlak da onu bütüne nasıl uydurmanın incelenmesinden başka bir şey olamaz (Popper, 2010, 142). Anlaşılmaktadır ki Popper, Platon'un adalet anlayışını, bireyden çok devlete önem vermesi, adaletin

sınıfların görevlerini yerine getirmeleri üzerinden anlatmasıyla tam da eşitsizlik yaratması, doğal eşitsizliği savunması bakımından eleştiri yağmuruna tutarken, yine de filozofun bu kavramı geniş çerçevede ele alıp incelemesi gerek dönemi gerekse de kendinden sonraki felsefe, siyaset çalışmaları için oldukça önem taşımaktadır. Dolayısıyla iki farklı filozofun aslında toplum veya bireyi öncelemek ve temele almak bakımından adalete yaklaştıklarında farklı adalet görüşleri geliştirikleri anlaşılmaktadır. Platon, adalet anlayışında kendi içinde tutarlı bir yapı sunmakla beraber Popper'ın işaret ettiği noktalar üzerinden bakıldığında eleştirilerinde pek de haksız olmadığı da fark edilmektedir.

KAYNAKÇA

Çeçen, A. (1993). *Adalet Kavramı: Adalet Kavramının Göreliliği Üzerine* (2. basım). Gündoğan Yayınları.

Eyuboğlu, İ. Z. (2004). *Türk Dilinin Etimoloji Sözlüğü* (4. basım). Sosyal Yayınlar.

Güriz, A. (2001). Adalet Kavramının Belirsizliği. In *Adalet Kavramı*. Türkiye Felsefe Kurumu.

Pappas, N. (2005). *Plato and The Republic* (2. basım). Routledge Taylor and Francis Group.

Peters, F. E. . (2004). *Antik Yunan Felsefesi Terimleri Sözlüğü* (Çev. ve haz. Hakkı Hünler (ed.)). Paradigma Yayınları.

Platon. (2013). *Devlet (Politeia)* (Çev. Mehmet Ali Cimcoz, Sebahattin Eyüboğlu (ed.)). İş Bankası Kültür Yayınları.

Popper, K. R. (2010). *Açık Toplum ve Düşmanları* (4. basım). Liberte Yayınları.

Şenel, A. (1970). *Eski Yunanda Eşitlik ve Eşitsizlik Üstüne*. Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları.

Toprakkaya, A. (2008). Adalet Kavramı Bağlamında Aristoteles-Platon Karşılaştırması. *FLSF Felsefe ve Sosyal Bilimler Dergisi*, *6*, 27–46.

Uygur, N. (2004). *Felsefenin Çağrısı* (3. basım). Yapı Kredi Yayınları.

Bölüm 17

DÖVİZ PİYASASININ BİST 100 GETİRİSİ ÜZERİNDEKİ ETKİSİ: ZAMAN SERİSİ ANALİZİ

Esra DEMİREL[1]

[1] Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi, Biga Uygulamalı Bilimler Fakültesi, Finans ve Bankacılık Bölümü, esrademirel@comu.edu.tr, ORCID ID: 0000-0002-5264-978X

GİRİŞ

Klasik finans teorilerine göre yatırımcılar rasyoneldir ve yatırımlarını sadece istatistiksel özelliklere göre yapmaktadır. Hisse senedi piyasalarındaki iyimser ya d kötümser beklentiler yatırımcı duyarlılığı olarak tanımlanmaktadır (Baker ve Wurgler, 2004). Yatırımcı duyarlılığının temeli Black (1986) tarafından ortaya koyulan söylenti(noise) kavramına dayanmaktadır.

Söylentiye dayalı yatırım yapan kişiler söylenti tacirleri olarak isimlendirilmektedir. Söylenti kavramı bilgiye dayalı yatırım yapan kişilerin tam karşıtıdır. Piyasadaki söylenti tacirlerinin sayısı fazlalaştıkça bilgiye dayalı işlem yapan yatırımcılar daha fazla işlem yapmaya başlayacaktır. Ancak yine fiyatların etkin olarak oluşması söz konusu değildir. Bunun ilk nedeni olarak rasyonel yatırımcıların büyük meblağları risk altına sokmak istememesi yer almaktadır. İkinci olarak ise yatırımcıların sahip olduğu bilginin fiyata net olarak etki edip etmediğini bilememesidir. Bu bağlamda piyasada hem bilgiye hem söylentiye dayalı yatırım yapan yatırımcıların bulunması kaçınılmazdır. Sonuç olarak piyasa fiyatı bilgi ve söylentiyi birlikte yansıtmaktadır (Kandır vd., 2013).

Bu çalışmanın amacı döviz kurlarından kaynaklanan rasyonel ve irrasyonel yatırımcı duyarlılığının BİST 100 getirisi üzerindeki etkisini araştırmaktır. Çalışmanın ilk bölümü olan girişi literatür taraması takip etmektedir. Üçüncü bölümde araştırmada kullanılan yöntemlerin açıklandığı metodoloji bölümü yer almaktadır. Dördüncü bölümde veri ve analiz kısmı ve son olarak sonuç ve tartışma bölümüyle çalışma sona ermektedir.

2. LİTERATÜR TARAMASI

Literatürde yatırımcı duyarlılığı ile ilgili yapılmış bir çok çalışma bulunmaktadır. Ancak yatırımcı duyarlılığını rasyonel ve irrasyonel olarak ayrıştıran çalışmalar oldukça kısıtlıdır. Bu bağlamda döviz kurundan kaynaklanan yatırımcı duyarlılığının BİST 100 endeks getirisi üzerindeki etkisini araştıran bu çalışma literatüre önemli bir katkı sunacaktır. Aşağıda literatürde yer alan çalışmalar kısaca verilmiştir.

Olgaç ve Temizel (2008) yaptıkları çalışmada İstanbul Menkul Kıymetler Borsası ile yatırımcı duyarlılığı arasındaki ilişkiyi kısa ve uzun dönemde araştırmaktadır. Çalışma için 2004 yılı Ocak ayından 2007 yılı Temmuz ayına kadar olan dönemdeki veriler kullanılmaktadır. Analiz için uzun dönemli ilişkinin incelenmesinde eşbütünleşme analizi, kısa dönemli ilişkinin incelenmesinde ise VAR modeli analizinden faydalanılmıştır. Sonuç olarak endeksteki artışın yatırımcıların pozitif olarak etkilenmesine sebep olduğu bulunmaktadır.

Aydoğan ve Vardar (2015) araştırmalarında yatırımcı duyarlılığını temsilen Tüketici Güven Endeksini kullanmaktadır. 2004 Ocak ve 2014 Ocak arasındaki verilerin kullanıldığı çalışmada yatırımcı duyarlılığının sektör endeks getirileri üzerindeki etkisi incelenmektedir. VAR Modeli kurularak Etki tepki analizinin yapıldığı çalışmada 1 standart sapmalık şoka karşı hiç bir sektör endeksi tepki vermezken sadece Ulaştırma ve İletişim sektörü endeksinde anlamlı bir sonuç ortaya çıkmaktadır.

Kaya (2018) yaptığı çalışmada yatırımcı duyarlılığı ve hisse senedi getirileri arasındaki ilişkiyi araştırmak için 1997 yılı Haziran ayından 2018 yılı Eylül ayına kadar olan aylık frekanstaki verileri kullanmaktadır. Temel bileşenler analizinden faydalanarak yatırımcı duyarlılığını en iyi temsil ettiği düşünülen beş değişkenden yatırımcı duyarlılığı endeksi oluşturulmaktadır. Son olarak regresyon analizi ile hisse senedi getirileri ve yatırımcı duyarlılığı arasındaki ilişkiyi araştırmaktadır. Sonuç olarak yatırımcı duyarlılığının hisse senedi getirilerini pozitif olarak etkilediği saptanmaktadır.

Kabakçı ve Akkaya (2020) Türkiye özelinde yatırımcı duyarlılığını temsil eden bir endeks oluşturmaktadır. Oluşturulan endeks ile 2008-2019 yılları arasında BİST 100 endeksi arasında nedensellik analizi yapılmaktadır. Sonuç olarak yatırımcı duyarlılığı endeksinin BİST 100 endeksini etkilediği tespit edilmektedir.

Sarı ve Yiğiter (2020) yaptıkları araştırmada yatırımcı duyarlılığını temsilen Tüketici Güven Endeksi ve alt endekslerini almaktadır. Veriler aylık frekansta 2007 Ocak-2018 Aralık dönemini kapsamaktadır. Destek vektör makineleri yönteminin kullanıldığı analizde yatırcımcı duyarlılığının hisse senedi getirilerini tahmin etmede yardımcı olduğu tespit edilmektedir.

Çonkır ve diğerleri (2021) yaptıkları çalışmada yatırımcı duyarlılığını temsilen aldıkları VIX Korku Endeksinin ülkelerdeki pay piyasalarına etkisini araştırmaktadır. Analiz 2015- 2019 yılları arasında aylık frekanstaki veriler ile yapılmaktadır. Analizde VAR modeli ve Granger Nedenselik analizi yöntemleri kullanılmaktadır. Sonuç olarak Korku Endeksinden BİST 30 endeksine doğru tek yönlü bir nedensellik ilişkisi tespit edilmektedir.

3. METODOLOJİ

Bir analize başlarken yapılması gereken ilk aşamada birim kök testleriyle durağanlık sınaması yer almaktadır. Bu çalışmada birim kök testi olarak Dickey ve Fuller (1981) tarafından geliştirilen Genişletilmiş Dickey Fuller (ADF) testi kullanılmaktadır. Ayrıca çalışmada Phillips ve Perron (1988) tarafından geliştirilen PP birim kök testi ile ikinci bir dura-

ğanlık sınaması yapılarak ADF testi sonuçlarıyla karşılaştırılarak analize başlanmıştır. Bu testte nonparametrik düzeltmeler yer almaktadır.

Yatırımcı duyarlılığını rasyonel ve irrasyonel olarak ayrıştırmak için Pesaran ve diğerleri (2001) tarafından geliştirilen ARDL sınır testi yaklaşımı kullanılmaktadır. ARDL sınır testi yaklaşımının analizde seçilmesinin sebebi durağanlık analizi sonucu bazı değişkenleri I(0), bazılarının I(1) olmasıdır.

Son olarak rasyonel ve irrasyonel yatırımcı duyarlılığının BİST 100 üzerindeki etkisinin belirlenmesi için Sims (1980) tarafından önerilen VAR modeli kullanılmıştır. Katsayıların grafiksel olarak değerlendirilmesi için etki tepki analizi yapılmaktadır. Etki tepki analizindeki grafiklerde yatay eksen şokun süresini, dikey eksen şokun büyüklüğünü göstermektedir.

4. VERİ VE ANALİZ

Bu çalışmanın amacı Ocak 2012-Ekim 2022 tarihleri arasında aylık frekansta seçilen döviz kurlarının meydana getirdiği yatırımcı duyarlılığının BİST 100 getirisi üzerindeki etkisini araştırmaktır. Çalışmada kullanılan döviz kurları şunlardır: Dolar, Euro, Çin Yuanı, Sterlin ve Japon Yeni'dir.

BİST 100 getirisi aşağıdaki getiri formülüyle hesaplanmıştır:

Burada r_t getiriyi, K_t t ayındaki BİST 100 kapanış değerini, K_{t-1} t-1 ayındaki BİST 100 kapanış değerini vermektedir.

Tablo 1.

Değişkenler ve Kısaltmaları

Değişkenler	**Açıklamaları**
Tge	Tüketici Güven Endeksi
Buyume	Ekonomik büyüme
Usd	Dolar
Euro	Euro
Yuan	Çin Yuanı
Ster	Sterlin
Yen	Japon Yeni
Getiri	BİST 100'ün getirisi
Usdrasyatduy	Dolardan kaynaklanan rasyonel yatırımcı duyarlılığı
Usdirrasyatduy	Dolardan kaynaklanan irrasyonel yatırımcı duyarlılığı
Eurorasyatduy	Eurodan kaynaklanan rasyonel yatırımcı duyarlılığı

Euroirrasyatduy	Eurodan kaynaklanan irrasyonel yatırımcı duyarlılığı
Yuanrasyatduy	Çin Yuanından kaynaklanan rasyonel yatırımcı duyarlılığı
Yuanirrasyatduy	Çin Yuanından kaynaklanan irrasyonel yatırımcı duyarlılığı
Sterrasyatduy	Sterlinden kaynaklanan rasyonel yatırımcı duyarlılığı
Sterirrasyatduy	Sterlinden kaynaklanan irrasyonel yatırımcı duyarlılığı
Yenrasyatduy	Japon Yeninden kaynaklanan rasyonel yatırımcı duyarlılığı
Yenirrasyatduy	Japon Yeninden kaynaklanan irrasyonel yatırımcı duyarlılığı

Tablo 1'de çalışmada kullanılan değişkenlerin kısaltmaları ile bu kısaltmaların açıklamalarına yer verilmiştir. Çalışmadaki veriler Türkiye İstatistik Kurumu'nun sitesinden indirilmiştir.

Tablo 2.

ADF Birim Kök Testi Sonuçları

Değişkenler	**Düzey** **Sabitli ve Trendli**	**Birinci Fark** **Sabitsiz ve Trendsiz**
Tge	-3.661698 (0.02)**	
Buyume	-1.5732 (0.79)	-3.889141 (0.00)*
Usd	0.748174 (0.99)	-6.713872 (0.00)*
Euro	0.254630 (0.99)	-7.473895 (0.00)*
Yuan	-0.067635 (0.99)	-7.143827 (0.00)*
Ster	0.132357 (0.99)	-7.426274 (0.00)*
Yen	0.246229 (0.99)	-8.468908 (0.00)*
Getiri	-10.88999 (0.00)*	
Usdrasyatduy	-3.417386 (0.05)***	
Usdirrasyatduy	-11.03935 (0.00)*	
Eurorasyatduy	-3.433736 (0.05)***	
Euroirrasyatduy	-10.9038 (0.00)*	
Yuanrasyatduy	-3.456505 (0.04)**	
Yuanirrasyatduy	-10.96857 (0.00)*	
Sterrasyatduy	-3.452698 (0.04)**	
Sterirrasyatduy	-10.92461 (0.00)*	
Yenrasyatduy	-3.528933 (0.04)**	
Yenirrasyatduy	-10.93769 (0.00)*	

Not:* işareti %1 düzeyinde, ** işareti %5 düzeyinde, *** işareti %10 düzeyinde serinin durağan olduğunu belirtmektedir.

Tablo 2 incelendiğinde tüketici güven endeksi, getiri ve çalışmada kullanılan döviz kurlarından kaynaklanan rasyonel ve irrasyonel yatırımcı duyarlılıkları verileri düzeyde durağan bulunmuştur. Büyüme, do-

lar, Euro, Çin yuanı, Sterlin ve Japon yeni verileri ise birinci farklarında durağan bulunmuştur.

Tablo 3.

PP Birim Kök Testi Sonuçları

Değişkenler	**Düzey** **Sabitli ve Trendli**	**Birinci Fark** **Sabitsiz ve Trendsiz**
Yatduy	-3.522614 (0.04)**	
Buyume	-8.824779 (0.00)*	
Usd	1.661194 (1.00)	-6.735256 (0.00)*
Euro	1.567819 (1.00)	-7.431482 (0.00)*
Yuan	0.614490 (0.99)	-7.143827 (0.00)*
Ster	1.046396 (0.99)	-7.388277 (0.00)*
Yen	-0.120543 (0.99)	-8.627328 (0.00)*
Getiri	-10.87137 (0.00)*	
Usdrasyatduy	-3.197799 (0.08)***	
Usdirrasyatduy	-11.03949 (0.00)*	
Eurorasyatduy	-3.193417 (0.09)***	
Euroirrasyatduy	-10.90415 (0.00)*	
Yuanrasyatduy	-3.251955 (0.07)***	
Yuanirrasyatduy	-10.96882 (0.00)*	
Sterrasyatduy	-3.262011 (0.07)***	
Sterirrasyatduy	-10.92597 (0.00)*	
Yenrasyatduy	-3.306460 (0.07)***	
Yenirrasyatduy	-10.93769 (0.00)*	

Not:* işareti %1 düzeyinde, ** işareti %5 düzeyinde, *** işareti %10 düzeyinde serinin durağan olduğunu belirtmektedir.

Tablo 3 incelendiğinde PP birim kök testi sonuçlarına göre tüketici güven endeksi, getiri, büyüme ve çalışmada kullanılan döviz kurlarından kaynaklanan rasyonel ve irrasyonel yatırımcı duyarlılıkları verileri düzeyde durağan bulunmuştur. Dolar, Euro, Çin yuanı, Sterlin ve Japon yeni verileri ise birinci farklarında durağan bulunmuştur. Bu bağlamda değişkenlerin I(0) ve I(1) düzeylerinde durağan olduğunun bulunması sebebiyle yatırımcı duyarlılığını rasyonel ve irrasyonel olarak ayrıştırılmasında kullanılacak en uygun model ARDL sınır testi yaklaşımıdır.

$$yatduy_{1t} = a_{\circ} + \sum_{j=1}^{n} a_j D_{jt} + Y_t \text{yatduy} \qquad (1)$$

Denklem 1'de t anındaki yatırımcı duyarlılığını, sabit parametreyi, tahmin edilen katsayıyı, döviz kuru ve büyüme verisini, hata terimini temsil etmektedir. Bu denklemin çözümüyle bulunan uygun değerler rasyonel yatırımcı duyarlılığını, kalıntı değerleri ise irrasyonel yatırımcı duyarlılığını vermektedir.

Tablo 4'te dolardan kaynaklanan yatırımcı duyarlılığını rasyonel ve irrasyonel olarak ayrıştırmak için denklem 1'e göre ARDL modeli oluşturularak çözülmüştür. Sonuçlar tabloda gösterilmiştir.

Tablo 4.

Dolardan kaynaklanan yatırımcı duyarlılıkları ARDL (4,0,1) Modeli

Değişkenler	Katsayı Değerleri	T İstatistik ve Olasılık Değerleri
yatduy(-1)	0.766332	8.762373 (0.00)*
yatduy(-2)	-0.039220	-0.348645 (0.72)
yatduy(-3)	-0.137343	-1.234830 (0.21)
yatduy(-4)	0.233211	2.639287 (0.00)*
Buyume	-0.009797	-0.527716 (0.59)
Usd	-2.033359	-2.994132 (0.00)*
usd(-1)	1.807934	2.513048 (0.01)**

Not: Parantez içindeki değerler olasılık değerleridir.

Tablo 5.

ARDL (4,0,1) Modeli Tanısal Test Sonuçları

Tanısal Testler	Sonuçlar
R^2	0.899168
Düzeltilmiş R^2	0.893136
F İstatistik Değeri	149.0502 (0.00)
Durbin-Watson Testi	1.983360
Jarque Bera Normallik Testi	0.564964 (0.75)
Breusch-Goldfrey LM Testi	0.092631 (0.91)
Breusch-Pagan-Goldfrey Heteroskedastisite Testi	1.108191 (0.36)

Tablo 5'te verilen test sonuçları şu şekilde yorumlanmaktadır: Bağımsız değişkenlerin bağımlı değişkeni açıklama oranını temsil eden R^2 değeri 0.899168 olarak bulunmuştur. Ayrıca düzeltilmiş R^2 değeri 0.893136'dır.Bu bağlamda kurulan modelde bağımsız değişkenler bağımlı değişkeni yaklaşık %89 oranında açıklamaktadır. Modelin anlamlılığını belirten F istatistik değeri 149.0502 olarak saptanmıştır. Bu değer 0.00

önem düzeyinde modelin anlamlı olduğunu belirtmektedir. Diğer yandan Durbin-Watson ve Breusch-Goldfrey LM testleri sırasıyla 1.983360 ile 0.092631 bulunmuştur. Bu sonuçlarla modelde otokorelasyon sorunu olmadığı belirlenmiştir. Jarque Bera normallik testi sonucu 0.564964 olarak bulunmuştur ve modelde normal dağılım sorunu yoktur. Breusch-Pagan-Goldfrey Heteroskedastisite testi 1.108191 olduğu tespit edilmiştir. Bu bağlamda modelde değişen varyans sorunu yoktur.

Tablo 6.

Eurodan kaynaklanan yatırımcı duyarlılıkları ARDL (4,0,1) Modeli

Değişkenler	Katsayı Değerleri	T İstatistik ve Olasılık Değerleri
yatduy(-1)	0.758865	8.708564 (0.00)*
yatduy(-2)	-0.044986	-0.405586 (0.68)
yatduy(-3)	-0.118158	-1.069799 (0.28)
yatduy(-4)	0.211516	2.399281 (0.01)*
Buyume	-0.001502	-0.078293 (0.93)
Euro	-1.965520	-3.221496 (0.00)*
euro(-1)	1.672683	2.655202 (0.00)*

Not: Parantez içindeki değerler olasılık değerleridir.

Tablo 6'da Eurodan kaynaklanan yatırımcı duyarlılığını rasyonel ve irrasyonel olarak ayrıştırmak için denklem 1'e göre ARDL modeli oluşturularak çözülmüştür. Sonuçlar tabloda gösterilmiştir.

Tablo 7.

ARDL (4,0,1) Modeli Tanısal Test Sonuçları

Tanısal Testler	Sonuçlar
R^2	0.900834
Düzeltilmiş R^2	0.894901
F İstatistik Değeri	151.8340 (0.00)
Durbin-Watson Testi	1.961894
Jarque Bera Normallik Testi	0.211516 (0.89)
Breusch-Goldfrey LM Testi	0.400971 (0.67)
Breusch-Pagan-Goldfrey Heteroskedastisite Testi	1.121264 (0.35)

Tablo 7'de verilen test sonuçları şu şekilde yorumlanmaktadır: Bağımsız değişkenlerin bağımlı değişkeni açıklama oranını temsil eden R^2 değeri 0.900834 olarak bulunmuştur. Ayrıca düzeltilmiş R^2 değeri

0.894901'dır.Bu bağlamda kurulan modelde bağımsız değişkenler bağımlı değişkeni yaklaşık %90 oranında açıklamaktadır. Modelin anlamlılığını belirten F istatistik değeri 151.8340 olarak saptanmıştır. Bu değer 0.00 önem düzeyinde modelin anlamlı olduğunu belirtmektedir. Diğer yandan Durbin-Watson ve Breusch-Goldfrey LM testleri sırasıyla 1.961894 ile 0.400971 bulunmuştur. Bu sonuçlarla modelde otokorelasyon sorunu olmadığı belirlenmiştir. Jarque Bera normallik testi sonucu 0.211516 olarak bulunmuştur ve modelde normal dağılım sorunu yoktur. Breusch-Pagan-Goldfrey Heteroskedastisite testi 1.121264 olduğu tespit edilmiştir. Bu bağlamda modelde değişen varyans sorunu yoktur.

Tablo 8.

Çin Yuanından kaynaklanan yatırımcı duyarlılıkları ARDL (4,0,1) Modeli

Değişkenler	Katsayı Değerleri	T İstatistik ve Olasılık Değerleri
yatduy(-1)	0.762153	8.693496 (0.00)*
yatduy(-2)	-0.048462	-0.431828 (0.66)
yatduy(-3)	-0.124313	-1.113898 (0.26)
yatduy(-4)	0.233180	2.636406 (0.00)
Buyume	-0.007117	-0.376559 (0.70)
Yuan	-12.66883	-2.889573 (0.00)*
yuan(-1)	10.94077	2.407496 (0.01)**

Not: Parantez içindeki değerler olasılık değerleridir.

Tablo 8'de Çin yuanından kaynaklanan yatırımcı duyarlılığını rasyonel ve irrasyonel olarak ayrıştırmak için denklem 1'e göre ARDL modeli oluşturularak çözülmüştür. Sonuçlar tabloda gösterilmiştir.

Tablo 9.

ARDL (4,0,1) Modeli Tanısal Test Sonuçları

Tanısal Testler	Sonuçlar
R^2	0.898663
Düzeltilmiş R^2	0.892600
F İstatistik Değeri	148.2226 (0.00)
Durbin-Watson Testi	1.971065
Jarque Bera Normallik Testi	0.511201 (0.77)
Breusch-Goldfrey LM Testi	0.132314 (0.87)
Breusch-Pagan-Goldfrey Heteroskedastisite Testi	1.005652 (0.43)

Tablo 9'da verilen test sonuçları şu şekilde yorumlanmaktadır: Bağımsız değişkenlerin bağımlı değişkeni açıklama oranını temsil eden R^2 değeri 0.898663 olarak bulunmuştur. Ayrıca düzeltilmiş R^2 değeri 0.892600'dır.Bu bağlamda kurulan modelde bağımsız değişkenler bağımlı değişkeni yaklaşık %89 oranında açıklamaktadır. Modelin anlamlılığını belirten F istatistik değeri 148.2226 olarak saptanmıştır. Bu değer 0.00 önem düzeyinde modelin anlamlı olduğunu belirtmektedir. Diğer yandan Durbin-Watson ve Breusch-Goldfrey LM testleri sırasıyla 1.971065 ile 0.132314 bulunmuştur. Bu sonuçlarla modelde otokorelasyon sorunu olmadığı belirlenmiştir. Jarque Bera normallik testi sonucu 0.511201 olarak bulunmuştur ve modelde normal dağılım sorunu yoktur. Breusch-Pagan-Goldfrey Heteroskedastisite testi 1.005652 olduğu tespit edilmiştir. Bu bağlamda modelde değişen varyans sorunu yoktur.

Tablo 10.

Sterlinden kaynaklanan yatırımcı duyarlılıkları ARDL (4,0,1) Modeli

Değişkenler	Katsayı Değerleri	T İstatistik ve Olasılık Değerleri
yatduy(-1)	0.758010	8.678986 (0.00)*
yatduy(-2)	-0.062846	-0.567577 (0.57)
yatduy(-3)	-0.105304	-0.945409 (0.34)
yatduy(-4)	0.217102	2.459882 (0.01)*
Buyume	-0.003421	-0.180492 (0.85)
Ster	-1.603201	-3.094947 (0.00)*
ster(-1)	1.348367	2.529536 (0.01)**

Not: Parantez içindeki değerler olasılık değerleridir.

Tablo 10'da Çin Sterlinden kaynaklanan yatırımcı duyarlılığını rasyonel ve irrasyonel olarak ayrıştırmak için denklem 1'e göre ARDL modeli oluşturularak çözülmüştür. Sonuçlar tabloda gösterilmiştir.

Tablo 11.

ARDL (4,0,1) Modeli Tanısal Test Sonuçları

Tanısal Testler	Sonuçlar
R^2	0.900172
Düzeltilmiş R^2	0.894199
F İstatistik Değeri	150.7167 (0.00)

Durbin-Watson Testi	1.963772
Jarque Bera Normallik Testi	0.765219 (0.68)
Breusch-Goldfrey LM Testi	0.216839 (0.80)
Breusch-Pagan-Goldfrey Heteroskedastisite Testi	1.307139 (0.25)

Tablo 11'de verilen test sonuçları şu şekilde yorumlanmaktadır: Bağımsız değişkenlerin bağımlı değişkeni açıklama oranını temsil eden R^2 değeri 0.900172 olarak bulunmuştur. Ayrıca düzeltilmiş R^2 değeri 0.894199'dır.Bu bağlamda kurulan modelde bağımsız değişkenler bağımlı değişkeni yaklaşık %90 oranında açıklamaktadır. Modelin anlamlılığını belirten F istatistik değeri 150.7167 olarak saptanmıştır. Bu değer 0.00 önem düzeyinde modelin anlamlı olduğunu belirtmektedir. Diğer yandan Durbin-Watson ve Breusch-Goldfrey LM testleri sırasıyla 1.963772 ile 0.216839 bulunmuştur. Bu sonuçlarla modelde otokorelasyon sorunu olmadığı belirlenmiştir. Jarque Bera normallik testi sonucu 0.765219 olarak bulunmuştur ve modelde normal dağılım sorunu yoktur. Breusch-Pagan-Goldfrey Heteroskedastisite testi 1.307139 olduğu tespit edilmiştir. Bu bağlamda modelde değişen varyans sorunu yoktur.

Tablo 12.

Japon Yeninden Kaynaklanan Yatırımcı Duyarlılıkları ARDL (4,0,1) Modeli

Değişkenler	**Katsayı Değerleri**	**T İstatistik ve Olasılık Değerleri**
yatduy(-1)	0.738496	8.272358 (0.00)*
yatduy(-2)	-0.053719	-0.478798 (0.63)
yatduy(-3)	-0.140526	-1.264406 (0.20)
yatduy(-4)	0.223129	2.509034 (0.01)*
Buyume	-0.004049	-0.210641 (0.83)
Yen	-1.930608	-2.653100 (0.00)*
yen(-1)	1.413518	1.891630 (0.06)***

Not: Parantez içindeki değerler olasılık değerleridir.

Tablo 12'de Japon yeninden kaynaklanan yatırımcı duyarlılığını rasyonel ve irrasyonel olarak ayrıştırmak için denklem 1'e göre ARDL modeli oluşturularak çözülmüştür. Sonuçlar tabloda gösterilmiştir.

Tablo 13.

ARDL (4,0,1) Modeli Tanısal Test Sonuçları

Tanısal Testler	**Sonuçlar**
R^2	0.898973
Düzeltilmiş R^2	0.892929
F İstatistik Değeri	148.7296 (0.00)
Durbin-Watson Testi	1.966416
Jarque Bera Normallik Testi	0.203315 (0.90)
Breusch-Goldfrey LM Testi	0.604044 (0.54)
Breusch-Pagan-Goldfrey Heteroskedastisite Testi	1.267838 (0.27)

Tablo 13'te verilen test sonuçları şu şekilde yorumlanmaktadır: Bağımsız değişkenlerin bağımlı değişkeni açıklama oranını temsil eden R^2 değeri 0.898973 olarak bulunmuştur. Ayrıca düzeltilmiş R^2 değeri 0.892929'dır.Bu bağlamda kurulan modelde bağımsız değişkenler bağımlı değişkeni yaklaşık %89 oranında açıklamaktadır. Modelin anlamlılığını belirten F istatistik değeri 148.7296 olarak saptanmıştır. Bu değer 0.00 önem düzeyinde modelin anlamlı olduğunu belirtmektedir. Diğer yandan Durbin-Watson ve Breusch-Goldfrey LM testleri sırasıyla 11.966416 ile 0.604044 bulunmuştur. Bu sonuçlarla modelde otokorelasyon sorunu olmadığı belirlenmiştir. Jarque Bera normallik testi sonucu 0.203315 olarak bulunmuştur ve modelde normal dağılım sorunu yoktur. Breusch-Pagan-Goldfrey Heteroskedastisite testi 1.267838 olduğu tespit edilmiştir. Bu bağlamda modelde değişen varyans sorunu yoktur.

BİST 100 getirisi üzerindeki döviz kurlarından kaynaklanan rasyonel ve irrasyonel yatırımcı duyarlılığının etkisi VAR modeli analizi ile yapılmaktadır. VAR modeli analizi için bütün değişkenlerin durağan olması gerekmektedir. Bu bağlamda BİST 100 getiri serisi ve döviz kurlarından kaynaklanan rasyonel ve irrasyonel yatırımcı duyarlılıkları serileri durağandır.

$$r_1 = a_0 + a_1 yatduy1_t + a_2 y_t + b_t \quad (2)$$

Bu denklemde sabit terimi, rasyonel yatırımcı duyarlılığının katsayısını, irrasyonel yatırımcı duyarlılığının katsayısını, hata terimini belirtmektedir. analizde belirtilen tarihler arasındaki BİST 100 getirisini aylık olarak ifade etmektedir.

Getirinin rasyonel ve irrasyonel yatırımcı duyarlılığında oluşan şoklara verdiği tepkinin bulunabilmesi için etki tepki analizi yapılmıştır. Grafikler yatay ve dikey eksenlerden oluşmaktadır. Yatay eksende tepkinin

süresi, dikey eksende tepkinin derecesi görülmektedir. Aşağıda döviz kurlarından kaynaklanan rasyonel ve irrasyonel yatırımcı duyarlılıklarında meydana gelen bir standart sapmalık şokun BİST 100 getirisini nasıl etkilediği gösterilmektedir.

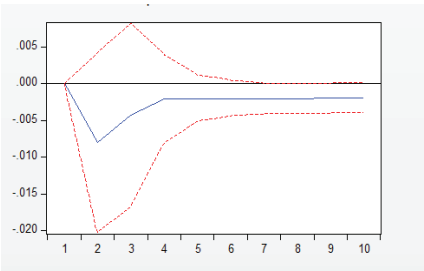

Şekil 1. Getirinin usdirrasyatduya tepkisi

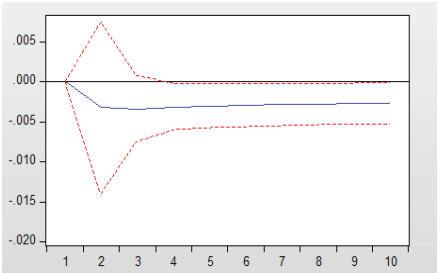

Şekil 2. Getirinin usdrasyatduya tepkisi

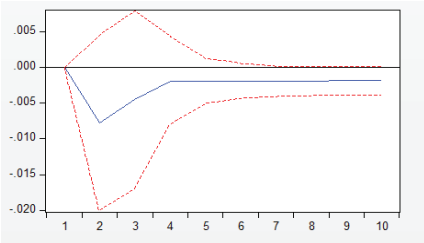

Şekil 3. Getirinin euroirrasyatduya tepkisi

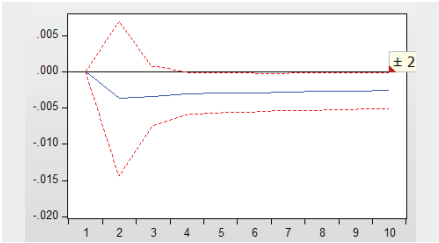

Şekil 4. Getirinin eurorasyatduya tepkisi

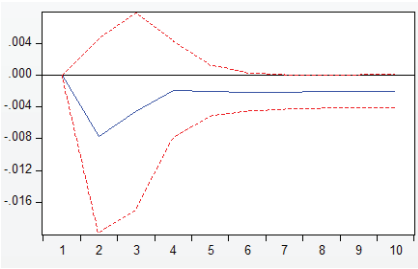

Şekil 5. Getirinin yuanirrasyatduya tepkisi

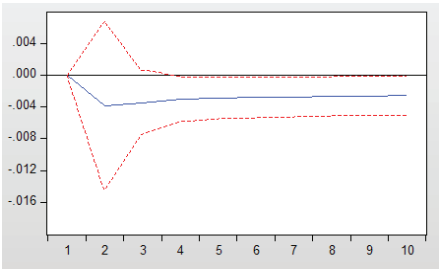

Şekil 6. Getirinin yuanrasyatduya tepkisi

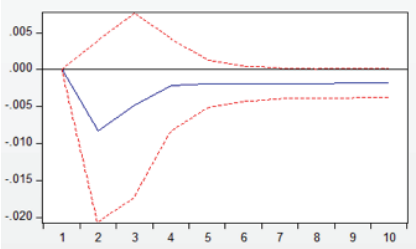

Şekil 7. Getirinin sterirrasyatduya tepkisi

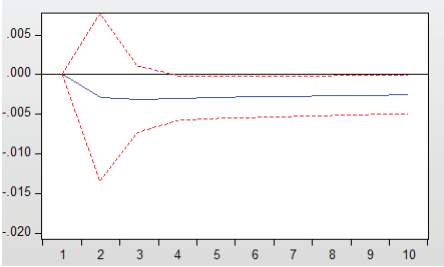

Şekil 8. Getirinin sterrasyatduya tepkisi

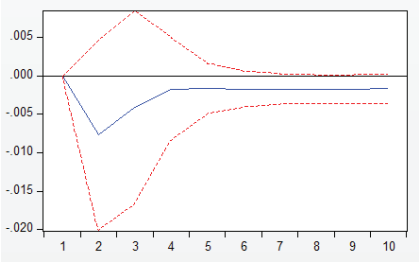

Şekil 9. Getirinin yenirrasyatduya tepkisi

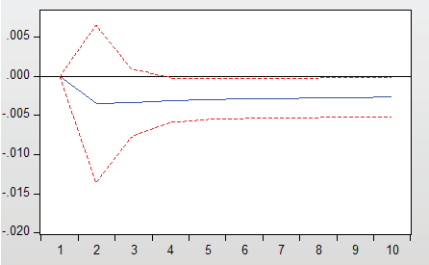

Şekil 10. Getirinin yenrasyatduya tepkisi

SONUÇ VE TARTIŞMA

Bu çalışmada Ocak 2012-Ekim 2022 tarihleri arasında aylık frekansta seçilen döviz kurlarının meydana getirdiği rasyonel ve irrasyonel yatırımcı duyarlılığının BİST 100 getirisi üzerindeki etkisini araştırılmıştır. Çalışmada kullanılan döviz kurları şunlardır: Dolar, Euro, Çin Yuanı, Sterlin ve Japon Yeni'dir.

Döviz kurlarından kaynaklanan yatırımcı duyarlılığının rasyonel ve irrasyonel yatırımcı duyarlılığı olarak ayrıştırılmasından sonra BİST 100 getirisi üzerindeki etkisini incelemek için etki tepki analizi yapılmıştır. Şekil 1-Şekil 10 arasındaki şekiller incelendiğinde çalışmada kullanılan döviz kurlarının BİST 100 getirisi üzerindeki etkisi grafiklerle verilmiştir. Etki tepki analizinde rasyonel ve irrasyonel yatırımcı duyarlılıklarında gerçekleşen bir standart sapmalık şokun getiriyi nasıl etkilediğini göstermektedir. Grafiklerin anlamlı sonuç verebilmesi için şekillerdeki mavi grafiklerin yatay ekseni en az bir kere kesmesi gerekmektedir. Şekiller incelendiğinde grafiklerin yatay çizgileri hiç kesmediği görülmektedir. Bu bağlamda döviz kurlarından kaynaklanan rasyonel ve irrasyonel yatırımcı duyarlılığının BİST 100 getirisi üzerinde anlamlı bir etkisi olmadığı tespit edilmiştir.

BİST 100 yatırımcısı olan kişiler yatırım yaparken birçok faktörden etkilenmektedir. Bu çalışmanın sonuçları göstermektedir ki döviz kurlarından kaynaklanan yatırımcı duyarlılıkları BİST 100 getirisi üzerinde anlamlı bir etkiye sahip değildir. Bu bağlamda yatırımcıların hisse alıp satarken döviz kuru fiyatlarını çok fazla dikkate almadığı söylenebilir. Hisse alıp satmak isteyen yatırımcılar döviz kurları dışındaki faktörleri göz önünde bulundurarak yatırım yaparlarsa daha anlamlı olacağı düşünülmektedir. Bundan sonraki çalışmalarda BİST 100 getirisini hangi faktörlerin daha çok etkilediği araştırılarak yatırımcılara yol gösterilebilir.

KAYNAKÇA

Aydoğan, B., & Vardar, G. (2015). Yatırımcı duyarlılığının Borsa İstanbul sektör endeks getirileri üzerine etkisi. Maliye ve Finans Yazıları, 1(104), 29-52.

Baker, M., & Wurgler, J. (2004). Investor sentiment and the cross-section of stock returns. *The journal of Finance*, *61*(4), 1645-1680.

Black, F. (1986). Noise. The journal of finance, 41(3), 528-543.

Çonkır, D., Meriç, E., & Esen, E. (2021). Korku Endeksi (VIX) ile Gelişmekte Olan Ülke Borsaları Arasındaki İlişkinin Analizi: Yatırımcı Duyarlılığı Üzerine Bir Çalışma. İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi, 10(1), 109-132.

Dickey, D. A., & Fuller, W. A. (1981). Likelihood ratio statistics for autoregressive time series with a unit root. Econometrica: journal of the Econometric Society, 1057-1072.

Kabakcı, C. Ç., & Akkaya, G. (2020). Yatırımcı duyarlılığı endeksi ile BİST 100 endeksi arasındaki ilişkinin araştırılması. Manisa Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 18(4), 407-416.

Kandır, S. Y., Çerçi, G., & Uzkaralar, Ö. (2013). Yatırımcı duyarlılığı temsilcileri: Yatırım ortaklıkları iskontosu ve tüketici güven endeksi örneği. *BDDK Bankacılık ve Finansal Piyasalar Dergisi*, *7*(2), 55-75.

Kaya, E. (2018). Yatırımcı duyarlılığı ve hisse senedi getirileri. Finans Politik & Ekonomik Yorumlar, 55(645), 91-112.

Olgaç, S., & Temizel, F. (2008). Yatırımcı Duyarlılığı Hisse Senedi Getirileri İlişkisi: Türkiye Örneği. TISK Academy/TISK Akademi, 3(6).

Pesaran, M. H., Shin, Y., & Smith, R. J. (2001). Bounds testing approaches to the analysis of level relationships. Journal of applied econometrics, 16(3), 289-326.

Phillips, P.C. B ve Perron, P. (1988), "Testing for a Unit Root in Time Series Regression", Biometrika, 75(2), ss.335 346.

Sarı, S. S., & Yiğiter, Ş. Y. (2020). Yatırımcı Duyarlılığının Hisse Senedi Getirilerindeki Rolü ve Tüketici Güven Endeksiyle Ölçülmesi. Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi, 34(1), 77-97.

Sims, C. A. (1980). "Macroeconomics and Reality". Econometrica: Journal Of The Econometric Society, 48 (1), s.1-48.

Bölüm 18

ÜNİVERSİTE ÖĞRENCİLERİNİN TEKNOLOJİ BAĞIMLILIKLARININ AKADEMİK ERTELEME DAVRANIŞLARI ÜZERİNE ETKİSİ

Halime Doğan KOÇ[1]
Şemseddin GÜNDÜZ[2]

[1] Bu çalışma, Halime DOĞAN KOÇ'un Şemseddin GÜNDÜZ danışmanlığında hazırlamış olduğu yüksek lisans tezinden üretilmiştir.

Halime DOĞAN KOÇ Bilgisayar ve Öğretim Teknolojileri Eğitimi Uzmanı ORCID: 0000-0002-6600-5870

Şemseddin GÜNDÜZ Doç. Dr. Necmettin Erbakan Üniversitesi ORCID: 0000-0003-1075-0043

GİRİŞ

Teknoloji ile bilgiye ulaşım, bilgiyi paylaşma, iletişim kurma ve haberleşme gibi birçok alanda hızlanma ve büyük kolaylıklar sağlamıştır. Bundan 30 yıl öncesinde insanlar gönderdikleri mektuba günlerce cevap beklerken, günümüzde dijital ortamlarda gönderdikleri iletilere saniyeler içinde yanıt almaları olanaklı olmuştur.

Gelişen teknolojik cihazların bireylere sunduğu en yaygın kullanılan hizmetlerden biri de internettir. İnternet günümüzde en yaygın kullanılan iletişim araçlarını kapsayan ortam haline gelmiştir. Bireyler internet aracılığı ile iletişim kurabildikleri gibi bilgiye de saniyeler içinde ulaşabilmektedirler. Balcı ve Gülnar (2009) interneti çekici kılan öğeleri; sosyal bağlantıların internet üzerinden kolaylıkla kurulabilmesi, yabancılarla rahat ve bir risk öğesi olmadan ilişkiye geçilebilmesi, kişilerin herhangi bir baskı olmadan özgürce düşüncelerini ve duygularını ifade edebilmesi, kendini göstermek istediği gibi abartarak sunabilmesi, sessiz kalarak diğer insanları dikizleme olanağının bulunması şeklinde sıralamaktadırlar.

İnternetin çekiciliği, aşırı kullanımının neden olduğu bazı sorunlara yol açabilmektedir. Bu sorunlardan birisi de internet bağımlılığıdır. Bağımlılık nesneye, kişiye veya varlığa duyulan önlenemez istek olarak tanımlanabilir ve mental aktivite ile ilgili patolojik bir davranış olduğu söylenebilir (Uzbay, 2009). İnternet bağımlılığı 1995 yılında Mental Bozuklukların Tanısal ve İstatistiki El Kitabı'nda madde bağımlılığından türetilerek internet bağımlılığı adını almış ve davranışsal bir bağımlılık olarak sınıflandırılmıştır (Yengin, 2019). Alyanak (2016) internet bağımlılığını; internet kullanımının günden güne artış göstermesi, kullanma isteğinin önüne geçilememesi, internetsiz geçirilen vaktin önemsizleşmesi ve bu vakitlerde sıkılma, huzursuzluk, saldırganlık gibi olumsuz duygu durumlarının ortaya çıkması olarak açıklamaktadır.

Yengin (2019) internet bağımlılığını, bireyin interneti kullanırken kendini kontrol edememesi, buna bağlı olarak psikolojik, sosyal ve akademik yaşamında sorunların ortaya çıkması olarak tanımlamakta ve internet bağımlısı olan bireylerde sosyal medyayı kullanım süresinin arttığını, bu süreyi azaltma çabalarının sonuçsuz kaldığını, internet kullanımı engellendiğinde ise bireylerin yoksunluk hissettiklerini belirtmektedir. Teknolojiyi kullanmada günlük ihtiyaçları giderme sınırını geçip, bireylerin kullanım süresinin uzadığı ve kısıtlanması durumunda bireylerde "yoksunluk" krizine girme durumu gözlemlenmiştir. Arslantaş, Ektiricioğlu ve Yüksel (2020) teknoloji bağımlılığını tanımlarken internetin ve teknolojik aletlerin kullanımı ile ilgili olarak bireylerin sergiledikleri davranışları şu şekilde sıralar; internetin ve teknolojik aletlerin aşırı kullanımı ve kullanma isteğini doyuramama, bu aşırı kullanımından kaynaklı olarak ak-

tivitelerin ihmal edilmesi, bu aşırı kullanımın bireyin sosyal ilişkilerine zarar veriyor olması, internet ve teknolojik aletlerin amacı dışında bireyin olumsuz duygu ve yaşam stresinden bir kaçış aracı olarak seçilmesi, aşırı kullanımı azaltmada ve durdurmada problemler yaşanması, internet ve teknolojik aletleri kullanmanın mümkün olmadığı durumlarda bireyin gergin ve sinirli tavır sergilemesi, bireyin internet ve teknolojik aletleri kullanım süresi ve miktarına ilişkin yalanlar söylemesidir.

Teknolojik bağımlılık; telefon, tablet, akıllı cihazlar, oyun konsolları gibi dijital aygıtların kontrolsüz ve aşırı kullanımı olarak tanımlanabilir. Bu cihazlara bireyleri bağımlı kılan faktörlerden birisi de internetin cihazlara sunduğu uygulama çeşitliliğidir. Örneğin; telefonlar ilk üretildiği dönemlerde bireye yalnızca arama, mesajlaşma gibi temel iletişimi sağlıyorken bugün internet sayesinde hava durumu, kilo takibi, adım sayar, mobil bankacılık, sesli ve görüntülü iletişimin yanı sıra sosyal medya ve dijital oyun gibi hayatın birçok alanıyla alakalı farklı hizmetler sunmaktadır. Teknolojik bir bağımlılığa sahip bireylerin, davranışsal veya kimyasal bağımlılıkları olan bireylerle benzer belirtiler gösterdikleri belirtilmiştir (Arslantaş, Ektiricioğlu ve Yüksel, 2020). Teknolojik bağımlı olan kişilerin özellikleri; internetin dışında sosyal hayatı olmayan ya da az olan, teknolojik aletlerden yoksun kalındığı zamanlarda kendisini yalnız, farklılaşmış, asosyal hisseden, yapılan ya da geliştirilen her türlü uygulamaları yakından takibe alan ve yeniliklerden haberdar olmak isteyen, arkadaşlarıyla yüz yüze görüşmek yerine sosyal medyadan görüşmeyi tercih eden sosyal medyada kendisine yeni bir kimlik belirleyen şeklinde sıralanabilir (Yengin, 2019).

Teknoloji bağımlılığının fiziksel etkileri de olabilmektedir. Teknoloji bağımlılığının; gözlerde yanmaya, boyun kaslarında ağrılara, beden duruşunda bozukluklara ve vücudun belirli bölgelerinde uyuşmalara neden olan fiziksel etkileri vardır. Ayrıca akademik başarının düşmesi, kişisel, ailevi ve okul sorunlarının oluşması, zaman denetimi konusunda sıkıntı yaşam, iletişim kurmada problem, özgüven eksikliği, kendini ifade edememe şeklinde de psikolojik etkileri de vardır. (Karadağ ve Kılıç, 2019). Ayrıca yapılan bir araştırmalarda, bir işe odaklanmış bireyin mobil bildirim sesi gibi bir uyaranla bölündüğünde yaptığı işe tekrar odaklanabilmesi için ortalama 25 dakika geçmesi gerektiği belirtilmiştir (Aydın ve Ertemel, 2018)

Teknoloji bağımlılığının giderek arttığı günümüzde ise bireyler teknolojik araçları uzun süreler kullanmakta, kullanım süresinin uzadıkça zamanı doğru yönetmekte güçlük çektikleri görülmektedir. İnternet bağımlılığı hastalığı bireylerin sosyal hayatındaki yer sorumlulukları yerine getirmesine engel olmakta bireylerde bırakma ya da erteleme davranışlarına sebep olmaktadır. Erteleme davranışı, kişinin görevlerini yerine

getirmesi gerekirken tembellik yapması ve zammını kötü yönetmesi ile motivasyon eksikliğinden dolayı sorumluluğunu süresi içerisinde bitirmemesidir (Senecal, Koestner ve Vallerand, 1995). Mişe ve Hançer (2019) çalışmasında 4 farklı erteleme türünün varlığından söz eder. Bunları; akademik görevin son ana kadar ertelenmesi, zamanında yapılmayan ve sonraya bırakılan, zor planlama gerektiren günlük rutin işlerde erteleme, karar vermeyi erteleme ve işlevsel olmayan erteleme davranışı şeklinde sıralamışlardır.

Aydoğan ve Özbay, (2012) erteleme davranışının ilk olarak psikoanalitik kuram tarafından açıklandığını ve bu kurama göre erteleme davranışının egonun tehdit edici durumlara karşı korunmak amacıyla kullandığı bir kaçınma davranış olduğunu ve ertelemenin yüksek kaygılı insanlarda daha çok görüldüğünü belirtmişlerdir.

Erteleme benliği korumaya yönelik bir mekanizmadır ve kişi, özellikle değerlendirilme kaygısı yaşadığı ve başarısızlık korkusu hissettiği durumlarda ertelemeyi bu durumlarla baş etme stratejisi olarak kullandığı öne sürülmektedir (Çakıcı, 2003).

Erteleme davranışı görülen yerlerden biri de kişinin eğitim öğretim yaşamıdır. Bireyin eğitim-öğretim döneminde yapması gereken görev ya da ödevleri farklı nedenlerle ertelemesi akademik erteleme olarak tanımlanmaktadır (Özer ve Topkaya, 2011). Akademik erteleme bireylerin performansını düşürmekte ve öğrenmenin gerçekleşmesini engellemektedir. Alışkanlık haline getirilmiş akademik ertelemenin öğrencinin yaşam kalitesini ve performansını olumsuz yönde etkilediği belirtilmektedir (Lee, 2005).

Bu çalışmanın amacı, üniversite öğrencilerinin teknoloji bağımlılığı ve akademik erteleme düzeylerini belirlemek ve teknoloji bağımlılıklarının akademik erteleme üzerine etkisini ortaya koymaktır. Bu bağlamda aşağıdaki sorulara yanıt aranacaktır.

1. Üniversite öğrencilerinin teknoloji bağımlılık düzeyleri nedir?
2. Üniversite öğrencilerinin akademik erteleme davranış düzeyleri nedir?
3. Üniversite öğrencilerinin teknoloji bağımlılık ve akademik erteleme davranış düzeyleri:
   a. Cinsiyet,
   b. Fakülte değişkenlerine göre farklılaşmakta mıdır?
4. Üniversite öğrencilerinin teknoloji bağımlılıklarının akademik erteleme davranışları üzerine etki düzeyi nedir?

2. YÖNTEM

2.1. Araştırmanın Modeli

Araştırmada üniversite öğrencilerinin teknoloji bağımlılıklarının akademik ertelemeye etkisini ölçmek amacıyla nicel bir araştırma yöntemi olan tarama modelinden ilişkisel tarama modelinin kullanılmıştır. Karasar (2015) tarama modelini, geçmişte ya da günümüzde var olan bir durumun, var olduğu şekliyle betimlemeyi amaçlayan araştırma yaklaşımı olduğunu ve ilişkisel tarama modelinin de iki ya da daha çok değişken arasında birlikte değişim varlığını veya derecesini belirlemeyi amaçladığını ifade etmektedir. İlişkisel tarama modeli; iki ve daha çok sayıdaki değişken arasında birlikte değişimin varlığını veya derecesini belirlemeyi amaçlar. İlişkisel tarama modelinde, değişkenlerin birlikte değişip değişmediği; değişme varsa bunun nasıl olduğu saptanmaya çalışılır (Bahtiyar ve Can, 2016).

Araştırmanın Evreni ve Örneklemi

Araştırmada evreni Necmettin Erbakan Üniversitesi öğrencileridir. Örneklemi ise Necmettin Erbakan Üniversitesi Ahmet Keleşoğlu Eğitim Fakültesi, Necmettin Erbakan Üniversitesi Sosyal ve Beşeri Bilimler Fakültesi, Necmettin Erbakan Tıp Fakültesi öğrencilerinden gönüllü katılım sağlayan öğrencilerdir. Araştırmaya 289 kişi katılmıştır. Ancak 7 kişinin anketleri eksik doldurmasından dolayı bu 7 anket araştırmadan çıkartılmış, tam doldurulan 282 anket ile çalışma yapılmıştır. Tablo 1' de araştırmaya katılan öğrencilere ilişkin demografik bilgiler verilmiştir.

Tablo 1 Araştırmaya Katılan Öğrencilere İlişkin Demografik Bilgiler

Değişken	Grup	f	%
Cinsiyet	Kadın	218	77.3
	Erkek	64	22.7
Okul	Eğitim Fakültesi	138	48.9
	Sosyal ve Beş. Bil. F.	116	41.1
	Tıp Fakültesi	28	9.9
Toplam		282	100

Araştırmaya 282 kişi katılmıştır. Katılımcıların % 27.3'ü kadın, % 22.7'si erkektir. Araştırmaya katılanların % 48.9'u Eğitim Fakültesi, % 41.1' Sosyal ve Beşeri Bilimler Fakültesi, % 9.9'u ise Tıp Fakültesi öğrencisidir. Tıp Fakültesinde öğrenim gören öğrenci sayısı Eğitim Fakültesi ve Sosyal ve Beşeri Bilimler Fakültesi öğrencilerinden az olduğu için Tıp Fakültesinden araştırmaya katılan öğrenci sayısı daha düşüktür. Ayrıca Eğitim Fakültesi ve Sosyal ve Beşeri Bilimler Fakültesi'nde öğrenim

gören öğrencilerin çoğunluğu kadın olduğu için araştırmaya katılan kadın öğrenci sayısı daha fazladır.

2.3. Veri Toplama Araç ve/veya Teknikleri

Araştırmada kullanılmak üzere iki tane ölçek yararlanılmıştır.

2.3.1. Teknolojik Bağımlılık Ölçeği

Dilci (2019) tarafından geliştirilen "Teknolojik Bağımlık" ölçeği ise üniversite öğrencilerinin teknolojik bağımlılıklarını ölçmek için geliştirilmiştir. Ölçek 40 maddeden oluşmaktadır. 5'li likert tipte hazırlanmıştır. Likert tipindeki derecelemeler; "Kesenlikle katılmıyorum", "Katılmıyorum", "Kararsızım", "Katılıyorum", "Kesenlikle Katılıyorum" şeklindedir. Ölçek maddeleri 1'den 5'e doğru puanlandırılmış olup, "Kesenlikle Katılıyorum" derecesine 5 puan karşılık gelirken, "Kesinlikle Katılmıyorum" derecesine 1 puan karşılık gelmektedir. Madde puanları 1'den 5'e doğru arttıkça bağımlılık düzeyi de artmaktadır.

Ölçek 5 faktörden oluşmaktadır. Bunlar; "yoksunluk", "dürtüsellik", "düşük performans", "düşük benlik algısı" ve "sosyal izolasyon" dur. Ölçeğin 1'den 10' a kadar olan 10 maddesi "yoksunluk", 11'den 25' e kadar olan 15 maddesi "dürtüsellik", 26'den 30' ye kadar olan 5 maddesi düşük performans, 31'den 35' e kadar olan 5 maddesi "düşük benlik algısı" ve 36'den 40'e kadar olan 5 maddesi "sosyal izolasyon" ile ilgilidir. Ölçek geliştirme çalışmalarında Cronbach Alpha güvenirlik katsayısı (.955) olarak bulunmuştur.

23.2. Akademik Erteleme Ölçeği

Ocak ve Bulut (2015) tarafından geçerlilik ve güvenilirlik çalışması yapılan akademik erteleme ölçeği üniversite öğrencilerinin akademik erteleme davranışlarının nedenlerini araştırmak için geliştirilmiştir. Ölçek 55 maddeden oluşmaktadır. 5'li likert tipte hazırlanmıştır. Likert tipindeki derecelemeler; "Kesenlikle katılmıyorum", "Katılmıyorum", "Kararsızım", "Katılıyorum", "Kesenlikle Katılıyorum" şeklindedir. Ölçek maddeleri 1'den 5'e doğru puanlandırılmış olup, "Kesenlikle Katılıyorum" derecesine 5 puan karşılık gelirken, "Kesinlikle Katılmıyorum" derecesine 1 puan karşılık gelmektedir. Madde puanları 1'den 5'e doğru arttıkça bağımlılık düzeyi de artmaktadır.

Ölçek 4 faktörden oluşmaktadır. Bunlar; "sorumsuzluk", "akademik görevin algılanan niteliği", "öğretmene karşı olumsuz algı" ve "akademik mükemmeliyetçilik" tir. Ölçeğin 1'den 19' a kadar olan 19 maddesi "sorumsuzluk", 20'den 29' a kadar olan 10 maddesi akademik görevin algılanma niteliği, 30'dan 34' e kadar olan 5 maddesi öğretmenlere karşı

olumsuz algı ve 36'dan 38'e kadar olan 3 maddesi "akademik mükemmeliyetçilik" ile ilgilidir.

Ölçeğin güvenirlik durumuna bakıldığında; I. faktör "sorumsuzluk" için alfa katsayısı .951 iken, aynı katsayı II. faktör (akademik görevin algılanan niteliği) için .866, III. faktör (öğretmenlere ilişkin olumsuz algı) için .777, IV. faktör "akademik mükemmeliyetçilik" için ise .640'tır. Ölçeğin toplam alfa katsayı değeri ise α=0.947'dir.

2.4. Verilerin Toplanması

Araştırmada kullanılan ölçeklerin veri toplama süreci işlemi 2020-2021 eğitim öğretim yılı bahar döneminde gerçekleştirilmiştir. 2020 yılında başlayan tüm dünyada ve ülkemiz devam eden kovid-19 salgını araştırma verileri toplanırken de devam etmektedir. Salgın dolayısıyla ülkemizde yüz yüze eğitime ara verilmiş uzaktan eğitime geçilmiştir. Öğrenciler okullarda değil evlerinden eğitime devam etmişlerdir. Öğrencilerin evlerinde olması onlarla birebir iletişime geçmeyi zorlaştırmıştır. Bundan dolayı araştırma verileri toplanırken fakültelerin öğretim elemanlarından yardım alınmıştır. Elektronik ortama taşınan ölçekler öncelikle öğretim elemanları ile paylaşılmış, daha sonra hocaların e-posta, WhatsApp, Telegram vb. uygulamalar üzerinden öğrenci grupları ile paylaşılmış ve öğrencilere ulaşılmıştır. Gönüllülük esasına dayanarak öğrencilerden ölçekleri cevaplandırmaları istenmiştir.

2.5. Verilerin Çözümlenmesi (Verilerin Analizi)

Veriler Google form aracılığı ile toplanmış ve bilgisayar ortamına aktarılmıştır. Anlamlılık düzeyi ,05 olarak kabul edilmiştir.

Teknolojik Bağımlılık ve Akademik Erteleme ölçeklerinin normal dağılıp dağılmadığını tespit etmek için normallik testi yapılmıştır. Akademik erteleme ve teknolojik bağımlılık düzeylerinin cinsiyete göre değişip değişmediğini görmek için bağımsız örneklem t-testi yapılmıştır. Okul türüne göre teknolojik bağımlılık ve akademik erteleme düzeyinin değişip değişmediğini görmek için tek yönlü varyans analizi yapılmıştır. Teknolojik bağımlılık ve akademik erteleme arasında ilişki olup olmadığını belirlemek için Pearson korelasyon analizi yapılmıştır.

BULGULAR

Bu bölümde, araştırma kapsamında uygulanan ölçeklerden elde edilen verilerin analizi sonucunda ulaşılan bulgular ve tartışma yer almaktadır.

3.1. Teknoloji Bağımlılığı

Teknoloji bağımlılığı ölçeğine ilişkin genel bulgular Tablo 2'dteki gibidir.

Tablo 2: Teknoloji Bağımlılığı Ölçeğine İlişkin Genel Bulgular

Değişken	n	X̄	Ort/mad	Standart Sapma	En Düşük	En Yüksek
Yoksunluk	282	28.55	2.85	7.12	10.00	46.00
Dürtüsellik	282	39.07	2.60	10.88	15.00	74.0
Düşük Performans	282	13.53	2.70	4.61	5,00	25.00
Düşük Benlik Alg.	282	5.49	1.09	1.93	2,00	10.00
Sosyal İzolasyon	282	11.62	2.32	4.69	4.00	25.00
Teknoloji Bağımlılığı	**282**	**105.50**	**2.63**	**27.87**	**41.00**	**192.00**

Araştırmaya katılan üniversite öğrencilerinin teknoloji bağımlılık düzeyleri ortalaması 2,63 bulunmuştur (ortalama/madde sayısı). Üniversite öğrencilerinin teknoloji bağımlılık düzeyleri orta düzeydedir. İlgili literatür incelendiğinde benzer nitelikte araştırmalar mevcuttur. Aslan (2020) üniversite öğrencilerinin bağımlılık düzeylerini farklı değişkenler açısından incelediği çalışmasında öğrencilerin dijital bağımlılıklarının orta düzeyde olduğunu belirtir. Özdemir (2019) ise üniversite öğrencilerinin sosyal medya bağımlılık düzeyleri üzerine yaptığı çalışmasında öğrencilerin sosyal medya bağımlılıklarının az düzeyde olduğu sonucuna ulaşmıştır.

3.2. Cinsiyete Göre Teknoloji Bağımlılığının İncelenmesi

Üniversite öğrencilerinin teknoloji bağımlılık düzeylerinin cinsiyetlere göre dağılımı ve t Testi sonuçları Tablo 3' te verilmiştir.

Tablo 3: Cinsiyete Göre Teknoloji Bağımlılığı t Testi Tablosu

Değişken	Cinsiyet	n	X̄	Standart Sapma	Sd	t	p
Yoksunluk	Kadın	218	28.53	7.34	280	,083	,934
	Erkek	64	28.45	6.76			
Dürtüsellik	Kadın	218	39.05	11.03	280	,059	,953
	Erkek	64	38.96	10.50			
Düşük Performans	Kadın	218	13.61	4.72	280	.730	.466
	Erkek	64	13.14	4.22			
Düşük Benlik Algısı	Kadın	218	5.50	1.94	280	.057	.955
	Erkek	64	5.48	1.90			
Sosyal İzolasyon	Kadın	218	11.48	4.80	280	-.840	.398
	Erkek	64	12.04	4.30			
Teknoloji Bağımlılığı	**Kadın**	**218**	**105.5**	**28.7**	**280**	**.041**	**.063**

Araştırmaya katılan kadınların teknoloji bağımlılık 105.5 ve standart sapması 28.7 bulunmuştur. Erkek öğrencilerin teknoloji bağımlılığı ortalaması 105.7 ve standart sapması 24.7 bulunmuştur. Üniversite öğrencilerinin teknoloji bağımlılığı cinsiyete göre farklılaşıp farklılaşmadığı öğrenmek için bağımsız örneklem t-testi yapılmıştır (t=.041; p>.05). Buna göre erkek öğrencilerin teknoloji bağımlılığı ile kadın öğrenciler arasında istatistiksel açıdan anlamlı bir farklılık bulunmamıştır. Üniversite öğrencilerinin teknoloji bağımlılığı cinsiyet faktörüne göre incelendiğinde anlamlı bir farklılığın olmadığı sonucuna ulaşılmıştır.

3.3. Üniversite Öğrencilerinin Öğrenim Gördükleri Fakültelere Göre Teknolojik Bağımlılığın İncelenmesi

Teknolojik bağımlılık fakültelere göre incelenmiştir. Teknolojik bağımlılığı ölçeği alt boyutları Tablo 4'te verilmiştir.

Tablo 4: Teknoloji Bağımlılığı Ölçeği Alt Boyutlarının Fakülteye Göre Betimsel İstatistik Tablosu

Değişken	Fakülte	n	X̄	Standart Sapma	En Düşük	En Yüksek
Yoksunluk	EF	138	28.19	6.39	10.00	43.00
	SBBF	116	28.37	7.91	13.00	46.00
	TF	28	30.71	6.72	11.00	45.00
Dürtüsellik	EF	138	38.27	9.50	15.00	62.00
	SBBF	116	39.28	12.25	15.00	71.00
	TF	28	41.78	11.24	15.00	74.00
Düşük Performans	EF	138	12.94	4.25	5.00	25.00
	SBBF	116	13.89	4.92	5.00	25.00
	TF	28	14.71	4.73	5.00	25.00
Düşük Benlik Algısı	EF	138	5.16	1.82	2.00	9.00
	SBBF	116	5.76	2.03	2.00	10.00
	TF	28	6.00	1.78	2.00	10.00
Sosyal İzolasyon	EF	138	11.16	4.36	4.00	235.00
	SBBF	116	11.88	5.18	5.00	25.00
	TF	28	12.64	3.96	5.00	21.00
Teknoloji Bağımlılığı	EF	138	103.02	24.43	44.0	167.0
	SBBF	116	106.66	31.63	45.0	192.0
	TF	28	113.78	26.07	41.0	164.0

EF: Eğitim Fakültesi
SBBF: Sosyal ve Beşeri Bilimler Fakültesi
TF: Tıp Fakültesi

Araştırmaya katılan üniversite öğrencilerinin teknoloji bağımlılığı en yüksek olan öğrenci grubunun Tıp Fakültesi öğrencileri olduğu ($\bar{X}$=113.78) ve en düşük öğrenci grubunun Eğitim Fakültesi öğrencileri olduğu ($\bar{X}$=103.02) bulunmuştur. Araştırmaya katılan Sosyal ve Beşeri Bilimler Fakültesi öğrencilerinin teknoloji bağımlılığı ortalamaları bu iki değerler arasında yer almaktadır. Teknoloji bağımlılık düzeylerinin üniversite öğrenicilerinin öğrenim gördükleri fakültelere göre farklılaşıp

farklılaşmadığını görmek için tek yönlü varyans analizi (One-Way ANOVA) yapılmıştır. Analiz sonucu elde edilen veriler Tablo 5de işlenmiştir.

Tablo 5: Teknoloji Bağımlılığı Ölçeği Alt Boyutlarının Fakülte Değişkenine Göre Varyans Analizi

Değişken	Varyans Kaynağı	Kareler Toplamı	Kareler Ortalaması	F	p	Farklılık
Yoksunluk	Gruplar Arası	151.91	75.96	1.51	.223	-
	Grup İçi	14028.49	50.28			
	Toplam	14180.41				
Dürtüsellik	Gruplar Arası	298.70	149.35	1.26	.285	-
	Grup İçi	33061.86	118.50			
	Toplam	33360.57				
Düşük Performans	Gruplar Arası	102.45	51.22	2.43	.089	-
	Grup İçi	5870.00	21.03			
	Toplam	5972.46				
Düşük Benlik Algısı	Gruplar Arası	30.61	32.97	4.18	.016	EF - SBBF
	Grup İçi	1019.88	31.97			
	Toplam	1050.49				
Sosyal İzolasyon	Gruplar Arası	65.95	32.97	1.50	.153	-
	Grup İçi	6131.13	21.97			
	Toplam	6197.09				
Teknoloji Bağ.	Gruplar Arası	2919.61	1459.80	1.89	.153	-
	Grup İçi	215228.5	771.42			
	Toplam	218148.1				

EF: Eğitim Fakültesi
SBBF: Sosyal ve Beşeri Bilimler Fakültesi
TF: Tıp Fakültesi

Üniversite öğrencilerinin teknoloji bağımlılık ölçeği alt boyutlarından "düşük benlik algısı" düzeylerinin öğrenim gördükleri fakültelere göre istatistiksel açıdan anlamlı bir farklılık gösterdiği bulunmuştur (F(282)= 4.18; p<.05). Bu farklılığın hangi fakülteler arasında olduğunu belirtmek için POST-HOC testinden Scheffe yapılmıştır. Buna göre Tıp Fakültesi'nde öğrenim gören öğrenciler ile Eğitim Fakültesi ve Sosyal ve Beşeri Bilimler Fakültesi'nde öğrenim gören öğrenciler arasında fark yoktur. Eğitim Fakültesi ve Sosyal ve Beşeri Bilimler Fakültesi'nde öğrenim gören öğrencelerin teknolojik bağımlılık "düşük benlik algısı" boyutu arasında fark vardır. Eğitim Fakültesi'nde öğrenim gören öğrencilerin Sosyal ve Beşeri Bilimler Fakültesi'nde öğrenim gören öğrencilerden teknolojik bağımlılık "düşük benlik Üniversite öğrencilerinin teknoloji bağımlılık düzeylerinin öğrenim gördükleri fakültelere göre istatistiksel açıdan anlamlı bir farklılık göstermediği bulunmuştur (F(282)=1.50; p>.05).

3.4. Akademik Erteleme

Akademik erteleme ölçeğine ilişkin genel bulgular tablodaki gibidir.

Tablo 6: Akademik Erteleme Ölçeğine İlişkin Genel Bulgular

Değişken	n	X̄	Ort/mad	Standart Sapma	En Düşük	En Yüksek
Sorumsuzluk	282	52.52	2.73	17.28	19.00	95.00
Akademik Görevin Algılanan Niteliği	282	21.34	2.10	7.38	10.00	50.00
Öğretmene Karşı Olumsuz Algı	282	14.97	2.80	5.16	5.00	25.00
Akademik Mükemmeliyetçilik	282	11.23	2.75	3.66	4.00	20.00
Akademik Erteleme	282	100.07	2.63	26.79	38.00	190.00

Tablo 6 incelendiğinde araştırmaya katılan üniversite öğrencilerinin akademik ertelemeden aldıkları puanların ortalaması 2.63 bulunmuştur (ortalama/madde sayısı). Üniversite öğrencilerinin akademik ertelemesi orta düzeydedir. Literatür incelendiği zaman Çakıcı (2003) üniversite öğrencilerinde genel erteleme ve akademik ertelemenin lise öğrencilerine

göre daha yüksek olduğu sonucuna ulaşmıştır. Başpınar (2020) ise üniversite öğrencileri ile yaptığı çalışmasında öğrencilerin genel erteleme ve akademik ertelemeleri yüksek olduğu sonucuna ulaşmıştır. Bu farklılığın ulaşılan örneklemden kaynaklandığı ve çalışmanın korona salgını sebebiyle uzaktan eğitim döneminde yapılmasından kaynaklandığı düşünülmektedir.

3.5. Cinsiyete Göre Akademik Ertelemenin İncelenmesi

Cinsiyet faktörüne göre akademik erteleme incelenmiştir. Sonuçlar Tablo 7'de verilmiştir.

Tablo 7: Cinsiyete Göre Akademik erteleme t Testi Tablosu

Değişken	**Cinsiyet**	**n**	**X̄**	**Standart Sapma**	**t**	**p**
Sorumsuzluk	Kadın	218	52.10	17.63	-.745	.457
	Erkek	64	53.93	16.08		
Akademik Görevin Algılanan Niteliği	Kadın	218	21.35	7.38	.058	.954
	Erkek	64	21.29	7.44		
Öğretmene Karşı Olumsuz Algı	Kadın	218	14.86	5.05	-.627	.553
	Erkek	64	15.32	5.56		
Akademik Mükemmeliyetçilik	Kadın	218	11.30	3.64	.589	.563
	Erkek	64	11.00	3.75		
Akademik Erteleme	**Kadın**	**218**	**99.63**	**27.17**	-.51	.366
	Erkek	64	101.56	25.62		

Araştırmaya katılan kadınların akademik erteleme ortalaması 99.63 ve standart sapması 27.17 bulunmuştur. Erkek öğrencilerin akademik erteleme ölçeği ortalaması 101.56 ve standart sapması 25.62 bulunmuştur. Üniversite öğrencilerinin akademik ertelemenin cinsiyete göre farklılaşıp farklılaşmadığı öğrenmek için bağımsız örneklem t-testi yapılmıştır ($t=-.505$; $p>.05$). Buna göre erkek öğrencilerin akademik erteleme ile kadın öğrenciler arasında istatistiksel açıdan anlamlı bir farklılık bulunmamıştır.

3.6. Fakültelere Göre Akademik Ertelemenin İncelenmesi

Akademik erteleme fakültelere göre incelenmiştir. Akademik ertemle davranışı "sorumsuzluk" boyutu Tablo 8'de verilmiştir.

Tablo 8: Akademik Erteleme Ölçeği Alt Boyutlarının Fakülteye Göre Betimsel İstatistik Tablosu

Değişken	Fakülte	n	X̄	Standart Sapma	Min.	Mak.
Sorumsuzluk	EF	138	51.32	16.22	19.00	87.00
	SBBF	116	52.18	18.21	19.00	95.00
	TF	28	59.78	17.25	19.00	95.00
Akademik Görevin Algılanan Nit.	EF	138	20.47	6.63	10.00	50.00
	SBBF	116	21.73	8.01	10.00	50.00
	TF	28	24.00	7.61	10.00	40.00
Öğretmenlere Karşı Olumsuz Algı	EF	138	15.36	5.07	5.00	25.00
	SBBF	116	13.68	5.21	5.00	25.00
	TF	28	18.39	3.37	5.00	25.00
Akademik Mükemmel.	EF	138	11.09	3.55	4.00	19.00
	SBBF	116	11.49	3.89	4.00	20.00
	TF	28	10.89	3.28	4.00	18.00
Akademik Erteleme	EF	138	98.26	24.70	38.00	159.00
	SBBF	116	99.9	28.65	44.00	190.00
	TF	28	113.07	26.13	54.00	179.00

EF: Eğitim Fakültesi
SBBF: Sosyal ve Beşeri Bilimler Fakültesi
TF: Tıp Fakültesi

Araştırmaya katılan üniversite öğrencilerinin akademik ertelemenin en yüksek olan öğrenci grubunun Tıp Fakültesi öğrencileri olduğu ($\bar{X}$=113.07) ve en düşük öğrenci grubunun Eğitim Fakültesi öğrencileri olduğu ($\bar{X}$=98.26) bulunmuştur. Araştırmaya katılan Sosyal ve Beşeri Bilimler Fakültesi öğrencilerinin ortalamaları bu iki değerler arasında yer

almaktadır Akademik erteleme düzeylerinin üniversite öğrenicilerinin öğrenim gördükleri fakültelere göre farklılaşıp farklılaşmadığını görmek için tek yönlü varyans analizi (One-Way ANOVA) yapılmıştır. Analiz sonucu elde edilen veriler Tablo9'da işlenmiştir.

Tablo 9: Akademik Erteleme Ölçeği Alt Boyutlarının Fakülte Değişkenine Göre Varyans Analizi

	Varyans Kaynağı	Kareler Toplamı	Kareler Ort.	F	p	Fark
Sorumsuzluk	Gruplar A.	1687.50	843.75	2.86	.059	-
	Grup İçi	82288.86	294.94			-
	Toplam	83976.37				-
Akademik Görevin Algılanan N.	Gruplar A.	318.48	159.22	2.96	.053	-
	Grup İçi	14993.15	53.73			-
	Toplam	15311.63				-
Öğretmenlere Karşı Olumsuz Algı	Gruplar A.	542.01	271.00	10.87	.000	TF-EF TF-SBBF
	Grup İçi	6955.76	24.93			
	Toplam	7497.77				
Akademik Mükemmeliyetçilik	Gruplar A.	13.63	6.81	.505	.604	-
	Grup İçi	3763.44	13.48			-
	Toplam	3777.08				-
Akademik Erteleme	Gruplar A.	5295.01	2647.50	3.76	.024	TF-EF TF-SBBF
	Grup İçi	196456.42	704.14			
	Toplam	201751.43				

EF: Eğitim Fakültesi

SBBF: Sosyal ve Beşeri Bilimler Fakültesi

TF: Tıp Fakültesi

Üniversite öğrencilerinin akademik erteleme ölçeği alt boyutlarından "öğretmene karşı olumsuz algı" düzeylerinin öğrenim gördükleri fakültelere göre istatistiksel açıdan anlamlı bir farklılık gösterdiği bulunmuştur ($F(282)= 10.87$; $p<.05$).. Bu farklılığın hangi fakülteler arasında olduğunu belirtmek için Post-Hoc testinden Scheffe yapılmıştır. Buna göre Eğitim Fakültesi'nde öğrenim gören öğrenciler ve Sosyal ve Beşeri Bilimler Fakültesi'nde öğrenim gören öğrenciler arasında fark yoktur. Tıp Fakültesinde öğrenim gören öğrencelerin akademik erteleme "öğretmene karşı

olumsuz algı" boyutu Eğitim Fakültesi ve Sosyal ve Beşeri Bilimler Fakültesi'nde öğrenim gören öğrencilerden yüksektir.

Üniversite öğrencilerinin akademik erteleme düzeylerinin öğrenim gördükleri fakültelere göre istatistiksel açıdan anlamlı bir farklılık gösterdiği bulunmuştur (F(282)= 3.76; p<.05).. Bu farklılığın hangi fakülteler arasında olduğunu belirtmek için POST-HOC testinden Scheffe yapılmıştır. Buna göre Eğitim Fakültesi'nde öğrenim gören öğrenciler ve Sosyal ve Beşeri Bilimler Fakültesi'nde öğrenim gören öğrenciler arasında fark yoktur. Tıp Fakültesinde öğrenim gören öğrencelerin akademik ertelemesi Eğitim Fakültesi ve Sosyal ve Beşeri Bilimler Fakültesi'nde öğrenim gören öğrencilerden yüksektir.

Üniversite Öğrencilerinin Teknoloji Bağımlılığı Ve Akademik Erteleme Düzeyleri Arasındaki İlişki

Araştırma üniversite öğrencilerinin teknoloji bağımlılığı düzeyleri ile akademik erteleme düzeyleri arasında anlamlı bir ilişki olup olmadığını belirlemek için korelasyon analizi yapılmıştır. Analiz sonucu elde edilen veriler Tablo 10'da sunulmuştur.

Tablo 10: Teknoloji Bağımlılığı ve Alt Boyutları İle Akademi Erteleme Düzeyleri Arasındaki İlişki

	Teknoloji Bağımlılık	Yok.	Dürt.	Düş. Per.	Düi. Ben.	Sos. İxo.
Akademik Erteleme	.28**	.23**	.22**	.19**	.19**	.27**

** Korelasyon 0.01 düzeyinde anlamlıdır. (2-tailed).

Yapılan korelasyon analizi sonucu üniversite öğürenlerinin teknoloji bağımlılıkları ile akademik erteleme düzeyleri arasında pozitif yönde ve düşük düzeyde bir ilişki olduğu tespit edilmiştir. (r=.28; p>.01) Ayrıca üniversite öğrencilerinin akademik erteleme düzeyleri ile teknoloji bağımlılığının alt boyutlarından ""yoksunluk""(r,=.23 p>01), "dürtüsellik" (r,=.22 p>01) ve "Sosyal izolasyon" (r,=.27 p>01) boyutlarında pozitif yönde düşük düzeyde bir ilişki bulunmuştur. Teknoloji bağımlılığının alt boyutlarından olan "düşük performans" ve "düşük benlik algısı" ile akademik erteleme düzeyleri arasında çok zayıf ilişki bulunmuştur.

Tablo 11: Üniversite Öğrencilerinin Teknoloji Bağımlılıkları Akademik Ertelemeye İlişkin Çoklu Regresyon Sonuçları

Değişken	B	Standart Hata	Beta	F	P
Sabit	67,7	6,84	-	9,90	,00
Yoksunluk	,83	,37	,22	2,25	,02
Dürtüsellik	,08	,25	,03	,34	,73
Düşük Performans	,69	,61	,12	1,13	,25
Düşük Benlik Algısı	,88	1,14	,06	,77	,44
Sosyal İzolasyon	-,78	,61	-,13	-1,29	,19

R= .29, R2= .09, F= 5.17, p> .01

Tablo 11'de görüldüğü gibi teknoloji bağımlılığının akademik ertelemenin anlamlı bir yordayıcısı olduğu saptamıştır. (R=.29; R2=.09; p>01) Bu bulgulara göre teknoloji bağımlılığına ait bulgular akademik ertelemenin %9'unu açıklamaktadır. Standardize edilmiş regresyon katsayıları (Beta), yordayıcı boyutların akademik ertelemeyi açıklamadaki en büyük alt boyutunun "yoksunluk" (R2=.22 p>.05) olduğu görünmektedir. Diğer alt boyutlardan "dütüsellik", "düşük performans" ve "düşük benlik algısı" nın istatistiksel açıdan anlamlı derecede etki etmediği görülmektedir. Teknoloji bağımlılığının "sosyal izolasyon" alt boyutu artıkça akademik ertelemenin azaldığı görülmesine rağmen bu durum istatistiksel açıdan anlamlı bulunmamıştır.

4. SONUÇ VE ÖNERİLER

Bu araştırmada, üniversite öğrencilerinin teknoloji bağımlılıklarının akademik erteleme üzerine etkisi incelenmiştir. Bu bölümde araştırma bulgularına dayalı olarak sonuçlara yer verilmiştir. Elde edilen sonuçlara göre araştırma ve uygulamaya yönelik önerilerde bulunulmuştur.

4.1. Sonuç

Üniversite öğrencilerinin teknolojik bağımlılık ölçeğinden aldıkları puan incelendiğinde üniversite öğrencilerinin teknoloji bağımlılıkları orta düzeydir. Bu sonucun elde edilmesinde araştırmanın kovid-19 salgın döneminde yapılması, yüz yüze eğitim öğretime ara verildiği için derslerin uzaktan eğitim yolu ile internet üzerinden işlenmesi buna bağlı olarak öğ-

rencilerin teknoloji eğitim amaçlı kullanmalarının etkili olduğu düşünülmektedir.

Üniversite öğrencilerinin teknoloji bağımlılığı kadın ve erkek olmak üzere cinsiyet faktörüne göre incelendiğinde anlamlı bir farklılık yoktur.

Üniversite öğrencilerinin teknoloji bağımlılığı fakültelere göre incelendiğinde "düşük benlik algısı" alt boyutunda anlamlı bir farklılık vardır. Eğitim Fakültesi'nde öğrenim gören öğrencilerin teknolojik bağımlılık ölçeği "düşük benlik algısı" alt boyutunun Sosyal ve Beşeri Bilimler Fakültesi'nde öğrenim gören öğrencilerden daha yüksektir.

Üniversite öğrencilerinin akademik erteleme davranışları kadın ve erkek olmak üzere cinsiyet boyutuna göre incelendiğinde anlamlı bir farklılık yoktur.

Üniversite öğrencilerinin akademik erteleme davranışı fakültelere göre incelendiğinde akademik erteleme ölçeği "öğretmene karşı olumsuz algı" boyutunda bir farklılaşma vardır. Tıp fakültesinde okuyan öğrencilerin akademik erteleme ölçeği "öğretmene karşı olumsuz algı" boyutu Eğitim Fakültesinde ve Sosyal ve Beşeri Bilimler Fakültesinde okuyan öğrencilere göre daha yüksektir.

4.2. Öneriler

Yapılan çalışma Covid-19 tedbirleri nedeniyle sınırlı örneklem grubuna uygulanabilmiştir ve bu durum araştırmanın bazı noktalarda sınırlı kalmasına neden olmuştur. Daha büyük örneklem grupları ile çalışmanın literatüre katkı sağlayacağı düşünülmektedir.

Bu çalışma Necmettin Erbakan Üniversitesi Eğitim Fakültesi, Necmettin Erbakan Üniversitesi Sosyal ve Beşeri Bilimler Fakültesi ve Necmettin Erbakan Üniversitesi Tıp Fakültesi'nde yapılmış olup bu fakültelerde öğrenim gören öğrenciler ile sınırlıdır. Daha kapsamlı sonuçlara ulaşabilmek için farklı üniversite ve daha fazla fakülte eklenerek geniş çapta bir çalışma sağlanabilir.

Cinsiyet, fakülte değişkenlerine ek olarak; yaş, bölüm, ailenin sosyal ve ekonomik durumu gibi değişkenler eklenerek hipotezler kurulabilir ve çalışma daha zengin hale getirilebilir.

Yine teknoloji bağımlılığı incelenirken katılımcıların hangi aracı kullandıkları sorulabilir ve Türkiye'de en çok hangi teknolojik aracın kullanıldığı saptanabilir. Çalışmaya yaş, sosyal ekonomik durum, eğitim düzeyi gibi seçenekler eklenerek hangi teknolojik aracın hangi değişkende yoğunlaştığı saptanabilir.

Akademik erteleme ve teknoloji bağımlılığı ilkokuldan başlayarak üniversite son sınıfa kadar farklı yaş gruplarına göre incelenebilir ve hangi yaşın akademik erteleme ve teknoloji bağımlılığı için kritik olduğu saptanabilir.

Akademik erteleme incelenirken aynı zamanda katılımcıların genel erteleme durumları da incelenerek çalışmaya yeni bir boyut kazandırılabilir.

KAYNAKÇA

Alyanak, B. (2016). İnternet bağımlılığı. *Klinik Tıp Pediatri Dergisi,* 8(5), 20-24. https://dergipark.org.tr/tr/pub/ktpd/issue/47771/595721

Arslan, A. (2020). Üniversite öğrencilerinin dijital bağımlılık düzeylerinin çeşitli değişkenler açısından incelenmesi. *International e-Journal of Educational Studies,* 4(7), 27-41. DOI: 10.31458/iejes.600483

Arslantaş, H., Ektiricioğlu, C. & Yüksel, R. (2020). Ergenlerde çağın hastalığı: Teknoloji bağımlılığı. *Arşiv Kaynak Tarama Dergisi.* 29(1), 51-64. doi:10.17827/aktd.498947

Aydoğan, D. & Özbay, Y. (2012). Akademik ertelemenin benlik saygısı, durumluluk kaygı, öz-yeterlilik açısından açıklanabilirliğinin incelenmesi, *Pegem Eğitim ve Öğretim Dergisi,* 2(3), 1-9. https://dergipark.org.tr/tr/pub/pegegog/issue/22588/241267

Bahtiyar, A. & Can, B. (2016). Fen öğretmen adaylarının bilimsel süreç becerileri ile bilimsel araştırmaya yönelik tutumlarının incelenme, *Dokuz Eylül Üniversitesi Buca Eğitim Fakültesi Dergisi,* (42), 47-58, https://dergipark.org.tr/tr/pub/deubefd/issue/35757/399518

Balcı, Ş. & Gülnar, B. (2009). Üniversite öğrencileri arasında internet bağımlılığı ve internet bağımlılarının profili, *Selçuk İletişim,* 6(1), 5-22. https://dergipark.org.tr/tr/pub/josc/issue/19019/200648

Başpınar, N.Ö. (2020). Üniversite öğrencilerinin genel erteleme davranışları ile akademik erteleme davranışları arasındaki ilişki, *Turkish Studies*, 15(2), 1197-1219. http://dx.doi.org/10.29228/TurkishStudies.41436

Çakıcı, D. Ç. (2003). Lise ve üniversite öğrencilerinde genel erteleme ve akademik erteleme davranışının incelenmesi (Yüksek lisans tezi). Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Ankara.

Dilci, T. (2019). A study on validity and reliability of digital addiction scale for 19 years or older. *Universal Journal of Educational Research*, 7(1), 32-39. DOI: 10.13189/ ujer.2019.070105

Ertemel, A. V. & Aydın, G. (2018). Dijital ekonomide teknoloji bağımlılığı ve çözüm önerileri. *Addicta-The Turkish Journal on Addictions*, 5(4), 683-690. https://dx.doi.org/10.15805/addicta.2018.5.4.0038

Karadağ, E. & Kılıç, B. (2019). Öğretmen görüşlerine göre öğrencilerdeki teknoloji bağımlılığı psikiyatride güncel yaklaşımlar. *Current Approaches in Psychiatry*, 11, 101-117.

Karasar, N. (2015). Bilimsel Araştırma Yöntemi (28. Baskı). Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık

Mişe, H. & Hançer, A. H. (2019). Öğretmen Adaylarının Akademik Erteleme Davranışlarının İncelenmesi. *Folklor/Edebiyat,* 703-715. DOI: 10.22559/ folklor.97

Ocak, G., & Bulut, R. (2015). Akademik Erteleme Davranışı Ölçeği: geçerlilik ve güvenirlilik çalışması. International *Journal of Social Science and Education Research,* 1(2), 709-726

Özdemir, Z. (2019). Üniversite öğrencilerinde sosyal medya bağımlılığı, *Beykoz Akademi Dergisi,* 7(2), 91-105. DOI: 10.14514/byk.m.26515393.2019.7/2.91-105

Özer, B. U.& Topkaya, N. (2011). Akademik erteleme ve sınav kaygısı, *Adnan Menderes Üniversitesi Eğitim Fakültesi Eğitim Bilimleri Dergisi,* 2(2), 12-19. https://dergipark.org.tr/tr/pub/aduefebder/issue/33887/375220 Aralık 2011, 2 (2), 12-19

Senecal, C., Koestner, R., & Vallerand, R. J. (1995). Self-regulation and academic procrastination. *The Journal of Social Psychology,* 135(5), 607-619.

Şengül, C. & Şengül, C. B. & Uğurlu, T. T. (2012). Bağımlılık psikofarmakolojisi, psikiyatride güncel yaklaşımlar, *Current Approaches in Psychiatry,* 4(1), 37-50.

Uzbay, T. İ. (2009). Madde bağımlılığının tarihçesi tanımı genel bilgiler ve bağımlılık yapan maddeler, *Meslek İçi Sürekli Eğitim Dergisi,* 21, 5-15.

Yengin, D. (2019). Teknoloji bağımlılığı olarak dijital bağımlılık, *Turkish Online Journal of Design Art and Communicatio*n, 9(2), 130-144. https://dergipark.org.tr/tr/pub/tojdac/issue/44330/547789

Bölüm 19

BİR GEÇ MODERN KENT DENEYİMİ OLARAK MAHALLENİN RUTİNLERİNDEN GÜVENLİKLİ SİTENİN BELİRSİZLİKLERİNE[1]

Kadir ŞAHİN[2]

1 Bu çalışma yazarın "Neoliberal Kentsel Dönüşümün Yeni Mekânsal Alanları Olarak Güvenlikli Siteler: İstanbul Örneği Üzerinden Kapalı Yerleşimlerin Risk ve Güvenlik Bağlamında İncelenmesi" başlıklı doktora tezinden türetilmiştir.

2 Dr. Öğr. Üyesi, Karabük Üniversitesi Edebiyat Fakültesi, Sosyoloji Bölümü

1. Giriş

'Kuşkunun' gündelik hayatı kurma biçimine dönüştüğü geç modern zamanlarda (Giddens, 2010) kente dair var olan geleneksellikler, ortaya çıkan kaygılar ve güvesizlikler bağlamında işlevini yitirdiğine sıklıkla şahit olunmaktadır. Her türden kent gelenekselliğinin artık kuşku verici bir koşula dönüşmesi, 'geç modern kentteki'[1] bireyler adına hayatın her kademesinin giderek bir risk ve korku analizinden geçirilmesine neden olmaktadır. Bu açıdan 'güvenlikli siteler' ve onların sakinleri dikkate alındığında, böylesi yerleşimlerin önemli bir nedeninin kuşkunun kentsel yaşam içinde bir gündelik hayatı kurma tarzına dönüşmesiyle ilişkili olduğunu söyleyebilmek mümkün olmaktadır. Yüksek düzeyde refleksif algıları olan güvenlikli site sakinlerinin yerel niteliklerini yitiren gündelik hayatlarında (Şahin, 2017) geleneksellikler dayalı olan istikrar araçları giderek işlevini yitirmektedir. Her türden istikrar aracı geçersiz hale geldikçe ve kuşku her yere sirayet edince (Bauman, 2012a) geç modern birey için 'kapanmak' ya da Sennett'in tabiriyle 'pasif hayatlara çekilmek' (1999) -başka bir ifadeyle toplumsal ya da kentsel hayattan sakınmak- beklenir ve de arzu edilir bir hayat stratejisine dönüşmektedir. Çünkü Giddens'ın tabiriyle gündelik hayata dair kuşku radikalleştikçe beraberinde de kalıcı pasiflikler üretmektedir (2010). Geleneklerin işlevini yitirdiği bu türden yerlerde mekân ve zaman yeniden kurgulandıkça güvenlikli sitelerin kendilerini kurma biçimleri de 'gelenek ötesi' referanslara doğru evrilmektedir. Bilgi ve rasyonel akıl geç modern bireyin hayatını kurabilmesi açısından önemli araçlardan birisidir. Hatta onun gündelik hayatının temel referans değeridir. Dahası gelenek ya da geleneksele içkin tüm kalıcılıklar onlar için geçerli birer referans değeri olmaktan çıkmıştır.

İleri modern evrenin temsilcisi olan ve bu nedenle de refleksivitesi yüksek bireylerin oluşturduğu 'risk toplumlarında' -Beck'in tabriyle (2011)- artık bilinç varlığı belirlemektedir (35-36). Geç modern kenti deneyimleyen güvenlikli site sakinleri de bu grubun tipik temsilcisi olan türdendir. Nitekim bilinç düzeyi yüksek olan refleksif bireylerin algılarını belirleyen yüksek ölçekli riskler, aslında sınanması mümkün olmayan risklerin de bir kaygı faktörüne dönüşmesinin temel nedenidir. Sınanmaları mümkün olmayan, klasik sınırları ve de mücadeleleri geçersiz hale getiren böylesi risk ve korkular geç modern evrede (ve kentte) gündelik hayatı artık derinden etkilemektedir. Bu nedenle ki ortaya çıkan yeni koşullara özgü kaygılar bu tarz yerleşimlerdeki ortaklıkları kaygıların ortaklığına çevirmektedir. Artık bilincin varlığı böylesine belirlediği yerde bugünün merkezini belirleyen şey de artık geçmiş olmaktan çıkmıştır. İçine düşülen risk ve korkular bugünün merkezini artık geleceğin belirlediği

1 Buna 'neoliberal kentteki' demek de mümkündür. Çünkü geç modern kent gerçekliği neoliberal politikaların izindeki kentsel yapılanmayla çakışan türdendir.

bir koşulu ortaya çıkarmaktadır (Beck, 2011; 44-45). Güvenlikli sitelerin ihtiyat eksenli hayatlarının kaynağında böylesi bir arka plan gerçeklik bulunmaktadır. Nitekim onların hayatlarında işin belirsizliği ile başlayan bu sürecin, artık belirsizliklerle bezenen bir gelenek ötesi hayatlara neden olduğunu söyleyebilmek mümkündür.

> "silahlı kapı görevlilerinin girişleri kontrol ettiği güvenli mahlleler;... kamusal alanların, seçilen kişilerin girebildiği "savunulabilir" dışa kapalı yerleşim bölgelerine indirgenmesi; ortak yaşamı müzakere etmek yerine ayırmak; geriye kalan farklılığın suç sayılması: Bütün bunlar, kent yaşamının güncel evriminin temel boyutlarıdır. Ve bu evrimin kavramsal çerçevesi içinde yeni bir "cemaat" kavramı oluşur" (Bauman, 2016; 122).

Güvenlikli site sakinlerinin en önemli özelliklerinden birisi refleksivitesi yüksek bireylerden oluşan bir profili temsil etmeleridir. Nitekim böylesi profiller açısından bilginin bilinci inşa ettiği yerde, hayatlarının rasyonel bilgi eksenli olması da beklenir bir durum olmaktadır. Bu durum zamanı ve mekânı kurgulayan bir faktör olduğu kadar, gündelik hayatın ilişki koşullarını da -hem gündelik rutinler hem de kararların alınışı açısından- belirgin düzeyde etkilemektedir. Geleneksellikler den arınık koşulların bir faktör olarak öne çıktığı bu tarz bireylerin hayatında, her türden geleneksel ilişki (buna geleneksel modern kent ilişkileri de dahil) bir tehlike ve risk faktörüne dönüşmektedir. Gelenek ötesi birlikteliklere tipik bir örnek olma nedenleri de en temelde buradan gelmektedir. Bu açıdan ki eylemin (ya da tavır alışın) giderek olumsuz etkilendiği bir durum olarak kentsel yaşam da yeni bir form edinmektedir. Bu tarz bireylerin gündelik hayatlarındaki kentsel koşullar giderek pasifliği tercih eder hale geldiklerini göstermektedir. Ancak onları eylemsizliğe sevk eden şey, dahası onlara sorunlarla mücadele edilemeyeceğini düşündüren en temel özellik içine düştükleri kalıcı şüphe atmosferi olmaktadır. Çünkü geç modern bireyin kuşkuları onların zihinlerini ele geçirince gündelik hayatları da kalıcı pasiflikler etrafında organize edilmektedir. Dolayısıyla ortaya çıkan bu durum bireyin sıradan gündelik rutinlerini yaşayabilir olmasını da çok güç bir durum haline getirmektedir. Çünkü kalıcı şüphe bütün bir gündelik hayatı felce uğratan bir etken olmaktadır. Dolayısıyla en önemli araçlardan birisi olarak da içinde barındırdığı gelenek ötesi doğasıyla kalıcı pasiflikler vaat edebilen 'güvenlikli siteler', bu bakımdan yeni tarz kentsel yaşamlar için çok önemli roller üstlenmektedir.

> "Günümüzün ayrılan başarılıları... yeterince para ya da kredi bulduklarında sıradan şehir hayatının "düzensiz samimiyetinden" kendilerini uzak tutmak

> için elektronik donanımlı gözlenen "korunaklı siteler" (korunaklı cemaatler) içinde evlere taşınırlar... Sakinlerinin bir servet ödemeye hazır oldukları şey, davetsiz misafirlerden uzak durma hakkıdır... En bariz özelliği aynılıktır... halk homojen tutulur, giriş kuralları katıdır... Bütün "korunaklı sitelerde" olduğu gibi, gerçek bir yabancıya rastlama ve hakiki bir kültürel meydan okumayla karşılaşma olasılığı, minimum seviyeye indirgenmiştir" (Bauman, 2016; 61-64).

Güvenlikli sitelerde oturanların 'gelenek ötesi halleri', aslında onların gündelik hayata karşı 'refleksif' olmalarını da bir zorunluluk haline getirmektedir. Onlar için hayat her türden 'gelenek' ya da istikrar söyleminden arındırıldığı için, gündelik olanı kurabilmek de salt bireyin kendi kişisel kararlarına ve de deneyimlerine kalmaktadır. Deneyimler toplumsal ya da kolektif olmaktan uzaklaşınca, her türlü sorunla yüzleşme hali de salt bireysel bir koşula dönüşmektedir. Böylesi bir durumda gündelik hayatın her evresinde ölçerek karar vermek tamamen bireyin kişisel yükümlülüklerinin bir parçası haline gelmektedir. Dahası 'geç modern kentin' güvenlikli sitelerinde yaşayan bireylerinin 'gelenek ötesi hayatlarında' sorun artık 'gündelik geçim' (ya da kıtlık) bağlamındaki mücadeleden çok başkadır. Çünkü onların 'yeni orta sınıf' profilleri ve bunun uzantısı olan gelir düzeyleri, 'gündelik hayatlarını' kıtlıklar bağlamında kurmaktan uzaklaştırmaktadır. Hatta onlar için 'kıtlık' ya da 'geçim' kriteri bir hayatta kalma mücadelesi olmaktan da çıkmıştır. Onların temeldeki sorunları özel hayata ve onun konforuna endeksli hale gelmiştir. Bu bağlamıyla düşünüldüğünde, gelenek ötesi ilişkilerin izinde şekillenen güvenlikli siteler -Beck'in öne çektiği türden özellikleriyle- artık 'bir risk toplumu' gerçekliğini yansıtmaktadır. Korkuların ve risklerin onların hayatlarında somutluğu olan korkular ve riskler olmaktan çıkmasının da nedeni böylesi bir gerçekliğe dayanmaktadır. Hatta çoğu zaman göze kulağa ilişmeyen risk ve korkuların onların hayatlarını belirgin düzeyde şekillendirdiği rahatlıkla dile getirilebilir. Çünkü refleksif kapasitelerin ürünü olarak göze kulağa ilişmeyenin bilincinde/farkında olmak, artık potansiyel riskleri bile hesap eden gündelik hayatları ortaya çıkarmaktadır. Bu nedenle kendi eylemlerinin sonucu olarak deneyimlenen korkular, onların hayatlarının kendileri gibi olan bireylerle bir arada olabilmesini bir gereklilik haline getirmektedir. Bu yönüyle ortaklıklar da giderek eş bilinç düzeylerine dayalı olarak 'endişelerin ortaklığına' dönüşmektedir. Güvenlikli sitelerdeki gibi gelenek ötesi bir gündelik hayatı teşvik eden en temel noktalardan birisi bu türden gerçeklikler olmaktadır.

> "Ulrich Beck'in Risikogellschaft, yani risk toplumu olarak tanımladığı hızla küreselleşen ve kısıtlamaları azalan toplumumuzda yaşam bir Risikole-

> ben, yani riskli bir yaşamdır. Bu yaşamda, "kontrol edilebilirlik, kesinlik ve güvenlik... çöker"... Bir riskli seçimle diğeri arasında bocalayan... ve yaptıkları seçimin umdukları sağlıklı sonucu getireceğinden asla tümüyle emin olamayan kişiler, işe yarar bir rahatlama önlemi bulamazlar" (Bauman, 2016; 67-70).

Dolayısıyla geç modern kente özgü bir yaşam alanı olan güvenlikli siteler gelenek ötesi birliktelikler olarak ortaya çıkarken, her türden geleneksel tavırla da arasına kalıcı mesafeler koyan şekliyle, kaygıların ortaklığında buluşulan yaşam alanlarıdır.

2. Geç Modern Evrede Gelenek Ötesi Yaşamlar

Giddens risk, belirsizlik ve güven bağlamında tartıştığı sorunlar yığınını irdelerken çok önemli bir modernizm tahlili yapmaktadır. Ona göre modernleşme; kökleri on yedinci yüzyıla kadar giden, Avrupa'da başlayıp sonra bütün dünyayı etkisi altına alan 'toplumsal yaşam ve örgütlenme biçimidir' (Giddens, 2004; 2010). Fakat Giddens, yaptığı saptamalarda ısrarla 'modernitenin doğasının' henüz yeterince anlaşılamadığının vurgusunu yapmaktadır ve bu açıdan da henüz yeterince anlaşılamayan 'modernliğin doğasına' yeniden bakılmasının gerekliliğini vurgulamaktadır (Giddens, 2010). Ona göre ancak bu tarz irdelemelerle birlikte modern evrenin 'geleneği aşındırıcı', 'kişisellikleri belirleyici' ve 'gündelik hayata olan etkilerinin' ne düzeyde olduğu anlaşılabilecektir. Çünkü Giddens'a göre modernizm, 'gündelik olanı dikey kesen ve yaşam tarzları üzerinde dönüştürücü etkisi olan' bir süreçtir.

> "Modern kurumlar önceki tüm toplumsal düzen biçimlerinden dinamizmleri, geleneksel alışkanlıklar ve adetleri aşındırma dereceleri ve küresel düzeydeki etkileri bakımından ayrılır. Ancak bunlar sadece kapsamlı dönüşümler değildir: Modern gündelik toplumsal hayatın doğasını kökten değiştirir ve yaşantılarımızın en kişisel yanlarını bile etkiler. Moderniteyi kurumsal düzeyde anlamamız gerekir; fakat modern kurumların yol açtığı köklü dönüşümlerin doğrudan bireysel hayatla ve bu yüzden benlikle iç içe geçtiği unutulmamalıdır" (Giddens, 2010; 11).

Giddens, 'gelenek ötesi toplumlar' olarak ifade ettiği modern toplumları, gelenekselin sunduğu belirlenmişlikleri de aşındırdığı yönüyle ele almaktadır. Ona göre gelenek ötesi toplumlar; 'alışkanlıkların kesinliğinin' yerine 'rasyonel bilginin kesinliğini' geçiren toplumlardır. Bu nedenle de böylesi toplumlarda kabul edilmişlik ve rutinlerin yerine 'eleştirel aklı' yerleştiren 'radikal kuşku ilksinin' kurumsallaştığı yaşamlar ortaya çık-

maktadır. Oluşan bu koşullar da 'refleksivetenin' bir hayat tarzına dönüştüğü, gündelik olanın yeniden kurgulandığı, zaman ve mekânın yeniden organize edildiği, benliğin sunumunun yeni bir forma kavuştuğu ve 'yerinden çıkarıcı mekânizmaların' eskiye dair olan her şeyi farklı bir boyuta taşıdığı 'radikal bir moderniteyi' hayatların merkezine yerleştirmektedir (Giddens, 2010; 12-14).

> "Modern toplumsal hayatı, kurumsal refleksivitesinin yanı sıra, yerinden-çıkarıcı mekânizmaların genişlemesine eşlik eden kapsamlı zamansal ve mekânsal yeniden-organizasyon süreçleri karakterize eder. Toplumsal ilişkileri yerel mekânlardan koparan bu yerinden-çıkarıcı mekânizmalar… Zaman ve mekânın yeniden organizasyonu(yla birlikte)… modernitenin önceki yerleşik kurumsal özelliklerini radikalleştirir ve küreselleştirir; bu özellikler de ayrıca gündelik toplumsal hayatın içeriğini ve doğasını kökten dönüştürür" (Giddens, 2010; 13).

Giddens'ın 'geç modern evre' olarak adlandırdığı bu dönemin bireylerin hayatına olan en büyük etkisinin 'eleştirel aklı ve felsefi kuşkuyu' (kartezyen şüpheyi) gündelik hayatımızın bir parçası haline getirmesidir (Giddens, 2004; 2010b). Bu yönüyle bilimsel bir yöntem olarak 'kuşkunun' (şüphenin) sadece bilimin sınırları içinde kalmayarak, gündelik hayata dair stratejilerin temel kriteri haline geldiğini vurgulamaktadır. Onun 'radikal kuşku' adını verdiği bu gerçeklik, gündelik hayatın en kılcal rutinlerinde bile işletilmek zorunda olan bir yöntem olarak görülmektedir (Giddens, 2010a). Böylesi bir gerçekliğin çıktısı olarak refleksivite, gündelik hayatın her yerinde işletilmek zorunda olunan temel bir ilkeye dönüşmüştür. Gündelik hayat artık seçenek ve olasılıkların belirlediği bir hayattır. Fakat Giddens, böylesi bir hayatın 'gelenekselliğin kesinliklerinden' büyük bir farkı olduğunu, onun da belirsizliklere dayalı bir hayatı öne çıkardığını söylemektedir. Dahası çoğul seçimlere (olasılıklara) bağlı hayatlar belirsizlikleri merkeze alan hayatlardır. Bu tarz bir hayatın ana ekseni hiç şüphesiz ki 'risk ve güven' kavramları ekseninde şekillenmektedir. Nihayetinde 'geç (late) modern' evre aklı merkeze koymaya çalışırken gündelik hayatı belirsizliklerin izinde şekillenen bir noktaya taşımaktadır (Giddens, 2004; 2010a).

> "Modernite gelenek-ötesi, ancak gelenek ve alışkanlığın sağladığı kesinliklerin yerini rasyonel bilginin kesinliğinin almadığı bir düzendir. Modern eleştirel aklın yaygın bir özelliği olan kuşku felsefi bilinç kadar gündelik hayata da nüfuz eder ve çağdaş toplumsal dünyanın genel var oluşsal bir boyutunu oluşturur. Modern radikal kuşku ilkesini kurumsallaştırır ve ısrarla tüm bilginin hipotezler biçimini alacağını vurgular… 'Üst' veya 'geç' mo-

> dernite(de)… benlik, içinde yer aldığı daha genel kurumsal bağlar gibi, refleksif olarak üretilir. Ancak bu refleksif üretim şaşırtıcı çeşitlilikte seçenek ve olasılık ortasında gerçekleştirilmek zorundadır" (Giddens, 2010a; 13).

Dahası Giddens'a göre modernitenin en büyük özelliklerinden biri onun sahip olduğu 'süreksizliği'dir. Çünkü modern evrede ortaya çıkan değişimin hızı o kadar yüksek düzeydedir ki istikrara dair göstergeler bu nedenle oldukça aşınmış durumdadır. Hatta ona göre modernitenin bu özelliği onu geleneksel toplumlardan ayıran en temel özelliğidir. Bu durum onun tüm ilişki sistemlerinin kodlarına derinlemesine etki ederek bütün bir sosyal yapıyı etkileyen türde çıktılar ortaya koymaktadır. "Süreksizlik, modern kurumların doğasının özüyle ilgilidir. Ulus-devletin siyasal sistemi, üretimin cansız güç kaynaklarına büyük ölçüde bağımlı olması ya da ürünlerin ve ücretli emeğin tam anlamıyla metalaştırılması gibi bazı modern toplumsal biçimler önceki tarihsel dönemlerde hiç görülmemektedir" (Giddens, 2004; 16). Bu da eşi görülmedik türden pratiklerin ve de davranışların kaynağı olmaktadır.

> "Modern kurumlar farklı temel hususlarda modern çağ öncesi bütün kültürler ve hayat tarzlarıyla 'süreksizlik' içindedir. Modern çağı öncekilerden ayıran en belirgin özelliklerden biri aşırı dinamizmidir. Modern dünya 'kontrolümüzden çıkmış bir dünya'dır. Toplumsal değişme hızı önceki sistemlerdekinden daha yüksek olmakla kalmayıp, daha önceki toplumsal pratikler ve davranış biçimlerini etkileme derecesi ve kapsamlılığı da yüksektir" (Giddens, 2010a; 30).

'Radikal kuşku'ya dayalı gündelik hayat örüntülerinin üzerine inşa edilen 'belirsizlikler' bir hayat tarzı haline gelince, ortaya çıkan 'süreksizlikler' doğal olarak tüm yükü bireylerin omuzlarına bırakmaktadır (Giddens, 2010). 'Gelenek ötesi' olan 'geç modern' toplum istikrarı gündelik hayatın zemininden alınca 'refleksif yaşam' artık her yerde karşımıza çıkan temeldeki belirleyen olmaktadır. Bunun en temeldeki çıktısı da 'güvensizliklerin' gündelik olanın belirleyicisi olduğu koşulları bir hayat tarzı haline getirmesi olmaktadır. Çünkü artık 'kuşku' (şüphe) kartezyen nitelikteki salt bilimsel bir yöntem değil, aksine artık 'bir hayat tarzı' haline gelmiştir. Şüphesiz kuşku her yere sirayet edince riskin bir kültüre dönüşmesi de kaçınılmaz bir son olmaktadır. Ancak Giddens güvenin, en sıradan olan alanlarda bile aranan bir 'koruyucu koza' olduğunu ve bireyleri de bu hesaplarla gündelik olanı kurmaya zorlandığını iddia etmektedir. Ona göre 'geç modern evre' tam 'bir risk kültürüdür' ve riskin belirlenmesine dair çabalar da artık gündelik hayatın en temel rutinlerinden

birisi haline gelmiştir (Giddens, 2004; 2010; 2013). Nitekim bugünlerde geç modern kentin önemli çıktılarından birisi olan güvenlikli siteler de bu durumun çıktısı olan bir kent gerçekliğidir ve onu kaygıların birlikteliği olarak kodlayan nokta da burası olmaktadır.

> "Belirsizlik ve çoğul seçim koşullarında güven ve risk kavramları özel bir yere sahiptir... Güven, genel tezahürleri içinde, erken dönem varlıksal güvenlik duygusunun oluşumuyla doğrudan bağlantılıdır… Güven, gündelik hayatın en sıradan etkinliklerinin bile içerebileceği muhtemel tehditler veya tehlikelere karşı koruyucu perde oluşturan bir tür 'aşı' sağlar. Güven, bu anlamda, benliği gündelik hayatın gerçekleri karşısında gözeten 'koruyucu koza' için çok önemlidir" (Giddens, 2011; 13-14).

Modern evrenin 'risk kültürüne' dair önemli bileşenlerinin olduğu konusu artık bir kesinlik olarak gün yüzünde duran niteliktedir. Ancak burada Giddens tarafından altı çizilen nokta, 'bir risk kültürünün' varlığının gerçekte de riskli bir durum olduğunu ortaya koymamasıdır. Buradaki temel vurgu onun bir hayat tarzına dönüşmesi ve 'koruyucu koza' işlevi görmesine bağlı olarak artık her türden ilişkide işletiliyor olmasıdır. Fakat pek çok noktada var olan gerçekliğe odaklandığında aslında hiç olmadığı kadar güvenli bir dünya ile de karşı karşıya kalınmaktadır. Ancak Giddens olanın aksi yöndeki algının kaynağındaysa hem sokaktaki bireylerin hem de uzmanların toplumsal dünyayı kurma biçimlerinin olduğunu söylemektedir.

> "Modernite bir risk kültürüdür… Gelişmiş toplumlardaki çoğu insan için toplumsal hayat riskli değildir. Risk kavramı daha ziyade hem sokaktaki insanların hem de teknik uzmanların toplumsal dünyayı düzenleme biçimleri açısından büyük önem kazanır. Modernite koşullarında 'gelecek' bilgi ortamlarının refleksif organizasyonuna sürekli dahil olur" (Giddens, 2010a; 14).

Dolayısıyla modernite bir hayat tarzı haline gelirken (Giddens, 2004; 2010), yenilenen koşullar bağlamında pek çok güvenlik ve riski azaltıcı faktör sunmasına rağmen, gündelik hayata dair pek çok noktada yeni risk parametreleri de dahil etmiş görünmektedir. Bireyselliklere dair hayatların yeniden kurulma tarzı da dâhil olmak üzere hem yüksek ölçekli olan hem de daha öncesinde karşılaşılmayan türden koşullar artık bir risk göstergesi olarak gündelik hayata dahil edilmişlerdir. Öyle ki bu durum bireylerin 'kendi hayatlarını baştan kurmayı' gerektirecek kadar da ileri taşınmış durumdadır. Bu nedenle ki bireylerin bugün karşı karşıya kaldığı

en önemli sorunlardan birisi kendi hayatlarını sil baştan bir tavırla kurmak zorunda olmalarıdır.

> "Kişinin hayatını baştan kurması riskler içerir, zira o çeşitli muhtemel olasılıklarla yüzleşmek demektir. Bireyin gerektiğinde geçmişten belirli ölçüde kopmaya hazır olması ve basitçe yerleşik alışkanlıklarla sürdürülemeyecek yeni eylem akışları üzerinde düşünmesi gerekir. Yerleşik örüntülere sıkıca sarılarak sağlanan güvenlik kırılgandır ve bir noktada çatlayacaktır. Bu tutum geleceğe hakim olmaktan ziyade gelecekten korkunun işaretidir… Gelecekten korkan insanlar (ise güvenlik adına) -para, mülkiyet, sağlık sigortası, kişisel ilişkiler, evlilik sözleşmeleri aracılığıyla- kendi geleceklerini 'emniyete alma'ya çalışırlar"[2] (Giddens, 2010; 101).

Tüm bunlara dayalı olarak Giddens, geç modern evrede kuşkunun bir bilimsel yöntem olmaktan çıkmasıyla birlikte gündelik hayatı dizayn etme kapasitesi kazandığını dile getirmektedir. Ona göre artık bireyler radikal kuşku çağında yaşamaktadır ve dolayısıyla da geleneklerin vaat ettiği istikrarın yitirildiği türden hayatlar ortaya çıkmış durumdadır. Hayatın hiç olmadığı kadar istikrarsız hale gelişinin verdiği güvensizlik, bireylerin refleksif yaşam koşullarının da temeldeki nedeni olmaktadır. Böylesi bir dünyada sorumluluklar da tamamen bireylerin omuzlarına inmiş bir durumdadır. Belirsizlik ve süreksizlik bir sıradan yaşam formuna dönüşünce gündelik hayatlar yerleşik alışkanlıklarla sürdürülemeyen bir form edinmektedir. Günümüzün geç modern bireylerinin refleksif halinin hayatı kurucu bir özellik edinmesinin en temeldeki nedeni istikrarını yitiren bu türden gündelik hayatlardır. Böylesi hayatlarda gelenekler, rutinler ve kalıcı tavırlar giderek anlamını yitiren türde davranış kategorilerine dönüşmektedir. Geç modern dönem bireyinin bu refleksif halinden kaynaklı yeni tarz korkular da doğal olarak 'gelenek ötesi yaşamların' temeldeki ortaya çıkış nedenidir.

> "Acımasızca bireyselleşen ve özelleşen dünyada insan yaşamının diğer yönleri gibi, emniyet de "kendin yap" tarzı bir iş olmalıdır. Tüm güvenliğin gerekli koşulu olarak görülen "yerinde müdafaa" bir mahalle meselesi, bir "cemaat işi" olmalıdır... Güvensizlik kuruntusunu yok etmek şöyle dursun, azaltmak için bile bir şey yapılamayacağını düşünenler, evlerini hırsız alarmları ve dikenli tellerle donatırlar... "gündelik korku politikası"... Kan dondurucu ve sinir edici "güvensiz sokaklar" kuruntusu, insanları kamusal alanlardan uzaklaştırır ve sosyal hayatta paylaşılması gereken sanat ve beceri arayışıdan saptırır" (Bauman, 2016; 119-121).

2 Güvenlikli site örneklerinde olduğu gibi.

Nitekim hayat geleneklerini ve istikrar vaat eden rutinlerini yitirince güven ve de güvenlik meselesi de en büyük sorunlardan birisine dönüşmektedir. Bu açıdan 'gelenek ötesi toplumların' refleksif bireyleri kuşkuyu bir gündelik hayat tarzı haline getirince istikrar araçları da -ya da istikrar tesisi olduğu düşünülen dışsal araçlar da- onun kişisel çözümlerinin bir parçası haline gelmektedir. Bu nedenle 'gelenek ötesi toplumlarda' 'geleneksel modern kent' ya da 'geleneksel mahalle' gibi istikrar vaat eden bütün geleneksellikler de artık doğal bir sorun haline dönüşmektedir. Çünkü bu türden hayatlarda rutinler bir güvenlik aracı olmaktan çıkmaktadır. Aksine güvensizlik nedeni olan bir gerçekliğe karşılık geldiklerini söylemek de mümkün olmaktadır. Nitekim radikal kuşku belirsizlikleri hayatın merkezine çekince, bu belirsizliklere karşı bireysel düzeyde direnen gelenek ötesi insanlar da çözümü sadece kendi kişisel kapasitelerinin ürünü olan 'güvenlikli sitelerde' görebilmektedir. Bu açıdan güvenlikli sitelerin geç modern kente özgü bir gelenek ötesi yaşamların temsilindeki mekanlar olduğunu iddia edebilmek tam da bu gerekçelerle mümkün olmaktadır. Dolayısıyla 'radikal kuşku çağındaki', 'gelenek ötesi koşullar' hayatı şekillendiren temel faktör olunca, bireylerin kişisel çözümlerinin sonucu olarak bir istikrar adacığı niteliğindeki 'güvenlikli sitelerin', refleksif koşullardaki bireyler adına bir çözüm aracına dönüştüğü görülmektedir. Bunun en temeldeki nedeni de gelenek ötesi hayatı istikrar bağlamında kurabilmektir. Sonuç olarak; geç modern evredeki güvensiz dünyanın çıktısı olan güvensiz kentlerde, istikrarsızlıkları kontrol aracına dönüşen 'güvenlikli siteler', bir kişisel istikrar aracına dönüşerek belirsizlikleri kontrol etmesi beklenen çözüm araçlarına dönüşmektedir. Ancak böylesi bir çıktı da kentin gelenekselliğine dair pratiklerin ve de ilişkilerin körelme nedeni olmaktadır. Güvenlik namına talep edilenler neredeyse bütün bir kent tarihinin toplumsal birikimini reddetmekle ortaya çıkan türdendir.

3. Geleneksel Modern Kentlerde Rastlantısallığın Kontrolü, Mutabakat, İstikrar ve Güven

Bauman, şimdilerde deneyimlenmekte olan 'özel hayat için göğüs gerilmesi gereken tekil mücadelelerdir' vurgusunu yaparken, ardından bu durumun bireyleri korkulara ve belirsizliklere iten temeldeki nedenlerden olduğunun saptamasını yapmaktadır. Bauman bu türden bir çıktının 'kamusal alanın çöktüğü yerde kaçınılmaz son' olduğunu ileri sürmektedir (Bauman, 2012a). Ancak Mayol'un ortaya koyduğu analizlerden hareketle, gündelik hayatın yalnızlıklara gömülmesinin 'geleneksel mahalle' -ya da geleneksel modern kent- ortamında mümkün olmadığı, söylenmesi gereken temeldeki noktalardan birisidir. Çünkü erken modernitenin mahalle ortamında içerisi ve dışarısına dair sınırlar o kadar belirsiz ve kontrolsüz ki bu türden yerlerde kaçınma ya da yalıtılma gibi sonuçlarla karşılaşmak

asla mümkün değildir. Bauman'ın tabiriyle de "cemaat içindeyken gevşeriz; güvendeyizdir, burada karanlık köşelerde beliren tehlikeler yoktur (elbette, burada hiçbir köşe karanlık değildir)... çoğu zaman güvendeyizdir ve neredeyse hiç kafamız karışmaz ya da şaşırmayız" (2016; 8). Ayrıca ortaklığa dair unsurların kapının hemen eşiğinde yani kaldırımda ve sokakta başlaması, özel hayatın kamusal alana sokulmasını kolaylaştıran ve teşvik eden bir faktördür (Prost, 2008). Bu bakımdan böylesi bir mekânda 'özel olanın' kamusal alanı aşındırması ya da yok etmesi gibi bir durumla karşılaşmak da pek olası bir durum değildir. Çünkü böylesi bir talebi mümkün kılmayan, talep oluşsa bile buna dair tepkilere ve de yaptırımlara hazır olan bir grup (ya da birliktelik) dışarıda bir gözcü ve denetçi olarak komşuluk rolleriyle hazır şekilde beklemektedir. Ayrıca böylesi bir yalıtılma talebinin sebep olacağı dışlanma, toplumsal ilişkiler açısından pek çok kazancın da yitirilmesi anlamına gelebilecek türdendir. Böylesi durumda yitirilen kazançların başında, rutinlere ve kent gelenekselliğine dayalı olarak ortaya çıkan güvenlik ve istikrar gelmektedir (Fukuyama, 2003; Jacobs, 2011). Bu duruma tepki göstermeyi düşünen her davranış bu nedenle oluşabilecek olası yaptırımları da hesaba katmak zorundadır. Bu açıdan var olan 'göreli denetim' ve de olası 'yaptırımlar', birlikteliğin istediği koşullara dair kontrol şartlarını merkeze koyan bir davranış profili sunmayı gerektirmektedir. Rutinlerin[3] sürekliliği ve istikrarına dayalı olarak sağladığı kazançlar, mahalle ortamının en temeldeki güvenlik kaynağıdır. Buradaki istikrar gündelik davranışın bir ürünüyken, kaynağını da gündelik hayata içkin olan kontrolsüzlüklerden (ya da rastlantısallıklardan) almaktadır. Son kertede geleneksel modern kentteki mahalle koşullarında ortaya çıkan gündelik davranışlar, temasın kontrolsüzlüğü (ama sürekliliği) ile mekâna ve de algılara dair güvenliği tesis etmektedir. Bu durum kentsel planlamanın ortadan kaldırmak istediklerinin tam tersi yönde bir süreci ortaya koymaktadır. Çünkü planlamanın merkeze koyduğu güvenlik tam tersi bir şekilde, kaynağını sadece kontrolden ve de denetimden, dahası rutinlerin kontrol edilmesinden almaktadır.

> "Mahlleye çıkıldığında, "daha önceden görülmüş" (bir komşu, bir esnaf biriyle karşılaşmamak olası değildir... Karşılaşmanın açık zorunluluğu ve içeriğinin rastlantısal niteliği arasındaki bu bağ kullanıcıyı... toplumsal düzgüler içinde "tetikteymiş gibi durmaya götürür... Mahalle topluluğu teriminden… maddi olarak önceden kestirilemez ham olguyu anlıyorum. Mahalle hem karar verilemez hem de kaçınılmaz bir birlikte var olma becerisini zorla kabul ettirir: Komşular oradalar, kapımın önünde, sokağımda; onlardan sürekli kaçmak olanaksız… Topluluk, her bir kullanıcıyı, onun

3 Bu yazının sınırları içerisinde Giddens'ın ortaya koyduğu haliyle 'kentsel geleneklerin' denilmekten de geride durulmayacaktır. Çünkü erken modern kentin rutinleri bir bakıma onun kendine özgü gelenekleri olduğu gerçeğini ortaya koymaktadır.

> bir parçasını ötekinin yargılanma yetkisini bırakarak kabul görmenin genel sürecine uygun hale gelmesine aracılık eden, kazanç sağlayıcı bir davranışa iten sosyal bir mekândır" (Mayol, 2009; 38-39).

Mayol'un bu analizlerinde, modern kente dair genel algıların çok dışında bir tabloyla karşılaşılmaktadır. Ortaklığa dair olanlar, pratikler ve de normlar; hepsi de mahalle yaşamına dair bir takım 'geleneksellikler (ve dolayısıyla rutinler) kazandıran unsurlardır. Ancak böylesi bir ortamda bir özgürlük vaadini bulabilmek -en azından özele dair bir özgürlük vaadini bulabilmek- mümkün değildir. Kanıksanan rutinler, mahallenin beklentileri olarak bir gündelik hayat pratiğine dönüşmektedir. Bauman'ın da vurguladığı gibi kamusal hayatı mümkün kılan şey onun vaat etmediği özgürlüğü olmaktadır (Bauman, 2012a). Çünkü 'kontrol' -yani belirsizliği ortadan kaldıran şey- burada denetimi gerektiren temeldeki enstrüman olmaktadır. Zorlamalar, beklenen davranışlar adına kişiye kamusal alana katılma şansı vermektedir. Hatta daha doğru bir tabirle de kamusala katılmayı vaat etmektedir. Dahası denetim, 'uyumlulukla' karşılık bulunca, bireyin ortaklığın parçası olmasını mümkün kılmaktadır. Bu durumda 'karşılıklı mutabakatın' bir güvenlik koşulunu ve de istikrarlı bir yaşamı mümkün kılması olası hale gelmektedir.

> "Bir mahallede doğmuş ya da oraya yerleşmiş olan bir birey sosyal çevresini göz önünde bulundurmak ve orada yaşayabilmek için çevrenin içinde yer almak zorundadır. 'Zorunda olmak' sadece baskıcı bir anlamda değil. Ona hükümler, kökenbilimsel olarak bağlar yaratan anlamında da anlaşılmalıdır. Mahalle pratiği yazısız ancak bütün kullanıcılar tarafından dilin ve davranışın düzgüleri arasında okunabilir olan ortak sözleşmedir… aynı toprak üzerinde, önsel olarak 'bağlı olmayan' partnerlerin bir arada yaşamalarını mümkün kılmak; mahallenin oluşturduğu 'kamusal topluluğun' hayatının herkes için mümkün olabilmesi için herkesi zorlayan sözleşme, dolayısıyla bir baskı" (Mayol, 2009; 39).

Ancak günümüzde, özellikle de neoliberal koşulların ürünü olan 'geç modern kentte', istikrardan sıradan bir gündelik hayat tavrı olarak bahsedebilmek çok da mümkün değildir. Ancak 'geleneksel modern kentin' 'mahalle ortamı' bunun tam tersi yöndedir. Çünkü klasik bir mahalle ortamı en temelde kalıcı bir istikrar ve de bunu hissedilir kılan rutinler grubu istemektedir. Dahası gündelik hayatın kamusal olan tarafını talep etmektedir ve bireylerini onların özelleri de dâhil olmak üzere denetimden asla kaçınmamaktadır (Prost, 2008). Oradaki özgürlük ise sadece kamusal yükümlülükleri yerine getirmek kaydıyla ortaya çıkabilen türdendir (Arendt, 2012). Bu mutabakatı çiğneyenleri de dışlamaktan geri durmamaktadır.

Fakat 'geç modern kentte' (ya da neoliberal evrenin kentindeki) 'planlanan yaşamlarda' tüm bu imgeler daha en baştan dışlanmaktadır. Ondaki kontrol kurgusu daha çok 'özel hayat' dışındaki her şeyin dışlanması üzerine kurulmaktadır. Bu yönüyle 'kamusal hayatlar' ve de onun ürünü olan ilişkiler bir bir iptal edilmektedir. Dahası sakıncalı olarak algılanan kamusal imgeler oldukça asgari koşullarda tutulmaktadırlar (Bauman, 2012b). Bu nedenle 'sosyal sermaye' öylesi bir ortamda ilişkilerin kurgulanması açısından önemli bir gerçeklik olmamaktadır. Ancak Fukuyama sosyal sermeyenin varlığının, beklenen ve de aranan güvenlik algısını mümkün kıldığını iddia etmektedir. Bu açıdan ki 'geç modern kentte' sadece kamusal alanlar değil, Fukuyama'nın vurguladığı "güvenliği mümkün kılan sosyal sermaye" (Fukuyama, 2005) de iptal edilmektedir. Böylesi mekânlarda güven -daha doğru bir tabirle de güvenlik- salt teknik bir mevzu olarak algılanmaktadır. Ancak 'sosyal sermayenin' sunduğu istikrar geç modern evrede teknik alanlara havale edilince, kişilerin kendi sosyal hayatları da sosyal temaslarda güvensizliği merkeze koyan türde dönüşümler yaşamaktadır (Lyon, 2006; 2009). Bu açıdan ki 'geç modern kentin' önemli bir çıktısı olan güvenlikli sitelerde ortaya konulan 'gözetime dayalı özgürlük' alanları, bir bakıma geleneksel modern kentteki 'sosyal sermayenin' yitirildiğine dair örnekler niteliğindedir.

3.1. Belirlenmiş Roller, Maskeler ve Tanışmanın Güvenliği Olarak Geleneksel Modern Kentin Mahallesi

Gündelik hayat bireylerin kendi toplumsal rollerini sergilediği sahne tasarımlarını içerisinde barındıran bir etkileşimler toplamıdır (Goffman, 2012). Bireylerin sahip olduğu sosyal roller, onların birbirlerine karşı sergileyeceği performansların niteliğini de ortaya koymaktadır. Sergilenen performanslar, bireyleri diğer aktörlerle etkileşimlere açık hale getirirken, katılımcıları da 'rolleri' ve 'rutinleri' bağlamında istikrarlı ilişki ortamlarında bir araya getirmektedir. Bu açıdan 'yüz yüze etkileşimler' ancak oynanacak toplumsal rollerin niteliği sayesinde şekillenmektedir. Toplumsal rollerin belirlemiş olduğu sahne performansları[4] belirli bir zaman boyunca belirli bir seyirci grubu karşısında istikrarlı hale geldikçe, belirsizliklerden kurtulan toplumsal ilişkilerin oluşması da olası hale gelmektedir (Sennett, 2010; 61-63). Bu nedenle gündelik hayatın sosyal temaslara açık hale gelebilmesi için 'aktörlerin' (bireylerin) istikrarlı bir rol/performans denklemine sahip olması gerekmektedir (Melucci, 2013). Aksi taktirde rollerin başka bir tabirle de bireylerin performansının sahnenin[5] ve izleyicinin[6] istikrara erişmediği yerde (yani güvenlikli sitelerde) toplumsal ilişkilerde

4 Buna 'kamusal performanslar' da demek mümkündür.
5 Burada sahne yerleşim alanı ya da mahalle ortamı olmaktadır.
6 Burada bireylerin ortaya koyduğu birlikte yaşama dair performansı denetleyen mahalleli olmaktadır.

de önemli sorunlar yaşanmaktadır. Bu açıdan belirlenmiş ya da oynanacak rollere dair performanslar, hayatı istikrarlı kılabilecek ilişki sistemlerini mümkün kılması yönüyle, toplumsal ilişkileri de karşılıklı etkileşimlere açık hale getirmektedir. Rollerin istikrara eriştiği yerde aktörlerin, sahneye ve diğerlerinin oynadığı rollere karşı güveni artmaktadır. Böylesi koşulların oluşmadığı durumlardaysa güvensizlik ve istikrarsızlık öne çıkan temeldeki durum olmaktadır. Bu nedenle "sahneleme ve sahne yönetimi aracılığıyla çözülen sorunlar önemsiz görülebilir ama oldukça geneldir. Toplumsal yaşamın her yerinde karşımıza çıkabileceklerinden biçimsel sosyolojik analiz için ayrı bir boyut meydana getirirler" (Goffman, 2012; 28). Çünkü gündelik hayattaki performanslar en temelde etkileşimin tarzını, doğasını ve de kodlarını içerisinde barındırmaktadır.

> "Etkileşim -yani yüz yüze etkileşim- kabaca fiziksel olarak aynı ortamda bulunan bireylerin karşılıklı olarak birbirlerinin eylemleri üzerindeki etkileri olarak tanımlanabilir. Bir etkileşim dendiğinde ise, belli bir bireyler kümesinin sürekli olarak birbirlerinin karşısında bulunduğu bir olaydaki tüm etkileşimler kastediliyor demektir; bu durumda bir karşılaşma tabiri de aynı işi görür. 'Performans' ise belli bir durumda belli bir katılımcının diğer katılımcılardan herhangi birini etkilemeye yönelik tüm etkinlikleri şeklinde tanımlanabilir. Belli bir katılımcıyı ve performansını referans noktası olarak alırsak, diğer performanslara katkıda bulunanlardan seyirciler, gözlemciler veya diğer katılımcılar olarak söz edebiliriz. Bu performans sırasında gözler önüne serilen önceden belirlenmiş ve başka durumlarda da sergilenebilecek ya da oynanabilecek eylem kalıbını ise 'rol' veya 'rutin' olarak adlandırabiliriz… Bir birey veya oyuncu aynı rolü aynı seyircilere farklı zamanlarda oynadığında, toplumsal bir ilişkinin doğması muhtemeldir" (Goffman, 2012; 28).

Toplumsal roller kişilere belli standartlar bağlamında haklar tanımakta ve görevler yüklemektedir. Bu hak ve görevler -ya da ödevler- kişinin gündelik etkileşimlerinde nasıl davranacağına dair (ya da davranabileceğine dair) bir takım istikrar koşulunu sunmaktadır. Fakat verilen/biçilen roller -birey tarafından kabul edilmiş olsun ya da olmasın- kişiye kendini güvende hissedebileceği bir davranış ve de toplumsal etkileşim ortamı sağlamaktadır. Bu noktada bireyler, sosyal ilişkiler açısından en kişisel olduğunu düşündüğü yerde bile, toplumsal olarak belirlenmiş kabuller ve roller etrafında bir ilişkiler sürecine dahil olmaktadır (Durkheim, 2006; 2013). Gündelik hayat, kamusal ilişkiler bağlamında akarken, bireyler tam da bu gerekçelerle orada kendilerine biçilen rollerin maskelerini taşımak zorunda kalmaktadır. Bu bağlamıyla düşünüldüğünde bireylerin kişilik kazanım süreci, toplumsal ilişkileri istikrarlı ve güvenli hale getirecek olan bir kimlik ya da maske kazanım sürecine de dönüşmüş olmaktadır.

Sahip olunan -ya da kazanılan/edinilen- maskeler bireylere hayatı -buradaysa kentsel hayatı- düzenleme kapasitesi veren karşılıklı ilişkiler ortamı sağlamaktadır. Çünkü rollerin ürünü olan performans süreci, bireyleri belli bir sahne bağlamına yerleştirirken, bireyin karşısındakileri de belirgin ve istikrarlı (rutinleri olan) bir tavır alış şeklinin içine çekmektedir. Bu açıdan etkileşimler dahilinde edinilen maskeler 'maskeler' oynanacak rolleri istikrarlı hale getirirken, gündelik hayatı da karşılıklı güven bağlamında dizayn etmektedir. Bu durum da gündelik hayatı istikrarlı ve belirsizlikten uzaklaştıran bir ilişkiler ortamına kavuşturmaktadır. Dolayısıyla kişisel rolleri belirleyen maskeleri, güvenliği ve istikrarı mümkün kılan bir toplumsal etkileşim aracı olarak görmek yanlış bir tavır olmayacaktır.

> "Toplumsal rolü belli bir statüye bağlı hak ve görevlerin yerine getirilmesi olarak tanımlarsak, toplumsal rolün bir ya da daha fazla kısımdan oluştuğunu ve bu farklı kısımlardan her birinin oyuncu tarafından çeşitli durumlarda aynı tür seyirciler ya da aynı seyirci kitlesi karşısında sahnelenebileceğini söylemek mümkündür… Her biri bireye kendine özgü güvenliği ve savunması olan bir konum sağlar… (Park'ın açıklamalarıyla) 'Kişi' (person) sözcüğünün ilk anlamının 'maske' olması büyük olasılıkla basit bir tarihsel rastlantı değildir. Daha ziyade herkesin her zaman ve her yerde, az çok farkında olarak belli bir rolü oynadığı gerçeğinin kabulüdür bu… Biz birbirimizi bu roller içinde tanırız; bu rollerde kendimizi tanırız" (Goffman, 2012; 28-31).

3.2. Bir Sahne Olarak Mahalle

Bireyler gündelik hayatlarına ilişkin en nitelikli sahne performanslarından birisini, yaşadıkları kentlerdeki kendi yaşam alanlarında yani mahallelerinde sergilemektedirler. Dahası mahalle, bireylerin toplumsal hayatı açısından etkileşime girdiği eşsiz bir sahne ortamı olmaktadır. Mahalle ortamı, bireylere denetimselliği (ve kontrolü mümkün) olan bir maske de vermektedir. Maskenin ortaya koyduğu rollerin ürünü olan gündelik hayatın rutinleri, karşılıklı etkileşimi mümkün kılan ve -denetimselliğe açık olmasına dayalı olarak da- sahnelenenlerin sapkın (belirsiz) performanslar olmasının önüne geçmektedir. Mahallede verilen maskelerin (ilişki kodlarının) ortaya koyduğu rollerin karşılıklı olması, muhtemel davranışlar üzerinden güvenliği, rutinleri, kontrolü ve istikrarı mümkün olan bir toplumsal ilişki düzeneğinin oluşmasını sağlamaktadır. Bu açıdan mahallenin denetimselliği, bir bakıma sahnenin ve oynanacak rollerin kontrolünü sağlayarak istikrarı ve kontrolü mümkün kılmakta ve bu da gündelik hayatın güvenliğini tesis etmektedir.

> "[Mahallede] sokağa çıkmak sürekli olarak tanınma dolayısıyla işaret edilme tehlikesiyle karşı karşıya kalmaktadır. Mahalle pratiği herkesi kendi rolünü oynamak için bir maskenin ardında durmaya zorlayan bir değerler ve davranışlar sistemine katılmayı içerir… Beden bu kabullenmeyi heceleyen bütün davranışsal mesajların dayanağıdır. Davranışlar sistemine göre düzgülere saygının ya da düzgülerden sapmanın yazıldığı -ve dolayısıyla okunabilir kılındığı- bir kara tahtadır… Kısacası, bedene sokakta, bütün kullanıcılar tarafından az çok ama yeterince bilinen ve benim ona en uygun düşen sözcükle belirteceğim bir beden temsili bilimi eşlik eder: uygunluk" (Mayol, 2009; 39-40).

Büyük kentin, kamusal karakterine dair Rousseau'dan bu yana 'tıpkı bir kehanetmişçesine' sunulan şey 'kalabalıktır' (Sennett, 2011). Bu 'kalabalık imgesi' içerisinde aslında 'belirsizlik' barındırmaktadır. Buradaki en belirgin belirsizlik hali de bedenlerin (kişilerin) belirsizliği olsa gerek. Çünkü bu bedenlerin belirsizliği, yaşadığımız kentlerde güvensizliği besleyen 'yabancı imgesini' (tanınmamayı) beslemektedir (Sennett, 1999; 2011). Dolayısıyla artık kentte herkes yabancı ve herkes olası bir tehlikeye dönüşmektedir (Hartmann, 2014). Geç modern kent ortamındaki korkuları yüzer gezer hale getiren unsulardan birisi de bu belirsiz halin bir gündelik sıradanlığa kavuşmasıdır. Rollerin belirsizleştiği hallerde, hayatı rutinler bağlamında kuramamak da abartılı ve kontrolsüz çıktıların oluşmasına neden olmaktadır.

Dahası bir belirsizlik nedenine dönüşen 'yabancılarla dolu kent', 'akışkan zamanların akışkan mekânlarında' iz bırakmayan ilişkilerin ve hatta tedirgin eden temasların da kaynağına dönüşmüş durumdadır (Bauman, 2012b; 51-54). Bu açıdan güvensizlik ve tehlike, aktif ve belirleyici bir düşünce biçimi olarak gündelik hayatın temel parametrelerinden birisi haline dönüşmektedir. Bu açıdan Mayol'un vurgularında öne çıkan "tanınma" ya da "işaret edilme tehlikesi" bir bakıma belirsizliğin temsilcisi olan yabancıya dair tehlike algısını ortadan kaldırmaktadır. Tanınmak ve istikrarlı ilişkileri mümkün kılan maskelere sahip olmak kentsel etkileşimlerdeki kamusal unsurlara dair belirsizlikleri ortadan kaldırmaktadır. Çünkü maskeler yapmacıklık değil, bilakis oynanacak rollerin istikrarını ortaya koymaktadır (Sennett, 2010; 61-63). Çünkü rollere dair 'beklentiler' gerekli davranış kalıplarını sıradanlaştırarak, "özerk hayatın" (Bauman, 2012a) ya da "refleksif hayatın" (Giddens, 2010) olası tehlikelerini ve tehditlerini de ortadan kaldırmaktadır. Ayrıca maskeler olası rolleri tarif ettiği gibi kişiyi kamusal alana tanıtan yüzler de olmaktadır. Bu açıdan mahallede maskeler, kişinin kendisinin karşılaşması gereken geri bildirimleri de mümkün kılmaktadır. Ciddiyet, vakar, sevecenlik, hafife alınmak herkes için eşit düzeyde değildir. Kimin için ne kadar olacağını

bireylere anlatan şey, mahallenin (dolayısıyla da kentin) kamusal alanındaki maskelerdir.

Sennett (2010), modernleşme sürecinin ilerleyen aşamalarında -bizler açısından da geç modern kent bağlamında- bireylerin kamusal maskelerinin atıldığı ve herkesin birbirine benzediği bir beden ve görünüş koşulunun ortaya çıktığını savunmaktadır. Ancak 'maskelerin atılması' şeklinde ortaya çıkan bu türden gerçeklik, zamanla 'kime karşı nasıl davranılacağının' bilgisini bireylerin elinden almıştır. Fakat maskelerin atılması başlangıçta bir eşitliğin vaadi olarak ortaya konulsa da kendisinden beklenen türde eşitlikler üretememiştir. Dahası maskesizleşme süreci kentin kamusal alanında belirsizlikler üreterek, bireylerin hata yapma olasılığının artmasına neden olmuştur. Böylesi bir durumun sonucu olarak hatalara açık hale gelen bireylerin gündelik temasları belirsizliklerle bezenen yeni bir durum edinmiş ve bu da kentsel birlikteliklerin zamanla temastan kaçınan topluluklara dönüşmesine neden olmuştur. Çünkü bireyin karşısındakinin kim olduğunu bilmemesi onu açılmaktan da alıkoymaktadır. Bu türden vurgular dikkate alındığında 'mahalledeki ve de kent ortamındaki maskeler' aslında gündelik ilişkileri mümkün kılan belirlenmişlikleri ve istikrarı bireylerine sunması açısından oldukça önemli enstrümanlardır. Bir bakıma maskeler 'kamusal etkileşimler' içindir ve maskeler var olduğu sürece oradaki rutinler kolay kolay bozulabilecek türden değildir. Ancak 'geç modern ve doğal olarak neoliberal etkileşimlerin belirleyicisi olduğu yeni kentte' -bir bakıma da mahallenin aşındığı kamusal alanlarda- ortaya çıkan yeni tarz söylemler olarak 'özgürlük ve eşitlik' imgesinin dayattığı şeyler, bugünlerde geç modern bireyin güvenlik algısını konutun sınırlarına kadar geriye çekmiş durumdadır. Bu nedenle ki geç modern bireyler istikrarı artık kamusal alanlarda aramamaktadır. Onlar için istikrar sadece 'özel olana' aittir ve onun yeri de sadece konutun içi olmaktadır. Bu açıdan maskeleri atmak aslında bir özgürlük getirisi olmaktan çok uzakta, dahası kamusal alandan kaçışın temel bir gerekçesi durumundadır. Çünkü artık kamusal alanlardaki genel tavır alışlar bir 'göze çarpma korkusuna' (Sennett, 2010; 216) dönüşmüş durumdadır. Artık bireylerin temeldeki amacı dikkat çekmemektir. Ancak geleneksel modern kentlerdeki 'mahallede' istikrarlı bir rol düzeneğinin aranan temeldeki şartlarından biri olması nedeniyle maskeler her zaman bir zorunluluk ve de aranan şartlar niteliğindeydi. Çünkü geleneksel mahalle/kent kamusalında 'göze çarpma korkusu' diye bir şey başlı başına söz konusu olabilecek bir durum değildi, bu yüzden oradaki her şey 'kamusal görünürlükler' üzerine inşa edilmekteydi. Nitekim Bauman'ın tabiriyle (2010) -daha öncesinde de vurgulandığı üzere- orada göze ilişilmeyen karanlık bir köşe bulabilmek mümkün değildir (8).

Bilhassa yaşanılan geç modern kentlerde statüler artık belirgin değil,[7] kıyafet ya da maskeler ise bireylerin karşısındaki insanın kodlarını vermekten oldukça uzaktadır. Dahası buralarda bir araya gelmeyi zorunlu, karşılaşmayı mecburi kılan türden çeşme başları da artık yoktur (Bauman, 2012b; 31). Dolayısıyla istikrarlı ilişkileri mümkün kılan referanslar giderek yok olmuş durumdadır. Böylesi bir süreçte herkes birbirine benzeyince, olası etkileşimlerin izindeki olası ilişkilere dair 'belirsizlikler' genel bir kent durumu haline gelmiştir. Artık kamusal alanda aktif olmak bile başlı başına 'tehlikeli' bir durum haline gelebilmektedir. Çünkü orada var olmak hatalara ve belirsizliklere açık hale gelmekle eşdeğer niteliktedir. Bu tehlikeyi yaşamaktansa seyirci olmak kentsel özneler için daha istenir bir durum haline gelmektedir. Bu da aslında -Sennett'in tabiriyle- kente dair bir Roma idealinin çöküşünü ortaya koymaktadır; o da 'theatrum mundi'nin çöküşüdür.

> "Kamusal ve mahrem yaşam arasındaki dengesizlikler büyüdükçe insanlar kendilerini daha az ifade ederler… Güçlü bir kamusal yaşam süren bir toplumda sahne ve sokak arasında benzerlikler olması gerekir… Kamusal yaşam zayıfladıkça benzerlikler de silinecektir. Sahne ve sokak arasındaki bu ilişkiyi incelemek için en uygun mekân büyük şehirdir. Yabancıların kalabalıklar içinde yaşamasının en belirgin olduğu ve aralarındaki ilişkilerin de özel önem kazandığı ortam (büyük) şehir ortamıdır" (Sennett, 2010; 60).

Nitekim artık kentin kamusal alanı böylesi belirsizliklerle bezendikçe, rollere dair karmaşalar da kamusaldan kaçışı bir sonuç haline getirmektedir. Bu açıdan ki son dönemde özellere dair yapılan vurguların artmasının nedeni kentin doğasına sinen bu türden belirsizlik koşulları olmaktadır. Ancak bu yükseliş hali beraberinde artan kaygılara dair bir piyasa koşulunun da yükselmesine neden olmaktadır. Çünkü Bauman'ın da dediği gibi "belirsizlikler piyasa güçlerinin ekip biçmesine uygun tıpraklardır" (Bauman, 2018; 274). Bu nedenle ki bu türden yaşam koşullarına dair talebi karşılayan ve dahası talebin artmasına neden olan şeylerden birisi de güvenlikli sitelerdir. Çünkü hayata dair görünürlük, rutinler ve de rastlantısallıklar birer sorun haline geldikçe, onların mümkün kıldığı kamusal roller de bir yükten ibaret gerçekliklere dönüşmektedir. Dolayısıyla geleneksel kent mekânına dair oynanan roller bugünlerde kaçınılan türden performanslara dönüşmüş durumdadır. Çünkü belirsizliğin izindeki performans hataya açık olunca, sahnenin işlevlerini yitirmesi gibi geleneksel kentin işlevleri de bir bir körelmeler yaşamaktadır. Çünkü artık geç modern birey için belirsizlik sarmalına sıkışan kamusal etkileşimler başlı başına bir risk faktörüne dönüşmüş durumdadır. Bu noktadaki en makul

7 Bilhassa da 'geç modern/neoliberal' kentte.

davranış tarzı da ilişkiden kaçınmak ya da ilişkisizliği tesis etmek olmaktadır. Bu duruma Sennett 'kamusal insanın çöküşü' (2010) demektedir.

4. Araştırmanın Yöntemi ve Tekniği

Tartışmamızın temelini oluşturan alan çalışması, 2016 yılının Ocak ayında sonlandırılan 'Neoliberal Kentsel Dönüşümün Yeni Mekânsal Alanları Olarak Güvenlikli Siteler: İstanbul Örneği Üzerinden Kapalı Yerleşimlerin Risk ve Güvenlik Bağlamında İncelenmesi' adlı doktora tezinin verileri üzerinden derlenmiştir. Söz konusu araştırmanın bu çalışmaya konu edilen özgün verilerinin, kendi içinde tutarlılık sunan çıktıları arasından yapılan yeni bir derleme ile tartışmanın ortaya koyduğu çıktılar irdelenmeye çalışılmıştır. Merriam'ın da ifade ettiği gibi (2013) "sınırlı bir sistem ya da vaka belirli bir sürecin, konunun ya da kaygının bir kesiti... özünde ilgi çekici olduğu için seçilebilir" (s. 41-42) saptaması, elde edilen 'veri grubunun' ilgi çekici özgünlüğü ve tutarlığı açısından yeniden değerlendirmesi teşvik edici cinstendir. Bu nedenle de çalışmanın alanında karşılaşılan verilerin kendi içinde tutarlılık gösteren 'geç modern kentin gelenek ötesi doğasına' dair çıktılar sunan bağlamı tartışmanın merkezine konulan irdeleme noktası olmaktadır. Çünkü bu yöndeki yoğun ve tutarlı veri grubu, 'güvenlikli sitelerin gelenek ötesi bir kent gerçekliğini' yansıttığına dair önemli bir noktayı açıklayan türdendir.

Çalışma İstanbul metropolitan alanındaki güvenlikli sitelerde yaşayan 57 kişiyle nitel kıstaslarda sürdürülen derinlemesine görüşmeler çerçevesinde gerçekleştirilmiştir. Toplamda çalışma boyunca yaklaşık 50 saatlik (49,13) ses kaydı oluşturulmuş ve ortaya konulan kayıtlar üzerinden 'söylem analizleri' vasıtasıyla da derinlemesine irdelemeler yapılarak verilerin derlenmesine çalışılmıştır. Çalışmanın geniş bir alana yayılması ve görüşülen kitlenin nitel çalışma açısından oldukça büyük bir rakama erişmesi, çalışmanın başında belirlenen bir planlanmışlık değildi. Görüşmelerin 57 kişiyle sonlandırılmasının nedeni, ilgili sayıya erişildiğinde alanın sunduğu verilerin doygunluk gösterdiği ve kendisini tekrarladığı gerekçesiydi. Nitekim alanın sunduğu veri grubu bu rakama kadar ikna edici bir doygunluk göstermemişti ve çalışma ekibi de süreci nitelikli veriler sunduğu gerekçesiyle sürdürülebilir bulmaktaydı.

Çalışmaya konu edilen kitlenin ortaya koyduğu 'güvenlik' gerekçeli olan aşırı ihtiyatlı yaşam tarzı alan boyunca kendilerine erişimi oldukça güç hale getirmekteydi. Çünkü hedef kitle zaten kentin rutinlerine mesafeli bir hayat tarzını ortaya koyarak 'güvenlikli sitelerde' yaşamayı seçtiği için kentin geleneksel karşılaşma mekanlarında erişilebilecek bir kitle olmaktan çıkmaktaydı. Bu zorluğu aşabilmek adına alanda 'kartopu (snowball) tekniği' kullanılmış ve belirlenen referans kişilerle başlayan sürecin sonraki görüşmecilere erişimi sağlayacak şekilde olmasına dik-

kat edilmiştir. Bu nedenle 'kartopu tekniğinin' alan çalışmasının başından sonuna kadar sürdürülmesine özen gösterilmiştir. Nitekim çalışmanın 'aşırı ihtiyatlı' olan hedef kitlesiyle, elde edilen referans kişiler üzerinden bir araya gelinmesinin çalışma açısından önemli bir avantajı olmaktaydı. Çünkü hedef kitlenin 'güvenlik gerekçeli' özgün profili, çalışma boyunca büyük bir probleme dönüşen 'güven eşiği' sorununa pozitif yönlü katkı sağlamaktaydı. Bir bakıma alanın eriştiği zengin veri grubu bunun ispatı niteliğindedir.

5. Araştırmanın Bulguları ve Yorumlanması

5.1. Bir Yük Olarak Geleneksellikler

Geç modern hayat işlerin ve ekonominin belirsizlik yüklü koşullarının ürünü olarak, gündelik hayata dair de her türden kalıcı anlatıları ve ilişkileri istenilmez ya da taşınılması oldukça zor olan şeyler haline getirmiş durumdadır. Bu nokta -Bauman'ın tabiriyle (2011b; 2012a)- her türden gelenekselliğin birer ağırlık haline gelmesine neden olmaktadır. Bu durumda asıl önemli olan da bireylerin özellerine dair güvenlikleri olmaktadır. Dolayısıyla 'geleneksel modern kentin' hayatı istikrarlı kılma aracı olan ve de bireylerini kamusal ilişkilere açık hale getiren pek çok 'tekinsizliği' ve 'kontrol' koşulları artık gereksiz şeyler haline bürünmektedir. Çünkü geleneğin kamusal yükümlüklerini (ya da sorumluluklarını) kaldırmaktan uzakta olan bireyler onunla aralarına belirgin sınırlar örmektedir. Böylesi yaşananların çıktısı olarak belirsizlik gündelik hayatın her yerine sirayet edince en değerli olan şey de özel hayatlar haline gelmektedir. Nitekim geç modern bireyler de kentin yaşam alanlarını bu yönde yeniden kurgulamaktadırlar. Bu açıdan ki bizlerin 'gelenek ötesi topluluklar' olarak ifade ettiği, 'yeni orta sınıf' niteliklerini taşıyan 'güvenlikli site sakinlerinin' hayatlarında, kamusal sorumluluklar üreten 'geleneksel modern kent ilişkileri' aranır ya da arzu edilir şeyler olmamaktadır. Hatta yeni koşulların ürünü olarak 'kamusal sorumluluklardan' sıyrılma aracı olabilen özel hayatın yükselişi de onlar için, kaçışın ya da kente dair tekinsizlikleri kontrol altına alabilmesinin aracına dönüşmektedir. Bu haliyle düşünüldüğünde 'güvenlikli siteler', kentin geleneksellikleri açısından yük olan durumları ortadan kaldırabilmek adına artık bir kontrol aracı niteliğindedir. Çünkü bu tarz siteler, benzer koşullarda olan bireylerin bir aradalığı olarak da işlev görmektedir. Hayat ekonominin (ya da işin) ürettiği belirsizlikler karşısında kısa süreli birlikteliklere açık hale geldikçe, böylesi yeni ekonomik koşulların çalışanları da kendi hayatlarını benzer özelliklerde olanlarla kurmaya özen göstermektedirler. Çünkü gelenek ötesi birliktelikler en temelde benzerlerin birlikteliğidir. Bu durumun bir sonucu olarak kente dair arzu ettikleri ya da aradıkları ilişki tarzları onları, bu koşullarının devamı olan niteliklerde yaşamaya

yönlendirmektedir. Hatta onların kente dair kaygı kaynağı olarak bahsettikleri pek çok 'belirsizlik' hali de bu durumun dışa vurumu olan şeylerdir.

Yukarıda bahsi geçen koşullara dair önemli örnek olarak 'katılımcı 30'un yaptığı vurgular, 'özel hayatın' yüceltilmesinin ürünü olarak tüm kontrolsüzlükleri uzaklaştırma çabasında olan bir yaşam tarzını ortaya koymaktadır. Yukarıda vurguladığımız gibi, kamusal alandan kaçışın bir diğer tarafı özel hayatın kutsanması olmaktadır. 'Katılımcı 30'un bu noktada altını çizdiği temel nokta, 'güvenlikli sitenin' bir 'hayat tarzı' güvenliğini içinde barındırdığı gerçeğidir. Çünkü kendisinin 'özel alana' dair tüm beklentileri, aslında 'geleneksel modern kentin rutinleriyle/gelenekleriyle' ve hatta geleneksel güvenlik vaadiyle çelişmekte olan şeylerdir. Geç modern kent koşullarında kalıcı her türden ilişkinin gereksizleştiği yerde bu tarz rutinler onun için bir tehlike ve belirsizlik kaynağına dönüşmektedir. Bu açıdan 'güvenlikli sitelerin sunduğu birliktelik' onun için bir bakıma özeline dair izolasyonun ya da yalıtılmışlığın -Sennet'in de tabiriyle kent pasifliğinin (1999)- bozulmayacağına dair gizli bir sözleşme misalidir. Bu arzu edilen durum gerçek bir kente ve kamusal alana dair gelenekten, rutinden ve dahası her türden kalıcı ilişki tarzından kaçış açısından böyledir.

Katılımcının oturduğu sitede birlikte yaşamak istediği insanları anlatırken yaptığı vurgular da onun 'gelenek ötesi halinin' ispatı şeklinde olmaktadır. Onun konuşmalarında oturduğu yerin sakilerine dair "medeni olacak", "görgülü olacak" şeklinde öne çektiği noktalar, 'kendileri gibi davranış kalıplarına sahip olacak insanların' anlatımını yapan türdendir. Çünkü katılımcının, sahip olduğu 'geç modern kent profili' açısından, kentin tekinsizliklerine ve hatta farklılıklarına açık olmayan hali kenti onun için tamamiyle bir kontrolsüzlüğe indirgemektedir. Ayrıca kendisinin, oturduğu yerdekilerden beklentisi olarak öne çektiği "kirletmeyecek", "saygı duyacak", "siz diyecek" türündeki vurgular da kendisinin refleksif bilincine dair kutsal metin vurgularına -"öldürmeyeceksin" mukabilinden- benzemektedir. Ancak onun bu yöndeki vurgulamalarda tüm beklentisi, aslında arzuladığı istikrarlı yaşamı mümkün kılacak beklentilerin ortaya konulabilmesidir. Çünkü onun için örtük olarak bir birlikte yaşama sözleşmesi şeklinde olan bu tarz kriterler, aslında 'özellerin kutsanmışlığını' tehdit etmeyen yaşamların da vaadi niteliğindedir. Çünkü 'katılımcı 30' iletişime geçtiği insanlardan her defasında kendisiyle benzer olduklarına ya da içinde bulunduğu birlikteliğin 'benzerlerin birlikteliği' olduğunu ortaya koyan geri bildirimler talep etmektedir. Bu açıdan ki 'geleneksel

modern kentin rutini' olan pek çok durum, onun şimdiki hayatında artık rastlantısallıklara ve tekinsizliğe karşılık gelmesi nedeniyle "istemediği şeylere" dönüşmektedir. Katılımcının "çat kapı gelmeyecek" şeklinde dile getirdiği nokta da aslında 'geleneksel modern kentin' rutinlerine dair etkileşimlerin sergilenmesini istemediği anlamında vurgular olmaktadır. Çünkü belirsizlik onun hayatını kuşatınca, bu türden davranış tarzları da özel hayatların kutsanmışlığına -ya da pasifliğine- karşı en büyük tehlikeye dönüşmektedir. Kendisinin "mesela ben çat-kapı gitmiyorum kimseye" dediği nokta da kendisinin gelenek ötesi bir birey olarak 'geç modern kent beklentilerine' dair sözleşmeye kalıcı şekilde riayet ettiğinin vurgusudur. Onun için güvenlik sadece 'özel hayatının' tekinsizlikleri ya da belirsizlikleri karşısındaki istikrardan ibarettir. Onun özeli dışındaki her şey bu nedenle rastlantısallıkları kontrol eden türden olmalıdır. Kendisinin oturduğu sitede birlikte yaşamak istediği insanları anlatırken yaptığı bütün vurgular da bunun ispatı şeklindedir.

> **Katılımcı 30 (k, 32, doktor):** "Bizim oturduğumuz sitede oturanların medeni olması gerekir. Görgülü olacak. Asansörde sigara içilmemesinin hatırlatılmasına gerek kalmayacak. Ortak alanları kirletme konusunda özel çaba göstermeyecek. Yeşil alana saygı duyacak gibi. Bizimle konuşurken "siz" diyebilmeliler. Çat-kapı gelmeyecek. Özelime saygı duyacak. Ben kimseye çat-kapı gitmiyorum mesela. Sadece benzer kafada olduğumuz biri var, onunla olursa olur ama herkesle aynı samimiyet olmaz."

Nitekim 'katılımcı 30' konuşmasının devamında 'geleneksel modern kentin' ilişki tarzını izah ederken neden kaçınmak istediğinin nedenlerini de sıralamaktadır. Onun sıraladığı şeyler aslında 'özel hayatına' dair yaşadığı kaygıların -bir bakıma da kutsanmışlığın- sonucudur. Bu yüzden 'katılımcı 30' özele dair tehdit olduğunu düşündüğü her türden yerellik, rutin, karşılaşma ve tekinsizliği daha baştan birer sorun olarak algılamaktadır. Kendisinin "beni sıkar" diyerek ifade ettiği şeyler, temelde onun hayatında kalıcı ilişki sistemlerine ya da kent birlikteliklerine açık olmayan halinin ürünü şeylerdir. Çünkü katılımcıyı ilişkiler açısından kamusal hayata ve geleneksel modern kentin ilişki koşullarına bağlaması muhtemel olan sosyal denetimler ve karşılaşmalar, onun için bir tehlike ya da belirsizlik faktörüne dönüşmektedir. Katılımcı için özgürlük bir kamusal yaşam zorunluluğu ya da geleneksel bir yükümlülük değildir. Onun için özgürlük özel hayatının sınırları içerisinde olan kapatılmışlıklarla ya da izole olabilmekle -hatta ilişilmemekle- ilgili bir durumdur. Başka bir ifadeyle de özgürlük onun için kamusal alandan ve geleneksel modern kentin ilişkilerinden kaçmanın kendisidir. Bu açıdan katılımcının 'arasına mesafe koyduğunu' söylediği şeylerden kaçarken talep ettiği şey, onun hayatında

olmasını istediği izolasyonun ve de pasifliğin anlatımıdır. Ama bu izole halin karşılığı da temelde onu geleneksel modern kentin 'arayüzeylerine' ve 'kamusal hayatına' bağlayacak ilişki sistemlerinden kaçmasıdır. Nitekim 'katılımcı 30' özeline dair taleplerini sıralarken 'kamusal alandan' kaçış nedenlerini de sıralayarak, 'özel hayatının' artık kamusal bağlarının olamayacağını ve gelenekselliğe içkin rutinleri kaldıramayacağını da ilan etmektedir. Onun 'mahalleden kaçışının' arka planı da aslında kentin geleneksel ilişkilerinden ve de rutinlerinden kaçarak özel alanına çekilmesinin de hikâyesi olmaktadır. Oturduğu güvenlikli sitede aradığı tarz da bunu mümkün kılabilecek bir ilişkisellik biçimidir. Arzu ettiği bütün sosyal temassızlık taahhütleri de bunun çıktısı olan şeylerdir. Çünkü 'mahallenin gelenekselliği' onun hayatında olmasını istemediği bir belirsizlik sarmalıdır.

> **Katılımcı 30 (k, 32, doktor):** "Mesela işimin olduğu buralarda otursaydım [Bağcılar'da] bu sorunları çok yaşardım. Özelime saygı gösterilmezdi. Bundan rahatsız olurdum... Önceki yaşadığımız yer mahalle ortamı şeklindeydi. Aşırı samimiymiş gibi görünen ama aşırı müdahaleci bir tarafı vardı. Çok dedikodu yapılıyordu... Yorum yapıyorlar, yargılıyorlar. O bende hareketlerim açısından kaygı yaratmış olabilir... O tutuculuğa uyum sağlayıp yaşamak zorunda kalıyorduk. Fakat o yıllarda bir sıkıntısını görmedim. Ama üniversiteye geldikten sonra, daha algılar açılınca, büyüyünce, daha bir kendinin farkına vardıkça insan belli bir yaşam şekli/tarzı oluşuyor kafasında. Şimdi geriye dönüp baktığımda bunları gereksiz ve müdahaleci buluyorum... Şimdilerde hayatımda konfor beklentisi var."

Her türden geleneğin bir ağırlık halini aldığı yeni kent koşullarında rutinler, özel hayatın istikrarı açısından artık bir tehlike faktörüne dönüşmektedir. Bu bağlamda her türlü uzun süreli ilişkinin dahi bir yük -ve dahası tehlike- haline geldiği yerde gelenekler hem istenmeyen hem de gereksiz şeyler haline gelmektedir. Ayrıca bu yönde vurguları olan bireylerin böylesi saptamalarının bir kaynağını da onların sahip olduğu 'refleksif' (ya da 'özerk') halleri belirlemektedir. Nitekim 'geleneğin değersizleştirilmesinin' bir nedeni de 'gelenek ötesi toplumların' kendine has hayat tarzları olmaktadır. Bu tarz birlikteliklerde geleneksel olan ilişkiler hayatın kurucu faktörleri değildir. Çünkü gelenek ötesi bireylerin hayatı kurma kaynağı sadece 'rasyonel bilgi' ve 'akılcı ilkeler' olmaktadır. Ayrıca gündelik hayatlara dair yaşanan kalıcı şüphe atmosferi 'uzun süreli olan' ve 'kalıcılık vaat eden' her türden anlatıyı da değersiz hale getirmektedir. Çünkü artık bir hayat tarzına dönüşen 'kartezyen şüphe' hiç bir ilişkinin doğasını kalıcı güven koşulunun içine çekememektedir. Bu yönüyle ki sosyal etkileşimlere dair yükün taşınma süresini kısalmak ve

kısaldıkça da 'gelenek' vb. tüm söylemler itibar edilecek şeyler olmaktan çıkmaktadır. Ayrıca "risk toplumlarında" gelecek gündelik hayatı kurmak adına merkezi bir öneme sahip olduğundan beri, 'geç modern kentin' bireyi geleneklere de -geçmişle temasa da- itibar edemeyen bir hale bürünmektedir. Bu açıdan alanda karşılaşılan katılımcıların pek çoğu, geleneklerle arasına mesafe koyan hatta 'rekleksif' ya da 'özerk' olduğuna dair vurgularda bulunan cevapları sıklıkla vermekteydiler. Hatta refleksivitesi yüksek bu tarz bireylerin 'ötekiyle' (ya da farklı olanla) yaşamak istememesinin nedeni olarak, onların hayatlarına dair 'geleneksellikleri olduğunu' söylemeleri de var olan durumun açıklayıcısıdır. 'Katılımcı 30'un aşağıdaki vurguları da bu yönde karşımıza sıkça çıkan örneklerden biridir ve tamamı bu yöndeki saptamalarımızı doğrulayan türdendir.

> **Katılımcı 30(k, 32, doktor):** "Kendimi geleneksel görmem. Akrabalık ilişkilerini severim ama kalabalık ailelerin sorun yarattığını düşünüyorum. Çok çocuklu ailelerin sorun olduğunu ve gerekli olmadığını düşünüyorum... Devam etmesi gerekli olan bir takım davranışlar yine olabilir. Mesela büyüğe saygı gibi ama çok kalıp yaşama şeklini sevmiyorum. Gelenek demek kuralcılık demek… Geleneksellikleri çok fazla o insanların ve kentin gerektirdiği şeyleri yapma konusunda direnç gösteriyor."

'Geç modern kentin' 'gelenek ötesi yaşamlarında' her türden rutinler, kalıcı ilişkiler ve de paylaşımlar ağırlık ya da yük olarak görüldüğü için, gündelik hayatı kurma biçimleri de giderek profesyonellik, rasyonel bilgi ya da uzman görüşü çerçevesinde olmaktadır. Bunun diğer bir anlamı da tecrübî paylaşımların böylesi bireyler için anlamını artık yitirmiş olmasıdır. Bu türden hayatların giderek özel hayatlar dâhilindeki pasifliklere yönelmesinin bir nedeni de bireylerin başarı hikâyelerindeki koşulların, onları bireyselliklerinin ötesine -ya da toplumsallıklara dair ortaklıklara- taşıyamamasından kaynaklanmaktadır. Geç modern zamanlardaki başarı ya da mücadelenin kriteri -kariyerler misali- yalnızlaştıkça, başkalarının hayat hikâyeleri de geç modern bireyler için anlamını yitirmektedir. Ayrıca 'geleneğin işlevsizleşmesinin' bir anlamı da hayata dair tecrübî bilginin de anlamını yitirmesiyle yakından alakalıdır. Bu açıdan hayatın yalnızlıklar ve kişisel başarılar etrafında aktığı yerde, 'bireylerin refleksif' hallerinin de şiddetlenmesi doğal bir sonuç olmaktadır. Karakterleri itibariyle 'özerk/refleksif' olan geç modern bireylerin toplumsal anlamdaki ortak paylaşımlarının tükenişi, kalıcı temasların ya da uzun süreli birlikteliklerin de önüne geçmektedir. Hayatın son derece kişisel aktığı yerde 'müşterek mücadelenin' ya da 'kalıcı birlikteliklerin' inşa edilemiyor olmasının bir nedeni de burası olmaktadır. Bu açıdan 'katılımcı 30'un söylediği "herkes hayatta kendi kırılganlığını kendisi yaşıyor", "herkes olanlardan

kendisi kadar etkileniyor", "uzman olmayanların yardımcı olamayacağını düşünüyorum" şeklindeki bütün ifadeleri temelde 'geç modern kentin' gelenek ötesi bireylerine özgü sıradanlaşan hayat hikâyelerinin saptamaları niteliğindedir. Onun aksine dair vurgularında öne çektiği "kafa karışıklığı yaratıyor" şeklindeki sözleri, kendi hayat hikâyesinde geçmişin ve geleneğin işlevsizleşmesinin dışa vurumudur. Çünkü 'katılımcı 30' gibi geç modern bireylerin hayatı kalıcı bir kuşku/şüphe ortamında yaşanırken, böylesi bireylerin en güvendiği şey de onları gelenek ötesi şekillerde kodlayan rasyonel bilgiye olmaktadır. Böylesi hayatlar sadece yalnız başına verilen bir mücadeleye dönüşürken, 'toplum' şeklindeki 'bizlerden' ya da 'ortaklılardan' bahsedebilmek de zorlaşmaktadır. Bu da kaçışın ve yalıtılmışlık talebinin temeldeki nedenidir. Tıpkı 'çalışmanın' ve 'müşterek davaların' radikal bireyselleşmeler nedeniyle son bulması gibi, hayatın da müşterek davaları ve de anlamlı ortaklıkları da artık son bulmaktadır.

> **Katılımcı 30 (k, 32, doktor):** "Herkes hayatta kendi kırılganlığını kendi çevresiyle yaşıyor. Herkes olanlardan kendisi kadar etkileniyor. Bu konuyla ilgili uzman olmayan kişilerin öyle çok da yardımcı olamadığını düşünüyorum açıkçası. Çekirdek ailenin dışındaki her şeyde görüş bildirmesi gerekenlerin uzman kişiler olması gerektiğini düşünüyorum… Karşıdaki Ayşe Teyzenin beni dinlemesinin bana hiçbir katkısı olmuyor ayrıca. Psikoloğa, psikiyatra danışılabilir diye düşünüyorum… Etrafımda dostlarım da var. Anlatırım da ama anlatmak çözüm olmuyor. Var olan şeyi değiştirmiyor. Pek bir katkısı olmuyor. Sonuçta tecrübeli insanların önerilerini tabi ki almak gerekir. Onların (komşuların) mutlaka katkısı olacaktır ama kafa karışıklığı yaratıyor."

5. 2. Gelenek Ötesi Bireylerin Refleksivitesi ve Gelenek Ötesi Kaygıları

'Katılımcı 51'in, ebeveynlerinin kendilerine çocukluktaki ilgileriyle, kendisinin çocuğuna yaklaşımını karşılaştırdığı nokta, onun özelinde ebeveynliğin ihtiyatlılık kriterinde yaşadığı dönüşümün ne boyutta olduğunun anlatımını ortaya koyan türdendir. Annesinin, kendisinin çocukluğunda hastalandığı zamanlarda yaptıklarına karşılık -"patates bağlamak", "nane-limon içirmek" vs.- "biz hiç doktor görmedik" şeklinde yaptığı vurgular aslında annesinin geleneksel bilgiye olan güveninden ötürü durumlardı. Çünkü annesinin sahip olduğu geleneksel özellikleri, onun hayatındaki rutinlerini de geleneksel bilgiye göre kurgulayabilmesini mümkün kılmaktaydı. Fakat 'katılımcı 51'in çocuk ihtiyatlılığı bağlamında anlattıkları, kendisinin gündelik hayatı kurma noktasında ne kadar 'gelenek ötesi' olduğunun ya da başka bir ifadeyle söylersek 'gündelik

hayatını ne kadar da rasyonel bilgi bağlamında kurduğunun' ispatıdır. Bu açıdan kendisinin "ben çocuğa hiç patates bağlamadım" şeklindeki örnekleri, aslında kendisinin annesiyle arasına koyduğu gündelik hayatı kurma biçimine dair var olan farklılığının da anlatıcısıdır. Dolayısıyla katılımcının hayatında geleneksel bilgi ya da ilişki koşulları rasyonel bir arka plana sahip olmadığı için bir gündelik hayat stratejisine asla dönüşememektedir.

> **Katılımcı 51 (k, 35, psikolog):** "Biz doktor görmedik çocukluğumuzda. Bizim başımız ağrıyınca patates sorarlardı. Hastalanınca ancak dinlenir ederdik. Hayatımızda doktor görmedik biz. Nane-limon, elma kabukları falan diye geçiştirirdik. Dört kardeştik biz ve hiçbirimizde de öyle doktor falan olmamıştı. Aman aman da dikkat edilmiyordu da zaten. Ben çocuğa hiç patates bağlamadım. Ben en fazla ıhlamur falan yaparım… Ama yine de doktora da götürürüm. Biz daha fazla ihtiyatlıyız. Çünkü (annem) dört çocuk büyütmüş… Biz bir çocukla ilgileniyoruz. Bütün ilgimiz onunla. Bizim yemek yiyip yemememiz çok dikkat çekmezdi. Ama şimdi öyle mi? Akşama kadar sokaktaydık. Bir domates-ekmekle geçirirdik günü. Onlar (annemler) daha rahatlardı."

'Katılımcı 50'nin kendi ebeveynleriyle yaşadıkları ihtilafı anlatımında yaptığı vurgular, onların geleneksel hayatlarıyla kendilerinin gelenek ötesi -ya da rasyonel bilgiye dayalı- hayatları arasındaki farklılıkları ortaya koyan türdendir. Kendi çocuklarına doğum sonrası evrede 'su verilmemesi konusunda', ebeveynlerinin tüm ısrarına rağmen, doktorun görüşlerini dikkate almaları; onların 'geleneksel bilgi' yerine 'rasyonel bilginin' -ya da 'uzman bilgisinin'- kendi hayatlarını kurmak açısından daha değerli olduğunun vurgusunu ortaya koymaktadır. Yine kendisinin de vurguladığı gibi, geleneksel yöntemlerin yerine çocuklarının hastalıkları açısından uzman bilgisini dikkate alıyor olmaları bu konudaki gerçekliğin dışa vurumudur. Aşırı ihtiyatlılıklarının anlamı, kendi refleksif kapasitelerinin ürünü olan hayatlarının anlatıcısı olmaktadır. Kendisinin son kertede vurguladığı "biz annemize babamıza göre çok daha ihtiyatlıyız" şeklindeki ifadeleri bu farklılığı ortaya koyan durumun anlatıcısıdır.

> **Katılımcı 50 (k, 35, psikolog):** "Annemiz biz hastalanınca hep geleneksel yöntemleri kullanırdı. Nane-limon falan. Ama biz şimdi bir şey olunca hemen doktoru arıyoruz. Yapacaklarımız için de doktor onayı alıyoruz... Geçmezse de yine doktor aranır hemen… Benim çocuk doğduğunda annemle-kayınvalidemle kavgamız vardı: "Siz çocuğa niye su vermiyorsunuz" diyorlardı. Biz de "hayır!" Doktor vermeyin" dedi. Biz de "doktor verilmeyecek dedi! Verilmeyecek!" dedik… Ben doktorun dediğine itibar ederim ve ondan şaşmam. Doktorumuzun açıklama yapmasını bekleriz ve

o da yapar bunu. "Bu, bu sebepten olmuştur ve bunun nedeni budur" diye. Bize diyor ki sonra "bunları yapınca da üç güne bir şey kalmaz" diyor ve gerçekten de öyle oluyor."

'Katılımcı 47'nin yaptığı vurgulamalar da benzer yönlü durumları içerisinde barındırmaktadır. Katılımcını kendi ebeveynlerinin çocuklarına dair 'tıbbi anlayışının' "iki ilaçtan öteye geçmediği" yönünde yaptığı vurgular karşısında, kendisinin "doktordan bile şüphe edilebildiğini" ortaya koymaktadır. Bu farklılık aslında onun rasyonel bilgiye dayalı olarak, kuşkuyu/şüpheyi ne kadar da bir 'gündelik hayat stratejisi' haline getirebildiğinin anlatıcısıdır. Yine kendisinin "ben şüphe ederim ama öyle olmalı" dediği nokta, kendisinin bilinç düzeyinin inşa ettiği algılarının sonucu olmaktadır. Bu açıdan onun geleneklerle arasına koyduğu mesafe de bu durumun dışa vurumudur. Nitekim kendisinin örneğini verdiği "eşinin babasının çocuklarını kendi babasının yanında sevemeyişini" anlatırken, kendi koşullarını izah etmek açısından da eşinin çocuğuyla olan diyaloğunu anlatması oluşan farklılığın dışa vurumudur. Dolayısıyla geleneksel bilgi ve rutinler onların gündelik hayatı adına anlamlı bilgiler olmaktan uzakta çıktılardır. 'Katılımcı 47'nin anlattıkları da bunun dışa vurumundan başka bir şey değildir.

Katılımcı 47 (e, 42, yönetici): "Biz sağlık konusunda öncelikle doktora başvururuz. Ondan sonra olacaksa ancak geleneksel takviyemiz olur. Ama ben annem tarafından doktora götürüldüğümü hiç hatırlamıyorum. Çok fazla hasta olduğumu hatırlamıyorum ama hastalandığımızda da annemin üzerimize titrediğini hatırlamıyorum. Zaten ilaç da yoktu. Hasta muamelesi yapıldığını hatırlamıyorum… Annemin iki ilacı vardı: Biri Teramisine merhem, biri de Antidot vardı. Her şeye onları kullanırdı… İki ilaçla çocukluk geçirdik. Ama biz şimdi öyle değiliz. Önce doktor, sonra takviye olarak bazı şeyler yapıyoruz… Ben doktora itimad ederim. Ama doktoru da sorgularım. Şüphe edersem başkasına danışırım. Her konuda öyleyimdir. Biraz şüpheciyiz belki ama olması gerektiğini de düşünürüm… Eskiler "geleneklerden ötürü" diyerek, çocuklarını doğru düzgün sevmemiş bile. Mesela eşimin babası "ayıp" diye, kendi babasının yanında çocuklarını sevmezmiş bile. Çocuklarla ilgilenmek bile "ayıp" olarak kabul edilirmiş. Şimdi eşim oğlumla beraber yatıp kalkıyor, bırak kucağına almayı. Artık gelenekler bu yönde de kırıldı."

5. 3. Bilincin Algıları Belirlediği Hayatlarda Radikal Şüphe ve Gündelik Hayata Etkisi

'Bilginin bilinç inşa ettiği yerde' kaygıların niteliği 'gelenek ötesi bireylerin' kenti algılarını da belirleyen niteliktedir. Bu açıdan refleksif olan geç modern bireylerin ebeveynlikleri de güvenlik talebinde bulunan

koşullarının etkisiyle, onların şehri algılamalarını ve dahası güvenlikli siteye bakışlarını derinden etkilemektedir. Onların çocuk yetiştirme tarzları dahi, güvenlikli sitede bulunmaları için önemli bir etken olmaktadır. Çünkü geleneksel modern kentin rutinleri ve rastlantısallıkları onları en çok da çocukları temelinde rahatsız etmektedir.

Bu noktadaki önemli örneklerden birisi olarak, kendisi öğretim üyesi olan 'katılımcı 41'in çocuklarına dair yaşadığı kaygı düzeyi gösterilebilir. 'Katılımcı 41'in güvenlikli sitedeyken bile yaşadığı kaygı düzeyi sahip olduğu ihtiyatlılık perspektifinin karşılığı olarak, en 'sıradan olan halleri bile onun algıları açısından' ne kadar da güvensiz faktörler haline dönüştürdüğünün açık eden türdendir. Kendisinin vurgularında öne çektiği "ben dış dünyadan korkuyorum" şeklindeki saptamaları, onun evinin dışındaki tüm her şeyi birer belirsizlik faktörüne indirgediğini ortaya koyan türdendir. Onun hayatının belirleyicisi olan şüphe ve sonucunda açığa çıkan korkular, onun ihtiyatlılığına bağlı olarak bir 'korku kültürü' ürettiğinden, olası her şey risk prizmasından geçirilmesi gereken bir faktöre dönüşmektedir. Dolayısıyla katılımcı 'ailesi/özeli dışında kalan her türden' faktörü bir belirsizlik denkleminin içine çekmektedir. Bunun en temeldeki nedeni de onun geleneksel rutinlerden arınık dünyasının bilgiye -ya da refleksif bilincine- dayalı olarak şekillenmesinden kaynaklanmaktadır. Kendi hayatının merkezinde olan radikal şüphe sahip olduğu derin korku ve güvensizlik halini ortaya çıkarmakta ve sahip olduğu bilinç düzeyinin olası her türden koşula dair bir risk hesabı yapmasına neden olmaktadır. Fakat bu koşulların bir çıktısı olarak kalıcı şüpheye dayalı korkular her yere sirayet edince, onun hayatında olduğu gibisinden en sıradan olaylar bile mantıksız ya da riskli durumlar haline dönüşmektedir. Aslında onun, her türden sıradanlığı bir korku faktörüne dönüştüren ihtiyatlılığı, altında örtük olarak da pasiflik (hatta kentsel pasiflik) talebini barındıran etken olmaktadır. Bu açıdan oldukça güvenli bir yerde bile -güvenlikli sitede bile- çocuğunun oyun oynaması, onun büyük korkular yaşamasına neden olmaktadır. Aslında onun istediği şey, korkularına dayalı olarak çocuklarının da pasif hayatlar yaşamasını ya da arzu ettiği pasifliğin içinde kalmasını talep etmekten ötede bir durum değildir.

> **Katılımcı 41 (k, 36, akademisyen):** "Çok ihtiyatlıyım. Mesela bizim siteye kimse giremez, yaşayanlar dışında. Girenler de telefon açılır o şekilde girerler. Ona rağmen hava karardığında hemen dışarı çıkarım ve oğlumun nerede olduğuna bakarım. "Arkadaşları ona şiddet uygular mı?" "İter mi?" "Düşer mi?" "Bir yerde, bir evin bahçesinde düşüp kalır mı?" diye. Bunlar benim kişisel fobilerim. Ama bu fobilerim Amerika'da bile bu kadar değildi. Burada daha fazla. Burada ben dış dünyadan çok korkuyorum. Aile dışındaki dünyadan. Dışarıdan zarar gelebileceği konusunda fobim oluştu."

Nitekim 'katılımcı 41'in çocuğunun 'başı boş bir kent ortamında' yürümesine verdiği tepki de yukarıda ortaya konulan gerçekliğin çıktısı niteliğindedir. Çünkü onun için kent, kendi kontrol koşullarının dışına çıktıkça bir tehlike alanı haline gelmektedir. Bu açıdan ki onun çocuğunun yaptığı 'sıradan bir kent yürüyüşü' bile aslında onun refleksif halinin ürünü olarak, 'çocuğu için küçük ama kendisi için büyük' bir yürüyüşün hikayesine dönüşmektedir. Ancak bu durumun kendisi için karşılığı büyük bir korku nöbeti geçirmesi şeklindedir. Çünkü kentin doğallığı onun için her türlü kötülükleri bünyesinde taşıyan bir tehlike/belirsizlik yumağından başka bir şeye karşılık gelmemektedir.

> **Katılımcı 41 (k, 32, akademisyen):** "Annemin oraya gittik geçen hafta. Mc Donald's açılmış. Oğlum "anne, ben gitmek istiyorum" dedi. Gittik ve dönüşte de yürümek istedi oradan ve ben izin verdim yürüsün diye. Ama yirmi kere telefon açtım babama: "Baba, Teoman geliyor, onu karşıla!" Annem bana diyor ki "varmıştır o kızım". Babama diyorum ki "vardı mı?" Gideceği yer iki yüz metre falan."

'Gelenek ötesi bireylerin' hayatlarında yitirdiği geleneğin, onların ebeveynliğine nasıl etkisinin olduğuna dair bir başka örnek olarak da 'katılımcı 15'in söyledikleri dikkati çeken türdendir. Çünkü 'katılımcı 15' geleneksel güvenlik algılarını yitirdiği için -ya da toplumsal referanslar onun hayatında değersiz hale geldiği için- güvenliği salt bireysel bir faktör olarak algılamaktadır. Kendisinin yaşadığı kent deneyimleri karşısında çocukları koruyabilmek için karate öğrenmek istekliliği, aslında onun yaşadığı güvensizlik karşısındaki ihtiyatlılık halinin sonucu bir tepki biçimidir. Katılımcının çocuklarını korumak için sahip olduğu geleneksel referanslarının yetersizliği onu çocuklarını savunma konusunda yetersizliklerle bezenen duygulara ittiği için, kendisi çözümü bu tarz desteklerde bulmaktadır. Aslında onun karate öğrenmek istemesi yaşadığı kalıcı kent çaresizliğinin ürünü bir sonuçtur. Çünkü onun hayatındaki güvenlik geleneksel anlamını yitirdiği için, hayatı kontrol de sırf onun kendi bireysel çabalarıyla sağlanabilecek bir faktöre dönüşmektedir. Bu açıdan onun çabası, gelenekselliğini yitirdiği dünyasının sadece bireysel çabalarıyla oluşturulabilecek güvenliklere endekslendiğini ortaya koymaktadır. Onun çocuğunu karate kursuna yollaması görünürde çocuğuna dönük bir davranışken, aslında kendisinin gelenek ötesi kaygılarının dışa vurumunu ortaya koyan bir detaydır.

> **Katılımcı 15 (e, 42, girişimci):** "Çocuklar olduktan sonra daha ihtiyatlı hale geldim. Mesela çocuklar olduktan sonra kişisel savunma öğrenmek

> istiyorum. Karate, boks ya da onun gibi bir şey. Hâlâ daha yapmışlığım yok ama aklımın bir kenarında hep bu var. Bir gün çocuklarımı korumam gerektiğinde koruyamayacağımı düşünüyorum ve bir şeyler yapmalıyım. Bu ben de bire bir baskın. Hatta dönem dönem de bu artıyor. Çocuklarım olmadan bile bir insanla bu duruma düştüğüm zaman o an tekrar bir celalleniyorum; "Ulan benim bir şeyler yapmam lazım. Şu anda yanımda çocuk olsaydı o zaman ne yapardım" böyle bir ruh hali var."

Nitekim 'katılımcı 15'in güvenlikli sitede oturmayı talep etmesinin bir nedeni de onun yaşadığı hayata dair 'ihtiyatlılık ilkesinin', hayatının her kademesinde işletilmesinin sonucudur. Kendisinin çocuklarına dair yaşadığı kaygılar ve de kaygıların türü, onun geç modern bir birey olduğunun ispatı olan refleksivitesinin ürünü olan kaygılardır. Bu açıdan onun kendisinin ve de çocuklarının sahip olması gereken kentsel hayatın rutinleri, bir bakıma onun yaşadığı belirsizliklerin dışa vurumunu detaylandıran çıktılardır. Onun hayatının her noktasına dair yaptığı 'risk hesabı', hayata dair olan her şeyi -her türden doğallığı- bir risk prizmasından geçirmeksizin sıradan bir davranışa dönüşememektedir. Onun "İstanbul korkusunun" da boyutu yaşadığı bu koşulların detaylandırıcısıdır. Kendinsin "güvenlikli yer" dediği site, onun hayatına dair aradığı türden bir kontrol aygıtı olduğu için ve rutinlere dair belirsizlikleri yok ettiği için çok önemli bir faktördür. Çünkü onun, gelenekselliğe özgü rutinleri ve geleneksel istikrar araçlarını yitirdiği yerde "karate öğrenmek istemesi" gibi, sitedeki yaşam da istikrarlı bir gündelik hayatı belirlenmişlikler adına sunabilmenin aracı olduğu için önemli bir misyon üstlenmektedir. Site bu yönüyle onun gündelik hayatının kalesi hükmündedir, dahası öğrenilmeye çalışılan karate de kale dışındaki sürecin başka türden kontrol aygıtı niteliğindedir. Onun karate öğrenmek istemesi ve dahası güvenlikli sitede yaşamak istemesi, refleksif koşullarının ürünü olarak bilginin -doğal olarak da bilgiye dayalı algılarının- bilinç inşa etmesine dayalı olarak gündelik hayatını kurucu bir faktördür. Ancak bütün bunlar geleneksel güvenliği yitiren hayatını güvenli kılma çabasından başka da bir şeye karşılık gelmemektedir.

> **Katılımcı 15 (e, 42, girişimci):** "Biz burayı çocuklar için tercih ettik... Ama buradaki ana mevzu oturduğumuz yerin güvenli olması. Bizi bu konuda buraya çekti. İstanbul'da böyle bir korkumuz maalesef var. Hırsızlık çocuklarımıza veya malımıza kast edebilecek herhangi bir şey. Bunlardan uzak durmak gibi bir isteğimiz var. Bir de çocuklar için olan kaygımızı aşmak için. Mesela şimdi istedikleri gibi çıkıp oynayabiliyorlar. Aklım orada kalmıyor. Ama bir önceki yerde çocuklarımı tek başına sokağa salamıyordum."

'Katılımcı 4'ün ortaya koyduğu vurgular da 'ihtiyatlılık düzeylerinin' çocuklarına dair olan kısmının güvenlikli siteyi tercihleri açısından nasıl etken olduğunu anlatan türdendir. Çünkü kente dair ortaya konulan belirsizlik ve kontrolsüzlük hissi, onların çocukları açısından 'güvenlikli site' sınırlarıyla ancak kontrol altına alınabilmektedir. Bu açıdan site ortamının kendisine sunduğu benzerlerin birlikteliği, yalıtılmış ve sınırları belli alanlara sahip olunması önemli faktörler niteliğindedir. Nitekim bu faktörler katılımcı için 'geleneksel modern kente' dair duyduğu güvensizlikleri kontrol altına alabilmeyi vaat etmektedir. Bu noktada güvenlikli site, onların yaşadıkları sürece dair algıları açısından önemli bir istikrar aracıdır.

> **Katılımcı 4 (k, 41, yönetici):** "Bizim burada oturmamızın en büyük etkenlerinden birisi çocuğumuzun olmasıydı. Çocuğun bir sitede büyümesi, rahatlıkla çıkıp oynayabilmesi, tanıdığın insanların çocuklarıyla -belli bir seviyeden benzer insanların çocuklarıyla- oynayabilmesi önemliydi bizim için."

'Katılımcı 39'un kendi ebeveynliğini annesininkiyle karşılaştırırken söylediği de bu konuda dikkati çeken bir başka örnektir. Çünkü 'katlımcı 39' "annesinin çocuklar açısından daha geleneksel olmasına karşın kendisinin daha ihtiyatlı olduğunu" söylerken, aslında kendisinin sahip olduğu 'geç modern halinin' de anlatımını yapmaktadır. Hatta kendisinin konuşmasında "onlara (çocuklarına) boşluklar bırakmıyorum" şeklinde dile getirdiği durum, aslında yaşadığı güvensizliklerin ürünü olarak sahip olduğu refleksif kapasitenin gündelik rutinlerini nasıl bir tarza dönüştürdüğünün anlatımıdır. Bu açıdan onun yaşadığı yeri çocukları adına tarif ederken kullandığı "burada oturmak bir huzur kaynağı" tabiri, oturduğu yerin yaşadığı güvensizlikler bağlamında kendisine bir kontrol aracı olması yönünde sunduklarıyla yakından alakalıdır. Onun kenti anlatırken kendi yaşadığı yere "tertemiz" demesinin nedeni, aslında çocuklarına dair yaşadığı kaygılar açısından "temiz olmasının" dışa vurumudur. Çünkü vurgusunu yaptığı bu noktanın peşinden kayın validesinin oturduğu yere ilişkin olarak; "evden çıkınca hemen kaldırım ve cadde, böyle bir yerde çocuk büyütmek çok zor" demesi de kendisinin sahip olduğu 'ihtiyatlılık düzeyi' karşısında güvenlikli sitenin sağladığı bir kontrol aracı olma işlevini ifade etmektedir. Ancak katılımcının geleneksel modern kentin bu türden doğallıklarını -Mayol, Jacobs ve Fukuyama'nın vurgularında öne çektiği türden- doğal bir kent güvenliği olarak algılamıyor olması, aslında onun gelenek ötesi olan karakterinden kaynaklanmaktadır. Çünkü 'belirsizlik' onun gündelik hayatına dair önemli bir faktör olduğundan, 'güvenlikli site' de onun kaygılarına dair bir kontrol aracı olabilmektedir. Buna karşılık her kent rutini ve rastlantısallığı da kuşku veren bir faktöre

dönüşmektedir. Onun yaşadığı yere dair "burada olmak bizi güvenli ve huzurlu kıldı" şeklindeki ifadeleriyse bu durumun detaylandırıcısı niteliğindedir. Nitekim onu güvenlikli siteye yönlendiren bir etken olarak yaşadığı 'geç modern ebeveynlik' deneyimi, onun kendi hayatını algılama koşullarına dair ne yönde etkilerinin olduğunu açık etmektedir. Katılımcının annesiyle arasında oluşan ebeveynlik deneyimindeki bu türden farkın asıl kaynağını; onun annesinin davranışlarını sahip olduğu gelenekleri ve rutinlerini belirlemesine karşılık, kendisinin davranışlarını sahip olduğu bilgi düzeyinin belirlemesidir.

> **Katılımcı 39 (k, 45, yönetici):** "Ben annemden daha az gelenekselim ama daha otoriterim. Daha ihtiyatlı davranıyorum. Daha kontrolcüyüm ve annem beni bu konuda çok eleştirir. Hep kontrolcüyüm ve onlara istediklerini yapabilecek boşluklar bırakmıyorum. Doğru olduğunu düşünmesem de böyle yapıyorum. Geç anne oldum ve daha bilinçli hale de geldim. Annem böyle değildi… Burada oturmak bir huzur kaynağı. Rahat hissediyoruz kendimizi. Sitede oturmak büyük avantaj sağlıyor bize. Çocuklar cadde falan görmedi. Buradaki tertemiz, yeşil parklarda büyüdüler. Bunlar büyük avantaj. Benim kayınvalidem Üsküdar'da Cadde üzerinde oturuyor. Evden çıkınca kaldırım ve sonrası hemen cadde. Böyle bir yerde çocuk büyütmek çok zor… Burada olmak bizi bu konuda çok huzurlu ve güvenli kıldı. İçimiz rahat."

Bu bölümde ortaya konulanlar, sahip olunan bilgi koşulunun -ya da refleksif kapasitenin- gündelik hayatı kurma noktasında üstlendiklerini ortaya koyabilmek açısından önemlidir. Güvenlikli site sakinlerinin gelenek ötesi olan hallerinin, onların bilinç düzeyinin çıktısı olduğu bu türden vurgularla daha açık bir hal almaktadır. Ayrıca böylesi bir bilincin (refleksivitenin) inşa ettiği gündelik hayatın ihtiyatlılık düzeyi de oldukça yüksek olmaktadır. Böylesi bir özellik de bireylerin gündelik hayatlarında 'risk, korku ve belirsizliğe' dair önemli eşiklere sahip olduklarını ortaya koyan bilgiler olmaktadır. Bir bakıma onların yaşadıkları pasif hayatların nedeni de burada açığa çıkmaktadır. Bu pasiflik aynı zamanda onların gelenek ötesi hallerin sonucu olarak da kentsel yaşamlarını biçimlendiren en önemli noktalardan birisidir. Nitekim bu türden bilinç düzeyi aynı zamanda onların kenti algılamaları ve hatta kurmalarının da referans değeridir.

5. 4. Geç Modern Bireyin Pasiflik ve Temassızlık Talebi

5.4.1. Bir Kaos Alanı Olarak Kent

Katılımcılarla yapılan mülakatlar boyunca karşımıza çıkan bir başka önemli nokta da kente dair ortaya koydukları belirsizlikleri detaylandıran söylemleriydi. Bu tarz belirsizlik vurguları aslında onların temassızlık ya

da yalıtılmışlık isteme nedenlerini açık eden türdeydi. Fakat katılımcıların çoğu zaman kente dair kişisel tecrübelerinden uzakta olan böylesi algıları, aslında onların kente dair 'tabular' inşa ettiklerinin de dışa vurumu niteliğindeydi. Yaşanan belirsizlikler hayata sirayet edince, onunla baş edebilme stratejileri de gündelik hayatı kontrol edebilmek adına olduğunda daha önemli bir faktöre dönüşmektedir. Bu açıdan belirsiz bir geç modern kent ortamı için belirsizlikle baş edebilme stratejisine dönüşen temassızlık, gerekçe olarak da kentin kötü koşullarını görmeyi bir zorunluluk haline getirmektedir. Çoğu zaman 'geleneksel modern kentin' rutinlerinin ve doğallıklarının bu türden bireyler için bir güvensizlik sarmalı üretebilmesinin de nedeni burası olmaktadır. Bu noktada katılımcıların çoğunun İstanbul'u anlatımlarının belirsizliklerle ve kaosla karşılık bulması da bu durumun çıktısıydı.

'Katılımcı 12'nin İstanbul'u anlatımı da benzer yönlü vurgulamalarla karşılık bulmaktadır. Onun kenti anlatımındaki "çok büyüdü", "köyleşti", "şehir kültürü yok" dediği noktalar, aslında onun kentten kaçışı adına ortaya koyduğu gerekçeler niteliğindeki kişisel saptamalardır. Bir bakıma kente dair temassızlık talebinin de gerekçesi bu türden algıları olmaktadır. Fakat onun ortaya koyduğu kaçış temassızlık talebinden kaynaklı olunca, aslında her türden toplumsal ilişkiden ve her türden farklılıktan da kaçış anlamına gelmektedir. Bu açıdan kendisinin örneğini verdiği 'kenti taşralaştıran profil', aslında onun için güvensizlik nedeni olan farklılıkların ete kemiğe bürünmüş halidir. Onun kaygıları bir anlamda farklılıklara karşı 'kentsel tahammülsüzlükler' geliştirmesine neden olmaktadır. Bu açıdan onun istediği farklılıklarla temassızlığın konforu, yaşadığı kaygılara dayalı olarak her türden toplumsal ilişkiyi taşınamaz bir yük haline getirmektedir. Sonuç olarak da kentin belirsizliği ve korkutuculuğu gerekçesiyle pasif hayatların kalesine (yani güvenlikli sitelere) çekilmek böylesi bir geç modern birey için en makul davranış türü olmaktadır.

> **Katılımcı 12 (e, 47, yönetici):** "Benim bildiğim İstanbul'un yıllık konut ihtiyacı üç yüz bin. Üç yüz bin konut zaten yeni göçlerle, evlenmelerle doluyor. Bunun üzerine bir de yapılan projeleri düşünün. Önü alınamaz bir şekilde nüfus artışı var. İstanbul'da hiç Beyoğlu'nu tanımayıp yıllarca İstanbul'da oturan insanlar var. Hiç yolu düşmemiş ama "İstanbul'da oturuyoruz" diyor. Boğaz'ı hiç görmemiş, "İstanbul'da oturuyorum" diyor. O kadar büyüdü ve insanlar o kadar kasabasında yaşıyormuş gibi yaşıyor ki. Oradan (semtinden) dışarı çıkmıyor. Ama İstanbul'da yaşıyor. Metropol mü İstanbul? Bir çok yere göre metropol ama bir çok yere göre de köy-kasaba. Göç edenler kültürleriyle gelmişler ve o kadar kalabalık gelmişler ki artık var olan kültürü kendi içlerinde eritmişler. Kendi kültürleri karşısında metropol kültürünü eritmişler. Artık İstanbul'da metropol kültürü bence yok. Şehir kültürü yok. Taşra kültürü var."

'Katılımcı 11'in de kente dair anlatımı bir belirsizlik ve kaos yeri olduğuna dair vurgular şeklindedir. Onun -tıpkı katılımcı 12 gibi- kent "yaşanmaz bir yer oldu" bağlamındaki vurguları, aslında onun da kentten kaçışının gerekçeleri niteliğindeki söylemlerdir. Kendisinin kentin geleneksel yaşam alanlarında kaos olduğunu söylediği yerde "ne mahalle kalır ne bir şey" demesi, aslında katılımcı 11'in geleneksel modern kentin yok oluşuna dair gerekçesi niteliğindeki saptamalardır. Ancak onun bu vurguları en temelde kendisini geleneksel modern kentin rutinlerine dair kapatmasının da temeldeki nedenini açık etmektedir. Çünkü onun etkileşimlerin doğasına dair yaşadığı 'belirsizlikler' kendisi için geleneksel kentin yok oluşunun da gerekçesi niteliğindeki saptamalardır. Bu saptamalar da gelenek ötesi bir birliktelik biçimi olan güvenlikli sitede yaşamayı onun için makul hale getirmektedir.

> **Katılımcı 11 (e, 49, genel müdür):** "İstanbul daha stresli, daha belirsizliğin hâkim olduğu bir şehir haline geldi. Şu anki ortam, geçmişteki ortama göre çok çok kötü durumda. Çok kötü! Öyle böyle değil… Bu kadar insan ne yapacak? Nerede yaşayacak? İstanbul'un nüfusu bu kadar yükselirse kimse memnun olmaz hayatından. Ne mahalle kalır ne bir şey. Mahalle diye bir şey kalmaz."

'Katılımcı 23'ün de "güvenlikten ziyade benim beklentim kurallara uymak" dediği yerdeki vurgusu, onun belirsizlik olarak algıladığı "kuralsızlığın" hayatına dair üretebileceği güvensizliklerin anlatımı niteliğindedir. Çünkü onun 'sitede düzen, rahatlık, konfor var' dediği nokta, aslında şehirde yaşaması muhtemel belirsizliklere karşılık aradığı özellikler olmaktadır. Kendsinin sitede olduğunu söylediği noktalar, aslında onun kaygılarına karşılık kendisine vaat edilen 'özeline ilişilmemesine' dair gizil bir sözleşme olmaktadır. Çünkü onun 'düzen ve kural' bağlamında söyledikleri, aslında 'geleneksel modern kentin' tekinsizliklerinden duyduğu kaygılardır. Çünkü onun arzu ettiği temassızlık ve kontrol geleneksel modern kentin içinde var olabilecek türden gerçeklik değildir. Bu açıdan aslında onun için güvenlik (ve doğal olarak da güvenlikli site), bir bakıma 'önü alınamaz (belirsiz) temaslara' karşı güvenlik olmaktadır. Onun "kurallara dayalı bir hayat beklentim var" dediği nokta da bu gerçekliğin anlatıcısıdır. Çünkü onun kente dair 'temassızlık talebi' karşılığını böylesi gerekçelerde bularak tutarlılığı olan bir söyleme dönüşebilmektedir.

> **Katılımcı 23 (k, 58, arkeolog):** "Beni kentten soğutan şey artan kuralsızlık, görgüsüzlük. Site içinde bir kural var ve insanlar ona uyduğu sürece bir düzen var, bir rahatlık var, konfor var. Bence güvenlikten çok bunlar önemli. Kurallara dayalı bir hayat beklentim var. Belki de bu yüzden sitede oturmak benim için cazip geliyor."

Hayatını gelenek ötesi çizgilerde kurgulayan geç modern bireyin kente dair temassızlık talebi, onun doğallıklarını giderek bir sorun kertesine taşıyarak kamusal alanı terk etme gerekçesine dönüşmektedir. Bu açıdan onların istediği temassızlığın gerekçesi de kente dair yaptıkları belirsizlik ve tehlike saptamalarıyla karşılık bulmaktadır. 'Katılımcı 17'nin de İstanbul'a dair anlattıkları, aslında içerisinde -tıpkı diğer katılımcılar gibi- 'neden temassız kalındığının' gerekçelerini taşımaktadır. Onun "çok göç oldu", "şu an şehirde İstanbullu yok", "çok kontrolsüzlük var" şeklide öne çektiği bütün noktalar, aslında onun korkularını besleyen kentsel belirsizlik algısının dışa vurumudur. Bu açıdan onun kenti "bir kaos ortamı" olarak algılamasını sağlayan böylesi noktalar, bu türden algıların kenti bir kontrol edilemezlik faktörüne indirgemesine neden olmaktadır. 'Katılımcı 17' için İstanbul'u korkutucu hale getiren temeldeki etken de burasıdır. Çünkü onun bu saptamaları bir kaos ve belirsizlik ortamı olarak gördüğü şehirden kaçışını ve ona karşı temassızlık talep etmesini sağlayan temel gerekçelerdir. Gerekçe olarak ortaya konulanlar sıklıkla etkileşimlere dayalı tecrübelerle değil, algılara dayalı taleplerle açığa çıkan türdendir.

> **Katılımcı 17 (e, 29, şirket çalışanı):** "İstanbul her sene, her an çok göç alan bir şehir… Artık şehir bunu kaldıramaz hale geldi. Şu anda şehirde İstanbullu diyebileceğimiz çok az insan var… Göçlerden ötürü de bir kontrolsüzlük var şehirde. Bunlar yaşamı da sıkıntıya sokuyor… Biz burada bir kaos yaşıyoruz… İstanbul artık bizi korkutuyor."

Görünen o ki modern kentin geleneksel özelliklerine dair her türden nitelik geç modern bireyler için giderek kaçınılması gereken bir duruma doğru evrilmektedir. 'Geleneksel modern kentin' güvenlik gerekçesi olan pek çok özelliği, 'geç modern bireyler' için giderek birer belirsizlik imgesine karşılık gelmektedir. Bu noktadaki en belirgin unsurlardan birisi de 'geleneksel modern kentte' -Jacobs'un tabiriyle (2013)- güvenliğin gerekçesi olarak görülen farklılıklar, artık birer tehlike unsuruna dönüşmektedir. Temelde 'farklılık' kamusal alana dair bir unsur olduğundan, güvenlik de kamusal ölçeklerde olabildiğinde kabul edilebilir bir duruma karşılık gelmektedir. Ancak güvenlik geç modern kent için artık bir kamusal meziyet olmaktan çıkınca farklılıklar da sadece belisizlik ve kontrolsüzlük göstergesine dönüşmektedirler. Bu açıdan 'gelenek ötesi toplulukarda' kuşku gündelik hayatı belirleyen bir faktör olduğundan beri, farklılıklarla her türden temas da kaygı verici bir etkene dönüşmüş durumdadır. Bu açıdan kentten kaçış, böylesi belirsizlik hallerinden kaçış anlamına da gelmektedir. 'Katılımcı 19'un bu noktada ortaya koyduğu 'temassızlık' talebi de onun kentten ve kentin geleneksellikleri̇nden kaçışı anlamına gelmektedir. Hatta onun "şehrin iti-kopuğundan kaçıyorum" dediği noktalar,

temelde farklılıkların getireceği belirsizliklerden ve olası deneyimlerden kaçışın vurgusudur. Şehir 'katılımcı 19' için belirsizlik yüklü bir hal aldığından, ona dair kaçış ve ona dair temassızlıklar katılımcının kendisini güvende hissedebilmesi için en önemli gerekçelere dönüşmektedir.

> **Katılımcı 19 (k, 32, doktor): "**Burada oturarak şehrin o iti-kopuğundan kaçıyoruz. Göç etmiş, iyi bir eğitim almamış, iyi bir işi olmayan ve sizin hayatınızda tehdit unsuru olabilecek insanlarla temas etmek istemiyorsunuz… İşimdeyken onların bir kısmıyla temas ediyorum. Bir de özel hayatımda onlarla kesinlikle temas etmek istemiyorum. Onlardan kaçıyorum ben kendi adıma. Burası sessizlik, eve geldiğimde bir gürültü yok… Sessiz, huzurlu, güvenli. İnsanlarla daha az temaslı bir yer olduğu için bu kadar mesafeyi çekip buralara kaçıyoruz… Temas artarsa sorun artacak gibi geliyor. Mesela biz hastanede hastayla ne kadar temas edersek de şiddete maruz kalma durumumuz o kadar artar. Ne kadar çok hasta görürseniz, ne kadar o tür insanlarla muhatap olursanız daha fazla şiddete maruz kalıyorsunuz."

5.4.2. Her An Kötü Bir Şey Olacak Beklentisi

Korkunun bir kültüre dönüşmesine dayalı olarak, bireylerin davranışlarının dışında bir gerçeklik halini alması, onun başıboş halde gezip bireyi her an vurabileceği yönündeki algıları güçlendirmektedir. Nitekim refleksif zihinlere özgü olan, her an kötü bir şey olabileceği algısı genel bir kabul çizgisine dönüştükçe, toplumsal yaşamın pasifliklere feda ediliyor olmasına dair farklı yönde çıktılarla karşılaşılmaktadır. Böylesi bir algıyla hayatı kurma çabası koşullarını gerçek etkileşimlerden -ya da temasa dayalı tecrübelerden- almayacağı için, güvenlik için yapılacakların da bir üst sınırının olabileceği yönündeki beklentiyi bu tarz bireyler için ortadan kaldırmaktadır. Böylesi bir halde bireyler neler yaparsa yapsın riski ortadan kaldırmanın mümkün olmadığı bir durum ortaya çıkmaktadır.

'Katılımcı 8'in 'bir İstanbul deneyimi' olarak aktardıkları da bu noktadaki anlamlı vurgulardır. Kendisinin "öğrendim" dediği nokta, "çocuğunu tek başına sokağa salmayacaksın" şeklindeki kişisel tecrübesidir. Fakat kendisinin farkına varamadığı şey şu ki onun "sokak" dediği şey -bir 'arayüzey' ya da 'agora' olarak- katılımcının çocuğunun hayatında zaten yoktur. Onun da dediği gibi "yaptığı şey", dışa kapalı/izole bir 'site bahçesi' hatta güvenlikli bir bahçede oyun oynamaktır. Fakat çocuğun buradaki yalıtılmış hali ona kişisel deneyim ya da keşif alanı sunamayacak şekilde koordine edilmiş bir alandır. Çünkü çocuğun 'oyun mesafesi' annesinin 'göz mesafesinin' dışına çıkamayacak türden bir alandır. 'Katılımcı 8'in "çocuk görebileceğim yerde olmalı" dediği şey ise çocuğun kendisine ait bir alanı olmamakta, daha çok annesinin (yani katılımcının) kaygılarının

alanı olmaktadır. Kendisinin bir güvenlikli sitede yaşamasına rağmen bu kaygıları yaşadığını söyleyen 'katılımcı 8', peşinden de "eğer böyle bir sitede olmayıp başka bir sitede olsaydım nasıl olurdu?" sorusunu sormaktadır. Çünkü geç modern hayatın gelenek ötesi doğası onun için, 'her an sorun çıkacağı' yönünde bir beklentiyi kalıcı hale getirdiği içindir ki bu düşüncelerin ürünü olarak, her durumda işletilebilen 'ihtiyatlık ilkesi' (ya da kalıcı muhafazakarlık) onun gibileri için genel yaşam standardına dönüşmektedir. Bu açıdan onun sahip olduğu refleksif algılar, çocuğunun bir güvenlikli sitedeki parka bile, gözünün görmediği için gitmesine engel olmaktadır. Korku onun için her yere sirayet ettiğinden, yapabildiği en önemli şey -Furedi'nin tabiriyle (2002; 2006)- sadece pasifliği onurlandırmak olabilmektedir. Fakat her çocuk önceden kahramanlık hikâyeleriyle büyütülürdü. 'Zor zamanlarda üstesinden gelinen ya da gelinebilen koşulların olduğu ve 'güçlü karakterlerin çözümler getirdiği hikâyelerle' büyütülürdü. Ancak geç modern hayatta korku bir kültüre dönüştüğünden beri -Sennett'in (2012) ve Bauman'ın (2003) tabiriyle- 'zor zaman' 'sıra dışı bir zaman' olmaktan çıkmıştır. Genel bir zaman ve mekân kabulü haline gelmiştir. Artık 'sıra dışı hal' sıradan bir hale dönüştüğü için, risk almak ya da sorumluluk almak akıllıca bir davranış olmaktan çıkmıştır. Annenin site içindeki, gözünün görmediği parka çocuğunu yollayamamasının da nedeni burası olmaktadır. Fakat bu koşul çocukluğun elinden tarihsel bir argümanı da almıştır. Bu argüman da çocuklara bir daha kahraman olamayacaklarının ve kahramanlığın sadece hikayelerde olabilecek (gerçekliği olmayan) şeyler olduğunun öğretilmesidir. Daha da kötüsü gelenek ötesi olarak korkuların ele geçirdiği hayatlar, çocuklara 'kahramanlık yapamamalarının dayatılması' şeklindeki çıktılarla karşılık bulan türdendir. Kahramanların öldüğü yerde, bireyler korkuların esiri olmuş pasiflik sarmalı üreten hayatları yaşamayı kanıksar olmaktadır. Nitekim 'yeni kapitalist' (neoliberal) koşulların kenti olarak 'geç modern kentin' yeni çocukluk hikâyeleri, bundan ibaret koşullarla karşılık bulmaktadır. 'Toplumun öldüğü', 'kamusal alanın sonunun' yaşandığı yerde kahramanların da yaşaması mümkün değildir. Çünkü zor zaman artık sıra dışı zaman olmaktan çıkmış, genel bir kent karakteristiğine dönüştüğü için sıradan çocukluğun kendisi de büyük bir risk havuzuna düşmüş durumdadır. Ancak kalıcı pasiflik, kalıcı korkuların esiri olmak demektir. Bu da gündelik hayatın en sıradan hallerindeki doğallıkların bile yitirilmesi anlamına gelmektedir. Tıpkı çocuğun oyunu kendi başına oynayamaz hale gelmesi gibi ya da çocuğun rutinlerin izindeki geleneksel oyununu yitirmesi gibi. Katılımcı 8'in aşağıdaki vurguları da bunu detaylandıran önemli bir örnek niteliğindedir.

Katılımcı 8 (k, 38, memur): "İstanbul'da şunu öğrendim ve çok kaygılıyım şu konuda; çocuğunuzu sokağa tek başına bırakmayacaksınız. Ben

sitenin bahçesine bırakıyorum ama kendimde hep balkondayım. Onu görüyorum oradan. Karakterini bildiğim için çocuğun, o oradan benim görebileceğim mesafenin dışına asla çıkmaz zaten. Ama parka göndermem tek başına mesela (site içindeki parka). Parkı görmüyorum çünkü balkondan. Çocuk görebildiğim yerde olmalı. Site de bunu sağlıyor bana. Ama parka ya da havuza da gidemez tek başına. İnsanın aklına şey geliyor -ben bir şey yaşamadım ama yaşanan yerler var tabi ki- bu kadar güvenliğin, kameranın olduğu yerde, bunlara karşılık deli gibi aidat ödediğim bir yerde bile bunu yaşıyorsam acaba bunların sağlanmadığı yerde neler yaşarım diye insan korkuyor."

Bu noktada 'katılımcı 7'nin 'İstanbul zor bir şehir' derken söyledikleri, en sıradan gündelik hallerimizin bile nasıl bir risk prizmasından geçtiğinin ispatı olmaktadır. İhtiyatlılık bir gündelik hayat stratejisine dönüştüğünden "çocukların oyunları" bile korkutucu bir ortam haline gelebilmektedir. Bu nedenle ki kendisinin her an kötü bir şey olacağı yönündeki beklentisi, onu kentin pratiklerine dair 'sorunlar daha da artacak' yönlü saptamalara götürmektedir. Bu nedenle onun kentsel hayatı algılayış şekli, korkularının gündelik hayatı ele geçirdiği bir durumu ortaya koymaktadır.

Katılımcı 7 (e, 53, memur): "İstanbul artık zor bir şehir… Çocuğumun kimseyle teması olsun, sokakta oynarken yabancı birine dokunsun istemiyorum. Bizde böyle bir şey yoktu. El ele tutuşup kutu kutu pense oynardık. Ama ben şimdi istemiyorum elini tutsun kimsenin. Çocuklar birbirlerinin ağzından emzik alıyorlar veya bir şey veriyorlar. Yerken o ona veriyor. Bir şey bulaşacak diye korkuyorum. Endişe yüklendim. Bunun nedeni insanlara güvensizlik galiba. Birisi öksürdüğü zaman "ay bize bulaşır mı?" şeklindeyiz. Kalabalıkta bu kaygı oluştu. Gelecekte de bu artacak. Sorunlar da daha artacak."

5.4.3. Yeni Tarz Pasifliğin Dışa Vurumu: Kurumsallık ve Profesyonellik Beklentisi

Kamusal ilişkilere dair geleneksel referanslarını yitiren pasif hayatlar kente dair yüklenilen belirsizliklerden kaçışın hikâyesi oldukça, pasifliği teşvik eden her şey çok kolay bir şekilde kabul görmeye başlamaktadır. Çünkü 'kamusal hayatlar' güvensizlik ve tehlike bağlamında kurgulandığından beri ortaklıkların geleneksel doğasına özgü özgürlüklerin yaşam alanı olmaktan çıkmaktadır. Tehlikeli bir şey haline gelen her türden kamusal alan deneyimi, bireyler için kaçınılması gerekli bir hayat stratejisini ortaya koymaya neden olmaktadır. Bu nedenle kamusal alana dair mesafeli steril yaşamlar ve izole hayatlar, yeni tarz kentsel güvenliklerin

vurguladığı temel şey olduğundan beri, kentsel etkileşimlere dair rutinler de (ya da gerçek ilişkiler) kaçınılan şeylere dönüşmektedir. Bu haliyle de 'kaçış', artık gündelik hayatın gerçek deneyimlerinden de kaçış anlamına gelmektedir. Birlikte yaşama dair tüm imgelerin değersizleşmeye başladığı yerde, 'güvenlikli sitelerin' ortaya koyduğu türden 'paketleştirilmiş hayatlar' da aslında 'kapanırken' olası her türden deneyimin önüne geçecek şekilde kurgulanmaktadır. Temelde 'yeni tarz özgürlükler' olarak lanse edilen bu hayatlar, aslında gerçekçi türden hiçbir karşılaşma, rutin bir kent etkileşimi ya da ilişki halinin olmadığı hayatların kanıksanır bir duruma dönüşmelerinin sonucudurlar. Artık kent "güvensiz", "korkutucu" ve bu nedenle de "biz de ondan kaçıyoruz" yönlü bütün saptamaların bu türden deneyimlerle sürdürüldüğüne görüşmeler esnasında sıklıkla şahit olunmuştur. Dolayısıyla toplumsal kurumların rutinlere dair işlevsizleşmesi, gelenek ötesi geç modern bireyleri gündelik hayatları açısından da profesyonellikleri talep etmeye yönlendirmektedir. Aslında onların gündelik hayata dair profesyonellik talepleri de kentsel rutinlere karşı temassızlık talebinin kontrol altına alınabilmesi çabasının başka bir yansımasıdır.

Geç modern kent doğası itibariyle artık belirsizlik yüklü olunca, 'geç modern bireylerin' onunla ilgili temasları da kaygı verici durumlar edinmektedir. Güvenlikli sitelerin hayatın belirsizliğini ortadan kaldıran özellikleri -Sennett'in vurgularıyla söylersek (2011a)- her türden teması engelleyen düzen kurgularından kaynaklanmaktadır. Kentsel ilişkiler açısından minimum temas beklenir bir durum olduğundan beri her türden rutinler ve rutinlerin ürünü geleneksel ilişkiler bu yüznden arzu edilmeyen durumlara dönüşmüş durumdadır. Yeni koşullara özgü kentsel ilişki koşullarında geleneksel ilişkilerin bile bir yük haline gelmesi, yeni işlerin doğasındaki profesyonellik beklentilerini gündelik hayatın merkezine taşımakta ve 'profesyonel hayatları' da arzu edilen şeyler haline getirmektedir. Buradaki profesyonellik -güvenlikli sitelerin vaat ettiği türden profesyonellik- aslında geleneksel olandan sıyrılmak ve azami derecede sınırlı temaslar arzulamak anlamındadır. Daha farklı ifade etmek gerekirse profesyonellik, giderek bir gündelik hayat beklentisine dönüşünce, geç modern bireylerin hayatlarındaki her türden etkileşimlerin vaat ettiği kentsel geleneğin de dışlanması anlamına gelmektedir. Bu açıdan güvenlikli siteler özelindeki 'profesyonel hayatlar', temassızlığa dair beklentilerin ve de gelenek ötesi hallerin dışa vurumuna dair istekliklere de karşılık gelmektedir. Katılımcıların vurgularında sıklıkla öne çektiği profesyonellik, bu nedenle ki her türden 'gerçek ilişkiyi' -yüz yüze, beden bedene ve temaslara dayalı ilişkiye geçmeyi- gereksiz kılan bir durumun dışa vurumudur. 'Profesyonel hayatlar', kamusal alanı aktif kılabilecek her türden etkileşimin, daha başlamadan geçersizleşmesini -askıya alınmasını- mümkün kılan bir tarzı yansıtmaktadır. Çünkü her türden gele-

nekselliğin (klasik mahalle ortamındaki ilişkilerin) bir yük haline geldiği 'geç modern kentte', bu türden geleneksel yükleri ortadan kaldırmanın vaatleri ortaya çıkmaktadır. Dolayısıyla 'profesyonel iş' geç modern kentsel hayatın ilişki tarzlarını belirlemeye başladığından beri, 'profesyonel hayat' da bu doğrultuda önemli çıktılar sunmaktadır. Güvenlikli sitelerin temassızlık vaatlerinden birisi de gelenek ötesi hayatlara bu türden profesyonellikler sunabilmesidir. Katılımcı 13'ün aşağıdaki vurguları da bu konuyu detaylandıran türden önemli bir örnektir.

> **Katılımcı 13 (e, 55, yönetici):** "Artık şehrin o hengâmesini kaldırmak zor. Burada şehrin kontrolsüzlüğünden uzakta kalabiliyoruz. Sitenin profesyonel bir yönetimi var. Yok ısınmaydı, elektrikti, doğalgaz gibi problemlerle uğraşmıyorsunuz. Bunu halleden bir yönetim var. Belki de bir apartman dairesinde otursanız sıkça bu sorunlarla karşılaşırsınız… Sitede herkes çok yoğun. Herkes karşı tarafın zamanına saygı göstererek yaşıyor. Genelde herkes çalışıyor."

'Katılımcı 13'ün konuşmasının devamında temassızlığa dair talep ettiği "profesyonelliğin" nasıl bir ilişkinin arka planı olduğu daha net anlaşılmaktadır. Çünkü kendisinin işi bağlamında hayatında var olduğunu söylediği "zamansızlık", onun hayatındaki sosyal ilişkileri açısından geleneksel rutinlere dair temassızlığının da temel gerekçesidir. Onun oturduğu yerde var olduğunu söylediği ilişki koşulları da kendi profilinde olanların benzer beklentilerle ortaya koyduğu, 'rahatsız edilmemek' üzerine işleyen 'gizil bir mutabakat metninin' varlığı şeklinde olmaktadır. Onun 'sözleşmenin' detaylarına dair verdiği bilgiler; "saygı" söylemi altında "rahatsız etmeyeyim", "zamanını çalmayayım" şeklinde olunca; buradaki vurgusu yapılan asıl nokta minimum sosyal temasın arzu edilen ilişki tarzına dönüşmüş olduğu noktası açıkça ortaya çıkmaktadır. Bu açıdan 'saygı' bağlamındaki mutabakat aslında temassızlığın mutabakatı olmaktadır. Sonuç olarak da karşısında oturan komşularını "yıllardır -beş yıl- aynı katı paylaşmasına rağmen tanımaması" ve hiç ilişkiye geçmemesi yadırganır bir durum olmamaktadır. Sonuçta her ikisi de benzer profillere sahip son derece "saygılı" insanlardır ve geç modern hayatın gelenek ötesi özelliklerini karşılayan türdendir.

> **Katılımcı 13 (e, 55, yönetici):** "Artık komşulara ayıracak bir zamanımız yok bizim. Herkes evinin içinde vakit geçiriyor. Bu bir tercih meselesi. Çok insan evinde kalıyor… Bir sözleşme var sanki: "Ben komşumun zamanını çalmayayım, rahatsız etmeyeyim" diyorsunuz. Aynı zihniyet karşı tarafta da var. Böyle adı konmamış bir sözleşme var sanki. Zamanımız değerli, dinlenmeniz gerekiyor ya da onun dinlenmesi gerekiyor. Bu bir saygı bence.

Benim olduğum katta dört daire var. İkisini tanıyorum.Hâlâ birisini tanımıyorum. Sanırım 5 yıldır orada oturuyor, hiç oturup konuşmadık. Arada bir günaydınlaşıyoruz o kadar."

'Katılımcı 17'nin de katılımcı 13 gibi oturduğu güvenlikli siteye dair söylediği "burada oturmak huzur veriyor" ifadesinin detayları aslında onun da gündelik hayatında olmasını istediği 'kurumsallık' bağlamındaki 'profesyonelliğin' talebidir. Katılımcının 'kurumsallık' bağlamında talep ettiği şey, aslında kentin geleneksel halinin şekilsizliği ve tekinsizliğinin karşına koyduğu, kendi geç modern niteliğine uygun 'düzen' algılarıdır. Onun "kurumsallık" diyerek talep ettiği şey de aslında -katılımcı 13 gibi- kendi gündelik hayatında ortaya çıkabilecek geleneksel ilişkilere dair (doğal olarak da tekinsizliğe ya da daha açık söylemek gerekirse biçimsizliğe ve düzensizliğe dair) temassızlık talebi olmaktadır. Çünkü onun sahip olduğu refleksivite 'rasyonel bilgiye' dayalı hayatın öne çıkma nedenidir. Bu nedenle de hayatındaki her türlü plansız/tekinsiz temas bir risk ve belirsizlik faktörüne dönüşmektedir. Katılımcı, hayatının istikrar ve güven bağlamında olması konusunda aslında oldukça isteklidir. Ancak kendisinin 'kurumsallığa' bağlı temassızlık talebi her türden olası ilişkide işletilmek istenince, bunu elde edebilmek için kamusal anlamdaki rollerinden vazgeçmeyi de önemli bir gereklilik olarak görmesine neden olmaktadır. Katılımcının yaşadığı sorunlar karşısında "binayla ilgili, sitenin peyzajıyla ilgili, komşularla ilgili" her türden sorunu sitenin yönetimine aktararak çözmesi, onun 'gerçek ilişkilerden' ne kadar uzak durduğunun anlatıcısıdır. Fakat onun her türden sorunda yetkili gördüğü "kurumsallığın", onun kendi hayatındaki karşılığı ise kamusal anlamdaki rutinlere dair temassızlığı öne çekmeye karşılık gelmektedir. Onun konuşmasında "gönül rahatlığı" olarak ifade ettiği nokta, aslında geleneksel modern kentin mahalle koşullarından uzakta kalabilmesinin dışa vurumudur. Çünkü mahalle ya da sokaktaki ilişkilerin tekinsizliğine dair olası belirsizlikler, site yönetiminin profesyonellik vaat eden eliyle ve katılımcıya sunulan kalıcı temassızlıklarla kontrol altına alınmaktadır. Dolayısıyla onun için iyi hayat, sitedeki kontrol edilebilir bir konfor düzlemidir. Fakat konforun onun hayatına dair verdiği güvenliğin diğer adıysa 'kamusal pasifliktir'. Başka bir ifadeyle de sokağın ya da mahallenin yapısöküme uğratılmasıdır. Bu açıdan profesyonelliğin verdiği konfor geleneksel modern kente özgü sokağın ve mahallenin çöküşünün ilanı niteliğindedir.

Katılımcı 17 (e, 29, şirket çalışanı): "Bu sitelerde oturmak bir huzur veriyor. Sitedekileri sima olarak da tanıyorum. Her hangi bir huzursuzlukla karşılaştığımda şikâyet edebileceğim bir güvenlik var, bir yönetici bir site yönetimi var. Kurumsal bir tarafı var. Binayla ilgili, siteyle ilgili ya da site-

nin peyzajıyla ilgili, komşularla ilgili… Benim yaşadığım bir sıkıntıyı gidip gönül rahatlığıyla site yönetimine aktarabiliyorum. Site yönetimi ilgili kurumlara kuruluşlara gerekiyorsa (işin durumuna göre) iletebiliyor."

Nitekim 'katılımcı 17'nin kurumsallığa dair örneğini verdiği sitedeki yaşadığı bir olay, onun kafasında var olan 'kurumsallıktan' ötürü oluşan "huzur dolu yaşamının" detaylarını ortaya koymaktadır. Onun yaşadığı sorun karşısında ortaya çıkan "konfor" anlatısı, temassızlığı mümkün kılan kurumsal bir yaşama sahip olması kadar, onun sokağa ya da mahalleye dair olası temasının gereksizliğini de açıkça ortaya koymaktadır. Çünkü onun anlatımını yaptığı olayda "arabasının arkasına park eden komşusunun" tekinsizliğine karşılık onunla tanışmıyor olması bir soruna dönüşmemiştir. Ancak bu tekinsizlik geleneksel modern kentin mahallesinde ya da sokağında, onunla tanışabilmesi ya da temas edebilmesi için aslında bir fırsat niteliğindeydi. Bu bakımdan katılımcının yaşadığı olay karşısında komşusuyla tanışmıyor olmasına rağmen, yaşadığı soruna karşı 'çözümün teknik boyutuyla' halledilebilmesi, gündelik hayattaki rutinlerin ve geleneksellikleri (komşuluk ilişkilerinin) ne kadar gereksiz şeyler olduğuna dair onun inancını daha da arttırmış görünmektedir. Onun konuşmasında "direk güvenliğe gidiyorsunuz" dediği nokta, aslında komşusuna gitmesinin gereksizliğini ortaya koyan türden bir detaylandırmadır. Olası her türden geleneksel ilişkiye karşı istenilen temassızlık, aslında onun "aidat ödeyerek" satın aldığı kamusal temassızlığını mümkün kılan faktörlerdir. Onun yaşadığı şey kendisinin de ifade ettiği şekliyle "avantajını yaşadığı profesyonelliktir". Katılımcı 17 kendi 'işindeki' başarısını mümkün kılan profesyonelliği gibi hayatını da profesyonel bir düzlemde yaşamaktadır. Aslında onun yaşadığı şey kalıcı olmayan ve anı yaşamak zorunda kalan birisi için, kısa vadeli ve iz bırakmayan türden başarıların hayat hikayesine dönüşmesi türünden bir örnek olaydır. Katılımcı geleneksel koşullara özgü bir sorunu yaşamış, ancak sorunu çözerken gerçek bir temasa hiç gerek durmamıştır. Bu da onun 'geç modern bir birey' olmasına dayalı olarak, 'huzur dolu özelini' yaşamaya devam etmesine neden olmuştur. Çünkü 'temassızlık' onun için yaşamsal önemi olan bir 'güvenlik vaadidir'. Bunun bir diğer ifadesi de 'özel hayat özgürlüğüdür'. Ancak gerçekteki karşılığı, ortaklıkların sonunu ilan eden türdendir. Bu haliyle de mahalle ortamının ve de sokakların sonunu ortaya koyan bir örnek olaydır.

Katılımcı 17 (e, 29, şirket çalışanı): "Mesela geçen gün sabah işe giderken bir sorun yaşadım. Otoparkta biri arabamın önüne arabasını bırakmış. Sabah 6.30'da çıktım. Arabamı çıkartamadım ve ben işe yarım saat geç gittim, o insan yüzünden. Ben daire daire o insanı arayabilirdim eğer bir site ortamında oturmasaydım.bir mahalle ortamında otursaydım zillere basa-

caktım o adamı buluncaya kadardır. Kornaya bassaydınız da uyuduğundan duymayabilirdi. Ama site ortamında bunu yapmaya gerek kalmıyor. Direk güvenliğe gidiyorsunuz. Güvenlikte bilgisayar sisteminde herkesin plakası kayıtlı. Oturduğu daireyi de biliyorlar. Güvenlik plakaya baktı, daireye baktı. Telefonla daireyi aradı. "Aracınızı kaldırmanız gerekiyor" dedi ve o kişi geldi aracı kaldırdı. Güvenliğe söyledim ve halletti. Çünkü ben bir aidat ödüyorum bunlar için. Bunun da avantajını yaşıyoruz. Sorsanız bundan sonra böyle bir yerde mi yaşarsınız? diye. "Evet!" Ben çocuğumu site ortamında büyütmek isterim. Şu anda bir mahalle kültürü kalmadı."

'Katılımcı 1'in de konuşmasında vurgusunu yaptığı noktalar -tıpkı katılımcı 13 ve katılımcı 17 gibi- aslında hayatında olmasını istediği profesyonelliğe dayalı olan saptamalar niteliğindedir. Katılımcı 1 de özel hayatını kurgulayabileceği bir yaşam alanında olmanın istekliliğini ortaya koymaktadır. Onun konuşmasında 'önceki yaşadığım yerin sorunları' dediği nokta; geleneksel kentin şekilsizliği, rastlantısallığı ve tekinsizliğine karşılık gelen şeylerdir. Fakat kendisinin şimdiki yerden beklediği 'profesyonellik', geçmişe dair sorun olarak gördüğü 'belirsizliklerin' kontrolü anlamında bir profesyonelliğin talebi olmaktadır. Bu açıdan 'katılımcı 1'in de çözüm üreten kurumsallıktan beklentisi, geleneksel ilişkilerin onun hayatına dair üretebileceği sorumlulukları -ya da bu yöndeki ağırlıkları- ortadan kaldırabilmesidir. Katılımcının yaşadığı güvenlikli site ortamında var olan 'profesyonelliğin' ürettiği konfordan beklentisi de aslında onun kamusal temassızlığını mümkün kılacak bir başka örnek niteliğindedir.

Katılımcı 1 (e, 42, mühendis/girişimci): "Önceki oturduğumuz yerde hayatımda olmasını istemeyeceğim şey, profesyonel bir yönetimin olmamasına dayalı olarak çok basit şeyler büyük problemlere dönüşebiliyordu. Burada o yönetimsel kaygıları yaşamıyoruz. Her şey sorun olmadan çok çabuk halledilebiliyor"

'Katılımcı 52'nin de vurgularında öne çektiği noktalar tıpkı diğerleri gibi kurumsallığa dair temassızlıkları öne çeken türdendir. Onun ifadelerinde görünürlük kazanan "burada herkesi tanımıyoruz ama içimiz rahat" şeklindeki saptamalar, aslında kurumsal bir yaşamı ya da başka bir ifadeyle profesyonelliği mümkün kılan bir yönetimin, onun yaşadığı sitedeki gündelik hayat için inisiyatif alıyor olması açık etmektedir. Çünkü bu haliyle geç modern bireylerin yaşadıkları site ortamında, sıra dışı bir olay ya da geleneksel kente özgü 'tekinsizlikler', onların gündelik hayatları adına bir belirsizlik faktörüne dönüşememektedir. Çünkü gelenek ötesi bireyler her türden geleneksel ilişkinin yükünden kaçınmak istemektedirler. Ayrıca onların yaşadıkları ortamın niteliği olası temaslarını gerektiren,

kendi kişisel çözüm kapasitelerini zorunlu kılan durumlar olmamaktadır. Kendilerinin güvenlikli sitedeki hayata dair her türlü koşula "güvenliğin müdahale ediyor olması" ya da "yönetimin ilgileniyor olması" onun temassızlığını garanti altına alabilen bir duruma tekabül etmektedir. Ayrıca katılımcının kendisini "güvende hissedebilmesine" dönük olarak, kendisiyle benzer profillilerin temassızlığa dair 'gizil mutabakatı' bozmayacaklarına dair de özel bir inancı söz konusudur. Çünkü onun sitede gördüğü -Bauman'ın vurgularıyla söylersek (2016)- "düşünce, davranış, konuşma, giyim, çalışma vb. koşullar açısından sergilene uyumluluklar", kendisine yaşadığı yerle ilgili temassızlığın teminatını sunan delillerdir. Çünkü yaşadığı site, aynı zamanda 'kaygıların ortaklığını' yaşayan 'benzerlerin birlikteliği' şeklindeki yaşam alanıdır. Onun için belirsizlik bir kent formu ama sitenin 'profesyonelliği' ve içeride yaşayanların 'uyumluluğu' onun temassızlığa dayalı güvenlik algısını bozabilecek şeyler değildir. Bu da onun kendisini güvende hissedebilme nedeni olmaktadır.

> **Katılımcı 52 (k, 39, mühendis/yönetici):** "Burada herkesi bilmiyor ya da herkese güvenmiyoruz ama bir olay olduğunda yönetim sahip çıkıyor ya da ilgileniyor. Güvenlik var, onlar müdahale ediyor. Onlar var, hemen müdahale edilebilecek bir ortam var diye daha rahat oluyoruz. Ya da herkes daha kolay birbirini rahatsız edemiyor hale geliyor. Benzer profilde olduğumuz için de böyle olabilir.

Nitekim 'katılımcı 52' konuşmasının devamında, kendisinin sahip olduğu 'temassızlığa dair güvenlik talebinin' ne yönde çıktılar sunduğunun detaylarını da ortaya koymaktadır. Onun "önceki oturduğum yerde karşı komşumun ismini bilmiyordum, dört sene oturduk" dediği nokta, aslında 'temassızlık istiyorduk ve temassız kaldık' yönündeki saptamalardır. Katılımcının "merhabalaştık ama ötesine geçmedik" şeklinde vurgusunu yaptığı şey de aslında öteye geçmelerinin 'gereksizliğinden' kaynaklanan koşullardır. Çünkü onların hayatlarında ortaklıklar artık hükümsüz birlikteliklerdir. Mahalle ve sokak ilişkileri de bu yüzden "gereksiz samimiyetlere" karşılık gelmektedir. Nitekim oturdukları kattaki tüm dairelerin benzer profilli olmalarına dayalı olarak, aralarında zaten gizil bir sözleşme bulunmaktaydı ve her biri 'temassızlığa -ya da rahatsız etmemeye- dair daha başlarken teminat sunmuşlardı; çünkü her biri gelenek ötesi ilişkileri merkeze koyan geç modern bireylerdi. Daha öncesinde katılımcının bahsettiği sitenin "kurumsal profesyonelliği", onların "merhabadan öteye geçmelerinin" gereksizliğine dair zaten beklentilerini ortaya koymaktadır. Bu da kentin sokağına ve mahallesine dair gelenekselliğinin bir yük haline gelmesine dayalı olarak, kamusal ilişkilerin de giderek gereksiz şeylere karşılık geldiğini detaylandırmaktadır. Çünkü katılımcının anlatı-

mını yaptığı kat komşularının her biri hayatlarında konfor talep ediyordu ve arzu edilen konfor da onlar için pasif kalmakla eşdeğer nitelikteki bir gerçekliğe karşılık gelmekteydi. Başka bir açıdan da kentin gelenekselliğinden ve gelenekselliğin zorunlu kıldığı kalıcı yükümlülüklerden sıyrılmış olmaktaydılar. Bir bakıma gelenek ötesi doğalarına da bu yolla katkı sağlamış olmaktaydılar.

> **Katılımcı 52 (k, 39, mühendis/yönetici):** "Önceki oturduğum yerde karşı komşumun ismini bilmiyordum ben. Dört sene bir birimizi gördük, arada bir 'merhabalaştık' ama çocuklarını falan bilmiyorduk. Daha kapalılardı onlar ama oradaki dört daireden diğerlerini de ancak simaen tanıyorduk, merhabalaşıyorduk."

Sonuç ve Değerlendirme

Şüphe ve korku bir kültüre dönüştüğünden beri geç modern bireyin gelenek ötesi hayatında en sıradan olan gündelik halleri bile kontrolü altına almaya başlamıştır. Radikal şüpheye dayalı korkunun zihinleri bu denli ele geçirmesinin nedeni, abartılı korkuları besleyen bilince dayalı refleksif özelliklerdir. Her şeyin ya da her türden sıradanlıkların bir risk prizmasından bu yolla geçirilebiliyor olması, felakete dair dilin her yere sirayet etmesine neden olmaktadır. Böylesi bir algının 'geç modern birey' için yaygınlaşıyor olması da her an bir sorun çıkacağına dair beklentiyi de genel kabul çizgisine çekmektedir. Bu nedenle refleksif kapasitesi yüksek olan geç modern bireylerin her ne yapılırsa, riskli olduğu ya da korkutucu şeylere açık olacağı beklentisi, onların kente dair pasif yaşamlarını teşvik etmektedir. Güvenlikli siteler de böylesi gerekçelerle yükselen 'ihtiyatlık ilkesinin' sıklıkla işletildiği hayatlar adına tam da bu gerekçelerle talep edilen popüler yerleşimler olmaktadır. Korkunun bu noktada giderek bir kent kültürüne dönüşmesi de ona dair tüm sıradanlıkların tehlikeli olarak algılanmasıyla paralel bir çıktıdır. Bu nedenle pasif yaşamların devamlılığı adına pasifliği mümkün kılacak kamusal alanlara ya da birliktelik biçimlerine ihtiyaç duyulmaktadır. 'Güvenlikli site sakinlerinin' gündelik hayatlarının merkezinde riske ve tehlikelere karşı 'ihtiyatlık ilkesi' oldukça, kentin doğallıklarının ya da sıradanlıklarının da bir tehlikeye dönüşmesi doğal bir çıktı niteliğindedir. Ancak böylesi bir gerçeklik de geleneksel modern kente dair bütün rutinlerin kalıcı bir soruna dönüşmesine neden olmaktadır. Çünkü kentsel rutinler gelenek ötesi bireyin bugünlerde kaçındığı kalıcılık esaslı birlikteliklerdir. Gelenek ötesi olan geç modern bireylerin hayatında yükselen kentsel pasifliklerin nedeni de bu türden koşullarla ortaya koymak istediği mesafeden kaynaklanmaktadır. Sokağın

ve mahallerinin bir kent doğallığı olmasına rağmen yaşadığı çöküşün en temeldeki nedeni bu yöndeki koşullar olmaktadır

Ayrıca 'korkunun kent kültürüne' dönüştüğü yerde, kentsel yaşamın bir birlikte yaşama şekli olabilmesi çok da mümkün görülmemektedir. Çünkü geç modern evreye özgü radikal şüphe ve bunun çıktısı olan radikal korkular toplumsal yaşamı mahkûm eden türden çıktılar ortaya koyduğu için, bireylerinin de bir birine yabancılaşmasını tetikleyen etkenlere dönüşmektedir. Bu nedenle ki hayat (doğal olarak da kentsel hayat) yeni tarz muhafazakarlıklar bağlamında yeniden kurgulanmaktadır. Bu açıdan korkunun her yere sinen hali, kent içindeki her türden tavır alışı da riskli bir faktöre indirgemektedir. En sıradan haller bile bir rasyonel bir kuşku yönteminin sonucunda ortaya konuldukça, gündelik hayatın sıradanlıkları (doğal olarak da kentin sıradanlıkları) bile büyük bir yük haline gelebilmektedir. Nitekim bu yükü kaldırmanın zorlaştığı yerde 'güvenlikli siteler', bu tarz sorunları piyasa denkleminde kontrol etmek yönünde vaatler sunmaktadır. Çünkü gelenek ötesi özellikler sergileyen geç modern bireyler adına çocukların oyunları, okulları, arkadaşlıkları ve dahası her türden geleneksel kent etkileşimi bir risk prizmasından geçirilerek bir korku faktörüne dönüşebilmektedir. Bu nedenle ki geç modern birey için bugünlerde sokak ve mahalle gibi rutinleri ve rastlantısallıkları olan etkileşim alanları başlı başına bir risk faktörüne dönüşmüş durumdadır. Çünkü radikal şüpheye özgü risklerin özerk doğası, onu bireylerin eylemlerinden bağımsız hale getirdiği için, o artık her yerde ve özneleri vurması an meselesi olan bir durum niteliğindedir. Bu yöndeki algılar da bütün bir gündelik hayata dair aktiflik hallerini mahkum eden türden çıktılar ortaya koymaktadır. Güvenlikli sitelerin böylesi tüm sorunları üstlenme vaadi de 'geç modern bireyin' buraları bir kontrol aracı olarak görmesini kolaylaştırmaktadır. Çünkü 'kalıcı korku' ve 'her an kötü bir şey olacak hissi' kapatılmanın pasifliğini gelinen noktada mantıklı bir davranış olarak bireylere kabul ettirmektedir. Çünkü korku ve belirsizlikler her yere ve her türden etkileşime sirayet edince her şeyden korkmanın kendisi en temel sıradanlık olmaktadır. Dolayısıyla bu gerçekliğin bütün bir geleneksel modern kentin doğallıklarını da mahkum edici etkiler ortaya koyması bugünlerde sıkça karşılaşılan bir durumdur. Gelinen noktada geç modern kentin doğası hızla kente dair geleneklerin sonunun yaşandığı evreye dönüşmektedir. Mahallenin ve sokağın yapısöküme uğramasının en temeldeki etkeni de bu yöndeki çıktıların detaylarıdır.

KAYNAKÇA

Arendt, H. (2012) İnsanlık Durumu, İletişim Yayınları, İstanbul.

Bauman, Z. (2003) City of Fears, City of Hopes, University of London, London.

Bauman, Z. (2011) Bireyselleşmiş Toplum, Ayrıntı Yayınları, İstanbul.

Bauman, Z. (2012a) Siyaset Arayışı, Metis Yayınları, İstanbul.

Bauman, Z. (2012b) Küreselleşme: Toplumsal Sonuçları, Ayrıntı Yayınları, İstanbul.

Bauman, Z.; Lyon, D. (2013b) Akışkan Gözetim, Ayrıntı Yayınları, İstanbul.

Bauman, Z. (2014) Parçalanmış Hayat: Postmodern Ahlak Denemeleri, Ayrıntı Yayınları, İstanbul.

Bauman, Z. (2016) Cemaat: Güvenli Olmayan Dünya Güvenlik Arayışı, Say Yayınları, İstanbul.

Bauman, Z. (2018) Kuşatılmış Toplum, Ayrıntı Yayınları, İstanbul.

Beck, U. (2005) Siyasallığın İcadı, İletişim Yayınları, İstanbul.

Beck, U. (2011) Risk Toplumu: Başka Bir Modernliğe Doğru, İthaki Yayınları, İstanbul.

Bernstein, P. L. (2011) Tanrılara Karşı: Riskin Olağanüstü Tarihi, Scala Yayıncılık, İstanbul.

Creswell, W. J. (2014) Nitel Araştırma Yöntemleri: Beş Yaklaşıma Göre Nitel Araştırma ve Araştırma Deseni, Sosyal Kitabevi, Ankara.

Douglas, M. (2005) Saflık ve Tehlike: Kirlilik ve Tabu Kavramlarının Bir Çözümlemesi, Metis, İstanbul.

Durkheim, E. (2006) Sosyoloji Dersleri, İletişim Yayınları, İstanbul.

Durkheim, E. (2013) İntihar, Pozitif Yayıncılık, İstanbul.

Fukuyama, F. (2003) İnsan Ötesi Geleceğimiz: Biyoteknoloji Devriminin Sonuçları, Odtü Yayıncılık, Ankara.

Fukuyama, F. (2005) Güven: Sosyal Erdemler ve Refahın Yaratılması, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, istanbul.

Fukuyama, F. (2009) Büyük Çözülme: İnsan Doğası ve Toplumsal Düzenin Yeniden Oluşturulması, Profil Yayıncılık, İstanbul.

Furedi, F. (2001) Korku Kültürü: Risk Almanın Riskleri, Ayrıntı Yayınları, İstanbul.

Furedi, F. (2013) Paranoyak Anne-Babalık: Uzmanları Dikkate Almamak Çocuğunuz İçin En İyisi Olabilir!, İz Yayıncılık, İstanbul.

Giddens, A. (1999) Toplumun Kuruluşu, Bilim ve Sanat Yayınları, Ankara.

Giddens, A. (2004) Modernliğin Sonuçları, Ayrıntı Yayınları, İstanbul.

Giddens, A. (2010) Modernite ve Bireysel Kimlik: Geç Modern Çağda Benlik ve Toplum,Say Yayınları, İstanbul.

Giddens, A. (2013) İklim Değişikliği Siyaseti, Phonix Yayınları, İstanbul.

Goffman, E. (2012) Günlük Yaşamda Benliğin Sunumu, Metis Yayınları, İstanbul.

Hartmann, K. (2014) Küresel Çarkın Dışında Kalanlar: Tüketim Toplumundaki Yeni Fakirlik, Ayrıntı Yayınları, İstanbul.

Harvey, D. (2012) Sermayenin Mekânları: Eleştirel Bir Coğrafyaya Doğru, Sel Yayıncılık, İstanbul.

Jacobs, J. (2011) Büyük Amerikan Şehirlerinin Ölümü ve Yaşamı, Metis Yayınları, İstanbul.

Krishnamurti, J. (2012) Korku Üzerine, Ayna Yayınevi, İstanbul.

Lyon, D. (2006) Gözetlenen Toplum: Gündelik Hayatı Kontrol Etmek, Kalkedon Yayınları, İstanbul.

Lyon, D. (2009). Gözetim Çalışmaları, Kalkedon Yayınları, İstanbul.

Mayol, P.; vd. (2009) Gündelik Hayatın Keşfi II: Konut, Mutfak İşleri, Dost Yayınları, Ankara.

Melucci, A. (2013) Oyuncu Benlik, Sel Yayıncılık, İstanbul.

Prost. A. (2008) Özel Hayatın Sınırları ve Alanları (Özel Hayatın Tarihi içinde), s. 13-160, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul.

Sennet, R. (1999) Gözün Vicdanı: Kentin Tasarımı ve Toplumsal Yaşam, Ayrıntı Yayınları, İstanbul.

Sennett, R. (2010) Kamusal İnsanın Çöküşü, Ayrıntı Yayınları, İstanbul.

Sennett, R. (2012) Karakter Aşınması: Yeni Kapitalizmde İşin Kişilik Üzerindeki Etkileri, Ayrıntı Yayınları, İstanbul.

Şahin, K. (2019). Neoliberal Bir Kent Deneyimi Olarak Kentsel Yaşamın ve Mekânın Risk, Korku ve Belirsizlikler Bağlamında İrdelenmesi: İstanbul'daki Güvenlikli Siteler Üzerinden Bir Değerlendirme. Karabük Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 9 (1), 112-139: https://dergipark.org.tr/en/pub/joiss/issue/47457/599167

Bölüm 20

LAZ DİLİNİN İNTİHARI / TÜRKİYE'DE ÇOK KÜLTÜRLÜLÜK TARTIŞMALARI BAĞLAMINDA BATI'DA YENI LAZ KİMLİĞİ

Ayhan DİREK[1]

Dr., Akçakoca Bahaettin Güçlü Ortaokulu-MEB, e-mail: ayhandirek@gmail.com, ORCID: 0000-0003-2450-5612

Giriş

Eski Yunan'da kendisinden olmayanı dışlayan bir anlam içeren "etnos" terimi, yabancı, barbar, pagan anlamlarında kullanılmaktaydı. "Öteki" ni tarif etmek amacıyla kullanılan terime, 4. yüzyılda Roma imparatorluğunun Hristiyanlığı kabul etmesinden sonra, dini yüklemler atfedilmiş ve daha çok pagan, putperest ve batıl anlamında kullanılmaya başlanmıştır. Bu durum, aynı zamanda, Hristiyanlığın, kendi dininden olmayan ya da başka tanrılara inananları ötekileştirdiğinin yansımasıdır. Buna dayanarak Hristiyanlar, kendi inandıkları Tanrı'ya inanmayanları kâfir ilan etmiş ve doğru yola çağırmışlardır. Bu doğrultuda da diğer dinlerin yasaklanmasına başlanmıştır. Böylelikle ethnic kavramının ötekileştirici ve dışlayıcı bir anlam taşıdığının düşünülebildiği ileri sürülmüştür (Sağır ve Akıllı, 2004: 3). Etnik, etnos sözcükleri bu anlamda kullanılmaya yüzyıllar boyu devam etmiştir. 19. yüzyıldan itibaren, etnik kavramının bu anlamının yanında, bilimsel çalışmalarda, sözcük kökenine bağlı kullanımları ortaya çıkmıştır. Daha sonra etnik kavramının kullanım alanları genişleyerek etnik grup ve halk kavramlarını karşılayacak biçimde kullanılmasına başlanmıştır.

Etnisite kavramı sosyal bilimlerde fazlaca yer almazken 20. yüzyılın ikinci yarısından itibaren önem kazanmaya başlamıştır. 1960'lı yıllarda özellikle sömürge ülkelerin bağımsızlıklarını kazanmasıyla yeni devletlerin doğuşu etnisite kavramını daha sık tartışılır "hâle getirmiştir. Etnik/etnisite kavramı önce II. Dünya Savaşı yıllarındaki kullanımlara ek olarak Afrika, Asya ve Pasifik ülkelerindeki tüm etnik grupları tanımlamak için kullanılırken 1960'lı yıllardan sonra ise göçmen grupları niteleyici bir sıfat olarak yakıştırılmıştır.

Etnik farklılıklar eski sömürge ülkelerinde çatışmaların sürmesine -kabileler arasında meydana gelen kanlı çatışmalar-, eski Doğu Blok'unun dağılmasıyla etno-ulusçuluğun yayılmasına ve etnik temizlik hareketlerine yol açmıştır. 21. Yüz yılda Avrupa'nın ortasında Yugoslavya'nın dağılmasıyla birlikte Sırpların Boşnaklara uyguladığı soykırım insanlık tarihine kara bir leke olarak geçmiştir. Etnisite veya etnik ayrılıklar tüm dünyada çatışmaların çıkış nedeni olarak görülmeye başlamıştır. Avrupa'da beyaz olmayan göçmenlerin damgalanmasına neden olan etnik ayrımcı yaklaşımların azınlık sorunları ve ırklar arasındaki ilişkilerini belirttiği dile getirilmiştir. Toplum içinde ayrışan, ayrı bir statüye sahip oldukları iddia edilen etnik grupların taşıdıkları özelliklere bakıldığında bu özellikler:

1. Grubun kendi kimliğine sahip olması,

2. Grup mensuplarının aynı kökenden gelmesi,

3. Muhtelif kültürel özellikler gözetilmesi, örneğin grup mensuplarının aynı dili kullanması,

4. Grup içinde sosyal ilişkilerin organize edilmesi (Anar; 1997: 15), şeklinde sıralanmıştır.

Dil Ölümü

Diller canlı organizmalar gibi doğar, büyür ve ölürler. Dillerin ölümü farklı biçimlerde gerçekleşebilir. Dilin ölümünün fiziki, siyasal, sosyal ve kültürel nedenlerle tarih sahnesinden silinebilir. Dillerin yaşamları tarih kadar eski olmadığı gibi, yaşamlarını sonsuza dek sürdürmeleri de düşünülemez. Fiziki olarak bir dilin ölümü o dili konuşan son insanın ölümü ile dilin ölümünün gerçekleştiği kabul edilmektedir. Son insanın ölümünden sonra o dile ait kayıtlar söz konusu olsa bile konuşulmayan dil ölü kabul edilmektedir. Savaş, soykırım, doğal afet gibi dillerin fiziki ölümüne neden olan olağanüstü olayların dışında dil düzenlemeleri, dil politikaları ve dil topluluklarının sosyo-kültürel ve politik konumları da dil ölümlerinde etkili olmaktadır (Eker ve Şavk, 2016:3). Diller ani ölümle karşılaşabileceği gibi yavaş yavaş ölüme de sürüklenebilir. Bu durum dil topluluklarının ana dillerinden vazgeçmesi veya farklı sınırlara inşa ettikleri yeni kimliklerinin gölgesinde dillerini unuttuklarının farkına varmamalarıdır.

Bosnalı'ya göre, dillerin ölümüne yol açan önemli hadiselerden bir diğeri dil değinimidir (Bosnalı ve diğerleri, 2016: 3). Dillerin biyolojik türler gibi kendiliğinden yok olmazlar. Bu nedenle dillerin ölümüne determinist yaklaşılmamalıdır. Dillerin ölümüne sebep olan veya onları canlı kılan dillerin yapıları değil dil dışı olguların olduğu bir gerçektir. Bu olguların başında dil düzenlemeleri veya dil politikaları adı altında dillerin yapılarına, statü ve işlevlerine yapılan müdahaleler ile dil topluluklarının sosyo-kültürel ve politik konumları gelmektedir (Bosnalı ve diğerleri, 2016: 3).

Genel anlamda bir sosyal grubun milli kimliği ırkı ve dilidir. Etnisite, kolektif kimliğin dini, millî, kültürel ve alt-kültürel gibi çeşitli formlarını bünyesinde toplayan bir başka form olarak da tanımlanabilir. Dünyada yaklaşık olarak dört bin etnik grup yaşamakta ve kesin sayısı bilinmemekle birlikte 6-7 bin dilin konuşulduğu sanılmaktadır (Anar,1997: 16). Türkiye'de de birçok etnik grup yaşamakta ve uluslaşma sürecinin tüm olumsuz etkilerine rağmen birçok etnik dil konuşulmaktadır. Ancak yaşanan uluslaşma süreci, etnik dillerin kullanımını önce yasaklarla, daha sonra sosyal ilişkilerde bu dillerin kullanılmasına ihtiyaç bırakmayan düzenlemeler yapılması yoluyla kendiliğinden, dillerin unutulmasına, daha az konuşulmasına ve giderek yok olmasına yol açmıştır.

UNESCO bir dilin ne derece tehlike altında olduğunu sınıflandırmak için 9 ölçüt kullanılmaktadır. Bu ölçütler: dilin kuşaktan kuşağa aktarılması, dili konuşan kişi sayısı, dili konuşanların toplam nüfusa oranı, dilin kullanım alanlarında değişiklikler, yeni alanlara ve ortamlara dilin tepkisi, dilin öğrenilmesi, o dilde okuma yazma öğrenilmesi için gerekli materyallerin varlığı, devletlerin ve kurumların tutum ve politikaları, buna dilin resmi durumu ve kullanımı da dâhil, toplumun bireylerinin kendi dillerine yönelik tutumu, ve dille ilgili var olan belgelerin miktarı ve niteliğidir.

UNESCO'nun birçok ülkede tehlike altındaki diller için koruma programları uygulanırken, Türkiye'de yürüttüğü bir dil koruma programı bulunmuyor. Temel olarak UNESCO'nun çokkültürlülük temelinde özendirdiği kültürel çoğulculuk biçimini, özünde liberal bir çoğulcu toplum tasarımı olarak gelişim göstermeye başlamış bir siyasi akım (Şan, 2008) olarak değerlendirenler de bulunmaktadır. Etnik gruplar açısından, bu alanın manüplasyon ve tahrifata açık olduğu, UNESCO, AB, ABD ve AİHS'ne bel bağlamanın yanlış olduğu bazı Laz aydınları tarafından da dile getirilmektedir (Aksamaz, 2011: 31).

Dünyada 194 ülke arasında 113 ülkede birden çok resmi dili kullanılmaktadır. ANKA'nın verdiği bilgilere göre, Türkiye'deki dil haritası hakkında resmi kurumların elinde net bir rakam bulunmamaktadır. Ancak dilbilim uzmanları, halkbilim araştırmacıları Türkiye'de 28 kadar dil konuşulduğunu bildirmektedir. Bu durumda anlaşmalarla koruma altına alınmış azınlık dilleri özellikle Müslümanların konuştuğu etnik diller değerlendirildiğinde Türkiye'de en azından 28 farklı dilde televizyon ve radyo yayını yapılabileceği anlamına gelmektedir. UNESCO'nun yayınladığı dil atlasında, Türkiye'de konuşulan dilleri; kaybolan diller, yok olmanın eşiğinde, tehlikede olan diller olarak sınıflandırılmıştır. Buna göre Lazca da "kesinlikle tehlikede olan diller" arasında olup diğer dillere örnek olarak Abhazca, Homşetsi (Hemşince) Pontus lehçesi (Rumca), Romanca (Sinti) ve Çerkezce sayılabilir.

Türkiye'de konuşulan diller ve etnik kimlikler hesaba katıldığında Türkiye'nin etnik zenginlik anlamında oldukça şanslı olduğu görülmektedir. Bölünme paranoyası öne çıkarılmadan, Türkiye kendi tarihsel ve kültürel bağlamından hareket ederek, bir arada yaşamayı başarabilecek tarihsel deneyime sahiptir. Çok dilli ve çok dinli bir topluluğu yüzyıllar boyu egemenliği altında idare eden Osmanlı İmparatorluğu'nun geçmişi, sahip olduğu heterojen yapıyı bir arada tutabilme başarısı ciddi araştırmalara ve incelemelere tabi tutulabilir.

Osmanlı'nın çoğulcu yapısının dağılmasının en önemli nedenlerinden biri de hiç kuskusuz, Fransız İhtilalinin etkisiyle yükselen milliyetçilik, eş zamanlı olarak kapitalizm ve sanayi devrimiyle ortaya çıkan ulus-

laşma serüvenleridir. Türkiye'de 1. Dünya Savaşından sonra azınlıklar dini tasnife tabi tutularak belirlenmiştir. Bazı mübadelelerde Hristiyan Türkler gönderilerek Müslüman olup Türk olmayan gruplar ülkeye alınmıştır. Türkiye'deki azınlıklar bahsi açılınca Müslüman olmayan gruplar akla gelmiş, uluslararası anlaşmalarla azınlık statüleri tanınmıştır. (Lozan Anlaşması, 1923). Cumhuriyet döneminde azınlıklara kendi dillerini korumada ve eğitim görmede haklar tanınsa da, yeni Türk Devleti diğer topluluklarının haklarıyla ilgili tartışmalara onların Müslüman oldukları gerekçesiyle nedeniyle azınlık olmadıkları ileri sürülerek karşı çıkmıştır. Dolayısıyla Müslüman olup diğer etnik gruplarından olanlar azınlık sayılmamıştır. Gayrimüslim gruplar en azından eğitim alanında dillerini koruyacak olanaklara sahip olmuştur. İleride dillerini kaybetme tehlikesi yaşayan bu gruplar bu koruma statüsünden yararlanamamakla birlikte "Lazca Konuşanlarla Mücadele Kolu" gibi sosyal/eğitsel kollar kurularak Lazca konuşulmasının engellenmesine çalışılmıştır.

Osmanlı İmparatorluğu'nun çöküşünün ana sorumlusu olarak azınlık topluluklarının olumsuz etkisi görülmüştür. Devletin çöküşünün ve dağılmasının nedeninin dış etkenlere bağlanması sonucunda t tüm azınlıkların devlet bütünlüğüne karşı oldukları paranoyası yaratılmıştır. Azınlıklara karşı gelişen bu paranoya ulusal bilince (devletin bekâsı, devlet ebed müddet) anlayışıyla derin bir biçimde kazınmıştır. Kimlik tartışmalarının önemli bir kısmı Fransız ihtilâlinden sonra, Avrupa milliyetçiliği tarafından ihraç edilmesine rağmen, Türkiye'de bir yandan devletin muhafazakâr anlayışının yoğunlaşması diğer yandan Türk kimliğinin İslâmiyet'le bir arada kullanılması, tabloyu iyice karmaşık hâle getirmiş, millet kavramı da süreç içinde değişikliğe uğramıştır. Din esasına dayalı millet kavramlaştırmasının yerine ulus esasına dayalı millet kavramı inşa edilmiş ve kabul görmüştür. İlk kabulle, Anadolu'da yaşayan Müslüman etnik gruplar Türk sayılmış, Müslüman olmayan gruplar azınlık statüsü kazanarak, kendilerine uluslararası anlaşmaların sağladığı haklardan yararlanarak dillerini, kültürlerini koruyabilirken, Müslüman halklar "Müslüman olma"nın bedelini etnik kimliklerine yönelik asimilasyon politikalarına maruz kalarak ödemişlerdir. Azınlıklarda karşılaşılan dil ölümü veya dillerinin tehlikeye düşmesinin nedeni ise dil konuşurlarının yoğun olarak dış ülkelere göç etmeleridir.

Kısaca Laz Göçü ve Laz Dili

Kafkasların en eski halklarından biri olan Lazlar, ilk devletlerini 4.yüzyılda Doğu Kolhida'da, kurmuşlardır. Yapılan araştırmalara göre, Lazlar Kolhların kökeninden gelmektedir. Özellikle Osmanlı-Rus Savaşı sırasında Doğu Karadeniz'de yaşayan Laz halkının büyük bölümü daha Batı'ya göç etmiştir.

Göçlerle doğal afetler, kıtlıklar, hastalıklar, isyanlar ve savaşlar arasında eş anlılık açısından bir ilişki kurulabilir. 1877-1878 Osmanlı-Rus savaşının ardından Karadeniz'den büyük bir göç dalgası başlamıştır. Göç dalgasının yaşanmasında dini sebeplerle Müslüman ahalinin Anadolu'ya çağrılması da etkili olmuştur. Batı Karadeniz'de ortalama % 15 civarında olduğu tahmin edilen Doğu Karadenizli göçmen oranı Akçakoca'da % 55'e yükselmiştir. Batı Karadeniz'de özellikle Zonguldak, Karabük ve Ereğli gibi endüstri kentlerinde yoğunlaşan göçmenlere karşılık, Akçakoca'ya göçen nüfusun kır yerleşim merkezleri kurduğu veya eski merkezlere yeni mahalleler ilave etmek suretiyle yerleştikleri görülmektedir (Emiroğlu, 1970: 50-51). Akçakoca'ya yerleşen Lazlar önce İzmit ve Bursa'ya yerleştirilmeye çalışılmış, sıtma hastalığının yaygınlığı nedeniyle bunu kabul etmemişlerdir. İl ve ilçelerde kurulan Muhacir Yerleştirme Komisyonu kararlarına rağmen göçmenler, doğudaki yerleşim yerleriyle benzer özellikler taşıyan bölgelere yerleşmişlerdir. Doğu Karadeniz'den göç eden Laz, Gürcü, Çerkes, Abhaz, Hemşinli gibi değişik etnik gruplara ev sahipliği yapan Akçakoca'da her etnik grup kendi köyünü veya mahallesini kurmuştur. Lazların kurdukları belli başlı yerleşim yerleri Osmaniye Mahallesi (Hacıllı), Ayazlı Mahallesi, Döngelli Köyü, Edilli Köyü, Aktaş Köyü (Gebekese), Uğurlu (Meze), Kirazlı ve Göktepe köyleridir (Emiroğlu, 1970: 51).

Çok dilli, çok dinli, ve çok kültürlü Osmanlı imparatorluğundan ulus-devlet olarak inşa edilen yeni cumhuriyet yapısı içinde Türkiye Lazları, Türkiye Cumhuriyeti'ne sadık olduklarını ifade etmelerine rağmen tarihsel olayların yarattığı paranoya etnik gruplara yaklaşımda daha baskın olmuştur. Öteki kimlikleri ulus denklemi içinde eritmeyi amaçlayan yeni politikaların uygulanması zaman zaman sorun yaratmaya devam etmiştir. Kimi topluluklar kültürel talepleriyle, kimi topluluklar siyasi talepleriyle öne çıkarken kimi toplulukların ise ne kültürel ne de siyasi talepleri olmuştur. Ülkede yaşanan ayrılıkçı terör hareketleri ve kimi Kürtlerin ayrılma isteklerine karşı devletin ve toplumun geliştirdiği refleks nedeniyle Lazlar kültürel taleplerini sağlıklı bir şekilde dile getirememiştir. Bunun yanında Cumhuriyet'in kuruluşundan bu yana bölünme paranoyasını içinde yaşayan ve özellikle son kırk yılını "düşük yoğunluklu çatışma" ile geçiren devlet, Lazların da bir dilleri olduğunu ve onu yaşatmak istediklerini kavrayamamıştır. 1990'lı yılların başında şiddetlenen bölücü terörün Lazlarda da kimlik sorununun ve kimlik arayışının ortaya çıkmasına neden olduğunu söyleyen araştırmacılar Lazların tarih boyunca siyasi taleplerinin olmadığını görememişler, değerlendirmemişlerdir.

Egemen kültürün temsilcilerine göre, Lazlar Türkiye'nin değişik bölgelerine göç etmiş, günlük yaşamda ihtiyaçları kalmaması nedeniyle dilleri unutulmuştur. Hatta nüfuslarının bile 80.000 civarında olduğu resmi

raporlarda yer almıştır (Varer, 2000). Yani devlete göre Lazların asimilasyonu başarılmıştır. O halde yeni statüko çok dilli bir yapıdan ziyade iki dilli bir yapı üzerine inşa edilebilir: Devletin resmi televizyon kanalında olduğu gibi; çok dillilik tartışmalarında genel tartışmanın üzerinde yoğunlaştığı hâkim etnik grup olarak Türkler ve Kürtler.

Türkiye Lazları için, Türk devletiyle özdeşleşmek, kimliklerinin vazgeçilmez bir parçasıdır. Bunun yanında, akraba topluluk olan Gürcülerle ilişkileri de devam etmiştir. Lazların sınırın iki tarafında da yaşamlarını sürdürüyor olmaları bu ilişkinin devamının en önemli nedenidir. Sarp sınır kapısının ikiye böldüğü Laz halkı, zaman zaman Gürcü ırkçı yaklaşımlar tarafından aynı kökenden geldikleri yönünde propagandaya maruz kalmıştır. Türkiye'de ise hâkim ırkçı, asimilasyoncu ve inkârcı anlayışın etkisiyle sağlıklı araştırmalar yapılamadığından, Laz tarihiyle ilgili olarak genellikle Dumezil, Feurstein gibi yabancı bilim adamlarının yaptığı araştırmalardan yararlanılmaktadır. Türkiye'de etnik kimliklerin araştırılması bir yana, bir dönem varlıklarının dahi ifade edilmesinin tabu olarak görülmesi bu bilgi kısırlığının en önemli nedenidir.

Türkiye'deki Laz nüfusun konuştuğu dil çeşitlilikler ve farklılıklar göstermektedir. Lazca; Ardeşen Lazcası ve Hopa Lazcası olmak üzere başlıca iki ayrı biçimde konuşulmaktadır. Lazcayı Arhavi/Atina Lazcası olarak iki ayrı diyalekt olarak gören araştırmacılar da vardır. Lazlar, Türkiye sınırları içinde Doğu Karadeniz'de Hopa'dan Trabzon Maçka'ya kadar; Batı Karadeniz'de Düzce, Sakarya, İzmit ve Yalova'da yaşayan bir halk topluluğudur. Ülke sınırları dışında da Gürcistan'da yoğun bir Laz nüfusu bulunmaktadır. Bunun dışında ana dilleri Türkçe olan Giresun, Doğu Trabzon ve Rize'nin batısında yaşayan halk topluluğu da "Laz" diye adlandırılmaktadırlar. Ancak bunlar yöresel Türkçe üzerine yapılan araştırmalarda Laz Dilinin (Lazuri Nena) dolayısıyla Kafkas gırtlağının Türkçe konuşulan Rize ve Trabzon'u, hatta daha da batısını etkilediğini göstermiştir.

17. yüzyıldan sonra İslâm'la aynı dönemlerde Türkleşen Lazlar zamanla dillerini konuşmamalarına, unutmalarına karşın "Laz" kimliğine sahip çıkmışlardır (Çorbacıoğlu, 2013). Aksamaz'a göre, ulus-devlet ideolojisi paradigmasıyla kurulan Cumhuriyet'in ilk yıllarından bu yana Türkiye'de yaşayan halkların ana dillerini ve kültürlerini yok sayan politikalarla ana dilin unutturulmasına çalışılmıştır (Aksamaz, 2011: 11). Bu amaçla işe koşulan en kullanışlı araç şüphesiz "eğitim" olmuştur. Cumhuriyet bir yandan etnik grupların dillerini unutturarak onları Türk-İslâm potası içinde eritmeye kalkmış; diğer yandan da etnik gruplar ulusal pazarda yer alabilmek, sistemin nimetlerinden paylarını alabilmek kaygısıyla dillerinden vazgeçmişlerdir. Osmanlı döneminde başlayan İslâmlaştırma, Cumhuriyet'le yoğunlaşan Türkleştirme ile birlikte ülkenin demografisi

üzerinde etkili olmuştur. Bir anlamda yeni rejimin ideolojisi bu temeler üzerinde yükselmiştir.

Lazların dillerini yaşatmak amacıyla birçok dergi yayınlanmış, dernekler kurulmuştur. Son olarak, Laz halkının dilinin, kültürünün ve tarihinin korunması ve geliştirilmesi amacıyla 17 Mayıs 2013'te faaliyete geçen Laz Enstitüsü kurulmuştur. Laz Enstitüsü Başkanı Mehmet Bekaroğlu'na göre, "Ulus devletler, tekleştirme politikalarıyla, birçok dil ve kültüre yaptığını Lazlara ve Lazcaya da yaptı. Lazca uzun süre unutulmuştur." (CHA: 2013). Laz dilinin yaşaması için mücadele eden İsmail Avcı Bucaklişi ise, Laz dergiciliğinden bahsedilemeyeceğini vurgularken bunun gerekçesi olarak ise dergicilikte süreklilik sağlanamadığını dile getirmektedir. Bucaklişi'ye (2017) göre, İlk Laz yayını İskender Tzitaşi tarafından Abhazya Özek Cumhuriyeti'nde, 1929'da çıkarılan Mçhita Murutsxi adlı gazetedir. 1993'te Türkçe ve Lazca içeriğe sahip Ogni Dergisi'nin altı sayı, 2000'de Mjora Dergisi'nin iki sayı, 2008'de Skani Nena Dergisi'nin dört sayı, 2011'de Tanura Dergisi'nin üç sayı çıkabildiğini, son olarak 2013'te yayınlanan Ağani Murutsxi Gazetesi'nin de aynı kaderi paylaştığını belirtilmektedir (Bucaklişi, 2017).

Yaşayan Diller ve Lehçeler Kapsamında Seçmeli Lazca Dersi

Tehlikede olan dilleri kurtarabilmek amacıyla gösterilen yoğun çabalardan biri de dil dokümantasyonudur. Dil dokümantasyonu yoluyla yok olma tehlikesi yaşayan dillerin toplumsal belleğe kazandırılması amaçlanmaktadır. Dilin yapısı, söyleyiş biçimleri, dile ait öyküler, masallar, ninniler vb. gibi kültürün yansıtıcısı öğeler ait olduğu dilde arşivlenmeye çalışılmaktadır. Muazzam bir arşiv bulunmasına rağmen Latince ölü bir dildir ve arşivleme çalışması dil müzelerine envanter sağlamaktan öteye gitmemektedir.

Dokümantasyon çalışmaları kuşkusuz önemlidir ancak gelecek nesiller için dilin konuşurlarının artırılmasına katkı sağlayacak yöne evrilmesi gerekmektedir. Tehlikede olan dilleri iyi düzeyde konuşurların, kaynak kişilerin, dilbilimcilerin, sosyologların, antropologların, müzikologların katıldığı bir grupla çalışıldığında yapılan çalışmalar daha anlamlı olabilir. Unutulmamalıdır ki dil dokümantasyonu çalışmaları tehlikedeki veya ölü bir dili kurtaramaz ancak toplumun belleğine kazınmamış, arşivi çıkarılamamış bir dilin tekrar canlandırılmasını beklemek de hayaldir.

Yabancı Dil Eğitimi ve Öğretimi ile Türk Vatandaşlarının Farklı Dil ve Lehçelerinin Öğrenilmesi Hakkında Kanunun, 2. Maddesi hükmü gereğince Bakanlar Kurulu Kararı doğrultusunda Milli Eğitim Bakanlığının 06.02.2015 tarih ve 1320756 sayılı yazıları gereği seçmeli dersler kap-

samında Lazca dersinin verileceği karara bağlandıktan sonra o zamana kadar yazılmayan Lazca Ders Kitabı'nın yazım çalışmalarına başlanmıştır.[1] Lazca'da ağız farklılıklarının gözetildiği çalışmada, farklıklar ilgili sayfaların altında özellikle belirtilmiştir. Sözcüklerin ağızlara göre farklı yazım ve söylenişleri yan yana yazılmıştır.

Milli Eğitim Bakanlığı'nın seçmeli dersler kapsamında okutulması yönünde karar aldığı Lazcaya ilişkin ilk ders kitabı resmi adıyla Lazuri 5-Doguroni Materyali" Türkçesiyle, "Lazuri 5-Lazca Öğrenme Materyali" Eylül 2015'te Milli Eğitim Bakanlığı sitesinde yayınlanmıştır. A1 başlangıç seviyesinde hazırlanan ve toplam 213 sayfa ve on bir üniteden oluşan Lazuri 5'in ilk ünitesi Laz Alfabesi olup konu anlatımları ve alıştırmaların yer aldığı diğer ünitelerin en sonunda sözlük bölümü yer almaktadır.

Ayrıca, yaygın eğitim kurumlarında açılacak kurslarda yararlanılmak üzere Talim ve Terbiye Kurulunun 29.07.2016 tarihli ve 55 sayılı kararı ile kabul edilen "Yaygın Eğitim Kurumları Yabancı Diller A1 Seviyesi Çerçeve Kurs Programı" hazırlanmıştır. Yaygın Eğitim Kurumları Yabancı Diller Lazca A1 ve B1 Seviyesi Kurs Programı ile kursiyerlerin Türk Millî Eğitiminin genel amaçları ve temel ilkelerine uygun olarak kursiyerlerin temel yaşam becerilerini sürdürebilecek, Lazcayı basit düzeyde yazar ve konuşur olabilecek, kendisini ve çevresini betimleyebilecek, ihtiyaçlarını karşılayabilecek düzeyde öğrenmeleri amaçlanmıştır.

Bu araştırmada "Batı Karadeniz'de yoğun Laz yerleşimi olan Akçakoca ilçesinde yaşayan Lazların Lazcaya bakışları ile seçmeli Lazca dersleri hakkındaki görüşleri nedir?" problem cümlesi çerçevesinde aşağıdaki sorulara yanıt aranmıştır.

1. Lazca bilip bilmedikleri,
2. Lazcayı günlük yaşamda ne sıklıkta kullandıkları,
3. Ev halkı arasında Lazca konuşulup konuşulmadığı,
4. Çocuklarının Lazca bilip bilmedikleri,
5. Lazcanın unutulma nedenleri hakkındaki düşünceleri,

---

1 Laz Enstitüsü'nden İsmail Avcı Bucaklişi'nin proje koordinatörlüğünde hazırlanan kitabın iç kapağında İsmail Avcı, Ömer Faruk Demirok, Özlem Yazıcı Dalbeler ve Ömer Eren'in yazar olarak isimleri geçmektedir.
Dil uzmanlığını Boğaziçi Üniversitesinden Doç: Dr. Balkız Öztürk Başaran'ın üstlendiği kitabın Danışma Kurulu'nda ise Boğaziçi Üniversitesi'nden Prof. Dr. Eser Erguvanlı Taylan, Doç. Dr. Belma Haznedar, Doç. Dr. Ayşe Gürel, Yard. Doç. Dr. Markus Pöchtrager ve Bilgi Üniversitesi'nden Dr. Müge Ayan Ceyhan'ın isimleri yer almaktadır. Rehberlik Danışmanı Dursun Ali Sazkaya, Ölçme ve Değerlendirme Uzmanı Dilek Şimşek Güneş, kapak tasarımında Şendoğan Yazıcı, çizdiği resimlerle Yaşar Bayraktar ve fotoğrafları ile Ayhan Öztürk kitabın hazırlanışına katkı yapmışlardır (Bucaklişi, 2015).

6. Seçmeli Lazca dersleri hakkında bilgileri olup olmadığı,

7. Lazcanın yaşaması için önerilerinin neler olacağı hakkında bilgi edinilmeye çalışılmıştır.

Bölgede faaliyet gösteren okul ve eğitim kurumu yöneticilerine ise seçmeli dersler kapsamında öğrencilere Lazca seçimi ile ilgili alternatif sunulup sunulmadığı ve seçmeli ders olarak Lazcanın seçilip seçilmediği, Halk Eğitimi Merkezi yöneticilerine de Lazca kurslar için duyuru yapılıp yapılmadığı ve talepler konusunda bilgi edinmeye yönelik sorular yöneltilmiştir.

Yöntem

Araştırmanın Modeli

Bu araştırmada nitel araştırmalarda sık kullanılan derinlemesine görüşme yöntemi tercih edilmiştir. Nitel araştırmalar birçok yöntem izlemektedir (Stewart ve Cash; 1985). Derinlemesine görüşme açık uçlu, keşif odaklı bir yöntemdir. Görüşmenin amacı, görüşmecinin duygularını, bakış açısını ve perspektifini derinlemesine keşfetmektir (Baş ve Akturan; 2013: s.111) Bu yöntemle kişilerin tutum ve davranışlarının temelinde yatan sebeplere ulaşılması amaçlanmaktadır. Bağlamların keşfiyle, durumların etkileşiminin, insan ilişkilerinin ve diğer faktörleri belirlenmesi sağlanır (Cohen, Manion ve Morrison, 2007:253).

Görüşme sürecinden önce kaynak kişilerle içten bir ilişki kurulmuştur. Katılımcılar dikkatle dinlenmiş (aktif dinleme), notlar alınmış, konudan belli ölçülerde sapılmasına izin verilmiş; bu konuda esnek davranılmıştır. Derinlemesine görüşme sürecinde araştırmacının aktif bir dinleyici olması, sabırlı ve esnek davranması gerekmektedir (Baş ve Akturan; 2013: s. 113) Görüşme en az iki kişi arasında sözlü olarak sürdürülen bir iletişim sürecidir (Özgüven,1980). Karasar'a (2005) göre görüşme (interview, mülakat), sözlü iletişim yoluyla veri toplama (soruşturma) tekniğidir. Görüşme, çoğunlukla yüz yüze yapılmakta ise de, telefon ve televizyonlu telefon gibi anında ses ve resim ileticileriyle de olabilir. Bu araştırmada katılımcılarla yüz yüze görüşme tercih edilmiştir.

Dokümanların, kayıtlar veya metinler gibi materyalleri içermesinden dolayı araştırmacı tarafından yorumlanması gerekmektedir. Bu bağlamda araştırmacı dokümanları sadece analiz etmekle kalmamakta ayrıca onları yorumlayarak yeniden yaratmaktadır (Baş ve Akturan; 2013: s. 118).

Evren ve Örneklem

Doğu Karadeniz Bölgesi'nden Batı'ya göç eden Lazların bir bölümü Akçakoca ilçesinde Ayazlı ve Osmaniye mahalleleri ile Döngelli, Edilli,

Aktaş, Kirazlı, Uğurlu ve Göktepe köylerinde yerleşmişlerdir. Araştırmanın evrenini 2018 ve 2019 yıllarında Akçakoca ilçesinde Lazların yoğun yaşadığı sekiz köy veya mahalle muhtarları, ihtiyar heyeti üyeleri ve/veya vatandaşlar oluşturmaktadır. Ayazlı mahallesinde bulunan Hamiyet Sevil Ortaokulu, Osmaniye mahallesinde bulunan Mustafa Açıkalın Ortaokulu ve Uğurlu Ortaokulu'nun öğrenci kayıt çevresindeki veli nüfusu çalışmaya dâhil edilmiştir. Bu çalışmada kolay ulaşılabilir durum örneklemesi kullanılmıştır.

Çalışmanın ilk bölümünde Akçakoca ilçesinde Lazcayı dilini öğrenmeye yönelik talebin olup olmadığı ve bu konuda yapılan idari uygulamalar araştırılmıştır. Açılan seçmeli derslere sınıf açılacak düzeyde ilginin olmadığı belirlendikten sonra araştırma Lazların yoğun yaşadığı bölgelerdeki vatandaşlara kaydırılmıştır. Akçakoca ilçesine hizmet veren örgün ve yaygın eğitimle ilgili müdür ve müdür yardımcıları, üç ortaokulun müdür veya müdür yardımcısı olmak üzere üç eğitimci ile durum tespiti amacıyla görüşmelerle ön bilgiler alınmış, yapılmış, ardından Lazların yoğun yaşadığı 8 köy veya mahalleden 5 Laz yerleşiminin muhtarı, bu köylerdeki 5 Laz ihtiyar heyeti üyesi ve 14 Laz vatandaş olmak üzere 29 kişiyle görüşmeler yapılmıştır. Araştırmanın örneklemi kamu yöneticileri dışında kalan 24 katılımcıdır. Görüşmelerde isteklilik gözetilmiştir. Kolay ulaşılabilir durum örneklemesi araştırmaya hız kazandırdığı gibi konunun muhataplarına ilk elden ulaşmayı sağlamıştır. Kolay ulaşılabilir durum örneklemesi, çoğu zaman araştırmacının diğer örnekleme yöntemlerini kullanma olanağının bulunmadığı durumlarda kullanılmakta olup bu yöntem nitel araştırmalarda yaygın olarak kullanılan bir örnekleme yöntemidir.

Sınırlılıklar

Araştırmaya katılan Lazların üç grupta; 30 yaş altı, 31-60 yaş arası ve 61 yaş ve üstünü temsil etmelerine özen gösterilmiştir. Araştırmaya katılan kamu yöneticilerinin bilgilerinden durum tespitinde yararlanılmış, ilçe dışından kamu görevi dolayısıyla gelmeleri ve Laz olmamaları nedeniyle araştırma dışında tutulmuşlardır ve Lazcanın tarihi ve güncel durumu ile ilgili araştırmanın ilerleyen bölümlerinde görüşlerine yer verilmemiştir.

Verilerin Toplanması ve Analizi

Araştırmanın verileri bireysel görüşmelerle elde edilmiştir. Bireysel görüşme "önceden belirlenmiş ve ciddi bir amaç için yapılan, soru sorma ve yanıtlama tarzına dayalı karşılıklı etkileşimli bir iletişim süreci"dir (Stewart ve Cash (2005). Görüşmede, yarı yapılandırılmış bir görüşme formu kullanılmıştır. Yarı yapılandırılmış görüşme formunu hazırlarken önce kavramsal çerçeve oluşturulmuştur. Bunun için alanyazın çalışması yapılmış, ön görüşmeler yapıldıktan sonra uzmanların da görüşleri alın-

mıştır. Yarı yapılandırılmış görüşme tekniğinin kullanılması daha sistematik ve karşılaştırılabilir bilgi sunması açısından kolaylık sağlamaktadır.

Sorular görüşmenin akışına göre zenginleştirilmiş, verilen yanıtların yönlendireceği istikamette durumun daha derinlemesine tespit edilmesine çalışılmıştır. Sorulara verilen cevaplarla elde edilen veriler karşılaştırılmıştır. Görüşmecilerden elde edilen verilerin örtüşüp örtüşmediği kontrol edilmiştir. Görüşmelerin sonunda elde edilen veriler değerlendirilmiştir.

Nitel araştırmalarda amaç nicel araştırmalara göre sayılar yoluyla sonuçlara ulaşmak değildir. Araştırılacak konu ile ilgili okuyucuya betimsel ve gerçekçi bir resim sunmaktır. Ancak yine de nitel yöntemlerle toplanan veriler üzerinde bazı sayısal analizler yapmak mümkündür. Bu çalışmada da katılımcıların demografik bilgileriyle yüzde ve frekansların verilmiştir. Araştırmada analiz tekniklerinden içerik analizi uygulanmıştır. Bu çalışmada görüşülen katılımcıların verdiği yanıtlar sınıflanmıştır. Katılımcıların verdiği yanıtların sıklığına göre, kategoriler altında bir tematik sınıflama ve bu tematik sınıflamaya bağlı olarak frekans sıklığı ve yüzdesi, tablolar verilerek ve katılımcılardan doğrudan alıntılarla desteklenerek analiz edilmiştir. Okul yöneticilerine Y1, Y2, Y3 gibi kodlar verilmiş olup, diğer görüşmecilere G1, G2, G3,.. kodları verilmiştir.

Bulgular

Çalışmaya katılan kamu eğitim yöneticilerinin tamamı seçmeli dersler olarak "Yaşayan Diller ve Lehçeler" kapsamında Lazca, Kurmancca, Adığece, Abhazca, Zazaca, Gürcüce seçmek isteyip istemediklerini bir formla öğrencilere sorduklarını belirtmişlerdir. Okul yöneticileri bu durumun keyfi olmadığını, Milli Eğitim Bakanlığının 06.02.2015 tarih ve 1320756 sayılı yazıları gereği yapmak zorunda olduklarını vurgulamışlardır. Aynı okul yöneticileri son üç yılda Lazca sınıf açabilecek sayıda istekli öğrencinin bulunmadığını bildirmişler.

Y1 (Müdür), "*İlk yıl hiç istek olmadı, ikinci yıl üç öğrenci Lazca seçmişti, bu yıl ise hiç olmadı. Geçen yıl dokuz öğrenci Kurmançca seçti, bir öğrenci daha olsaydı sınıf açılabilirdi. Bu yıl o da yok*"

Y2 (Müdür Yardımcısı), "*Sadece ilk yıl bir öğrenci Lazcayı seçti, sonraki yıllarda seçen öğrenci olmadı ben daha fazla seçilir sanıyordum*."

Y3 (Müdür Yardımcısı), "*Her yıl bir iki öğrenci seçiyor ancak sınıf oluşturacak sayıya daha ulaşamadık."*

Y5 (Müdür), "*Şu ana kadar Lazca kurs için bir başvuru olmadı. Kurs tanıtım ilanlarımızda bu konuya da yer veriyoruz*."

İlçede Lazların yoğun yaşadığı bölgelerde bulunan okullarda öğrenim gören öğrencilerin Lazca öğrenme yönünde belirgin bir talebinin bulunmadığının tespiti üzerine çalışma grubu ile derinlemesine görüşmeler yapılmıştır. Durum tespitinden sonra kurum yöneticileri görüşmelerin dışında tutulmuştur. Çalışmaya katılan örneklem grubuna öncelikle Lazca bilip bilmedikleri sorulmuştur. Görüşme yapılan muhtarlardan üçü Laz olmadıklarını belirttiklerinden araştırmanın bundan sonraki bölümlerindeki değerlendirmelerin dışında tutulmuştur.

Tablo 1. *Örneklemin Lazca Bilip Bilmediği*

N	Biliyorum	Anlarım Konuşamam	Anlarım ve Çok Az Konuşabilirim	Bilmiyorum
24	6	9	3	6

Araştırmaya katılanların %25'i Lazca bildiğini, %25'i bilmediğini, %12,5'i anladığını ve çat pat konuştuğunu ve %37,5'i konuşulanları anladığını ancak kendisinin konuşamadığını dile getirmektedir.

G5, 65 yaş, *"Lazca biliyorum, konuşulan her şeyi anlarım da konuşurum da. Ufakken köyde başka dil konuşulmazdı, televizyon da yoktu. Mecburen Lazca konuşuyorduk."*

G1, 29 yaş, "Konuşulanları anlıyorum. Nasıl mı? Lazca konuşulduğu zaman ağızdan çıkan sözlerle hareketlerini birleştiriyorum. Bir de çok bilinen kelimeler var onları anlıyorum. Gizli bir şey söyleneceği zaman Lazcaya geçiliyor. O zaman zaten anlıyorsun gizli olduğunu."

G3, 21 yaş, "Lazca bilmeyi isterdim ama yanımda hiç konuşulmadı, bu saatten sonra da öğrenebileceğimi düşünmüyorum. Bu kendimi Laz hissetmeme engel değil."

G4, 19 yaş, "Birkaç kelimeyi ancak anlıyorum. İşimize yaramıyor ki. Aslında bilmememiz ayıp, insan kendi dilini unutur mu? Anneme ve babama kızıyorum ama onlar da okulda başarılı olman için kafanın karışmasını istemedik, diyorlar."

Lazca bildiğini söyleyenler genellikle yaşlı nüfusa dâhildir. 30 yaş altındaki 8 örneklemden bir kişi konuşulanların büyük kısmını, bir tanesi çok az kısmını anlayabildiğini söylerken altısı hiç bilmediğini belirtmiştir. Lazca anladığını ama konuşamadığını söyleyenlerin Lazcayı bilme düzeyleri ayrı bir araştırmanın konusu olmakla birlikte, araştırmaya alınan örneklem için dil ölümü sürecine girildiği söylenebilir.

Lazcanın Günlük Yaşamda Kullanılma Durumu

Araştırmaya katılanlara Lazcayı günlük yaşamlarında konuşup konuşmadıklarına yönelik yapılan görüşmelerde % 79'unun günlük yaşa-

mında Lazca konuşmadığını, % 12'sinin çok az konuştuğu ve % 8'inin sık konuştuğu saptanmıştır.

Tablo 2. *Lazcanın Günlük Yaşamda Konuşurluluğu*

N	Çok az kullanırım	Sık kullanırım	Kullanmam
24	3	2	19

Tablo 2'ye göre Lazların büyük kısmının günlük yaşamlarında Lazcayı konuşmadığı anlaşılmaktadır.

G6, 41 yaş, "*Lazcayı günlük yaşamda pek kullanmam. Kahvede falan oyun oynarken belki bir iki kelime*."

G1, 29 yaş, "*Bütün işimi Türkçe ile görüyorum, Lazcaya gerek kalmıyo*r."

G19, 49 yaş, "*Lazcaya ihtiyaç duymadığımdan konuşmuyorum. Bakkala gidiyorsun, bakkal Türk; berbere gidiyorsun, berber Türk; okula gidiyorsun zaten Türkçe... Giderek Lazlarla da Türkçe konuşmaya başladık*."

G8, 36 yaş, "Annem, babam benim yanımda hiç Lazca konuşmadılar. Dili bozulur, okulda başarısız olur, Laz olduğu belli olur diye düşünmüşler. Bozulur diye düşündükleri dil zaten kendi dilleri değildi ki... Sonra merak saldım ama etrafımda pek konuşan yok."

G11, 69 yaş, "Bizim köy çarşıya yakın. İhtiyaçlarımızı karşılamak için çarşıya inmemiz gerekiyordu, tabi ki de Türkçe öğrenmek... Giderek Türkçe konuşmaya başladık."

G14, 72 yaş, "Çarşıya uzak olan köyler dilini daha iyi korudu, bir de evde Lazca konuşulursa çocuklar da öğreniyor, anne Laz değilse ya da Lazca bilmiyorsa çocuklar da öğrenemiyor."

G12, 58 yaş, "Eskiden herkes köyünde oturuyordu. Burada yaşayıp burada ölüyordu. Sonra dışa açıldık, işi olanlar var, memur olanlar var, okuyanlar var... Baktılar ki Türkçe öğrenince dışımızdaki dünyaya girebiliyoruz Lazcaya ihtiyacımız kalmadı. Bir de evlilikler artık iç içe değil, nerdeyse Laz Lazla evlenmiyor artık."

G13, 64 yaş, "Okulda öğretmenlerimiz Lazca konuşmayı yasaklamıştı. Hatta aramızda Lazca konuşanları öğretmene söyleyenler varmış. Nerde Lazca konuştuğumuzu bilirdi öğretmen, o zamanki çocuk aklımızla bunu çözemezdik."

G14, 72 yaş, "Eskiden evlilikler Lazlar arasında olurdu. Genellikle üç Laz köyü birbiriyle kız alış verişi yapardı. Bizim köyde o zamanlar bir tane dışarıdan gelin vardı, bir tane de dışarıya gitti. Anne de baba da

Lazca bilir, konuşurdu. Daha sonra evlilikler dışa açılınca evde Lazca konuşulmamaya başlandı. Özellikle anne Lazca bilmeyince çocuk da öğrenemiyor."

G14, 72 yaş, "*O zamanlar mısır ekerdik, pirinç ekerdik; çarşıdan yağ, şeker çay alırdık sadece. Fakirlik vardı. Buğday ekmeğini nerde görecektik. Bizim büyüklerimiz daha çok fakirlik çektiler. Çok zordu. Sonra fındık para etti de rahatladık, yollar yapıldı, okullar geldi. Yavaş yavaş Türkçe öğrenmeye başladık"*

Lazcanın günlük yaşamda kullanılma durumu neredeyse yoktur. Yalnızca üç kişi günlük yaşamlarında Lazca konuştuğunu belirtmiştir. Yaşlı nüfus hâkim kültürün taşıyıcısı olan Türkçe ile ilk karşılaşmalarını sosyo-ekonomik gerekçelerle dile getirmektedir. Yakın döneme kadar okullarda Lazca konuşmanın yasaklanması olumsuz etki yapsa da asıl nedenin iki dilliliğe geçişin ardından tek dilin tercihi olduğu düşünülmektedir. Lazcanın unutulmasının en önemli nedenlerinden biri de eskiden Lazlar arasında yapılan evliliklerin uzun bir süredir diğer etnik gruplarla da yapılması sonucunda Lazcanın ana dili statüsünü kaybetmesidir.

Göç sonrası içe kapalı bir görünümde olan Laz nüfusu, evliliklerini yine Laz olan diğer köylerden veya köy ve akraba içinden yapmışlardır. Nitekim Emiroğlu, "Edilli Köyünün (Akçakoca) Kültür Değişmesi Bakımından İncelenmesi" başlığıyla yayımlanan doktora tezinde, göçün ilk yıllarında baba soyundan evliliklerin yaygın olduğuna, bunun yanında kendileri gibi Laz olan göçmen köylerden yapılan evliliğin sıklığına dikkat çekmektedir. Doktora çalışmasının yapıldığı dönemde ise köy dışından kız alıp köy dışına kız vermelerin çoğaldığını, 1968 yılında köy dışına 4 kızın evlilik yaptığını dile getirmektedir. Eğitim görmüş erkeklerin hemen hemen tamamı ise köy dışından evlenmektedir (Emiroğlu, 1972: 66). Hâkim kültüre ve yerleşik nüfusa uyum sağladıkça evlilikler de dışa açılmaya başlamıştır.

Tablo 3. *Ev halkı arasında Lazca Konuşuluyor mu?*

N	Çok az konuşulur	Sık konuşulur	Konuşulmaz
24	3	2	19

Tablo 3'e göre, Lazlar ev halkı arasında da Lazca konuşmadıklarını beyan etmektedirler.

G13, 64 yaş, "Evde bazen hanımla Lazca konuşuruz. O da çocukların duymasını istemediğimiz bir şey varsa, kanal değiştiririz. Onun dışında pek konuşulmaz."

G12, 58 yaş, "Eşimle karar aldık haftada bir gün Lazca günümüz, o gün sadece Lazca konuşuyoruz."

G1, 29 yaş, "Eşim Laz değil ki, kiminle konuşacağım. Bazen Lazca bilen büyüklerle konuşuyoruz. Zaten kelimelerin çoğunu unutmuşuz. Yarı Lazca, yarı Türkçe idare ediyoruz.""

G3, 21 yaş, "Yaşlılarla konuşurken bazen Lazca sözcükleri tercih ediyoruz. "Nana, nandidi, cumadi, cuma, muçoşiye, şurumşine gibi."[2] *Çok mutlu oluyorlar."*

G19, 49 yaş, "Gizli bir şey konuşulacaksa anlaşılmasın diye kanal değiştiriyoruz, o da birkaç kelime. O zaman da konuşulanın mahrem olduğu anlaşılıyor zaten. Komik değil mi?"

Tablo 4. *Çocuklarınız Lazca biliyor mu?*

N	Bilirler	Anlarlar ama konuşamazlar	Bilmezler
24	2	4	18

Katılımcılara çocuklarının Lazca bilip bilmediği sorulduğunda çocukların çoğunun Lazca bilmediği anlaşılmaktadır.

G8, 36 yaş, "*Çocuklar Lazcayı bilmiyorlar. Nasıl bilsinler ki? Biz öğretmedik. Bize de öğretmediler. Giderek Lazca unutulacak, kaybolacak."*

G5, 65 yaş, "Evde, sokakta, bakkalda konuşulmayınca çocuklar nereden öğrenecekler?"

G12, 58 yaş, "Belki bir iki kelime anlarlar, hepsi o..."

G8, 36 yaş, "Bir adımız kaldı Laz diye... O da unutulursa her şey tamam olacak. İlerde belki onu da unuturlar."

Tablo 5. *Seçmeli Lazca dersleri hakkında bilginiz var mı?*

N	Var	Yok
24	7	17

Türkiye Cumhuriyeti'nin demokratik açılımlar çerçevesinde yerel dil ve lehçelerin öğretilmesi kapsamında örgün eğitimde seçmeli ders olarak okutulmasının kararlaştırıldığı Lazca hakkında Batı'daki Laz kamuoyunun bilgisinin ve ilgisinin olmadığı anlaşılmaktadır.

2 Anne, büyükanne, amca, erkek kardeş, nasılsın, sevgilim (canımın içi).

G12, 58 yaş, "*Duymuştum, artık okullarda öğretilecekmiş. İyi tabi, iyi de kim ne yapacak Lazcayı. Unutuldu bir kere. Şimdi bir dış devlet olsa dili de Lazca olsa o zaman öğrenilir, mal satmak için.*"

G5, 65 yaş, "Hiç duymadım, o zaman bizim torunlar niye seçmediler ki, hiç bahsetmediler"

G1, 29 yaş, "Duydum öyle bir şey. İhtiyaç olmayınca Lazca konuşulmaz ki, ders konsa ne olacak. Unutuldu bir kere."

Lazların dilleriyle ilgili duyarlılıkları oldukça azalmıştır. Dilleri güvende, tehlikede veya ölü olarak sınıflayan temel yaklaşımın yanında, Michael Krauss bu üç maddeye yaygın kabul gören bir kavram daha eklemiştir: Ölüm döşeğindeki diller. Çocuklar tarafından ana dil olarak artık öğrenilmeyen dillere ölüm döşeğinde denmektedir. Bu kavram tehlike seviyesinin ötesine geçmiş dilleri ifade etmektedir çünkü böyle bir dilin nesiller arasında aktarımı durmuştur (Crystal, 2007: 33-34). Çocuklara ana dillerini aktarmaları beklenen velilerin ihtiyaç olmadığını belirtmeleri Lazcanın ölüm döşeğinde olduğunu göstermektedir.

Sonuç

Kültürel toplulukların farklı türdeki hak talepleriyle karşılaştığımızda bu hakların, o topluluk üyelerinin veya geniş toplumun mutluluğunu sağlayıp sağlamadığını, mutluluğu sağlamanın en iyi yolunun hakları vermek olup olmadığını, toplulukların bu hakları kullanacak kurumsal kaynaklara sahip olup olmadığını, çatışma çıkarsa bu haklarla bireysel haklar arasında dengeyi sağlayacak kabul edilebilir bir mekanizmaya sahip olup olmadıklarını ve genel toplumsal, mali ve diğer maliyetlerin ne olduğunu kendimize sormamız gerekir (Parekh, 2002: 281).

Kültürel farklılıklara ister ahlaki, ister siyasi, ister dini açıdan bakılsın; Parekh'in sözünü ettiği maliyetlerin bedeli çok ağır olmaktadır. Varlığın yaradılışının görmezden gelinerek inkârı, birbirlerine benzetilmeye çalışılması, baskın olanın "öteki"leştirdiğini yok ettiği sistemler, insanı mutlu etmekten uzak olacaktır. İnsanlar, bu tanınmışlığın etkisinden kurtulmak için özel bir çaba sarf etmek durumundadır ve tanınma sadece bir nezaket görme durumu olmayıp insani ihtiyaçtır. Söz konusu ihtiyacın şekli ise sürekli değişmektedir (Hazır,2012: 16). En önemli ihtiyaç ise dildir. Çünkü dil, sadece bir iletişim aracı değildir. Dil, o dili konuşan toplumun tarihinin ve kültürünün taşıyıcısıdır. Dil, insanın duygularını ilan ettiği, yüreğini Dünya'ya açtığı geçittir; insanın acısı, sevinci, coşkusu, masalı, öyküsü, türküsüdür. Ana dili ile kişi, dünyayla ilk iletişim kurma sürecinde dış dünyaya ait bilgileri edinip öğrenmeye başlar. Dil, kişiliğinin, kimliğinin, duygusal ve zihinsel gelişiminin ayrılmaz bir parçası niteliğini taşır. Ana dilini yitiren toplumlar benliğini ve kimliğini, duygusal ve

zihinsel bütünlüğünü, tarihini de yitirir. Dil, insanın çocukluk ülkesinin anahtarıdır.

Lazlar, daha önce de dile getirildiği gibi Türkiye'de siyasi taleplerde bulunmamakta ancak, kendi dilleri ve kendi kültürlerini korumak, yaşatmak ve ölümünü önlemek istemektedirler. Uluslaşma sürecinde, ülkeyi oluşturan halkların asimilasyonu hedef alınıp, etnik grupların dillerinin giderek unutulmasının sorumluluğu ulus-devlet ideolojisinde ise; bu sorumluluğun gereği olarak halkların dilini, kültürünü korumak için önlem almak da öncelikle devlete düşmektedir. Bir dilin yaşayabilmesi için bazı etkenler vardır. Bu etkenlerden en az birkaçının gerçekleşmesi, dilin tehlike altına girmesi riskini azaltabilir. O dili konuşan halkın; siyasal, toplumsal vb. bakımlardan baskın olan toplum içinde prestijlerini yükseltmeleri gerekir, o dili konuşan halkın kendi dillerini yazabiliyor olmaları ve eğitim sistemi içinde güçlü yeri olması gerekir (Cansız, 2008). Lazların geçmişte olduğu gibi bugün de siyasi bir talepleri dile getirilmemiştir.

Savaş ve yoksulluk nedeniyle Batı'ya göç eden Lazların dillerini kaybetme süreci eş anlı olarak başlayan modernleşme ve uluslaşma süreci ile hâkim dil Türkçeyle karşılaşmaları ile başlamıştır. Dilbilimcilerin dil değinimi şeklinde adlandırdıkları süreç dilini kaybetme aşamasındaki tüm topluluklar gibi Lazların da başına gelmiştir. Edilli Köyü'ndeki kültür değişmelerini inceleyen Emiroğlu'na göre -dil değinimine değinmese de- kültür değişmesinin doğal üretim ekonomisinden para ekonomisine geçişle başlamıştır. Daha önce kendi geçimlik ihtiyaçları için mısır, pirinç eken Lazların bir sanayi ürünü olan fındığa yönelerek ürün değiştirmeleri sonucu dış pazarlarla ilişki kurmaları kültür değişimini hızlandırmıştır (Emiroğlu, 1972). Lazların dillerini kaybetmelerindeki ikinci süreç, göç ettikleri toplumda prestijlerini yükselttikleri ölçüde hâkim kültüre geçişleri olmuştur. Okullaşma süreci dilin kaybının ve iki dilliliğe geçişin doğal altyapısını oluşturmuştur. Nitekim, Emiroğlu, Edilli Köyü'ndeki değişimi serbest kültür değişimi olarak adlandırırken (Emiroğlu, 1972: 136). Serbest kültür değişimi yeni kültür unsurlarının bilinçli olarak seçilmesi, başka bir deyişle terk edilen kültürün sahipleri olan Lazların bu değişimi kendi rızalarıyla gerçekleştirdiği anlamına gelmektedir.

Üçüncü aşama ise yaygınlaşan dış evlilikler nedeniyle annenin Lazca bilmemesi sonucunda çocukların yaşamlarında karşılaşmadıkları Lazcayı öğrenememesidir. Anne ve babanın çocuklarıyla eğitim süreçlerinde olumsuz etkisi olacağı düşüncesiyle Lazca konuşmaması giderek tek dilliliğe geçişi hızlandırmıştır. Lazca bilmeyip aileye katılanlara Lazca öğretmek yerine, onların yanında Lazca konuşmanın ayıp sayılması; sadece çok mahrem konularda Lazca'nın tercih edilmesi resmi dilin kullanılırlığını artıran bir başka değişken olmuştur. Melezleşen dil ve iletişim sistemleri zamanla sönümlenmiş, bir süre sonra ana dil ile birinci dili yer

değiştirmiş, ana dilin yerini birinci dil almış ve giderek tek dil olmuştur. Sonuç olarak Lazlar, toplumsal prestijlerini yükseltmenin bedelini ana dillerini kaybederek ödemek zorunda kalmışlardır.

Trabzonluları, Giresunluları, Ordululuları dil bilmedikleri için haklı olarak Laz olarak kabul etmeyen Lazların dillerini konuşurluktan vazgeçmeleri yanında ironik bir biçimde etnik kimlikleriyle diğer etnik gruplarla aralarında bir sınır olarak- cam duvar- inşa eden Lazlar; Lazlığın bir statü, bir ayrıcalık veya öteki ile arasında bir farklılık temelinde yaşamasını arzu etmektedirler. Lazların göç ettikleri bölgelerde önce kapalı devre bir sosyal ağ kurmalarında kendi dilleri ve kültürel özelikleriyle bir sınır inşa etmiştir. Süreç içinde birinci "resmi" dille tanışmaları, ulusal pazar içinde kapitalist piyasa kodlarını yeni bir dille çözme ihtiyacı kendilerine gerekli olan Türkçeyi öğrenmelerine ve çocuklarına öncelikle öğretmelerine neden olmuştur. Bu bağlamda Lazlar sosyal yaşama katılmaları, sosyo-ekonomik alanda kazanımları ölçüsünde Türkçe'ye yönelmişlerdir. Bir başka değişken ise diasporada yaşamı idame ettirmenin, yaşama tutunmanın yolunun hâkim kültürden geçmesidir. Ana dilinden vazgeçen bir toplumun kültürünün diğer unsurlarından da vazgeçebileceğini beklemek paranoya değildir. Lazların inşa etmek istedikleri yeni kimliklerinde dil en zayıf unsur olarak görülmektedir. Dilin dışında inşa edilecek kimliklerin ise dışarıdan fark edilmesi zor görünmektedir. Bu nedenle Lazlığın "*tulum, horon, mısır ekmeği*" kutsal üçlemesinde yaşatılmasının sosyolojik olarak olanaksız olduğu düşünülmektedir. Lazlar örneğinde dışarıdan ilk bakışta "gönüllü asimilasyon" olarak görülebilecek bir hâlin, daha karmaşık bir pazarlık ve müzakere süreci olarak işlediği söylenebilir (Serdar, 2015: 125). Bir bakıma bu asimilasyona rıza gösterilmiştir. Son dönemlerde yapılan Lazcayı yaşatma çabaları dokümantasyon sınırlarında kalmaz ve Lazlar ana dillerini konuşmayı tercih ettikleri takdirde dillerini yaşatabilecekler, aksi halde Lazca da diğer diller gibi diller mezarlığında yerini alacaktır.

Hagège (2009) bu durumu kültürel ölüm olarak adlandırmaktadır. Kültürel ölümde toplumların kitlesel biçimde yok olmalarına bağlı olmadan, kültürlerinin değişmesi yoluyla gerçekleşen dil ölümleri söz konusudur. Sonuç olarak, yeryüzü bir dil cenneti olamamakta, tersine bir dil mezarlığına dönüşmektedir. Başka bir deyişle diller doğmakta, zaman gelince ve şartlar oluşunca da ortadan kalkmaktadırlar (Karabulut, 2004). Laz kültürünün ve Lazcanın yaşatılması, yeni kuşaklara aktarılması konusunda Doğu Karadeniz'de yapılan çalışmaların yanında diasporadaki –özellikle metropollerde- sergilenen çalışmaların değerli olduğu düşünülmektedir. En azından Batı'da Laz kimliğinin diğer etnisitelerin yanında bir statü edinme, folklorik zenginlik öznesi olma, aidiyet odağı inşa etme ve "bir cam duvar çizme" araçsallığını sürdüreceği düşünülmektedir.

KAYNAKÇA

Akman, H. (1992). "Laz Enstitüsü Kuruluyor", *Aktüel Dergisi*, İstanbul.

Aksamaz, A, İ. (1997)."Kafkasya Kültür Kökenli Bir Topluluk: Lazlar", *Kafkasya Yazıları*, Sayı 1, "Kafkasya`dan Karadeniz`e Lazların Tarihsel Yolculuğu", Çiviyazıları, İstanbul.

Aksamaz, A, İ. (2011). *Laz Aydınları ve Sorumluluk*, Sorun Yayınları, İstanbul.

Aksoylu, K. (2010). *Laz Kültürü – Tarih, Dil, Gelenek ve Toplumsal Yapı*, Phoenix Yayınları, Ankara.

Anar, E. (1997). *Öte Kıyıda Yaşayanlar: Azınlıklar, Yerli Halklar ve Türkiye*, Çiviyazıları Yayınevi, İstanbul.

Baş, T. ve Akturan, U. (2013). *Nitel Araştırma Yöntemleri*, İkinci Baskı, Seçkin Yayıncılık, Ankara.

Bosnalı, S ve diğ. (2006). Tehlikedeki Diller: Temel Kavramlar (içinde: Kuramsal ve Genel Yaklaşımlar, Endangered Turkic Languages I, Theoratical And General Appraches", Ankara, Astana.

Bucaklişi, İ, A. (2015). https://www.jinepsgazetesi.com/makale/lazcanin-ders-kitabi-1500), 30.03.2019.

Bucaklişi, İ, A. (2017). https://www.jinepsgazetesi.com/makale/laz-dergiciligi-2031, 01.04.2019.

Cansız, G. ve Sağlık, S. (2008). "David Crystal'in *Language Death* Adlı Eserinin Türkçe Baskısı Üzerine (Çev. Gökhan Cansız) SAĞLIK, Selcan", MTAD 2008,5(1):151-158, E-yayın Tarihi: 28 Şubat 2008.

CHA, Cihan Haber Ajansı, 23.11.2013.

Crystal, D. (2007). *Dillerin Katli – Bir Dilin Ölümü Bir Milletin Ölümüdür*, (Çev. Gökhan Cansız), Profil Yayıncılık, İstanbul.

Çorbacıoğlu, Ş. (2016). Teknopolitikalar Platformu, evesbere@mynet.com

Eker, S ve Çelik Şavk, Ü. (2016). "Tehlikedeki Diller I, Kuramsal ve Genel Yaklaşımlar, Endangered Turkic Languages I, Theoratical And General Appraches", Ankara, Astana.

Emiroğlu, M. (1970). *Akçakoca'da Nüfus, Yerleşme ve Ekonomik Faaliyetler*, Ankara Üniversitesi Basımevi, Ankara.

Emiroğlu, V. (1972). *Edilli Köyünün (Akçakoca) Kültür Değişmesi Bakımından İncelenmesi*, Varol Matbaası, Ankara.

Feurstein, W. (2000). "Mjora Yazı Kuruluna Açık mektup: LAZURİ ALFABE", Kaçkar Kültür Çevresi-Güney Kafkas Dilleri ve Kültürleri için Enternasyonal Cemiyet, Glatten.

Harrison, K. D., D. S. Rood ve A. Dwyer (eds.) (2008). "A world of many voices", *Lessons from Documented Endangered Languages*. Amsterdam: John Benjamins Publishing Campany, 1-12.

Hagège, C. (2009). *On the Death and Life of Languages*. New Haven & London: Yale University Press.

Hazır, M. (2012). "Çokkültürlülük Teorisine Çağdaş Katkılar ve Bireysel Haklar-Grup Hakları Ekseninde Çokkültürlülüğü Tartışmak", *Akademik İncelemeler Dergisi (Journal of Academic Inquiries)*, Cilt/Volume:1/7, Sayı/Number: 1, Sakarya, 2012.

Karabulut, F. (2004). "Dil Ölümü Sürecinde Kazak Türkçesinin Durumu", *Sosyal Bilimler* Yıl: 2004 Cilt:2 Sayı :1 Celal Bayar Üniversitesi S.B.E, Manisa.

Karakaş, M. (2013). "Türkiye'nin Kimlikler Siyaseti ve Sosyolojisi", *Akademik İncelemeler Dergisi (Journal of Academic Inquiries),* Cilt/Volume:8, Sayı/Number: 2, Yıl/Year: 2013, Sakarya, 2013.

Karasar, N.(2005). *Bilimsel Araştırma Yöntemi*. Ankara: Nobel Yayın Dağıtım Ltd.Şti.

Koçiva, S. (2002). "Lazebura Birliğinin Hikayesi", http://www.lazebura.com.

Lazoğlu, F. (1984). "Lazuri Alboni, Lazuri Ç'aralepe, Parpali 1", *Gundelfingen*, Federal Almanya Cumhuriyeti.

Lazebura (1998). *Laz Dili ve Kültürünü Yaşatma ve Koruma Birliği Yayın Organı*, Sayı 1, Mart, Dortmund, Federal Almanya Cumhuriyeti.

Mjora Lazepeşi Nena. (2000). *Çiviyazıları Yayınevi*, İstanbul.

Ogni-Skani Nena (1993). "Okurdan Mektuplar", Sayı 2,3,4, *Sifteri Yayıncılık*, İstanbul.

Özgüven, İ.E.(1980). *Görüşme İlke ve Teknikleri,* İleri Matbaası, Ankara.

Parekh, B. (2002). *Çokkültürlülüğü Yeniden Düşünmek*, (Çev. Bilge Tanrıseven), *Phoenix*, Ankara.

Sağır, Ö, M. ve Akıllı, H. S. (2004). "Etnisite Kuramları ve Eleştirisi" *Cumhuriyet Üniversitesi Dergisi*, Mayıs, Cilt:28.

Sencer, Y. ve Yakut, I. (1984). *Toplumbilimlerinde Yöntem*, İstanbul: Say Kitap Pazarlama.

Serdar, A. (2015). "Yerel ve Ulusal Ölçekte Lazlığın Etnik Sınırlarının Yeniden İnşası: Dil, Hafıza, Kültür*", Mülkiye Dergisi*, 39 (1), 93-134.

Sever, M. (1999). *Kafdağı'nın Bu Yüzü*, Doğan Kitap, İstanbul 1999.

Sima, Doğu Karadenizliler Hizmet Vakfı. (2000). Kültür Sanat Edebiyat Dergisi, Sonbahar.

Star, Star.Gazete.Com; Lazuri.Com (2009), 14.11.2009.

Stewart, C.J. ve W. B. Cash (2011). *İllustrated Edition: İntervewing: principles anda practices*, 13th. Ed., N.Y. Mcgraw-Hill Higher Education. New York.

Tunaya, Z. T. (1998). *Türkiye'de Siyasal Partiler: Mütareke Dönemi*, Cilt II., İletişim Yayınları, İstanbul.

Vanilişi, M. ve Tandileva, A. (1992). *Lazların Tarihi*, Ant Yayınları, İstanbul.

Varer, S. (2000). Lazurinena.com.

Yıldırım, A. ve Şimşek, H. (2004). *Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri*, Ankara: Seçkin Yayıncılık San. ve Tic. A.Ş.

Bölüm 21

AVRUPA BİRLİĞİ ÜLKELERİNDE İŞÇİLERİN SERBEST DOLAŞIM HAKKI KAPSAMINDA SOSYAL GÜVENLİK UYGULAMALARININ DEĞERLENDİRİLMESİ

Seher DEMİRKAYA[1]

Dr. Seher DEMİRKAYA – Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi

ORCID:0000-0002-7512-0774

Giriş

Kişilerin vatandaşı oldukları ülkelerden farklı ülkelere yönelmelerinde birçok faktörün etkisi bulunmaktadır. Bu anlamda, kişileri yer değiştirmesinde ekonomik sebepler (çalışma vb.), sosyal sebepler (eğitim, aile birleşmeleri, yeni bir ülkede yaşama isteği vb.) veya zorunlu sebepler (savaş, doğal afetler vb.) etkili olmaktadır. Kişilerin de herhangi bir sebeple vatandaşı oldukları ülke dışında bulunmaları, o ülkede çalışmaları/tekrar çalışmaya başlamaları konusu gündeme getirmektedir. Bu durum da çalışan kişilerin serbest dolaşım uygulamaları kapsamında haklarının değerlendirilmesi ve belirlenmesi sorununu ortaya çıkarmaktadır.

Serbest dolaşım kavramı Avrupa Birliği ülkeleri arasında yer değiştiren Birlik vatandaşı kişiler açısından gündeme gelmektedir. Ancak söz konusu serbest dolaşım kavramı, henüz Avrupa Birliği üyesi olmayan ülke vatandaşları için de geçerli olmaktadır. Örneğin, Türk vatandaşları için de Avrupa Birliği ülkeleri açısından serbest dolaşım uygulamaları geçerli olmakta, bu kişilere özgü hak ve yükümlülükler belirlenmektedir.

Serbest dolaşım kavramı en genel ifadeyle Avrupa Birliği ülkeleri içinde Birlik vatandaşlarının herhangi sorunla karşılaşmadan serbestçe hareket edebilmeleridir. Kişilerin bu şekilde serbestçe hareket edebilmeleri ve bulundukları ülkenin işgücü piyasasına katılımları ülkeler açısından bazı getiriler sağlamasının yanında olumsuzluklara da sebep olabilmektedir.

Çalışma hakkını kullanımın en doğal getirilerinden biri de sosyal güvenlik uygulamaları kapsamında kişilerin geleceklerinin güvence altına alınmasıdır. Sosyal güvenlik uygulamaları genellikle o ülke vatandaşları için geçerli olmakla birlikte, ülke içinde farklı ülke vatandaşlarının da bulunması durumunda yeni uygulamaların geliştirilmesini ve yürürlüğe konulmasını zorunlu kılmaktadır. Ancak bu durumda birden fazla sistemin birbirine entegrasyonu sorununu ortaya çıkarmaktadır. Avrupa Birliği mevzuatında ise söz konusu bu karmaşıklığın ve koordinasyon sorununun giderilmesi adına ortak bir mevzuat oluşturulmaya çalışılmış, bu doğrultuda da Avrupa Birliği Direktifleri ile Birlik vatandaşlarının sosyal güvenlik hakları korunmaya ve devam ettirilmeye çalışılmaktadır.

Söz konusu bu çalışmada, öncelikle işçilerin serbest dolaşımı kavramı hakkında genel bir açıklama yapıldıktan sonra, Avrupa Birliği ülkelerinde serbest dolaşım hakkına değinilecektir. Daha sonra ise sigorta kolları bakımından serbest dolaşım hakkının sosyal güvenlik uygulamalarının nasıl ele alındığına ilişkin Birlik mevzuatı üzerinden genel bir değerlendirme yapılacaktır.

İşçilerin Serbest Dolaşımı Kavramı

Avrupa Birliği'ne üyeliğin devletlere sağladığı en önemli getirilerden biri üye ülke vatandaşlarının "Birlik Vatandaşı" olarak kabul edilmesidir. Bu anlamda Avrupa Birliği'ne üye ülkelerde kişilerin serbest dolaşımının en önemli unsurlarından biri de Birlik vatandaşlığı olmaktadır. Birlik vatandaşlığı ile kişiler, üye ülke vatandaşlıklarının üzerinde, uluslarüstü bir niteliğe sahip olmakta ve yeni hakların eklendiği üst bir hukuki statü elde etmektedirler. Üye ülke vatandaşlarının serbest dolaşımı ile hem kendilerine hem de onların aile üyelerine bulundukları ülkede bazı haklar ve ayrıcalıklar sunulmaktadır. Bunlar; eşit işlem görme, üye ülke egemenlik alanının tümünde uygulanabilirlik ve çalışma hakkıdır (Yılmaz, 2008, s. 5, 12-15). Bu doğrultuda çalışma hakkı ile birlikte ortaya çıkan kavram da "işçilerin serbest dolaşımı" kavramı olmaktadır.

İşçilerin serbest dolaşımı ile "herhangi bir engelle karşılaşmaksızın emeğin/işgücünün de Avrupa Birliği (AB) tek/ortak pazarında dolaşımı" kastedilmektedir. İşçilerin serbest dolaşımı; bir işverene bağlı olarak gelir getiren bir faaliyette çalışan Avrupa Birliği üyesi ülke vatandaşı kişilerin, başka bir Avrupa Birliği ülkesinde de çalışma hakkının olmasını ve çalışma şartları, sosyal yardımlar ve vergileme gibi konularda bulunulan ülke vatandaşı işçilerle aynı ve eşit haklara tabi tutulmasını ifade etmektedir[1]. İşçilerin serbest dolaşımı, Avrupa Birliği tek/ortak pazarında serbest dolaşımın dört temel serbestiden biridir[2].

İşçilerin bulunduğu ülke açısından, işçilerin serbest dolaşımı ile işçilerin özel mesleki yeterlilik ve yetkinliklerinden yararlanılması, işverenlerin sermaye/işgücü oranını içeren bir teknolojiyi seçme fırsatının bulunması, üretim maliyetlerinin işgücü piyasasının yapısı oranında eşitlenmesi gibi yararlar sağlanacağı belirtilmektedir. İşçilerin geldikleri ülke açısından ise işsizlik sorunun azalacağı, orijin ülkeye geri dönenlerin mesleki beceri ve yetkinlikleri ile kazançlarının ülke için yararlı olabileceği ifade edilmektedir (Özdemir, 1999, s. 7-8).

Avrupa Birliği Ülkelerinde Serbest Dolaşım Hakkı

Serbest dolaşma/dolaşım ve yerleşme serbestisi hakkı işçiler, bağımsız çalışanlar, hizmet üretenler ile bu hizmetten yararlananlar, iş arayanlar, emekliler, öğrenciler gibi farklı kategorilerdeki kişiler için geçerlidir (Köktaş, 1999, s. 133). Avrupa Birliği hukuk sistemi içinde işçilerin serbest dolaşımının birincil hukuk kaynakları Avrupa Birliği kurucu anlaşmalarıdır (Çağatay, 2008, s. 5; Özdemir, 1999, s. 11). Avrupa Birliği'nin her vatandaşı, Avrupa Birliği Temel Haklar Bildirgesi'ne göre Birliğe üye

1 https://www.ab.gov.tr/67.html (Erişim Tarihi: 10.12.2022).
2 Diğerleri; sermayenin serbest dolaşımı, hizmetlerin serbest dolaşımı ve malların serbest dolaşımıdır.

ülkelerin sınırları içerisinde serbestçe hareket etme özgürlüğüne ve ikamet etme özgürlüğüne sahiptir. Aynı zamanda, Birliğe üye ülkede kanuni olarak ikamet eden üçüncü ülke vatandaşları da, Avrupa Birliği'ni kuran anlaşmalara uygun olarak dolaşım ve ikamet özgürlüğü hakkına sahip olabilmektedir[3].

Avrupa Kömür Çelik Topluluğunu Kuran Antlaşma'nın 69. maddesi, Avrupa Atom Enerjisi Topluluğunu Kuran Anlaşma'nın 96. maddesi ve Avrupa Ekonomik Topluluğu Anlaşması'nın 48-51. maddeleri Birlik içinde serbest dolaşım hakkını tanıyan doğrudan düzenlemelerdir.

Avrupa Kömür Çelik Topluluğunu Kuran Antlaşma'nın 69. maddesinde "Üye Devletler, sağlık ve kamu düzeninin temel gerekleri sonucu getirilen sınırlamalar saklı kalmak kaydıyla, Üye Devletler uyruğu ve kömür veya çelik üretiminde gereken niteliklere sahip oldukları kabul edilen işçilerin kömür ve çelik endüstrilerinde istihdam edilmeleri konusunda uyrukluk esasına dayalı her tür kısıtlamadan kaçınmayı taahhüt ederler.....*Sınır işçileri ile ilgili özel tedbirler saklı kalmak kaydıyla, Üye Devletler, kendi uyrukları ile göçmen işçiler arasında ücret ve çalışma koşullarında her türlü ayrımcılığı yasaklar; özellikle sosyal güvenliğe ilişkin hükümlerin işgücü dolaşımını engellemesini temin etmek için kendi aralarında gerekli düzenlemeleri yapar*...." hükmü yer almaktadır.

Avrupa Atom Enerjisi Topluluğunu Kuran Anlaşma'nın 96. maddesinde "Üye Devletler kamu düzeni, kamu güvenliği ve kamu sağlığıyla ilgili temel zorunluluklardan kaynaklanan sınırlamalar saklı kalmak kaydıyla, nükleer alanda nitelikli işgücü istihdamı konusunda, Üye Devletlerden herhangi birinin vatandaşlarına karşı uyrukluk esasına dayalı her türlü kısıtlamayı kaldırırlar...." hükmü düzenlenmektedir.

Avrupa Birliği'ne üye ülkelerde sermayenin, işçilerin/çalışanların, malların ve hizmetlerin serbest dolaşımı Avrupa Ekonomik Topluluğu'nu kuran anlaşmalarca güvence altına alınmış ve en temel hükümleri bu Anlaşmada açıkça belirtilmiştir. Bu hükümler;

48. maddesi (*"İşçilerin Topluluk içinde serbest dolaşımı en geç geçiş döneminin sonuna kadar sağlanmış olur. Bu serbest dolaşım, Üye Devlet işçileri arasında istihdam, ücret ve diğer çalışma koşulları konusunda, uyrukluk esasına dayalı her tür ayırımcılığın kaldırılmasını gerektirir. Serbest dolaşım kamu düzeni, kamu güvenliği veya kamu sağlığı sebebiyle haklı görülebilecek sınırlamalar saklı kalmak kaydıyla; fiilen yapılmış iş tekliflerini kabul etme, bu amaçla Üye Devletlerin toprakları içinde serbestçe dolaşma,* Üye Devletlerin birinde o devlet uyruklarının istihdamını düzenleyen yasa, tüzük ve idari düzenlemelere uygun olarak herhangi

3 https://www.avrupa.info.tr/tr/avrupa-birligi-temel-haklar-bildirgesi-708 (Erişim Tarihi: 10.12.2022).

bir iş yapmak amacıyla oturma, bir Üye Devlette bir işte çalıştıktan sonra komisyonca hazırlanacak uygulama yönetmelikleri vasıtasıyla belirlenecek düzenlemelere uyarak o Üye Devlet topraklarında bulunma hakkını içerir.*"*),

49. maddesi ("*Konsey,.... Avrupa Parlamentosu ile işbirliği yaparak, Ekonomik ve Sosyal Komiteye de danıştıktan sonra nitelikli çoğunlukla yukarıdaki maddede tanımlandığı şekilde işçilerin serbest dolaşımını aşamalı olarak gerçekleştirmek için direktif veya tüzükler vasıtasıyla özellikle ..... ister Üye Devletler arasında daha önce akdedilen Antlaşmalardan, ister ulusal mevzuattan kaynaklansın, kalmaları işçilerin dolaşımlarının serbestleştirilmesine engel teşkil edebilecek idari uygulama ve usullerle işe alınma sürelerini sistemli ve aşamalı bir biçimde ortadan kaldırarak, serbestçe iş seçme konusunda diğer Üye Devlet işçilerine ilgili devlet işçilerine konulandan farklı şartlar yerine getiren, Üye Devletler arasında daha önce yapılan Antlaşmaların veya iç mevzuatın öngördüğü tüm süre ve diğer kısıtlamaları sistemli ve aşamalı bir şekilde bir ortadan kaldırarak... gerekli tedbirleri alır."*).

51. maddesi ("*Konsey, Komisyonunun önerisi üzerine, oybirliği ile karar alarak, işçilerin serbest dolaşımını sağlamak amacıyla sosyal güvenlik alanında gerekli tedbirleri alır. Bu amaçla göçmen işçilere ve bakmakla yükümlü oldukları kişilere, sosyal yardıma hak kazanılması, bu hakkın korunması ve bu yardım miktarının hesaplanması için çeşitli ülkelerin mevzuatındaki bütün sürelerin birleştirilmesine, Üye Devletlerin topraklarında yerleşik kişilere ödemelerde bulunulmasına imkân verecek düzenlemeler yapar."*)'dir.

Serbest dolaşım hakkının dolaylı düzenlemelerle daha fazla genişletildiği dikkat çekmektedir. Serbest dolaşım hakkı kapsamındaki dolaylı mevzuat hükümlerinin yer aldığı düzenlemeler şu şekilde sıralanabilir (Demirkaya, 2020, s. 66; Sevimli ve Reçber, 2014, s. 403; Çağatay, 2008, s. 8-9; Köktaş, 1999, s. 104-105):

İşçilerin Birlik içinde dolaşmaları ve ikametlerine ilişkin kısıtlamaların kaldırılmasına yönelik 68/360 sayılı Direktif,

Üye ülkede işçilerin çalışmaya başlamalarından sonra, ülkedeki oturma/ikamet haklarını düzenlenmesine ilişkin 1251/70 sayılı Tüzük,

Avukatların hizmet serbestliklerini düzenleyen 77/249 sayılı Direktif,

Birlik içerisinde işçilerin serbest dolaşım haklarına ilişkin 1612/68 sayılı Tüzük[4],

4 Tüzük, Avrupa Ekonomik Topluluğu Anlaşmasının 48. maddesine göre hazırlanmıştır. Tüzükte, iş imkânları, çalışma koşullarında eşitlik, işçiler ile ailelerine sağlanan sosyal haklar ve vergi indirimleri konusunda düzenlemeler yer almıştır. Üye ülke vatandaşı işçiler arasındaki farklılıkların giderilerek ayrımcılık yapılması engellenmiş; üye ülke vatandaşı işçilerin

Kamu güvenliği, kamu düzeni ya da kamu sağlığının korunması üye ülkelerdeki serbest dolaşım hakkına ilişkin hükümlere getirilebilecek istisnalarının düzenlendiği 64/221 sayılı Direktif,

İkamet hakkı ve diğer ilgili hükümler hakkında Birlik içinde üye ülkelerin vatandaşlarının dolaşımları ve ikametlerindeki kısıtlamaların kaldırılmasına ilişkin 73/148 sayılı Direktif,

Birlik vatandaşlarının başka bir üye ülkede çalışmalarının ardından, ülkedeki yerleşme haklarının düzenlenmesine ilişkin 75/34 sayılı Direktif,

Profesyonel eğitimin sona ermesi ve kısa süreli stajın ardından alınan yüksek eğitim diplomasının tanınması konusundaki 89/48 sayılı Direktif,

Oturma hakkının düzenlendiği 90/364 sayılı Direktif,

Mesleki çalışma faaliyetlerini sona erdiren işçiler ve serbest çalışan kişilerin ikametlerinin düzenlendiği 90/365 sayılı Direktif,

Öğrencilerin ikamet/oturma hakkına ilişkin 90/366 sayılı Direktif,

Profesyonel vasıfların/yeteneklerin tanınması hakkında Avrupa Parlamentosu ve Konseyinin 2005/36 sayılı Direktifine yapılan Ek II'yi değiştiren 623/2012 sayılı Komisyon Tüzüğü,

Birlik vatandaşları ile ailelerinin, üye ülkelerde serbest bir şekilde dolaşım ve ikamet hakkını düzenleyen Avrupa Parlamentosu ve Konseyi'nin 2004/38 sayılı Direktifi (Direktif ile serbest dolaşım hakkıyla ilgili tek bir mevzuatın oluşturulması da hedeflenmektedir),

İşçilerin (hizmet sağlama kapsamında) görevlendirilmesine ilişkin Avrupa Parlamentosu ve Konseyinin 612/68 sayılı Tüzüğü,

Irk ya da etnik kökenleri dikkate alınmaksızın kişiler arasında eşit işlem ilkesinin uygulanmasına yönelik 2000/43 sayılı Konsey Direktifi.

Görüldüğü üzere, Avrupa Birliği mevzuatı içerisinde serbest dolaşım hakkını düzenleyen doğrudan ve dolaylı hükümlerin yer aldığı birçok düzenleme bulunmaktadır. Söz konusu düzenlemelerle Avrupa Birliği üye ülkeleri içerisinde hareket eden işçilerin ve diğer ilgili kişilerin hakları koruma altında alınmakta, farklı ülke mevzuatlarından kaynaklanan hak kayıpları en aza indirilmeye çalışılmaktadır.

çalıştıkları üye ülkeye ailelerini getirme hakkı da düzenlenmiştir ve serbest dolaşımın teşviki amaçlanmıştır (Bilgin, 2010, s. 4). Tüzük vatandaşlığa esas muamele farklılıklarını ortadan kaldırmakta ve işçiye, işçinin eşi, 21 yaşın altındaki çocukları ve bakmakla yükümlü olduğu kişilere, ayrıca işçinin ve eşinin anne-babasıyla bakmakla yükümlü oldukları yaşlı kişilere uygulanmaktadır (Çağatay, 2008, s. 9-10).

Serbest Dolaşım Hakkının Sosyal Güvenlik Sistemlerinin Koordinasyonu Bakımından Değerlendirilmesi

Avrupa Birliği Temel Haklar Bildirgesine göre Birlik; Birlik mevzuatı ve ulusal mevzuatla ile uygulamalardaki usullere göre hastalık, iş kazası, doğum, bakıma muhtaçlık ya da yaşlılık gibi durumlar ile işten çıkarılma halinde koruma sağlayan sosyal güvenlik destekleri ve sosyal hizmetlerden yararlanılması hakkını tanıyarak saygı gösterilmesini sağlamaktadır (m. 34/1). Avrupa Birliği ülkelerinde kanuni olarak ikamet eden ve dolaşan tüm kişiler, Topluluk Hukuku ve ulusal mevzuata ve uygulamalardaki sosyal güvenlik yardımları ve sosyal avantajlardan yararlanma hakkına sahip olmaktadırlar (m. 34/2). Birlik aynı zamanda, Topluluk Hukuku ve ulusal kanunlarda belirtilen usullere göre sosyal dışlanma ve yoksullukla mücadele için yeterli imkânlarına sahip olmayan kişiler için uygun bir yaşam standartı sağlanması amacıyla sosyal yardımlardan ve konut yardımlarından hakkını kabul ederek saygı göstermektedir (m.34/3).

İşçilerin sosyal güvenlik haklarının koordinasyon içinde değerlendirilmesi, Avrupa Birliği'nde işçilerin serbest dolaşım hakkını daha etkin kullanabilmeleri için gereken en önemli hususlardan biridir. Sosyal güvenlik sistemlerinin koordinasyonun temel amacı; serbest dolaşım hakkını kullananların sosyal güvenlik haklarının korunması amacıyla, ulusal sosyal güvenlik sistemlerine koordinasyonun sağlanmasıdır (Yılmaz, 20008, s. 57). Bu durum, Birlik içerisinde iş arayan veya çalışan kişiler açısından, orijin ülkelerinde sahip oldukları sosyal güvenlik haklarının korunması bakımından da son derece önemlidir.

Serbest dolaşım halindeki işçiler, sosyal güvenlik yapılarının ülke sınırlarından ve üye ülkelerin sistemlerinin farklı ve uyumsuz olması sebebiyle bazı sorunlarla karşılaşabilmektedirler. Farklı ülke vatandaşı işçiler, bazen genel olarak tüm yardımlara hak kazanabilirken, bazen de uzun süreli yardımlara özellikle de yaşlılık aylığına hak kazanırken birtakım sorunlarla karşılaşabilmektedirler. Söz konusu sorunlar; başka bir üye ülkeye giderken borçlanılan sürelerin kaybedilmesi ve orijin ülkeye dönülmesi sonucunda yardım haklarının kaybedilmesi sebebiyle sorun yaşamaktadırlar. Birden çok ülkede çalışması bulunanlar yaşlılık aylığına hak kazanılması için (tam bir aylık kazanmada) uzun süre sigortalılık süresini tamamlamak zorunda kalmaktadırlar. Serbest dolaşım halindeki işçiler de genellikle uzun süreli olarak bir sisteme dâhil olamadıkları için uluslararası anlamda bir koordinasyonun sağlanması bu nedenle büyük önem taşımaktadır (Jorens, Lhernould and Roberts, 2011, s. 306).

Amsterdam Antlaşması'nın 42. maddesine göre işçilerin serbest dolaşımı için Antlaşma'nın 251. maddesinde açıklanan yönteme göre "göçmen işçiler ve bunların hak sahiplerinin hakların korunması ve ya-

pılacak yardımların tutarının hesaplanmasında Avrupa Birliği ülkelerinin kendi ulusal mevzuatlarına dâhil olan sürelerin hesaplanması ve sosyal yardımların kazanılması" ile "üye ülkelerde ikamet edenlere karşı sosyal yardımların ödenmesini sağlayacak bir sistemin kurulması" sağlanmalıdır (Küser, 2019, s. 48).

Birlik içinde dolaşan çalışanlara/işçilere (serbest çalışanları da kapsamak üzere) ve aile üyelerine yönelik sosyal güvenlik programlarının uygulanması hakkındaki 71/1408 sayılı Konsey Direktifi[5]; işçilere, serbest çalışanlara ve bunların aile üyelerine ulusal sosyal güvenlik yardımlarının uygulanması bakımından koordinasyonu sağlayan en önemli Birlik mevzuatı olarak kabul edilmektedir. Direktife göre üye ülke mevzuatına göre hak kazanılmış bir ödenek, ilgilinin başka bir üye ülkede olması sebebiyle indirilemez veya kesilemez (m. 10). Aynı zorunlu sigortalılık süresine ilişkin aynı türden birden fazla yardım ile de birleştirilemez. Fakat söz konusu bu kural, yardımların tasfiyesi/nakli, ek yardımların tahsisi, malullük derecesinin artması ile malullük aylığının yaşlılık aylığına çevrilmesi halinde uygulanmamaktadır. Malullük yardımları ile erken yaşlılık yardımları ilgilinin başka bir üye ülkede çalışması halinde kesilmektedir (m. 12). Direktifte hastalık ve analık sigortası (m. 18-39), yaşlılık ve ölüm sigortası (m. 44-51), iş kazası ve meslek hastalığı sigortası (m. 5-63), işsizlik ve aile yardımları sigortası (m. 72-79) ile çocukların ve yetimlerin durumları ayrı ayrı düzenlenmiştir. 71/1408 sayılı Direktif, 102 sayılı ILO Sözleşmesi'nde yer alan sosyal güvenlik dallarıyla ilgili tüm mevzuat uygulamalarında kullanılmaktadır (Jorens, Lhernould and Roberts, 2011, s. 102). Direktif, işçilere Avrupa Birliği ülkeleri içinde hangi ülkeye giderlerse gitsinler, sosyal güvenlik haklarının uyumlu bir şekilde sağlanmasının ve devam edilebilmesi amacını taşımaktadır (Küser, 2019, s. 50).

74/1408 sayılı Direktifin uygulanma ilkelerini gösteren 574/72 sayılı Direktif ile üye ülkelerde hangi yardımlardan sorumlu olacak ülke kurumunun, gerekli belgeler, yardımın alınması için yerine getirilmesi gerekli işlemler, bir üye ülkede yer alan yetkili birimin hangi durumlarda bahsi geçen yardımı ödeyeceği gibi detaylara yer verilmektedir (Ayhan, 2004, s. 22- 23).

574/72 sayılı Direktif ve 74/1408 sayılı Direktif dışında yer alan diğer düzenlemeler şunlardır[6] (ZUS, 2017, s. 14-15; Avrupa Birliği Temel Haklar Ajansı, 2015, s. 255-256):

5 Direktif, 883/2004 sayılı Tüzükle/Direktifle güncellenmiştir.

6 2004/38 sayılı Serbest Dolaşım Yönetmeliği (24. ve 14. maddeleri) ve 883/2004 sayılı Sosyal Güvenlik Koordinasyonu Tüzüğünü düzelten 465/2012 sayılı Tüzük, Avrupa Ekonomik Alanı (AEA) vatandaşlarının üçüncü ülke aile üyeleri için geçerliyken; 859/2003 ve 1231/2010 sayılı düzenlemeler Avrupa Birliği içerisinde hareket eden üçüncü ülke vatandaşları hakkında geçerlidir (Avrupa Birliği Temel Haklar Ajansı, 2015, s. 178).

Kişilerin serbest dolaşım hakkı kapsamında sosyal güvenlik sistemlerinin koordinasyonu hakkındaki 883/2004 sayılı Tüzük (Direktif),

883/2004 sayılı Tüzüğün uygulanma sürecini ortaya koyan 987/2009 sayılı Direktif,

987/2009 sayılı Tüzüğü ve 883/2004 sayılı Direktifi değiştiren Avrupa Parlamentosu ve Konseyinin 465/2012 sayılı Tüzüğü,

Yalnızca uyrukluğu nedeniyle kapsamda olmayan üçüncü ülke vatandaşlarının 883/2004 ve 987/2009 sayılı Tüzüklerinin kapsamına alındığı Avrupa Parlamentosu ve Konseyinin 1231/2010 sayılı Tüzüğü,

Kadın ve erkeklere sosyal güvenlik hakkında eşit muamele ilkesinin hakkındaki 7/79 sayılı Konsey Direktifi,

Yurt dışı sağlık hizmetlerinde hasta haklarının uygulanması konusundaki 24/2011 sayılı Avrupa Parlamentosu ve Konseyi Direktifi.

Sosyal güvenlik sistemlerinin koordinasyonu konusunda büyük önem taşıyan 883/2004 sayılı Direktif ile birlikte serbest dolaşım ilkesinin sınırların dışında uygulanması da düzenlenmiştir. Bir önceki Direktiften (1408/71 sayılı Direktif) farklı olarak bu Direktifle eşit işlem ilkesi güçlendirilmiş/desteklenmiş; sınır işçileri, aile ve sağlık yardımları konusunda yenilemeler yapılmıştır. Ayrıca babalık yardımlarını da içermesi ile ilgili yeni kurallar belirlenmiş ve ön emeklilik yardımları kısmen de olsa koordine edilmeye çalışılmıştır. Direktifin 2. maddesinde "*Bu Direktif bir üye devletin vatandaşlarına, bir üye devlette ikamet eden ve bir veya daha fazla üye devletin mevzuatına tabi olan vatansız kişilere ve mültecilere, ayrıca bu kişilerin ailelerine ve geride kalan dul ve yetimlerine uygulanır. Aynı zamanda bir veya daha fazla üye devletin mevzuatına tabi olan dul ve yetimlere bir üye devletin uyruğunu taşımaları halinde veya kişilere ve mültecilere üye devletlerin birinde ikamet etmeleri halinde uygulanır*." hükmü yer almaktadır. Bu hükme göre Avrupa Birliği üyesi ülkelerde ve Avrupa Serbest Ticaret Birliği (EFTA) üyesi ülkelerde Direktif kapsamına girmektedir ve her ülkenin kendi ulusal kanunları uyruğuna sahip olanları belirlemektedir. Bu ülkeler dışındaki ülkelerin uyruğunu taşıyan kişiler üçüncü ülke vatandaşı olarak nitelendirilmekte ve Direktifin kişisel kapsamının dışında kalmaktadır. Avrupa Birliği'nde üçüncü ülke vatandaşlarının sosyal güvenlik hakları 859/2003 sayılı Direktif ile koordine edilmektedir ve üçüncü ülke vatandaşları 859/2003 ve 1478/71 sayılı Direktiflerin kapsamında yer almaktadırlar. Başlangıçta ekonomik olarak faal olan kişiler kapsamda iken, yapılan revizyonlarla Direktifin kapsamı genişletilmiş ve tüm kişiler (iş akdiyle veya bağımsız çalışanlar, öğrenciler, emekliler, devlet memurları, çalışmayan kişiler, aileleri ile dul eş ve yetimleri) ulusal mevzuatlarına göre sigortalı bulunan tüm Avrupa

Birliği vatandaşlar kapsama alınmıştır. Direktifin 3. maddesinde belirtilen hastalık, analık ve babalık, malullük, yaşlılık, işsizlik, iş kazası ve meslek hastalığı, dul ve yetim, ölüm, ön emeklilik ve aile yardımları ile ilgili mevzuata ve Direktifin 70. maddesi kapsamına girenlere özel primsiz nakdi yardımlara uygulanmaktadır. Savaş mağdurlarına, suikast ya da terör eylemleri mağdurlarına, devlet görevlerini yerine getirirken mağdur olanlara, siyasi ya da dini baskı sebebiyle mağdur olanlara, toplu iş sözleşmesi yardımlarına, özel doğum ya da evlat edinme yardımlarına uygulanmamaktadır (Jorens, Lhernould and Roberts, 2011, s. 68, 112, 126, 128, 140, 144, 148). Ayrıca belirtmek gerekir ki, Direktifin 11. maddesine göre bir kişi yalnızca tek bir ülkenin mevzuatına tabi olmaktadır.

Ayrıca Avrupa Birliği Temel Haklar Şartı'nın 34. maddesine ve 35. maddesine göre de Birlik ülkelerinde serbest dolaşanların işçilerin sosyal güvenlik hakları ve sağlık hakları korunmaktadır. Şartın 34. maddesinde "*Birlik, Topluluk hukuku ve ulusal yasalar ile uygulamalarda belirtilen usullere göre doğum, hastalık, iş kazaları, bakıma muhtaç olma veya yaşlılık gibi durumlarda ve işten çıkarılma durumunda koruma sağlayan sosyal güvenlik yardımları ve sosyal hizmetlerden yararlanma hakkını tanımakta ve saygı göstermektedir. Avrupa Birliğinde yasal olarak ikamet eden ve dolaşan herkes, Topluluk hukuku ve ulusal yasallar ile uygulamalara göre sosyal güvenlik yardımları ve sosyal avantajlardan yararlanma hakkına sahiptir. Birlik, topluluk hukuku ve ulusal yasalar ile uygulamalarda belirtilen usullere göre sosyal dışlanma ve yoksullukla mücadele için yeterli imkânlara sahip olmayan herkes için uygun bir yaşam sağlamak amacıyla sosyal ve konut yardımından yararlanma hakkını kabul etmekte ve saygı göstermektedir*." hükmü yer almaktadır. Şartın 35. maddesi ise "*Herkes ulusal yasalar ve uygulamalarda belirtilen şartlar çerçevesinde koruyucu sağlık hizmetlerinden yararlanma hakkına ve tıbbi tedaviden yararlanma hakkına sahiptir. Bütün Birlik politikaları ve faaliyetlerinin tanımlanmasında ve uygulanmasında yüksek bir insan sağlığı koruması sağlanmalıdır*." şeklinde düzenlenmiştir.

Avrupa Birliği ülkeleri içinde işçilerin serbest dolaşım ilkesini uygulamak için ülkeler, genellikle farklı üye ülkelerde çalışanların yaşlılık ya da malullük aylığına hak kazanması konusunda olumsuz durumlarla karşılaşmayacaklarını garanti etmektedirler. Üye ülkelerin sosyal güvenlik sistemlerinin koordinasyonu bu amaca hizmet etmektedir. Böylece, her üye ülkenin yürürlükteki mevcut sosyal güvenlik sistemlerinin ve yapılarının sosyal yardımlar açısından sigorta primleri açısından koordinesi gereklidir. Ayrıca unutulmamalıdır ki, Avrupa Birliği'nin sosyal güvenlik ile ilgili düzenlemeleri tüm üye devletler için geçerlidir ve ulusal mevzuat

düzenlemeleriyle çakışması durumunda, bunların üzerinde bir önceliğe sahiptir[7].

Yaşlılık aylığına hak kazanılması

Sosyal güvenlik sisteminin en temel yardımlarından biri olan yaşlılık/emeklilik aylığı kişilerin çalışamadıkları ya da çalışmadıkları dönemde yaşamlarını idame ettirmek için gerekli olan gelir güvencesini sağlaması bakımından oldukça önemlidir. Kişiler kendi ülkelerinde ya da farklı ülkelerde çalışmış olsalar dahi çalışmadıkları dönemleri garanti altına almak istemekte, bu nedenle farklı ülkelerdeki çalışmaları sebebiyle de yaşlılık aylığı elde etmek için gereken koşulları sağlamaya çalışmaktadırlar. Kişilerin vatandaşı oldukları ülkeden yaşlılık aylığı alma hakları olduğu gibi farklı ülkelerde çalışmalarının bulunması halinde çalıştıkları ülke mevzuatları, kendi ülke mevzuatları veya uluslararası düzenlemeler uyarınca çalışma sürelerinin birleştirilmesi ya da doğrudan hak kazanılması sonucunda yaşlılık aylığı alma hakları bulunmaktadır.

Yaşlılık yardımları uzun vadeli nakdi yardımlar olduğu için yardımların ödenmesi noktasında koordinasyonun da sağlanması adına tek bir üye ülke sorumlu tutulmaktadır. Uzun vadeli yardımların giderleri daha fazla olduğu için bir kişiye ait çalışma yaşamının iki ya da daha fazla ülkede geçmesi durumunda masrafların dağılımıyla ilgili olarak üye ülkeler arasında eşitliğin sağlanması sorunu ortaya çıkmaktadır. Bu nedenle koordinasyonun sağlanması için uzun vadeli yardımlar açısından masrafların işçilerin çalıştığı üye ülkeler arasında paylaştırılması yapılmaktadır. Bu yaklaşım doğrultusunda, işçilerin en uzun süre boyunca çalıştıkları ya da en son çalıştıkları üye ülkenin tüm masrafları/giderleri üstlenmesi yerine, çalışmanın geçtiği ülkenin işçinin o ülkede çalıştığı süre kadar kısmi aylık ödemesi esası uygulanmaktadır (Jorens, Lhernould and Roberts, 2011, s. 308).

Avrupa Birliği mevzuatı, yaşlılık aylıklarının koordinasyonu bakımından sosyal güvenlik düzenlemeleri ile ilgili geniş bir mevzuata sahiptir. Avrupa Parlamentosu ve Konseyi'nin 883/2004 sayılı Direktifi ile bu Direktifin uygulanmasına ilişkin süreci açıklayan 987/2009 sayılı Tüzüğü[8] yaşlılık aylıklarının düzenlenmesi bakımından bu noktada son derece önemlidir.

883/2004 sayılı Direktife göre "ön emeklilik yardımları belirli bir yaştan itibaren gelir getirici faaliyetleri azaltan, durduran veya askıya alan işçilere yaşlılık aylıklarını ya da ilgili kişinin yetkili devletin iş

7 http://www.zus.pl/swiadczenia/emerytury-i-renty-dla-osob-pracujacych/zamieszkalych-za-granica (Erişim Tarihi: 28.07.2018).

8 Tüzük, yalnızca vatandaşlıkları yüzünden söz konusu düzenlemelerin kapsamında olmayan üçüncü ülke vatandaşlarına ilişkindir.

bulma hizmetlerine kayıtlı olması koşulu barındırmayan erken emeklilik aylıklarını alacak yaşa kadar verilen erken yaşlılık ve işsizlik yardımları dışındaki tüm nakdi yardımları kapsamaktadır. Ön emeklilik yardımları, normal emeklilik yardımları, normal emekliliğe hak kazanma yaşına erişilmeden önce sağlanan bir yardım olan ve söz konusu yaşa erişildiğinde de ödenmeye devam eden ya da başka bir yaşlılık yardımıyla değiştirilen erken yaşlılık yardımlarından farklılık göstermektedir." (m.1/x). Aksi belirtilmediği durumlarda da, mevzuata uygun yardım hakkının elde edilmesinde, sürdürülmesinde, süresinin belirlenmesinde ya da yeniden kazanılmasında, mevzuat kapsamına dahil olunmasında, zorunlu veya isteğe bağlı olarak devam ettirilen sigortalarda sigortalılığı iş sözleşmesi, bağımsız çalışma ya da ikamet hakkına bağlayan ülkedeki yetkili sigorta kurumu, diğer ülkelerde geçen söz konusu sigortalılığı, kendi mevzuat hükümleri kapsamında geçmiş gibi kabul ederek işlem yapmaktadır. Bu doğrultuda da, her üye ülke kendi ulusal yaşlılık aylığı programına göre hangi süreleri sigorta süresi olarak kabul ettiğine karar vermektedir (m. 6). Ayrıca Direktifin 66. maddesine göre de ön emeklilik yardımları kendi hesabına çalışma ya da çalışma süresindeki sigortalılık süresinin tamamlanma koşullarına bağlı olduğundan hak kazanmak için herhangi bir sigorta birleştirilmesi mümkün olmamaktadır (Jorens, Lhernould and Roberts, 2011, s. 150-152). Direktifin 57. maddesine göre de, söz konusu sigortalılık sürelerinin, yalnızca bu sürelerin dikkate alınması ile ulusal mevzuata göre hak kazanılmasının sağlanmaması halinde ise üye ülkenin bir yıldan kısa süreli sigortalılık süreleri için herhangi bir hak sağlaması gerekmemektedir.

883/2004 sayılı Direktif, dolaşım halindeki işçilerin ve diğer ilgili kişilerin yaşlılık aylıklarının güvence altına alınabilmesi adına dört temel ilke benimsemiştir. Söz konusu ilkeler; eşit işlem, hangi ülke mevzuatının uygulanabilir olduğunun belirlenmesi, sigortalılık sürelerinin birleştirilmesi ve yardımların ihracıdır. Aynı zamanda iyi yönetim ilkesinin de yaşlılık aylıkları konusunda uygulanabilir olduğu ifade edilmektedir (Jorens, Lhernould and Roberts, 2011, s. 308).

Kişilerin birden fazla Avrupa Birliği ülkesinde çalışmalarının varlığı halinde, her ülkede biriken yaşlılık/emeklilik haklarının bulunması mümkündür. Söz konusu haktan yararlanılması için en son çalışmanın olduğu ülkede ya da yaşanılan ülkedeki emeklilik kurumuna başvuruda bulunulması gerekir. İkamet edilen ülkede çalışmanın olmaması durumunda bu ülke, söz konusu talep, son çalışmanın yapıldığı ülke kurumuna iletmektedir. Son çalışmanın gerçekleştiği ülke ise bu talebi yönlendirmekten ve bütün ülkelerdeki primlerin ya da katkıların ödeme kayıtlarını bir araya getirilmesinden sorumludur. Üye ülkelerin bazılarında, ülkedeki geçerli emeklilik yaşına ulaşılmasından önce gerekli başvuru formunun, yetkili

emeklilik kurumuna gönderilmelidir. Birden fazla ülkeden yaşlılık aylığı almak, uzun bir süreyi alabileceği için emeklilik talebinden en az 6 ay önce, yetkili kurumlardan bilgi alınmalıdır. Yaşlılık aylığı için gerekli belgeler ülkeden ülkeye farklılık göstermekle birlikte, genellikle banka ve kimlik bilgilerinin verilmesi yeterlidir[9]. Farklı üye ülkelerde geçen sigortalılık sürelerinin yaşlılık aylığına hak kazanılması için birleştirilmesi, Avrupa Birliği Antlaşması'nın 48. maddesiyle de güvence altına alınmıştır (Jorens, Lhernould and Roberts, 2011, s. 312).

Avrupa Birliği ülkelerinin bazılarında, emekli aylığı almak için bir süre beklemek gerekebilir. Yaşlılık aylığı sadece o ülkedeki (en son çalışmanın olduğu ya da en son ikamet edilen) yasal emeklilik yaşına gelindiğinde alınabilmektedir. Diğer üye ülkelerde birikmiş emeklilik hakkının varlığı durumunda ise hak kazanılan ülkedeki yasal emeklilik yaşına erişildikten sonra o ülkedeki kısmı alınabilecektir. Bu nedenle çalışmanın olduğu tüm ülkelerden yaşlılık aylığı almaya başlanacak tarihin değişmesine ilişkin durumların öğrenilmesi gerekir. Bir ülkeden yaşlılık aylığının daha önce alınıyor olması, tutarı etkileyebilir. Genellikle yaşlılık aylığı almak için belirli bir süre çalışmış olmak gerekir (bazı üye ülkelerde bu şart aranmamaktadır). Bu gibi durumlarda ülkenin yetkili emeklilik kurumuna başvurulmalı ve emeklilik hakkına sahiplik durumu değerlendirilmelidir. Yetkili emeklilik kurumu da çalışmanın gerçekleştirildiği diğer Avrupa Birliği ülkelerindeki tüm süreleri dikkate alarak hesaplama yapmaktadır. Bazı üye ülkelerde kısa süreli emekli aylığı verilmesi mümkün olmadığından, bir ülkede bir yıldan daha az süre kapsamda bulunulmasında özel durumlar söz konusu olabilir. Çalışma süresinin kısa süreli olduğu ülkedeki sigorta veya ikamet süresi kaybolmamakta, daha uzun süre çalışılan ülkedeki yaşlılık maaşının hesaplanmasında dikkate alınmaktadır. Çalışmanın gerçekleştiği her ülkedeki emeklilik kurumu yetkilileri sisteme ödenen katkıları/primleri, diğer ülkelerde ne kadar ödendiğini ve farklı ülkelerde ne kadar süreyle çalışıldığını incelemektedirler. Böylelikle her ülkenin emeklilik kurumu tüm Avrupa Birliği ülkelerinde geçen çalışma sürelerini dikkate alarak kendi ülkesinde geçen süre için emeklilik maaşını hesaplamaktadır. Bunu gerçekleştirmek için, tüm Avrupa Birliği ülkelerinde tamamlanan süreler bir araya getirilmekte ve tüm süre boyunca kendi sigorta planlarına yaptıkları katkılarla yaşlılık maaşının nasıl hesaplanacağına karar verilmektedir (teorik miktar olarak adlandırılmaktadır). Bu miktar o ülkede sigorta kapsamında geçen zamanı yansıtacak şekilde ayarlanmaktadır (orantılı menfaatler olarak adlandırılmaktadır). Başka ülkelerde tamamlanan süreye bakılmaksızın ulusal emekli maaşına hak kazanma koşullarının sağlanması halinde yetkili emeklilik kurumu da ulusal emeklilik maaşını hesaplamaktadır (bu bağımsız bir menfaat ola-

9 https://europa.eu/youreurope/citizens/work/retire-abroad/state-pensions-abroad/index_en.htm#shortcut-4_difference s-in-retirement-ages (Erişim Tarihi: 26.11.2018).

rak bilinmektedir). Yetkili ulusal emeklilik makamı daha sonra bağımsız menfaatleri ve orantılı menfaatleri karşılaştırarak, daha yüksek olan AB ülkesinden yaşlılık aylığını vermektedir. Yaşlılık maaşı, Avrupa Birliği üyesi ülkelerden birinde yaşanması durumunda ikametin bulunduğu ülkedeki banka hesabına, farklı bir ülkede yaşanması durumunda ise ödemeyi yapabilecek bir bankadan hesap açılmalıdır[10].

Serbest dolaşım halindeki işçilerin yaşlılık aylıklarının hesaplanmasında üç aşamalı bir süreç uygulanmaktadır. Bu doğrultuda her üye ülke ulusal mevzuatına göre bir aylık hesaplaması yapabilir (bağımsız aylık), oransal bir aylık hesaplayabilir ya da iki miktardan yüksek olanı sigortalıya verebilir. Ayrıca belirtmek gerekir ki, aylıkların çakışması durumunda 883/2004 sayılı Direktifin 53. ve 55. maddeleri uygulanmaktadır (Jorens, Lhernould and Roberts, 2011, s. 316).

Malullük ve ölüm aylığına hak kazanılması

Farklı AB ülkelerinde çalışmaları bulunan ve/veya yaşayan kişilerin emeklilik aylığına hak kazanması ve aylıkların ödenmesine ilişkin yukarıda açıklanan kurallar bu durumdaki kişilerin malullük ve ölüm aylıklarına hak kazanması için gerekli koşulları da içermektedir. Bu doğrultuda, malullük veya ölüm aylığına hak kazanan, kendi ülkesi dışında çalışmaları bulunan ve yaşayan kişilere ilişkin ödemeler yine yukarıdaki koşullar temel alınarak hesaplanmaktadır.

Malulen emeklilik aylığının ya da iş göremezlik aylığının talebi halinde çalışmanın yapıldığı her ülke durumu incelemekte ve farklı kararlara ulaşabilmektedir. Bu durumda bir ülke malul olarak değerlendirirken diğer ülke malul olarak değerlendirmeyebilir[11]. 883/2004 sayılı Direktifin 46/3. maddesine göre bir ülkenin kurumu tarafından bir kişinin malullük derecesiyle ilgili olarak alınan kararın, ülkelerin ulusal mevzuatlarının Direktifin ekinde belirtilen malullük derecelerinin koşulları hakkında uyumlu olmaları durumunda diğer ilgili ülkeler için de bağlayıcı olmaktadır. Diğer hallerde üye ülkeler kendi mevzuat hükümlerini uygulamaktadırlar. Direktifin aynı maddesine göre üye ülkelerdeki kurumlar, diğer üye ülkelerin kurumları tarafından düzenlenen rapor, belge ve idari bilgileri kendi ülkelerinde düzenlenmiş gibi dikkate almaları gerekir, Avrupa Birliği ülkelerinde ikili bir maluliyet sistemi[12] söz konusudur. (Jorens,

10 https://europa.eu/youreurope/citizens/work/retire-abroad/state-pensions-abroad/index_en.htm (Erişim Tarihi: 26.11.2018).

11 https://europa.eu/youreurope/citizens/work/retire-abroad/state-pensions-abroad/index_en.htm (Erişim Tarihi: 26.11.2018).

12 Söz konusu sistemler "A" ve "B" sistemleri olarak ifade edilmektedir. "A sistemi" hastalık sigortasına benzemekte, bu kapsamdaki yardım miktarı da sigortalılık süresine

Lhernould and Roberts, 2011, s. 332-336). Malullük aylığının gerekli koşulların sağlanması halinde yaşlılık aylığına dönüşmesi söz konusu olabilmektedir.

Bir kişi öldüğünde geride kalan hak sahiplerinin ölüm sigortasından yapılacak menfaatleri talep etme hakları bulunmakta, ancak bu durum menfaatler ve hak sahipleri açısından AB ülkeleri içinde farklılık göstermektedir[13]. Bazı Avrupa Birliği üyesi ülkeler de ölüm aylığı için ödeme yapmamaktadırlar. Bu nedenle eşlerden birinin yurt dışında çalışması varlığı halinde, ölüm aylığı alınıp alınamayacağının kontrol edilmesi gerekir[14]. Hak sahiplerinin talep edebileceği yardımlar ölüm aylığı ve ölüm yardımıdır. Avrupa Birliği'nde kabul gören ölüm aylığı, geride kalan yakın akrabalara ödenen ve ölen kişinin hak kazandığı ya da kazanacağı yaşlılık aylığının bir kısmına karşılık gelen tutardır. Ölüm aylığı için ölen yakının en son yaşadığı veya çalıştığı ülke emeklilik kurumuna başvurulmalıdır. Kurumun şartları incelemesinden sonra, sorumlu olan AB ülkesine iletilmektedir. Ölüm aylığını almanın ulusal mevzuattan kaynaklanan koşullarının yerine getirilememesi durumunda dul ödeneği (widowhood allowance) alınabilmektedir. Diğer bir uygulama olan ölüm yardımı ise bir defaya özgü olarak yapılmaktadır. AB ülkelerinin tümünde ölüm yardımı ödemesi söz konusu olmadığından, ölen kişinin yakınları hangi ülkenin sigorta sisteminin kapsamında olduğunu, bu ülkenin ölüm yardımı ödeyip ödemediği, ödemenin koşulları ve bu koşulların yerine getirilip getirilmediği kontrol edilmelidir. Ölüm aylığı ve ölüm yardımı için ölen kişinin kayıtlı olduğu sosyal güvenlik kurumuna (son yaşadığı ülkedeki) başvuruda bulunulmalıdır. Başvuru incelenerek sorumlu AB ülkesine iletilmekte, ölen kişinin birden fazla AB ülkesinden emekli aylığı alma hakkının bulunması halinde ölüm aylığı veya ölüm yardımı sosyal katkıların en çok ödendiği ülke ya da ölen kişinin yaşadığı ülke (bu ülkeden emekli aylığı alması koşuluyla) tarafından ödenmektedir. Her iki durumda da başvuru ölen kişinin en son yaşadığı ülke sosyal güvenlik ku-

bağlı değildir. Ayrıca kişinin malullüğün ortaya çıktığı sırada sigortalı olması malullük yardımına hak kazanılması konusunda belirleyici şarttır. "B sistemi" ise yaşlılık sigortasına benzemekle birlikte, kişinin uzun süredir sigortalı olması yardım miktarının da fazla olmasını sağlamaktadır.

13 https://europa.eu/youreurope/citizens/work/unemployment-and-benefits/death-grants/index_en.htm (Erişim Tarihi: 18.12.2022).

14 https://europa.eu/youreurope/citizens/work/retire-abroad/state-pensions-abroad/index_en.htm (Erişim Tarihi: 19.12.2022).

rumuna yapılmalıdır. Ölen kişinin emekli olup olmadığına bakılmaksızın aynı kurallar geçerlidir[15].

İşsizlik yardımlarına hak kazanılması

883/2004 sayılı Direktifte işsizlik sigortasına ilişkin bir hüküm bulunmamaktadır. Serbest dolaşan işçilerinde Avrupa Birliği üyesi bir ülkeden işsizlik yardımına hak kazanması konusunda da birleştirme ilkesinden yararlanabilmeleri mümkündür. Ayrıca birleştirme hakkından kendi adına ve hesabına çalışan kişiler de yararlanabilmektedir.

Hastalık yardımlarına hak kazanılması

Hastalık yardımları açısından 71/1408 sayılı Direktifin 18. maddesi doğrultusunda; ülkeler arasında dolaşımın kolaylaştırılması için sigorta, istihdam ya da ikamet sürelerinin tanımlanması şartıyla bir yardımı edinme, koruma veya geri kazanma hakkını tanıyan bir ülkenin yetkili kurumu, başka bir ülkenin mevzuatına tabi olunması ile tamamlanan istihdam, sigorta ya da ikamet sürelerini kendi ulusal mevzuatına göre tamamlanmış kabul etmektedir. Söz konusu bu hükme göre, 883/2004 sayılı Direktifin kapsamında olmasa bile benzeştirme ilkesinin artık uygulanmadığı anlamına gelmemektedir. Bu ilke, mevcut durumda tam olarak hastalık yardımlarına uygulanan sürelerin birleştirilmesi ve olayların benzeştirilmesi ilkeleri vasıtasıyla uygulanmaktadır (Jorens, Lhernould and Roberts, 2011, 266).

883/2004 sayılı Direktifin 21. maddesi doğrultusunda yetkili ülkenin dışında bir ülkede ikamet eden sigortalı bir kişi ya da sigortalının aile üyelerinin yetkili kurum mevzuatı doğrultusunda sağladığı nakdi yardımları alma hakkı bulunmaktadır (m. 21). Hastalık yardımlarının hesaplanması 883/2004 sayılı Direktifin 21/2 ve 21/3 maddesine göre belirlenmektedir. Yetkili ülkenin dışında bir üye ülkede ikamet eden sigortalının ve aile üyelerinin, ikamet ettikleri ülkenin mevzuat hükümlerine sigortalanmış gibi kabul edilmekte ve o mevzuata tabi olarak yetkili üye ülke adına ikamet ettikleri ülkeden ayni yardım alma hakkına sahiptirler (883/2004 sayılı Direktif, m. 17).

15 https://europa.eu/youreurope/citizens/work/unemployment-and-benefits/death-grants/index_en.htm (Erişim Tarihi: 26.11.2018).

Aile yardımlarına hak kazanılması

883/2004 sayılı Direktife göre aile yardımları; "avans nafaka ödemeleri ve özel doğum ve evlat edinme ödeneklerinin dışında kalan, aile giderlerini karşılamak için verilen tüm ayni ve nakdi yardımlar" olarak ifade edilmektedir. Bu doğrultuda aile yardımları aile masraflarını/harcamalarını karşılamayı amaçlayan tüm ayni ve nakdi yardımlardır. Aile yardımlarının da hak kazanılan ülkeden başka bir Avrupa Birliği üye ülkesine ihracı mümkündür.

Aile ödeneklerinin miktarı hesaplanırken çocuk başına düşen tüm muhtemel Avrupa Birliği aile yardımlarının toplam miktarı söz konusu ülkeler arasında kararlaştırılmaktadır. Her ülkenin çocuk ödemesi ve ebeveyn yardımı gibi ailenin hak kazandığı tüm yardımların toplanması ile hesaplanmaktadır (Jorens, Lhernould and Roberts, 2011, 404).

Genel Bir Değerlendirme

Serbest dolaşım kavramı, yalnızca Avrupa Birliği üye ülkelerinin vatandaşları açısından uygulanmakta olan, malların, kişilerin, hizmetlerin ve sermayenin dolaşımını ifade eden bir yapıdadır. Bu çalışmada ele alınan işçilerin/çalışanların serbest dolaşımı açısından konu ele alındığında, söz konusu dolaşım hakkının, çalışma yaşamının en önemli alanlarından biri olan sosyal güvenlik uygulamaları noktasında tekrar değerlendirilmesi gerektiği görülmektedir.

Sosyal güvenlik hakkı kişilerin geleceklerini güvence altına almalarını sağlayan en temel haklarından biridir. Sosyal güvenlik hakkı bakımından en önemli uygulamanın yaşlılık aylığının elde edilmesi olduğunu ifade etmek yerinde olacaktır. Kişilerin vatandaşı oldukları ülkelerin dışında çalışmaları halinde ilk sorguladıkları yaşlılık/emeklilik aylıklarının "nasıl elde edileceği", "birleştirme/transfer hakkının bulunup bulunmadığı" ya da "farklı ülke çalışmalarında yaşlılık aylığına hak kazanıp kazanmadıkları" noktasındaki sorular olmaktadır. Bu durum da özellikle yaşlılık aylığı bakımından, serbest dolaşımda bulunan çalışanlar açısından nasıl uygulama alanı bulacağı noktasında ortaya çıkmaktadır.

Avrupa Birliği mevzuatı içerisinde çalışanların serbest dolaşım hakkının doğrudan veya dolaylı olarak düzenlendiği birçok anlaşma, direktif veya tüzük bulunmaktadır. Birlik içerisinde işçilerin serbest dolaşımı hakkı öncelikle Avrupa Ekonomik Topluluğu'nun kurulduğu anlaşmalarda güvence altına alınmıştır. Ayrıca Avrupa Atom Enerjisi Topluluğu'nun Kurucu Anlaşması ve Avrupa Ekonomik Topluluğu Anlaşması da Birlik içindeki serbest dolaşım hakkının tanındığı doğrudan düzenlemeler arasındadır.

Birlik içinde hareket eden çalışanlara/işçilere ve bunların aile üyelerine sosyal güvenlik programlarının uygulanmasına ilişkin 71/1408 sayılı Konsey Direktifi, kişilerin serbest dolaşımı kapsamında, ulusal sosyal güvenlik sistemlerinin koordinasyonu hakkındaki 883/2004 sayılı Tüzük (Direktif) ve bu Direktifin uygulanmasına yönelik süreci açıklayan 987/2009 sayılı Tüzük ise serbest dolaşan işçilerin sosyal güvenlik haklarına ilişkin en önemli belgeler arasında yer almaktadır. Ayrıca Avrupa Birliği Temel Haklar Şartı da serbest dolaşan işçilerin sosyal güvenlik haklarını düzenlemektedir.

Serbest dolaşan işçilerin yaşlılık aylıklarının ödenmesi konusunda çalışmaların bulunduğu her ülke sorumlu tutulmakta, yardımın/aylığı birleştirilmesi ve transferi söz konusu olabilmektedir. Bu doğrultuda, Avrupa Birliği mevzuatının, yaşlılık aylıklarının koordinasyonu bakımından sosyal güvenlik düzenlemeleri ile ilgili geniş bir mevzuata sahip olduğunu ifade etmek yerinde olacaktır. Malullük veya ölüm aylığı açısından ise aylığa hak kazanan, kendi ülkesi dışında çalışmaları bulunan ve yaşayan kişilere ilişkin ödemeler yine yaşlılık aylığındaki koşullar ve uygulamalar temel alınarak hesaplanmakta ve ödenmektedir. İşsizlik sigortası bakımında da serbest dolaşan işçiler açısından yardıma hak kazanma koşullarında farklı ülkelerde geçen sürelerin birleştirilmesi mümkün olmaktadır. Hastalık sigortası açısından da, hastalık sigortasından yararlanmak için başvurulan ülkedeki yetkili kurum, Avrupa Birliği üye ülkeleri içinde geçen sigortalılık sürelerini kendi ülkesinde geçmiş gibi kabul etmekte ve yardımdan yararlanılmasını sağlamaktadır. Aile yardımları konusunda da elde edilen hakkın bir ülkeden diğer ülkeye nakli söz konusu olabilmekte ve hakkın kaybı önlenmektedir.

Serbest dolaşım hakkı çerçevesinde kişilerin sosyal güvenlik haklarının birleştirilmesini talep etme, haklarının naklini isteme, farklı ülkede geçen sigortalılık sürelerini de saydırma gibi hakları söz konusu olmaktadır. Kişilerin yararı açısından söz konusu sosyal güvenlik haklarının kişiler lehine korunması ve sürekliliğin sağlanması bu açıdan son derece önemlidir.

KAYNAKÇA

Ayhan, S. (2004). Avrupa Birliğinde Kişilerin Serbest Dolaşımı ve Türkiye İçin Müzakere Süreci. Avrupa Birliği Genel Sekreterliği Tek Pazar ve Rekabet Dairesi Uzmanlık Tezi.

Avrupa Birliği Temel Haklar Ajansı. (2015). Sığınma, Sınırlar ve Göçle ile İlgili Avrupa Hukuku El Kitabı. Lüksemburg: Avrupa Birliği Resmi Yayınlar Ofisi.

Bilgin, A. A. (2010). Avrupa Birliği Adalet Divanı İçtihadı İle İş Arayan Kişilere Tanınan Sosyal Avantajlar. Ankara Avrupa Çalışmaları Dergisi, 9(2), 1-19.

Çağatay, U. (2008). Avrupa Birliğinde İşçilerin Serbest Dolaşımı ve Türk İşçilerin Durumu. Selçuk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi, 8(16), s. 1-19.

Demirkaya, S. (2020). Yurt Dışında Bulunan Türk Vatandaşlarının Sosyal Güvenlik Hakları (1. Baskı). Ankara: Türk Metal Sendikası Araştırma ve Eğitim Merkezi Yayınları.

Jorens, Y., Lhernould, J. P. and Roberts, S. (2011). Avrupa Birliği'nde Sosyal Güvenlik Hukuku El Kitabı (Çev. D. Ergüven ve O. C. Ünver). https://www.avrupa.info.tr/fileadmin/Content/Files/I mages/haber_arsivi/2012/Sosyal_Guvenlik_Hukuku_El_Kitab%C4%B1_EN-TR.pdf (Erişim Tarihi: 18.12.2022).

Küser, N. (2019). Avrupa Birliği'nde Türk İşgücünün Serbest Dolaşımı. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Ordu: Ordu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Köktaş, A. (1999). Avrupa Birliğinde İşçilerin Serbest Dolaşım Hakkı ve Türk Vatandaşlarının Durumu. Ankara: Nobel Yayın Dağıtım.

Özdemir, S. (1999). Türkiye-Avrupa Birliği İlişkilerinde Serbest Dolaşım. Devlet Planlama Teşkilatı Uzmanlık Tezleri, Yayın No: DPT-2494.

Sevimli, K. A. ve Reçber, S. (2014). Avrupa Birliği'nde İşçilerin Serbest Dolaşımı ve Türk İşçilerin Serbest Dolaşım Hakkı. İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Mecmuası (İÜHFM), LXXII(2), s. 391-440.

ZUS. (2017). Social Security in Poland. A. Pątek (Ed.). Warsaw: The Social Insurance Institution.

İnternet Kaynakları

https://eur-lex.europa.eu/eli/reg/2004/883/2014-01-01 (Erişim Tarihi: 26.11.2018).

https://europa.eu/youreurope/citizens/work/retire-abroad/state-pensions-abroad/index_en.htm#short cut-4-differences-in-retirement-ages (Erişim Tarihi: 19.12.2022).

https://europa.eu/youreurope/citizens/work/retire-abroad/state-pensions-abroad/index_en.htm (Erişim Tarihi: 19.12.2022).

https://europa.eu/youreurope/citizens/work/unemployment-and-benefits/death-grants/index_en.htm (Erişim Tarihi: 18.12.2022).

https://www.ab.gov.tr/67.html (Erişim Tarihi: 10.12.2022).

https://www.avrupa.info.tr/tr/avrupa-birligi-temel-haklar-bildirgesi-708 (Erişim Tarihi: 10.12.2022).

http://www.zus.pl/swiadczenia/emerytury-i-renty-dla-osob-pracujacych/zamieszkalych-za-granica (Erişim Tarihi: 28.07.2018).

Bölüm 22

MODERNLEŞME, KÜRESELLEŞME VE KÜRESEL EŞİTSİZLİK HALLERİ

Fulya DOĞRUEL[1]

[1] Dr. Öğr. Üyesi, Bandırma Onyedi Eylül Üniversitesi, İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi, Sosyoloji Bölümü, E-posta: fdogruel@bandirma.edu.tr ORCID: https://orcid.org/0000-0001-9593-740X

Giriş

Modernleşme ve küreselleşme süreçlerinin yarattığı ivmelerle toplumlar arasında artan bağlar insanların yaşamını hızla dönüştürmüş hem iyi hem kötü yönde değişime uğratmıştır. Kültür-uygarlık ilişkisi ve toplumsal değişme bağlamında aydınlanma, endüstrileşme ve modernleşme çizgisini takip eden ilerleme modeli kültürün endüstriyel üretim, teknoloji ve ekonomik açıdan daha ilerde olan toplumlardan diğer toplumlara doğru akacağı ve inancını yansıtmaktaydı. Ancak insanlar dünyaya ve yaşama dair geliştirdikleri bilgiler doğrultusunda yaşamlarını dahi uzatabilecek fırsatlar yakalamışken bir yandan da sömürgeleştirme, insanı kıyımlar, savaşlar, zorunlu göçler gibi zorlayıcı veya yıkıcı haller de yaşamaktadırlar. Bilim, kentleşmenin kapitalizmle birlikte dünya genelinde dolaşıma girdiği modernite fikrinin temelinde bir ideal olarak 'ilerleme' bulunsa da modern süreçler yekpare bir ilerleme inancını ya da halini barındırmaz. Çağımıza son birkaç yüzyıldır damgasını vuran modernleşme süreçlerinde yaşanan hızlı toplumsal değişmeye anlam vermek zorlaşmaktadır. Zira modernleşmenin birey özgürlüğü ve saygınlığını korumaya yönelik vaatleri ile modernleşme sürecinde ortaya çıkan sonuçlar arasında farklılıklar ve çelişkiler bulunmaktadır.

Her hâlükârda piyasa ekonomisinin hacminin genişlemesi ile birlikte endüstrileşme, ulaşım, iletişim ve bilişim teknikleri geliştikçe insanların doğrudan veya dolaylı iletişimi, etkileşimi ve bağımlılığı da artmıştır. Bu süreçte sadece bilgi değil insan gücü de dolaşımdadır. Toplumlar arasında teknoloji, eğitim ve demokratik hukukun uygulanışı bakımından farklar olduğu aşikardır. Ayrıca teknolojinin en üst seviyede kullanımının her zaman insanlık yararına olup olmadığı ya da o yönde kullanılıp kullanılmadığı tartışmaya açıktır. Bu tartışmalar sosyal bilimde modernleşme ve küreselleşme olguları üzerinden yapılmakta ve insanlığın yakın geçmişini ve şimdiki anını şekillendiren bu iki süreç arasındaki geçişlerin nasıl olduğu, nitelikleri ve bu süreçlerin dünyayı nasıl bir geleceğe sürükledikleri insanlığın genel durumu açısından önemli tartışma konularıdır.

Dünyanın farklı coğrafyaları ve ulusları modernleşme ve küreselleşme süreçlerini farklı zamanlarda ve farklı şekillerde yaşamaktadır. Batı Avrupa'da bu süreçler birbirini takip eden süreçler olarak yaşanmış, modernleşme, toplumda teknolojik gelişmeler sonucunda oluşan iktisadi değişmelerin bir neticesi olarak ortaya çıkmıştır. Ancak gelişmekte olan diğer ülkelerde bu iki süreç aynı anda yaşanmış, bu da pek çok toplumsal çözülmelere neden olmuştur çünkü gelişmekte olan devletler henüz refah devleti olma aşamasına gelmeden, yani halkın her kesimi daha modernleşmenin nimetlerinden faydalanabilme şansına sahip olmadan küreselleşmenin neden olduğu ekonomik ve sosyal eşitsizlik ulus devletleri ve

halkları sayısız kutuplara ayırmış ve bütünsel bir insani ilerleme imgelemine gölge düşürmüştür.

Modernleşme kültürel anlamda öznellik esasına dayanan yani bireyin (kadın ve erkek) özgür olduğu, ihtiyaçlarını tatmin edebildiği, rasyonel, demokratik ve çoğulculuğa dayanan bir politik kültürün yaşandığı ve isteyenin dinsel ihtiyaçları tatmin edilebildiği laik bir sisteme dayanır (Tibi, 1998). Berman'ın ifadesiyle "sürekli değişen bir dünyada, kendimizi evimizde hissetme mücadelesidir" (1983: 5). Postmodern zamanlar olarak da tarif edilen hızla küreselleşmiş yaşantılarımıza bir yandan bu talepler hem bireysel olarak hem de yeni toplumsal hareketler bağlamında yansırken, öte yandan ortaya çıkan yeni sınıfsal ve kültürel ayrışmalar, kutuplaşmalar ve eşitsizlik halleri etki etmektedir. Modernleşme ve küreselleşme süreçlerinin kapitalistleşme süreçleriyle iççice yürümesi ve neoliberal dönüşüm fırtınasına tutulmaları toplumunların farklı katmanları arasındaki uçurumun daha da derinleşmesine neden olur. Bu anlamda küreselleşme sürekli bir oluş ve akış halidir (Robertson, 1999; Bauman, 2012). Öte yandan, küreselleşmeyle yerelleşme el ele gitmektedir. Küresel-yerellik olarak da ifade edilen bu olgu küreselleşmenin yerel dinamiklerini, "yerel-küresel ilişkilerin çok yönlü ve son derece karmaşık ağını" (Sklair, 1999: 153) ifade eder.

Küreselleşmenin yoğunlaştığı süreçlerin modern dönemlerin bir devamı mı, başkalaşmış bir boyutu mu olduğu yoksa tamamen farklı süreçlerden mi oluştuğu bir tartışma konusudur. Modernitenin bilim ve hümanizma ışığında insanları daha iyi bir geleceğe taşıma idealini sekteye uğratacak dünya savaşları, büyük buhranlar, nükleer felaketler ve benzeri pek çok gelişme yaşanmıştır. Bu anlamda moderniteye "iki mod" damgasını vurur. Bunlardan biri "radikal devrimci süreçtir". "Yeni dünya ve yaşam paradigması" bilgi ve eylemi bilimsel deney olarak geliştirir ve insanlığı ve arzuyu tarihin merkezine koyarak demokratik bir siyasete eğilim gösterir". Diğeri ise bir "karşıdevrimdir – ortaya çıkan hareketlerin ve dinamiklerin gücüne hükmetmeye ve el koymaya çalışan kültürel, felsefi, sosyal ve siyasi bir girişimdir" (Negri ve Hardt, 2000: 74). Modernleşmeci yaklaşımlar modernitenin halen tamamlanmamış bir proje olduğunu ve tamamlanabilmesi için modernitenin temel prensiplerine geri dönüp uygulanması gerekliliğini savunurken, postmodern yaklaşımlar günümüzde yaşanan birtakım açmazların moderniteye içkin olduğunu savunurlar. Modern durum ilerlemeye duyulan inanç ile pekişirken 'Postmodern durum' epistemolojik açıdan "ilerlemeye duyulan inançtan bir sapmaya işaret eder" (Lyotard, 1985, akt. Giddens, 1994: 10).

Metodolojik olarak literatür analizine dayanan bu çalışmanın amacı modernleşme, postmodernleşme ve küreselleşme olarak adlandırılan süreçler arasındaki ilişkileri dikkate alarak bu süreçlerin dünya genelinde

insan yaşantısına etkilerini ekonomi-politik, kültür-çevre ve eşitsizlik boyutlarıyla ele almaktadır. Çalışmanın özgün değeri sosyal bilimlerde modernleşme ve küreselleşme süreçlerine ve günümüz dünyasında genel insanlık durumunu küresel eşitsizlik odaklı inceleyen çağdaş literatürü tanıtması ve konuyu farklı boyutlarıyla ele alarak bu süreçlerin dünya genelindeki toplumsal yansımalarına dair bütünsel bir çerçeve sunmasıdır. Çalışma bu çerçevede çağdaş küreselleşme literatürüne katkı sağlamayı amaçlamaktadır.

Çalışmanın kavramsal çerçevesi üç bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde modernite ve küreselleşme üzerine yürütülen tartışmaları ortaya koyarak, modernleşme sürecinde moderniteye dair beklentiler (Berman, 1983; Harvey, 1989) ve Küreselleşmenin etkileşimsel ve "akışkan" halleri (Appadurai, 1996; Baudrillard, 1998; Robertson, 1992; Bauman, 1999) incelenecektir. İkinci bölümde küreselleşmenin politik ekonomisi ve dünya sistemi analizi, finansın küreselleşmesi, enformelleşmenin küreselleşmesi (Sklair, 2002; Arrighi, 2000; Goldfrank, 2000; Negri ve Hardt, 2000; Amin, 2001) olgularına değinilecektir. Üçüncü bölümde Neoliberal Küreselleşme ve yerelleşme süreçlerinde yaşanan eşitsizliğin gündelik hayata yansımaları tartışılmıştır (Castells, 2010; Negri ve Hardt, 2000; Wacquant, 1996; Bauman, 2011; Standing, 2011; Wright, 1979). Dördüncü bölümde ise risk olgusunun küreselleşmesi (Beck, 2011; Giddens, 1994), dünyanın bir ağ toplumuna dönüşmesi (Castells, 2010) ve küresel eşitsizlik karşıtı yeni toplumsal hareketlerin çıkışı (Çetinkaya, 2008) incelenecektir.

I. Modernleşmeden Küreselleşmeye Toplumsal Değişim

İnsan yaşamı tarihsel olarak şekillenmiş küresel siyasi, ekonomik ve kültürel ilişkiler ve gelişmeler doğrultusunda değişmeye devam etmektedir. Modernliğe biçim veren temel dinamikler on altıncı yüzyıldan beri gelişerek on sekizinci yüzyıl Aydınlanma düşüncesi ve Fransız Devrimi ile hayata geçer ve yirminci yüzyılda kültür, siyasal düşünce biçimleri ve sanat üzerinden tüm dünyaya yayılmaya başlar (Berman, 1983: 16-17). Bir "girdaba" benzeyen modern yaşam, teknolojiden toplum ve kurumların işleyişine kadar her konuda "bilimsel bilgi ve üretimin sanayileşmesi" başta olmak üzere büyük demografik dönüşümler, kentleşme, insanları ve toplumları birbirine bağlayan kitle iletişim sistemleri, giderek güçlenen ulus devletler, kendi yaşamları üzerinde söz ve kontrol sahibi olmaya çalışan insanların kitlesel toplumsal hareketleri ve tüm insanları ve kurumlara yön veren kapitalist dünya pazarı" gibi pek çok temel kaynaktan beslenir (1983: 16). Harvey de (1989) Berman gibi, moderniteyi ve postmoderniteyi, "sermayenin aşırı birikim dinamiklerinden ortaya çıkan ekonomik-finansal tarihin gelişmeleri" olarak değerlendirir (1989: 44).

Modernite bu bağlamda ülkeler arası bağlantıları sıkılaştırıp, insanları etnisite ve milliyet, cinsiyet, sınıf ve ırk sınırlarının ötesinde birleştirir ve onları modernleşmenin nesneleri olduğu kadar özneleri de yapmayı, onlara kendilerini değiştiren dünyayı değiştirme gücü vermeyi amaçlayan farklı vizyonlara sahiptir (Berman, 1983: 6). Tarihsel durumu açısından, modernite projesi "aydınlanma düşünürlerinin nesnel bilim, evrensel ahlak ve hukuk ile özerk sanat geliştirerek mitin, dinin, batıl inancın akıldışılıklarından, iktidarın keyfi kullanımından ve kendi insan doğalarımızın karanlık yanından kurtulmaya yönelik entelektüel bir çabasıdır" (Harvey, 1989:12). Ancak, modernizm, Birinci Dünya Savaşı öncesinde evrensel bir ilericilik fikrine, demokratikleştirici bir ruha sahipken yirminci yüzyılda iki dünya savaşı, militarizm ve nükleer imha tehdidiyle birlikte aydınlanma projesi kendi aleyhine dönmüş ve insanın özgürleşmesi adına gösterdiği çabayı evrensel bir baskı sistemine dönüştürmüştür (Harvey, 1989: 13).

Öte yandan, 1970'lerin başından itibaren daha hızlı telekomünikasyon ile dünya finans sisteminin çok kısa bir süre içinde küreselleşmesi, uluslararası kapitalist üretimin Fordizmden Esnek Birikime geçişiyle birlikte postmodern olarak da adlandırılan ve önemli kültürel değişimler doğuran bir döneme geçilmiştir. Fordist üretim standartlaşma, kitlesel üretim ve tüketim ve istikrarlı işgücü ile tanımlanırken, esnek birikim, merkezsiz ve çok uluslu kapitalist pazar odaklı, esnek emek üretimi ve tüketim ile tanımlanmaktadır (Harvey, 1989). Daha hızlı üretmeyi amaçlayan kapitalist üretim tarzında yaşanan "zaman-mekan sıkışması"nın bir sonucu "aşırı birikim krizi"dir (Harvey, 1989: 358,182). Bu da zenginlik gibi yoksulluğun da hem toplumların kendi içinde ve bölgeler arasında eşitsiz yaşanmasına neden olmuştur.

Modernleşme sürecinde modernitenin evrensel iddialarının yanı sıra yaşanan ve Berman'ın (1983) Marx'ın "katı olan her şey buharlaşıyor" cümlesiyle tarif ettiği süreçlerde kapitalistleşmeyle de beraber büyük anlatıların çöküşü, ideallerin gerçekleştirilmeme hali, hem modernist hem de postmodernist düşüncede parçalanma, süreksizlik ve kaotik değişim durumu söz konusudur (Berman, 1983; Harvey, 1989). Bu anlamda 'modernizm', ilerleme ve aydınlanma gibi insanlık için olumlu özelliklerin yanı sıra çelişkilerden ve belirsizliklerden beslenen modern deneyimleri de yansıtır.

Küreselleşme ise ekonominin ve kültürün klasik modern yapıdan farklı olarak ulus-devlet sınırlarını aşarak dünyanın küresel bir yapıya bürünmesi sürecini yansıtır. Çok uluslu şirketlerin ilgi alanları ulusal sınırları aşarak para, mal ve insan akışını zaman ve mekân sıkışması içinde hızla dönüştürerek insanların yaşamına yön veren bir olgu haline gelir. Bir yandan finans küreselleşmiştir. Diğer yandan, kitle iletişim araç-

larının etkisiyle tüketim kültürü yerli kültürlerin özelliklerini de içererek küreselleşmiş ve dünya toplumlarının kültürünü dönüştürmüştür.

Küreselleşme, en genel anlamda, dünya çapında toplumların gittikçe birbirine bağlanma eğilimi; dünyanın giderek küçülmesi; üretim, dağıtım, iletişim ve teknolojinin dünya geneline yayılması ve etkileşim halinde olmasıyla tanımlanır (Kottak, 2014). Küreselleşmenin kültürel, politik ve ekonomik anlamda farklı ancak etkileşimsel anlamları bulunur. Küreselleşmeye ilişkin temel yaklaşımlar (1) 'dünya sistemi' teorisi ve 'küresel kapitalizm' gibi konuya ekonomi odaklı yaklaşan kuramlar, (2) kültürün küreselleştiğini vurgulayan 'küresel kültür' kuramı ve (3) küreselleşmeyi yerel ve küresel ilişkilerin birine karıştığı bir 'dünya ağı' olarak gören yaklaşımlardır (Sklair, 1999: 149-153). Vurguladıkları noktalar farklı olup, tek başlarına ele alınmaları durumunda ekonomik indirgemeci ya da kültürel indirgemeci bir yaklaşım olarak kısıtlı kalan bu yaklaşımlar nedeniyle, küreselleşme bu farklı ama birbirini tamamlayan kuramların vurguladığı olguların birleşimi olarak açıklanabilir.

Bu anlamda küreselleşmenin ve hareketliliğin merkezinde daha çok Batı dünyası etkili olsa bile, küreselleşmeyi 'Batılı'laşma ve 'Amerikanlaşma' olarak algılamak sınırlı ve eksik bir yaklaşım olur. Zira küreselleşme çok-uluslu bir olgu olmakla ve dünya toplumlarını dönüştürmekle birlikte her coğrafyadan beslenen bir etkileşimsellik halidir. Küreselleşme bu bağlamda birbirini belirleyen "ekonomik, politik ve kültürel-ideolojik" yansımaları ve "ulus ötesi uygulamaları" ile çok boyutlu bir olgudur (Sklair, 1999:157). Küreselleşmenin bu etkileşimsellik boyutu dünyanın "küresel/yerel" "bağlamsal", "mekansız-yersizyurtsuz" (Appadurai, 1996) ve "akışkan" (Robertson, 1992, Bauman, 1999) halleri üzerinden tartışılmaktadır. Appadurai (1996: 3) ister ulusal ister uluslararası temelde sınırları çizilmiş bölgeler veya kültürler açısından düşünüldüğünde "dünya özerk, monadik mekânların bir toplamı olarak hayal etmenin artık mümkün olmadığını" ve küreselleşmiş dünyanın "mekânsız bir kültür düşüncesini gerektirdiğini" belirtir.

Finansın küreselleşmesine eşlik eden tüketim kültürünün küreselleşmesiyle, teknoloji, kitle iletişim araçları ve medyanın etkisiyle üretilen ve yaygınlaşan ticaret ve ürün hacmi ve talebinde büyük bir artış yaşanmıştır (Appadurai 1996; Kottak, 2014). "Ulus devletleri küresel tüketim kültürüne açılmaya zorlayan" bu durumda artık her ulus ve her birey bu tüketime dayalı küresel kültürün bir parçası olur (Kottak, 2014: 564). En önemli ulus-aşırı uygulamalardan biri kültür ideolojisidir (Ritzer, 2011: 151). Küresel kültür, McLuhan'ın ünlü ifadesiyle tüm dünyayı bir tür 'küresel köye' dönüştürmektedir. Bu durum, kitle iletişim araçlarının, özellikle de televizyonun yaygınlaşması ile, dünyadaki herkesin neredeyse anında aynı görüntülere maruz kalabileceği anlamına gelmektedir

(Sklair, 1999: 152).Öte yandan, küresel pazar ürünleriyle yeni topluluklara nüfuz ederken kendileri de – kebabın fast food zincirine katılması, yerli kültürel özelliklerin ve tanınmış kişilerin resim ya da portrelerinin ünlü dünya markalarının sattığı tişörtlere basılması örneklerinde olduğu gibi – yerli özellikler edinirler. Dolayısıyla, Kottak'ın da (2014) belirttiği gibi küreselleşmenin bir yandan benzer ürünleri dünyaya pazarlayarak geleneksel kültürleri yok ettiği, ancak öte yandan yerel kültürlere de kendilerini yayma fırsatı tanıdığı düşünülür.

Robertson'ın (1992) 'küyerelleşme' olarak adlandırdığı bu olgu bir yanda kültürün homojenleşmesi diğer yandan kültürel farklılıklara artan bir duyarlılık veya direnç durumunun eş zamanlı oluşmasına, yerel ve küreselin diyalektik ilişkisine karşılık gelir. Küreselleşme ve bunun kimlik, kültür ve hayal gücü üzerindeki etkisine dair yaklaşımında dünyayı "geniş kapsamlı, açık ve akışkan bir sistem" olarak gören Robertson (1992) küreselleşmeyi 'dünyanın sıkışması ve bir bütün olarak dünya bilincinin yoğunlaşması' olarak tanımlamaktadır (1992: 8). "Dünya geniş kapsamlı, açık ve akışkan bir sistemdir" (Robertson 1992: 15). Robertson'ın ortaya koyduğu küresel alan şemasında küreselleşme, "benlikler", "toplumlar", "toplumlar sistemi" ve "insanlık"tan oluşan "farklı yaşam biçimlerinin bir araya gelmesini" ifade eder. Bu modelde küreselleşme, farklı yaşam biçimlerinin karşılaştırmalı etkileşimini içerir ve 'benlik' birden fazla aidiyete sahip olabilir. Bu küresellik modeli, "bütünlük" değerlendirmelerine esneklik katmaktadır (1992: 25-29).

Bu doğrultuda, Arjun Appadurai (1996) 'hayal gücü' ve 'gelecek tasavvurları'nın insanları harekete geçirmede ve grup siyasetini şekillendirmede geçmişe dair – çağdaş siyasetle de ilgili olan – fikirlerden daha önemli bir role sahip" olduğunu ortaya koymaktadır (Appadurai 1996: 139, 145). Appadurai, yerelliği "mekansal olmaktan ziyade ilişkisel ve bağlamsal" (Appadurai 1996: 52) olarak yorumlar ve "yersizyurtsuzlaşmanın yerel deneyimlerin imgesel kaynakları üzerindeki etkisini" vurgular (Appadurai 1996: 52, 178-9). Appadurai'ye göre (1996), küreselleşmiş bir dünyayı düşünmek, mekansız bir kültür düşüncesini gerektirir. Artık dünyayı özerk, göçebe mekânların bir toplamı olarak tahayyül etmek mümkün değildir. Farklı toplumların modernitenin malzemelerini farklı şekilde sahiplenmiştir. Appadurai (1996) modern anın tek bir an olmaması ve artık ulusun sınırlarını ve belirlenimlerini aşması nedeniyle "modernliğin geniş olduğunu" savunur. Bu anlamda modernite tarihinde bir "kopuş" yaşanmıştır.

Appadurai (1996) küreselleşmeyi homojenleşme (Amerikanlaşma ve McDonaldlaşma) olarak görmez. Günümüz siyasetinde "aynılık ve farklılığın" birbiriyle mücadele ettiğini ve böylece Aydınlanmanın "evrensel ve dirençli tikel ikiz fikirleri" yansıttığını belirtir (1996: 17, 43). Appadurai,

sanayi sonrası toplumda tüketimin uygarlaşma sürecinin bir parçası haline geldiğini ancak kitlesel göç ve elektronik medyanın küresel kültürel akışlarının herhangi bir homojenleştirilmiş bakış açısına izin vermeyen karmaşık, örtüşen, heterojen kurum ve dinamiklerden oluştuğunu savunur (1996: 23). Appadurai'nin bahsettiği bu heterojen kurum veya yapılardan bazıları "toplumsal hareketler, çıkar grupları, meslek kuruluşları, sivil toplum kuruluşları, silahlı kuvvetler, yargı organlarıdır" (1996: 23). Appadurai bütüncül bir dünya-sistemi modelinin aksine, küresel/yerel kültürel ve ekonomik deneyimi, etnik alan (etnoscape), medya alanı (mediascape), teknik alan (technoscape), finans alanı (financescape) ve ideolojik alan (ideoscape) olarak adlandırdığı beş farklı alandan oluşan ayrışmalarla tanımlar. Bu manzaralar sürekli bir oyun halindedir. Finans, kültür, metalar ve demografi gibi çeşitli biçimsel ortaklıklar gösteren bu çeşitli alanlar "akışkan" ve düzensizdirler (1996: 33-36).

Bauman da (2011) modern dünyada her şeyin hızla değiştiğini, bugün doğru diye düşündüğümüz şeyler hakkında yarın farklı düşünebileceğimizi ve dolayısıyla "sürekli değişime hazır bulunmak zorunda olduğumuzu hissettiğimizi" belirtir. "Bizi daha mutlu edecek fırsatlar ve mutsuz edecek tehditler" öyle hızla gerçekleşir ki insanların ellerinden "gidişata yön vermek ya da müdahale etmek için makul ve işe yarar bir şey yapmak gelmez" (2011: 7). Öte yandan bu "akışkan" modern dünyada "internetimiz ve dünya çapında ağımız" sayesinde hızlanan "bilgi akışı şimdi bizi boğulmakla tehdit eden…bir bilgi akışı belasına" dönüşerek "önemli … gerçek ve değerli" bilgileri "faydasız" ve "yanılsamalı" olanlardan ayırabilmeyi zorlaştırmıştır (Bauman, 2011:7, 9).

Hatta yaşadığımız dönemi postmodern bir dönem olarak betimleyen Baudrillard tüketim, moda, medya ve cinsellik kavramlarıyla birleştirdiği kapitalizm eleştirisini sunduğu 'Tüketim Toplumu' teorisinde insanların her gerçekliği gizleyen bir simülasyonda yaşadıklarını savunur. Kitle kültürünün çok parçalı, ironik, simüle edilmiş özelliklerinin ileri elektronik teknoloji aracılığı ile yüksek kültürün otoritesini erozyona uğrattığını düşünen Baudrillard yanılsamanin simüle edilmiş, tüketim toplumunda gerçekliği emici bir güce sahip olduğunu ortaya koyar. Dünya o kadar hiper-gerçekliklerle dolu hale gelir ki insanlar tüketim kültürünü kolektiflikten uzaklaşıp bireyselleştikleri bir dünyada artık ne istediklerini bilemez hale gelirler (Baudrillard, 1983; 1998).

"Tüketim" artık "keyif ya da zevk olarak değil, daha ziyade kurumsallaşmış, bize dayatılan bir şey, bir görev olarak görülür". Bu anlamda "tüketim, tüketen bireylerin atomize edilmesi yoluyla sosyal kontrolün güçlü bir unsurudur" (Baudrillard, 1998:101). Bu nedenle, modern toplumda tüketim aşırı bireyciliğe, toplumsal dayanışmaya değil ayrışmaya ve farklılaşmaya neden olur. Dolayısıyla Baudrillard'a göre (1998) mo-

dern tüketimde kolektiviteye yer yoktur. Aslında modern tüketim tamamen bireyci olmasa da insanları bireyci olmaya zorlamaktadır. Baudrillard, günümüzde "medya ve tüketim toplumu arasındaki ilişki"nin aynı anda hem "kamusal alanın" hem de "mahremiyetin sonunu getirmekte" olduğunu, "insanları gerçek, toplumsal ve tarihsel olandan maksimum düzeyde dışlayarak" sadece "gerilimleri çözmek ve sahte mutluluğu mümkün kılmak" amacında olduğunu belirtir. Bu anlamda "mutluluk da bir eşitlik talebi olduğu için tüketim toplumundan dışlanır" (Baudrillard, 1998: 51).

Bununla birlikte, "kalabalık yalnızlık" içinde "sağı solu belli olmayan … tuhaflaşan dünyamızda tek başına bırakılma ihtimali" … aşırı huzursuz edici, tehditkâr ve korkunç" olarak algılanabilir. Artık "gündelik hayatın içi boşalır, evlerdeki aile sıcaklığının ve sofraların yerine odalarda televizyonlar başköşeye yerleşir. İnsanlar "kendi kabuklarına çekilirler" (Bauman, 2011, 12). Küreselleşen dünya insanların bir arada yaşama yollarının türlü biçimlerde "denendiği" ve "sonunda gönüllü veya gönülsüz öğrenildiği birer laboratuvara dönüşmüştür" (Bauman, 2011, 41). Bu küresel çağda insanlar akış içindeki kimliklerini ve sosyal uyumlarını farklı eksenlerde arama eğilimindedirler (Robertson 1992; Appadurai 1996; Bauman, 2011).

II. Küreselleşmenin Politik Ekonomisi ve Dünya Sistemi

Küreselleşmenin ekonomik boyutunu ve bağımlılık ilişkilerini ele alan iki temel kuram küresel kapitalizm ve dünya-sistemi analizi modelleridir. Küresel kapitalizm modeli küreselleşme sürecinde yerel ve küresel ilişkilerin birine karıştığı, çok yönlü, karmaşık bir dünya ağının bir araya getirdiği insanların oluşturduğu ulus-üstü bir toplumsal yapının oluştuğunu ve ulus-üstü şirketlerin ve tüketim kültür ideolojisinin ulus devletleri aşıp dünya toplumunun inaçlarını yönlendirdiğini, dolayısıyla ulus devletlerin gücünün zayıfladığını savunan bir 'küresel toplum' kuramıdır (Sklair, 1999:148-149). Sklair'e göre ulus-devletin önemi sürmekle beraber "ulus-aşırı uygulamalar ulus-devletlerin sınırlarını da aşabilir, "bu durum da kapitalist küreselleşmede ülke sınırlarının öneminin azalmasının bir göstergesi olur" (Ritzer, 2011: 150). Appadurai'nin de belirttiği gibi finans'ın küreselleşmesi ile çok uluslu şirketler yatırımlar yapıp kâr elde edilecek yeni yerler arayışı içinde ulusal sınırları aşan bir ilgi alanı geliştirmiştir. "Yurtsuzlaşmış bir zeminde, para, meta ve insanlar dünya çevresinde sonsuz bir kovalamaca içindedirler (1991: 38).

Küreselleşmeyi bir dünya sistemi analizi olarak ele alan Bağımlılık Okulunun yaklaşımı ise dünya ülkelerinin eşitsiz bir sistem içinde hiyerarşik olarak birbirlerine tarihsel olarak nasıl bağlandıklarını açıklamaya odaklanır (Sklair, 1999:159). Dünya Sistemi Analizi 1968 devriminden

sonra modernleşmeci teorilere karşı ortaya konan önemli bir perspektiftir. Bağımlılık Okulunun Immanuel Wallerstein ve Samir Amin gibi teorisyenleri tarafından, modernleşme teorilerinin aksine, gelişmiş olan değil gelişmekte olan ülkelerin sosyo-ekonomik yapılarını analiz ederler. Wallerstein, 90'lı yıllara ait olan küreselleşme teriminin "egemen devletlerin gerilemesi, piyasanın egemenliğine karşı direnişin silinmesi, kültürel özerklik olanaklarının ve kimliklerin çokluk ve akışkanlığının ortadan kaldırılması" gibi değişimleri işaret ettiğini, ancak bu olgunun daha eskiye dayandığını, 500 yıldır dünya tarihinde olageldiğini vurgular (2000: 250). Wallerstein (1995) "güçlü devletin gerilemesinin temelinde başta 'ulusötesi şirketler" olmak üzere 'güçlü uluslarüstü örgütlerin' yükselişi olduğu fikrini reddeder. Ona göre IMF gibi güçlü uluslarüstü örgütler, [zaten] onları destekleyen güçlü devletler olduğu için vardır. Ayrıca "bugünkü ulusötesi şirketlerin devletler karşısında – Hollanda Doğu Hindistan Şirketi'nden on dokuzuncu yüzyıl Manchester üreticilerine kadar – tüm küresel öncülleriyle aynı yapısal duruşu sürdürdüğünü" savunur (Arrighi, 2000: 6-7).

Wallerstein'e göre küreselleşme olgusuna yön veren modern dünya sistemi birtakım çelişkilere sahiptir. Bunlardan ilki dünya ekonomisinin dolayı "ekonomi ve politika arasındadır" çünkü çoklu politikalarla karakterize edilen dünya ekonomisi devlet sınırlarını aşmakta ve dünya politikasını birleştirmek için ulus devletler üzerinde baskı oluşturmaktadır. İkinci çelişki 'arz ve talep arasındaki" ilişkidir. Talep, devletlerdeki sınıf mücadelelerinin geçici çözümlerinden kaynaklanırken, çoklu yönetimlerin arzı düzenlenmesi imkânsız hale geldiğinden bu ilişki anarşi ve krizler ortaya çıkarır. Üçüncü çelişki "sermaye ve emek" arasındadır. Proleterleşme sürecinde emekleri üretimi sağlayan dünya işçilerinin çoğunun refahı azalmıştır (Goldfrank, 2000:176).

Wallerstein (2000) liberal ekonomide piyasanın devletten ayrı olmasının amaçlandığını ancak kapitalizmin gelişiminin devletin desteğine de bağlı olduğunu, zira dünya sisteminde sermayedarların siyasi kısıtlamalardan kaçarken, rekabetçi devlet sistemleri kapitalizme esneklik sağladığını düşünür. Wallerstein, Küreselleşme teriminin 90›lı yıllarda, "egemen devletlerin gerilemesine, piyasanın egemenliğine karşı direnişin silinmesine, kültürel özerklik olanaklarının ortadan kaldırılmasına ve kimliklerin çokluğuna ve akışkanlığına" ait olduğu için kutlandığını savunur (2000: 250). Aslında kalkınma açısından klasik modernleşme teorisi bir toplumsal ilerleme yasası olduğunu varsayar. Wallerstein, Amin, Frank ve Arrighi (1993) gibi bağımlılık okulu düşünürleri ise gelişmekte olan ülkelerin ancak kapitalist dünya sisteminden koparak kalkınabileceklerini varsayarak Avrupa-merkezci bakış açısından bir kopuşu simgelerler.

Wallerstein'e göre (1979: 387) Avrupa merkezci "kapitalist" dünya ekonomisi "yerel etkileşimlerin karmaşık bir sonucu olarak anlaşılabilir." Bu sistem içinde "üretim kârlı olduğu sürece sürekli olarak genişler " ve bunun için insanlar "yeni üretim yöntemleri geliştirirler". Bu nedenle Dünya Sistemi "agresif bir şekilde genişler". Goldfrank (2000: 157, 190-1) Wallerstein'e 'dışsal faktörleri' belirleyici güç olarak kabul etmesi yönünde yapılan eleştirinin haklı bir eleştiri olmadığını çünkü Wallerstein merkez ve çevrenin birbirleri üzerindeki 'diyalektik' etkisine dikkat çekerken her ikisinin de "meta zincirleri, sınıf mücadeleleri ve devlet yapılarıyla dünya ekonomisine dahil olduğunu" vurguladığını belirtir.

Bağımlılık okulu teorisyenleri kapitalist dünyayı farklı toplumsal, politik, bürokratik biçimler, farklı üretim süreçleri ve farklı birikim biçimlerine göre merkez, çevre ve yarı-çevre ülkeler olmak üzere üçe ayırırlar. Bu merkez-çevre ayrımı modernleşme sürecine odaklanan kuramlar içinde 'birinci dünya-üçüncü dünya', 'az gelişmiş-çok gelişmiş' gibi farklı şekilde sınıflandırmışlardır. Bağımlılık okulu teorisyenlerine göre - ilerlemeci modernist düşüncenin aksine - kapitalizmden önce azgelişmişlik söz konusu değildir. Tam tersine azgelişmişlik, merkez-çevre ilişkilerinin bir sonucudur. Bu düşünce Dünya Sistemi düşünürlerinin 'bağlantılı olma' halinin ya da 'bağlantısızlaştırma'nın periferi için bir kalkınma stratejisi olarak kabul edilip edilemeyeceği konusundaki tartışmalarının temelinde yatar (Goldfrank, 2000:157; Amir, 1990; Sagafi-Nejad, 2017: 139). Bu konuda "bağlantısızlığın' gerekliliği noktasında Frank (1998) ve Amin (1990), Hopkins ve Wallerstein,'e göre (1967) daha radikal düşünürler.

Küreselleşmenin işleyiş mekanizmasını ve bugünkü uluslararası ilişkileri anlamak bağlamında en çok tartışılan ve önemli bir pencere sunan Negri ve Hardt (2000) küreselleşmeyi Marksist bir perspektiften "dünya pazarının çağdaş haline eşlik eden yeni bir kapitalist birikim" ve "metalaşma aşaması" olarak görürler zira modern zamanların egemen güçleri bağımsız hareket edebiliyorken bugünün egemen güçleri "imparatorluk" adını verdikleri "küresel bir egemenlik" haline, bir "emperyal makinaya" dönüşmüştür (2000: xii). Negri ve Hardt'a göre meşruiyeti iletişim endüstrisinin ve iletişim ağlarının gelişmesine dayanan bu "emperyal sistem" ile "yeni dünya düzeninin ortaya çıkışı" arasında organik bir ilişki vardır (2000: 32). "İktidar, ürettikçe örgütler; örgütledikçe konuşur ve kendini otorite olarak ifade eder". Bu ağlar üzerinden kurulan küresel dil, "iletişim kurarken metalar üretirken … öznellikler yaratır, onları ilişki içine sokar ve düzenler" (2000: 33).

Negri ve Hardt'a göre (2000: xii) "egemenlik, tek bir yönetim mantığı altında birleşen bir dizi ulusal ve uluslarüstü organizmadan oluşan yeni bir biçim almıştır". Negri ve Hardt (2000) bu bağlamda ulus devletleri coğrafi olarak bölme ya da merkez-çevre, kuzey-güney kümelerine bölme

yönündeki yaklaşımların artı üretimin, birikimin ve toplumsal biçimlerin küresel bölünmelerini açıklamada yetersiz kaldığını düşünür. "Emek ve sermayenin uluslararası bölünmeleri ve akışları, üretimin merkezsizleşmesi ve dünya piyasasının güçlenmesi sayesinde dallanıp bütün dünyaya ulaşmışlardır" (2000: 328). Bu durumda artık geniş coğrafi bölgeleri merkez ve çevre olarak birbirinden ayırmak imkansızlaşırken, son derece eşitsiz insan toplumları birbirine yakın yaşamaktadır. İmparatorluk'ta hiçbir öznellik dışarıda değildir ve tüm yerler genel bir 'yer-olmayan'a dahil edilmiştir (2000). İmparatorluk, kalıcı bir toplumsal tehlike yaratan bu durumu kontrol etmek, bu gruplar arasındaki ayrım çizgilerini ve toplumsal uzamın yeni yönetimini güvenceye almak için kontrol toplumunun güçlü aygıtlarını kullanır ve incelikli önlemler alır (2000). Hatta dünya megapollerindeki kent mimarisinin bu ayrım çizgilerini ve bu yeni bölünmeleri açıkça yansıttığı ifade eden Negri ve Hardt Amerika'nın, Brezilya'nın, Arjantin'in ve Singapur'un sanayi kentlerinde olduğu gibi neredeyse her yerde zengin ve yoksul arasındaki gelir uçurumunun büyüdüğünü, bu uçurumun yaşam yerleri arasındaki mesafenin ve bu grupların arasındaki ayrılığın korunduğunu ortaya koyarlar (2000: 337).

Sermaye aslında her zaman bütün yerküreyi dikkate alan bir görüşle örgütlenmiştir. Emperyal makina politik ve egemen öğelerini kurarken ulus-üstü ve çok-uluslu mali ve ticari düzenleyici kurumları kullanır. Bu zamanda küresel sermaye bütün geleneksel, sosyal sınırları parçalamaya ve bütün topraklara ulaşmaya çalışmaktadır. Ancak yeni gücün amacı "tek boyutluluk değil maksimum tekilliklerden oluşan bir çoğulluk sağlamaktır" (Negri ve Hardt, 2000: 25). Yeni iktidar paradigması, postmodern bir egemenlik, modern paradigmanın yerini almaya ve melez ve parçalı öznellikleri bir hiyerarşiye tabi tutarak yönetmeye başlamıştır (Negri ve Hardt, 2000: 138). Yeni bölünmeler emek politikasına göre daha belirginleşir. Enformasyon teknolojileri hem ücret yapılarının katılığı hem de kültürel ve coğrafi farklılıklar bakımından kârı azamileştirmek ve emeğin fiyatını düşürmek için emek gücünün yapısal direnişlerini zayıflatmakta kullanılırlar. Böylelikle "bilgisayar ve enformasyon devrimi" işçilerin arasında derin bir rekabete yol açarken sermaye onlara "hem zamansal hem mekansal hareketlilik dayatabilir" (Negri ve Hardt, 2000: 291, 337).

Samir Amin de (2001), küreselleşme olgusunu açıklarken dünyada dominant güç olan küresel kapitalizmin "emperyalist yayılmacı" yapısına vurgu yaparak "insanlar arasında gittikçe artan eşitsizliğin ve ezici kutuplaşmaların kapitalist yayılmacılıkla başladığını belirtir. Kapitalizmin başlıca hedeflerinin pazarın genişlemesi ve kontrolü ve merkezin çeperinde bulunan yani üçüncü dünya diye sınıflandırılan ülkelerin rezervlerinin kontrolü olduğunu ve bu kontrolün uygarlaştırma misyonu, demokrasiyi savunma, yardımseverlik ve insan haklarını savunma gibi pek çok aracı

olduğunu belirtir. Amin'e göre (2001) bu çerçeve, etnik gruplar arasındaki çatışmalar küresel ilişkilerin dokusunu akışkan hale getirir ve yeni yerelliklerin kontrol altına alınmalarını kolaylaştırır. Öte yandan, Amin (2001) demokrasinin gelişmenin olmazsa olmaz bir koşulu olduğunu ancak bir küresel politik strateji olarak yayılmacılık hedefiyle yerel kültürlerin gelişimini önlemek için araçsallaştırıldığından bahseder. Bu anlatı bir bakıma Ortadoğu'da yaşanan durumun altında yatan nedenleri açıklar. Dolayısıyla en azından Ortadoğu coğrafyasında demokratik sistemlerini kurabilen –başkalarının getirmesini beklemeden – ve ayakta tutabilen ülkelerin bu süreçlerde daha güçlü durabilecekleri söylenebilir.

III. Küresel Eşitsizlik ve Prekaryalalaşma

Küreselleşmenin hızlanmasına eşlik eden son otuz kırk yıldır eşitsizlik ve kutuplaşma, mutsuzluk ve sefalet dünya çapında gittikçe artmaktadır (Castells, 1998). Bu bölümde küresel eşitsizliğin boyutları yoksulluk, emperyalizm, neoliberalizm, küresel akışlar, prekaryalaşma, enformelleşme, yerelleşme, dördüncü dünya ve risk gibi farklı çerçeveler ve kavramsallaştırmalarla ortaya konulmuştur.

Castells'a göre (1996) küreselleşme özellikle 1970'lerden günümüze başta internet olmak üzere yeni iletişim teknolojileri ile bilgi akışının küresel sermaye akışı ile birlikte hızlanması sonucunda birbirine uzak görünen toplumların ekonomik ve politik bakımdan birbiriyle daha irtibatlı hale gelmiştir. "Bu akışlar hem tüketimi hem de üretimi düzenlemekte ve koşullandırmaktadır". Belki de sanayi çağının tamamen ötesinde konumlandırılabilecek bu dönemde "bilgi, sermaye ve kültürel iletişimin neredeyse anlık akışı ve değişimi ile biçimlenen" küresel dünyada bir araya gelen "bir dizi büyük sosyal, teknolojik, ekonomik ve kültürel dönüşüm" bireylerin, toplumların ve bölgelerin eşitsiz ve hiyerarşik olarak konumlandığı bir "ağ toplumu" oluşur. "Ağ toplumu" "yerel ve küresel arasındaki ağa bağlı" olarak küresel ölçekte birbirinden haberdar olmaya başlayan bireylerden oluşan yeni bir toplumsal durum doğurmuştur (Castells, 2010a: xvii-xxxv).

"Günümüzde "enformasyonel kapitalizm", "dağınık bir merkeziyetçilik ve çok işlevli bir mekansal desantralizasyon" sonucunda "özelleşmiş işlevler hiyerarşisine göre birbirine bağlanan farklı merkezler" oluşmuştur. "Neoliberal ideoloji … sermayenin avantajlı bulduğu ülkelere serbest akışını teşvik ederek küreselleşmeyi hızlandırmıştır (Castells: 2010a: 17). Enformasyonel kapitalizm eliyle küreselleşme "seçici bir şekilde "değerli ve değersiz" olarak değerlendirilen bölgeler, ülkeler, ekonomiler, toplumlar ve insanlar arasında ayrımlar yaparak ilerlemekte ve "yeni, baskın sistemi karakterize eden bilgi, zenginlik ve güç ağlarına" bazı kesimleri dahil etmekte ve bazı kesimleri "bu ağların dışında bırakmaktadır" (Cas-

tells, 2010b: 165-167). Bu durumda "yeni enformasyon teknolojileri bu [eşzamanlı] küresel servet birikimi ve yoksulluk yayılımı kasırgasına aracılık etmektedir" (2010b: 167).

Bu olguyu "dördüncü dünyanın yükselişi" olarak kuramsallaştıran Castells (2010b) milenyumun başında "enformasyonel kapitalizmin, dünya genelinde artan eşitsizliğin, yoksulluğun ve sosyal dışlanma"-nın güvencesiz çalışma ve kutuplaşmalar üzerinden biçimlenen çalışma ilişkileri ile nasıl iç içe geçtiğini anlatır. Bu bağlamda "dördüncü dünya, teknolojiye erişimi olmayan ve eşitsizlik, yoksulluk ve güçsüzlükle boğuşan bir nüfusu temsil eder" (2010b: 69, 70-71). Yaşanan bu küresel eşitsizlik konusunda Castells, Afrika, Asya ve Latin Amerika'dan örnekler vererek dünyadaki bazı bölgelerin dünya ekonomisinden nasıl dışlandıklarını, marjinalleştirildiklerini ve yoksulluğa gömüldüklerini anlatır.

Castells'e göre (2010b: 167) sanayi çağında gerek ulus-devletin gerekse onun etrafında kurulan sivil toplumun kurumsal anlamda içinde bulunduğu "kriz, kurumsal kapasiteyi zayıflatır". Bu durumda "temsil kabiliyeti kalmayan devletin – Bazı Afrika ve Latin Amerika ülkelerinde olduğu gibi – kendi halkının 'yırtıcısı' haline geldiğini ortaya koyar. Bu "dağınık, parçalı ve bağlantısız mekânların çoklu uzamında", insanlar demokrasi ve tiranlığın her türevine şahit olunacak "zamansallıklar" içinde yaşarlar. Ancak "mekânlar ve yerellikler, akışlar uzamına gömülü toplumsal çıkarlar üzerinde kontrolü yeniden ele geçirmeyi amaçlarken, zaman bilincine sahip toplumsal aktörler de zamansızlığın tarih dışı tahakkümünü kontrol altına almaya çalışır" (Castells: 2010a: 497). Diğer bir değişle ağ toplumunda tahakküm ve direniş pratiklerinin akışları bir aradadır.

Negri ve Hardt (2000) Castells (2010) ile aynı minvalde çeşitli ülkelerin veya bölgelerin birinci ve üçüncü dünya, merkez ve çevre yada kuzey ve güney terimlerinin yansıttığı kategorileri farklı oranlarda içlerinde barındırdıklarını, "üretimin merkezsizleşmesi ve dünya piyasasının güçlenmesi" sayesinde bu kategorilerin artık bir uluslararası düzeni tanımlamada yetersiz kalacağını, tarafların birbirlerine daha çok yaklaştığını ifade ederler (Negri ve Hardt, 2000: 335). "Borsa ve maddi olmayan iletişimsel emeğin kitlesel fabrika işçilerinin maddi emeğinden daha fazla etkili bir rol oynadığı spekülatif ve finansal sermaye emek gücünün en ucuz olduğu, en yüksek sömürünün garantilendiği yere akar" (Negri ve Hardt, 2000: 337). Böylelikle sermaye hem zamansal hem mekansal hareketlilik dayatabilir (Negri ve Hardt, 2000). Bu durumda sermayenin ve emeğin hareketliliği ve rekabeti kutuplaşmaları artırır ve "yoksulların iş için aralarında kavgaya tutuşmasını" sağlar. "Şiddet, daimî yoksulluk ve daimi işsizlik korkusu yeni bölünmeleri ayakta tutan" ve "emperyal proleterya arasında mücadelenin sürmesini sağlayan" en temel güçtür (Negri ve Hardt, 2000: 339).

Öte yandan Wacquant (1996) ülkeler arasında yaşanan kutuplaşmaların sadece belirli bölgelerle sınırlı olmadığını, Amerika ve Avrupa'nın endüstriyel kent ortamlarında da yaşandığını, stigma, zenofobi, suç, güvensizlik, mekânsal ayrışma ve huzursuzluk gibi kavramlar üzerinden anlatmaktadır (1996: 214). Dünya kentlerinde zengin ve yoksul arasındaki gelir uçurumu büyürken fiziksel uzaklığın azaldığı yerlerde bu grupların ayrılığını korumak için incelikli önlemler alınır. Bu dışarının sonudur ve toplumsal etkileşime imkân veren kamusal alanın çöküşünü kalıcı hale getirir. Davis tarafından 'Kale mimarisi' olarak tanımlanan (Negri ve Hardt, 2000: 337) yüksek güvenlikli sitelerin kuruluşu bu önlemlerle ilişkilendirilebilir.

Dünya genelinde, metropollerde kent yoksullarının yaşadıkları bölgeler olarak bilinen gettolar, banlieular, favelalar, [gecekondular] ve sosyal, mimari ve ekonomik çöküntü içindeki mahalleler tam da bu gerilimin ortasında yerlerini alırlar. Yoksulların, göçmenlerin mahallelerinde yaşayan insanlar suçun, şiddetin, ahlaksızlığın ve toplumsal çözülmelerin ana sebebi olarak görülürler. Bu nedenle kentlerdeki üst sınıf kent yoksullarının kentin uzağında yaşamaları gerektiğine inanılır (Wacquant, 1996: 238). Bu yaklaşım 'soylulaştırma' (gentrification), kentsel planlama, kentsel dönüşüm kavramlarıyla ortaya konan yoksulları kent merkezlerinden kentin çeperlerine itilmesi politikalarına yön verir. Bu bağlamda Negri ve Hardt "yüksek teknolojiden en basitine farklı düzeylerdeki üretim ve etkileşimlerin karmaşık bir toplumsal mekanizma ile beraber aynı zaman diliminde, yan yana var olabildiğini", bu anlamda "New York, Paris, Honkong ve Manila'daki küçük imalat atölyelerinin birbirine benzediğini" saptarlar (2000: 335).

Modern zamanlarda, devlet'ten kaosu düzene dönüştürmesi beklenmiştir; ancak geçmodern çağda, "küresel düzen … bir dizi yerel düzenler toplamına indirgenmiştir" (Bauman, 2011: 68). Bauman'a göre (2011: 70, 66). "devletin "egemenlik sacayağının üçü" olan "askeri, ekonomik ve kültürel egemenlikler" derin bir biçimde kırılganlaşmıştır. Küresel düzende "devletler, yasa ve düzen sağlama yetileri korumak için müttefikler aramak ve egemenliklerinden giderek büyüyen bir parçayı gönüllü olarak teslim etmek zorunda" kalır (Bauman, 2011:68-9). Küresel finansın, para fonlarının yatırım ve desteği için "özerk ekonomik politikayı terk etmek" ve "ticarete kapıları ardına kadar açmak" gereklidir (Bauman, 2011:73). "Bu esneklik ve hareketliliğe karşı çıkan ülkeler küresel para mekanizmaları tarafından cezalandırılır, baskı altına alınır hatta yıkılırlar" (Negri ve Hardt, 2000:338).

Öte yandan, "bu değişimle birlikte moderniteden postmoderniteye geçişe eşlik edecek şekilde uluslararası eski hukuki yapı ile yeni emperyal hukuk yapısı arasında büyük uçurum doğar. Emperyal hukuk emper-

yal makinenin egemenliği egemenliğini ulus-üstü düzenleyici kurumlarla sağlar. Sınırların yokluğu üzerinden işleyen imparatorluk kendisini korporasyonlarla, müdahalelerle ve imtiyazlarla meşru kılar (Negri ve Hardt, 2000). Böylelikle "yalnızca metaları değil öznellikleri" diğer bir değişle "ihtiyaçları, toplumsal ilişkileri, bedenleri ve zihinleri de üretirler" (Negri ve Hardt, 2000: 33, 23). Foucaultvari bir ifadeyle modern zamanın "disiplin toplumu"ndan küresel zamanın "kontrol toplumu"na "biyopolitik bir yapıya" bir geçiş yaşanır. (Negri 2000: 22). Klasik modern zamanlardaki disiplin toplumunun aksine, postmodern egemenlik esnek ve değişken ağlar yoluyla toplumsal kurumların yapılaşmış alanlarını ve öznellikleri parçalayarak, melezleştirerek yönetir. Foucault'un dediği gibi "hayat artık iktidarın bir nesnesi haline gelmiştir" (Negri 2000: 138, 24).

Standing (2011) bu küreselleşen emek piyasasında esnek ve güvencesiz iş ve yaşam koşullarında yaşayan, rekabet gücü olmayan vasıflı veya vasıfsız gruplardan oluşan küresel bir sınıfın doğuşunu vurgular ve bu olguyu 'prekaryalaşmak' sözcüğü ile kavramsallaştırır. "Prekaryalaşmak" bir süreçtir, "güvencesiz bir varolus¸ içinde yaşama" ve "güvenli bir kimlik hissinin yokluğu"nu deneyimlemektir. (Standing, 2011: 36). "Belirsizlik" ve "endişe" içinde yaşama hali gençlerin güvencesiz çalışma durumunu kötüleştirir. Bu anlamda prekarya, iş güvencesinden yoksun vasıflı veya vasıfsız, sayıları milyonları bulan tehlikeli ama umutlu sınıfların doğuşudur (Standing, 2011: 47, 131, 11). Standing'e göre (2011: 31) 'prekaryalar' "o ya da bu sebepten, normal vatandaşlara göre daha sınırlı haklara sahip" oldukları için "kısmi vatandaşlardır". Prekaryanın "tehlikeli" bir sınıf olma potansiyeline sahip olmalarının nedeni yaşadıkları yoksunluklar nedeniyle "pek çok kişinin popülist siyasetçilere ve neofaşist mesajlara kapılma" ihtimalidir. Bu durumu önlemek için "prekaryanın etkin bir şekilde kendi için sınıf olması" ve yoksunluklarını giderecek bir "cennet siyaseti" gereklidir (Standing, 2011: 50, 9).

Öte yandan, piyasa ekonomisiyle beraber emeğin de küreselleşmesi, enformelleşmesi ve esnekleşmesiyle birlikte sadece işçi sınıfının değil orta sınıfların da 'prekaryalaşma'yı çağrıştıran 'belirsiz' post endüstriyel sınıfsal konumlanışlarını Wright (1979) "çelişkili mevkiler" kavramı ile açıklar. Egemenlik ve sınıflar arasındaki ilişkinin sadece üretim ilişkileri üzerinden anlaşılamayacağını vurgulayan Wright (1979), Weber ve neo-Marksist bir perspektifi harmanlayarak geleneksel işçi sınıfı ve burjuvazi arasında çok katmanlı bir yapı oluştuğuu vurgular. Wright orta sınıfın "çelişkili" yapısını kompleks hiyerarşik ilişkiler ve sınıflar arası "sömürü" ilişkilerinden hareketle çözümler. "'sömürü', sınıf ilişkilerinin yarattığı antagonistik çıkarların doğasını anlamak için anahtar bir kavramdır" (Wright, 2000: 10). Yeniden üretim süreçlerinin ekonomik yapılar, devlet yapıları ve sınıf mücadeleleri arasındaki çok yönlü ilişkilerden oluştuğu-

nu (1979:22) belirten Wright "asimetrik," ve "antagonistik" sınıf katmanlarının oluşumunda "sömürenin refahının, yalnızca sömürülenin yoksunluklarına değil, sömürülenin çabasına bağlı" olduğunu belirtir (2000:10).

Bu yaklaşıma paralel bir perspektiften Poulantzas da Gramsci'nin kültürel hegemonya kavramını da dahil ettiği kapitalist sistem ve sınıf ilişkileri analizinde orta sınıfların, küçük burjuvazinin "çelişkili" konumlarına vurgu yaparak "üretken emeği oluşturan sınıfın işçi sınıfı olduğunu ve bu nedenle "küçük burjuvazinin proleterleşse dahi işçi sınıfına dahil olamayacağını" belirtir (Wright, 1979: 31). Braverman (1974) bu anlamda temel sınıfları alt ve üst katmanlara ayırarak sistemin sürekliliğinin sağlanmasında önemli konumlanışları olan orta sınıfın "proleterleşmesi"ne yönelik yaklaşımları gerçekçi bulmaz. Bu yaklaşımlar günümüz toplumlarının sosyo-ekonomik açıdan daha keskin kutuplaşmalara sahne olmasının temellerini açığa çıkarırlar.

IV. Antropojen Risklerin Küreselleşmesi

Avrupa kentlerinin son yirmi yıldaki görüntüsünün birbirine bağlı iki olgu tarafından şekillendirilmiştir. Bunlar kentlerde artan eşitsizlik, göçler ve yabancıları dışlayan ideolojilerdir. Wacquant (1996) şehir yaşamının geleneksel ilişkilerinden kopmuş ancak sosyo-ekonomik bir dışlanma ile karşılaşan insanlarla dolu olduğunu belirtir. Keyder de (1999:24) dünya küresel-kent çalışmalarında "göçlerin etnik bir işçi sınıfının doğuşu ve sosyal kutuplaşmalarla sonuçlanacağına dair bir beklenti olduğunu" belirtir. Bu anlamda göç ve gettolaşma, küreselleşme ve kentleşme süreçlerinin yekpare bir özelliği olmaktadır.

Göçler demografik, ekonomik, toplumsal yapıları değiştirebilir ve ulusal kimliğin sıklıkla sorgulanmasına yol açan yeni bir kültürel farklılığı beraberinde getirir. Aslında insan göçü insanlık tarihinin erken dönemlerinden bu yana hemen her toplumu etkileyen bir olgudur. Ancak "1945'ten bu yana ve özellikle 1980'lerin ortalarından itibaren uluslararası göçün önemi ve hacmi artmaktadır" (Castles ve Miller, 2008:7-8). Birleşmiş Milletler Uluslararası Göç Örgütü'nün 2022 yılı verilerine göre, dünya nüfusunun yüzde 3.60'ına tekabül eden 281 milyon insanın uluslararası göçe dahil olduğu tahmin edilmektedir (UN-IOM, 2022). Küresel değişimde en etkili dinamiklerden biri sayılan göçün kalıcı olacağı öngörülmektedir. Zira "Kuzey ve Güney arasındaki artan eşitsizlik muhtemelen artan sayıda insanı daha iyi yaşam şartlarına ulaşmak adına göç etmeye zorlayacaktır" (Castles ve Miller, 2008: 109).

Amin (2018), Bağımlılık Okulu'nun bir üyesi olarak kapitalizmin küresel bir sistem olduğu kabulünden ve "sınıf mücadelesi" kavramından hareketle artık "küreselleşmiş değer yasasına" nasıl geçildiğini "oligopolistik piyasalar", "barbar küreselleşme", "aşırı finansallaşma", "ABD

hegemonyası", "militarizm", "çevrenin tahribatı" ve "Güney'in kalkınma yaklaşımlarının gözden düşmesi" gibi olgular arasındaki kompleks neden sonuç ilişkileri üzerinden anlatır (Petek ve Güder, 2021, 285-7). Amin'e göre küreselleşme çağında "aşırı sömürüye dayanan sermaye birikiminden" kaynaklı eşitsiz ilişkiselliği belirleyen tarihsel süreçlerde Doğu-Batı ayrımı yerini artık Güney-Kuzey ayrımına bırakmıştır. Güney'in, teknolojik gelişmişlik açısından daha yüksek bir seviyede olan Avrupa, Kuzey Amerika, Avustralya gibi ülkeleri kapsayan Kuzey'e "ekonomipolitik bağımlılığı" söz konusudur (Petek ve Güder, 2021: 286-290).

Amin'e göre (2018) "azgelişmiş ülkeler geri oldukları için değil, "emperyalist burjuvazinin aşırı sömürüsüne maruz kaldıkları için azgelişmişliğe hapsolurlar." Üstelik, Güney, bir yandan "işçi sınıfının … kapitalist gelişimin sağlanmamış olması nedeniyle hem toprak ağaları hem de sermayedarların çifte sömürüsüne maruz kalması", öte yandan "doğal kaynaklarından elde edilen emperyalist ranta dayanan sermaye birikimi" nedeniyle "kutuplaşma ve sefalete" daha çok maruz kalmaktadır (Petek ve Güder, 2021: 290). Kuzey ve Güney'in "hiyerarşik" olarak konumlandığını ve Kuzey'in Güney üzerinde tekellere dayalı bir tahakküm" kurduğunu savunan Amin, bunun önlenebilmesi için Güney'in kapitalizm karşısında sosyalist bir konumlanışla "tutarlı kopuş (deconnexion) politikası" uygulaması gerektiğini savunmaktadır (Amin, 1990).

Bauman (2012), Amin'in Kuzey-Güney çerçevesinde ortaya koyduğu küresel ayrımları, yereldeki ayrımları kapsayacak ve küresel kapitalizmin yerel boyutlarını ortaya koyacak şekilde inceler. Bauman, küreselleşme sürecinde, toplumsal tabakalaşmanın da, modern zamanların sınıf algısından farklı olduğunu, ulus devlet sınırlarını aşacak şekilde, küresel ölçekte yaşandığını belirtir. Bu anlamda, "merkezinde hareket özgürlüğü yatan günümüz kutuplaşması hem küreseldir hem de çok boyutludur: zenginlik de yoksulluk da küreselleşmiştir" (2012: 9). Küreselleşme, "ulusal hükümetlerin karar alma yetenekleri üzerinde zayıflatıcı bir etkiye sahiptir" çünkü "sermayenin sabit bir meskeni yoktur" ve finans akışı ulusal hükümetlerin kontrolünü büyük ölçüde aşmıştır" ve bu durumda "yurt temelli birimler güçsüzleşmiştir" (Bauman, 2012: 10). Yurt sınırlamalarından bağımsız hale gelen küresel seçkinler ve sermayenin, bir engelle karşılaşması durumunda daha yüksek bir kazanç sağlayacak daha misafirperver bir çevreye kolayca geçebilmesi söz konusudur (Bauman, 2012).

Bauman'a göre (2012: 74) küreselleşme, bu anlamda nitelik olarak, 'uygarlık', 'gelişme' ve uzlaşı gibi dünyayı daha iyi bir hale getirme gibi modern düşünceler barındıran 'evrenselleşme' fikrinden uzaklaşır. Bu bağlamda, kutuplaşmanın ya da sosyal tabakalaşmanın 'yeni emek esnekliği' ile ilişkisi hafife alınmamalıdır. Küreselleşme denen süreçte, ayrıcalıklar ve mahrumiyetler; servet ve yoksulluk, güç ve güçsüzlük, özgürlük

ve kısıtlama" aynı anda görülebilir. Bauman küreselleşme ve yoksulluk ilişkisinin paradoksal bir ilişki olduğunu belirtir çünkü "çok az sayıda insana çok büyük faydalar sağlarken, yaklaşık 4 milyar insan – dünya nüfusunun üçte ikisi – yoksuldur". Ayrıca, "yoksulluk ve sefaletin bir açlık sorununa indirgenmesi yoksulluğun gerçek boyutlarını – yetersiz, berbat beslenme, barınma, sağlık, eğitim koşulları, cehalet, saldırganlık, parçalanmış aileler, geleceksizlik, zayıflayan toplumsal bağlar – gözlerden gizler" (Bauman, 2012: 78).

Piyasaların ve enformasyonun küreselleşmesi hızlı yoksullaşma ile hızlı zenginleşmeyi aynı anda etkileyen bir şeydir. Zira "hareket halindeki azın yeni özgürlükleri" ile "toprağa bağlanmış" ve umutsuzluk içindeki "çoğun artan sefaleti bağlantılıdır" (Bauman: 2012: 77). Artık küreselleşen dünyada mekânsal sınırlamalardan" muaf seçkinler ile "*hareketsizliğe* çakılı" kesimler arasındaki iletişim kopmaya yüz tutmuştur. Zaman/mekân sıkışması çağında "yerel kalmak" dışlanmışlığın göstergesidir" (Bauman, 2012: 8-9). Herkesin tüketici olduğu dünyada "aylak *kusurlu* bir tüketicidir; tüketim potansiyelleri de sınırlıdır" (Bauman, 2012: 99). Bu da günümüz toplumunda "yapay" olarak üretilmiş "öznel bir yetmezlik duygusu yön verir" (Seabrook, akt. Bauman: 2012: 99).

Post-modern dönemin "zaman-mekan sıkışması" ile kavramsallaştırılan "yeni hız, sınır ve mesafe anlayışı" ile beraber "ekonomik gücün bedensizliği"nin yarattığı sonuç "insanları homojenleştirmekten çok, kutuplaştırma eğilimindedir". Bu durumda "gücün yersiz yurtsuzlaşması ile [de] yurdun her zamankinden katı bir şekilde yapılaştırılması el ele yürür" (Bauman, 2012: 25). Medyanın da pompaladığı tehlike/korku haberlerinin de etkisi ile güvenlik sistemleri ile 'kapalı' ve 'emniyetli' cemaatlerin/toplulukların popülerliği hızla artar. "Kontrol teknolojileri" güvenlik amacıyla toplumsal izolasyonu mümkün kılarak grup içi uyumluluğu beslerken hoşgörüsüzlük ve yabancılara! öfkeyi de artırır (Bauman, 2012: 27, 52).

Küreselleşme çok karmaşık bir emniyetsizlik duygusunu tetikler (Beck, 2011). Pandemiden terör saldırılarına kadar pek çok konuda insanların kendilerini risk altında algılayabilmektedir (Kottak, 2015: 551). Modern toplum, "kendi ürettiği riskleri tartışma, önleme ve yönetme" konusuyla giderek daha fazla meşgul olması anlamında "risk toplumu" haline gelmiştir (Beck, 2011: 356). Kabaran güvenlik korkusu, diğer tüm endişe nedenlerini gölgede bırakarak, 'fazlalıkları' uzaklaştırarak, hareketsiz kılarak yerellik olgusunun güçlenmesinde kullanılır. Beck (2011) bu korkuya kapılarak kendi koşulları üzerine düşünemeyecek hale gelen toplumları 'risk toplumu' diye adlandırır.

İnsan hayatına tehlikeye sokan kirlilik, salgın hastalık, suç gibi riskler doğal sebeplerin yanısıra hatta daha çok insan eliyle üretilmişlerdir

(Kottak, 2014; Beck, 2011; Giddens,1999). Çevresel Antropojen risklerin başında sera gazlarının artışı, iklim değişikliği ve küresel ısınma, ormansızlaşma, bitki ve hayvan türlerinin yok olması, çevresel kirlilik ve biyoçeşitliliğin yok olması gelmektedir. Birleşmiş Milletler Hükümetlerarası İklim Değişikliği Paneli'nde 2050 yılında 150 milyon insanın çevresel koşullar nedeniyle mülteci durumuna düşeceği tahmini ortaya konmuştur (Kottak, 2014: 552, 557). Öte yandan, üretim ve tehlikeli atık bertarafının, gelişmiş ülkelerden gelişmekte olan ülkelere kayması ve küresel ısınmaya neden olması da yapısal şiddetin bir tezahürüdür (Kottak, 2014). Yerküre kaynaklarının bu kadar yoğun ve hızlı bir şekilde tüketilmesinin en temel sebebi kâr hırsıdır.

Beck ortaya koyduğu "risk toplumu" kavramı ile Endüstri devriminden bugüne modernleşme sürecinde oluşan yapısal şiddetin bir yönü olarak ortaya çıkan risklerle başa çıkmanın diğer bir deyişle onları alışıldık ve kabullenilir kılmanın bir yolunun risk olgusunun güncel tutulması olduğunu belirtir (Beck, 2011). İnsanlar yaşam kalitelerini etkileyen yoksulluk, afet, teknoloji kaynaklı ve benzeri riskleri eşitsiz bir şekilde yaşarlar. Refah sahibi olanlar riskten kaçınma imkanları konusunda diğerlerinden daha avantajlı olsalar da pandemi sürecinin de açığa çıkardığı gibi riskler 'bumerang etkisi' yaratarak riski üreten bireyleri de etkilerler (Beck, 2011).

Beck daha çok "laboratuvarlarda ve yönetici odalarında tasarlanan" bu risklerin önlenmesinde artık parlamentoların veya siyasi partilerin yetersiz kaldığını, hatta siyaset alanının "yeterince bilgi ve etki sahibi olmadığı" için "ancak gelişmelerin reklamını yapan bir alana indirgendiğini" belirtir (Beck, 2011: 337). Öte yandan riskin artması durumunda "düzen ve güvenilirlik açlığı" insanlarda "güçlü el" özlemini artırmakta veya "sosyal devletin tasfiye edilmesi"ne neden olmaktadır (Beck, 2011: 345). "Giddens da (1994: 17) dünyanın nükleer cepheleşme, askeri çekişme gibi nedenlerle çok gergin olduğunu, modernliğin bu gibi sebeplerden "karanlık bir yüzü"nün oluştuğunu ve moderniteye içkin "daha mutlu ve güvenli bir düzenin oluşacağına dair ilerleme"ye olan inancın sarsıldığını belirtir. Ancak Beck'in de ifade ettiği gibi "modernleşme sürecindeki alternatiflerden sadece biri" olan bu durum "kesinlikle değiştirilemez değildir" (2011: 341). Beck'e göre (2011: 343) 20 yüzyıl sosyal devletinde sanayi üretiminden kaynaklanan ve siyasetin sorumluluk alanına giren risk durumlarına karşı önlem alan, hazırlıklı olan toplumlar "gelecek şoku"na (Toffler, 1980) hazırlıksız yakalanmayacaktır. Beck ülke sınırlarını aşacak şekilde bir demokratikleşme temelinde çare üretebilecek bir alternatifin "refah devletinin ekolojik varyantı" olabileceğini savunur (2011: 356).

"Gezegen için iyi olanın, insanlar için de iyi olduğu" düşüncesi küresel sorunlarla beraber çözüm önerilerinin küreselleşmesini beraberinde

getirir. İnsanların çevresel koruma stratejilerini de içeren "temel haklar, kültürel haklar ve siyasi haklar gibi konuları kapsayan ulusal ve küresel sorunlarla baş etmek için" benzer yöntemler kullanmaya başladıkları görülmektedir (Kottak, 2014: 555). Bu "etnoekolojik" yaklaşım çevreyi kullanırken çıkarlarına göre çoğunlukla tahrip eden küresel güçlere karşı daha insan odaklı, yani insanların biyolojik ve kültürel çeşitliliğine saygı gösteren, ekosistemlerini koruyan, doğaya uyumlu bir çevre algısı ve uygulamasını savunur (Kottak, 2014).

Enformasyon toplumunun gelişmesi ile bağlantılı olarak yaygınlaşan Castells'in (1996) Ağ toplumu" olarak kavramsallaştırdığı alternatif küreselleşme ekolojik dünya görüşünün de yaygınlaşmasını hızlandırır. "Ağ toplumu"nda küresel hiyerarşik, tahakküm içeren toplumsal ve bireysel konumlanışların oluşumunun yanı sıra küreselleşmenin ve internet teknolojisinin alternatif bir sonucu olarak bir "merkezden kontrol edilemeyen, sayısız özerk bilgisayar ağından oluşan bir ağ mimarisi "küresel, yatay iletişimin temelini oluşturur". Bu, "ağ"lar dan oluşan yeni bir sosyal örgütlenme biçimi ve stratejileridir (Castells, 1996: 4). 1960'ların sonu ve 1970'lerin başında "üç bağımsız sürecin bir arada oluşumu – enformasyon teknoloji devrimi, kapitalizmin ve devletçiliğin ekonomik krize girmesi" (Kartal ve Kümbetoğlu, 2011) aynı zamanda insan hakları, feminizm, çevrecilik gibi kültürel ve toplumsal hareketlerin yükselişini doğurur. Castells'e göre (1996: 5) "toplumlar giderek ağ ile benlik arasındaki çift kutuplu bir karşıtlık etrafında yapılanmaktadır".

1970'ler öncesinde emek-sermaye ekseninde oluşan sınıf temelli hareketler söz konusu iken 1968 sonrası kimlik odaklı hareketler yaygınlaşmış, günümüzde ise 'yeni toplumsal hareketlerin' yaşam kalitesinin iyileştirilmesi, daha fazla âdemi-merkezileşme, hoşgörülü, çoğulcu, demokratik bir gelecek talepleri doğrultusunda daha talepkâr bir hareketlilik içinde bu iki zamansal talepleri birleştiren bütünsel bir yaklaşım sergiledikleri görülmektedir (Çetinkaya, 2008). Bauman (2011: 106) bu küreselleşmiş dünyada gerçekleşen bu taleplere yönelik "asgari emniyet garantileri veren bir sosyal devlet" ile "daha baskıcı hale gelen bir devlet" arasında farklar olduğunu belirtir.

Sonuç

Modernleşme ile başlayıp küreselleşme ile hızlanan kültürel ve ekonomik akışlarla değişen dünyada bireylerin ve toplumların karşılıklı bağımlılıkları gittikçe artmıştır. Bu irtibatlanma halinde 'merkez', 'birinci dünya', 'Batı' veya 'Kuzey' gibi adlandırmalarla ifade edilen bölgelerden temel alan etkin akışlar ve güçlü aktörlerin yanı sıra modernite paradigmasını sorgulatacak şekilde yerel aktörler de etkili olmuştur. Yirminci yüzyılın sonundan itibaren, piyasanın, üretimin, tüketimin, enformasyonun, emeğin enformelleşmesinin, ulus-devlet sınırlarını gevşeterek küreselleşmesi sonucunda insanlığı "modernliğin de ötesine götüren bir dönemin" başladığı düşünülmektedir. 'Bilgi toplumu' ya da 'tüketim toplumu' gibi yeni bir toplumsallığı ve küresel bağlantılı olma halini imleyen bu dönem, kimi düşünürler tarafından 'postmodern' dönem, 'kapitalizm sonrası' dönem, 'neoliberal' dönem gibi ifadelerle "daha çok önceki dönemin kapanmak üzere olduğu fikrini" savunmak üzere kavramsallaştırılmıştır. Zaman-mekan sıkışması ile hızlanan kültürel ve ekonomik geçişler eş zamanda hem sermaye birikimi hem de yoksulluk yaratır. Akışkan ve çok boyutlu kültür ve kimlik yaklaşımları küresel dünyada bir yanıyla kimlik sınırlarının geçişini açıklama altyapısı sunarken bir yandan da insanların kültürel ve ekonomik sermayeleri doğrultusunda bu sınırları aşamayıp dar kimliklerine (etnisite, din, bölge vb.) sıkışmalarının da nedenini anlamamıza yardımcı olur. Zira bir hareket imgesi olan küreselleşmiş dünyada herkes bu hareket kabiliyetine sahip değildir. Küreselleşmiş piyasa ekonomisinde varlık bakımından kutuplaşmış toplumlarda bireyler refah ve özgürlük bakımından katı hiyerarşik bir düzlemde yaşarlar.

Ulus devletlerin hem kültürel hem ekonomik anlamda tüm toplumsal katmanları kapsayarak gelişmesi refah devleti olup olmamaları ile ilgilidir. Ancak refah devleti anlayışı ve kalkınma ekonomisi yerini serbest piyasa ekonomisine bırakmış, dünya kentlerinde ekonomik güvence eksikliğine ve adaletsiz bölüşüme dayalı yoksulluğu arttırmıştır. Neoliberalizmin küresel dominant ekonomik sistem olmasıyla birlikte dünya düzeninde Avrupa ülkeleri de dahil olmak üzere ulusların refah devleti olma özelliklerini gittikçe kaybettikleri görülür. Günümüz dünyasında hem bölgeler arası hem de toplumlar içindeki eşitsiz ilişkilerin gölgesinde çok sayıda 'yersizyurtsuzlaştırılmış' insan ulus devlet politikalarının, küresel finansal ve kültürel akışların ve risk faktörlerinin dayattığı korkunun etkisi altında bir yandan yerele çekilip yereli inşa ederken, öte yandan, kitleler dünyanın en zengin bölgelerinden en fakir olanlar kadar çoğulcu ve demokratik bir gelecek inşası yönünde talepkârdır.

Modernitenin küresel süreçlerden geçerek sürekli ve hızlı akışlar içinde birlik ve ayrılık, mücadele ve teslim, süreklilik ve süreksizlik, belirleniş ve belirsizlik barındıran iki yönlü ve paradoksal karakterinin

toplumsal yansımalarının ve kurumsal işleyişinin analizini yapmak günümüz toplumlarını anlayabilmek bakımından önemlidir. Modernleşmeci yaklaşımlar, küreselden yerele uzanarak bireyi ve benliği parçalayan tahakküm ve hegemonyaya karşı modernite ideallerinin gerçek anlamda sahiplenilmesi ile modernleşme sürecinde yaşanan yan etkilerin, açmazların aşılabileceğine inanmaktadırlar. Postmodern yaklaşımlar ise neoliberal, biyopolitik düzenin oluş koşullarına içkin yozlaşma ve gerilemenin kendi sonunu getireceğine inançla mücadelenin ve yeni toplumsal hareketlerin yaratacağı dönüşümden umutludurlar. Her anlamda daha yaşanabilir toplumsal ve fiziksel bir çevreye erişim koşullarının ve gerekliliğinin ulusal ve uluslararası entelektüel, toplumsal ve kamusal çevrelerin katkılarıyla tartışılması, vurgulanması ve uygulamaya yönelik öneriler geliştirilmesi toplumsal gerilime neden olan antropojenik riskleri, eşitsizlikleri ve çelişkileri azaltarak toplumsallığın çöküş sınırlarında savrulan kitlelere bir umut olabilir.

KAYNAKÇA

Amin, S., (2001). Imperialism and Globalization. Monthly Review, 53 (2). https://monthlyreview.org/2001/06/01/imperialism-and-globalization/ (Son Erişim Tarihi: 10.12.2022).

Amin, S. (1990). Delinking Towards a Polycentric World. Zed Books.

Appadurai A. (1996). Modernity at Large: Cultural Dimensions of Globalization. University of Minnesota Press.

Arrighi, G. (2000). Globalization and Historical Macrosociology. Janet Abu-Lughod (ed.) içinde Sociology for the Twenty-First Century: Continuities and Cutting Edges. Chicago: Chicago University Press. (s. 117-133.). Erişim Linki: https://krieger.jhu.edu/arrighi/wp-content/uploads/sites/29/2016/12/Arrighi-Globalization-and-Historical-Macrosociology.pdf (Son Erişim Tarihi: 10.12.2022).

Arrighi, G. Amin, S., Frank, AG., Wallerstein, I. (1993). Büyük Kargaşa. İstanbul: Alan Yayıncılık.

Baudrillard, J. (1983). In the Shadow of the Silent Majorities, Or the End of the Social and Other Essays. NY: Semiotext (e).

Baudrillard, J. (1998). *The Consumer Society: Mtyhs and Structures*, London: Sage Publications.

Bauman, Z. (2012). *Küreselleşme: Toplumsal Sonuçları*, İstanbul: Ayrıntı Yayınları.

Bauman, Z. (2011). *Akışkan Modern Dünyadan 44 Mektup*. İstanbul: Habitus Kitap.

Beck, U. (2011). *Risk Toplumu: Başka Bir Modernliğe Doğru*. İstanbul: İthaki Yayınevi

Braverman, H. (1974). *Labor and Monopoly Capitalism*. New York: Monthly Review Press.

Castells, M., (2010b). *The Information Age Economy, Society, and Culture: End of Millenium (Vol. III).* Wiley-Blackwell Press.

Castells, M. (2010a). *The Information Age Economy, Society, and Culture: The Rise of the Network Society (Vol. I).* Wiley-Blackwell Press.

Castles, S., ve Miller, M. J. (2008). *Göçler* Çağı: *Modern Dünyada Uluslararası Göç Hareketleri*. (Çev.B. U. Bal ve *İ.*Akbulut). İstanbul: Bilgi Üniversitesi Yayınları.

Çetinkaya, D. (2008). *Toplumsal Hareketler: Tarih, Teori ve Deneyim*. İstanbul: *İletişim Yayınları*.

Frank, A. G. (1998). *ReOrient: Global Economy in the Asian Age.* California: Berkeley University of California Press.

Giddens, A. (1994). *Modernliğin Sonuçları*. (Çev. E. Kuşdil). İstanbul: Ayrıntı Yayınları.

Goldfrank, W. L. (2000). Paradigm Regained? The Rules of Wallerstein's World System Method. *Journal of World-Systems Research, 6* (2), s. 150-195.

Harvey, D. (1989). *The Condition of Postmodernity an Enquiry Into The Origins of Cultural Change*. Blackwell Publishers.

Hopkins, T. K. ve I. Wallerstein (1967). The Comparative Study of National Societies. *Social Science Information, 6* (5). s. 25-58.

Keyder, Ç. (1999). Setting. Keyder, Ç. içinde, *Istanbul: Between the Global and the Local*, (s. 3-31). Rowman & Littlefield Publishers.

Kottak, C. P. (2014). *Antropoloji: İnsan Çeşitliliğinin Önemi*. (Çev. O. Özler, U. İçen, İ. Duyar, D. Atamtürk). Ankara: De Ki Basım Yayım.

Kartal, B., & Kümbetoğlu, B. (2015). *Yeni Toplumsal Hareketler*. Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayınları.

Negri, A. ve Hardt, M. (2000). *Empire.* Harvard University Press.

Petek, A. ve Güder, M. (2021). Samir Amin'in Görüşleri Bağlamında Kuzey-Güney İlişkileri. Ceylan, A. Ç. ve Sunal, G. İçinde, *Sosyal ve Beşeri Bilimlerde Araştırma ve Değerlendirmeler-I*. (s. 283-303). Ankara: Gece Kitaplığı.

Robertson, R. (1992). *Globalization: Social Theory and Global Culture.* London: Sage Publications.

Sagafi-Nejad, T., Moxon, R. W., ve Perlmutter, H. V. (2017). *Controlling International Technology Transfer: Issues, Perspectives, and Policy Implications*. Elsevier.

Sklair, *L*. (1999). *Competing Conceptions of Globalization*. *Journal of World-Systems Research,* 5 (2), s. 143-163.

Standing, G. (2011). *Prekarya Yeni Tehlikeli Sınıf*. (Çev. E. Bulut). İstanbul: İletişim Yayınları.

Tibi, B. (1998). *The Challenge of Fundamentalism: Political Islam and the New World* Disorder, Berkeley; L. A. University of California Press, 1998.

UN-IOM (2022). Erişim Linki: https://publications.iom.int/books/world-migration-report-2022. (Son Erişim Tarihi: 10.12.2022).

Wacquant, L. (1996). "Red Belt, Black Belt: Racial division, Class Inequality, and the State in the French Urban Periphery ad the American Ghetto," in *"Urban Poverty and the Underclass: A reader, (*ed. by E Mingione), Blackwell.

Wallersten, I. (1974). *The Modern World System I-II.* New York: Academic Press.

Wallersten, I. (1979). *Capitalism, World Economy: Essays*. Cambridge: Cambridge University Press.

Wallerstein, I. (2000). *The Essential Wallerstein.* New York: The New Press.

Wright, E. O. (1979). *Class, crisis and the state*. Verso Books.

Bölüm 23

NORBERT ELIAS'IN SPOR SOSYOLOJİSİNE KATKILARI: BİR LİTERATÜR DEĞERLENDİRMESİ

Cihan AKKAYA[1]

Dr. Öğrt. Üyesi, Karabük Üniversitesi, Hasan Doğan Beden Eğitimi ve Spor Yüksekokulu

Orcid: 0000-0001-9192-3422

GİRİŞ

Yaşadığı, eserlerini verdiği dönem ve sonrasındaki etkisiyle hem klasik hem de modern bir sosyolog olarak görülebilecek Alman düşünür Norbert Elias (1897-1990) sosyoloji tarihinde önemli bir konumda durmaktadır. Elias'ın hayatı ve kariyeri bu konuma kaynaklık eder; eserlerinin günümüze daha yakın zamanlarda önem kazanması O'nun modern bir sosyolog olarak görülmesine neden olurken, temel yaklaşımlarını 1930larda geliştirmesi ise tıpkı Karl Marx, Emile Durkheim, Max Weber, Georg Simmel gibi klasik bir sosyolog olarak da görülmesini sağlamıştır. Chris Shilling, Elias'ı *'...zamanımınız son büyük klasik sosyoloğu...'* (Dunning & Hughes, 2013) olarak tanımlayarak O'nun aslında geçmişle günümüz arasında teorik anlamda tarihsel bir bağ kurduğunu vurgulamaktadır.

Elias bugün spor sosyolojisi alanı için de önemli ve saygın bir konumda durmaktadır. Özellikle Eric Dunning ile yaptığı iş birliği alana değerli katkılar sunmuştur. Ancak Elias'ın kendi sosyolojisini geliştirmede sporu önemli bir araç görmesi, O'nu önde gelen teorisyenler arasında benzersiz bir yere koymaktadır (Malcolm, 2015: 50). 1970'lerin sonlarından bu yana, Elias'ın sosyolojik yaklaşımı spor ve boş zaman sosyolojisi içinde en açık şekilde İngiltere ve Hollanda'da sağlam bir konum elde etmiştir. O dönemlerde önde gelen sosyologlar arasında spor ve boş zaman eğlencelerinin önemli sosyal fenomenler olduğu gerçeğinin göz ardı edilmesi, Elias'ın takipçileri tarafından O'nun değerinin (dehasının) az bilindiği şeklinde yorumlanmıştır (Giulianotti, 2004: 145).

Türkiye'de Elias üzerine yapılan çalışmaların oldukça kısıtlı olması (Toplum ve Bilim dergisinin 84. sayısı en önemli katkı olarak düşünülebilir) ve sporun sosyolojik boyutu incelenirken Elias ile kurulan ilişkide bu kısıtlılığın daha da belirginleşmesi bu çalışmanın ortaya çıkarılmasını sağlayan temel motivasyon kaynağını oluşturmaktadır. Dolayısıyla bu bölümde Elias'ın hayatı, sosyolojik yaklaşımları ve kavramları ele alınacak, daha sonra bunların sporun toplumsal analiziyle nasıl ilişkilendirildiği sorgulanacaktır. İleride görüleceği üzere Elias ortaya koyduğu eser ve kavramlarla alana farklı bir analiz kaynağı sunmuş, bir paradigma yaratmış ve bu sayede pek çok meslektaşına yol göstermiştir. Bu çalışma ile de Türkiye'de spor sosyolojisi literatürüne kuramsal ve kavramsal bir katkı sunmak hedeflenmiştir.

Norbert Elias'ın Kısa Bir Biyografisi ve Genel Sosyolojik Anlayışı

Norbert Elias, 1897'de Breslau'da Yahudi bir ailenin çocuğu olarak dünyaya geldi, Birinci Dünya Savaşı sırasında Alman ordusunda görev yaptı. Daha sonra Breslau Üniversitesi'ne tıp ve felsefe okumak üzere kaydoldu ve doğa bilimleri kendi düşüncesi üzerinde etkili oldu. 1925'te sosyoloji okumak için Heidelberg'e taşındı ve kısa bir süre Alfred Weber

(Max Weber'in kardeşi) ve Karl Mannheim'ın etkisi altında kaldı. Elias, Naziler Almanya'da iktidara gelince 1933'te Paris'e ve iki yıl sonra İngiltere'ye geçti. Yerel bir Yahudi vakfından aldığı ödenekle British Museum'da (3 yıl boyunca) en önemli eseri olan Uygarlık Süreci'ni (*The Civilizing Process*) Almanca (*Über den Prozeß der Zivilisation*) olarak yazdı ve bu eser 1939'da İsviçre'de yayımlandı. London School of Economics'te kısa bir süre çalıştıktan sonra İkinci Dünya Savaş'ını takip eden yıllarda Leicester Üniversitesi'nde konuk olarak konferanslar verdi ve 1954'te 57 yaşındayken burada Sosyoloji bölümünde daimî öğretim üyesi oldu (Giulianotti, 2004: 145-146).

Elias, 1 Ağustos 1990'da Amsterdam'da 93 yaşında hayatını kaybetti ve Dunning'in aktardığına göre (1992: 95) istediği gibi, zekasını kaybetmeden ölmüştü. 60'lı yaşlarının sonlarına kadar dar çevreler dışında tanınmayan Elias'ın sosyolojik itibarı öldüğü sırada dünya çapında artmaya başlamıştı. Özellikle Kıta Avrupası'nda Elias'a ilgi artmaktaydı, ancak Britanya'da az ve Amerika Birleşik Devletleri'nde ise daha da az bir ilgiden söz edilmekteydi. Spor sosyolojisi ise bir alt alan olarak bu Anglo-Amerikan görmezden gelmenin bir istisnasını oluşturmaktaydı; çünkü 1980'lerde Elias'ın "figürasyonel" veya "süreç sosyolojisi" (*process sociology)* yaklaşımının Atlantik'in her iki yakasında da bir ölçüde dikkat çekmeye başladığı ifade edilmekteydi. Öncü'ye göre de (2000: 8) Uygarlık Süreci'nin değerinin çok geç anlaşıldığı konusunda, sosyoloji dünyasında bir mutabakat vardır. Özellikle pozitivist anlayıştaki kırılmaların etkisiyle gündelik yaşamın sosyolojinin araştırma nesnesi haline gelmesinde etkili olmuş bir eserdir.

Birinci Dünya Savaşı deneyimi, Elias'ı savaş ve şiddete karşı duyarlı hale getirmişti. Doğu ve Batı cephelerinde görev yapmış, 1920'lerde ve 1930'larda Nazilerin yükselişine ve Komünistlerle yaptıkları sokak savaşlarına doğrudan tanık olmuştu. Nazilerin yükselişini "uygarlığın çöküşü" olarak nitelendirmiş ve bu O'nun "uygarlaşma" konusundaki farkındalığını arttırmıştı (Dunning, 2010: 16).

Görüldüğü gibi yaşadığı hayatın Elias'ın sosyolojik yaklaşımını şekillendirmede büyük bir etkisi bulunmaktadır. İlerleyen bölümlerde detaylandırılacak olan bu yaklaşımda kişiliklerin dönüşümüne ilişkisel ya da kendi kavramsallığı çerçevesinde figürasyonel bakma söz konusudur. Figürasyondan kastettiği ise karşılıklı bağımlıklar ve ilişki ağlarıdır. Buna göre tarihsel süreç içinde belli bir toplulukta karşılıklı bağımlılık içinde yaşayan bireylerin durumu zamanla değişirken, karşılıklı bağımlılık ilişkisi de değişerek bir süreç şeklinde devam etmiştir. Elias burada psiko-oluşum (*psycho-genesis)* ve sosyo-oluşum (*socio-genesis*)'dan söz ederek, bunların birbirleri ile iç içe geçmiş bir şekilde dönüşerek devam ettiğini iddia etmiştir. Devletin ortaya çıkışını önemli bir dönüm noktası olarak

gören Elias, uygarlaşmayı bir süreç olarak ele almış ve feodal dönemde birbirleriyle savaş halinde olan prensliklerin mutlak devlete geçiş sürecini uygarlaşma sürecinin anlaşılması açısından önemli görmüştür.

Uygarlık Süreci

Elias'ın en önemli eseri olarak görülen -aynı zamanda sonradan ünlenmesinde etkili olan- *Uygarlık Süreci*, Türkiye'de iki cilt olarak çevrilip yayımlanmıştır[1]. Bu eser Öncü'nün de ifade ettiği gibi (2000:9) Elias'ın farklı çalışmalarında kurduğu parça-bütün, mikro-makro ilişkilerinin gerisinde yatan 'medeniyet' öyküsünü en net biçimde formüle ettiği çalışması olması bakımından önemlidir. Elias (1939, 2021) ulus-devletin gelişimini ve değişen toplumsal davranış ve kişilik yapısı örüntülerini, Avrupa toplumlarının Orta çağdan itibaren geçirdikleri değişimlerin belirli boyutlarıyla ilişki içinde görerek araştırmıştır.

Elias (2021:10-14) ilk önce sosyolojinin görece daha kısa süreçlerle ya da yalnızca toplumların belirli bir andaki durumuna ilişkin sorunlarla ilgilendiğini, toplumsal yapıların ve buna bağlı olarak kişilik yapılarının uzun süreli dönüşümlerinin göz önüne alınmadığını vurgular. Bu çalışmada bireysel psikolojik (kişilik) yapılar ve birbirine bağımlı bireylerin oluşturduğu oluşumlar (toplumsal yapılar) arasındaki bağıntıları çözdüğünü ifade eder; çünkü bu iki yapı da dönüşmeyen yapılar olarak değil, aksine dönüşen yapılardır ve aynı uzun süreli gelişimin birbirine bağımlı görünüş biçimleridir.

Bu eserde 'Uygarlık' kavramının Batılı özbilinci ifade etmek ya da ulusal bilinci anlatmak için kullanıldığı belirtilir. Batılı toplumların son iki ya da üç yüzyıl boyunca daha önceki toplumlardan ya da o günkü daha "ilkel" toplumlardan farklı olarak sahip olduğuna inandığı şeyleri anlatmaktadır. Buna bağlı olarak "Uygarlaşmış" kavramı da insanların davranış ya da tavırlarının biçimini, toplumsal niteliklerini ifade etmektedir. Yani, insanların belirli performanslarını anlatan "kültürel" kavramından farklı olarak insanların konutlarını, çevreleriyle ilişki biçimlerini, dillerini, giyimlerini anlatmaktadır (Elias, 2021: 73-75).

Öncü'nün de belirttiği gibi (2000: 12) Elias, uygar (medeni) sıfatının bir anlamda yapı-bozumunu yaparak Fransızca, İngilizce ve Almanca'daki etimolojilerini inceliyor. Yani buradaki asıl mesele uygarlık kavramının evrensel bir tanımını ortaya koymak değildir. Eserin adında da anlaşılacağı gibi uygarlığı bir süreç olarak görüp gündelik yaşamda nasıl içerik kazandığını, insan bedeninin en 'doğal' fonksiyonlarının ne zaman görgü kurallarına aykırı olarak tanımlanmaya başladığını ve giderek utanma,

1 Bu kitabın ilk baskısı 1939'da Basel'de, Haus zum Falken tarafından Wandlungen dcs Vcrhaltens in den Wcltlichen Obcrschichten des Abendlandcs başlığıyla yayımlanmıştır. Türkiye'de ise 2000'de çevrilip yayımlanmıştır.

yüz kızarma gibi duygulara dönüştüğünü aktarıyor. Elias merkezi bir devletin şiddet kullanım tekelini ele geçirmesine de vurgu yaparak, sosyal denetim ağlarının giderek daha çok alana yayılıp derinleştiğini ve bunun da kişiler üzerindeki dış baskı ve kontrolleri arttırdığını ortaya koyuyor.

İnsanlar saray toplumunun başlangıç döneminde toplumun özdenetim gerektiren kurallarıyla çok az sınırlıydılar ve bu kurallardan çok az etkileniyorlardı. Özdenetim, Elia'a göre, belirli bölgelerdeki insanların birlikte yaşamak zorunda kalmaları sonucunda ortaya çıktı. Elias 13. ve 19. yüzyıllar arasında yayınlanan görgü kitaplarından örnekler sunarak hangi davranışların uygun ve kabul edilebilir olduğunu özellikle üst sınıflar açısından tanımlar. Orta çağda egemen olan ve ceza uygulamalarıyla desteklenen insan davranışları üzerindeki dış kontrollerin yerini, Rönesanstan itibaren daha ayrıntılı davranış kurallarına dayalı içselleştirilmiş bir özdenetim mekanizması almıştır (Layder, 2013: 165).

Turner'a göre (2014: 317) Elias'ın uygarlık süreci analizinin ana noktası olan görgü kurallarının dönüşümü, Batı uluslarında iktidarın merkezileşmesinin önemli bir parçası ve kentleşme sürecinde insanların artan karşılıklı bağımlılığının işaretidir. Fakat yine Batı tarafından gerçekleştirilen -Elias'ın da şahit olduğu- sömürgecilik faaliyetlerini de unutmamak gerekir. Britanya ve Fransa gibi sömürgeci güçler, getirdikleri uygarlığın sömürgeleştirilen halkların da "iyiliğine" olduğunu iddia ederek sömürgecilik ahlakını gerekçelendirmiştir. Görgülü ve eğitimli vatandaş bir şehrin sakinidir ve Elias gibi tarihsel sosyologlara göre insanların davranışlarının inceltildiği ve gündelik davranışın toplumsal açıdan kabul edilebilir bir adab-ı muaşerete dönüştürüldüğü uygarlık süreci kentli bir çevrenin kozmopolit bağlamına, yani bir şehir-devletine gereksinim duyar.

Elias'la bütünleşen süreç sosyolojisi yaklaşımı toplumu, bireyi, gücü (iktidarı) bir süreç olarak görmektedir. Bu süreçler planlanmış ve belli bir zamanda başlamış değildir; Elias değişimi anlayabilmek için bu süreçlere bakılması gerektiğini vurgular. Bu değişimde bir düzen vardır ancak Elias'ın buradaki düzenden kastı insanların birbirlerine muhtaç, karşılıklı olarak bağımlı olmaları ve insanın ömrüyle kıyaslandığında ancak çok uzun süreçler içinde değişen biyolojik kurulumlarıdır. Bu yüzden ancak uzun vadeli toplumsal süreçlerde belli bir yapı, bir düzenlilik ve bir yol tespit etmek mümkündür (Triebel, 2020: 271). Bu yaklaşım süreç yanında figürasyon kavramıyla birlikte de literatürde yer almaktadır. Dolayısıyla bu kavrama biraz daha detaylı bakmak yerinde olacaktır.

Figürasyonel Sosyoloji

Elias'ın çalışmasının kökleri, toplumlara ilişkin "figürasyon" veya "süreç-sosyolojik" okumaya dayanmaktadır. Süreç/figürasyonel sosyoloji

toplumları karşılıklı bağımlılık ağları veya kafesler aracılığıyla birbirine örülmüş insanların figürleri olarak görür. Figürasyon, gruplar veya bireyler olarak birbirine bağlı insanların birbirleriyle oluşturdukları örüntü (şablon) için genel bir kavramdır. Elias bu kavramla yapısal ya da makro kuramlar ile etkileşimci ya da mikro kuramlar arasındaki sosyolojik düşüncenin çoğunun temelini oluşturan ikiliği reddetmektedir. Bununla birlikte toplumsal figürasyonlar fikri Elias'ın toplumsal yapı anlayışını oluşturmaktadır, hatta bazen bu kelimeleri birbirinin yerine kullanır. Sosyal yapıları kendi bireysel parçalarının toplamından daha fazlası olan katı fenomenler olarak gören yapısalcı anlayıştan ziyade, insanlardan oluşan mikro-sosyolojik bir anlamda kullanır. Ancak burada Elias'ın klasik anlamda bireyciliği sürdürdüğü de anlaşılmamalıdır (Giulianotti, 2004: 147).

Figürasyonel sosyoloji ya da diğer adıyla süreç (*process*) sosyolojisi Elias'ın *Uygarlık Süreci* ile ortaya koyduğu ve daha sonraki eserleriyle geliştirdiği -özellikle Sosyoloji Nedir? (*Was ist Soziologie?*[2]) bu anlamda öne çıkartılabilir- temel yaklaşımıdır. Elias bu şekilde sosyolojideki dikotomilerin (makro/mikro, birey/toplum, yapı/eylem) yanlış olduğunu vurgulayarak, bunları aşmak istemiştir. Dunning'e göre (2010: 16) Elias'ın çalışmaları Auguste Comte, Karl Marx, Max Weber ve Sigmund Freud'un merkezi fikirlerini sentezleme girişimidir. Öncü'ye göre de (10-11) *Uygarlık Süreci* kitabı Freud'un fikirleri üzerine inşa edilmiştir. Freud'ın insanın gelişmesi ile toplumun gelişmesi arasında kurduğu paralellik ve çocukluktan itibaren bir dizi kültürel kodun (dış kontroller) içselleştirilmesi ancak insanda var olan şiddet eğilimi gibi bazı güdülerin hiçbir zaman kaybolmamasıyla ortaya çıkan gerilimi vurgulaması Elias'ı etkilemiştir.

Figürasyon kavramı içerisinde karşılıklı bağımlılıklar ön plana çıkmaktadır. Buna göre toplumlar, birbirlerine karşılıklı olarak bağımlı insanlardan oluşan bir karşılıklı bağımlılık örgüsüdür. İnsanı görece özerk ancak çoğul düşünmek gerekir (Triebel, 2020). Elias kapalı, kendine-yeten bir varlık -*homo clausus*- olarak modern birey anlayışının gelişim sürecini ortaya koymuştur. Bu kavramla birey ve toplum, özne ve nesne, iç ve dış gibi yanlış ayrımlar terk edilerek yerine eyleyen insanlar arasındaki karşılıklı bağımlı zincirler veya toplumsal ağlar düşüncesi geçmiştir. Böylece birey özel figürasyonların oluşumuna yol açan, tarihsel süreç içinde karşılıklı bağımlılık içindeki bir varlık; yani *homines aperti* olarak görülmektedir (Layder, 2013: 163).

Elias (2020, 101-132), figürasyon kavramını açıklamak için oyun modellerini kullanır. Oyunlar sosyal hayatın temel doğasının mikro kozmosları gibidir. Oyunlar da sürekli değişim içindedir. Oyunları anlamak

2 1971'de yayımlanan bu eser, ilk kez 2016'da Türkçe'ye çevrilmiştir.

için oyuncular her takımın akıcı figürünü takip etmelidir. Yine oyunlarda bireyler arasında güç müzakereleri, güç denemeleri vardır. Böylesine bir rekabet insanlar diğer insanlarla ilişkiye girdiklerinde veya kendilerini bu ilişkilerde bulduklarında karşılaşılan temel durumdur. Elias'a göre güç, maddi bir varlıktan ziyade sosyal bir kaynaktır ve sadece sosyal ilişkiler yoluyla var olur. Oyun modelleri 'birey' ve 'toplum' olarak ikiye ayrılmanın yanlışlığını göstermeye ve tüm oyuncuların karşılıklı bağımlılıklarını anlamamıza ve kelimenin tam anlamıyla görmemize yardımcı olur (Giulianotti, 2004: 147-48).

Elias iki kabile arasında yaşanabilecek besin bulma mücadelesinden yola çıkarak ortaya çıkan karşılıklı bağımlılıktan söz eder:

"Hani ilk ortaya çıktığında bir savaş oyunu olan satrançta da olduğu gibi kabilelerden birinin hamlesi ötekininkini belirlemektedir. Her iki kabilenin iç düzeni, düşük ya da yüksek oranda birbirlerine olan bağımlılıklarınca belirlenmektedir. Zira rakipler bile birbirleri için bir işleve sahiptirler. Bireylerin ya da bireylerden oluşan grupların rakipler olarak karşılıklı bağımlılıkları, insanların dost, mesai arkadaşı ya da iş bölümü gereği birbirlerine bağımlı olmalarından kaynaklanan ilişkiler kadar etkili bir işlev ilişkisi doğururlar. Söz konusu kabilelerin birbirleri için işlevleri, son kertede karşılıklı bağımlılıkları dolayısıyla birbirlerine zor, baskı uygulamayabilmelerinden ileri gelir." (Elias, 2020: 111).

Futbol Elias'ın ilgisini çeken oyunlardan biridir. Çünkü ona göre futbol gerek sosyal olayların süreç karakterini gerekse de figürasyonların temelinde yatan mekanizmaları görselleştirme imkânı sunmaktadır (Triebel, 2020: 280).

"Örneğin bir futbol oyununa bir oyun örgüsü olarak figürasyon karakterini veren şey, bu oyunun içerisinde aynı anda çok sayıda "ben" ve "o" ya da "biz" ve "onlar" ilişkilerinin muhtemel bir hiyerarşisinin olabilmesidir. Bir "biz" ve "onlar" ilişkisi içerisinde karşı karşıya gelen birbirine bağımlı iki rakip grubun birlikte tek bir figürasyon oluşturması bu noktada anlaşılır hale gelir. Bir tarafın değişim halindeki gruplaşması, ancak öteki tarafın yine değişim halindeki gruplaşması ile ilişkisi içerisinde anlaşılabilir. Seyirciler, rakiplerin değişen pozisyonlarını, bu değişimlerin ve aynı şekilde akış halindeki figürasyonların birbirleriyle olan ilişkisi çerçevesinde takip edebilecek beceriye sahiplerse ancak oyunu anlayabilir ve ondan tat alabilirler." (Elias, 2020: 193-194).

Sonuçta figürasyonel veya süreç yaklaşımı bireylerin ve kurumların süreçlerle meşgul olduğunu, bu süreçlerin yapılandırılmamış olduğunu ve öncelikle amaçlanan bireysel eylemlerin istenmeyen sonuçları olduğunu ve bireylerin birbirine bağımlı olduğunu kabul etmektedir. Bu anlamda varoluş bireyin kendi eylemlerinin değil, başkalarıyla etkileşimlerinin

bir sonucudur ve bu tüm güç (iktidar) ilişkilerinde evrensel bir koşuldur (Dunning, 2010: 16).

Elias figürasyonel sosyolojinin sosyal bilimler için de metodolojik çıkarımları olduğunu ifade etmektedir. Elias disiplinler arası bir yaklaşımı benimseyerek sosyoloji ve psikolojinin (diğer disiplinlerin de) kendi düşünce ve etki alanlarını bölmelerine ve korumalarına izin veren ortak akademik uygulamayı reddetmektedir. Elias bilimsel özerkliği bir nevi indirgemecilik (2020: 197) olarak görür ve sosyolojinin inceleme alanının psikolojinin inceleme alanı karşısında, dolayısıyla da bizzat sosyolojinin psikoloji karşısındaki görece özerkliğinin yanlış yorumlandığını ifade eder.

Elias'ın Sosyolojisi ve Sporun Tarihsel Analizi

Sporun tarihsel süreçte kendi karakterini kazanması ve değişimi, 20. yüzyılın ortalarından beri sosyolojik çalışmalarda analiz konusu olma sonucunu doğurmuştur. Sporun artık modern zamanların tipik bir fenomeni olduğu, yapısının ve anlamının bir süreç içerisinde değiştiği ve sporun bir şekilde hâkim sosyal yapının yönlerini yansıttığı görüşü yaygınlık kazanmıştır. Elias spor sosyolojisi alanında öne çıkarken O'nunla çalışmalar yapan -hatta kendisini bir çırak olarak niteleyip, Elias'ı akademik anlamda babası gibi gören- Eric Dunning (1992: 95-99) Elias'ın Antik Yunan'ın yarışmacı oyunları üzerine yaptığı çalışmalardan, boks üzerine yazdığı denemeden, spor gruplarının dinamikleri ve futbolun erken gelişimi üzerine birlikte yaptıkları çalışmaların önemini vurgulamaktadır. Dunning'e göre Norbert Elias sporu sosyolojik açıdan incelemeye uygun bulan ve bunun yapılması gerektiğini düşünen, aynı zamanda alana önemli katkılarda bulunan tek büyük sosyologdur. Öte yandan Elias'ın sadece spora ilişkin sosyolojik gözlem yapan biri olmadığı da ifade edilmektedir. Gençliğinde boks, orta yaşına kadar kayak yapmıştı; 40'lı yaşlarında bir-iki kez kriket bile oynamış ve 80'li yaşlarına kadar da her gün yüzerek sporla yaşamıştı. Kısacası Elias spora katılımın zevkini, acısını ve sıkıntılarını doğrudan ve düzenli deneyimleyerek alana ilişkin sosyolojik yaklaşımının gerçeklik payını arttırmıştı.

Bir Süreç Olarak Spor

Belirtildiği gibi Elias spora hevesli birisiydi ve pek çok spor dalıyla ilgilenmişti -hatta kayak yaparken kaza sonucu sağ gözünü kaybetmişti- ancak sosyolojik bir araştırma konusu olarak sporla daha sonraları ilgilenmeye başlamıştı. *Uygarlık Süreci'*nde modern boksun, eski zamanlarda sık sık seyredilen daha kanlı gösterilerle karşılaştırıldığında nasıl son derece yumuşatılmış bir saldırganlık biçimini temsil ettiğinden biraz bahsetmişti. 1960'larda, Eric Dunning'in Leicester'daki Sosyoloji Bölü-

mü kadrosuna katılmasıyla Elias hem tek başına ve hem de Dunning'le iş birliği içinde spor hakkında yazmaya başladı ve 1986'da yayımlanan kitap[3] bazı bölümlerin her iki isimle, bazılarının yalnızca Elias'ın adıyla, bazılarının da başka yazarların katkılarıyla ortak bir külliyat olarak ortaya çıktı (Mennell, 2006: 515). Elias'la özdeşleşen figürasyonel/süreç sosyoloji sporda uygarlaşma süreciyle beraber ortaya çıkan değişimi vurgular. Tarihsel bir bakışla geçmişin bugünle kıyaslandığında fazlaca şiddet içeren kuralsız oyunlarının modern spora evrilişini inceler. Modern toplumlarda sporun ayırt edici özelliğinin ne olduğu ve sporun toplumsal öneminin nasıl açıklanacağı Elias'ın cevap aradığı soruları oluşturmaktadır. Orta çağ halk oyunlarının modern spor formlarına dönüşme süreci -Elias'ın sportifleşme (*sportization*) dediği süreç- ve bir boş zaman (*leisure time*) etkinliği olarak sporun insanların heyecan aradığı ve psikolojik ihtiyaçlarını giderdiği yaşam alanı olarak spor üzerinde durur (Malcolm, 2015: 52).

Sportifleşme Norbert Elias tarafından popüler kültürel faaliyetlerin veya halk oyunlarının davranış kuralları, bu kuralların geliştirilmesi ve şiddetin kabul edilebilir sınırlarına ilişkin kavramların değiştirilmesiyle ortaya çıkan süreci tanımlamak için kullanılan bir kavramdır (Murphy, Sheard, & Waddington, 2000: 95). Elias bunu eğlencelerin (şiddet içeren eski halk oyunlarının) sportifleştirilmesine atıfta bulunarak İngiliz toplumunda spora dönüşmelerinin ve bazılarının neredeyse küresel ölçekte ihraç edilmesinin bir kısaltması olarak kullanır.

Elias egemen grupların kendilerini "uygar" olarak gördükleri "modern" toplumlarda, modern sporun gelişimini anlamak için Avrupa'da yaşanan uygarlık süreçlerini anlamak gerektiğini belirtir ve spor ile toplumdaki şiddet ve saldırganlığın artan kontrolü arasındaki ilişkiye vurgu yapar. Modern spor uygarlaşma sürecinde belirli bir aşamayı temsil eder ve bunların gelişimi Elias›ın uygarlaşma süreci teorisi açısından anlaşılabilir. Yukarıda da belirtildiği Elias bununla alakalı görülebilecek kısa bir değini de bulunmuştur:

"Kavga ve saldırganlık dürtülerinin serbest bırakılmasına toplumsal olarak spor karşılaşmalarında izin verilir. Bu dürtüler özellikle "seyir" sırasında ortaya çıkar, örneğin bir boks karşılaşmasının seyri sırasında, bu tür dürtüleri tamamen kontrollü bir alanda ılımlı bir şekilde yaşamalarına izin verilen birkaç kişiyle özdeşleşmek suretiyle… Ve bu duyguların seyir ile hatta radyodan dinlenerek yaşanabilmesi, uygar toplumun karakteristik özelliklerinden birisidir. Kitabın ve tiyatronun gelişmesinde, sinemanın bugünkü dünyamızda oynadığı rolde özellikle etkili olmuştur.

3 *Quest for Excitement: Sport and Leisure in the Civilizing Process* adıyla Norbert Elias ve Eric Dunning editörlüğünde hazırlanan, çeşitli makalelerden oluşan ve ilk kez 1986 yılında yayımlanan kitap alan için önemli bir katkı olarak görülmektedir.

Koşullandırma kurallarında önceden aktif ve genellikle saldırgan bir zevk ifadesi şeklinde ortaya çıkan şeyin, bakmaktan duyulan pasif ve denetimli bir zevke, yani yalnızca göz zevkine dönüştürülmesi, genç insanın ilk eğitimiyle başlar." (Elias, 2021: 321-22).

Türkçeye genellikle oyun olarak çevrilen *play* ve *game* kavramları sporun tarihselliğinin ortaya konulmasında kullanılmaktadır. Play (Oyun) çocuklukta sıklıkla gerçekleştirilen bir fiziksel aktivitedir ve yaşam boyunca çeşitli biçimlerde devam etmektedir. Keşfetmeyi, kendini ifade etmeyi, hayal kurmayı ve rol yapmayı içeren ücretsiz bir aktivitedir. Kesin kuralları yoktur ve her yerde gerçekleştirilebilir. Zevk vermek dışında oyunun sonucu önemsizdir. Game (oyun) ise oyunun daha büyük bir yapıya sahip rekabetçi yönüdür. Oyunlar zihinsel, fiziksel veya her ikisinin bir kombinasyonu olabilen açık katılım hedeflerini takip eder. Oyunlar resmi olmayan ya da olan kurallara tabidir ve rekabet içerir. Şans, strateji, beceri veya bunların bir kombinasyonu ile belirlenen sonuçlar üretir. Prestij veya statü ile sonuçlanır (Woods & Butler, 2021) Tarihsel süreçte oyunlar (play) daha resmi kuralları ve amaçları olan, sonuca vurgu yapan daha özel oyunlara (game); yani bu süreçte spora dönüşmüştür. İşte süreç sosyolojisi bu dönüşümü incelerken şiddetin devlet tarafından kontrol altına alınmasıyla oluşan karşılıklı bağı ele alır. Bu noktada 18. yüzyılda İngiltere'de başlayan, şiddete karşı artan bir duyarlılığın olduğu ve yavaş yavaş oyundan spora (modern, organize, profesyonel) geçişi içeren uygarlık süreci ana noktaya oturmaktadır. Kuralsız dövüşler ve şiddetli çatışmalar gibi bazı eski eğlencelerin spor haline gelişi ve gösteri biçiminde fiziksel efor ve beceri gerektiren yüksek düzeyde düzenlenmiş yarışmalarla karakterize edilişi ele alınmaktadır. Bu açıdan spor şiddeti kontrol altına alarak, taklit yoluyla şiddetin deneyimlenmesini sağlayıcı sosyal ortamlar yaratmıştır.

Modern topluma geçişle spora erişim kolaylaşmış ve ilgi artmıştır. Ancak modern toplumda sosyal yaşam kontrol ve organize edilmekte, bireyler gündelik rutinler içerisinde duygusal anlamda kısıtlanmış hissetmektedir. Bu da onları gerilim-heyecan yaşayabilecekleri, duygusal uyarılma gerçekleştirecekleri aktivitelere yöneltmektedir. Elias ve Dunning bu *heyecan arayışı* (*quest for excitement)* için sporu ön plana çıkartır. Buna göre spor duygusal uyarılmayı ve heyecan verici eylemleri teşvik etmek için kuralların ve normların şekillendirilebileceği faaliyetler sağlar ve böylece toplumdaki sosyal düzeni bozmadan can sıkıntısını ortadan kaldırır. Sporun düzen ve karışıklık arasında bir heyecan içermesi söz konusudur (Coakley, 2017: 340-41).

Figürasyonel teorinin kökleri Avrupa'da, özellikle İngiltere'de bulunur. Figürasyon kişilerarası bağlantıları vurgulayan, insanların doğası gereği (eğitimle, sosyalleşmeyle) birbirine bağımlı ağlarla yaşadı-

ğını ifade eden bir kavramdır. İnsanlar yaşadıkça, geliştikçe bu ağlar da (bağlantılar) değişecektir. Woods & Butler (2021) figürasyonel sosyolojik yaklaşımın sporu pek çok açıdan inceleyebildiğini belirtmektedir. Karşılıklı ilişkilerin dinamizmi ve değişimi, uzun vadeli analizler gerektirmektedir. Bu bağlamda spordaki değişimi anlamak için tarihsel süreçlere bakmak gerekir. Figürasyonel teori araştırmacıların Avrupa'da ve dünya çapında futbolun inanılmaz yükselişini incelemesine yardımcı olmuştur. Özel olarak da futbolda hem oyuncu hem de seyirci tarafında şiddetin artışının nedenleri incelenmiştir. Küreselleşen ve küçülen dünyayla, insanlar ve uluslar arasında artan bağlantılar ve bunlara bağlı olarak sporun gelişmesinin incelenmesinde de yine bu teori kullanılabilmektedir.

Elias'ın başlıca tezi, modern spor biçimlerinin- ulusal olarak örgütlenmiş ve endüstri öncesi dönemde görece açık şiddetin görüldüğü ve bunu azaltmak için bir başlangıç yapıldığı biçimlerin- 18. yüzyıl İngiltere'sinde 'siyasi çatışmanın parlamenterleşmesi' olarak adlandırdığı şeyle bağlantılı olarak ortaya çıkmaya başlamasıdır. Ancak burada bağlantıdan kastettiği parlamenterleşmenin sporun modernleşmesini sağladığı değil, parlamenterleşmenin ve "sportifleşmenin" sırasıyla aynı sosyal gruplar tarafından gerçekleştirilmesiydi. Elias sportifleşme kavramı ile popüler kültürel faaliyetlerin veya halk oyunlarının davranış kurallarının geliştirilmesi ve şiddetin kabul edilebilir sınırlarına ilişkin kavramların değiştirilmesiyle ilgili süreci ifade etmektedir. Böyle bir sürecin ancak İngiltere gibi seçkin gruplar arasındaki güç dengesinin mutlak yönetimin ortaya çıkmasına benzemediği, dolayısıyla göreceli örgütlenme özgürlüğüne ve nispeten bağımsız kulüplerin kurulmasına izin veren bir ülkede gerçekleşebileceğini öne sürdü (Dunning, 1992: 98).

Elias, Antik Çağ'dan Orta Çağ'a kadar birçok oyunun ve eğlencenin modern spor uygulamalarına dönüşmesine damgasını vuran sosyal değişiklikleri açıklamaya çalışmıştır. En belirgin tarihsel karşıtlık, geçmişte spor ve oyunlarda fiziksel şiddete çağdaş zamanlara kıyasla çok daha fazla tolerans gösterilmesidir. Örneğin, Antik Yunan'da *pankration* adlı spor (bir tür son derece sert dövüş -boks- biçimi) içinde savaşçı etiği olmakla beraber son derece şiddetliydi, çoğu zaman ölümle sonuçlanırdı ve bugünkü boks gibi sporcuların ağırlık veya boylarına göre bir farklılaşma (sıklet farkı) uygulanmıyordu. Antik Roma gladyatör oyunları da ölümcül birer dövüş dramasıydı. Britanya'da da 19. yüzyılın sonlarına kadar oynanan 'halk futbolu' popüler ve genellikle şiddetli bir eğlenceydi. Bu oyunlar yalnızca ilkel kurallara sahipti ve şiddet içermekteydi. Bazı halk futbolu oyunları rakip gruplar veya topluluklar arasındaki yarı kurumsallaşmış kavgalardan biraz daha fazlası olduğu için ciddi yaralanmalar ve ölümler olmaktaydı. Pugilizm (boksörlük) ve halk futbolu 19. yüzyılda

kendi kurallarını üretmek için yoğun bir uygarlaşma geçirdi (Giulianotti, 2004: 153).

Dunning (1977 akt. Giulianotti, 2004: 153) spor oyunlarındaki uygarlaşmanın tarihsel olarak 19. yüzyılın ortalarından itibaren İngiliz devlet okullarının yükselen oyun etiğine dayandığını belirtmektedir. Müdürler ve öğretmenler daha varlıklı genellikle aristokrat öğrencilere burjuva ve centilmenlik Hıristiyanlık değerlerini aşılayarak disiplini daha etkili bir şekilde uygulamaya çalıştılar. Bu nedenle sporun uygarlaşması, İngiliz toplumunun daha geniş işlevsel demokratikleşmesine karşılıklı bağımlı bir gelişmeydi ve bu sayede de yönetici sınıflar aşağıdan (burjuvazi) daha büyük baskılara uyum sağlamaya başladılar.

Guilianotti (2016: 212-213) figürasyonel sosyolojinin sporla ilgili pek çok konunun araştırılmasında kullanıldığı ifade etmektedir. Örneğin, küreselleşme ve sporla ilgili olarak sporun uzun vadeli tarihsel yayılımını, sporcuların göçünü ve spor ile kitle iletişim araçları arasındaki karşılıklı ilişkileri incelemek için figüratif bir sosyolojik perspektif geliştirilmiştir. Hatta sporda birbiriyle ilişkili sağlık, hastalık, yaralanma (sakatlanma veya ağrı hakkında konuşmaktan veya bunları bildirmekten kaçınmaya yönelik baskılar) ve doping gibi konular incelenmiştir. Sporcular, sağlık personeli, antrenörler ve diğerleri arasındaki karşılıklı bağımlılıklar ve sporcuların figürasyonunun (aslında mesleki alt kültürün) içsel beklentileri ve içsel beklentilerini içeren uzun vadeli gelişimler ele alınmıştır. Genel olarak katkılar Leicester -Elias ve Dunning'in bir dönem birlikte görev yaptığı yer- merkezli çalışmalar olarak öne çıkmaktadır ve burasıyla alakalı en bilinen katkı ise futbol holiganizmi üzerine yapılan çalışmalardır.

Uygarlaşma, Holiganizm ve Leicester Okulu

Dunning ve meslektaşlarıyla özdeşleşen ve bir ekol olarak görülebilecek Leicester Okul'u futbol holiganizmi üzerine yaptığı araştırmalarla ön plana çıkmaktadır. Dunning ve meslektaşlarının sıklıkla belirttiği gibi Holiganizm yeni bir fenomen ve Britanya'ya (ya da İngilizlere) has bir durum değildir. Ayrıca futbol kendilerini taraftar olarak tanımlayan kişiler tarafından uygulanan şiddetin eşlik ettiği tek spor dalı da değildir. Onlara göre bu fenomen 1870 ve 1880lerden beri, modern denilen zamana denk gelerek Britanya futbolunda görülmektedir. Dolayısıyla uzun vadeli süreçle ve sosyoloji ile tarihin bir senteziyle incelenmelidir. Holiganlık sanılanın aksine derinlere kök salmıştır ve Leicester Okul'u futbol holiganlığının geçmişteki ve günümüzdeki kökenlerini araştırmaya girişmiştir. Holiganizmin neden tekrar tekrar ortaya çıktığı, oyunun (futbolun) dışındaki sosyal koşullar ve bu davranışların (şiddetin) sıklığının ve derecesinin zaman içinde neden değiştiği üzerinde durmuşlardır (Bairner, 2006).

Dunning'in belirttiği gibi (2000) futbol holiganizmi son derece karmaşık ve çok yönlü bir olgudur. Holigan terimi, 19. yüzyılın sonlarında zorbalık yapan çeteleri tanımlamak için İngilizce kullanımına girmiştir. Muhtemelen o zamanlar Londra'da yaşayan, tanınan ve kavga etmekten hoşlandığı düşünülen İrlandalı bir ailenin adı olan Houlihan'ın değiştirilmiş hali olduğu da ifade edilmektedir. İngiltere uzun yıllar holiganizmle mücadele etmiş ve 1985 yılında yaşanan Heysel[4] faciasının ardından o dönemki başbakan M. Thatcher futbol holiganlığı sorununun siyasi olarak nasıl çözüleceğini tartışmış ve bu sorunun çözümü için ne gerekiyorsa yapılması gerektiğini ifade etmiştir.

Eric Dunning ve Leicester Üniversitesi'ndeki meslektaşları futbol holiganizminin tarihsel ilerleyişine bakarak dönemsel açıklamalar getirmişlerdi. Buna göre ilk önce uygarlaşma sürecinin gelişiminin, özellikle 1945'ten hemen sonra, İngiliz futbol taraftarlarındaki şiddet eğiliminde genel bir düşüşü hızlandırdığını savundular. Daha sonraki dönemde yaşanan şiddet eğilimlerinin – yani çağdaş futbol holiganizmi diye nitelenen problem- 1960'ların başından itibaren, daha çok kaba (*rough*) diye nitelenen işçi sınıfı erkekleri içinde ön plana çıktını ifade ettiler. Bu durum o dönemlerde siyasi alanda ve medya kanallarında endişe verici olarak niteleniyordu ve Birleşik Krallık'ta o tarafa yönelik bir tiksinme duygusu yaratmıştı. Ancak ortaya çıkan bu ahlaki panik durumu kaba diye nitelenen kalabalıkları daha da futbolun içine çekmişti. 1980'lerde yoğunlaşan taraftar şiddeti İngiliz toplumunun daha geniş "uygarlaştırıcı" yönlerinin (Falkland savaşı, Kuzey İrlanda'daki paramiliter savaş, şiddetli endüstriyel anlaşmazlıklar, kentsel isyanlar) ve işlevsel demokratikleşmenin belirgin şekilde azaldığına işaret etmekteydi. Süreç sosyologları işlevsel olarak düşük bağımlılık düzeyleri ve çocuklukta yaşanan sosyalleşme sırasında daha az uygar sosyal geleneklerle karşılaşılması nedeniyle taraftar/fanatik şiddetinin çoğunun arkasında kaba, alt işçi sınıfı erkeklerin olduğu konusunda ısrar ediyorlardı. Sonrasında ise orta sınıftan da kaba hayranların olabileceğini ortaya koyarak -ve bunu da yine uygarlıktan uzak kalmış olmakla niteleyerek- bir anlamda olası ampirik çürütmelere karşı önlem almak istemişlerdi (Giulianotti, 2004: 153-54). Burada Britanya toplumuna figürasyonel bakılarak karşılıklı bağımlılık zincirleri çerçevesinde bir inceleme söz konusudur. Şiddeti uygulayan holiganlara karşı duyulan nefretin ve ayrımlaştırmanın şiddeti daha da körüklemesi, toplumun uygarlaşmadan uzaklaşması ve devletin şiddeti kontrol edememesi gibi nedenler ön plana çıkartılmaktadır.

4 29 Mayıs 1985 'te İtalyan takımı Juventus FC ve İngiliz takımı Liverpool FC arasında oynanan Avrupa Şampiyon Kulüpler Kupası finali öncesi, Brüksel'in Heysel Stadyumu'nda yaşanan şiddet olayları tarihe 'Heysel faciası' olarak geçmiştir. İngiliz holiganların taciziyle başlayan olaylarda çoğu Juventus taraftarı 39 kişi ölmüş, 600 kişi de yaralanmıştır.

Futbolun en popüler takım sporu olması ve geniş kalabalıklar içeren yapısı farklı bir kompozisyonu ortaya çıkarmaktadır. İzleyicilerin çoğunluğunu oluşturan erkeklerin sınıfsal özelliklerinin belirleyici olduğu ifade edilmektedir. Buna göre alt sınıftaki erkekler, kendilerini üst sınıftaki erkeklerden daha fazla şiddete meyilli ve saldırgan bir alışkanlıkla kendilerini dünyaya sunma eğilimindedir. Bununla beraber dini (Katolik-Protestan), bölgesel, ulusal (İngiliz -İrlandalı- İskoç) ve kuşak temelli fay hatları futbol holiganlığına İngiltere'de sosyal ölçekte daha fazla insanı çekmektedir. Benzer durumlar başka ülkelerde de olmaktadır; örneğin İspanya'da Katalanların, Kastilyalıların ve Baskların kısmen dil temelli alt milliyetçiliklerine bağlı ve İtalya'da şehir temelli (özellikle kuzey ve güney şehirleri arasındaki) gerilimler ortaya çıkmaktadır. Burada Elias'ın öne sürdüğü yabancılara (*outsiders*) karşı yoğun bir düşmanlık içeren "biz ve onlar" figürasyonları ve kimlikleri üzerinden bir okuma söz konudur (Dunning, 2010: 23-24). Ancak Bairner'in de belirttiği gibi (2006: 588) Okul'un tutarlı bir şekilde "kaba" işçi sınıfından bahsetmesi; bu nedenle yalnızca futbol holiganlığını anlamak amacıyla işçi sınıfını bölümlere ayırma gereğini göremeyenlerden değil, aynı zamanda holiganların çok çeşitli toplumsal geçmişleri temsil ettiğini iddia edenlerden de eleştiri almaktadır.

Holigan davranışlarının holiganların kendileri için ne anlama geldiği de Okul tarafından araştırılmıştır. Buna göre 20 yıldan uzun bir süre boyunca yapılan bir dizi holigan ifadesinin analizi çoğunlukla katılan genç erkekler için — kadınların ve yaşlı erkeklerin bazen katıldığı — futbol holigan mücadelesinin temelde erkeklik, bölgesel mücadele ve heyecanla ilgili olduğunu ortaya koymuştur. Buna göre onlar için mücadele merkezi bir anlam, statü veya itibar kaynağı ve zevkli bir duygusal uyarılma kaynağıdır. Holigan grupları içinde yer alanların kendi akranları arasında kendilerine getireceğini umdukları saygıdan, savaş heyecanından, adrenalin yarışından ve neredeyse erotik olarak uyarıcı güdülerden bahsedenler bulunmaktadır (Dunning, 2010: 22).

Bugün gelinen noktada İngiltere'de bu sorunun büyük ölçüde çözüldüğü ifade edilmektedir. Heysel'de yaşanan olayın uluslararası niteliği nedeniyle daha fazla ses getirmesi İngiltere'de holiganizmin daha çok tartışılmasına neden olmuştur. Dönemin başbakanı Thatcher bu soruna savaş açmış ve olayın ardından tüm İngiliz kulüplerinin Avrupa kupalarından men cezası (Liverpool 6, diğerleri 5 yıl) almasında etkili olmuştur. Ancak sonrasında da olaylar bitmemiş ve yine İngiltere tarihinde 'kara bir gün' olarak ifade edilen Hillsborough faciası[5] gerçekleşmiştir. Olay sonrasında

5 15 Nisan 1989'da Sheffield'daki Hillsborough Stadyumu'nda oynanan Liverpool-Nottingham Forest karşılaşmasında çıkan izdihamda 96 kişi hayatını kaybetmiş, 766 kişi de yaralanmıştır.

Savcı Lord Peter Taylor tarafından bir rapor (Taylor Raporu) hazırlanmış ve Taylor holiganizmi besleyen sebeplerin medya, sosyal sorunlar ve kulüp yöneticilerinin yanlış davranışı olduğunu belirtmiş; statlardaki kötü ortam ve güvenlik zaafına dikkat çekmiş ve bunların ortadan kaldırılmadığı takdirde holiganizmin devam edeceğini ortaya koymuştur. Ayrıca bu raporda dikkat çeken şu cümleyi de kurmuştur (Yiğit, 2016) *"İnsanlara nasıl muamele ederseniz öyle karşılık görürsünüz. Şayet siz onlara hayvan muamelesi yapıp bir kafese tıkarsanız, hayvanca karşılık görürsünüz. Siz medeni davranırsanız medeni karşılık görürsünüz."*

Taylor'un buradaki medeniyet/uygarlık vurgusu Elias'ın süreç sosyolojik yaklaşımı ve uygarlık tezini akıllara getirmektedir. Taylor raporunda bu sorun tüm paydaşlarıyla değerlendirilmiş ve karşılıklı bağımlılıklar vurgulanmıştır. Bundan sonra İngiltere'de stadyumlar daha medeni hale getirilmiş (koltuklar konulmuş, tel örgüler kaldırılmış), konfor arttırılmış ve futbol belli bir kesimin -alt sınıf kaba erkekler- elinden alınarak herkesin izleyebileceği seyirlik spor haline getirilmiştir. Ayrıca şiddeti önlemeye yönelik güvenlik tedbirleri de arttırılmış, holiganlar maçlardan uzak tutulmuştur; kısacası devlet, kulüpler ve taraftar arasında bir iş birliği sağlanmıştır (Yiğit, 2016). Süreç içinde Premier Lig'in kurulup futbol ekonomisinin daha da büyümesiyle şiddet büyük ölçüde futboldan uzaklaşmıştır.

SONUÇ

Elias'ın sosyolojisinin disiplin açısından büyük katkılar sunduğu gerçektir. Uygarlığa sadece kavramsal olarak bakmayıp, onu tarihsel bir teze dönüştürmesi bu katkının en önemli yönünü oluşturur. Ancak Elias, değeri sonradan anlaşılsa da birtakım eleştirilere maruz kalmıştır. Imbusch (2000: 97-98) Elias'ın uygarlık kavramını "tarafsızlaştırma" konusundaki bütün çabalarına rağmen normatif bağları tamamen dışlamayan, oldukça çizgisel ve biraz da evrimci süreç içinde analiz ettiğini belirtmektedir. Ayrıca Birinci Dünya Savaşı'nın yaşattığı yıkıcılık deneyimlerine ve '30'lu yıllardan başlayarak gelişen nasyonal sosyalist şiddet rejiminin reel deneyimlerine hiç değinmediğini öne sürer. Öte yandan bu tezde şiddetin uygar toplumlarda yeri olmayan 'diğeri', 'yabancı', 'eski olan' ve modernleşme süreci içinde zamanla sorun olmaktan çıkan bir şey olarak görülmesini eleştirir. Marshall'da (1999: 182) Elias'ın uygarlaşma sürecini üreten nedenleri tam olarak ortaya koyamamasını ve modern toplumlarda gündelik hayatta olan şiddetin uygarlaşma açısından bir tezat oluşturduğunu belirtir.

Elias uygarlaşmayı bir süreç olarak görmüş ve bunun ne zaman başladığının tam olarak bilinemeyeceğini belirtmiştir. Örneğin ilerlemiş bir satranç oyununa o anda bakarsak, kuralları bilsek de oyunun ne zaman başladığını veya kimin tarafından başlatıldığını bilemeyiz. Toplum da sat-

ranç gibidir, başta norm ve kurallar olmasa da yapı ve düzen vardır. Toplum bir süreç içinde planlanmamış şekilde ilerler. Elias katı ve sabit olanın değişimin kendisi olduğu ifade eder (Triebel, 271-272). Dolayısıyla şiddet modern zamanda da olsa ortaya çıkabilir ve süreç içinde karşılıklı figürasyonlar dahilinde kaybolabilir veya derecesi, görünürlüğü değişebilir. İngiliz toplumunda holiganizm bu süreçle değerlendirilmiştir.

Eric Dunning (2000: 161) holiganizm fenomeninin her zaman ve her yerde aynı sosyal köklerden kaynaklanmasının olası olmadığını vurgulamaktadır. Dolayısıyla uluslararası ve daha ileri araştırmalar için bir temel olarak sorunun diğer şeylerin yanı sıra, belirli ülkelerin ana "fay hatları" olarak adlandırılabilecek şey tarafından beslendiğini ve şekillendirildiğini varsaymanın mantıklı olduğunu belirtir. Burada şiddetin ortayı çıkıp kaybolmasıyla ilgili çizgisel bir düşünce yoktur. Şiddet bugün bazı toplumlarda yoktur veya derecesi azalmıştır, bazı toplumlarda da yoğun olarak her alanda yaşanabilmektedir. Bunları analiz ederken her toplumun kendi tarihsel süreci içinde bakmak gerekmektedir.

KAYNAKÇA

Bairner, A. (2006). The Leicester School and the Study of Football Hooliganism. *Sport in Society*, *9*(4), 583–598.

Coakley, J. (2017). *Sports In Society : Issues And Controversies* (12th ed.). New York, Ny: Mcgraw-Hill Education.

Dunning, E. (1992). A Remembrance of Norbert Elias. *Sociology of Sport Journal*, *9*(1), 95–99.

Dunning, E. (2000). Towards A Socıologıcal Understandıng Of Football Hooliganism As A World Phenomenon. *European Journal on Criminal Policy and Research*, (8), 141–162.

Dunning, E. (2010). Civilizing Sports: Figurational Sociology and the Sociology of Sport. (Ed). E. Smith, *Sociology of sport and social theory* (s. 25–25). Champaign, Ill: Human Kinetics.

Dunning, E., & Hughes, J. (2013). *Norbert Elias and Modern Sociology : Knowledge, İnterdependence, Power, Process*. London: Bloomsbury Academic.

Elias, N. (2020). *Sosyoloji nedir?* (2. Baskı; Çev. O. Değirmenci). İstanbul: Olvido.

Elias, N. (2021). *Uygarlık Süreci (Cilt 1)* (11. Baskı; Çev. E. Ateşman). İstanbul: İletişim Yayınları.

Giulianotti, R. (2004). Civilizing Games: Norbert Elias and the Sociology of Sport. (Ed). R. Giulianotti, *Sport And Modern Social Theorists* (s. 145–160). New York: Palgrave Macmillan.

Giulianotti, R. (2016). *Sport : A Critical Sociology*. Cambridge, Uk ; Malden, Ma: Polity Press.

Imbusch, P. (2000). Uygarlık Kuramları ve Şiddet Sorunu. *Toplum ve Bilim*, (84), 91–111.

Layder, D. (2013). *Sosyal teoriye giriş* (4. Baskı; Çev. Ü. Tatlıcan). İstanbul: Küre Yayınları.

Malcolm, D. (2015). Norbert Elıas And The Socıology Of Sport. (Ed). R. Giulianotti, *Routledge Handbook of the Sociology of Sport* (s. 50–60). London And New York Routledge, Taylor & Francis Group.

Marshall, G. (1999). *Sosyoloji Sözlüğü* (Çev. O. Akınhay & D. Kömürcü). Ankara: Bilim ve Sanat Yayınları.

Mennell, S. (2006). The Contribution of Eric Dunning to the Sociology of Sport: The Foundations. *Sport in Society*, *9*(4), 514–532.

Murphy, P., Sheard, K., & Waddington, I. (2000). Figurational Socıology And Its Applıcatıon To Sport. (Eds). J. Coakley & E. Dunning, *Handbook of Sport Studies* (s. 92–105). London: Sage.

Öncü, A. (2000). Elias ve Medeniyetin Öyküsü. *Toplum ve Bilim*, (84), 8–16.

Treibel, A. (2020). Norbert Elias ve Sosyolojisi Üzerine Ek Açıklama. (Çev. O. Değirmenci, *Sosyoloji Nedir? Norbert Elias -içinde)* (s. 267–295). Olvido Yayınları.

Turner, B. S. (2014). *Klasik Sosyoloji* (Çev. İ. Çetin). İstanbul: İletişim Yayınları.

Woods, R., & Butler, N. (2021). *Social Issues In Sport* (4th. Edition). Champaign, Il: Human Kinetics.

Yiğit, E. (2016). İngiltere Holiganizmi Nasıl Yendi?

https://medium.com/tr724/i%CC%87ngiltere-holiganizmi-nas%C4%B1l-yendi-5b3d50254815 (erişim tarihi: 20.12.2022)

Bölüm 24

TEKNOLOJİK GELİŞMELER DOĞRULTUSNDA İLETİŞİMDE YAŞANAN DEĞİŞİM

Elvan YILDIRIM[1]

1 Sakarya Üniversitesi, Siyasal Bilgiler Fakültesi, Çalışma Ekonomisi ve Endüstri İlişkileri Bölümü, elvany@sakarya.edu.tr, Orcid ID: 0000-0002-9082-8850

Giriş

Toplum içinde yaşayan insanoğlunun var olduğundan beri iletişim bir anlaşma yolu olarak kişilerinin kendilerini ifade etme şekli olarak varlığını göstermiştir. İnsanlığın varlığından beri önemini koruyan iletişim sayesince insanlar dugu ve düşüncelerini toplulukta yer alan diğer bireylere iletmeleri için çeşitli yöntemlerle kurdukları anlaşma şekli olarak görülmektedir. Tarihsel sürece bakıldığında önceleri bunu daha ilkel yöntemler ile (iletişim için sembollerin kullanılması ve tarihte görülen duman ile anlaşma yolu…) gerçekleştirirken günümüzde teknolojik gelişmeler doğrultusunda değişen yüzü ile yapılmaktadır.

Tarihsel süreç içerinde meydana gelen değişimler toplumsal yapının da değişim yaşamasına sebep olmuş, önceleri tarım toplumu olarak değerlendirilen dönemden sanayi toplumuna geçiş ile iletişimde farklılıkların yaşandığı görülse de günümüzde bu durum bilgi toplumuna geçiş ile oldukça farklı bir boyut kazanmıştır. Bilginin bu denli önemli olduğu bir çağda onun paylaşılması ve aktarımının sağlanması tartışmasız oldukça önemli bir hal almıştır. Bilgi, düşünme ve duygu paylaşımı olarak nitelendirilen iletişim içinde yaşadığımız çağ da yaşanan toplumsal değişim sonrasında farklılıklar göstererek değişen yüzü ile karşımıza çıkmaktadır.

Teknolojinin gelişmesi ile birlikte bu teknolojinin iletişim için kullanılmaya başlaması ile günümüzde insanlar birbiri ile artık çok farklı boyutlarda bunu gerçekleştirmektedirler. İçinde var olduğumuz dönemi şekillendiren teknolojik gelişmeler insanların birbiri ile iletişime geçme boyutunda kendini oldukça farklı şekillerde göstermektedir. 1980'lerden sonra bilişim teknolojilerinde yaşanan gelişmeler doğrultusunda yeni bir hal alan iletişim toplumlarda bilgisayar teknolojisinin ve internetin kullanımın artması ile baş döndürücü bir değişim göstermektedir. Çünkü günümüzde teknolojik gelişmeler doğrultusunda bilgisayar ve internet kullanımı kişilerin bilgiye daha kolay erişmesi, her zaman hemen hemen her yerden bu teknolojiler ile iletişimin çok daha rahat bir şekilde iletişimini sağlandığı görülmektedir.

İletişim çağında yaşadığımız bu dönemde yeni iletişim teknolojileri kitle iletişim araçlarında meydana gelen değişim ile yeni medya hayatımızın her alanında varlığını göstererek toplumsal hayatın vazgeçilmesi haline gelmiştir. Her geçen gün farklı bir yüzü ile tanıştığımız kitle iletişim araçları yaşadığımız çağda oldukça ilgi görerek, iletişim ihtiyacını giderme konusunda kullanımı oldukça yoğun bir şekilde hemen hemen her alanda karşımıza çıkmaktadır. Kişilerin gerek günlük hayatta gerekse çalışma hayatında ulaşmak istedikleri bilgiye ulaşımını kolaylaştırması ile birlikte, aktarım sağlamak istedikleri halde de bunu daha rahat ve kolay bir şekilde yapılabilmesini sağlamaktadır.

Görülen bu gelişim doğrultusunda toplumsal hayatın vazgeçilmesi olan iletişim değişen bir hal almıştır. Bu gelişim doğrultusunda yaşanan değişimlerin üzerinde durulan bu çalışmada öncelikli olarak iletişim konusuna çeşitli boyutları ile açıklık getirilecektir. Çalışmanın diğer aşamasında ise kitle iletişim araçları ve yeni medya üzerinde durularak yaşanan değişim açıklanacaktır.

Genel boyutları ile iletişim kavramı

Kişiler arası duyguların, düşüncelerin ve bilgi aktarımının sağlanması (Sabuncuğlu ve Tüz, 2001: 65) olarak ifade edilen iletişim kavramı aynı zamanda bireyleri birbirine bağlayan, onların toplumsal hayat içerisinde uyum ve denge içerinde birbirleri ile anlaşmalarını sağlayan bir etkileşim sürecidir. Etkileşimde bulanan bireyler kendi değerlendirme süreçleri ile daha kolay olanaklar ile yakınlaşarak güven ortamı içerinde toplumsal hayat içerisinde yer alabilmektedirler (Kutanis, 2003: 145).

İnsanların karşılıklı olarak duygu düşünce ve bilgi aktarımını sağlayan iletişimin işlevlerine değinilecek olunursa bu işlevlerin dört başlık altında sınıflandırmak mümkündür. Bunlar (Kutanis, 2003: 148);

Bilgi sağlama ve aktarma işlevi; bu fonksiyon iletişimin en temel fonksiyonudur. En genel anlamda iletişimin bu amacı gerçekleştirmek üzere yapıldığı ifade edilebilir.

Bireyleri ikna edebilme onları etkileyebilme işlevi; bireylerin karar ve davranışının değiştirilmesi olarak ifade edilen ikna fonksiyonu oldukça önemli sonuçları beraberinde getirmektedir. İletişimin etkileme fonksiyonu ise bireylerin karar ve davranışını değiştirme gücü olarak değerlendirilmektedir.

İletişimin emredici ve öğretici işlevi; iletişim süreci değerlendirildiğinde statü itibari ile farklılıkları olan kişiler ve gruplar arasında üst basamaklardan alt basamaklara doğru gelişen bir süreç olduğu görülmektedir. Bu doğrultuda bu fonksiyon ile iletişimin emir ve kumanda görevi yanında öğretici bir nitelik kazandığı ifade edilebilir.

İletişimin kişi ve grupları birleştirme işlevi; iletişimin bu fonksiyonu ile kişiler arası ve gruplar arası işbirliği ve koordinasyon halinde bir birliktelik sağlanmaktadır.

İletişim unsurları boyutu ile ele alınarak incelendiğinde bu sürecin dört önemli öğe kapsamında işlediği görülmektedir. Bu öğeleri genel olarak gönderici, alıcı, mesaj ve kanal olarak ele almak mümkündür. Buna göre (Sabuncuğlu ve Tüz, 2001: 68);

Gönderici:

• İletişim sürecinde mesajı ileten birey veya gruptur,

• Burada önemli olan göndericinin mesajı daha öncesinde belirlemesi gerekliliğidir,

• Gönderici tarafından mesajın anlaşılır özellikte olması sağlanmalıdır,

• İletişimin sağlığı açısından gönderici mesajın önemine inanarak ileti sağlamalıdır.

Alıcı

• Alıcı pozisyonunda bir birey veya grup olabilir,

• İletilmek istenen mesaj alıcının süzgecinden geçerek değerlendirmek istenen şekilde alıcının anlayışına göre şekillenebilir,

• Alıcı durumunda yer alan kişi veya grup genel itibari ile pasif pozisyondadır,

• İletişim esnasında alıcı iletilen mesajı değerlendirip tekrar geri bildirimde bulunursa iletişimde aktif hale gelir.

Mesaj;

• İletişim esnasında iletilmek istenen mesajın dili alıcı pozisyonunda yer alan tarafından kolayca anlaşılabilir nitelikte oldukça açık ve net olmalıdır,

• İletilmek istenen mesajın yanlış anlaşılmaya neden olmayacak şekilde aktarımı sağlanmalıdır.

Kanal

• İletişim esnasında iletilmek istenen mesajın alıcıya aktarımı için seçilen yoldur,

• Mesajın iletilmesi için kullanılan yazılı ve sözlü iletişim araçları aynı zamanda iletişim sürecinde kanal görevini görmektedir.

Yukarıda ifade edilen bu temel unsurlarla birlikte, filtre (iletişim sürecinde algının devraya girerek göndericinin ve alıcının karşılıklı olarak kendilerine iletilmek istenen mesajları değerlendirme tarzıyla ile ilgilidir), çevre (iletişim sürecini etkileyen etrafta yer alan dış koşulları içermekle birlikte iletişimi engelleme özelliği vardır. Örn.; gürültü) ve geri bildirim (alıcı ve gönderici arasında karşılıklı gerçekleşen aktif pozisyonda bilgi akışı) gibi ifade edilen unsurlarda bulunmaktadır (Tınaz, 2005: 53-54).

İletişim araçlarını üç başlık altında sınıflandırmak mümkündür. Bunlar, yazılı iletişim araçları, sözlü iletişim araçları ve görsel iletişim araçları olarak karşımıza çıkmaktadır. Aşağıda bu araçların neler olduğu

her bir aracın kendi içerinde yarar ve sakıncalarına yer verilecektir Sabuncuğlu ve Tüz (2001: 84-89)'e göre iletişim araçları aşağıda açıklanmaktadır;

Yazılı İletişim Araçları; bilgi aktarımını ya da bir duygu bir düşüncenin aktarımını yazılı olarak ifade ettiğimizde iletişimde bu aracı kullanmış olmaktayız. Bunlar gazete, dergi, broşür veya bir el kitabı olabileceği gibi yazılı bir raporda bu kapsamda yerini alarak her türlü yazılı materyal yazılı iletişim olarak değerlendirilebilmektedir. Yazılı iletişimin yarar ve sakıncaları ele alındığı zaman yazılı iletişim şeklinin, mesajın kalıcı olarak karşı tarafa iletilmesi konusunda bir üstünlüğü olduğu ifade edilebilir. Bunun yanında yazılı araçları ile sağlanan iletişim mesajın gerçek niteliğini yitirmeksizin karşı tarafa iletilmesi konusunda daha etkin olduğu söylenebilir. Örgütler düzeyinde durum değerlendirildiğinde yazılı iletişi araçları kullanılarak verilen görev ve sorumlulukların daha bağlayıcı özellikler taşıdığı görülmektedir. Yazılı iletişim araçlarının sağlamış olduğu bu yararlar yanında sakıncaları olduğu da söylenebilir. Özellikle örgütsel düzen içerisinde basamaksal bir yapı içerisinde gerçekleştirilen sözlü iletişim zaman kaygı yaşanmasına sebebiyet verebildiği gibi bunun ekonomik kayıplara da neden olduğu görülmektedir. Bunun yanı sıra sözlü iletişim esnasında alıcı tarafın mesajı kavrayabilmekte zorlanması durumunda yanlış uygulamalara neden olabilmektedir.

Sözlü iletişim araçları; iletişimim kişiler ve gruplar arasında görüşme, toplantı şeklinde gerçekleşmesi durumudur. Aynı zamanda örgütsel boyutta konferans ve seminerlerinde sözlü iletişim aracıyla gerçekleştiği ifade edilebilir. İletişimde sözlü iletişim aracının seçilmesinin yararları değerlendirildiğinde, iletişimin hızının daha yüksek olması, kişilerarası ilişkilerin gelişiminde daha etkin bir yerinin olması ve yansıma (Kişinin aldığı mesajı geri bildirim ile kaynağına iletmesi) süreci ile iletişimin daha sağlıklı ve basit bir şekilde yapıldığı ifade edilebilir. Sözlü iletişim şeklinin sağlamış olduğu bu yararlar yanında bazı sakıncaları durumları da vardır. Bunlar, iletişim esnasında sözlü iletişimin kullanılması tartışmaların belgelenememesine neden olduğu gibi, görüşme süresinin uzaması ile yaşanan zaman kaybına ve çeşitli basamaklardan geçerken iletilen mesajda asıl anlam ve amacının yitirmesine neden olduğu görülmektedir.

Görsel-işitsel iletişim araçları: kişilerin aynı anda farklı duyu organlarına hitap edebilme özelliği ile iletişimi güçlendiren bir yanı olan görsel- işitsel iletişim araçlarına örnek olarak radyo, film, televizyon verilebilir. Görsel iletişim araçlarının iletişimde kullanılan diğer araçları destekleyici ve güçlendirici bir özelliğinin olması yanında kullanılan ses ve resimler ile iletilmek istenen mesajın daha anlaşılır olmasını sağladığı görülmektedir. İletişimin bu şekilde daha kolay bir şekilde yapılması ile yaşanan zaman kaybı azalması da sağladığı diğer yararlar arasında ifade

edilebilmektedir. Bunun yanında, tek başına kullanıldığında etkili bir yol olamayacağı ve iletilmek istenen mesajın etkinliğinin kontrolünü sağlanamaması açısından sakıncaları bulunmaktadır.

Bu iletişim araçları dışında birde iletişimde etkinliği oldukça yüksek olan sözsüz iletişim şekli vardır. Bunlar jestler, mimikler, göz teması ve hareketleri, kişinin giyim şekli, kullanılan mekanın özellikleri iletilmek istenen mesajın kişi ve gruplara ulaşması ve değerlendirilmesinde oldukça önemli bir yeri bulunmaktadır. Çoğu zaman iletişi esnasında tek bir kelime bile söylemeden de karşımızdakine ne düşündüğümüz, ne hissettiğimiz ve beklediğimizi veya gösterilen davranışı doğru bulup bulmadığımız ifade edebiliriz. Bu yönleri ile sözsüz iletişimin bir dil gerekliliği sunan sözlü ve yazılı iletişime göre daha evrensel bir özelliği olduğunu söylemek mümkündür (Tınaz, 2005: 56-57). Sözsüz iletişim araçları olarak; beden hareketleri (jestler, temas, göz hareketleri), kişisel fiziksel nitelikler (sahip olunan vücut şekli ve fiziği, duruş ve vaziyeti), dilin ötesinde yer alan özellikler (esneme ve gülme, mekan kullan şekli (kişinin oturma şekli, kişiler arası konuşma mesafesi), bulunulan fiziki ortam (odanı düzeni, çevrenin temizlik, aydınlanma ve ses), zaman nasıl kullanıldığı (zamanı geç yada erken olarak değerlendirme) ifade edilebilir (Kutanis, 2003: 152-153).

Toplumsal yapı içerisinde iletişimin boyutları değerlendirildiğinde karşımıza çeşitli şekillerde çıkmaktadır. Bunlar kişilerin kendileri ile kurdukları iletişim olarak değerlendirilen öz iletişim düzeyinde çıkabildiği gibi kişi, grup ve örgütsel olarak farklı boyutlara rastlanmaktadır. Bunlar duygu düşünce ve bilginin kişiler arası düzeyde, kişi- grup ve grup- kişi boyutuyla olması şeklide görülmektedir. Mesela üst düzey bir yöneticinin daha da üstünde yer alan bir kurula bilgi vermesi kişi- grup, alınan bir topluluk kararının kişiye iletilmesi ise grup- kişi iletişimi olmaktadır. Bunun dışında bir örgüt içerisinde yer arlan gruplar arasında iletişim şekli olabileceği gibi bu örgütün kendi sınırları dışında farklı örgütlerle yapılması durumda da örgütler arası iletişim boyutu ile gerçekleşmektedir (Sabuncuğlu ve Tüz, 2001: 98-100):

İletişim kişilerarası işbirliği, koordinasyon ve denetim fonksiyonun sağladığı gibi her zaman etkili bir iletişim sağlamak mümkün olamamaktadır. Çünkü iletişim önüne geçen bazı engeller bulunmaktadır. İletişim engelleri olarak değerlendirilen birçok faktör olmakla birlikte bunlardan başlıcaları; kişisel engeller, fiziksel ve teknik sorunlardan kaynaklı engeller, dil engeli, kişilerin sahip olduğu statü kaynaklı engeller, sosyo- kültürel ve zaman engeli olarak ortaya çıkmaktadır. İletişim kurulan kişiye karşı duyulan güven ya da güvensizlik hissi mesajın etkinliği açısından önem taşımaktadır. Eğer karşımızdakine karşı güven sorunu yaşıyorsak mesajı anlam ve geri bildirimde çeşitli problemler yaşanabil-

mektedir. Çevresel problemlerden kaynaklı olabilen fiziksel engelleri ise iletişim esnasında etrafta var olan bir gürültünün iletişimi bozması ile örneklendirilebilir. Teknik engeller ise özellikle teknolojinin yoğun kullanılarak yapıldığı iletişim süreçlerinde teknik bir arıza veya aksaklık durumunda süreci oldukça önemli bir boyutta etkilemektedir. İletişimde ortak bir dil ya da terminolojinin paylaşılmaması da başlı başına bir iletişim engeli olarak karşımıza çıkmaktadır. Bazen merkezi ve hiyerarşinin yoğun olarak yaşandığı yapılarda statü kaynaklı iletişim sorunlarına rastlanıldığı söylenebilir. Bununla birlikte iletilmek istenen mesajı anlamak için yeterli zaman ayırmamak ve mesajı direk kaynağından değil de aracı kişiler yoluyla anlamaya çalışmakta bir iletişim engeli olarak ortaya çıkmaktadır. Yaşanılan toplumun kültürel yapısından kaynaklı farklılıkların da iletişim engeli olarak karşımıza çıktığı ifade edilebilir (Karaçor ve Şahin, 2004);

Teknolojik Değişimin İletişime Yansıması

Kitle İletişim Araçları

İletişim genel olarak ifade edildiğinde sembolik şekillerin (resim, müzik, söz, grafik, görüntü) üretimi, artırılarak çoğaltılması, iletilmesi ve farklı kaynakların yönetilmesini kapsayan toplumsal bir olguyu içeren süreçtir. Bu süreçte toplumsal şekillerin üretilmesi ve yaygınlaştırılması için teknik araçlar kullanılır. Bundan dolayı kitle iletişim araçları diğer bir ifade ile iletişim medyası ile yürütülen bir süreçtir (Aymaz, 2018: 127).

İletişimin özüne bakıldığında aslında birçok yolla gerçekleştiği ifade edilebilir. Bu yollardan birçoğu farklı araçlar kullanılarak yapılmaktadır. Ancak günümüzde hızla değişen teknoloji ile birlikte iletişimde yaygın olarak yer alan kitle iletişim araçlarının önemi fazlasıyla görülmektedir (Batur, 2010:64).

Radyo, televizyon, gazete, dergi kitap, bilgisayar, internet ve telefon gibi kitle iletişim araçlarının insanlar tarafından oldukça yağın bir şekilde kullanılması ile kitle iletişim araçlarının önemi artmıştır. Günümüz teknoloji çağında kullanılan bu kitle iletişim araçlarına göre daha öncesi kullanılan iletişim araçları çok daha fazla basit nitelikte ve etki alanları da kısıtlı idi (Kocadaş, 2004: 129).

Ancak yirminci yüzyılda yaşanan büyük değişim ve gelişimler doğrultusunda iletişimde söz konusu bu teknolojik değişimlerden yararlanmış ve kitle iletişim olarak değerlendirilen bir olgu giderek önem kazanmaya başlamıştır. Burada şu noktaya dikkat etmek gerekir ki kitle iletişimi olarak değerlendirilen olgu iletişimden farklılık göstermektedir. Bu doğrultuda bu kavramı, bilgi, düşünce ve davranışların çok daha geniş bir alana

teknik araçlar vasıtasıyla iletilmesi süreci olarak ifade etmek mümkündür (Dilber, 2014: 61).

Diğer bir ifade ile iletişim kapsamında yerini alan kitle iletişimi konusuna kavramsal olarak bir açıklık getirilecek olunursa, teknolojinin iletişime bir yansıması olarak, iletişimin kitleye yönelik olarak bir takım araçlar kullanılarak yapılmasını ifade etmektedir. Diğer bir ifade ile kitleye yönelik olarak yapılan iletişim, bu sürecin film, sinema, radyo ve televizyon, yazılı basın ile gerçekleştirilmesidir. Kullanılan bu kitle iletişim araçları ile iletilmek istenen mesajın bir yerden ki bu bir kişi, örgüt ya da topluluk olabilir, daha geniş topluluklara aktarımının sağlanması iletişimin kitle iletişimi yoluyla yapılması olarak değerlendirilen süreç içerisinde yer almaktadır (Kocadaş, 2004: 130).

İletişimde kullanılan bu kitle iletişim araçlarının bir sınıflandırması yapılacak olunursa, bunları üç şekilde sınıflandırmak mümkündür. Buna göre (Dilber, 2014: 61); işitsel araçlar, görsel araçlar, görsel-işitsel araçlar. Bulunduğumuz çağ itibari ile kitle iletişim araçları, hayatımızın içerisinde önemli bir yer alarak kişilerin iletişim için kullandıkları ayrılmaz bir bütünü haline gelmiştir. İletişimde kullanılan bu teknolojik iletişim araçları ile artık herkesin her şeyden kolayca haberdar olabilmesi ile toplumsal kültürlerinde yaygınlık kazanmasına neden olmuş MC. Luhan'ın ifade ettiği üzere üzere yaşadığımız dünya "küresel bir köy" e dönüşmüştür. Buradan yola çıkarak kitlesel iletişim araçlarını diğer bir ifade ile kitlesel bir düzeyde ileti ulaştırabilen araçlar olarak ifade etmek mümkündür.

Günümüz modern toplumlarında iletişim ve değişen teknoloji ile kişilerin bilgiyi ulaşması, bilgiyi kullanması ve bilgiyi yayması çok daha kolay bir durum haline gelmiş (Barutçu ve Haşıloğlu, 2010: 10). Çağımız toplumu olarak ifade edilen bilginin kitlesel yaygınlığının sağlanabilmesi için kitle iletişim araçları ve internet kullanımı iletişimde kullanılan diğer araç ve iletişim yöntemlerine göre daha fazla ön planda yerini almaktadır. Çünkü gerek kitle iletişim araçları gerekse internet yolu ile bilginin en hızlı yol ile en kısa zaman içerisinde daha az maliyet ve daha az çaba ile çeşitli yerlerde bulunan farklı özelliklerdeki büyük kapsamlı kitlelere iletimini sağlanması mümkündür. Bu iletişim yolu ile iletişimin tek yönlü ve kontrol eksikliği gibi eleştirilebilecek boyutlarına rağmen bahsedilen bu üstün yönleri ile günümüz bilgi toplumunun vazgeçilmesi olarak yerini almaktadır (Arklan ve Taşdemir, 2008: 67).

Burada üzerinde durulması gereken önemli bir nokta, bilişimde yaşanan devrim ile meydana gelen bu büyük dönüşümü sağlayan en önemli şeyin internetin buluşu ve insanlığın kullanımına açılması olduğunu söylemek olacaktır (Nacak, 2014: 103). İnternet teknolojisinin yaygın olarak kullanılmaya başlamasıyla birlikte kişiler birbiri ile artık çok kısa sürede

çok kolay yollardan iletişime geçerek paylaşımda bulunabilecek duruma gelmiştir.

İnternet kullanımın yaygınlaşması ile meydana gelen önemli iletişim yollarından biri haline gelen diğer bir iletişim şekli de sosyal ağladır. Son zamanlarda fazlasıyla ön planda yerini alan günümüzde her yerde neredeyse her alanda kendini gösteren bu sosyal ağlar günümüzde iletişim içerinde oldukça önemli bir yer almaktadır. Sosyal ağ kavramına açıklık getirecek olunursa, bir ya da daha fazla toplumsal ilişki zinciri içerisinde birbirine bağlanmış, bu yolla toplumsal olarak bir bağ içerisinde yer alan bireyler olarak ifade etmek mümkün olacaktır. Sosyal ağlar, internet üzerinden online olarak da ifade edilen çevrimiçi ortamlarda topladığı faydalı bilgileri başkaları ile paylaşma yoluyla diğer bireylerle ilişki kurmaya imkan sağlayan kişisel web sitleri olarak da ifade edilebilir (Nacak, 2014: 104). Sosyal ağlar sayesinde (Facebook, Twitter, *İnstagram*, Youtube) iletişimin çok daha kısıtlı ve dar bir alanda gerçekleşmesinin önüne geçilerek iletişimin çok daha geniş topluluklara çok daha hızlı ve çok daha kolay bir şekilde sağlandığını söylemek mümkündür.

Yeni Medya

Yeni medya kavramı üzerinde durmadan önce geleneksel medya kavramına bir açıklık getirmek gerekirse, geleneksel medya; bir medya görevi üstlenerek almış olduğu mesajları diğer kurum ve kuruluşlara iletme sürecini yerine getiren bir işlev görmektedir. Klasik kitle iletişim şekli olarak göndericiden alıcıya mesajın iletilmesini esas alan daha yavaş ve geri bildirimin yalnızca geleneksel olarak bir birebir olarak kitle iletişimine uygun bir şekilde yapıldığı yöntemdir (Karaçor, 2009: 88)

90'lı yılların başından beri süre gelen teknolojik yeniliklerin hayatımıza girmesiyle birlikte iletişim alanında da büyük bir dönüşüm başlamıştır. Özelliklede bilgisayar teknolojisinin iletişim araçları içerisinde yerini alması ile bu büyük dönüşüm yaşanarak yeni iletişim teknolojilerini ortaya çıkarmıştır (Çakır, 2004: 169). Bilgi toplama ve paylaşımı konusunda önemli bir rol üstlenen geleneksel medyada kapsamında değerlendirilen gazete, dergi, radyo, televizyon ve sinema gibi kitle iletişim araçları yerine, internetin de hayatımızda kullanımın hız kazanması ve yeni iletişim teknolojileri yolu ile bireylerin bilgi ve paylaşımı hususunda eş zamanlı olarak karşılıklı iletişim kurma olanakları sağlanmıştır (Çağlar ve Köklü, 2017: 150).

Yeni bir iletişim dönemini ortaya çıkarmış olan yeni medya, geleneksel olarak gerçekleştirilen iletişim şeklini kökten değişikliğe uğratırmıştır. Yeni medya sistemi, açık, sınırsız, ağ tabanlı, etkileşimli ve merkezi bir yapı içerinde yer almaktadır. Yeni medyanın, birbirinden farklılık göste-

ren etkileşim içerisinde bulunan ortamları bir araya getirme gibi özellikleri bulunmaktadır. Veri içerikleri, görüntü ve sesleri kapsamı içerinde bulundurarak bir araya getiren yeni medya bu özelliklileri ile geleneksel medyadan farklılık göstermektedir. Diğer bir ifade şekli ile yeni medya, "bilgisayarın işlem gücü olmadan oluşturulmayacak ortamlar" olarak nitelendirilebilir. Yaşadığımız dönem içerisinde köklü değişiklikleri beraberinde getiren yeni medya düzeninin üç temel özelliği olduğu ifade edilebilir. Bunlar (Aydoğan ve Kırık, 2012: 59-60);

Etkileşim (Interaction): Hem alıcı hem de göndericinin birbirinden etkilenebilmesi için iletişim süreci içerisinde etkileşimin olması gereklidir.

Kitlesizleştirme (Demassification): Oldukça büyük bir kullanıcı topluluğu içinde her bir özel birey ile mesaj değişimine olanak sağlayabilecek kadar kitleşizleştirici özellik taşımaktadır. Hem bu durum sayesinde, bireylere farklı mesajların iletimi sözkonusu olmaktadır.

Eşzamansızlık (Asekron): kullanılan yeni iletişim teknolojileri sayesinde bireye arzu edildiği zamanda mesaj iletme veya mesajı alma olanakları sağlamaktadır.

Yeni medya ile geleneksel medyanın bir karşılaştırması yapılarak farklılıklarına değinilecek olunursa, bunlar aşağıdaki gibi ifade edilebilir (Çakır, 2004: 174-175);

Yeni iletişim teknolojilerini içerisinde barındıran yeni medya ile alıcı ve gönderici arasında karşılıklı olarak gerçekleştirilen etkileşime olanak veren kanallar bulunmaktadır. Bu özelliği ile geleneksel medyadan ayrıldığı söylenebilir. Çünkü geleneksel medyada örneğin, radyo kanalları ile yapılan iletişim şeklinde kendi içerinde bir etkileşime izin veren sistem bulunmamaktadır. Bu sebepten dolayı canlı yayınlarda bile bir parça isteği üzerine yine farklı bir kanala başvurmak (örn. telefon) ve mesajı iletmek için kullanmak gerekecektir. Yeni medya düzeni içerisinde kullanılan yeni iletişim teknolojileri ağ sistemleri özellikleri ile bireylerin bir yada daha fazla alıcıya büyük oranlarda bilgi aktarması ve almasına olanak sağlamaktadır.

Yeni medya aynı zamanda yeni iletişim teknolojileri ile kitleşizleştirmeye olanak sağlamaktadırlar. Bu yolla kitle iletişim düzeninin mesaj göndericiden alıcıya doğru kaymasına olanak tanınmaktadır. Yeni medyalarda bu özellik ile izleyici yayını kendi seçebilme ve kendi isteğine göre düzenleme olanağına sahiptir. Geleneksel medyada ise izleyicinin seçme ve kişiselleştirme olanağına sahip değildir.

Yeni medya düzeneği içerisinde yer alan eşzamansızlık özelliği ile iletişim sürecinin kontrolünün göndericiden alıcıya doğru kayması söz

konusudur. Örneğin internet kullanımında eşzamansızlık özelliği çok açık bir şeklide görülmektedir. Çok fazla sayıda kullanıcı site yayında olduğu sürece farklı zaman aralıklarında arzu ettikleri sürelerde bu sitelere ulaşarak bağlantı sağlayabilmektedirler. Burada yer ve zaman algısının önemi yitirilmiştir. Geleneksel medyanın izleyicilere sunduğu olanaklar ise sadece göndericinin uygun gördüğü saatlerle sınırlı kalmaktadır.

Yukarıda ifade edilen farklılıklara kısaca toparlayacak olursak (Çağlar ve Köklü, 2017: 151), geleneksel medyada kullanılan araçlar tek yönlü olarak gerçekleşir ve iletiyi sadece kaynağına iletmek ile kalır. Kişilerin bu mesaja herhangi geri bildirim gösterme olanağı yoktur. Yeni medya ise bu noktada geleneksel medyadan ayrılarak iletişimin çift yönlü yapılmasına olanak tanır. Mesajların iletilmesi ve alınması, mesajların yönetilmesi, mesajların seçilmesi ve düzenlenmesi imkânları ile yeni medya geleneksel medyadan ayrılarak daha fazla olanak sunmaktadır. Yeni medya bu yönleri ile geleneksel medyaya göre daha hızlı, etkileşime imkân tanıyan dinamik bir sistem içerinde açık ve kontrolü kullanıcıya bırakan bir yapıya sahiptir.

Sonuç

Topluluk içerisinde yer alan insanların karşılıklı olarak birebirine duygu, düşünce ve bilgi aktarılması için yapılan eylem olarak nitelendirilen iletişim insanoğlunun varlığının olduğu dünya düzeni içerisinde her zaman farklı şekil ve yöntemlerle önemini koruyarak yerini almıştır. Tarihsel süreç içerisinde ilkel toplumlarda bu iletişim şekli çok daha kısıtlı olanaklar (duman, ateş, güvercin gibi) ile sağlanmaktaydı.

Süreç içerinde yaşanan gelişmeler doğrultusunda gelinen noktada geleneksel medya olarak değerlendirilen iletişim sistemi içerinde kullanılan araçlar ile (gazete, dergi, radyo, televizyon gibi) daha büyük kitlelere hitap edebilen bir boyutta sağlanmasına olanak tanıdı.

Günümüzde yaşanan teknolojik gelişmeler doğrultusunda iletişim sistemi de bundan büyük oranda etkilenerek yeni iletişim teknolojilerin kullanılması ile yeni medya anlayışı ortaya çıkmıştır. Yeni medya dijital teknolojiyi kullanım alanına sokan medya türüne verilen ad olarak değerlendirilebilir.

Bilgi çağının yaşandığı günümüzde bilgiye ulaşılması ve bilginin aktarımının sağlanması önem kazanmaktadır. Bu doğrultuda teknolojide yaşanan değişimler günümüz çağındaki bu gerekliliği hem getirmiş hem de hızlandırmış olduğunu söyleyebiliriz. İletişimde kullanılan yeni teknolojik araçlar artık bilgi çok daha geniş kitlelere çok daha hızlı ve kolay bir şekilde sağlanabilmektedir.

Yeni medya düzeni içerisinde bilgisayar kullanımın artarak yeni iletişim teknolojileri içerisinde yerini alması ve internetin kullanım oranının yaygınlık kazanması büyük öneme sahiptir. Sunduğu hizmet olanakları ve özellikleri ile geleneksel medyadan birçok yönü ile ayrılan yeni medya düzeni kullanıcılarına, alıcı ve gönderi arasında iletişim ve etkileşim olanağı sağladığı gibi, kitleşizleştirme olarak nitelendirilen büyük bir kullanıcı alanı içerisinde her bir birey ile özel olarak mesaj değişimi olanağı tanımaktadır. Bununla birlikte yeni medya eşzamansız olarak bireylerin kendisi için uygun olduğu zaman dilimleri içerinde mesaj gönderme ve alma olanakları ile iletişimde oldukça büyük değişimlerin yaşanmasına olanak sağlamıştır. Çünkü yeni medya ile iletişim sayesinde her bir birey başka kişi veya gruplarla, istediği zaman, yer ve koşulda iletişime geçebilir duruma gelmiştir.

Kaynaklar

Arklan, Ü. (2008). Bilgi Toplumu Ve İletişim: Bilginin Yayılması Sürecinde Kitle İletişim Araçları Ve İnternet. *Selçuk İletişim*,*5*(3), 67-80.

Aydoğan, F., & Kırık, A. M. (2012). Alternatif Medya Olarak Yeni Medya. *Akdeniz Üniversitesi İletişim Fakültesi Dergisi*, (18), 58-69.

Aymaz, G. (2018). İletişim Araçlarının Toplumsal Tarihi İçin Bir Giriş. *Global Media Journal TR Edition*,*8*(16), 124-139.

Barutçu, E., & Haşıloğlu, S. B. (2010). Organizasyonlarda İnternet'in İnformal ve Viral İletişim Aracı Olarak Kullanımı. *Journal of Internet Applications and Management*, *1*(2), 5-16.

Batur, Z. (2010). Kitle İletişim Araçlarının Oluşturduğu Yeni Bir Dil Katmanı: Öğretmen Adaylarının Kullandığı Kitle İletişim Jargonu.*Uşak Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, *3*(2), 63-73.

Çağlar, N., & Köklü, P. H. (2017). Yeni Medyanın Siyasal İletişim Aracı Olarak Kullanımı: Siyasal Partilerin Resmi Web Sitelerine Yönelik Bir Araştırma. *Gümüşhane Üniversitesi İletişim Fakültesi Elektronik Dergisi*, *5*(1), 148-173.

Çakır, V. (2004). Yeni İletişim Teknolojilerinin Reklam Üzerine Etkileri. *Selçuk İletişim*,*3*(2), 168-181.

Dilber, F. (2014). Kitle İletişim Araçları Ve Suç Olgusu. *Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, *2014*(3), 60-66.

Karaçor, S. (2009). Halkla İlişkilerde İletişim Aracı Olarak Bloglar. *Niğde Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, *2*(2), 87-99.

Karaçor Süleyman, Şahin Ali (2004): Örgütsel İletişim Kurma Yöntemleri ve Karşılaşılan İletişim Engellerine Yönelik Bir Araştırma, *SÜ* _İ.İ.B.F. *Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, Yıl 4, Sayı: 8, Konya.

Kocadaş, B. (2004). Kitle İletişim Araçları Eğitim İlişkisi. *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi*, *4*(3), 129-135.

Kutanis, Rana Özen (2003), Örgütlerde Davranış Bilimleri, Sakarya Kitabevi, Sakarya.

Nacak, O. (2014). Kamu Politikalarının Belirlenmesinde Yeni İletişim Araçları Ve Sosyal Ağların Rolü. *Akademik Bakış Uluslararası Hakemli Sosyal Bilimler Dergisi*, (46), 100-116.

Sabuncuoğlu Zeyyat ve Melek Tüz (2001), Örgütsel Psikoloji, Ezgi Kitabevi, Bursa.

Tınaz Pınar (2005), Çalışma Yaşamında Örnek Olaylar, Beta Yayınları, İstanbul.

Bölüm 25

GELENEKSEL TELEVİZYON KANALLARININ SOSYAL MEDYA KULLANIMI: FOX TV, SHOW TV VE TRT 1'İN INSTAGRAM KULLANIMI ÜZERİNE İÇERİK ANALİZİ

Gökhan KUZUCANLI[1]

Kütahya Dumlupınar Üniversitesi, Güzel Sanatlar Fakültesi Radyo Televizyon ve Sinema Bölümü, Kütahya-Türkiye, gokhan.kuzucanli@dpu.edu.tr,

Orcid ID: 0000-0003-3584-0133

GİRİŞ

Günümüzde sosyal medya platformları kişilerin olduğu kadar kurumların da önemli bir enformasyon kaynağı ve tanıtım aracı olmayı başarmıştır. İletişim teknolojisinin kısa zamanda büyük değişimi kurumları geleneksel medyanın yanı sıra sosyal medyaya da yönlendirmiştir. Kurumlar açısından sosyal medyanın maliyetsiz olması ve geniş kitlelere hızla ulaşması onu kısa sürede tüm sektörlerin gözdesi haline getirmiştir.

Tüm sektörler gibi geleneksel medya yayıncılığı yapan kurumlar da sosyal medya platformlarından yararlanmaktan geri durmamış, tanıtım, duyuru, haber, etkinlik gibi içeriklerini sosyal medya platformları üzerinden paylaşarak geniş kitlelere ulaşmayı hedeflemişlerdir. Günümüzde gelinen noktada tüm televizyon kanalları birden fazla sosyal medya hesabı kullanmakta ve faaliyetlerinin önemli bir bölümünü sosyal medya platformları ile izler kitlesine duyurmaktadır. Günlük hayatın yoğun akışı bireylerin televizyon karşısında geçirebileceği zamanı kısıtlarken her an ulaşılabilinir olan sosyal medyayı önemli bir konuma yerleştirmiştir. Günümüzde ceplerimize kadar giren sosyal medya platformları ile bireyler gündemi takip edebilmekte, merak ettikleri geleneksel medya içeriklerine yine sosyal medya platformlarından ulaşım sağlayabilmektedir. Hatta bugün geleneksel medyanın içeriklerini sosyal medyadan gelen dönütlerin şekillendirdiğini söylemek mümkündür.

Sosyal medya platformlarının hayatımıza girmesi ve kısa zamanda önemli bir konuma yerleşmesi geleneksel kamuoyu oluşturma yöntemlerinin de değişimine yol açmıştır. Bu çalışmada, örneklem olarak alınan televizyon kanallarının bir aylık süreç için (1-30 Kasım 2022) Instagram paylaşımları oluşturulan kodlama cetveli çerçevesinde değerlendirilmiş, kurumların kullandığı dil içerik analizine tabi tutulmuştur. Kurumlar Instagram paylaşımlarının altına sadece bilgi niteliğinde notlar paylaşmış genel olarak kişiler ile etkileşim boyutuna geçmemiştir. Bu nedenle sosyal medyanın önemli özellikleri arasında etkileşim boyutu araştırma kapsamında değerlendirmeye alınmamıştır. Araştırmanın sonuçlarına göre, bahsi geçen televizyon kanalları kamuoyu oluşturmak, merak uyandırmak, duyuru yapmak ve daha fazla izler kitleye ulaşmak amacıyla Instagram hesaplarını aktif bir şekilde kullanmaktadır.

1. INSTAGRAM ÖZELİNDE TELEVİZYON KANALLARI VE SOSYAL MEDYA

Medyayı oluşturan güçlerin en önemlisi şüphesiz televizyondur. Televizyonu, diğer medya araçlarından daha önemli yapan, bünyesinde bulundurduğu etkileme unsurlarıdır. Televizyon görüntü, ses, müzik, hareketliliği bir arada barındırmaktadır(Demir, 2009: 45). Tüm dünyada televizyon

yayıncılığı bir değişim sürecine girmiştir. İnternet ise 1990'lı yıllara kadar sadece askeri amaçlar ve araştırma merkezleri için kullanılmaktaydı. Günümüzde ise kişisel ve ticari amaçlar için yoğun olarak kullanılmaktadır. İnternet ile yeni bir iletişim çağına geçilerek, son yirmi yıl içerisinde çok hızlı bir şekilde gelişim yaşanmıştır. Günümüzde ise hayatın vazgeçilmez teknolojisi haline gelmeyi başarmıştır(Dikmen, 2017: 426).

Etki alanı oldukça geniş bir geleneksel medya organı olarak hayatımıza giren televizyon kanalları, günümüzde yaptıkları faaliyetleri duyurabilmek adına sosyal medyanın imkânlarından faydalanma yoluna gitmektedir. Geleneksel televizyon kanallarından farklı olarak sosyal medya, kullanıcılarına her an ulaşılabilme, etkileşim imkânı ve anlık paylaşım yapabilme gibi hizmetler sunmaktadır.

Televizyon, gelişim mekaniği gereği reklamın gelirine odaklanmış bir araç olarak devamlılığını sürdürmektedir. Birçok işlevi olan televizyon internetin sağladığı sınırsız zaman-mekân imkânı ile gücü elinde tutmaya devam etmeyi başarmıştır(Gezgin, 2018: 585). Günümüz televizyon kanalları sosyal medya platformlarından güç kaybetmemek veya varlığını sürdürebilmek adına yoğun bir şekilde faydalanmaktadır.

Son zamanlarda iletişim alanının internet tarafından biçimlendirildiği kabul görmüş bir gerçektir. İnternet ortamının gelişimi sosyal paylaşım ağlarının popülaritesini artırmış, radyo ve televizyon yayınlarının sanal ortamlara kaymasına sebep olmuştur(Kırık & Karakuş, 2013: 62). Yeni iletişim teknolojileri toplumsal ilişki biçimleriyle yakından bağlantılı olarak ortaya çıkmakta, hayatın şekillenmesine ve anlam kazanmasına katkı sağlamaktadır(İlaslan, 2021: 235). Değişen izler kitle beklentisi, gelişen teknoloji, sosyal medyanın gücü, bireylerin zaman problemi her an ulaşılabilir sosyal medya platformlarını değerli kılarken, bu platformlar televizyonlar için yeni bir kitle erişim ortamı ve tanıtım aracı haline gelmiştir. Hatta bir televizyon programının veya dizinin devam edip etmeyeceğine dahi büyük oranda sosyal medya dönütleri neticesinde karar verilmektedir.

Televizyon içeriklerine ait her türlü bilgi eş zamanlı olarak sosyal medyada kullanıcı verileriyle kıyaslanmakta, analiz edilebilmekte böylece bir reyting ölçümü yapılabilmektedir(Kırık & Domaç, 2014 : 415). Bu bağlamda sosyal medya televizyonlar açısından reyting ölçüm aracı olarak da karşımıza çıkmaktadır.

Sosyal Medya, kullanıcılarına enformasyon, düşünce, ilgi ve bilgi paylaşım olanağı tanıyan etkileşim sağlayan çevrimiçi araçlar ve web siteleri için kullanılan bir terimdir(Sayımer, 2008:123). Kişilerin bir sistem içinde kamu ya da yarıkamu hizmeti oluşturmasına izin veren web tabanlı hizmetler olarak da tanımlanabilir(Boyd & Ellison, 2007: 211). Sosyal

medya platformlarında bireyler düşüncelerini açıkça ifade edebilmekte, istedikleri bilgiyi diğer insanlara aktarabilmektedir. Bunun yanında dünyada yaşananlara sadece seyirci kalmayıp, bu ortamlarda gösterdikleri tepkilerle, paylaşımlarıyla olaylara dahil olabilmekte ve olaylara yön verme gücü bulmaktadır(Çetin & Bel, 2014: 57). Ayrıca sosyal medya platformları, kurumların planlı ve toplumsal açıdan büyümesine, sürekli olarak toplumun ilgili kesimine ulaşılabilmesine imkân sağlamakta, her an her yerde basit bir şekilde bilgiye ulaşılabilme imkânı sağlamaktadır (Tumanjargal, 2019: 13).

"Sosyal medya denildiği zaman akla Facebook ve Twitter'dan sonra gelen üçüncü mecra Instagram'dır."(Türkmenoğlun'dan Aktaran Koyuncu 2017: 322). Instagram, 2010 yılı Ekim ayında Kevin Systrom ve Mike Krieger adlı iki girişimcinin kurduğu bir fotoğraf paylaşım platformu olarak ortaya çıkan sosyal ağdır. (Özutku & Çopur & Sığın & İlter & Küçükyılmaz & Arı 2014: 136). Instagram, takipçilere fotoğrafları iletmeye yarayan organizasyonlardan, satıcılardan ve işletmelerden oluşan kullanıcıların bulunduğu sosyal paylaşım sitesidir. Android ve iOS platformları için bir uygulama olan Instagram'a, web tabanlı zaman tüneli sayesinde bilgisayarlardan da herhangi bir web tarayıcısından da erişmek mümkündür. (Güngör, 2019: 1312). İlk başlarda fotoğraf paylaşım platformu olarak karşımıza çıkan Instagram bugün video, ses, fotoğraf, yorum, etkileşim gibi birçok özelliği bünyesinde barındırmaktır. Instagram günümüzde erişim kolaylığı ve etki gücü ile gözde bir platform olmayı başarmış görünmektedir.

Yeni medyanın hızı ve kapsama alanı geleneksel medyanın önüne geçmeyi başarmıştır. Yeni medya ortamları bilgiyi seçme, adresleyebilme, paylaşabilme ve geriye bildirebilme imkânı sunmaktadır(Sanlav, 2014: 30). Günümüzde gerek kamu kuruluşları için gerekse özel kuruluşlar için sosyal medya platformları önemli bir güç, alternatif bir medya, sağlam bir enformasyon kaynağı ve vazgeçilmez bir reklam tanıtım aracı olmuştur.

2. ARAŞTIRMANIN YÖNTEMİ

Kamuoyu oluşturmada önemli bir konuma gelen sosyal medya günümüzde tüm kurumlar için önem arz etmektedir. Tüm kurumlar gibi televizyon kanalları da sosyal medyanın gücünü kullanmakta içeriklerini sosyal medya platformları aracılığı ile izler kitlesine ulaştırmaya çalışmaktadır. Instagram beğenileri, yorumları kurumlar için yol gösterici olabilmektedir. Kurumlar içeriklere yapılan yorumlara göre stratejilerini belirleyebilmekte, beğeni sayılarına göre durum değerlendirmesi yapabilmektedir. Bu sebeple çalışmaya konu olan kurumların Instagram hesapları detaylı olarak incelenmiştir.

Bu araştırma geleneksel medya aracı olarak hayatımıza giren televizyon kanallarının sosyal medyadan ne oranda faydalandığını ortaya koymak amacıyla yapılmıştır. Bu bağlamda ilgili literatür taranmış, takipçi sayısı fazla olan iki özel bir de devlet televizyonunun Instagram hesapları oluşturulan kodlama cetveli çerçevesinde değerlendirilmiş, söylemler ise içerik analizine tabi tutulmuştur.

Kodlama cetveli şu sorular çerçevesinde kurulmuştur;

Araştırma kapsamında değerlendirilen kurumların Instagram sayfaları nasıl görünmektedir?

Araştırma kapsamında değerlendirilen kurumların Instagram paylaşımları ne şekildedir?

Araştırma kapsamında değerlendirilen kurumları Instagram'ı ne amaçla kullanmaktadır?

Araştırma kapsamında değerlendirilen kurumların Instagram paylaşımlarının mesaj özelliği ne şekildedir?

Araştırma kapsamında değerlendirilen kurumların Instagram mesaj dili ne şekildedir?

Sosyal bilimler araştırması olan içerik analizi, çok sayıda içeriği analiz etmek için kullanılır. Genellikle değerlendirilen içeriklerdeki temalar, örüntüler, kalıplar, sık geçen kelimeler vb. araştırma için önem arz eden içerikleri belirlemek ve analiz etmek için tercih edilir (www.icerik.com, 2020). İçerik analizi yöntemi ile araştırma verilerin kodlanması, temaların bulunması, kodların ve temaların düzenlenmesi ile bulguların tanımlanarak yorumlanması ile dört farklı aşamadan geçmektedir(Yıldırım & Şimşek, 2013: 260). Bu araştırma özelinde değerlendirilen üç farklı televizyon kanalının toplamda 1560 paylaşımı detaylı olarak incelenmiş ve içerik değişkenleri şu şekilde oluşturulmuştur;

1.İçerik görünümü: Kurumların takipçi sayısı, takip ettikleri kişi sayısı, fotoğraf ve video gönderi sayısı incelenmiştir.

2.Kurumun kimliği: Kuruma ait logo ve sloganının bulunup bulunmadığı incelenmiştir.

3.İçeriklerin Niteliği: Paylaşılan içerik mesajlarının niteliği değerlendirilmiştir.

4. BULGULAR

Bu bölümde, araştırma kapsamında değerlendirilen Fox TV, Show TV ve TRT'nin bir aylık (1 Kasım/30 Kasım 2022) Instagram hesaplarına ait bulgulara yer verilmiştir.

Tablo 1 : *Kurumların Instagram Sayfaları Genel Özellikleri*

	Logo	Slogan	Fotoğraf Kullanımı	Video Kullanımı	Kurum Bilgileri	Diğer Sosyal Medya Hesapları Bilgisi	Web Sitesi Linki
Fox TV	Var	Var	Var	Var	Yok	Yok	Var
Show TV	Var	Yok	Var	Var	Yok	Var	Var
TRT 1	Var	Yok	Var	Var	Yok	Yok	Var

Tablo 1'de çalışma kapsamında araştırılan televizyon kanallarının Instagram sayfalarının genel özelliklerine yer verilmiştir. Tablo incelendiğinde araştırılan üç televizyon kanalının da profil fotolarının logoları olduğu görülmüştür. Yine araştırma kapsamında slogan kullanan tek kanalın Fox TV olduğu, fotoğraf ve video paylaşımını araştırmaya konu olan tüm televizyon kanallarının yaptığı tespit edilmiştir. Bunun yanı sıra kurumların Instagram sayfalarında kurumlara ait bilgilere rastlanmamış ancak, kurumlara ait bilgi alınabilinecek web sayfaları linkine ulaşılmıştır. Araştırmaya konu olan televizyon kanallarının kullandığı diğer sosyal medya hesaplarına Instagram sayfasında yer veren tek kurumun ise Show TV olduğu tespit edilmiştir.

Tablo 2: *Kurumların Instagram Hesaplarının Genel Görünümü*

	Takipçi Sayısı	Takip ettiği kişi sayısı	Fotoğraf Paylaşım Sayısı	Video Paylaşım Sayısı	Toplam Gönderi Sayısı
Fox TV	2,6 MN	685	135	422	557
Show TV	1,9 MN	168	117	529	646
TRT 1	1,2 MN	76	132	225	357

Tablo 2'de kurumların Instagram hesapları genel g**örünümüne yer verilmiştir. A**raştırmaya konu olan kurumlar tabloda takipçi sayısı en fazla olandan en az olan doğru sıralanmıştır. Tabloya göre, 2,6 MN ile en fazla takipçi sayısına ulaşan Fox TV'dir. Onu sırasıyla Show TV ve TRT 1 takip etmektedir. Takip ettikleri kişi sayısına bakıldığında yine 685 kişi ile Fox TV ilk sırada, 168 takipçi ile Show TV ikici sırada, 76 takipçi ile TRT 1 ise son sırada yer almaktadır. Fotoğraf paylaşımında ise Fox TV ilk sırada, TRT 1 ikinci sırada Show TV ise üçüncü sırada yer almaktadır. Video paylaşım sayılarında ise 529 video paylaşım ile Show TV ilk sırada, 422 video paylaşımı ile Fox TV ikinci sırada, 225 paylaşımla ile TRT1 ise üçüncü sırada görülmektedir. Bir aylık süreç için toplam gön-

deri sayıları değerlendirildiğinde ise 646 paylaşım ile Show TV ilk sırayı alırken onu sırasıyla 557 paylaşım ile Fox TV ve 357 paylaşım ile TRT 1 takip etmiştir.

Tablo 3: *Televizyon Kanallarının Bir Aylık Süreçte (1 Kasım/30 Kasım 2022) Instagram Hesaplarının Genel Görünümü*

	Fotoğraf	Video	Toplam Gönderi
Fox TV	%24,2	%75,8	%100
Show TV	%18,1	%81,9	%100
TRT 1	%36,9	%63,1	%100

Tablo 3 incelendiğinde, çalışma kapsamında değerlendirilen tüm televizyon kanallar için video paylaşım oranlarının büyük oranda fotoğraf paylaşım oranlarından daha fazla olduğu görülmektedir.

Tablo 4: *Gönderi Türü Frekans Dağılımı*

	Frekans	Yüzde
Fotoğraf	384	%24,6
Video	1176	%75,4
Toplam	1560	%100

Tablo 4'de çalışmaya konu olan üç televizyon kanalının toplam fotoğraf ve video paylaşım oranlarına yer verilmiştir. Tablo incelendiğinde araştırmaya konu olan üç kanalın bir aylık süreçte toplam fotoğraf paylaşım sayısının 384, video paylaşım sayısının 1176, toplam paylaşım sayılarının ise 1560 olduğu tespit edilmiştir. Tabloya bakıldığında fotoğraf paylaşım oranının video paylaş oranından 4/1 oranında daha az olduğu görülmektedir.

Tablo 5: *Paylaşılan Gönderilerin Bir Aylık Süreçteki Mesaj Özelliği (1 Kasım/30 Kasım 2022)*

	Dizi/Film Tanıtımı	TV Programları	Haber/Spor	Reklam/ Duyuru	Diğer
Fox TV	538	12	-	2	5
Show TV	522	113	8	2	1
TRT 1	210	44	92	8	3

Tablo 5'te paylaşılan gönderilerin bir aylık süreçteki mesaj özelliğine yer verilmiştir. Tablo incelendiğinde, araştırma kapsamında değerlendirilen tüm kanalların Instagram sayfalarında dizi/film tanıtımlarına çok büyük oranda yer verildiği görülmektedir. Bir diğer kategori olan TV programlarından fotoğraflara ve videolara da bahsi geçen televizyon kanallarının Instagram hesaplarında rastlanmaktadır. En fazla sayıda Show TV'de rastlanan TV programları kategorisin içeriğini ise büyük oranda "Güldür Güldür Show" programı oluşturmaktadır. Haber/spor kategorisine gelindiğinde ise, TRT 1 hariç diğer televizyon kanallarında bu kategori yok denecek kadar azdır. TRT 1'in ise bu paylaşımlarının büyük oranını "2022 Fifa Dünya Kupası" karşılaşmalarının duyuruları oluşturmaktadır. Reklam/duyuru bölümüne bakıldığında, çalışma kapsamında değerlendirilen televizyon kanallarının son bir aylık sürecindeki paylaşımlarında birkaç yarışma duyurusu, dizi ve filmlerle ilgili duyular ve reklamlara yer verildiği görülmüştür. Reklam/duyuru kısmı çalışma kapsamındaki kurumların Instagram hesaplarında yok denecek kadar azdır. Diğer paylaşımlara bakıldığında ise, araştırma kapsamında değerlendirilen televizyon kanalları bu kısımda sadece birkaç özel gün mesajı ve anma postlar paylaşmıştır. Bu bölümdeki paylaşımlarda reklam/duyuru bölümü gibi yok denecek kadar azdır. Tablo genel olarak değerlendirildiğinde ise, çalışmaya konu olan televizyon kanallarının Instagram hesaplarını genel olarak dizi/film tanıtımları için kullandıkları, diğer taraftan ise ikinci sırada izleyici toplayacak programların Instagram üzerinden sıkça görsellerinin paylaşıldığı görülmüştür. Show TV'nin "Güldür Güldür Show" paylaşımı, TRT 1'in "2022 Fifa Dünya Kupası" karşılaşmaları paylaşımında olduğu gibi.

Tablo 6: *Paylaşılan Gönderilerin Bir Aylık Süreçteki Mesaj Özelliği Frekans Dağılımı (1 Kasım/30 Kasım 2022)*

	Frekans	Yüzde
Dizi/Film Tanıtımı	1270	%81,4
TV Programları	169	%10,8
Haber/Spor	100	%6,4
Reklam/Duyuru	12	%0,8
Diğer	9	%0,6
Toplam	1560	%100

Tablo 6'da araştırmaya konu olan televizyon kanallarının hepsinin birden Instagram paylaşımlarının mesaj özelliğine yer verilmiştir. Tabloda görüldüğü üzere; Televizyon kanalları Instagram'ı %81 oranında dizi/film tanıtımı için kullanmıştır. Yine tabloya bakıldığında televizyon kanallarını Instagramı %10,8 oranında TV programları tanıtımı için, %6,4

oranında haber/spor kategorisi için, %0,8 reklam/duyuru paylaşımları için ve %0,6 diğer duyuruları için kullanmışlardır.

Mesaj özelliği kısmı değerlendirildiğinde; araştırma kapsamında değerlendirilen televizyon kanallarının hemen hemen hepsi aynı dili kullanmayı tercih etmişlerdir. Dizlerin yeni bölümleri tanıtımında kullanılan dil genelde "Zafer bu yükü taşıyabilecek mi?" gibi merak uyandıracak nitelikte veya dizi/filmlerde önemli görülen sahnelerdeki kahramanların konuşmalarından bir kısım paylaşmak şeklinde olmuştur. "And olsun, ona bunu yapanlara cehennemi yaşatacağım!" gibi ilgili sahnenin doruk noktasından kısa video paylaşımları şeklinde olmuştur.

Paylaşımların açıklama kısmında çok sık hatırlatmalar yapıldığı da bu araştırmanın bulguları arasındadır. Genel olarak "Bu akşam saat 20:00'da karşınızdayız" gibi açıklamalara sıkça yer verilmiştir.

Geleneksel medya aracı olan televizyon kanalları reklamlarını/tanıtımlarını yaparken sosyal medyayı kullanmaktan geri durmamışlardır. Araştırılan televizyon kanalları genel olarak Instagram paylaşımlarında yapılan açıklamalarla merak uyandırmayı, duyuru yapmayı ve sonucunda daha fazla izler kitleye ulaşmayı hedeflemiştir.

TV programları paylaşımları ise duyuru niteliğinde olmuştur. "Cumartesi günü saat 11:15'de Fox'ta" örnek olarak verilebilir. Araştırmaya konu olan televizyon kanalları TV programları paylaşımı yaparken diğer paylaşımlar gibi ilgili bölümden kısa kesitleri yorumlar kısmında paylaşmış, izler kitlede merak uyandırmayı hedeflemiştir. "Çizgi film karakteri He-Man'in baş düşmanı hangisidir?" gibi.

Araştırılan televizyon kanallarının haber paylaşımı genellikle kısa video ve önemli görülen yerlerinin yorum kısımlarına yazılması şeklinde olmuştur. Spor paylaşımları ise duyuru ve bilgilendirme şeklinde olduğu tespit edilmiştir.

Ayrıca araştırma kapsamında sayısı çok az da olsa duyuru, reklam ve özel gün mesajlarına da rastlanmıştır. Daha fazla kişiye erişmeyi ve dikkat çekerek görünürlüğünü artırmaya çalışan televizyon kanalları paylaşımlarında hashtag(#) ve mention(@) kullanımı da sıkça yapmıştır.

SONUÇ

Araştırma kapsamında veriler değerlendirildiğinde televizyon kanallarının günlük ortalama 15-20 arası Instagram paylaşımı yaptığı görülmektedir. Paylaşılan içeriklerin hepsinin profesyonelce hazırlandığını söylemek mümkündür. Sosyal medyanın gücünün farkında olan geleneksel medya ürünü televizyon kanallarının sosyal medyayı kullanmaktan geri durmadıkları araştırmanın bulguları arasındadır.

Araştırma kapsamında değerlendirilen televizyon kanallarının geri dönüş bağlamında sosyal medyayı geleneksel medya gibi kullandığı tespit edilmiştir. Kurumlar Instagram paylaşımlarına yapılan yorumlara, bildirimlere cevap vermediği, yorumların genellikle takipçilerin sohbeti seklinde gerçekleştiği görülmektedir.

Televizyon kanalları Instagram'ı çok büyük oranda dizi film tanıtımı için kullanmıştır. Instagram üzerinden dizi ve filmlerin büyük oranda tanıtımı yapılmış, izleyicide merak uyandıracak sahnelerden kesitler paylaşılmıştır.

Yapılan yorumlara genelde cevap vermeyen televizyon kanallarının yorumları, beğenileri ciddiye aldığını söylemek mümkündür. En fazla beğeni ve yorum alan içerikler devamında Instagram'da en fazla paylaşılan içerikler olmuştur.

Yapılan paylaşımlarda kullanılan dile bakıldığında ise televizyon kanallarının sosyal medyada ortak bir oluşturdukları söylemek mümkündür.

KAYNAKÇA

Yıldırım, A. & Şimşek, H. (2013). Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri, Ankara: Seçkin Yayınları.

Gezgin, S. (2018). "Television 4.0". TRT Akademi, 3(6), 581-589.

İlaslan, S. (2021). "Televizyonun Teknik Gelişimi ve Tanımlanmasının Türkiye'deki Yansımaları:1930'larda Televizyonu Tanıma Çabaları". (37), 215-238.

Demir, E. (2009). Televizyon Reklamlarının İçerik Analizi. Yayınlanmış Yüksek Lisans Tezi, Akdeniz Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Antalya.

Kırık, M., A. & Karakuş, K., M. (2013). "Sosyal Medya ve İnternet Teknolojisi ile Yöndeşen Televizyon Yayıncılığı: Sosyal Tv". AJIT-e: Online Academic Journal of Information Technology, 4(12), 61-73.

Kırık, M., A. & Domaç, A. (2014). "Sosyal Medya Üzerinde Televizyon Reyting Ölçümlerinin Analiz: Twitter Örneği". Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi, 2(5), 414- 430.

Dikmen, Ş., E. (2017). "Türkiye'de Televizyon Yayıncılığının Dönüşümü: Sosyal TV yayıncılığı". GİFDER, 5(1), 425-448.

Koyuncu, E. (2017). "TV Yayıncılığı Alanındaki Dijital TV Platformları Sosyal Paylaşım Ağlarını Neden Kullanırlar?". Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 19(1), 315-335.

Çetin, M & Bel, A. (2014). "Geleneksel Medya Gündeminin Belirlenmesinde Sosyal Medyanın Rolü". İletişim Kuram ve Araştırma Dergisi, 38(56), 57-72.

Tumanjargal, S. (2019). Yeni Medya ve Televizyon Yayıncılığı Etkileşimi. Yayınlanmış Yüksek Lisans Tezi, Akdeniz Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Antalya.

Boyd, D., M. & Ellison, N., B. (2007)." Social Network Sites: Definition, History, and Scholarship". Journal of Computer-Mediated Communication, 13(1), 210-230.

Sayımer, İ. (2008). Sanal Ortamda Halkla İlişkiler, İstanbul: Beta Yayınları.

Güngör, S., F. (2019). "Türkiye'de Hastanelerin Instagram Kullanımı: Medical Park, Acıbadem ve Memorial Sağlık Grupları Örneği", 6(2), 1309-1324.

Sanlav, Ü. (2014). Sosyal Medya Savaşları, İstanbul: Hayat Yayıncılık.

Özutku, F. & Çopur, H. & Sığın, İ & İlter, K. & Küçükyılmaz M., M. & Arı, Y. (2014). Sosyal Medyanın ABC'si, İstanbul: Alfa Basım Yayım Dağıtım.

İnternet Kaynakçası

https://icerik.com/blog/icerik-analizi-nedir/#:~:text=%C3%87ok%20say%C4%B1da%20i%C3%A7eri%C4%9Fi%20analiz%20etmek,ve%20analiz%20etmek%20i%C3%A7in%20kullan%C4%B1l%C4%B1r. Erişim Tarihi:10.12.2022